

తెఱచీరజు

Tera chira [నవల]

కవిసమ్రాట్

శ్రీవిశ్వనాథ సత్యనారాయణ

Sri Vishvanatha Sathyanarayana.

రసతరంగిణీ గ్రంథమాల

గవర్నరుపేట : విజయవాడ-2

ప్రథమ ముద్రణము

(1000 ప్రతులు)

సర్వహక్కులు గ్రంథకర్తవి

వెల రు 4-0-0

ముద్రణ :

ఆంధ్రప్రత్తికా ముద్రణాలయము

చెన్నపురి

1955, ఏప్రిల్ .

తెలుచిరాజు

౧

మలయాదల తట దేంద్ర మహీరుహ శాఖావల్లరి
గలనూహని ఎవమాశముకదిలవచ్చె నిచ్చోటికిః
తరుకోటరవీనాహి మహీధర నిశ్వాసా నిలరేఖా
భరకటువులు గాలిపెరలు ఎయనించెడి నిచ్చోటికిః

సామాజికు లిసుకదల్లిన రాలనట్లున్నారు. నూది నేలకడిన సవ్యడి వినిపించు నట్లున్నది. మలయాదలతటరాగము రంగదేశమునుండి సామాజికుల తలల మీదనున్న మిన్నున పనిత్రాచులు తారాడినట్లు. చలించని గాలిలో నిఱకటము పొందినది. కదలనట్లు కనుపించినను గాలి కదలుచు నేయుండును. లేనిచో నా సవ్యడి సామాజికులకు వినిపించదు. ఎక్కువగా కదలని గాలి తరగలలోకింటె కదలికదలని గాలి తరగలలోన నే సవ్యడియొక్క విసుకలి మిక్కిలిగా కలుగును. సామాజికులు మంత్రముచేత గదలని త్రాచుపామువలె నుండిరి. ఈ నిముసము కొరకు నెలదినములనుండి పురమంతయు నెదురుచూచుచున్నది. ఆ నిముసము వచ్చెను. వచ్చిన నిముసము పచ్చని పచ్చికబయలులమీద పిల్లగాలులు పరుచెత్తిపట్టు లుదయించి యప్పడే ఎరుపుచిరిగిన తెలిదందురునిమీద తెలనిమూడి పింజలవంటి మొయిళ్లు పరిగిళ్లు తోలినట్లు వచ్చినది. ఆహాయన్న పలుకుసవ్యడి కూడ లేకుండు సామాజికు లందరు పటముమీది బొమ్మలవలె నిలచిరి. ఆమలయ మారుతము వారి వీనులలో జొరబడి యెడలలోజొచ్చి మనసును కదలకుండు నియమించి వారి నొక రెండు నిముసములవేళకు తన యదుపురో పెట్టుకొన్నది. ఒక సంతోషపు తరగలో తలమునుకలైన యీ సామాజికులకు నొక మహద్భుతి భావము కలిగి వెంటనే మెలకువ కలిగినది. తొలిమలయమారుత రాగాలాపనమునకు సవ్యడిమాలి చేతనారహితులవలెనున్న యీసామాజికులు వెంటనే వచ్చిన యీ యచ్చెరువునకు తాళుకొనలేక సభయంతయు ప్రతిరావము లిచ్చునట్లు కరతాళధ్వనులు చేసిరి. ఆహానిదితముఖాంభోజారెరి.

ఆ మలయమాత రాగము పాడినది వాసంతి. ఈ యచ్చెరువుభావము కలిగించినది సారధి. సారధి మహానటుడు. వాసంతి గొంతులో సంతాపతిరళాభిక్తి పాలయభాది యయిన వేలపులవీటికోకిల కాపున్నది. వాసంతి కనులలో తొలుకాడు మొయిళ్ళ క్రాంతగా కాపురమునకు వచ్చిన లేత పెండ్లము నన్నిని మొలపువెన్నెల వత్తు లాడెను. వాసంతి తెనుగులతికలో నేటిదిరి పాటిపాలములో మండుకొలమున చెలవాటుజాముగాలులకు రే గురిసిన మంచుతుంపురాలు చెడుచున్న తెలిపూవుల తిలలు కలిగిన కోతిమెర చేల నిగనిగలు పరాచికము లాడుచున్నవి. ఆనాడు వాసంతి తాల్చిన చీరలో నువ్వుచేమపూచి నలుపు విలుచుకొన్నట్లున్నది. ఆ వాసంతి తాల్చిన రయక యమవననాటి కృత బృహస్పతి మొదలయిన నక్షత్రములు పొడుచుకొనివచ్చినట్లున్నది.

ఈ పాట నామె ప్రశ్నోక్తముగా నీ వేసమువీది పాడుటకు వ్రాయించుకొన్నది. ఆమె మోహినీ వేషము ధరించినది. అది రుక్మాంగదనాటకము సారధి రుక్మాంగదుడై ప్రవేశించెను. ఆ ప్రవేశించిన తీటు అతని శరీరముయొక్క భంగిమలోని లోకోత్తర రమణీయత్వము. అతడు మోహినీవంక చూచిన మాపులోని శృంగారరసలహారీపరీవాహ రేఖావిలాసము సామాజికుల కచ్చెరువు గొల్పినది. సారధి పురీ నాట్యదిద్వక్తో పరమావధి. వాసంతిపురీ సంగీతశుభ్రామపరమావధి. ఇరువురు రుక్మాంగదుడును మోహినీయునగుచున్నారు. వాసంతిమోహినీ యగుటలో నచ్చెరువులేదు సారధి రుక్మాంగదు డగుట యాశ్చర్యము. సారధికి నలుబదియైదేండ్లు. అతడు మహానటుడని యందరకు చెలియును. అతి డెప్పుడును శృంగారరసప్రధానమైన నాటకమున నాయకపాత్ర ధరించలేడు. భారత నాటకములలో కృష్ణపాత్ర వహించును. రాజపుత్ర చరిత్ర నాటకములలో బ్రతాపసింహుడు మొదలయిన వీరపాత్రలు ధరించును. హిరణ్యకశిపుడు, నరకాసురుడు యుగంధరుడు మొదలయిన వేషములు ధరించును. అతడు నాట్య భరతుడు. భారతకథ నాటకములుగా తిరుపతి వెంకటేశ్వరకవులతనికోసమే విరచించిరిని చెప్పుదురు. అతడు వట్టి నటుడుకాదు. అతడు నూత్రధారుడు. పలుదని మనిసి. దృఢమైన దేహయష్టికలవాడు. మొగములో నందముననదిలేదు. మిడ్డిగుడ్డవాడు. పండ్లెత్తు. కంటికి కనులక్రింది చెక్కిళ్ళపైని బొమికలు పొడుచుకొనివచ్చును. ఈ సారధి దారివెంట బోవుచుండగా జూచి మంచినీన మైనదిరా యని విహ్వరించదగినవాడు. ప్రతాపుడో కృష్ణుడో హిరణ్యకశిపుడో అయినపుడు వాని మొగములోని వికార మెవ్వనికిని గనిపించదు. అప్పు డతడు సాక్షాత్తు ప్రతాపుడే. సాక్షాత్తు కృష్ణుడే. అతనికి దిక్కురిభావులులు శేషలు కలుగుదురు. అతనికి సంగీతము పుట్టుకతోడి శత్రువు. కాని యతడు రంగము

మీద నేదోరాగముతో శ్రుతితో బద్ధములు జడువును. ఆ చడువుట మరియొక్క
దైన నైనచో సభాభవముయొక్క యింటికప్పును గోడలును మిగులవు. అతికు
పద్యము చదివినచో సంగీతము కొఱ కతిని పద్యమును వినరు. ఆ పద్యమునకట్లు
వ్యాఖ్యానముచేయునని విందురు. ఆ పద్యములో నే క్రొత్తభావము స్ఫురించు
నని విందురు.

వాడు సారథి.

వాసంతి వయసు పదునాల్గేండ్లు, ఆమె నాలుగేండ్లనుండి యీ నాటక
సమాజమున నున్నది. ఆమె సంగీత కారద. ఆమె పసితనము పడుచుతనముగా
మారిన యీ నాలుగేండ్లు తత్పురీసుకుమార సంగీతశ్రవణ కుతూహల రసికులు
వాసంతితో బెరుగుచునే వచ్చిరి. ఆమె సంగీతమునకు నామె యావనము
మెలుపు తెచ్చినట్లున్నది. సామాజికు లామె వయసు నిగనిగల చకచకలకు
దాసులో యామె గొంతులోని తీయని సవ్వడియొక్క యలతియలతి యలలకు
దాసులో తెలియదు.

ఆరు నెలలక్రింద నొకరిద్దరనుకొనిరి. వాసంతి తాను మోహిని వేయు
నట్లు సారథిని రుక్మాంగద వేషమును ధరించు మనుచున్నదియని, సారథి
తా నొప్పుకొనలేదని. ఈ యొకరిద్దరి మాట నెలలు సాగిన కొలది పదిమంది వంద
మంది చెప్పకొనిరి. నెల దినముల క్రితము నిశ్చయమైనది. ఊరు పలుపోకిళ్లది.
దాని ప్రేమకు దాని యుబుసుపోకకు సంబంధములేదు. సారథిని మిక్కిలి
గౌరవించును. వాసంతిని మిక్కిలి ప్రేమించును. పసిబిడ్డవలె చూచును. కాని
వారిరువురికి సంబంధముండునని కొందరు, ఉన్నది మే మేరుగుదుమని కొందఱు.
పీ పీ తిండియు కూతురు వంటి వారిని కొందఱు మీకేమి తెలియులేయని కొం
దఱు. ఇది వారి యుబుసుపోక. ఉన్నచో సంతోషింతుమని కొందఱు. అంతటి
నటుడు-ఇంతటి గాయని వారు పొత్తు కోరదగినదని మనసులో, గొందఱికి. కాని
యతినికి నలుబదియైదేండ్లు వాసంతికి, బదునాల్గేండ్లు అని మనసులో విలుపు.

వాసంతి సారథితో మీరు రుక్మాంగదుడు వేయవలయును నేను మోహిని
వేషము ధరింతును. అని తొలుత ఒలికినపుడు సారథి పెదవి విఱచి వెక్కిరిం
చెను. అతడు సామాన్యముగ నట్లు వెక్కిరించినచో నెదుటివారు గుండెజారి
పోవుదురు. ఆప్రసక్తి మఱుల నాతనివద్ద లేదు. కాని వాసంతిఁ మీరు నాతోసము
వేయవలయును. మీరు రుక్మాంగద వేషము ధరించినచో నెట్లుండునో చూడ
వలయునని యున్నది. అందరును మీరు శృంగారరసమభిసయించలేరని చెప్పు
కొనుచున్నారు. మీ రభిసయించలేని పాత్రయుండనే యుండదు. ప్రస్తోత

వంతరించుకొనుటకు వెనుక నొక యార్ద్రపరిస్థితియుండువలయును. ఆ పరిస్థితి వ్యాకృతము చేరనిది. మనోదశయందున్నది. మనోదశయందున్నది యుభయపక్షములకుఁ దెలిసినది. వ్యాకృతవచ్చుటకు బహిఃపరిస్థితులనుకూలించినది. అట్టి యొకచిచిత్రమైన, యాత్మసంబంధమైన, మనఃపర్యాప్తమైన యొక యార్ద్రప్రవృత్తి యిద్దరి వ్యక్తుల నడుమనున్నచో నది యొకానొక క్రియావ్యవసాయమునందుఁ బ్రత్యక్షాభిముఖ భాసించును. అట్టిపరిస్థితి యవధానిరంగనాథముల యేనాటక మాడువలయునన్న విషయముదాకఁ దెల్పినది.

అవధానియెట్లు రంగనాథ మేమియు మాట్లాడలేదు. అవధాని రంగనాథముయొక్క రచనను బ్రత్యక్షముగా విమర్శించును.

రంగనాథమును ముఖతః తూలనాడును. రంగనాథము పెద్దవాడని యూరకుండును. ఊరకుండుక చేసెడిదేమియులేదు. జుగిందారును పట్టణములోని పెద్ద యుద్యోగిష్టులును నవధానిపక్షము. వారిందరకు నవధాని గొప్పకవియని యభిప్రాయము. రంగనాథము నందాచరించును. అవధానియందు గౌరవము. తదితర సర్వప్రజకు నవధానియందనాదరము. రంగనాథమునందుఁ బ్రేమ.]

చివరికవధాని వ్రాసిన నాటకమునే సారధిగ్రహించెను గ్రహించెను గాని యా నాటకమిదియేయని గుర్తుపట్టటకు వీలులేదు. అట్లు మార్చి వేసెను. అవధాని నాటకములో వందపద్యములు వ్రాసెను. ఆదేశునాటకములో మిగిలి పదిపద్యములు. అవధాని వ్రాసినవచనముకట్టియు లేదు. ఆ పదిపద్యములకూడ సారధిసందసార్లు తిరిగివ్రాయించెను. ప్రస్తుత పద్యములలోనున్న భావములన్నియు సారధివిగాని యవధానివి కావు. ఈరీతిగా నన్ని వేళములవధానివికావు. అవధాని వ్రాసిన వచనపుయొక్క యొక్కటిలేదు. పద్యములలోని భావములవధానివికావు. అది యవధాని వ్రాసిననాటకముగా, బ్రకటింపబడినది. తాను వ్రాసిననాటకముని యవధాని సంతోషించుచుండెను. ఈ రహస్యము లన్నియుఁ దెలిసిన జనులే యానాటక మవధానివ్రాసెనని చెప్పి యతనిని గౌరవించుచుండగాఁ దెలియని ప్రజలు దానినట్లు నమ్మి యవధాని మహాకవియని చెప్పి కొని గర్వపడుటలో నాశ్చర్యమేమున్నది.

వాసంతిమాత్రము తాను రెండుపాటలు రంగనాథముచేత వ్రాయించి కొనెను. ఈ సంగతి యవధానికిఁ దెలియును. అతడు తొలుత నభ్యంతరపెట్టెను. కాని వాసంతి తనయొక పద్యమును జదువుట కంగీకరించినందున నతడు దాని కంగీకరించెను. పైగా నాటకమంతయు, దాను వ్రాసినదాయెను. రంగనాథము వ్రాసిన రెండుపాటలతోఁ దన ప్రతిష్ఠకేమి భంగమువచ్చును. మరియు వాసంతిసారధిమాటకూడ వినదు. వాసంతిమాట సారధినివలయును.

గాని సారధిమాట వాసంతి వినదు. సారధిమాటల్లెనివారు సమాజములో నుండుటకు వీలులేదు. వాసంతి వినదు. సమాజములోనున్నది అచ్చట నవధాని చేయియుఁ జేయలేదు.

ప్రదర్శనము జరుగుచుండగా సభా భవనమున ముందటివరుసలో జమీందారుగారు వారి ప్రక్కనే యవధానియు కూర్చుండిరి. రంగనాథము వెనుకటి వరుసలో కూర్చుండెను. ముందువరుసలో రాచటికపు ట్టద్యోగస్థులుకూర్చుండిరి. “మలయాచల” యన్నిపాట వాసంతిపాడుచున్నప్పుడు సభయంతయు దిగ్భ్రాంతి పొందుచుండగా నవధాని మొగము మరకటించుకొనెను. ప్రక్కకుఁ దిరిగి రాజుగారితో నిట్టలనెను! వట్టి మెత్తిని మెత్తిని మాటలుతెచ్చి వాడు మోసముచేయును. అందులో భావము పాడు నేమియునుండవు. వీడొక పెద్దకవి. అవి నాలుగుపంతులు. దానినిండి నక్షరక్షరముతప్పే. దానిలో చందస్సులేదు. ఈగోజులలో నిట్టి కవులకే జనము జేజేలు పట్టచున్నారు.” రాజుగారేది చెప్పిన నూకొట్టుటలేదు. కనుబొమలాడించుటయు నుండదు. కాని వారి కదలని మొగము వెనుకకలదు లేదనువాదములకోర్చిన మనోదుర్గమునకున్న యిసుప కవాటమును తేదించి లోనికిపోయి తొంగిచూచినచో నచట నవధానిగారు చెప్పినమాట కాభిముఖ్యమేయున్నది. అవధానిరాజుగారి చెవిలో నూదలేదు. పదియంది విననలే చెప్పెను విన్నవారందరు మొదటివరుసవారే, రాజుగారితో నవధానిగారు చెప్పినమాటలో—ఇదే కాదు విదైనను సరే—అబద్ధముండునా యనుకొనెనువారు. అది వేదవాక్యముగా నమ్మువారు.

వాసంతియా పాటపాడినంతన సభయంతయు దిగ్భ్రాంతిపొందుచున్నది. ఈసభలో మొదటివరుసను మినహాయించవలయును. రెండవవరుసలో రంగనాథము కూర్చుండెను. రంగనాథమున కటునిటు వెనుకపీఠిని రంగనాథముయొక్క స్నేహితులు కూర్చుండిరి. స్నేహితులనుటకన్న భక్తులనుట సముచిత శిబ్దప్రయోగము. వారు “సస్వామీ మురుదైవతం తదితగోనామ్నాపి నామ్నాయ తేయన్నంతటి వీరులు. సభయంతయు నొకవిచిత్రమైన యానంది పయస్సాగర వీచి డోలారుధుర హేలాభిరామమైనచో రంగనాథము స్వాత్మాయతిన విశ్రాంతి పొందెను. ఈవాక్యమున నాత్మశిబ్దమునకంటె స్వశిబ్దమునకుఁ బ్రాధాన్యమెక్కువ. రంగనాథము పొందిన యనుభూతి యట్టిది. యతనికి వాసంతీ సౌందర్యము తిక్తంబగుత మాధుర్యము రంగప్రసాసని వైశిష్ట్యసమన్విత తత్త్వన్ని వేశచారుత్వము సభాగత స్వభావుకముః ప్రసన్నత ఇచి యన్నియుఁ దాను వ్రాసిన పాటచేతనే సమకూడినవని తనపాట లేనిచోఁ దక్కినవేరియు లేవని తనపాటయే తక్కినవాని నన్నింటిని సృష్టించెనని యతనిభావన. ఒక ఇంద్రి

యాతీతమైన యనుభూతి విశేషమున్నచో దానికిని రంగనాథమున కేమియు సంబంధములేదు. అతని సర్వానుభవ విమోచితుడై మైనది. వాని ఇంద్రియములు వాని సేవాపిండును. వాని సర్వేంద్రియోపరతియు మునుస్సునందె. మునుస్సునకతీతమైన ఐదువు వానికి లేదు. అతనికి మనోవిషయమైనది కీర్తి. అకీర్తి దిగ్విగతరములంగుఁ బరీక్షించుచున్నది. తన మునుస్సునంగుఁ దవధిక్తుల మునుస్సులయందు నిభివ్యాప్తమైయున్నది. తక్కినవారు మొరిటులు. వారికిఁ దన కవసములోని మేల్తనము తెలియదు. ఇట్టిపురుషులు-ఆపాటనిని యెట్టియానందము పొందెదలయనో యెట్టియానందము రంగనాథము పొందెను. ఆయానందము వాని నివృత్తిలోని నెలవులు చెక్కిరింపదునుకొనుటగఁ గనుతెప్పులుదిగ్విగతరచ్చి కములు పన్నిని గీతలవలెఁ గనిపించుటగఁ బంగి తల ముందు వ్రాలుచుటలోఁ గనిపించును అది యతనియొక్క హేల. ఆహేలను జూచినచోఁ దదవృత్తులు పరమానందము వహించుదు. వారింద రింద్రియాతీతమైన యొక యనుభూతి పొందుదురు. వారికది సాయుజ్యము.

వాసంతి యాపాట పాడినంతి నే సభాసదులొక యచ్చెరువు కలిగెను. ఆ యచ్చెరువు సారధియొక్క రంగప్రవేశ పరమ రమణీయభంగిమ దర్శనమువలన గలిగినది. అందరును కరతాశ్చర్యములు చెసిరి. ఆరంగప్రవేశ భంగిమ చాతురి యతనిదాని చూచెను. సభలో కరతాశ్చర్యము లేందుకు, జైలరీనినో వాని కిఁ జెలియలేదు. రంగనాథము చూచెను. అతని యర్థనిమిలితములైన సేత్రిములు విస్తారితములైనవి. అతని కాశ్చర్యము కలిగినది. ముందటి పీఠముయొక్క వెనుక భాగమున వ్రాలినోగు తెరిచి చూచెను. అంతలోఁ బ్రక్కనున్న ధిక్తులవంక, దిరిగి యెంతిబాగుగానున్నదో చూడుకొన్నట్లు ఎవమచెయి నాడించెను. రమణీయ విషయ దర్శనానుభూతియొక్క స్వరూపము రంగనాథములో నట్టిది. దాని యుపరిదేశము తన యుపరిభాగముతో సమ్యేకము చేయెను. దానియందు రమించి తన్మయుడౌకొడు, దానినిఁ బ్రశంసించి తదితరులకుఁ జూపును. ఎప్పుడైన రాజుగారి నిశ్చల ముఖతీతముల వెనుక కలదు లేదనువాదముల తోర్చి ఎవనోగుర్గముయొక్క యనుపకవాటమును భేదించిలోనికేంబోయి చూడవచ్చును. కాని చలనము కలిగిన ముఖతీతములు కలిగిన రంగనాథముయొక్క నిశ్చలముగానున్నదిన్ని మనోగుర్గముయొక్క వజ్రకవాట మెవ్వరును భేదించలేదు.

మొదటివరుసలోఁ గూర్చున్న యందరు కరతాశ్చర్యములు చెసిరి. సభ యందరు చేయుచుండిగా, జేయకుండుట మర్యాదకొడు. సారధి యెడమవైపున మున్న ప్రక్క తెరలోనుండి వచ్చెను. సభలో ముందటివరుసలో జేదమవైపున గూర్చున్న వారి కతడు కనుపించలేదు. కాని వారును కరతాశ్చర్యములు చెసిరి.

తమవరుసలో జమీందారుగారు కూర్చుండిరి. వారి మర్యాద కొపాడవలయును. గ్రామములోఁ బెద్దమనుష్యులనిపించుకొన్న వారందఱు రంగభూమికి ముందున్న గర్తములోఁ బీఠములమీద వాసీనులైయుండిరి. తక్కినవారందఱు వెనుక నెత్తయి నేలమీదఁబఱచిన చాపలమీదఁ కూర్చుండిరి. చాపలమీదఁ గూర్చున్న వారికి సభలో దొరగారున్నారు. మనము వినియుముతోఁ బ్రకర్తించ వలయునన్న భావమేలేదు పీఠికావిషమునైన వారందఱుకుఁగలదు. మొదటివరుసలో కూర్చున్నవారికే తాముకూడఁ జప్పట్లు చఱచవచ్చునా చఱచరాదా యన్న యనుమనము. జమీందారుగారు చప్పట్లు కొట్టడు. తామును కొట్టరాదు. విసనాయూరిలో తహశీలుదారందరికం పై గొప్పయుద్వోగస్థుడు. అతడు కొంచెము స్వతంత్రుడు. రాజుగారు కొట్టకపోయినను తాను కొట్టెను. అతనిని జూచి తక్కినవారును కొట్టిరి. ఇందువలన తహశీలుదారుమీద రాజుగారికి కోపము రావచ్చును. వచ్చునో రాదో, వచ్చెనో రాలేదో యెవరికిఁ తెలియును. అది కాలాంతరమున దెలిసికోవలసిన విషయము.

అవధాని చప్పట్లు కొట్టలేదు. రంగవాధము వ్రాసినపాట యొట్లున్న తన శేషి. తిరువాత దానువ్రాసిన పద్యము సారధి చదువును. ఆపద్యమునకు సభాసదులందరు సంత పించురు. దానికి దీనికినున్న తారతమ్యము సభాసదులకే తెలియును. అవధాని యాపద్యముకొఱకుఁ బ్రతీక్షించుచుండెను. సారధి యాపద్య మెంతిసేపటికిని చదువడు. అతడు రంగముమీదికివచ్చి యొకటిగా రెండుమూడడుగులు వేసెను. ఆమూడడుగులు వేయుటకు రెండు నిమేషములు పట్టెను. ప్రక్కనొకచెట్టు కొమ్మవలె రంగముమీది నేర్పాటుచేసిరి. సారధి దానినానుకొని నిలుచుండెను. ఆయానికొని నిలుచున్నవైఖరి మరల సభయందాహానివాదము పుట్టించెను. అతడు సామాజికులవంక నేచూడడు. అతడు నిలుచుండి వాసంతి వంకమాచుచుండెను. సభియొక్క దృష్టియంతయు నటువాసంతివంక నిటు సారధివంక నొక్కసారిగా బర్యాయముగా దిరిగిన తిరుగులు తెలియకుండ జూచెను. అహో! ఇది యేమి వాసంతి. సిగ్గుల బరజియైనది. ఆమె తినువిలాసము చకచ్చకితి వైనది. వాసంతి యభినేత్రగా నెవ్వరు అనుకొనరు. ఆమె గొంతులోని కాకలీస్వర మధురిమయే జను లెఱుగుదురుగాని యామె హావభావ విలాసముల కాటపట్టని యెవ్వరు ననుకొనలేదు. ఈమె యీ యభినయ మామె నేర్చికొనినవిద్యయా? సహజమైనదా, యది నిజముగా నభినయమా? తత్కాలమున సారధియొక్క లోకోత్తర కృంగారి రసాభినయ దర్శనముచేత నామెయందుఁ గలిగిన సహజాపతితమైన వికారమా?

సారథియే నివ్వెటపోయెను. సారథి తొలుతనుండి భయపడినది నిజము కాదు. అభినయ పరమార్థము తెలియని వాసంతితో, దశ మహాభినయ మేకదేశ విపత్తితమయి సగము వ్యర్థమగునని సారథి భావించెను. సారథికి వాసంతియొక్క సంగీత కళయందు నెంత యభిమానమో యామె యభినయమునం దంత నిరాదరణ. ఆది యభినయ శబ్దనాచర్యముకొదని యతనికిఁ దెలియును. సారథి వాసంతిని చిన్న పుట్రినుండి యెఱుఁగును. సారథికి వాసంతి తిండికి మిక్కిలి స్నేహము. వాసంతిని జేతులలో నెత్తుకొని పెంచివాడు. ఈ నాటక సమాజములో వాసంతిని చేర్చుటకు సారథి యంగీకరించలేదు. వాసంతి చేరుదు నన్నది. వాసంతిమాట వారి యింటిలో వేదము. తిండి కామె యొక్కతేమి కూతుగు. ఆమెకు సంగీతము చెప్పించినాడు. ఆమెచేత సభలు చేయించుటయునని వీణధనమమ్మళంత దానిని చేయవలయునని యతని సంకల్పము. ఆమె యిదివఱకే గానసభలు చేయుచుండెను.

వాసంతి చిన్న పుట్రినుండి సారథి నాటకములు చూచినదే. ఆమెకుఁ దానభినయమెంత చేయలేదో పరుల యభినయ మంత తెలిసికొను శక్తి పరమేశ్వర దత్తమైనది. ఆమెకు సారథినిరతాచార్యుడు. అతని సమాజములో దానువేషము వేసితీరవలయును. తొలుతిట్టిదముల లోపలజెప్పినట్లనును గాని చెప్పినట్లు చేయలేని వాసంతిని సారథి పలుసార్లుగోపపడెను. ఆమె కన్నీళ్లు పెట్టుకొనెను. ఇతడు లాలించెను. చివఱకు సరేలేయని యూరకుండెను. సామాజికులా మెయందభినయమును వాంఛించుటలేదు. ఆమెకంత మాధుర్యము నే వాంఛించుచున్నారు.

సారథి యీనాడు వాసంతిలోని యానాత్రిక భావోదయమునకు నివ్వెట, బోయినాడు. ఆమె యనుభావము విచిత్రముగానుండెను. తదను భావదర్శనముచేత సారథి తనకు దెలియకుండు నొక శృంగారమూర్తి యగుచుండెను. సారథి వాసంతివంక జిత్రచిత్రముగా బులుకుపులుకున జూచుచుండెను. వాసంతి మఘుర లజ్జామూర్తియై తనకుఁ దెలియని కదలికలు తన దేహించలమున గదలించుచుండెను. రెండునిముసములు నాల్గనిముసములయ్యెను. సభ నిశ్శబ్దముగా నుండెను. అందరు కమలప్వగించి కూర్చుండిరి. అవధాని తన పద్మముగోస మెదురుదూచుచుండెను. అనుభూతి మనస్సుదాటి పోని రంగనాగము మనస్సుచేతి దిగ్గమపొంది యబునిటు మాచుచుండెను. ఆశ్చర్యమునుకూడ బొందుచుండెను. అట్టి పరమగుణియమై భావైక వేద్యమై మనోద్వారము తెఱచికొన్న గాని యనుభవ పరమార్థమును సంభాలించుకొనలేని సన్ని వేశమతనికిఁ జకాకుకలిగించెను. ఆ చికాకులో వెలివస్తువునందలి యస

హ్యతలేదు. తనయందు, దనకుఁగలిగిన యసహ్యత. ఆ యసహ్యత యిట్టిదని యతినికెఁదెలియదు. ఆ యసహ్యత నిశ్చయముగాఁ గూర్చుండలేనియవస్థ గలిగించును అంటే.

సారధికెఁ దన యొడలు తనకుఁదెలిసెను. తెలిసినవెంటనే వాసంతిని వాసంతిగాఁ జూడలేదని తెలిసినది. ఇంకొక సమయమునందైనచో నా మనస్సును తుడిచి పరిశుభ్రముచేసి మృగ యధా స్థానమున ప్రవేశ పెట్టెడువాడే. ఇప్పుడా వ్యవధిలేదు. తాను రుక్మాంగదుడు. వెంటనే పద్యమందుకొని దిద్దవలయును.

అతిదు పద్యమును చదివెను. అది పద్యముకాదు వచనము. వచనముకాదు పద్యము. జనమాశ్చర్యము పడిరి. అతిదు పద్యము చదివడి వ్రఖరి యుండితికుఁదెలియును. పద్యమును విలుచును. పదవిభాగము చేయును. సంధులు తెగ గొట్టును. ఏదోయొక మాటకు గనులతో చేతులతో వ్యాఖ్యానము చేయును. పద్యములో గొంత భాగమునకు బ్రాధాన్య మిచ్చును. తిక్కిన భాగమున కప్రాధాన్యమిచ్చును. ఉదాత్తానుదాత్తి స్వరితములు వలెయించును. ఈ పద్యముట్లు చదువలేదు. ఆ పద్యములోని భావము 'ఈమె యెవ్వరు, నా మనసులో నున్న స్త్రీ వాంఛ కాంతాకృతిపొంది నా యెదుట వచ్చి నిలుచుండెనా' యని. ఆ పద్యమును సారధి చదివెను. ఆ నటపర మేశ్వరుడు తన మనసులోని స్త్రీ వాంఛ జగన్మోహనాకారముతో వెలికి వచ్చుట నభినయించెను. అతిదు వెనుకముందు పింజెలుపోసి జరీయంచులేతిగులాభిపట్టుతాపితా కట్టకొనెను. చమ్మీపని చేసిన నల్లని ముఖముల్ పట్టి నడుముకు గట్టెను. మెడలో బది వరు సల హారములు వేసెను. చేతులకు సింహ తలబుపు కడియములు దాల్చెను. కేయూరములు ధరించెను. మేని నంతిట నొకొక వన్నెకల యరదశము పూసెను. అతిదు రంగులు కలుపును. ఆ రంగుల కలయిక యతినికే తెలియును. అతిని శిరీరమును జూచినచో 'నేరెఁటేటియనలైచ్చి నీరజాపు సానపట్టిన తాపాడి చల్లి మెదిపి పదను సుధనిడి చేసెనో పద్మభివుడు' -యనిపించెను అతిదు నిత్య వ్యా యా మ ము చేత క తి నీ కృ తాం గు డు. ఇం త తో ముక్కు, సన్ని ని న డు ము, ముం జే యి వం చి న చో నూర్వ బా హు వు నందలి కండలు కనిపించును. అతిని మేనికండలన్నియు గదలాడెను. అతిని హృదయములో నుండి నిజముగా నొక స్త్రీమూర్తి సమావిర్భవించుచున్నట్లే యతిని మేని యొక్క కండల మూర్త్యచలనము భాసించెను. అతిని మొగములో మధురస్పృశి సేయు ప్రజాపతి యొక్క యొక సమాధిస్థితి కనిపించెను. అతిదు నిత్యయోగాభ్యాసితలె, గనుగ్రుడ్లువాసాగ్రమునందలి యిరు ప్రక్కలకు మలచి

భూనిహితదృష్టియై నిశ్చలముగా నొక లిప్తకాలము నిలుచుండెను. ఓహో! ఆయూరి ప్రజల సౌభాగ్యమెట్టిది? అతని యభివృద్ధిపరమ రహస్యము తెలిసిక నాకు తత్పట్టణమున లెక్కకు పదిమంది యుంకిరో లేదో, ఆ నూత్నదృష్టి కల చారంతకంటె నెక్కువమంది లేరు. స్థూలముగా నతడు మహానలుకుడని యందఱుకు దెలియును.

రంగనాథము ప్రక్కనున్న ప్రియభక్తునితో 'మంచి యోగాభ్యాసము చేసివచ్చాడు కాని యట్లు చేయలేడు' యనెను అవధానిరాజుగారితో మాడుడు చక్కగా బద్ధమయింప వలయును. ఒక చక్కని భావము గణకుతి ప్రాసలు లేనిచో పద్యమేమిటండి? యనెను అనెనే గాని యా పద్యమునందలి భావ మవధానికి నచ్చలేదు. అతడు తొలత నొక పద్యము వ్రాసెను. ఆ పద్యము లోని భావమిది "ఓహో! ఈమె యెవ్వతె నారాయణముని యూరువునందు ననుద్ధరించిన యూర్వశియా! దాని శిరోజముల నుండి చీకట్లు వెలువడు చున్నవి ఆమె కన్నులు తామరపూవులవలె నున్నవి. ఆమె చేతులు తామర కొడవలవలె నున్నవి. ఈమె ననుభవించుటకు బరమేశ్వరుడెవని నిర్భయమెనే."

తొలత సవధాని యీ పద్యము చదివి "యీ చివరి భావమును మొదట కాలిదాసు వ్రాసినాడు. తరువాత నేను వ్రాసెతిని. కాలిదాసు కొన్ని యనా చిత్రియములు చేసినాడు. నేను దానిని బాగుచేసెతిని" అన్నాడు. అప్పుడు సారధి తనలో నవ్వుకొనెను.

మోహినీ రుక్మాంగదుల సమాగమమునఱకు సారధికి దనస్మృతి తనకు లేదు. ఆమె నిజముగా మోహిని. తాను నిజముగా రుక్మాంగదుడు. తాను ధరించిన పాత్రతో దా నేకీభవించుట సారధి కిది క్రొత్తకాదు. కాని శృంగార రసము క్రొత్త. మోహినీపాత్ర వహించిది వాసంతియై యిల్లునుభవించుట చిత్రము తుదికు నేకాదశీ శిబ్బశివణముతో నిజముగా మోహము విచ్చేను. అంతటి యేకీకృతిలోగూడ సారధికి దనసారధిత్వ విస్మృతి కల్గెనా! ఒడ లెఱుగని సిగ్గుముండువా! ఐనను ఈ పాక్షికమైన యేకీకృతి చమత్కారమైనది. సంపూర్ణమైన తాదాత్మ్యమువలెనే భావించును. తన యభిజ్ఞ యుండియు లేనట్లుండును. సర్వమానసిక వ్యవహారము తదారోపిత విషయకముగానే యుండును ఏకాదశీ శిబ్బశివణముచేత సారధి తల్లకిందులయ్యెను. తెరలో నుండి మూడుసారులు దివ్యమోత వినిపించెను. దానిని విందు సారధి ప్రచండ మైనమార్పు పొందెను. అదియొక విచిత్రమైన నిమేషము. సారధికి తాను సారధిని తెలియును. రుక్మాంగదుని యుద్ధిధ్యాన పొందితిని తెలియును. అధ్యాసపాశ్చక్యముని తెలియును. మోహితుడైన రుక్మాంగదుని యధ్యాస

పోయి యేకాదశీవ్రత నిష్ఠాశుడైన రుక్మాంగదుని యధ్యాస ప్రారంభించెను. ఈ మార్పులో సారథిత్యము విస్పష్టమయ్యెను. తాను సారథిని రూపు రుక్మాంగదపాత్రము నభిషేచించు చున్నానని పూర్వమునకంటె విస్పష్టముగా జ్ఞప్తికివచ్చెను. కాని రుక్మాంగదభావము వదిలలేదు. ఒక సముద్ర మగనము జరిగినట్లు జరుగుచున్నది. అందునుండి హాలాహలము వెలికి వచ్చుచున్నది. తత్కాలమున సారథియొక్క శరీరవివ్యాసము ముఖానను వివ్యాసము చూచుటకు భయంకరమయ్యెను. సభాసదులు నిష్క్రమిరి. అనధానికీకూడ దవరచనయందలి ధ్యానముపోయెను. రంగవాగము ప్రశంసాపూర్వక మంద హాసానుడయ్యెను. అతని వసలు మిడి గ్రుడ్లు. ఆ కన్నుల కడలిక తిర్యక్ప్రసార విధురమయ్యెను. అతని మొగము చూచుటతోడనే యెడో రాక్షసుడు కాపనిముక్తిపొంది నితతాకార వివర్తదళా మహాభాగ ననుభవించుచున్నట్లు గోచరించెను. పదునాతీండ్ల పసిబాలిక వాసంతి చూచుచుఁ జూచుచుఁ దన్ముఖ వికృతి నోర్వలేకపోయెను. ఆమెకు వయసువచ్చినదీ కాని సృష్టి రహస్యమేమి తెలియును? పదునాతీండ్ల వచ్చినంత వయసు సమకూరుటయొక్క దగ్గత భావనా పరిస్థితియందు సర్వజంతువులకు సహజము. ఈ కామ భావము జీవునియొక్క వికాసముకాదు అది శరీరముయొక్క వికాసము. ఆమె కడలిపోయెను. వణకుచుండెను కన్నులయందు నీరుబుకుచుండెను. ఆమెస్థితిని సారథిచూచెను. ఆమె నలుచుకొని నేలబడి పోవునట్లుండెను. “నానా భయములేదు భయములేదు ఓగ్గుకొనుము ఓగ్గుకొనుము” అని నోటితో సారథి గూమెను సమాశ్వాసించెను, ఆమెకు ధైర్యము కలుగుటకు నామె బుజముపై జేయిపెట్టెను. ఆమె మొగముఁ దన బుజముపై నానించికొనెను. ఇంకతన మొగమే చూచుటలేదు. అప్పుడు సారథియొక విచిత్రమైన యభినయము ప్రకటించెను. దానిమంతయుఁ దనదికాని తిన్న మోహింపఁ జేసిన స్త్రీదికాదు ఆమెయందుఁ గోపించుట న్యాయముకాదు. లాలనలేకుండ నామె నాదరించుట యుత్తిముని ధర్మము. అచ్చట రెండు పద్యములున్నవి. సారథి వానినిఁ జదువుట మానివేసెను. అతని కనునైగతోఁ దెర దింపఁబడెను.

అనధానికీఁ దన రెండుపద్యములు చదువుట మానివేయుట మిక్కిలి నెగులు కలిగించెను. ప్రక్కనున్న రాజాగారును మరియొక పెద్ద యున్యోగస్థుడును నివ్వెఱ ననుభవించుచుండీరి అనధాని వారితో “రత్నపు గుళికలండీ రత్నపు గుళికలు. రెండు పద్యములు. నాకవితా శక్తియంతయు వానియందుఁ బెట్టితిని అని చదువుట మానివేసినాడండీ. అని చదువుట మానివేసినాడు” అని మెల్లచెప్పెను. మానవునియొక్క చిత్రమైనది. నిజముగా మాటాడినచో ఎందుఁ

జిత్రములేను. అతడు పొందు సమాధి బహిర్విషయస్వర్గి. దానినుండి వెలికి వచ్చుట మిక్కిలిలేలిక. 'అవధాని గొప్పకవి డెబ్బదియేండ్లవాడు' అన్న లాకిక భావము పెడిది. సారధియొక్క యభినయ దర్శనముచేతగలిగిన నివ్వెటల్కిప్ర సవాసాంశభాగ సంబంధియైన పరిచితముకాని యొక యనుభవము. అవధాని మాటలచిని వారు వెంటనే తేలుకొనిరి. ఆహా! మానవుని యనుభూతి భిన్న సంస్కారములకలిగిన మానవుల యనుభూతి, లోకరూఢములయిన విషయము లంగుఁ దగుల్కొని రసజగత్తుయొక్క పాలిమేరలు చాల దవ్వననుండి చూచిన యన్యుభూతి యెట్టిది? ఆ కనిపించినవిషయమే తెలియని యనుభూతి యెట్టిది. అవధాని వయసుచేతఁ బెద్దవాడు. అతడు గొప్పకవి యగునోకాదో వారికిఁ దెలియదు. లోకమునందభివ్యాప్తమైన యొక ప్రతీతిని నమ్ముటయేకాని వేఱుకాదు. ఆ పద్మసులలోని మాటలే యితనినికాని భావములితనినికావని రాజుగారికిఁగూడఁ దెలియును. ఐననతడే కనియని రాజుగారనుకొందురు. సృష్టికంఠే విచిత్రమైనది యిదే.

కొంతసేపటికి నాటకమైపోయెను. చివటిభాగమున సారధి వైరాగ్యభావ ప్రదర్శనముచేసెను. యోగవాస్త్రములోని రహస్యముల నన్నింటి నభినయ పూర్వముగా నెల్లడించెను. సభలోఁ దిచ్చాస్త్ర రహస్యములు తెలిసినవారెవ్వరు లేరు అభివేత సారధి గనుక నేదో గొప్పగాచేసి నాడెన్న మొగ్గుభావమేకాని సునిశిత పరిజ్ఞానములేని యా సభ సంగీతసాహిత్యాభినయ శిల్పవిద్యలను సామాన్యముగా నెల్లదూచునో యట్లేదూచెను. ఇదియిది యని నిరూపించుకొగలిగిన పరిజ్ఞానములేని మానవుని యనుభూతి యేమియనుభూతి? సారధియొక్క యభినయచుంతయు మొత్తముమీద నిట్లేయనుభవించబడుచున్నది. వరదల మీదనున్న గోదావరిని మనుజుడు చూచును.

హృషీకేశమనద్ద శిలల యెఱిపిచేత వేగాతివేగమున మలకలై ప్రవహించుగంగానదిని జూచును. హిమవంతమునుజూచును. వర్షకాలమున సస్యసమృద్ధమై పచ్చికలతో నిండి బహు పుష్పములచేతఁ తెల్లగాగరా తాల్చిన శబరకన్యలవోని వృక్షములు నిండియున్న దక్షిణదేశ మహాపర్వతములను జూచును. ఎదో కొట్ట వచ్చినట్లున్న స్థూలభావమేకాని మనుష్యుడింకేమియు ననుభవించలేదు. విద్యా ప్రదర్శనముజూచిన తరువాతఁ గలుగు ననుభూతియు నపండితుల కిట్టిదే, పండితులకది విచిత్రమానమై తదనుభూతి స్వరూప లక్షణము గోచరింపజేయును. అతినియొక్క ఈ యభినయ రహస్యము తెలిసినవారు సభలో నలుగురైదుగురు.

నాటక మైపోయినది. చివటిసారి నేపథ్యము జారినది. తొలుతటి వరుసలో గూర్చున్న పెద్దలు కొందఱవధానిని మాటాడుమనిరి. ఇంచుమించుగా నందరును

కోరిరి. అనగానిలేచెను. వృద్ధుడయ్యు డేహపటుత్వము తగ్గనివాడు. కనులు సరిగా కనిపించవు. కనుల కడ్డములున్నవి. యని లేకపోయిన నే యొక్కవ కనిపించును. రంగ దళముఁ దిక్కోహించుటకు గొంచెము కష్టపడెను చిన్ని యుద్వోగస్థు లొక రిద్దఱు సహాయముజేసిరి ఆయన నిలుచుండి తొలుత గొంతునవరించుకొనెను దంతములు సగానికి సగము లేవు. ఇల్లుపన్యసించెను “సారథి చాల గొప్పవాడు. అతని నే నాశీర్వదించుచుచున్నాను. మహాకవి వాక్కు యధార్థము యధార్థము. మన దేశములో నింతికం డె గొప్ప నటుడాలేడు, లేడు ముమ్మాటికిని లేడు అని నేను చెప్పుచున్నాను. నాటకమంతయు జక్కగా జేసినారు. అందరుచేసినారు. చిన్నిపిల్లవానిదగ్గఱనుండి చక్కగాఁ జేసినారు. అంతయు బాగుగ నేయున్నది కాని రత్నపు గుళికలవంటి పద్యములను వదలిపెట్టినాడు. వానిని నేను కష్టపడి వ్రాసినాను, నెత్తురోడ్చి వ్రాసినాను. నా మనస్సునకు గడ్డము వేసినది. కాని సారథి గొప్ప నటుడు. నాటకములలో వేషము వేసిన వారి నందరిఁ దీవించుచున్నాను.”

౨

వేదధారణాపాకరణములకు నేపథ్యముల వెనుకనున్న స్థలములో స్త్రీల కొక ప్రత్యేక స్థలమున్నది. ఆ సమాజములో స్త్రీవేషములు పూర్వము స్త్రీలే వేసెడివారు. ఈ స్థలము వాసంతి కొఱకే యేర్పాటు చేయబడినది. ఆ సమాజములో వాసంతి తిప్ప మరొక స్త్రీలేదు. పురుషు లెవ్వరాకలనబోరు. మొదట నొక కొన్ని నెలలు వాసంతికి వేషనిర్మాత వేషము నిర్మించెడివాడు. తరువాత వాసంతియే వేషము వేసికొనుట నేర్చినది. వేషము వేయుచుండిగా దీయుచుండగా వాసంతి వందసార్లు సారథిని పిలుచును. కొబ్బెరనూనె సీసా యెచ్చెటనున్నదో ఖలానా ద్రవ్య మెచ్చటనున్నదో మాటిమాటికి సారథిని పిలిచియే యడుగును నీ వెచ్చట పెట్టుకొంటివో నా కేమి తెలియునని వచ్చి వెదకి యిచ్చుచుండును. ఒక్కొక్కప్పుడుకోపబడును. సారథికోపబడినదో వాసంతి నవ్వును. అతనికి కోపము పోవును.

సారథి వాసంతి నెత్తి పెంచెను. చిన్నప్పుడాడించెను. ఆమె కైదా కేండ్లపప్పు. డామెను చంక కెత్తుకొని యంగళ్లకి దీసికొనిపోయి వాహ్యలికి గోనిపోవుచుండెను. ఆమెకు వయసు వచ్చిన తరువాతగూడ నతనికి నామె తన బిడ్డవలెనే కనిపించెను. చిన్నిప్పుడు వాసంతి యతనిపేరు సరిగారాక యా ఆధి యని యనెడిది. అది క్రమముగా ‘ఆధి’ యని పిలుచుటగా మారెను, పెద్దయైన తరువాతగూడ ముద్దునకు గొన్నాళ్లు లాధియనియే పిలిచెడిది. అది రూఢమై

యామె యెప్పుడు నతని నాధి యనియేపిలుచును అందఁగను సారథి గారందురు. ఆమె తిండియు సారథి గారే యనును. ఆమె తిండి కూతురతో నెన్నియో సార్లు చెప్పెను. “ఆధియేమిటై నీ మొగము. సారథి గారవలయును” అని. ఆమె తా నాధియే యందు ననును. సారథి నేను వాసంతికాధినే. సారథిని కా దనును.

ఆనాడు నాటకమయినంత నే వాసంతి తన గదిలోనిక బోయెను. తన వేషమును తా నే తీసికొనెను. ఆ వేషము సరిగా దీసికొనుట చేతకాలేదు. చేతకాకకాదు. లోకములో నెవ్వరి కేపని చేతకాదు. ఇతితల సాహాయ్యముతో మనుష్యుడొకపని చేయుచున్నచో నా సాహాయ్యము లేంప్పుడై తమకాపని సాధ్యముకా దనిపించును. ఆ సాహాయ్యము లేదన్న దిగులెక్కువై శ్రద్ధతక్కువై యాపని చేత కానట్లే జరుగును. ఆమె మొగమున రంగు సరిగా పోలేదు. మరియు నా రంగు పోయెనో పోలేదో యామెకు తెలియ నేలేదు. ఆమెమనస్సు వేషపాకరణమందేలేదు. తాను వాసంతి నన్న యభిజ్ఞయున్నది. తాను మోహినీ వేషము వేసితినిన్న యభిజ్ఞ యున్నది. ఆ వేష మిప్పుడు తీసివేయవలయునన్న యభిజ్ఞ యున్నది. ఈ సర్వమైన యభిజ్ఞలను మించి యేదో యొక భావ మామె మనస్సు నావరించియున్నది. ఆ భావ మీ యభిజ్ఞల నావరించియున్నది. ఈ యభిజ్ఞలను క్రిందునీయుచున్నది. ఆభావము ఇదమితమని తెలియలేదు. ఆ భావ మిట్టిదని తెలిసికొనుటకు ప్రయత్నిముకూడ లేదు. సారథి శృంగారాభినయముకూడ లోకోత్తరముగా జేయగలడని యామె విశ్వాసము. లోకమున కా సంగతి తెలియదు. అతిడేరసము నభినయించలేడు! లోకమున కీ సంగతికూడ ఋజువు చేయవలయునని యామె యుద్దేశము. అందుకోసమే యంత ప్రయత్నము. ఇంతపట్నదిల. ఆ విషయము లోకమునకు ఋజువు చేసినది. ఆ ఋజువు చేయుటలో దన హృదయమునకు మరి యేదో సంగతి ఋజువై నట్లున్నది. ఆ ఋజువైన దేదో తనకు తెలియదు. ఆ ఋజువైన భావము విస్పష్టము కాలేదు. అది యొక తెలుగుగా సిగ్గుగా నామె యందు గనిపించుచుండెను. ప్రతి నాటకాంతమునందువలె నే సారథిని పిలువవలె ననుకొనును. పిలువదు. ఏదో పిలువవద్దనుచున్నది. అది లజ్జయా భయమా సారథి తనకు గనిపించుకూడ దన్నట్లున్నది. వేషము తీసివేసి సారథికి గనిపించుకూడనింటికెబోదమనిపించుచున్నది. ఆమె యాలోచించుటకును దోచుటలేదు. నిలుపుటద్దము ముందు గూర్చుండి కర్ణాభరణములు తీసివేసింది. మరల దనకు తెలియకుండు నే పెట్టుకొన్నది. కర్ణాభరణములు తీసివేసిన గుర్రెగాని మరల చాల్చిన గుర్రలేదు. ఈ వేషము తీసివేయుట తనకు సాధ్యముకాదు. సారథి లేకుండు తన కేపనియు

సాగ్యముకాదు. తన వేషధారణము వేషాపాకరణము సారథి సాహాయ్యము లేక తనకు గొవసాగునదిగా కనిపించలేదు. అమె యెంత తొందరగా వేషముతీసి వేసి సారథికి గనిపించకుండానేడొకత్రోవ నింటికీజోవుటకు వీలగునో విచారించుచున్నది. విచారించుటలేదు. అట్లు చేయుటకు నామె ప్రకృతి తొందరించుచున్నది.

సారథి తన వేషమును తాను తీసికొను చుండెను. తాను పూర్వముటి వేషమును వేసులేదు. ఈ యాధిరణములు ధరించలేదు. పూర్వము తాను వేసెడి వేషముల యందలి యాధిరణములును దుస్తులును నాలోచన లేకుండా దీసి వేసెడివాడు. అది యతినికి బాలిక ముప్పదియేండ్ల యనుభవము. ఈ కుండలములు శ్రేయారములు హస్తాంగుళీయకములు మొదలయినవి తానుతీయుట కష్టమయ్యెను. అతిడిబ్బంది పడుచుండగా మఱియొక వేషధారి వచ్చి యతినికి సాహాయ్యము చేసెను. పామన్యముగా దాను వేషము తీసికొనక ముందు వాసంతి పిలుపు వినిపించెడిది. ముందచ్చటికి జోయి యామెకు సాహాయ్యము చేసి తరువాత తానుతన వేషమును దీసికొనెడివాడు ఈవాడు వాసంతి పిలుపురా లేదు. పిలుపు రాకపోయినను తన యంతటదాను పోవచ్చును గద, నేడామె పిలుపు రాదన్న విషయము సారథి మనస్సునకెట్లో తెలిసినట్లుండెను. ఆ పిలుపు వచ్చిననుతాను వెళ్ళగూడదని తంకేతో చెప్పచున్నట్లుండెను.

సారథి ప్రాథుకు. అవివాహితుడు. అతని శీలమును గూర్చి యెవ్వరికిని మంచి యభిప్రాయములేదు. ఉండవలసిన యవసరము లేదని యతిడే చెప్పచుండును. లోకమునందు శీలము ద్విధాభూతము. ఈ రెంటిని రెండుగా చూచుట లోకము సెర్పకొనవలయును. ఒకటి స్త్రీ సంబంధమైన శీలము. రెండవది తదితర సర్వనిషయములకు సంబంధించినది. అబద్ధములు చెప్పట మోసములు చేయుట దురహంకారమవలంబించుట పరద్రవ్యాపహరణము - నితిరుట శౌక కాశ్చక్రింద గోతులు తీయుట తడిగుడ్డలతో గొంతులు కోయుట, నిలువున దీపమాడ్చుట తానయోగ్యుడై యోగ్యత కలవాని నుచిత కార్యమునుండి బహిష్కృతునిగా జేయుట ఇట్టివి లోకమునందు శీలసహస్రాధికములైన దుష్టత్వములు కలవు. ఇవి యన్నియు నొకరాశి. స్త్రీగతకామమొకరాశి. మంచి చెడ్డలు లేవు. వానిభయసలులేవు. బంధువులు మిత్రులు లేదు. ఉచ్చసీచములు లేవు. ఇది యొకరాశి. ఈరెండుపక్షముల యందుదరతను భావములు కలవు. ఈ రెండు పక్షములలో జాలభేదము కలదు. స్త్రీ విషయమున నామెయొక్క యానుకూల్యము నామెయొక్క యంగీకృతి యామెయొక్క సమానతయు గలవు. మొదటి కక్ష్యలోనవి యెప్పుడు నుండవు. మొదటి కక్ష్యకు సంబంధించి

చిన యవినీతి సంపూర్ణముగా నవినీతి. స్త్రీసంబంధమైనది యుధియనిష్ఠమై పరులకు నపకారికాక రెంటిలో గొంతమంచిది. తన భాగ్య తనచెల్లెలు పరపురుష సంగమము చేసినదని వానికి జరియనితో వాని మనస్సునకు గమములేదు. వాడు పడెడుబాధ లేదు. తెలిసిన తరువాత వాడు బాధపడినచో వాడు తన మీది నది యారోపించుకొనిన బాధ. కొన్నియూహలు చెట్టుకొని యాయూహలవలన చెచ్చికొనిన బాధ. ధనాది విషయమునల్లు కొడు. ఆబాధ ప్రత్యక్షముగా నన్నోదకముల విషయమున బ్రదుకుట విషయమున నాపశు కలుగ జేయుచున్నది.

మరియు స్త్రీ విషయమున నామె శీలవతి కానిచో సంసారిణి కానిచో వాపనివలన నొక గొప్ప యింటిప్రతిష్ఠకు భంగమురానిచో దానిలో, దప్పేమున్నది. కామము జంతు సహజము. స్త్రీ విషయమున నుత్తమకులముల యందు శీలవతులయందు స్వామ్యముండవచ్చును. బహు పురుషసంగమము చేయు స్త్రీ విషయములో స్వామ్యభావ మెందుకవలెంబించవలయును. ఇది వట్టి స్వార్థ పరత.

ఇది సారథియొక్క నీతిభావములో గొంతభాగము. సారథి యట్టివాడు. అతడు నీతిమంతుడనియే చెప్పవలయును. ఒక కులస్త్రీని తాను కోరి యామెను ధనాదులచేత మోహపఱచి యామెను వశపఱచుకొనుటకు దానిప్రభు ప్రయత్నించడు. కులస్త్రీయె తన యందభీలాష ప్రకటించినను సత్కుల మర్యాద పాటించి తానావంక తిరిగి చూడడు. మిత్ర గృహముల యందతిడు పరమ సాధువు పరమయోగి. అతని స్నేహితుల యింట్లో స్త్రీలతనితోనున్నంత దనవుగా మరియే యింట్లో నుండరు. ఆతడందరిని చెల్లెండవలె గూఢుండవలె జూచును. అతనికింటె నుచితానుచితజ్ఞుడు లేజేమో!

అతని నొక కామమావేశించి మనసు త్రిప్పలు చెట్టి గగ్గోలు పఱచిన ఘట్టమతని జీవితములో లేదు. అతనికి స్త్రీగట్టి స్త్రీ, కామోద్రేక నివారకమయిన యొక సాధనము. తక్కినప్రభుడు నామెయొక జీవుడు. ఇట్టి సారథి మనస్సులో నెవోయొక బెరుకు ఒక వసుకాడుట తానొక దోషిగానైనాడేమో యన్న యనుమానము వీనికి వించి పూర్వమందననుభూతమైన యొక విచిత్రమైన సంతోషమేమో యనిపించుచున్న యొక రేఖ-యతనియంతఃకరణ ప్రవృత్తి యందు గదిలాడెను. తనంతలతానే పోయి నాసంతికి సాహాయ్యము చేయవలెననిపించెను కాని మనస్సు తూగలేదు. అంతఃకరణము చేయుమన్నట్లున్నది. మనస్సు వద్దన్నట్లున్నది. ఇదియేదియు నతని మనస్సులో విస్పష్టముగా లేదు.

అతని మనస్సులో నొకయూహతోచినది. తానేవేసము ధరించినను నగానికి వించి తత్పత్రతో దానేకిధించుచుండును. అదియే తన్నింత

మహాపటకునిగా జేసివదిని యరివి యభిప్రాయము. తనయగుణమునందు దన కత్యంతాభిమానము. ఈనాడు నట్లే జరిగినది. కాని యీనాటి తనయేకీకృతి తన కనభిరుతమైనది. ఈ నాటియేకీకృతిలో నొక యనిష్ట విషయము సంక్రమించినది. పూర్వము తాను హిరణ్యకశిపుడు వేసెను తానారాక్షస భావమునంత యుననుభవించెడివాడు. ప్రహ్లాదుడన్నచో గోపము. నారాయణుడన్నచో ద్వేషముననుభవించెడివాడు. కాని ప్రహ్లాద వేషము వేసిన కుఱ్ఱవాని మీద గోపములేదు. నృసింహ వేషధారియందు ద్వేషము లేదు. తన హిరణ్యకశిపు భావమునందలి యేకీకృతి ప్రహ్లాద నృసింహభావములలో బర్యవసించెడిది. ఈనాడుట్లులేదు. తాను రుక్మాంగదుడుగా నభినయించినంతనేపు తానుమోహినీ భావమును జింతించలేదు. వాసంతిని జింతించెను. తన శృంగారభావము వాసంతియందు పర్యవసించెను. వాసంతిని మోహినిని విడిచిడిగా చూడ లేకపోయెను. ఇది ఏలనిట్లు జరుగవలయును. పట్టుదలగా వాసంతి తానీ వేషమును ధరించునట్లు చెసినది. ఆ పసిదాని పట్టుదలయు నామె యందలి తనకైన జాలిచేత ముద్దుచేత నామెకుదనమిద గలిగిన యధికారము వీనినిగూర్చి భావించుచు వాసంతి మోహినీపాత్ర నెట్లు నిర్వహించును, తానే పాత్ర నిర్వహించును. తానేదో సంగీతము పాడుకొనును గాని తన కభివ్యక్తమేమిచేతనగును. తన కాపట్టుదల యెందులకు. తాను తన శృంగార సాభినయము జూడవలయునన్నచో తానే నాయక పాత్ర యేల ధరించవలయును. ఇట్టి యూహలన్నియు గలిసి జాలితోగూడిన యొక కోపము, ముద్దుతోగూడిన యొక నిరాకరణము ప్రేమతో గూడిన యొక నిరాకరణభావము సారధి మునస్సు నావరించెను. ఆరునెలలుగా నిట్టిభావము క్రమక్రమముగా వృద్ధిపొందెను. తానానాడు రంగమునందు బ్రవేశించిన తోడనే పరమ క్షోణమునోహరమూర్తియై సామాజికులను దిగ్భాగ్యులనిపించు భంగిమతో రంగప్రవేశము చేయును. వాసంతి తెలతెలపోవును. తానేమి చేయవలయునో తనకు దెలియదు. తాను నవ్వుకొనును. పైకి నవ్వును. అభినయించుచు నామెకుద్దకుబోయి సామాజికులకు వినిపించుకొండ రంగముమీదనే లోగొంతుతో నామెతో 'వెద్యుభి నేత్రివలెనన్నీ' వేషము వేయుమంటిని నీ వెప్పటి కొయ్యబొమ్మవే యని నామె నేడిపించవలయునని తలచెను. రంగము మీదఁ దనయట్టి ప్రవేశముచూచి వాసంతి మధుర లజ్జాభినయము చేయుటతో పరమసార్వత్రికాభినయము చేయుటతో నతిదనుకొనిన పథకమంతయు చూపిపోయినది. ఆమె యభినయమునజూచిన యానందము సారధిని సారధిగా మందలేదు. అనుభవపరమార్థతయందు గానిని శృంగారనాయకునిఁజేసినది.

విచిత్రమైన సన్నివేశము వాసంతియందు మోహినీభావము నపాకరించి వాసంతీ భావమును స్థిరపఱచినది. వాసంతీభావము నిరాకృతియుకొలేదు. ప్రథమ విమేషమున వాసంతీ ప్రశంసగానుండి మరునిముసమున యతిని సహజముహానలకుని ప్రకృతిచేత శృంగారరసముగా మిగిలిపోయినది. ఉభయయు తిద్దభివృద్ధి వారువారుగాలేదు. శృంగారభావముచేతనే వారి యాత్మలు సహవృత్తియై యుండెను. ఏకాదశి శిబ్రతేజముచేత నతిని మనస్సునకుఁ దెలిపవచ్చెను. మిగిలిన నాటకము జరిగినంతసేపు వాసంతిలో నేమియు మాగ్నలేదు. వాసంతి నటియా, కాదు కనుక తాను కేవలచేతఁ బంపింపబడిన యొక సాధనముగా భావించుకొని రుక్మాంగదునియందలి మోహమువిడిచి కొన్ని భావముకలిగించు కొనుటకు?

జంతువులయందు యాననోదయమైనంతసేపై పురుషభావన యందు రించును. ఈ భావనకు సంఘము నియమములు మేరలును కల్పించును. అవి సంఘమునందు సహజమైయున్నవి. ఈ నియమములచేత మేరలచేత నా స్త్రీ పురుషసంబంధమైన భావన సహజముగనే పెరుగును సోదరులయందు, దండ్రులయందు విరుసకొనివారయందు నాగరక సంఘమునందు తిద్దానాంకుర మేర్పడదు. ఇది సంఘముపెట్టినవాద్దు. ఒకనొక ప్రకృతి సంఘముందుండి సంఘ ముర్యాదలయందు నిరాదరణకలిగినవాడైనచో సహజముగా సంఘమర్యాదల పెదిరించువాడైనచో నా యెదిరించుట కామభావమునందిభివ్యాప్తమైనచో నా వ్యక్తియందు కామభావన సహజముగానుండి యీ నియమములను మేరలను పాటించదు. కామ ముందటయందొక్కతీరుగానుండును. ఇదియొక దక్కిన గుణములవంటిదే. కారీరక మానసిక గుణములు పలుమందియందు పలువిధములుగా నుండును. ఒకనికి బొమికపుష్పియుండును. మరియొకనికిలేదు. ఒడలిలో నొకనికి జీవితము సాగుటకు కొవలసినంత బల మేయుండును. అట్లే కామముకూడ నొక నియందు మిక్కిలి తిక్కువగానుండును, ఒకనియందు సంసారపక్షముగానుండును. మరియొకనియందు నధికముగానుండును. ఈ యధికముగానున్నవారే లోకమునందు జారులు. వారికది సహజముగదా. దానియందు దోష మేమియందురు. లోకములోనున్న దుర్మార్గుల గుణములన్నియు సహజములే. వానికి శిక్ష లేదుకు. నాగరకజాతి శిక్ష విధించుచున్నది. అనాగరకజాతియందుఁగూడ సంఘము శిక్షించుచున్నది. నాగరకతియ సంఘమును మానవప్రకృతి నియమితముకొవలయునని వాంఛించుచున్నది. ఈ నియమమునకు మతిము పారలౌకిక భలమున్నదని చెప్పవచ్చును. పారలౌకిక విషయములందు విశ్వాసములేనివాడైనను సంఘ సుస్థితికొఱకు మానవునియొక్క సహజప్రకృతియొక్క నియమ

ములు వాంఛించును. ఒక మహాబలవంతుడు బలహీనులందఱనుఁ జంపుచున్నచో సంఘము తూర్పింభావము వహించదు. అట్లే యధికకాముకుడు పరభార్య రతిచేసినచో సంఘము సహించదు. ఒక మహాబలవంతుడు బలహీనులను పది మందిని జంపినచో తిప్పెయి? రాజ్యముయొక్క సుస్థితికి మంది బలముకావలయును. ఇది నేటి రాజ్యాంగవిధాన పరిమార్చుము. ఒక వ్యక్తి చనిపోయినను యుద్ధిభటుడు చనిపోయినట్లు, ఆ నవము రాజ్యమునకుఁ గలుగుచున్నది. అధిక కాముకుని బహు స్త్రీ సంగమముచేత సంఘమునకుగాని, రాజ్యాంగమునకుఁ గాని యెట్టి దోషము సంభవించుటలేదుకదాయని ప్రశ్నియెనచో జరుగుటలేదు. శిక్ష శిక్షించువానిమీదనే యాధాంపడియున్నవా! శిక్షించువాని ప్రయోజనమునుబట్టియే శిక్షయా! ఐనచో నొకనియా స్త్రీ మరియొకడు తీసికొనినచో శిక్షించునక్కఱలేదు. ఆ యా స్త్రీయెవడు తినుచున్నను రాజానకు వచ్చెడి పన్ను వచ్చును. కనుక వేతనగర్హమున్నది. ఆగర్హము స్త్రీ విషయమునగూడనున్నది.

ఇట్టి విచారణ యావనోల్బఠాదశలో నుండును. మఱియు నొక స్థలమునందలి యధికశక్తి బహువిధములుగా నుపయోగపడుటకు వీలున్నను నా వ్యక్తియొక్క విశిష్ట ప్రకృతి హేతువున నేకవిషయముననే దాని యుపయోగము జరుగుచుండును. ఒకడు మహాబలాళి. అతడు తన బలమును పరులకు సాధ్యముకొని పనులయందే వినియోగించును. ఇతరులమీదికి పోనెపోడు. అట్లే యధికకాముముగల యొక ప్రకృతిహీనుఁడతామభావ సర్వస్వము నొక వ్యక్తియందే వినియోగించును. వా సంతి యట్టిది. తన యధిక కామ భావమును మఱి యొక వ్యక్తి సంఘ విద్రోహకరముకాకుండ కులలూకుఁమునందు నెఱవేర్చుకొనుచుండును. సారథిఅట్టివాడు.

ఒక్కొక్కపుడొకొక్క కామభావన కలదు లేదన్నట్లుండును. ఒక వ్యక్తియందు గౌరవముగా భాసించును. ఒకచోట జాలిగా భాసించును. ఒక చోట ముద్దుగా భాసించును. ఆ వ్యక్తియొక్క వివేకాదులను ప్రశంసించుట గాభాసించును. ఈ యీ భావములు యోగ్య సన్నివేశ సన్నికర్ష జరిగినపుడు కాముముగా పర్యవసించును. వాసంతీ సారథుల యీ భిన్నప్రకృతులు నీవిలక్షణ ప్రకృతులు నేటి నాటకరంగముమీద గామభావనాభిముఖముగా మరలి నట్లు వారిద్దఱునుకొనలేదు. మనస్సులలో నట్లున్నది. సారథియన్నచో వాసంతికున్న తిదభివయ విద్యాపురస్కృత గౌరవ ప్రశంసా భావముల కవధి లేదు. వాసంతియన్నచో సారథికి సహజముగా ముద్దు. ఆమెదక్కని గొంతు నకు చిన్నితనములో నంత సంగీతవిద్య నేర్పినందులకు నాముద్దు ప్రశంసగా గౌరవముగా వృద్ధిపొంది యామె తనకంటె మిక్కిలి చిన్నదియగుటచేత నీ

రెండు భావములు నా మొదటి భావములో లీనమై యదియొక విలక్షణమైన భావసంపుటి యైనది. పరస్పరము వారి యిరువుర నడుమగల యీ భావములు కామముగా పరిణమించుటకు వీలులేనంత వయస్సార తమ్యము కలదు. ఈ వయోభేదము వారి పరస్పర మృగుగౌరవములకు నడ్డుగా మహాపర్వతమువలె నిలిచి నది. కాని కామభావన పొంగెత్తిన తుపానువంటిది. అది పర్వతములను లెక్కజేసెడిదికాదు. చూచెడివారికి నది యెంతి నదియైనను పొంగి కొండను ముంచు నా యనిపించును. ఆ నదికి పట్టరాని వఱద వచ్చి నపుడు కొండను ముంచి తేయును. నదికిఁగల పొంగునదికే తెలియును. ప్రక్కనున్న చెట్లకు తెలియదు. ఊళ్లకుఁ దెలియదు. ఈ ప్రేమయే యా చెట్టులోననో యాయూరిలోననో పుట్టి వచో నవియు నట్లే పొంగును. కాని యచి దూరముగా నిలుచుండి నదిని విమర్శించును. అది యట్లు పొంగుటయు నిని విమర్శించుటయు లోక సహజము. ఆ పొంగిననదికి కట్టలుకట్టి మరల నూళ్ళమీదికి రాకుండు మెట్టలు ముంచుకుండు దాని నదుపులోఁ బెట్టుటయు లోకోపకారకమని తలచుటలోకము యొక్క సహజత్వము.

సారథి వేసము తీసివేసికొను చుండెను. రాజువేషము వేసినవారు సామాన్యముగా కేయూరములు కట్టరు. కేయూరభావమే వారికిలేదు. కేయూరము లని గ్రంథములలో జదువుటయేకాని వాని స్వరూపమెట్టిదియో యెవ్వరికిఁ దెలియదు. ఆ సారథియొక విచిత్ర పురుషుడు. అతడు వట్టి నటకుడు కాదు. అంతకుమించిన నూత్రధారియుఁగాదు. అతనికిఁ దెలిసిన యాహార్యక విద్య యతనికి తెలియును. అతడొక వేసమువేయ సంకల్పించినచోఁ దొలుత వేషధారణను గుఱించియే కొన్ని నెల లూహించును. అతడెన్నో స్మృహించెనో తెలియదు. ఒక విచిత్రమైన కేయూరములు భుజముల నవధరించెను. అవి దూరమునుండి చూచినచో నొక పట్టుతువాలా రెండు బుజములమీదికి వచ్చినట్లు కప్పినట్లు కనిపించును. ఆ తువాలకు రెండువైపులఁ ద్రాళ్లు వేసి ముట్లు వేసి నట్లుండెను. ఆ ముడులకు బదులు సన్నని ముత్యములు వ్రేలాడుచుండెను. అచ్చముగా జరిపోగులతో వేసిన సన్నని గుడ్డవలె నుండెను. అతని యొడలికి వేసికొనిన బంగారు రంగునకు నీ కేయూర వర్ణమునకు ఛాయాభేదము కలదు. ఆ కేయూరవర్ణమే యతని తొమ్మిదవదుకూడఁ గలదు. వక్షః ప్రదేశమునకు దిగువ వాళిపర్యంతము వేసిన వన్నియ కొంచెము తక్కువ మెఱుపుకలదిగానుండెను. ఎదు తొమ్మిదయు బంగారువన్నె. వక్షఃస్థలము మిక్కిలి పసిమి. కుక్షిభాగమున నా పసిమియే కొంచెము వన్నెతక్కువ. గుండెకడనుండి నాళి పర్యం

తము నన్నని శ్యామరేఖ. అొమ్మకాంతిలో కేయారకాంతి కలసి పోవుచున్నది. కాని వర్ణవిభాగమును జూపించుచునే యున్నది.

అట్టి కేయారమును సారధి తీసివేసెను. నక్షిగ్రుడ్డతెచ్చి దానినేదో విలక్షణముగా గుఱించెను. నాటిరాత్రికి నాటకమునగా లేదా నాటకము రేపురాత్రి యనగా నతిదు గుడ్డలకుఁ గొనుటకు పోయి చిన్ని చిన్ని పేలికలుకొనును. అవి యెవరికిఁ గావలయు ననుకొన్న చీటిగుడ్డలు. పేలికలు పేలికలుగా రెండంకుళములు మూడంకుళములుగాకొనును. వానిని దర్జీవానిప్రక్కన గూర్చుండి కుట్టించును. కొన్నిటిని తానేకుట్టును. ఆ దర్జీవాడొకడున్నాడు. వానికరువదియేండ్లు. అతడు జంగము. అతనికిని సారధికిని నెయ్యము. అతడు నలుబదియేండుగా సారధి నెఱుఁగును. ఆ దర్జీవానికి సారధియన్నచో జెప్పరానంత గౌరవము. సారధికంఠే మహానటకుడు సృష్టిలోఁబుట్టినది యా దర్జీవాడు చెప్పెను. వాని పేరు తుండి. నలుబదియేండ్లలోఁ గనీసము ముప్పదియేండ్లలో సారధిఁగి వేసిన యొక్క వేసమైనను తుండిమాడలేదు. తుండి గొప్ప దర్జీపనివాడు. అతని చేతి క్రింద నలుగురైనగురెప్పుడు పనిచేయుచుందురు. యంత్రముమీదఁ దక్కిన వారు కుట్టగా నతిదు చేతిపనిని జేయును అతనియొద్ద నొకసారి చొక్కా కుట్టించినవాడు మరియింకొకనివద్దకు పోనేపోడు. అతిహలపపు పనులుముట్టుకొడు. చిన్నిపనులతనివద్దకుఁ దీసికొనిపోయినచో నతడు నిరాకరించును. వివరించుకొనును. సారధి యా గుడ్డపీలికలు తీసుకొనిపోయి కుట్టుమన్నచో దాను సొంతముగాఁ గుట్టును. అతడు తప్పుగాఁకుట్టినచో సారధి వానిని తిలును. తుండి యెవ్వరి చేతిను ‘ఓరి’ యనిపించుకొనడు. సారధి ‘ఓరి’మాత్రమే కాదు. “నీవు జంగమువాడవు కాదురా. కొండుమంగలివాడవు.” అనును. తుండి నవ్వును. తుండిజుట్టు ముగ్గుబుట్టవలె నెఱుఁగెను. అతని మొగము కంఠలు లేరియుండును. తెల్లని గుమ్మమీసముల గుబురు వాని చెక్కిళ్ళయందు గంభీరముగ నుండును. అతని మొగమునందలి గాంభీర్యముచూచియే వాని నెవ్వరు చులకనగా మాటాడరు. తుండికిఁ గొమరులున్నారు. వారికిఁ దండ్రియన్నచో నమిత్ర పేరు సారధివచ్చి తండ్రిచేతి నిట్టిగుడ్డలు కుట్టించుకొనునపుడు తుండినతడు తిట్టుచున్నపుడు వారతనినిజూచి యాశ్చర్యపడుచుందురు. సారధి వెనలిపోయిన తరువాత తుండి వారితో ననును. “మన కుట్టుపనివిద్య సారధికింత యెట్లు తెలియునో” యని.

తుండి యిదివఱకెన్నిసార్లో ‘సారధికి’ జితచిత్రములైన పనులు చేసిపెట్టెను. ఈ కేయారములు కుట్టినపుడు అనగా కడచినరాత్రి తుండి తొందిన యచ్చెరువుకు మితిలేదు. ఒకసమయమున వానిచేతిలోని నూది పనికి

రాలేదు. ఇది యెట్లు వుట్టుట యని యడిగెను సాగధి చిన్నికత్తి తీసికొని యెవను బొట్టన వేలి గోరును అంపమున లెకొని దానితో కొన్నిచోట్ల నొక్కించి కుట్టించెను. తుండి “నీవెవరవు. పూర్వ మేమహాచక్రవర్తిగో దుస్తులకట్టినవాడవు ఇప్పుడీ జన్మమె తీతి” ననును. సాగధి బ్రహ్మానందపడెను. తుండిని గొగిలించుకొనెను. “ఔనోయి! నేను నలుకుడనుకాను. వుట్టుపని వాడను. అందుకనియే నీకు నాకు నింత చెలియ” యనెను.

ఆ కేయూరము సారధికిఁ బరమ ప్రేమమైనది అది కుట్టించినట్లెవరికిఁ దెలియదు. నాటకములోని వేషధారులందఱు సారధి రంగముమీదికి వచ్చు చుండగ నే దానిని జూచిరి. అదియేమిటో వారెవ్వరికిఁ దెలియలేదు. కాని యది బుజములమీద వేసికొనుటచేత సారధి చక్రవర్తివలెఁగనుపడుచుండెను అంతరి చక్రవర్తిలక్షణము తిత్పత్రధారికిఁ బ్రసాదించిన యా కేయూరములను భావించిన సారధి యూహయెట్టిదో యెవ్వరికిఁ దెలియదు. వాసంతి తానభిషేకించునంతి నేపాకేయూరములవలననే జూచుచుండెను. ఒకసారి యా కేయూరముల స్పృశించెను. సారధి యామెను నివారించెను. “కేయూరములు రాజచిహ్నములు. వానిని తాకరాదు. తాకినచో నభినయము తెలియదన్నమాట” యనెను. వాసంతి కఠినమాలలుచిని భయమువేసెను. ఆతడంతిలో నామెను లాలించెను. ఆమె భయమువాసెను. కేయూరములు తీసి సారధిచేతితోఁ బూసెను. అతనిపద్యస్ఫురణగా వాసంతి దానిని తాకుటయు తాను వలదనుటయు జ్ఞాపకమువచ్చెను. వాసంతి యేమనుకొనినదో! చిన్నిపిల్ల. వానిని తాను స్పృశించుట ప్రేమాధిక్యము నూపించుట యనుకొనెను.

ఈభావము వంటనే సారధికి మఱియొకభావము గోచరించెను. వాసంతి యట్లునుకొనినదా యనుకొనకుండు చెసినదా! వచ్చినయూహను సారధి నెంటనే పరిహరించెను. కాని యాయూహ మరల మరల వచ్చుచుండెను. ఆయస్పష్టమైనభావము విస్పష్టతాదశికు. తీసుకొనివచ్చుటకు సారధికి మనోబలము చాలలేదు. వాసంతిచేతికిఁ గుంకుమవన్నెయలఁదలఁడియుండెను. ఆమె చెయివేసినచోటఁ కేయూరము కొంచెమెట్టవన్నె కలిగియుండెను. ఆకేయూరమునుండి ఆయెట్టరింకను దీసివేయుట యెట్లు? అదియుదుకరానిగుడ్డ, సబ్బు పెట్టరానిగుడ్డ. అంతిలో సారధికి నవ్వువచ్చెను. మరల నీకేయూరములతోడి పనియేమి? ఇంక తానెప్పుడును రుక్మాంగదుని. వేషము ధరించడు. ఇదియే మొదటి సారి ఇదియే తుదిసారి. మరి యాకేయూరము నంతిజాగ్రత్తగాఁ దానెందుకు జూచుచున్నాడు. అది తన నేర్పునకు లక్ష్యముగానుండెను. దానివల యెంత? అది

యంతయుఁ గలిపి గెండురూపాయల లోపయ్యెను. ఆ కేయూరములయందుఁ దనకొక మమకారము కలిగింట్లు భాసించెను. వాసంతి దానిని ముట్టుకొన్నచో దాట్లనవచ్చువా! వాసంతి పసిపిల్ల. నొచ్చుకొనదా. నొచ్చుకొనదా యేమిటి నొచ్చుకొన్నది. నిజముగా కేయూరములను ముట్టుకొనరాదు. అట్లు తాకినచో రాజమర్యాదకు లోపము. అంతి నూత్నమైన తాను భావించిన యాచార రహస్యము సామాజికులలో నెక్కరికెఁ దెలియును. అభినయము తానంతి నూత్నముగా నభివ్యాప్తమైయుండునని సామాజికులలో నెక్కరికెఁ దెలియును ఇది తెలిసిన వాడు సామాజికులలో ఒకడుండెను. ఈయూహ వచ్చిన వెంటనే సారధి మనస్సునకు వెంటనే శుభికు తగితెను. అతిదెంతవాడనగా దానిని తాకవలదని తాను వాసంతితో రహస్యముగా జెప్పెననికూడఁ దెలిసికొనఁగలవాడు. సారధి యొక లోకోత్తమైన యనుభవము చేసినచో సభలో నతడు వ్వాడని యే చేయును.

ఇంతటి సారధియుఁ గొన్నికొన్ని సభలయందు సరిగాఁ జేయలేదనిపించు కొనుచుండును. ఆ సమయములముహూర్తభావుకుడు గ్రామములో లేని సమయములు, అతడు నాటకమునకు రాలేదని సారధికిఁ దెలిసిన సమయములు. ఆముహూర్తభావుకుని పేరు ఉమాపతి ఉమాపతిని దలచినంత నే సారధికి వాసంతిని గూర్చిన భావన పన్ని గిల్లెను. అతినిలో నొక గూనందరేఖ తోచెను. మరునాడుమాపతితో తాను కలిసికొనును అతడు తన కేయూరమునుగూర్చి యేమనునో వివరలయును. సారధికి ఉమాపతియొక్క ప్రశంస నిమిటమే పరమానంద హేలాడోలానివోము. తన నాట్యవిద్యకు నుమాపతి ప్రశంస పరమార్థము. అతడుమాపతితోఁ జక్రభివ యించును. అతినికెఁ దన శుభినయము చాలను. ఉమాపతి దృష్టిలోఁ దా నొక నారాయణుడు. తాను మహాశిల్పి. తాను భిక్షాచార్యుల యపరాధ తారము. ఒహో యేమిశిల్పము ఒక మహాశిల్పియొక్క శిల్పపర్యవసము నాశిల్పి యెఱిగి యున్న యొక మహాభావుకున కభిముఖముగాఁ బోవుచుండును. అతని ప్రశంస చూడగోనుటకే యాశిల్పము నూత్న నూత్నశైలందుచుండును. ఆయుమాపతి సారధి మనోపీధిని స్పృశించినంత నే సారధి కేయూరములు తీసి దాచెను. ఆ వెనుకటి సారధివేఱు. ఈసారధివేఱు. తత్పూర్వమేమే సారధి వాసంతి మనస్కుడు. ఒకానొక యవిస్వప్నమైన సంశయితమైన యస్తినాస్తి విచికిత్స హేతువైన యొక శృంగారభావసముపేతాపేతచిత్తుడు. ఈసారధి వట్టిశిల్పి. తానొక మహానటకుడు. తన నాట్యచాతుర్యమంతయు మఱునాడుమాపతి ముఖమునఁ బ్రశంసించుకొనుటకుఁ దొందఱపడుచున్న మనస్సు కలవాడు. ఉమాపతి మనస్సునకుఁ దగిలి నంత నే యతని మనస్సు

నుండి వాసంతి నిష్క్రమించెను. ఆమె తిరోహిత యయ్యెను ఆమె తిరోహిత యనగా మోహినీ రూపధారిణియైన వాసంతియొక్క తిరోహితత్వము. ఆ వేసము తల్పిన సమయమునందలి వాసంతి నావరించియున్న యొకనొక భావముయొక్క యంతర్నితత్వము. సారథి తొందర తొందరగా వేసమును దీసి వేసికొనెను. వాసంతి వాప మిబ్బందిపడచుచున్నది. ఆమెవద్దకు బోవలయును. పసిపిల్ల ఆమె కేమి తెలియును. ఉమాపతి భావనావిధూతరేఖాఘాతశ్చింకారభావ సముజ్జిత మనస్కుడయిన సారథికి వాసంతి మరల బసిపిల్లగా భాసించెను. తన ముగ్ధునకు తన జాలికి స్థానముగా భాసించెను. ఈ కేయూరము తెచ్చిల నెట్లు పదిలపఱుపవలయునో యతనికి దెలియలేదు. అని కుట్టించినపుడు దానిని దాచవలసిని ప్రదేశమును గుఱించి భావించలేదు క్రొత్తి వస్తు వొక చుమత్కరము. అందులో వస్త్రప్రసంబంధ యొకసారి ధరించువారు దాని భద్ర పఱచుటలో గడ్డములేదు. ఒకసారి తల్పినతిరుణాతి దానిని భద్రపరచుటలో నొక క్లేశమేర్పడును. తొలుతటి మహతీయ సగులయబోయి యది మఱి యొకరకపు మహతీయతో దొలియగుటల లేకుండు మఱియొక వస్తువువలె గన్పించును. అప్పుడు దాని దాచుట కష్టముగను. వస్త్రమునకు శరీరముతో సన్నికర్ష జరుగువారు నది కన్నెవంటిది. ఒకసారి ధరించుటతో దాని కన్నెతకము చేడినది.

సారథి సవ్యకొనెను. తాను దుస్తులు పెట్టుకొను పెట్టెయుండెను. అందులో నొక పెటపెటయంతయు నీ కేయూరముకొరకు తిడితరి వస్తువింహితము చేయవలసినదెచ్చెను. అట్లే చేసి కొన్ని వస్తువులు బయట నెట్టి పెట్టెకు దాళమువేసి యొడలి రంగంతయు గడిగికొనవలయునని వాసంతి గదిలోనికి బోయెను. వాసంతి యచటలేదు. వారిపేరిని ఎడిగెను. నాగు డమకు దెలియదనినారు. ఆమె గదిలోనుండి దొడ్డినపునకు ద్రోవకలదు. అతడు దొడ్డిలోనికి బోయిచూచెను. ఆమె యచ్చటనులేదు నామాజికు లేవరిదారిని వాగుబోయిరి. మఱియొక్కరినో యడిగెను. అతడు వాసంతియు నామెతిండియు కలసి చెలిబోయిరిని చెప్పెను. నాటకమైనంతనే వారినిన వర్తకు. వాసంతితిండి తన్నెప్పుడు ప్రశంసించును. తిరువాత తిండి కూతురు లిద్దరు కలసి బోవుదురు. ఇది యలవాటు. ఈనా డిదియేమి? వాసంతి భావనావిగళిత చేతిస్కుడయిన సారథి వాసంతి భావనాపునస్సహిత చేతిస్కుడు. వాసంతియొక్క వేపపరికరము లంచు వేటిక సారథికి దెలిసినంతగా వాసంతికి దెలియదు. అతి దామె గదిలోనికిబోయి వేటికను బరిశీలించెను. వేటిక యంతయు జిక్కిటిబిక్కిటిగా నుండెను. ఆమె వేసము తీసి వేసినట్లేలేదు. అతి డేమిచేయవలయును. బోయి

తన యొడలు కడిగికోసవలయును. ఒడలంతయు నూనియరాచి గుడ్డతో తుడిచి
కొని సబ్బుతో దోమకొనవలయును. తా నా సంగతియే మరచిపోయెను. అప్పటి
కన్ని గంటలైనదో యతనికి తెలియదు. కాని యతని కాకలివేయుచుండెను.
అతడు వేషము వేయవలసి వచ్చినచో నారాత్రిపూట భోజనము చేయడు.
వేషము పూర్తియైన తరువాత దగినంత ఫలహారము చేసి కాఫీ త్రాగి పోయి నిద్ర
పోవును. తనకు నేడు ఫలహారము తెచ్చి పెట్టమని వాసంతియొక్క లిండ్రితో
చెప్పెను. అతడు తెస్తునెను. ఆ ఫలహారము కనిపించలేదు. ఆకలి యగుచుం
డెను. తాను వాసంతి యింటికిబోయి ఆమె యెట్లున్నదో కనుగొనవలయునా?
తాను ముందర నేదైన దినవలయునా! తన వేషముపాకరించుకొనవలయునా
అత డేమియు దోచక యూరక యటు యటు తిరుగుచుండెను.

కొన్ని మనస్సున కందని యూహలు ప్రయత్నము చేసి
మనస్సుదాక తీసికొని వచ్చుటకు తిని యూహలు మనుజునకు
గలిగినచో వాని స్థితి యెట్లుండునో సారధి స్థితి యట్లుండెను.
కొలువ నిండుగా బ్రవహించుచున్నది. రైతు గండిపడుకుండి నడ్డుకట్టవేసెను. గం
డిపడినచో నేపుగా వచ్చుచున్న పైరంతయు వత్తివయ్యె మురిగిపోవును పైవాన
కురియుచున్నది. తలపైన గూడ వేసికొని పొగ కమ్మి కనపడి కనపడని లాం
తరు చేత బుచ్చుకొని గండివంక నే చూచుచున్న కృషికు డెట్లుండునో సార
ధియట్లుండెను. ఎచ్చటనో గండిపడి బోవుచున్నదిని భయము. పడ్డదని భయము.
ఏ సుంత చెమ్మయుటికినిను నింత గట్టిమన్ను తీసికొని పోయి దానిపై మెత్తును.
నూగోయ్యదయమునకు గండిపడుటకు నేమియు సంబంధము లేదు. నూగోయ్యదయ
మైన తరువాత గూడ గండిపడవచ్చును. కాని యా పొలము కాపు నూగోయ్యద
యము కొఱకు బ్రతీక్షించుచుండును. నూగోయ్యదయ మైనంత నే గండిపడు
ప్రదేశము వదిలి తానింటికి బోవచ్చును. నూగోయ్యదయమైన తరువాత గండిపడిన
సంగతి యెవరైన వచ్చి చెప్పదురు. వెంటనే తాను పోయి దానిని మాయము
ప్రయత్నము చేయవచ్చును. అర్ధరాత్రిముననేవేళనో యా గండిపడినచో
దెల్లవాఱులునది పెరిగి పెరిగి నూగోయ్యదయ వేళకు దానిని మాయముట యసాధ్య
మగును. తన పొలమే కాదు. ప్రక్కనున్న పది పొలములు పాడుగును.

సారధి నూగోయ్యదయ ప్రతీక్ష చేయుచుండెను. ఆ నూగోయ్యదయమింతలో
నగునట్లులేదు. ఆకలియుగు చున్నది. తానొడలు కడిగికోసవలయును తొలుత
వాసంతి పెట్టి సవరించ వలయును. ఇందులో నేది ముందు మొదలు పెట్టినను
క్రమముగా నన్ని పనులును సమకూడును. ఏదియు మొదలు పెట్టక పోయినచో
నన్నియునట్లే యుండును.

మనస్సును శరీరము నివి రెండు వస్తువులు. వాని కెప్పుడు ఒకదానితో జొరబడిపోయింది. సామాన్యముగా మనస్సు శరీరమును దిగ్బ్రహ్మ తాను ముందుకు బోవుచుండును. మనస్సు నిస్సంక్షేపముగా శరీరము కంటే శక్తికలది. కాని శరీరము నిజముగా దానిని కారినది తనకు చెలియును. అది యొక్కొకపుడు తన ప్రభుత్వమును నిరాటంకముగ జెల్లించుచుండును శరీరము తన యధికారమును జెల్లించుటకు దానికి గొన్ని యాయుధములు కలవు. అందులో నాకలి యొకటి. అక్షుత్తు ప్రకోపించినపుడు దాని బలము మిక్కిలి తీక్షణమైనది. తిక్కినవిన్నియు వదిలిపెట్టి సారథి తినుటకై మేన దొరకు నేమో యని రంగభూమియంతయు నెడకెను. వాసంతియొక్క తండ్రీ ఫలాహారము తెచ్చియుండును ఎచ్చటనోయుంచి యుండును. అంతయు నెడకెను. ఎచ్చటను కనిపించలేదు. తొలుత వాసంతి పెట్టె సర్వదమును కొనెను. దానికంటే ముందు దనయొడలే కడిగి కొనెను.

ఇంటికి బోలయును. తాను విడువలేనిపించెను. యధార్థమున కతినికిల్లెటువంటిదో నాటకకాలయు నటువంటిదే. ఇంటికంటే నాటకకాలయే భద్రము. అతిని యిల్లొక పూరిపాక. అది యితినికి గంటే సూర్యచంద్రుల కెక్కువ నివాస భూమి. అది నాల్గు వందల గజముల స్థలము. అందులో నొకమూలపాక. దొడ్డి యంతయు బూల మొక్కలు కూరపాదులు. ఆ పాకలో నొకమడత మంచము వున్నది. దానిమీద నొక దుప్పటి యొక దిండు. దిండు తాతలనాడు కుట్టించినది. దుప్పటి యెన్నియేండ్ల క్రింద నుడికినదో. తెలియదు అది యింటి క్రింద లెక్క. అచటికిబోయి పండుకొనిన నే సుఖముగా నిదుర పట్టును. ఇది మనో లక్షణము నిదురయధికముగా వచ్చుచున్నచో శరీరము తన్ను దాను నిలువ ద్రొక్కుకొని యామనోలక్షణము నతిక్రమించి యెచటిబడిన నచట నిగుర పోబెట్టును. ఆకలికి నిదురవారిసుడు, ఆకలివంట నే నిదురవచ్చును. ఆకలి తీరిన తరువాత గూడ నిదుర వచ్చును. ఊత్తునకు బూర్వాపరముల యందు నిదుర దొవారికునివలె వేచి యుండును.

సారథికి నిదుర వచ్చెను. అతడచట నున్న యొక బల్లపై బండుకొనెను. అతిని యొడలతినికి తెలియదు.

నాటకకాల రంగ భూమియందే తెలుపులు వేసి భద్రముగా చేయదగినది. తెరముందునుండి సామాజికులు కూర్చుండు స్థలమునకు బోవచ్చును. సామాజి కొద్దివైపున విశాలకాలకు దూపులు లేవు. భద్రతనిధిగుమ్మము దగ్గర మాత్రమే. కాపలాకొయువాడు సర్వజనులు వెడలిపోయి రనుకొని వీధిగుమ్మమునకు దాళము వేసి వెడలిపోయెను.

సారథి నిదురపోవుచుండెను. జనము వివసించుచు యొక యింట స్థితి యొట్టుండును. జనము వివసించుటకు క్షణించిన ప్రదేశమిది. నాలుక మాడునపుడు నాలుక కాలయందు జనము క్షణింపి యుండును. నాలుక కాల కళ్ళకళ్ళలాడుచుండును. పరిసర ప్రదేశమంతయు సంగీత నిస్వనముతో శుభాశించుచుండును. నాలుకము లేనప్పుడు తిత్ప్రదేశముయొక్క దారిద్ర్యమెట్టిదో యొకానొక పుడు తినింపి డబ్బుండి యధేచ్ఛముగా వ్యయపెట్టినవాడు మఱియొక కళ్ళ నిర్దనుడైనచో నెట్లుండును? ఆ నాలుక కాలలో నన్ని మూషికములు తిగుసుని కలకలలాడునప్పుడు వచ్చి చూచెడివారికేమి తెలియును. వాసంతియొక్క వేష ధారణా పేటిక మూషికములకు గ్రీడాస్థాన మయ్యెను. ఒకటి రెండవకులు సారథిమీద బయలుగము చెసెను. అతడు నిదురలోననే జేతతో ద్రోసి వేయుట వలన దూరముగా బోయెను.

ఇంతలో నూర్యోదయ మయ్యెను. క్రమముగా నూర్యోదయములు కంచెలు దాటి గోడలు దాటి యిండ్లలో ప్రవేశించుట కారంభించెను. ఇంచుమించుగా నజిజాబు ప్రార్థనకు వరకు సారథికి మెలకువ రాలేదు. లేచి చూచెను. అంతయు గ్రోతగా నుండెను. ఆకలిమాత్రము దండవ్యాపనముగా నుండెను. కాల్యక్రమములు దీర్చి పెరిగిపోవుచున్న బావిదగ్గల న్నానముచేసి కాఫీహోటలునకు బోయి పది పెసరట్లు పది యిద్దెనలు నర్తనాపాయ యుపాధిగమనము. నాలుగిన్నెల కాఫీ త్రాగెను. అప్పటి కలిని ప్రాణము చేరుకొనెను.

సారథి నడుము సింహమధ్యము. ఘోరవిషయమున నతడు వ్యకోదగుడు. భీముని విషయమున దుర్యోధనుని యుపాంశులన ప్రయోగము లెట్టివో యితి విషయమున స్వయంకృత నిరాదృత మరణహేతు ఒహుకార్యము లట్టివి. ఒక మిత్రుని యింటనొక యాచనముండెను. ఒకప్పుడతడది యేమని యడిగెను. అతడొషధమని చెప్పెను. అందులో విషమున్నది కొద్దికొద్దిగా బుచ్చుకొనవలయునని చెప్పెను. అంతయు నొకసారి త్రాగినచో జచ్చిపోదుమాయని సారథి యడిగెను. ఆ స్నేహితుడు నిస్సందేహముగానని చెప్పెను. సారథి దానిని గడగడ ద్రాగివేసెను. స్నేహితుడు చాలధయపడెను. అతడేమిచేయును. లేపోచుపో సారథి చనిపోయినాడనియో యతినికి బ్రాణముమీదికి వచ్చినదియో వార్త వచ్చుననుకొనెను. ఆ మరునాటి సాయంకాలము సారథియే వచ్చెను. ఇట్టి యథాయిత్యపు బనులు సారథి యెన్నియైన జేయును.

నిజానికా తిండి యతినికి సరిపోలేదు. అతడు కాఫీహోటలులో, బెసరట్లు వేయు పెసమునద్దనే కూర్చుండును. అతడు వెళ్ళినట్లెకి ప్రార్థనకును. అతడు తినవలయుననినను బసలోనేమియు లేదు. తరువాత బయలు దేరెను.

అయ్యారు సముద్రతీర గ్రామము. సముద్రమున కొయ్యారికి రెండు కోసుల దూరముండును. ఈ రెండు కోసుల మేరకట్టి బంగారు బజులు. అది యంతయు సారధికి విహారస్థలము. రెండు మైళ్ళదూరముగా బడిమైళ్ళు నిలువుగా నెండ్లలో నైనను సరే యర్ధరాత్రమునైనను సరే తిరిగినచో వలదనెడువారులేరు. సారధి పగలంతయు నాపట్టలలో బడి తిరిగినవాడు తిరిగిపట్టె యుండెను. అతడు రాతరి యింటికి జేరెను.

3

మఱునాటి సాయంత్రమున సముద్రపు టిసుకపట్టలమీద సారధియొక్క డు కూర్చుండెను. ఆ గ్రామమునుండి సముద్రపు టిసుకలదాక నొక జాతి బాట యున్నది. దానిపైను బండ్లకూడ బోవును. తత్పురీజనులు సాయంవాహ్య లికి నా బాటనంట వచ్చి ప్రక్కనున్న యిసుకలమీద గూర్చుందురు. కొంత ధనవంతుల కుటుంబములు కొని ధనవంతులు కొని బండ్లమీద వత్తురు.

సారధి జాతిబాటకు దూరముగా నొక యేకాంతస్థలమున గూర్చుండెను. అతనికి సుపరిచితులైన మువ్వుగు నలుగు రతనివద్దకు బోవునుచేకొని తక్కిన యెవ్వగు నతినివద్దకు బోరు. అతడు పదియందితో గలిసియుండితని తా నొక తీవి వెళ్ళునని నలువురు చెప్పకొనుట కలదు. అట్లు దూరముగాకూర్చున్న సారధి వద్దకు నొక యతిడు వచ్చెను. అతడు బక్కపలుచనివాడు. తలయంతయు నరసి యుండెను. ఉదకిన దోగలికి తెల్లనికంటె మెడవొక్కయ మాత్రమే ధరించెను, కనుల కద్దములు గలవు. మనిసి పాడుగరి. అతని మొగములో వివేకము తిరుముకొని వచ్చుచుండును. అతడు సారధివద్దకు వచ్చి కూర్చుండెను ఒకరి నొకరు చూచి నవ్వుకొనిరి. కొంతసేపు మాటాడలేదు. సారధి కొంతసేపటికి ఏమి విశేషము లన్నట్లు కను లెగుర వేసెను. అతడు పెదవి విరిచెను. మరికొంత సేపటికి “నిన్న కనిపించ లేదమి” యనెను. అతడు “నీ కుడినెకు వచ్చితిని. నీవు లే వనెను. సారధి నవ్వెను. సారధి నవ్వుట యనగా నతని కొంచెమెత్త యిన దంతములు కనిపించకుండు మూతి మొగ్గవలె పెట్టుట. అతని స్నేహితు లెప్పుడును నీయిల్లనలేదు. మరియు నొక నిమేషము మానముగా గడచెను. స్నేహితు డిట్లనెను. అది యేమిటి? కేయూరములా? కేయూరము లట్లుండునని నీ వెట్లూహించితివి?” సారధి నవ్వెను. అతడు మరల “నింక నా కేయూరములు పనికిరావు. అంతమెత్తని జరీగుడ్డమీద దాకిన కుంకుమ తీసివేయుట యెట్లు?”

సారధి-నీ నొక డున్నావు గనుక నా నాట్యము ప్రకాశించుచున్నది.

ఉమాపతి-ప్రకాశించుట మరియొకని బుద్ధిలోన నేకాని బట్టిగాలిలో నుండిదా?

సారధి-అవును మనకు దృష్టిలేదు.

ఉమాపతి-నీప్రక్కన మోహినీ వేషమును వేయవలెనని నా కనిపించినది.

సారధి-వాసపు బుల్లకు జీంకట్టి నిలబెట్టినచో జాలదా?

ఉమాపతి- నేను వాసపు పుల్లను, నీవు దిప్పిబొమ్మవు. సరిపోయేది.

సారధి నవ్వెను.

ఉమాపతి-వాసంతి సార్త్వికాభివయ మెప్పుడు వేర్చుకొన్నది?

సారధి- నేను శృంగారరసనాయకుడు వేసివుడు

ఉమాపతి- నేను వాసముపుల్లనైనను నీకు నాకు నీడు సరిపోవును మన యిద్దరి నడుమ నైచేండ్లే వారిడి.

సారధి కనులవిచ్చి యుమాపతి వంక తీర్థముగా జూచెను. సారధి కనులలో గన్నీళ్లు నిలచెను. ఉమాపతి యిట్లనెను. “నాకు దెలియునయ్యా కొన్ని జంతువులందును. అవి యడవిలో దిరుగుచుండును. ఆయడవిలో నొకచోట దేవీ విగ్రహ ముండును. ఆ జంతువు లా విగ్రహము పొంతకుబోవు. ఒక్కొక్కప్పుడు తన యెఱ విగ్రహము పొంత నుండును. ఐనను దూరమునుండియే యెఱను జూచును. ఎఱ ఆచోట్లు వదిలి తన దగ్గరకు వచ్చుటకు బ్రతీక్షించుచుండును.”

సారధి నవ్వెను ఉమాపతి యిట్లనెను. “సారధి! నీవంటి మహానటుడు బ్రతికియుండిగా నతడు పుట్టినచోట నే నేనుపుట్టి యతనితో సమానవయస్కుడనగుట నా జన్మలోని రహస్యము. నేను నీవు బ్రతికియుండగనే బ్రతికియుంటిని. కాని నేను బాల్యమునైనచో నీ యీ వైభవము నాకు తెలిసిడిదికాదు. ఇది యొక యద్భుత విశేషము. నేను పరీక్షలు తప్పించి. నా కెవ్వ డుద్యోగమియ్యడు. ఎటు తిరిగినను నావేళకు గొంపకు బోయినచో నాల్గు మెతుకులు వేయుదురు. భగవంతుడు నన్ను నీ మహాభివయము తెలిసికొని యానందింపగలుగు టొకటియే పరమార్థముగా సృష్టించియున్నాడు.”

సారధి-చురల నేమైన గొంపలో నొత్తిడి కలిగినదా యేమి? నా సమాజములో వేషము వేయుచున్నచో వేయవు. ఇదట నేవో కొంత గిట్టునుకదా.

ఉమాపతి-ఆది యేమయ్యా యట్లందువు. నేను వేషము వేసినచో, జూచెడివారి కోకిలింతలు కలుగును. నీవు వేషము వేయవలయును. నేను సభలో

నుండి చూచుచుండివలయును. ఇంటిలో గొల్లగా నేమియు రాలేదు. అదుగో అవధానిగారు నీ విచ్చట గూర్చున్నావని యెవరుచెప్పిందో నీ కొఱకు వచ్చుచున్నాను. నేను పోవుచున్నాను.”

ఉమాపతి వెడలిపోయెను. అవధాని వచ్చెను. చేతిలో నొక పాన్ను కర్ర యొక తెల్లని యంగీ? బొద్దెన మనిసి. కొంత పొట్టిగాడు. బుజాలమీద నాకు పచ్చని కాశీగ్రామ శౌలవ, కన్నులకు దళిపరి యడ్డములు. ఆయన కనులు చీకరించుకొనుచు కనులెత్తి చూచుచు, దగ్గఱకు వచ్చెను. సారథి తాను లేచి నిలుచుండియే యాయనను వచ్చి కూర్చుండుచు నెను. ఆయూరిలో అవధాని వచ్చి నచో లేచి నిలుచుండిన వాడు సారథియొక్కడే. అవధాని కూర్చుండెను. ఇదుగో సారథిగారూ! మొన్నటిరాత్రి రాజువేష మెంత బాగుగా జేసినావయ్యా శేషబాసు సెహబాసు. నేను నాటకము వ్రాయవలయును. నీవాడవలయును మన యిద్దఱికే సుపాఠ్యునిది. రాజుగారెంత సంతోషించినారు. అదుగో ఆ పద్యమున్నదే దానినెంత బాగుగ జదివినావు. నీకు సంగీతము రాదు గాని వచ్చి నచో నెంత బాగుగా నుండెడిది. విజముగా వచ్చుముగా నీవు రాజువలె నున్నావు. నీ వట్లుండువని నేననుకొనలేదు. మరల నీ చింతకొసారి యా నాటకమును వేయవలెను. నాకు జూడవలయునని యున్నది. “నాకిప్పుడు డెబ్బది యేండ్లు. నేనింకెన్నాళ్ళు బ్రదుకుదునో” యని యవధాని యేడ్చు నారంభించెను. సారథి నవ్వుచు “ఫరవా లేదవధానిగారూ! మీరు నూటయిరువది యేండ్లు బ్రదికెద”ర నెను.

అవధాని-“మీరు మహానటులు. మీ నాట విజముకొవలయునని నేనాశీర్వదించుచున్నాను. ఇంత నటుడవు నీ నోటివెంట నబద్ధమురాదు. జౌను జౌను నేను చేయవలసిన పనులు చాల కలవు. సర్వభారత దేశమునందు వింతకంటె మహాకవి లేడని నాకు బట్టాభిషేకము జరుగవలయును అది యైపోయినతర్వాత ఛనిపోవుటకు నా కభ్యంతరము లేదు. జౌను కొలిదాసు వ్యాసుడు వాల్మీకి యండలు తిప్పలు వ్రాసినయ్యా తిప్పలు వ్రాసిరి. అనాచిత్యములు అనాచిత్యములు” అని యవధాని తన కుడిచేతితో దవరొమ్ముపై జఱచుకొనుచు “నాయంతటి మహాకవి యీ సృషిలో వింతవరకు బుట్టలేదు. ఇది వట్టి పెద్దదేశ మయ్యా పెద్దదేశము. గొడ్డుపోయిన దేశము. ఒక్క రాజుగారున్నారు గనుక, ఆయన యెంతటి రసికుడు, కవిత్వములోని నూత్ననూత్న విషయములు కూడ యాయనకు తెలియును. ఆయన నాకుటుంబమును బోషించుచున్నాడు. ఇదిగో తోజాసు నేను సాయంకాలపు వాహ్యళిక వ్రతును. ఆ ప్రభువు యొక్క గుఱ్ఱపు

అగ్గివీడ వత్తును. పూర్వము పెద్దన్నను కృష్ణదేవరాయలవారే యాదరించిరి. తురిల నన్ను ప్రభువు గారే యాదరించుచుండిరి”.

సారధి-“మీరు పెద్దన్నకంటె గొప్పవారు కనుక రాజాగారి గొప్ప యేమి యుండదు.”

అంతట నవిధాని ముక్కుమీద వ్రేలుంచికొని “మహాపాపము మహా పాపము. అట్లనరాదు అట్లనరాదు. రాజాగారి గొప్ప మీకేమి తెలియును కృష్ణ రాజులు భోజిండు విక్రమార్కుడు వారందఱికంటె గొప్ప ప్రభువు. చాల గొప్పవారు. సాయంకాలముల దీపము వెలిగించి యీయనకు నమస్కారము చేయవలెను. అంతివాక యెందుకయ్యా! నాయొక్క పద్యము ఒక్క పద్యము నగా నొక్క పద్యము మా రాజాగారు మెచ్చుకొన్నట్లుగా నా భోజిని మెచ్చుకొమ్మనుము. ఆ కృష్ణరాయల మెచ్చుకొమ్మనుము. ఆమనుచరిత్ర నిండ నన్నియు బూతులు బూతులు. శిశినా! ఏకపత్ని గ్రతిస్తుడైన నా ప్రభువు దానిని విసగలదా? మన రాజాగారు హరిశ్చంద్రుడయ్యా! అబద్ధమనునది వారి శోటవెంబరాదు. పరశ్రీ వంక గన్నెత్తి చూడడు. అగ్ని హోత్రము వంటవారు.

సారధి యవిధాని యెప్పుడు లేచిపోవునాయని యెగురు చూచుచుండెను. రామనరపు జీడినలె నవిధాని యంత లేచిక గా లేచిపోయెడివాడు కాదు. అంతట సారధి “అవిధాని గారూ! తమరు పెద్దలు. కొంచెము దగ్గుచున్నారు. మీ యాగో గ్యమును మీరు రక్షించుకొనవలయును. ఒక గంటసేపు మాట్లాడకుండా సముద్రపు గాలిపీల్చినచో మీకు త్వేనుము. కనుక లేచి తమరు విడిగా నొకచోట గూర్చుం డుడు. నేను మనసులో నేదియో యాలోచించుకొనుచున్నాను. అవిధాని “ఔనాను నేను బోదును బోదును. విమయలేదు మీ రిచ్చట గూర్చున్నారని యాగో చెప్పిరి. నాకు విమ్ము జూచినచో బ్రహ్మానందముగా నుండును. ఆహా! విమ నటకుడనయ్యా విమనటకుడవు. భరతచార్యుడే నీవలె బుట్టినాడు. అసలు నీమంధు భరతచార్యు డెందులకు.”

అని చదువుచుండగా సారధి యాయనను తెక్కపట్టుకొని లేవదీసి దారిని బట్టించెను. అవిధాని వెనలిపోవుచు వెనుదిరిగి చెయ్యెత్తి “మిమ్ము నాశిర్వ దించుచున్నాను. మిమ్ము నాశిర్వదించుచున్నా”ననుచు వెడలిపోయెను.

అంతిలో సంజ చీకటు వచ్చెను. అని రావణాసురుని మీసములకు నలు తెక్కించెను. సన్నని గాలులు చెలరేగెను. ఇసుక యలిపిరి కౌగితిములవలె కేలమీదనే కొట్టకొనిపోవుచుండెను. సముద్రపుగాలి పోసిన యొక్కను తొలగించునేగాని యొడల మప్పుచెనుట పట్టించును. శరీరమంతయు శల్లపడి

యింటికిబోయిన తరువాత నుష్టోదకస్నానము చేయవలయుననిపించును. సారథి
తన జన్మలో నుష్టోదక స్నానమెఱుగడు. అతడుసామాన్యముగా దిన తోటలో
నుదయ సాయంకాలములయందు బాట బుచ్చికొని పనిచేయుచుండును. ఈ
రెన్నాళ్లు పాటచేతితో బుచ్చుకొనలేకు అతడేమి యూహించుచున్నాడో
అతనికి తెలియదు. అతడు పోయి తన తోటలో గూర్చుండెను. ఆ కంచెల
వెంట బాములన్నవి. తొండలు బల్లలు సమృద్ధిగా గలవు అతనిపాకయంతయు
గండుచీయలు. ఇంటిలో దీపముండదు. ఒక నాడు కిరసనాయిలుండును. ఒక నా
డుండదు అతడెట్లే గూర్చుండెను. రాత్రి రెండుజాములయ్యెను. అప్పటికి
తాను భోజనము చేయలేదని యతనికి తెలిసెను. అతడు పూటకూటింటికి బయలు
దేరిన పూటకూటిల్లు తలపువేసియున్నది. తలపు తల్లగా వికాలాక్షి తలపు
తెలిసెను సారథి యన్ని మున్నరా యని యడిగెను. ఆమె యన్నమున్నది
తక్కిన వేమియు లేదనెను. తానేపోయి కూరల బులు నిదికి రెండు దోసకాయ
లు ముక్కలు తిరిగి పచ్చిమిరపకాయలతో, బచ్చడిచేసి తానన్నము పెలు
కొని తినెను. వాఱునాటి పెగుగు కొఱకు తోడుపెట్టిపాలు కూడి కూడని
వానిని వికాలాక్షి గోల పెట్టుచుండగా బోసికొని యాగించెను. వికాలాక్షి పెట్టి
బద్దకు బోయి తాళము తీయుచునెను. ఆమె డబ్బు లేదనెను. సారథి నామెనొక
చెంపకాయలాగెను. ఆమె పెట్టిలో బన్నెండు రూపాయలన్నవి. ఆమె తానే
పెట్టితీసి రెండు రూపాయలిచ్చెను. సారథి రెండు రూకలు చేత బుచ్చికొని
పోబోవు చుండెను. వికాలాక్షి యతడు పోకుండదలపువేసెను. ఆ రాత్రి యత
డచటనే నిద్రించెను.

వాఱునాడు తెల్లకు దెల్లవాటి యతడు మేల్కొని తన తోటకు వెలి
పోయెను అప్పటి కెనిమిది గంటలయ్యెను. పండ్రెండుగంటలకు వఱకు దోటలో
ద్రవ్యస్థితిచేసెను. అపుడు దంతిధానియు చేసి స్నానముచేసి తన మంచముపై
బండుకొని నిదురపోయెను. అతికి మేలకున వచ్చుసరికి సూర్యాస్తమయము కౌఠ
యెను. అతడు లేచి మొగము కడిగికొని తన కాకలియగు చున్నదిని తెలిసి
కొనెను. ఇంతలో నాటక కాలలో దెఱలు లాగు కుట్టువాడు వచ్చెను. వాని చేతి
కొక రూక యిచ్చి కాఫీహోటలునకు బోయి పది పెనగట్లను పది యిద్దెనలును
దమ్మునెను. వాడుపోయి తెచ్చెను. సారథి వానినిన్నిటి నారగించి కడుపునిండ
మంచినీళ్లు త్రాచి తోటలో గూర్చుండెను. కొంచెము చీకటి పడెను. అతడు
కూర్చున్న చోట నతని చుట్టన పూలమొక్కలే. చంద్రకాంతములు జాజులు
చేయుతులు, నతని చెనుక, తల్లన ముద్దిమందారము విరిసియున్నది. అతనిపళ్లకు
జూచినచో నితడేమి పుష్పపియుడు. ఏమి వనమాలియనిపించును. అతనివలసా

భాగ్యమంతయు నతనిపూర్వంబు అతినిశాంతః సాభాగ్యమంతయు నభివృద్ధియను.
తక్కిన సారథిగట్టి యిసుకపట్ట. లోకమతిని నలుకునిగా నెఱుసును. స్నేహితుల
తనిని దోలుచులిగా నెఱుసుదురు.

అతడు తోలులో, గూఁగుండెను. కప్పెడు కప్పెడుచీటి. మందారపూల
యెఱ్ఱనిన్నియు చీకటిని దిగిస్కరించుచున్నది మరల జెలిమియుజేయుచున్నది.
జాబిపూల తెల్లరంగు చీకటిని తిరస్కరించుచున్నది చీకటికి దనకు ఒడుటలేదు.

అపుడు వాసంతియు నామె తిండియు వచ్చిరి. వాసంతి తిండిపేరు
శరీషకుమార్. అతనికి దలితండ్లును పెట్టిని పేగు కొదిది ఆయన ముచ్చాకొనెను.
సారథి యిద్దఱను చూచెను వాసంతి నవ్వుచున్నది. చీకటిలో సారథికి కన్పించ
లేదు. సారథి యిద్దఱను గూఁగుండునునెను. పూలమొక్కలకు దూఁగున గొంచె
మెత్తుగా నొక నానతాయి పేసియున్నది. వారినిద్దఱను నాపరాతిమిదిగూఁగుండు
మనెను. వాసంతి నానతాతి మిది గూఁగుండెను మీరు క్రింది గూఁగుండుగా
నేను పై గూఁగుండునాయని గెండుపూలమొక్కలనుగూఁగుండెను. పూల
మొక్కలు చెడిపోవునని సారథి భయము. శరీష కుమారుడు దాని నూహించెను.

వాసంతి- సారథిగారూ! మేము ప్రార్థన వచ్చితిమి నిన్ని సాయం
కాలము వచ్చితిమి. మీరు లేరు. ఎప్పుడు వచ్చెను మీరుండురు.

సారథి-ఇప్పుడున్నాను గదా.

శరీష-ఇప్పుడున్నాను. ఇది మీ యిల్లముటకు వీలులేదు. కొదనుటకు వీలు
లేదు. మీరు భోజన మెచ్చిట జేయుదురు.

సారథి- నన్నాని వానికిల్లందుకు?

వాసంతి- మీరు సన్యాసులు కారు. మహారాజులు. రుక్మాంగద చక్ర
వర్తులు.

సారథి- నట్టియే కొదకి బ్రాహ్మణుడను.

వాసంతి- రాజులందఱీ! రాజులు! బ్రాహ్మణులు గారు.

సారథి- ఎట్లైనను సన్యాసము తిప్పగు కదా.

వాసంతి- శ్రుతియులు వాసప్రస్థులవలంబింతురు కొని సన్యాసము
పుచ్చుకొనరు. విశ్వామిత్రుడు కొన్ని వేల యేండ్లు ఘోరతపస్స చేసెను. ఒక
వైపున తపస్సు చేయుచుండెను. మరియొక్కవైపున బిల్లెను గనుచుండెను.
నడుమ నొక మేనక.

శరీష-సారథిగారి విషయములో మేనక యెవరు?

సారథి-మేనకలకేమి చాలమంది యున్నారు. అసలు భార్యయే లేదు.

వాసంతి-భార్య లున్నచో మేనకలక్కరలేను.

సారథి-విశ్వామిత్రునకు భార్య లుండనే మేనక యున్నదికదా. ఆయనకు మొదట భార్యయున్నది. నడుమ మేనకయున్నది. నాకు మొదటనుండి మేనక లే.

వాసంతి-మీకు జీతముకు భార్యకచ్చును. విశ్వామిత్రుడు లోకమునకు దలక్రిందులైనచో మీరు విశ్వామిత్రునకు దలక్రిందులు.

సారథి-ఇదో కేవల నీ పాట కచేరి యున్నదికదా!

వాసంతి-నేడైనచో నిచ్చటికి వచ్చుటయే జరుగదు.

శరీష-తేపు కాదండి. ఎల్లుండి సాయంకాలము శర్మగారి కుమార్తె వివాహము. ఆయన యమ్మాయికచేరి పెట్టమనుచున్నాడు.

వాసంతి-ఎల్లుండి మీరు నా సంగీతమును వినుటకు వచ్చితీరవలయును. మీరు నా కచేరి యెప్పుడను వివలేదు. విమ్మ ఓలుచుటకే వచ్చితిని. మీరు రానిచో నేను కచేరి చేయను.

సారథి-దీనివలన నన్నము శర్మగారికి. ఆయన కూతురు పెండ్లిచేసికొనుచు నిన్ను పాడుమనో యడిగినాడా నన్ను రమ్మని యడిగినాడా?

శరీష-ఆయన విమ్మగూడ ఓలుచునండీ. అమ్మాయి పాట మీరు వినవలయునని యమ్మాయి పట్టపట్టికొని కూర్చున్నది.

సారథి-నాకు సంగీత మేమైన దెలియునా? నా కేమియు దెలియదు.

వాసంతి-మీ కన్ని రాగములు తెలియును. పాడుట చేతగాదు. నాటక మాడనపుడు మీరు రాగములు మార్చి పద్యములు చదువరా. పది పదేను రాగములు పాడుదురు. నాకు దెలియును. సంగీతము రానిచో నా పాట నెట్లు మెచ్చుకొనుచున్నారు?

సారథి-నీ కంఠము కోకిల గొంతువలె నుండును. ఎటువంటివానికైనను నీ కంఠమునందలి మాధుర్యము తెలియును. పద్యము పాడినచో రాగాభిప్రాయము చేసినచో నంద రానందించులరు. కీర్తన పాడినచో స్వరము వేసినచో బల్లవి యెత్తిన నందరికి దెలియదు. సంగీతశాస్త్రము తెలిసినవారికే యవి తెలియును. నాకు సరిగమలైననురావు.

వాసంతి-సరిగములు రానక్కరలేదు. సంగీతము నానందించవచ్చును.

సారథి-నేను చెప్పినదది. అందులో భేదమున్నది.

శరీర-చుట్టి సారథిగానూ, మీరు వాసంతిలో నింత మర్యాదగా మాటాడుట యిదివరకెప్పుడు నెఱుగను. నోరుమూయుచుని పిల్లకాకి కేమి తెలియురాయుండేలు దెబ్బయని, వాగితివా, లెంపకాయ వేయుదునని యిట్టిమాట లనకుండు వాసంతిలో మీరైనది నిముసములు మాటాడట నే నెన్నడు నెఱుగను. నేడు వాసంతిని మర్యాదగా జూచుచున్నారు. చనువుగల పిల్లతో మాటాడుచున్నట్లే లేదు.

సారథి:- ఎదో యాలోచించుకొనుచున్నాను. మీ రింతలో వచ్చితిరి.

వాసంతి-పైగా జీకటిలో నేను కనుపించుటలేదు. చీకటి హాస్యరసమునకు ప్రతిబంధకము. హాస్యముచేయుట కెదుటివారిమొగము మన కనుసించుచుండవలయును. వారు ఎచ్చిలో కనుబొమలు ముడిచిలో పెదవి విడిచిలో యీసడించిలో లజ్జనడిలో యిది యన్నియు దెలిసికొనకుండు హాస్యరసమునకు నిండులేదు అందుచేత సారథిగారు మర్యాదగా మాటాడుచున్నారు.

సారథి-నీవు నన్ను సారథిగారిని యెప్పుడు మాటాడలేదు. నీవు వచ్చి యంతిదూరముగా నెప్పుడును గూర్చుండలేదు. నా నెత్తిపడి త్రొక్కడిదానవు. మరి నీ వెందు కంత దూరముగా గూర్చున్నావో. నే నంత మర్యాదగా నందుకనియే మాటాడుచున్నాను. ఈ మాట యనుచునే సారథికి దప్పుటకురువేసితిని తెలిసెను. కాని వాసంతి కూర్చున్నచోటనుండి కదలలేదు. ఆమె పోయి సారథివద్ద గూర్చుండునని శరీర కుమారుడునుకొనెను. మంచియో చెడ్డయో హాస్యమో కాదో వారిద్దరు మాటాడుచుండగా నవునలే నవునలు. మనసు వెలుగుకునట్లు మాటాడుదురు. నేడు వాక్య ప్రతివాక్యములు చేసివను వారి యిద్దరియందు గదిలికలేదు అతికు తలవంచుకొని కదలక కూర్చుండెను. చీకటిలో నెరిసి ముఖరేఖలు సుస్యక్తముగా లేకున్నను సారథి కంక జూచుచునే వాసంతి కూర్చుండెను.

తిరునాథ నైదుని మేషము లట్లే వారు మాటాడక కూర్చుండిరి. వాసంతి మానాత్మక లేచి “ఇంతకు మీరు వత్తురా, రారా? మీరు వచ్చితిరవలయును. మీరు రాకున్నచో నే నానాడు క చేరియే చేయును. మీరు వచ్చితిరవలయును” అని తిండితో ‘నాన్నగారూ! రండిపోదము’ అని బయలుదేరెను. శరీరకుమారును లేచెను. వారితో సారథితో బయలుపలదాక నడచుచుండెను. శరీరకుమారు నెలవు తీసికొందునందీ యని చెప్పి ముందు నడచుచుండెను. వాసంతి నెమ్మదిగా నడచుచుండెను. సారథి తన తోట వదిలి పెట్టి ప్రక్కనందులో వాసంతితో నడచుచుండెను. పదిగజాలదూరము వెదలిని తిరునాథ వాసంతి సారథి దగ్గరగా వెళ్లి యతిని బుజముమీద చేయివైచి కుడిచేయి యతిని కొమ్మున వైచి

“మీరు తప్పకుండా రావలయును. రాకపోయినచో నామీద ఒట్టు” అనెను. సారథి “నేను నీకు మీరా” యనెను వానింతి “సారథీ! నీవుతప్పకుండా రావలయును.” అని నవ్వెను. సారథియు నవ్వెను.

సారథి తిరిగి తన తోటలోనికి వచ్చెను. చీకటి బాగుగా బలిసెను. మందారములు జాజులు నోరుమూసికొని కూర్చుండెను. కంచెనంట నేదో ప్రాకిపోవుచున్నట్లుండెను. సారథి పాకలోనికి బోయెను. సారథి బీడీలు త్రాగును. తన దిండుక్రింది జూచెను బీడీలు లేవు. బీడీ కట్టకు చుట్టుకు కాగిత మున్నది మరియొక రూపాయకలదు. ఇందాక కట్టనానిచేతి బీడీలు తెప్పించలేదు. బీడీలు లేనచో తన కొక నిముసము గడువకు కొని తుతిపి త్రాగకుండా గడపిన దీర్ఘరాత్రులు కలవు. అతిని కిది కావలయుననిలేదు. ఇది యక్కరలే దనునది లేదు. అతి డెఱుంగి దురిభృషములేదు అది మానివేసినచో జనిపోవుదు మను మోహములేదు. అతిని యగుపులో లేనిది యతినియూహ. అతిని బుద్ధి యతిని యంతికిరణము నతిని యాత్మిక వాని యదుపులో నున్నవి. అతిని మనసు పాము మెలికలు తిరుగుచుండును. జీవులకేవల సుఖముగా నున్నట్లునిపించిన కొన్ని యూహ లెడు నిగ్రహించకుండా జేయుచుండును. వట్టి యూహవలన బాంసు విచ్చునని యతినికి నమ్మకములేదు. ఘోరక యూహ చెసికూడా గోరికలను నశింప జేయవచ్చుననికూడా నతి డనుకొనుచుండును. అతడు తెల్లవాణులు దోబలో గస్తీ దిరిగను కోళ్లు కూసెను. అతడుపోయి మంచముపై బండుకొనెను. దాని నుం తిల నదియే నిదురిపట్టెను.

మఱునాడు సారథి నిద్రపేల్కొను సరికి, బది గంటలయ్యెను. అతడు కాల్యకృత్యములు తీర్చి స్నానము సేయుసరికి బదునొకండుయ్యెను. బీడీల కోసము వదికొనెను. అవి కనిపించలేదు. స్నానముచేసి పూటకూటింటికి బోయెను. అతడు పోవువేళకు పూటకూటింట భోజనము సేయువారందఱు పెరిలిపోయిరి అచ్చట గళాళాలా విద్యార్థులు మద్యోగస్థులే కొని పల్లెటూరి వారెక్కుడు రాదు. పెరిసకు బ్రాహ్మణుల పూటకూటి బసయే. కాని విశాలాక్షీ బ్రాహ్మణియో కాదో యెవ్వరికిని తెలియదు. విశాలాక్షీచేత బసపెట్టించినది సారథి. ఆయూరిలో నొక యంగ్లీషు వైద్యుడు తన భార్యయేండ్లతిరబడి వ్యాధి గ్రస్తురాలై యుండగా వంటమనిసకొసము వదికి యూరిలోని వంటచేయు బ్రాహ్మణులచేతి మిక్కిలి యిబ్బందులు పడి యీమె నెచ్చటి నుండియో తీసి కొని వచ్చెను. కొందఱు పాలఘాటునుండి తెచ్చెనందురు. మఱికొందఱు మైసూరు నుంచి తీసికొని వచ్చెనందురు. ఆ వైద్యుడీమెను తెచ్చి పది పదు నేడేండ్లయినది. ఆమె యప్పటికి బదునే నేండ్లకుదేండ్లు పిల్లవలె నుండెడిది.

ఇట్టికి నిరవది యేండ్ల పిల్లలరే నే యుండును, కొందరామెను నాయా
 బ్రాహ్మణుల స్త్రీ యందును కొందరు బ్రాహ్మణియని చెప్పుచున్నది కనుక
 బ్రాహ్మణి యనియే యుండును. ఆమె యా వైద్యునింట రెండేండ్లున్నది ఒక
 నాడు మంచినీళ్లతోటను నీధిగాని నీటిగొట్టము దగ్గఱ నిలుచుండియుండగా పారిధి
 యామెను జూచెను. ఆమెతో మాటాడెను ఆమె యా వైద్యునింట వందకలై
 యని తెలిసికొనెను ఆమె యాకొఱము కోకిల యాకొఱము కోకిలల కామె
 కొక్కటియే ధైదము. కోకిల వసంతికాలము రాగా నన్ని గా గూయును. ఆమె
 కన్నీకాలము లొక్కటియే. ఆమెపొట్టిది. బక్క పలుచనిది. ఆమె కన్ను లెప్పు
 డాను నవ్వుచునే యుండును ఆమెను జూచివంతి నే నర్చనము కీమె యెంత
 మందిరామనిపించును. మంచియో చెడ్డయో మనస్సును డింగుండవని చెప్పట
 కు నీలులేదు కదా, వేదవేదాంగపారంగతుడైనను సోమకూజియైనను పం
 లొకొపకొయ్యెనను నాగుణుల కాగుణములే. ముగ్ధునకు ముగ్ధుడే స్త్రీ
 లైనవంటే. పారిధి యామెనట నుండి లేవడిసి యామెచెతిబూటకొట్టి బస పెట్టం
 డెను. ఇది పది పదయూడేండ్ల క్రింది జరిగినపని. విడాది రెండేండ్లపాటు సార
 తియే యామెకు డిట్టబ్బి బస పెడిపించెను. ఇప్పుడామె బస పాతిక మంది నెల
 కరి భోజనము చేయువారితో బద్ధిగా నుండెను. ఆమె పండుగనూరతి. ఇద్ద
 ఱు ముగ్గులు పేదకట్టాంగు డబ్బీయకుండు నామె ఒకలో భోజనము చేయు
 చుండును. వారి జేతిములు కట్టి కొనుబడు గూడ నామె డబ్బీయ్యుచుండును అం
 దులో ఎరిరికైన జ్యోము మొదలైనవి వచ్చినచో వారికి ఒళ్ళవాడములు చూచు
 చుండును ఆమె బస యొప్పుతని తిగువారి సాధికి భోజనమునకు వదిలి
 గొనుండుటలేకపోయెను అదిగఱకెతినికి జేతిలో డబ్బుండును. ఉండక
 పోవును. అట్టియే భోజనము చేయవలెననిపించి చెతిలో డబ్బులేనపుడు పారిధి
 చాల నిబ్బంది పడుచుండెడివాడు అతిని యాకలిను నేకవిధములు. ఒకప్పుడు
 భోజనము చేయవలయును. మిరియొకప్పుడు పెసరెల్లు మొదలైనవి తిన్నచో
 చాలను. మిరియొకప్పుడు పండ్లకొని తినవలయును. ఇంకొకప్పుడు రెండుయూడు
 వేర్ల పాలు తాగును. ఈ భోజనములు దివమునకు రెండుసారు చేయవలయునని
 గాని నియమితి కాలములయందు జేయవలయునని గాని లేనేలేదు అతికు
 తిద్రాభోజన శరీర వ్యాధులుములు తనిప్పుడు చేయును ఇప్పుడు చేయకు,
 అన్న నిబంధనలేదు. ఒక వాడర్ధరాత్రిమున లేచి తొట్రెవును. తెల్లనారు కడ
 జాలుగు గంటలకు భోజనము చేయును పవలు నిద్రవాయి రక్తతంబు పేలు
 కనును. రెండు మూనాళ్ళు భోజనము లేకుండు నుండును. నిద్రమాత్ర మిరు
 వది నాళ్ళు గంటలలో బది పండ్రెండు గంటలెప్పుడో యొకప్పుడు పోవును.

అతివికస్పదో యాకలి యనిపించును. ఆయనిపించినప్పుడు కృకోదరుడు. అన్ని ములోనికిది యుండవలయునని లేదు. ఇట్టి యావకాయ వేసికొని తేజ వియ్యపన్నము తినును. తగునాత రెండువేర్ల పెరుగు త్రాగును అతడు న్యాయముగా భోజనము చేయుట యొక విలాసము.

నాడు విశాలాక్షి యింటికిపోయి భోజనమున్న దా యని యడిగెను. ఆమె “అన్నము మిగులలేదు వంట చేయుదు” ననెను. అతడు సరే యని కూర్చుండెను. ఆమె వంట చేయుచుండెను. విశాలాక్షి చగువును వదిలిపెట్టి యొక యెవ్వడో వ్రాసిన నాటకమును దీసికొని తానుజగువును బంతుకొనెను నాటక మంతయు జదివెను. అతడు పుస్తకమును జగువుట యనిగా బంజాయి మెయిలు పరుగులు ఆ పుస్తకమును చేతి బూని విశాలాక్షివద్దకు పోయెను.

“ఓసి విశాలా! ఈ నాటకమును వ్రాసిన దెవరు యెవరు? ఎంత చక్కటి కథను పాడుచేసినాడు; ఇది రాజా ప్రతాపవరిత్రము. దేశభక్తిపూరితములైన పద్మములే యిందులేవు. ఇట్టి వెగవపుస్తకములు చదువకుము. చెడిపోవుట అనెను ఆమె తా నదివరకే చెడిపోయితినిన్నది. ఆమె ‘అన్నము దీసింది తప్పు’ ఇది కూరచేయుచున్నాను. పది నిమిషములాగు’ డనెను. ఇప్పుడే నిత్యుని కూరధి పెడలెను. సాధి రంగనాథము నింటికి చెల్లెను. రంగనాథము భోజనము చేసి నిదురపోవుచుండెను. సాధి వారి సాకిడిగో చే కూర్చుండెను. రంగనాథము పేర్కొనువరకు మూడుగంటలయ్యెను. అతడు వచ్చి సాధిని వాచి ‘యయ్యో! ఎన్ను మేల్కొలుపకపోయితిరా’ యని నొచ్చుకొన్నట్లు కూడా డెను. రంగనాథము పండెంగంటలు మొదలు మూడుగంటల వరకు మంచం మీదికి రంగుకొనును. ఈ మూడుగంటలలో నొక యంగంట యెప్పుడో విశ్రాంతి పును. తాని మూడుగంటలును విడిదికింద లేక్కయే. ఈలోపల నెవ్వరు నాతిని బయకరిందరాదు. రాజాగారివద్దనుండి వారి వచ్చియు వాని నెవ్వరు లేతగా. అతడు లేవకు. అతనికి బాతిక యొకరాలు మాగాని కొల్లేటి:గ్గ గలదు. దానికి నీటి ముంపును లేగు. ఆచటనుండి చేయించుకొన్నచో బాతికపుట్ల ధాన్యము వచ్చును. పది పుల్లు శిష్టక్రింద న్యాయముక్రిందను పోయినను పదు చేతుల్లును మిగులును. అతనికి ఒలుగవానిము ప్రియము. ఆ పాతిక యొకరములు అదిపుట్లకు గొలున కిచ్చి యతిడు పల్లుములో నివసించును. అతని కొలుదార్లు పండిలేదని కాము వేసిపోయినదని వాడుకు గొట్టకొనిపోయినదని పలువిధములుగా తెచ్చి పంపిరియు మొత్తమువారి వానికి రెండు మూడు పుట్లు కిమ్మకు డబ్బు చెల్లించిపొదురు. వాకిటిలోనికి రైతు వచ్చినతోడనే వానినికాచి రంగనాథముకొడు కొక యాటవస్తువు వడుగును. అతని భార్య పట్టుచీర కావలయునను. కూతురు

మరొక వస్తువు వడుగును. ఆ రైతు సంగడికిబోయి విక్రియి యాదరముతో వా
వస్తువులు కొనితెచ్చిపెట్టును. తక్కిన డబ్బడుగుటకు రంగవాధమునకు జేత
గాదు. మరల పదిరోజులలో వస్తువును. ఏదో పనిమీద వచ్చితిని ఇంటికి నల్లి
వంతనే పంపింతు ననును. ఇంక రంగవాధముయొక్క బ్రతుకు తాను కవిగా
సంపాదించుకొనుటమీద. ఆతడు కొన్ని గ్రంథములు వ్రాసెను. వాని విక్ర
యముమీద గొంత డబ్బు వచ్చును మరియు నతని సభిలకు బిలుతురు. తృణమో
పణమో యిత్తురు. ఆతడు బి యే. చదివెనుగాని యువోగమునకు బనికెరాడు.
ప్రాద్దుసనే లేచి కాఫీహోటలునకుబోయి తా నారగించి పిల్లలకు భార్యకు
బొట్లములు తెచ్చును మధ్యాహ్నము భోజనము చేయును. చూడుగంటలకు
లేచును. స్నానము చేయవలయును. తల దువ్వుకొనవలయును. దుస్తులు ధరించ
వలయును. ఇది లేతక గా రెండుమూడు గంటల పని. తిర్వాత వాహ్యోభివావును.
నలుగురైదుగు రితిని శిష్యులున్నరు. వారితో గలిసి యూరి ఏచివరికోహాయి
రాత్రి తొమ్మిదవరకు బ్రసంగములు చేసినవచ్చును. ఊరిలో నేనాటక మాడి
నను నతిడు తిప్పకంపబోవును. పాటక చేరీలకు బోవును. నాటకము రైసతిరు
వారి బాటక చేరి యునతిరునాతి నందిగు నతినిని మాటాడవలయునని నిర్బంధిం
తురు. ఆతిడు లేచి మాటాడును. మనిసి కొంత అందిగాడు. అందము గావచ్చును.
కన్నుల పొడుగెక్కువ. నెవెల్వతిక్కువ. కనురెప్పలు కొంచెములావు. ఆతిడు
నర్విసచో నదియొక యందము గా నుండును. అంది అతినిని ధవనంతు డనుకొం
దురు. కొని యతినికి మూరిలో నున్న యప్పులు మరయెవ్వరికిని నుంపవు. ఆతిని
పాతిక యొకరములు చూచి యంది అప్పిత్తురు. అతి డప్పు తీర్చెనగా ఋణ
దాతి యొక్క యచ్చిప్తము.

సారిధి “నీతో బనియండి వచ్చితివయ్యా” యనెను. రంగవాధము
చెప్పండి, చెప్పండి యని వినయమటంభించెను. సారిధియిట్లనెను. “నేను రాజా
ప్రతాపసింహుని వేషము వేయబోవుచున్నాను. నీవు నా కోక గీతమాలిక వ్రాసి
పెట్టవలయును. అది విన్న వారి హృదయముడేరిధి క్రితో విండిపోవలయును.
శుద్ధిమంతయు రౌద్రరసముతో విండియుండవలయును.” రంగవాధము “నేనెల్లు
వ్రాయగలుగునువా? నేనెల్లు వ్రాసిని నేమి మీరు దాని యందు రసమును
బుట్టెంతురు. మొన్న నవధానిగారి పద్యములే యంతరపథ త్తిరముగా జదివెతిరి.
ఇంక నెగిరి పద్యములు చదువలేరు.” సారిధి “యాభావములు నేను చెప్పి వ్రాయం
చితివయ్యా” నాకు గవిత్యమురాదు లేనితో నేనే వ్రాసికొందును. నీకెందుకు.
నీవు వ్రాసి పెట్టుము. రంగవాధము - ఎన్ని పంక్తులుండవలయును. సారిధి - ఒకతంద

పంక్తులు వ్రాయుము. శేషటిక్కియగలుగునవా? రంగనాథము-వేనంతతోందటగా వ్రాయలేను. ఒక వారము గోజులలో నిచ్చెదను.

రంగనాథము సారధినాపి కాఫీయిచ్చెను. సారధి విశాలాక్షి యింటికి బోవుటకు బగులు తన తోటకు బోయెను. కూర్చుండి యా నాటకమంతయు గొట్టి వేసి రంగములు మార్చి మాటలు దిద్ది కొత్త నాటకముగా దమారుచెసెను. నాటకములో బ్రతాపసింహుని భార్యయన్నది. ఆ స్త్రీ వేషమును తొలగించెను లేనిచో మరల వాసంతిని రమ్మనవలయును. సారధి తొలుత విశాలాక్షి చేత స్త్రీ పాత్రములు వేయంత మనుకొనెను. కాని విశాలాక్షి యంగీకరించలేదు. ఆమెకు సంగీతమును రాదు. మరియు నెఱ్ఱని రంగవేషవో రూపస్థిర వేషనిషేధమును గాని విక్రీలి పొట్టిదియు బక్కపలుచనిదియుటచేత రంగము నకు నిండీయదు. తానామెకు మొదలు పెట్టి చదువు చెప్పవలయును. నాటకమంతయు సిద్ధము చేసిని తిరువాత దెల్లకొగిలిములు తొనితెచ్చి శుద్ధ ప్రతి వ్రాసెను. పదిమంది పాత్రధారు లేర్పడిరి. ఎవని భాగము వానికి విడివిడిగా వ్రాసెను ఇదియంతయు బూర్తియగు సరికి దెల్లవాతెను అతినికప్పుడు తెలిసెను. ఎనుకటి దినము కడచిపోయినదని మరియొక దినము వచ్చినదని దంత ధార నాదకములు చేసి స్నానము చేసి యీ పదిపాత్రల పంపియ భాగములు చేతిలో బుచ్చికొని యూరివంట బయలుదేరెను తన నాటకములో వేషములు వేయు వారు పదిమంది. ఆ పదిమందికి, ఒది భాగ్యముల నిచ్చెను. ఒకడు కళాశాలలోని కుఱ్ఱవాడు. మరి యొకడు వైద్యుడు. అతనిది కిరానీకొట్టు. మరియొకడూరిలో గ్రామ సంచారి ఒకడు కిల్లీ గుక్కాదాడు. ఇటండలు తిలా యొక చోట నుండిరి. రంజా మానసింగు వేషము సీతారామశాస్త్రియని యొకాయన కిచ్చెను. అతిడు హరిభలు చెప్పెను. అతిడే నాటక సంఘములో నొక సభ్యుడు, అక్కగు వేషము పావనిరావని యొకడున్నాడు. అతనికిచ్చెను. పావనిరావు వ్యాపారి, అతనికొ గ్రామములో రెండు గృహములున్నవి. ఎచ్చటనో రెండుమూడేరములు పొలమున్నది. మనిసింహుండాగా నుండును. ఎప్పుడెల్లకలతో గుబాళించుచుండును. చెంగారి పంచెకట్టాను. బొద్దెన మనిసి కొంత పొట్టకూడ గలదు. కనుల చివట నద్దిన గిందిముతో మొగమున మసినిలుపుబొట్టతో జేతికి రెండుంగిరముతో బొడుము కాయతో బావనిరావు నాగరకుడు. సర్వసభియందు నుత్తమ సభ్యులలో నొకడు. అతడీ సమాజములోని మర్యాదగా నిద్దిలుముగ్గులు సభ్యులతో నొకడు.

నాల్గు దినములలో వారు వారు వారి వారి పాత్రములను చదివి యేవక వాటి పాఠంకాలమున నాటకశాలా భవనమున సమావేశి పవలయును. అంద

ఋను కలసికొని యివియప్పజెప్పు భజకు సాయంకాలము వాల్లు గంటలైనది సారథి యింటికి వచ్చెను. ఈ పని యానంతరము వానికి నిద్రాహీనులు పట్ట లేదు. ఇంక నాలుగు దినముల వఱకు బనిలేదు. ముంగు నిద్రాహీనయ్యునా భోజనము సేయవలయునా యను ప్రశ్న కలిగెను. ఇంతలో నీ నాటకములో దనకు వేసములేదని వాసంతికి దెలియును. ఆమెకుగోపము వచ్చును. ఎప్పుడో తనితిడ కల కొంపమీదికె త్తి వచ్చునన్న యూహనయ్యును. తన నాటకములో వింక వాసంతి వేసము వేయకు. వాసంతితో జోక్యము తగ్గించుకొనఁగలయును. ఇంక దాను వారింటికి బోదు. వాగు వచ్చినచో మెగముచాటు పేయును అసలీ నాటకములో వాసంతికి స్థానములేదు. ఇది రౌద్రుని ప్రధానమైన నాటకము. ఇందులో స్త్రీ పాత్ర యెందులకు. రాజాభ్యాయము బిల్లులు తింకిలేక యిబ్బందిపడినాడు. అది కరుణరసము. రౌద్రునిముఖాగ్రము మెండుంకు అసలిది, రౌద్రునిమేనా? వీర రసమా? వీర రసమై రాజాప్రతాపు డేమి సాధించినాడు. అశ్వునిను లొంగలేదు. అంగులో రసమే లేదెమో! ఒక భావమున్నది. తన స్వాతింత్ర్యమును తన స్వేచ్ఛను తన మతముయొక్క స్వచ్ఛియ్యమును నేవేమైనను సరే నెను చెడిగొట్టనని పట్టుదలయున్నది. ఇది వీర రసమే. ధర్మవీరము. అది యేమైనను సరే నే నీ ధర్మమును జేయునునని. అంగుచేతి వీర రసమే. కర్ణుడు తన కవచకుండలమును బోగొట్టికొనెను తాను చనిపోవుటకు మార్గము లేర్పరిచికొనెను. అతనికి శిశువులను గృహముల ప్రధానముకాదు. తనదానము ప్రధానము. అది దానవీర రసము. అట్లే ప్రతాపునికుంగు నిర్మ వీరమున్నది. వీర రసమునకు గరుణరసము సహకారయే భాగ్యయు పిల్లలను తొక్కుచేతి మాడుచున్నను ప్రతాపుడు తన ధర్మమును బరిత్యజించలేదు ఇది ధర్మవీరము. కాని రౌద్రునిరసముకాదు. రౌద్రుని మందముగా నుండవచ్చును.

సారథి తాను వ్రాసిన వ్రాతయంతయు దిప్పనుకొనెను. వ్రాసిన నాటక మంతయు దిరిగి వ్రాయవలయును. పదిమందికిని తాను బానియ భాగము లిచ్చి వచ్చెను. ఇప్పుడని మరల దీసికొనవలయును మరల బయలుదేరి యందరి దగ్గఱి కౌగితిములను తెచ్చెను. అంతయు నకువరికి రాత్రి పదిగంటలయ్యెను ఇంకా కటి కంటె నిద్ర పదిరెట్లు వచ్చుచుండెను. ఇంకాకటికంటె వాని యిగువది రెట్లు వేయుచుండెను. అప్పుడెరికి జ్ఞాపకము వచ్చెను అతిడీ పగలంతయు భోజనము చేయలేదు. నిన్న నంతయు, భోజనము చేయలేదు. మొన్నటి సాయంకాలము న నిద్ర వలయును చెందెట్లును దిన్నెను. నిద్ర కంటె భోజనమే ముందుజేయవలయును. బసకు బోయినచో విజాబాక్షి తిరిగి రానీయదు. తనకు నిద్ర చేకును. తనయంతట దాను తని తనయంతట

దాను నిగుగపోవలయును. మరల జ్ఞాపకమునచ్చెను. బీడీలులేవు. కాగితములు కొనగా జరిజనబుట్టులు మిగిలెను. ఇందాక నే బీడీలు కొన్నచో సరిపోయెడిది. నిగుగకంటె వాహాముకంటె బాగ త్రాగనలెన్న కొరిక యెప్పుడు వయ్యెను. వెంటనేపోయి బీడీలు కొని తెచ్చెను. బీడీల కలలో నిగుగది బీడీలుండును. అని పోతున్నది. తన పాకలో గూర్చుండి కొలులు కారంభించెను. దూరమున నుండు దే. డీలంబలు వినిసించెను. వాడు పన్నెండుగంటలు కొలెను. చీకటిలో బీడీలు చేతితో పట్టికొనిగా నది పలుచబడెను. వాలుగైగుకన్న దానిలో నెక్కువయున్నట్ల లేదు. బీడీలు త్రాగి తృప్తి కలిగియున్నది. మరల వాకలి వేయుమున్నది. చికాలాక్షీ బసక నల్లెను.

“ఇంకొక గంటమాచి పండుకొందముకొన్నాను ఇదిగోనని మీగు చెల్లి రా నేలేదు. రాత్రి మూడుగంటలవరకు మేలుకొనియుంటిని. మూడుగంటలు క్రింది నిక్కడ దివిపోయి యున్న మేకదా” “కాదు కాదు మొన్న పాయంకాల మిడ్డెలను బెసరిలు దింటిని. అన్నమున్నదా.

“అన్నము కూర పప్పుపులుసు వన్నెయున్నది. మీగు రానిచో లేవు ప్రాధుని బనిచేసేదాని? వెయుదుని యట్టి పెట్టితిని. అన్నము గాడ్చి పాయ్యి మీది నే యుంకితిని ప్రాయ్యిలో నిప్పు చల్చార్చలేదు వేసేనీళ్లు కూడ గలవు. స్నానము చేయును”

తనకు వేళ్ళీళ్లు వలదనినను సారధికి వేళ్ళీళ్లు నేయక తప్పినదికాదు. చికాలాక్షీ నీవు తోమెను. సారధి యాగలు వ్రాలుచున్నట్లున్నదనెను. సారధి భోజనము చేసెను. అనాటికి తాను తన తోటకుబోయి నిగుగపోవులలేదని సారధికి బెలియును. స్నానము చేయుచు భోజనము సేయుచు “నే నిక్కడ నిగుగపోను. నా యింటికి బోగుని యెదాటుపార్లినెను. మజ్జిగ యన్నము తినుచు సారధి యల్లగా చికాలాక్షీ “యది యెరియిల్ల”నెను. సారధి “యిది నీ యిల్లు. మీ డాక్టరుగారి యిల్లు. పాలఘాటునుంచి యెరియిల్లవచ్చినచో వారి యిల్లు” అనెను. “పదునాటెండ్లనుండి రానివాడు పాలఘాటునుండి రాడు. డాక్టరుగారికి నీ యింటికి సంబంధములేదు. నేను వారి యింటిలో వంటకలెను”

సారధి మాటాడలేదు. ఇద్దరును బండుకొనిరి. చికాలాక్షీ యిల్లనెను. “నేను గుక్కాంగది వాకమునకు వచ్చితిని. ఆ యమ్మాయిని నేను శూర్య మెప్పుడును జూడలేదు ఎంత యందకలై. చిదిమి దీపము వెలవచ్చును. అమె పోతుమందగా బంగారిము తీగ దీపివట్టున్నది. అమెకు మీకు నేమైన సంబంధమా?”

సారథి పండుకొన్నవాడు లేచి కూర్చుండెను. తొందరగా మంచము దిగెను. నీధి తిలుపునదికుబోయెను. వికలాక్షి యడ్డమువచ్చి బలినానెను. 'సారథి వాడు నంటిని. చెంపలు వేసికొనుచుంటిని' సారథి తిలుపు గడియ తీసెను. వికలాక్షి పాదములమీదబడి కాగలించికొనెను. సారథి నెనుకకు నురలెను. వికలాక్షి మరల గడియవేసెను. మరల నిద్దరు నేకశిష్యాగతులైరి. సారథి యిట్లనెను. "ఓసీ వికలా! మన యూరిప్రక్క పంట కొలువ యోలుచుగనా యని యడుగుము. ఉప్పులే గెలుచుగనాయని యడుగుము. ముగగుక్కలై చూచితివా యని యడుగుము. గంగానదిలో స్నానముచేసితివా యని నన్ని గుగ కుము" అనెను. వికలాక్షి మరల చెంపలు వాయించుకొని యశనిని కాగలించు కొనెను.

ఆతడు తెలువాణి వచ్చుచున్నదనిగా దన తోలుకువెలిపిపోయెను పోయి మంచముపై బగుండెను. నిద్రపట్టలేదు పాతపుచ్చుకొని తోలుగా బనిచేయుద మనుకొనెను. దానికిని మనస్సు తూలలేదు మిగిలిన నీడీను తిగులబెట్టెను. ఊరి వెంట బయలుదేరెను పదిబజార్లు తిరిగివచ్చెను. నెడుచుచ్చుంతి నేపుతానూహించుకొనుచుండెను. నాకిప్పుడు నలుకదియైదేండ్లు, చిన్ని ప్పడె యింటలో నుండి లేచివచ్చితిని. నేను గొప్పయింట బుట్టితిని. నా తాతగారి గ్రామములో బ్రసిద్ధుడు. ఆయన గొప్ప సువంతుడు చాలమందికి జాల యుపకారములు చేసెను. నా నాయనగారు నాకు చిన్ని ప్పడె చనిపోయిరి. నా తాత నన్నిల్లాగముగ్గుగా తెంచెను. ఆయన భాగ్య పూర్వమే చనిపోయెను ఇంటిలో మా యమ్యుయు మా తాతయ్య. నేను చిగువుకొనలేదని మా యమ్యుకోపపడినతో మా తాత యామెను గోపపడుచుండెడివాడు. నాకాకీతిగా జగుగుబ్బలేదు. నేనెరిగి పిల్లలతో గలిసి తిరుగవారంభించితిని. నాకు బగునాలుకేండ్లు వచ్చునటకే నేనెందు కుపడిగాని తెలిసిపోయినది. నా తాతగారు చనిపోయిరి. ఎల్లపోయినదో నాకు తెలియదు. మా యాస్తియంతయు పోయినది. నాకు నాటకములలో వేషములు వేయుట యలవాటయినది. నన్నీ విద్యలోనికిదించిన వాడు శిరభిస్వామి. వివి శిరభిస్వామి. ఆయన యెంతి పండితుడు. నేను పెద్దనటకుడనని వీరందఱును కొనుచుందురు. ఆయన మందఱ నేనెంతి. ఆయన నన్ను దగ్గఱకుదీసి నాయనా! నీలో మహానటుకున కుండవలసిన లక్షణములున్నవి. పం మేర్వెగుడు నీకందమైన మొగమాయలేదు అది యొక్కటయే శాపము. కాని నీ మొగములో నందము లేకపోయినను భావము సువిస్పష్టముగా భాసించు లక్షణములున్నవి. నటకునకు ప్రధానముగా గావలసినదది. అది నీకు బరమేర్వెగుడు ప్రసాదించినాడు. అన్నాడు. నాకు దానితోబాటు శిరభిస్వామిగారి యాశీర్వాదము గూడ

లభించినది. నేను నా యింటిజోలి పట్టించుకొన లేకు. చాప చెడగా జదిత
యోని మిగులునాదా! నా తిల్లి మా యింటిలో నామె త్రిప్పుగామె పను
చున్నది. నాకు బిల్లినిమిది వచ్చెనేనాడేలేను. నేను ముదిరి పోయితిని యధేచ్ఛ
ముగా దరిగితిని ఈ యూరిలో నటకుడని నాకెంత గొంగున్నదో తిక్కిన నా
ప్రసర్తకులకు ఎంత ముగోరిమును గలను. నేను భలకే పోను. పోయినచో నాకు
మర్యాదలేకు, ఒక రంగనాగము నన్ను మెచ్చుకొనును ఒక యామాపతి నన్ను
జేవుడను కొనును అనూయికుడైన యాచార్యునిగాను నలుగురనుమంపగా నన్ను
మహావిక్రమమును కొనును. తన నాటకము నేను వేయుట చేత తన నాటకమునకు
గొప్పతినును నచ్చునని నన్ను గౌరవించును. నేనిప్పుడు లేకపోయినను విశా
లాక్షి బ్రతుకగలదు చికాలాక్షి సాపము నన్నే నమ్ముకొని యున్నది. అది నమ్ము
కొనుట యెంత నాటకములో వీరరసమే ప్రధానము. కరుణముంగముగా నుండి
తచ్చును. ఉండులయే రసోద్దీపకము”.

౪

వాసంతియొక్క సంగీతక చేరీ జరుగుచుండెను. ఏ సభలోనను కనుపిం
చని సారథి యా సభిలో బ్రధానముగా గనిపించెను. సారథి యాట్టిసభకు వచ్చుట
పూర్వ మెన్నిడు జరుగలేను. వచ్చి యుండుగూర్పుండుట యెవ్వరు నెఱుగనిది.
అతిపెచ్చచో బట్టములందు గొప్పనలకుడను ప్రతీతికాని లోప మెప్పుడును
లేకు. మరియొకగలవాడని యెవ్వరు ననుకొనరు ఇతడు గొప్ప నటకుడని చెప్పి
కొనుటయే కాని యతని యభినయవిశేషమును జూచినవారు లేరు. చూచినచో
తెలుసుకొనునాగు నగుదు. గుక్కొంగుది నాటకమునకు మాత్ర మూరిలోని పెద్ద
లందరు వచ్చిరి దానికి వాల్లయును కౌరణములు కలవు. మొనటిది రాజాగారు
నాటకమునకు నెట్లగురని తెలియుట. రెండవది యాచార్యుని గారు పెద్ద యుద్యోగ
గడ్డు లందరిదగ్గకుపోయి, నాడు తన నాటకమాడుదున్నారని సారథిగారు
రాజాశేషము వేయుచున్నారని మీరు తెప్పకుండు రావలయునని బ్రతివారిని
దిలిచి వాగ్దాములు వుచ్చుకొనినచ్చుట. మూడవది సారథి గొప్ప నటకుడటకదా
యెటుండునో చూతమని. అంతేకాని పెద్ద యుద్యోగములను పెద్ద లనిపించు
కొన్నవారును నాటకములకు బోరు. వారు నాటకముల జూదులకేసులకు
బ్రత్యేక కౌరణము లుండవలయును. మరియు వారి యుద్యోగములలో నే వాడు
ప్రత్యేకమందిమును బొందుచుండిగా గళలవలెన గలుగు రసానుభూతి వారి
కెందుల?

సారథి ప్రధానస్థాన మవలంబించి సభలో గూర్చుండెను. అతనికన్న ముండివాడు లేడు. కాని యతనికన్న సిగ్గుగలుగలేదు. అట్లు కూర్చున్న అతని యొడలంతయు దోర్లను కెల్లులను బ్రాకుచుండెను. వాసంతి సంగీతము పాడుచుండెను. సభలో గొందఱు పెద్దలు తత్కలికముగా సారథియొక్క యచ్చటి యునికి మరచిపోయి తళిమువేయువాగు కొందఱు తలలూపువాగు కొందఱుగా సాగుచుండెను. వాసంతి తానొక స్వరమువేసి రాగాలాపనములో నొక విశిష్టమైన సంగతివేసి సారథిగనక జూచును సారథి తలయెత్తెను. నిశ్చలంతముగైవ నయోగివలె గూర్చుండెను. తనలో దాను ద్రవ్యమొనుచుండెను. “తానిచ్చటికి వచ్చుటజేతి బరిహాసభాజనుడైనాడు. తను సభాయోగ్యుడుకాడు. అంబరికన్నులు తనమీదనే యున్నవని తనకు దెలియును. వికాలాక్షి యేప్రశ్ని వేసి వదో యా ప్రశ్ని యచట సనువేతులైన సర్వజనుల హృదయములందున్నది. తన స్త్రీ సంబంధమైన యవినీతి పట్టణములోనున్న వారందఱకు గమలకు గట్టిన యద్దము వాసంతి యలివాహిత. పదునాటేండ్ల పిల్ల. తండ్రి కొక్క తెయె కూసురు. శరీరకుమారు ధనవంతుడు. అత డామెకు వివాహము చేయలేదు. తన నాటకములలో నామె వేషమువేయును. ఆమె కోసమే తానిక్కడికి వచ్చి నట్లు విస్పష్టము. ఆమె మాటిమాటికి దనవంక నే చూచుచున్నది. అన్ని కారణములు సమకూడి తనకీ యప్రతిష్ఠ తొలగింపరానిదిగా నున్నది. కచేరీ జరుగుచుండుగా తాను తొలగిపోవుట మరియొకదా, అది మరియొక నష్టపరమ మరియొక పని. సభ జరుగుచుండుగా నడుమ లేచిపోయెడివాడు సభాయోగ్యమున గూర్చుండురాదు. చిట్టచివరనో యొక పెననో కూర్చుండువలయును. సభ చుట్టు నిలుచుండి తడకకడై డివారికడునున్నచో మరియు లాభము. సంగీతకచేరియనగా మూడుగంటలు. అంతసేపు కిక్కురుమనకుండా గూర్చుండుట సంగీత విద్య యందు బ్రవేశముకాని యభిమానముకాని లేనివారికి గష్టము. మరియు నెప్పుడెదో యొక డూహించువానికి మరియు గష్టము సంగీతశాస్త్రము తెలియక పది పదేనురాగములు తెలిసి పాటకునియొక్క కంఠ శ్రావ్యతమీది నాధారపడి కచేరీ వినుటకు గూర్చున్నవాని దుర్దశి శోచనీయమైనది. రాగాలాపన చేసినపుడు మాత్రమే వాడు కొంత యానందించగలడు. తక్కినవృత్తు వాని కేదియు దెలియదు. పదిమంది తలలూచుచుందురు. పదిమంది తళిములు వేయుచుందురు. రెండుమూడు నిమిషములు గాయకుడు స్వరమువేసినచో నందరు చచ్చుకొట్టుదురు. పరిశ్రమచేసి తద్విషయకమైన సంపూర్ణజ్ఞానము కలవాడే విద్యా ప్రదర్శనము లాస్పాదించగలడు. అట్టి సభలో వందనుదియున్నచో తొంబదిమంది యట్టివారే కాని ఊహకాలులు కానిచో నలే కూర్చుండుటయు. ఉహకారి

గూర్చుండలేదు. వాని మనస్సునకు నైశ్చల్యములేదు. దానికి దోడు మరి యేదో కారణముచేత బదియంది కన్నులు తపియింప నున్నవని తెలిసికొని వానికి సభలో గూర్చుండుట మిక్కిలి కష్టమైన పని. అట్టివాడు లోక మేనును కొన్నను సరి తనకిష్టమైన పని తాను చేసెడివాడైనచో బరిహాస పాత్రుడగును. సాగధి యా నాడు పరిహాస పాత్రుడయ్యెను. కచేరీ సగము జరిగెను. వాసంతి స్వరము వేయుచుండెను కొండలు తాళములు వేయుచుండిరి. కొండతాళాహారము యనుచుండిరి. బయటికి లేచిపోవుటకు సాగధి లేచెను. అందరి కన్నులతపియింప నే నిలిచెను. అతడు బయటికి వెడలిపోయెను. సభకులందఱు పారవశ్యమో యనెను తన్మయత్వమో యొకవ్యక్తి లేచి జెల్పించిలోనూగడితల లాగినది. తాళము వేయు చేతులు నిలిచినవి సభలో గుఱుగునలు బహులుదీరినవి. సాగధి కదలకుండ గూర్చున్నచో సభ రక్తిక డైడిదీ, తరువాత వాసంతి యెంత ప్రయత్నించినను సభలో నిశ్చిబ్బత కలుగలేదు. ఆమె వెంటనే రాగాలాపన చేయ నారంభించెను. కల్యాణిరాగము పాడెను. సభ కొంత నిశ్చిబ్బమైనది రాగా నంతరము మరల సభ యథాస్థితికి వచ్చెను. వాసంతి తరువాత నరగంట కన్ను నెక్కువ పాడలేదు. సభలో నుండి యెవ్వరు లేచిపోరాదా. ఎందఱు లేచిపోయిరి. సాగధి లేచిపోయినంత మాత్రమున యింతిరసాభాస యేల కావలయును. ఈ జనుల దురూహలేమి, పురుషుడు తనంతి దాను వ్యక్తిగతముగ మోచివాడే. పది మందితో గలిసియున్నప్పుడు వానియంతటి దుర్మార్గుడుండడు. మనుష్యుడొక్కడున్నప్పుడు తనొక్కడే యైనపుడు తనకు దుర్మార్గులు టూహలు వచ్చినను తనలోదానే యూహించుకొనగలడు. దానికివాగ్ధ్యవహారము లేదు. అధికముగా గ్రీయాచరణము నుండదు. రెండవవానితో గలిసినపుడు వాగ్ధ్యవహారము కలదు. క్రియాపర్యవసానము పొందును పొందినఁ గు. లోకమునకు సంబంధించినంత వరకు దుస్తమైన నిందాపూర్వకమైన వాగ్ధ్యవహారము మిక్కిలి చెప్పది.

గోదావరి పొంగివచ్చినది. ఊళ్లు పాడుచేసినది. చనిపోయినవారు చనిపోయిరి. ఆస్తి నష్టపడినవారు పడిరి. వారి కష్టముకంటె జూచెడివారి కష్టము గోప్పది. కష్టమోగుమో అనుభూతిదళిలో స్వల్పము. విచారణదళిలో సధికము. రాబోవు నాపదనూహించినకొలది గడుపు చెటువలెను. ఆపద వచ్చినది ఆపదలోనున్నాము. మన యింద్రియములు దిమ్మెక్కిపోవును. భయములేదు. కష్టమేదో యనుభవించుచున్నట్లుండును. కష్టమో గుమో యెచ్చట నున్నది. మన యూహలో నున్నది. అనుభవ సమయమున బహుస్వల్పము. అందుచేత చానిబాధ యొక్కవలేదు.

పదిమంది చెప్పకొనటలో నున్న బాధ చెప్పికొనప్పుడు లేదు, లోకము నిండిచేయుటయే లోక మారకుండు లేచావుటయే యీ లోకము యొక్క దుర్భి ఇదియిది యని యెవ్వనికి తెలియకు. అందును దెలిసిపట్టే మాటాడెదగా. గోరింతు కొంపంతుని నేయగుగా. మనజాని సాంఘికమైన యీ ప్రపంచము నాని గూర్కొనదార్థింగకారి మనజాని స్వహాతిమైన ప్రపంచిత మనజాని నీచపథ గామికాదు. సంఘ సన్నివేశాంది నీచపథ గామి యగుచు న్నాడు. అందునయే రాజు సంఘ సంబంధమైన ప్రపంచములోని దానముల నే శిక్షించును. మహమ్మదు మానవుని గూర్కొని శిక్షించుచుండగా రాజు మానవుని దానమును శిక్షించుచుండును. ఋషికిని రాజును గల భేదమిది. రాజును గౌరవింతురు జనులు.

ఈ రహస్యమంతయు వాసంతికి దెలిసింది. ఇట్లో నున్నవాని సాంధి లేచిపోవుట వలన నెట్లుపించుచున్నాడో యామెకు దెలియును సాంధి వివరదా, గుర్తుండుగాదా. కూర్చున్నచో కచ్చిపి సమమేనా అతిశయి తగులబడి పోవుచున్నదా. తింపాల నాతిడు వివరయునని మహాభీషతో బలియాలి బామలిసభకు దీసికొని కచ్చెనే. అతిశయి మెచ్చినచో దానెంతయో సంతోషించెడినే తింపాలయగురిగా, దానంపు తెచ్చెను. ఇంక ఎంతిలో మాటాడెదను. అతిని నాటక సంఘములో పేము పేరుగ గు నిజముగా సంగీతి విద్వాంసుడు నాటకములలో పేము పేయుట గౌరవహీనమైనది. స్త్రీ విషయములో వేరే చెప్పనక్కరలేదు.

వాసంతి ఇట్లయెంతి నే యెవ్వరితో జెప్పుకుండు నింటకి నడచిపోయెను. తిండి ననుక నే విగిలినాడు. ఆమె వేరెబండి చెయించుకొని నడచింది. నల్లి యలంకారములు తీసివేసింది తెల్లచీరకట్టింది. మంచముమీదబండుకొని కన్నీరు మున్నీరుగా నెడ్చుచుండెను.

కీరీషకుమారు పుత్రికాజీవి. తాను తొండటగా నింటకి బోయెను. కూతు యొక్క స్థితి చూచెను. అతినికి గారము తెలియలేదు. అతి డొక వినిత్రమైన పురుషుడు కొండటా విక్రీలి యూహాశాలై యుండియు నేక విషయ లక్ష మనస్కులైనచో, దడతెగములైన యూహలు వారికిరావు. అతినికి దని కూతురు మహావిద్వాంసురాలని గొప్పగాయనిగా లోకమునందు ప్రతిష్ఠ సంపాదించవలె నన్ని యూహయే కాని లోక మేమనుకొననోయన్న యూహయేలేదు. తనకూతురు పాడిచుండగా బ్రక్కన గూర్చుంటి మహానంది మనస్థించును. ఆమె పాట కుబ్జితబ్బిబ్బు లగువాడు వానికంటె స్త్రీలో మరియొక డుండడు. అతిని కామయే జన్మచారితార్థము.

ప్రక్క గూర్చుండి యరకు కూతు లులింగెను. నిన్నెవరే మనిరి? సభలో నాడును నీ పాటను మెచ్చుకొన్న వారే గాని క్రాదన్న వాగు లేరే. అందఱును నిన్ను అరికినాని ప్రశంసించిరి. ఎవ్వోతో తెప్పకుండు నింటికి వచ్చితి వేల. శిర్యగాగు నీ కేదో సవ్యాసము చేయదుచుకొన్నాడు. వంగళము పాడితిరి. వంటనే లేచివచ్చితిరి. ఇది మర్యాదయా" యని పది నిమిషములు మాట్లాడి కారణము చెప్ప మని తిండి మాటిమాటికి బలంతము చేసినమాదట వాసంతి యేడ్చుచు "సారథి సభలోనుండి యంత హఠాత్తుగా నెగుగు లేచి పోయినాడు?" యని ప్రశ్నించెను. తిండి "ఆయన కేమి పని యున్నవో. ఆయన పాపాన్యముగా సభిలకు రాడు. మనము బలంతము చేసితి మని వచ్చినాడు. సంగీతి సభలో గూర్చుండి మొదటినుండి చివరదాక గూర్చుండి వినుట యాయన కలవాలు నగు. ఆయన నెవరి పోయినాడు. అంగుచేతి నీవు పాట నాపన. సిన యవని మేమున్నది" యనెను. వాసంతి సభ రక్తికల్పబోవుచున్నది. అప్పుడా యన లేచిపోయెను. దాని మూలముగా సభ యంతయు బాడైపోయెను. నే నిక సంగీత క చేరిలే చేయను. నా కీ సంగీత మక్కఱలేను" అనెను. శిరీషు నీ విలువంటి మాట లంటివా నేను నీ గొంతుకోసి నా గొంతుకోసికొందును. భగంతకు నీకు మంచి గొంతుక యిచ్చినాడు. నేను నానాకష్టములపడి నీకు సంగీతము చెప్పించితిని. నిన్నరన దేశమునకు దీసికొనిపోదును. అక్కడ చెద్ది విద్వాంసులవద్ద నేర్పింతును. కళ ముఖ్యమా జీవితము ముఖ్యమా. ఒక మహావిద్య చేతిలోనుండి దానిని వృద్ధి చేసికొని లోకములో బ్రతిష్ఠ పొందుటకంటె బెండ్లి యాడ పిల్లలను గని కట్టి తినుట మంచి దని యనుకొనుచుంటివా? సారథి గొప్ప నటకు డన్నచూట నిజమే. ఆయనకును నీకును సంబంధ మేమిటి. ఆయన నాకు బాల్య స్నేహితుడే నీ కేమి పినతిండియా? యన్న గారా? ఆయనను నీ వంత గౌరవించుట నా కిష్టములేదు. ఆయన సభలోనుండి లేచిపోయినాడట. తన మనస్సు చెజిపోయినదట. తాను చివరకు లేచివచ్చినా ఇట్టి పనిచేసినచో నా కిష్టములేదు. నేను నీకు దండెనైనచో నీవు నాకు గూతురనైనచో నీ సంగీత క చేరిలకు సారథికి నేమియు సంబంధములేదు. నీ వభ్యోరించుచున్నావని యొప్పు కొన్నాను. కాని సారథి పాట క చేరికి దీనికి రావలయును, ఆయన కేమి సంగీ తము తెలియును. ఆయన రావలయునని నీ వెందుకు బట్ట పట్టితివి. వంటనే లేచి మొగము కడిగికొని మంచించీరి కలుకొని రమ్మ" అని తిండి లేచిపోయి చాణిడిలో గూర్చుండెను. వాసంతి. వంటనే లేచెను. ఆమెకు తిండికంటె దైవము లేదు. అతిడు గీసిగీటు దాటదు. ఒక్కొక్కపుడు తిండి నెదరించి మాట్లాడును. ఎంతమాట్లాడినను చివరికి దండిమాటయే చేయును. తనమనసులో

నేడయిన కోరిక పుట్టినచో దండెచేతి వానినినిచ్చి చేయవచ్చును. వ్యక్తము ముగ్ధుని నిధిగా వాసంతి పాడవలయునని ప్రతిపద్యమును. తిండి యంగీకరించుచో బోదు. కాని యొక్కొక్కప్పుడామె కోరికలకు దండెయే యనుకూలించును. కొన్ని కోరికల కేమి గామె యెల్ల కోరికలకు దండె యనుకూలించును. విజయము దండెమీద వామె కున్నంత యధికారి మామెమీద దండెకి లేదు. ఇంది విషయములలో నొక విషయముమీద దండెకి గోపము వచ్చును. అప్పుడామె తిండి ననునొందును.

మగవాడు ప్రాప్తమైన సారథి శరీరమునాగు నింటికవచ్చెను. శరీరమువృద్ధుడైననుగవచ్చి చాల దినములకు వచ్చితిని తీసికొనిపోయి కుర్రులలో గూర్చుండ తెల్లెను. అంతలో ఎడటికి వాసంతి వచ్చెను. వాసంతి సారథినిజూచి మొగము ముడిచికొనెను. ఆమెనుజూచి సారథివనెను ఆమె మొగము పెడదెప్పకొని వెనలిపోయెను శరీరమునాగుగా బ్రాతికొలముల వట్టి కాఫీత్రాగను. గట్టిగా ఛలహారములు చేయుదురు. వారి యింట కంటక తై గలదు. ఆయింట ముగ్గురే. కంటక తైయు శరీరము. వాసంతియు శరీరభార్య పదియేండ్లకింది చనిపోయెను. అతికు మరల వివాహమాడలేదు. ఇంటిలోని కంటక తై వారి కడో యాకాసిపోకాసి చుటము. కంటక తైయైనను శరీర వాసంతులమీద వామెకు జాల యధికారియగును. వాసంతిమీద దక్కున యధికారిము. శరీరమీద నెక్కువ యధికారిము. వారి యింటిలో నే భోజనపదార్థము చేసినను నిక్కడి ముట్టడిగా చేయుదురు. ఎవరో యొకడు స్నేహితులు ప్రతిదినము ప్రాతికాలమున వారియింటికి ఛలహారమునకు వచ్చుచు నెయుందురు. వారి యింటి కడు రుగా నాయూరి కరగ మున్నాడు. అతికు పదేండ్లనుండి ప్రతిదినము ప్రార్థుటి పూట వారియింటిలోననే కాఫీ. అతి డీనాడు గ్రామాంతరము వెళ్లినాడు. అతికును పట్టుబడి మనిసియే. అంగు చేతి సారథికి నప్రములేకపోయెను. రెండు పోయల యిద్దెవల దించి సారథి వాల్గు మాడు కప్పల కాఫీ త్రాగెను. తిండి కేక వేయగా వాసంతి తమలపాములు తెచ్చెను. పళ్ళె మచ్చట బెట్టి వాసంతి పోబోవుచుండెను.

సారథి-“నీవంటి సంగీతవిద్వాంసులకు మామీద గోపము వచ్చినచో మేము నిలువగలమా?”

వాసంతి-“మేమేమి సంగీత విద్వాంసులము. వైగా మేమాడువాండ్రము. మేమేమి మహావీరులమా. మాపేరు దిగ్ దిగంతముల మారుమోగుచున్నదా? మీరనగా గొప్పవారు గనుక సంగీతము పాడువారి కచేరిలో గూర్చుండి రసాభాసము చేయగలరు. మేము మీ నాటకములో నేమి చేయగలము. మీ నాటక

మూలో మే ముల్లరిచేసివచ్చో నలుగురు మమ్మే నిందింతురు. మీరు మాసభిలో నుండి లేచిపోయినచో రక్షింపబడుచున్న మాసభియే పాపయిపోవును. అరిటియాకు మీద ముల్లపడినను నరిటియాకునకే నవము ములుమీద నరిటియాకుపడినను అరిటియాకునకే నవము.

నారధి-“వాసంతి! నేను కట్టి కోతిముంపకొడును. సభిలో గుర్గుండులు నాచేతి గాదు. నా మనో వహముకు శిశ్చిగ్గును లేదు నే నాగమ్మకాకిని. అంతి నేనెను నీ రూటముందలి పలుకుచేతి గుర్గున్నాను నేను కూర్చున్నాను నీ మటేగాని సభిలో నున్న దిక్కుపాలినవాండ్ల కిట్లన్నీయు నామీద నేయున్నవి. ఆహల్యతో జూత్తియు చేయని నహప్రాక్షుంప నయినాను.

వాసంతి-“ఆహల్యతో జేయవచ్చులేదు. హల్యతో జాలమందితో” నని వాసంతి నాలుక కొడుకుకొనెను. శరీషు కూతురిక కదిరిగి కన్ను లెఱ్ఱ జేసెను. దానితో వాసంతికి గొప్పముపాయెను.

వాసంతి-అదికాదు ఆధి! సభి దిక్కు గా రక్షింపబడుచున్నది. నీవు లేచి పోవుటతోడనే జనమందగు. గునగునలు మెదలు పెట్టి.

నారధి-అందుకనియే నేను వదిలిపోయితిని. శరీషు గానూ! నాకున్నంత నీతి యీ లోకమునకు లేదు. నేను కట్టి తప్పింపును. నాకు తెలియును. కాని నేను చాల నీతినుండునను, మీ కోక కథ చెప్పెదను కనుడు. ఒక రాజుగాదు కాళికిపోవలెనని యనుకొనెనట. తిరిగి వచ్చుననిగ అనునెలు పట్టిన. ఆరావ భార్య కొంచెము కొముకి. ఆయనకు దెలియును తెను నగరములో లేనప్పు డామె శీలమును రక్షించుటకు గొప్ప కేళింపబడెన యంతకపురరాక్షసుని నేంపు టుచేసి పోవలెనని యనుకొన్నాడు. ఆరాజున కెవ్వరు వచ్చలేదు. ఇట్లుండగా మంత్రికొడుకు మిక్కిలివాగుడు. అతడు 2 మాసానికాంతానోలుడు. ఆమంత్రి కొడుకు కొకనాడు చేటియొక వైపున నీదగు వారికాంతిలు నడుమచుండగా వారి బుజాలమీద రెండు చేతులు వైచిపోవుచుండెనట. రాజుగాగు మేనమీదనుంచి చూచుచున్నాడు. ఆ మంత్రి కొడుకునకు వారికాంత లిద్దరు నాకు మడుపు లందచ్చు చున్నారు. అతి దీని రిచ్చిన యాకు మడుపునను గుడిచేతితోడనే స్వీకరించుచున్నాడు. రాజు వానిని జూచి వానిని నీతిమంతునిగా గ్రహించినాడు. అతని అంతిపురరాక్షసునిగా నేర్పించి తాను కాళికి వడలిపోయెను. మంత్రి తనకిది యేదో నెత్తిమీదకి వచ్చెనుకొనెను. మంత్రికొడు కుండుగాడు. వారికాంతలో నడుమ 20 జోకి గోగ్గె యతిలియించెను. ఆమె యతిని గోరెను. అతడు తాను నపుండుకుడనని చెప్పెనట. ఆమె విశ్వసించ లేదు. అతడు యోగి. తాను త్రితీయాప్రకృతిగా రాణికి బుజువు చేసెను. ఆరు

నెలలకు రాజు తిరిగి వచ్చెను. తిరువారీ గొన్నాళ్ళకు రాజును రాణియు నేకాంతమున నుండుగా మంత్రి తానానాడు కొలువునకు రాని వార్త పేటెను. తనకును గూడకు గుమారుడు కలిగినివాడు భారతాలయని పోతువుగా. ఈమాట విని రాణి పకొలువనవియ్యి మంత్రిగారి కొడుకునకు గొడుక్కాయని పోషణయు జేసెనట. రాజునకు ననునానము కలిగెను. నెంబ నే మంత్రికొడుకును కొలువులోనికి రమ్మని యాజ్ఞపశ్యెను. పీటలమీద గూర్చున్న మంత్రికొడుకు లేచి రాణిని వచ్చెను మంత్రికొడుకుతో నోరు తలకాయుని చెప్పిపంపించెను. మంత్రికొడుకును జూచినంతవే గజా “నీచేమంటి” వనెను. మంత్రికొడుకు నెమియు లేదంటిని చెప్పెను రాజుతిని వదిలిపొయ్యెను. రాణిని బరిశ్చిజించెను. ఇది కథ యనుకొందు. కాశీమజిలీలో నుండునప్పుడు. కథాతత్పర్యమును జూడుడు. నీతిమంతునకు నీతిరహితునకు భేదమిది. జాగుడు కావచ్చును. వారకాంతలోలుడు కావచ్చును. వాని జారిత్రము చివ్వికలగు. సంఘములో నీతిమంతుడుగా గన్పించవచ్చును. వానివరుసలు లేని చాటుకూటములు చేయవచ్చును. ఒకడు తన సమమును చిచ్చలచిడిగా ఖర్చు పెట్టవచ్చును. పరుల సొమ్ము గ్రుడ్డివ్వ ముట్టుకొనడు. మరియొకడు మిక్కిలి జాగ్రత్తకలవాడు. బియ్యపు గింజ చీమలను దొడ్లందుకొని పోనీ యడు. వానికిని ఖజానాపెట్టి తాళము చెవియిమ్ము. లోపలనంతయు సుంధికోణమే. లోకమునకును వాకును నీతిగోని భేదమున్నది. నేను చెబిపోయిన వారిని లేనిదిసికొని వత్తును. భిక్షురాలిని స్వీకరింతును. కుస్త్రీ వంక గన్నె తియ్యవను. స్నేహితునివలె భోజనమునకు పోయి గృహిణి కడ్డందుచుండుగా నామెనంక దేజీ పారజూచు ననాధుడగుగాను. ఈ సంఘము నన్ను గుర్కార్థులని యనుచున్నది. మన దేశమునగునక సరిపోయినది కాని పాశ్చాత్య దేశములైనచో నన్ను తిరిమి పలుకొని వేటాడి తిరుల బెట్టెడి వారు. ఆ దేశములలోని సాహస్యప్రజాంతి మూఢులుకొరు మన దేశయులు. కోట కొడి సంవత్సరముల నాగరికతగల దేశము గనుక నేను బ్రతికపోయితిని. కాని యదార్థ మిట్లున్నది నెంచలకూర్చున్నంతి నేపు నాయెడల దక్షును జెట్టులును బ్రాకెను. వాంతి నన్ని సభకు రమ్మని పిలువక మునుపు రెండు మాడు నెలల క్రింది వాకో సంగతి జెప్పినచో నేను సభకు పోయి కూర్చుండుట యలవాటు జేసికొ నెడినాడను. చాతాత్తుగా వచ్చి ఎల్లంకి నాపాటక చేరి యున్నది. నీవు రాకతిప్పగు రాకపోయితవా నేనుపవాసము చేసెదను. ప్రాయోపవేశము చేసెదను. అగ్ని సుంధిని జేసెను జల సుంధిని జేసెద”ని మొదలు పెట్టెది. రాకదిత్తువా. రాకపోయినచో నోచావు. వచ్చినచో నిట్టి చావు.

వాసంతి-నేను నీవన్నమాట లేమియు నవలేను. రమ్మని పిలిచినవంటే. నీ తనగా చెప్పి వలకుడవు గనుక రసభావము లొప్పించువు.

సారధి-నేనే యేమి మొన్న మోహినీ వేషము వేసి నీవుకూడ రసభావము జొప్పించితివియే యూరంతయు జెప్పకొనుచున్నది.

శిరీషు-విజయే నండి సారధి గారు! మా మమ్మాయి యానోజువ నెంతిబాగుగా వధివయించింది, దీని కభివయము తెలియునని నాకు దిలియును. నాయకులై మీరు శృంగారరసమెంతి పోషించిరో నాయకయై యామె యంత పోషించెను- ఆ నాటకము చూచినవానిజన్మ యెందులకు. జన్మయై త్రియు నెత్తినట్లే.

సారధి పెదవి విరచి 'నా జన్మ యెందుకు' అనెను. వాసంతి యతినిని చేతితో నొక త్రోవుత్రోసి లోనికి వేడలిపొయెను. శిరీషు నవ్వును. సారధి మొగములో దుఃఖము దైవ్యము కోపము కించి దులూపము కనిపించెను.

మానవులలో గొండలు మనోజీవులు. వారు సహజముగా నుద్వేగ ప్రకృతులై యుండురు. లోకములోని స్వకళలు తద్వేగముల ప్రతిభావిశేషము చేతనే భాసించును. మనోజీవి కాక యుద్వేగ ప్రకృతి కానివాడు కళలలో బ్రవేశించిను వాని కళాస్పృహ సామాన్యముగా నుండును. సామాన్యములైన భావములనే క్రివాడు రమ్మముగా జెప్పి జెప్పవచ్చును. శిల్పియెవచో సామాన్య భంగిమలలో నొక మాధుర్యము నొక లాలిత్యము దానిలో నొక నైగవిగ్రహము దేవచ్చును. గాయకుడెవచో గ్రోత స్వరకల్పన చేయలేడు. భావము స్వర్గపదము ఎందువల్లు స్వోకల్పన చేయలేడు. కాస్త్రముచేత నేర్చికొనిన సామాన్యవిద్య మధురముగా బదియండికి హాయికొలుపువల్లు పాడగలడు. ఇట్లే సామాన్య నటకుడే జనుల మందఱి చేత బ్రతింపింపబడును. మానవుని ప్రకృతియు రెండు విధములుగా నుండును. ఒకవి ఘనస్ఫు నిత్యము లోకాభిముఖముగా నిండి గూఢముఖముగా నుండును మరి యొకవి మనస్సంతః కరణముతో గూడుకొని యుండును. ఎవని మనస్సంతః కరణముతో గూడియుండునో వాని నాట్యమును వాని శిల్పమును లోకోత్తర పదములందు విహరించుచుండును. వాని శిల్ప మర్మము సామాన్యము కందదు. కాని యా విద్యయం దెవో తమ కందరానిది జనులు తమ మనస్సులచేతిగాక యంతఃకరణములచేతి నే స్పృశించుచుండురు. కాని యంతఃకరణ విప్లవత లేనివారు దానియందు విఘ్నలై యుండురు. వారి యాత్మ యీ మహాశిల్పిని శిల్పిగా జెప్పచుండును. వారు సామాన్య కళాకారుని మెచ్చుకొనుచుండురు.

సాక్షాత్త రిద్దావంతుని గౌరవించును. సన్మానించును. వాని శేషగులమీద
శక్తింతురు. సంపాదించెందులు చేయుదురు. అంతరాంతరములో నీ మహా
శిల్పిని బూజించుచుందు.

అట్టి మహాశిల్పి మనోజీవి. వాడు శరీరముతో బ్రతుకుచున్న నుచునుగూ
ననే నివసించుచుండును. మనసునకు నూత్నోతి నూత్నమైన బాధాజనకమైన
హేతువు కలిగివుండు వాడు దనముదిమెల్ల దిగులుపడి పోవుచుండును. అతః
దేవుడు దిగులుపడుచున్నాడో వానికి తెలియదు. ఒక్కొక్కపుడతడు విచా
రించుకొనుచుండును. ఎవరితోనో యొకతూలునూటయో యనభ్యిప్రసూటయో
యట్టిహుట తనన గూపించి యనుకొన్న హుటయో నూటాడును దానివలన
విచ్చిన నష్ట మేమియు లేదు. అవతిలివానికి దాని యర్థమే తెలియదు. వాడు
దానివలన నేమియు ననుకొనడు విని నీ మనోజీవి కష్టపడుచునే యుండును.
ఇంకముందు నిట్టిహుట రానీయరాదును. జాగ్రత్తిగా నుండుటయు నని నిశ్చ
యించుకొనును. ఈ మనోజీవికి దిగులుపడుటకు నదియంతి పరమనూత్నమైన
విషయమెల్ల చాలనో వాడొక సమయమునందు మిక్కిలి యుత్సాహవంతు
డగుట కట్టి పరహల్ప సన్నివేశమే చాలను. సాంధి యా దినమంతయు ఒర
మెత్తనోహో పేతుడై యుండెను. అతిని యుత్సాహమునకు గారణ మేమో
తెలియదు. అతడు విచారించ వారంభించెను. వాసంతికి గోపము తీయించినగా
కాదు. వాసంతి గోపము తానంతి లెక్కనేయడు. ఆమెయందు దనకు జాలి
కలదు. ఈ నడుమ కలిగిన నూతన పరిస్థితులచేత వా జాలి కొంచె వధిక వైచది.
వాసంతి తిమ్మ బుజముమీద ద్రోసివనియూ! ఆమె యట్లు చేయుట చిన్ని
పుట్టినండి యలవాటే! ఈ నడుమ గలిగిన నూత్నిభావము సంయోగముచేత
వాత్ర యుటలో నొక కలికించితిము కలిగినదా. సాంధి దాని ననుభవించి నే
లేదు. ఈ నూతన పరిస్థితులచేతని మనస్సునకు గించితేజోకాగులుగా నుండిన
గాని యల్లాసహేతువుగా లేవు సాంధి కోక యూహ కలిగెను. తన మనస్సు
నకు బరిచితిము కానిది, యంతిఃకరణ నిష్ఠమైనది యొక నొక నిగూఢవాంఛ
యా పరిస్థితులచేత సముద్బుద్ధమై తనకు దిరుకుండు నుల్లస హేతువును
చున్నదా యేమి? సాంధి యీ భావమును దిఱును లేదు. అతడు మిక్కిలి
యుల్లాసముగా దన కున్నది తెలిసికొనెను.

శిల్పియైన వాని కట్టి యల్లాస సమయములు తన కళా సృష్టి కభిముఖము
లుగా నడుచును. మూడు దినములక్రింది వదిలిపెట్టిన గాఢాస్రతాపనాటకమును
సాంధి మూల స్వీకరించెను. మరిల దొలతటి నాటకమును జదివెను. కథగరిస
ద్ధివితో జూచినచో దొలతటి నాటకము మిక్కిలి నిరాకరణయోగ్యముగా

లేదు. తాను రాష్ట్రదరసప్రసిద్ధి జూచి నాటక మేమియు బాగుంపలేదునుకొనెను, కవి కరుణగల మెంతిగాను బోషించెనని విచారించగా దాని నుం దా కవి సిద్ధ హస్తుడుకాదు. సిద్ధహస్తుడైన కవి వేయిమందిలో నొకడుండును. కాని కొద్దిలో నతిడు బాగుగ నే వ్రాసెను. తాను మార్చి వ్రాసేన నాటకపు గాగితములన్నియు జరిపివేసెను మరల వ్రాయ నాగింపించెను. ముదితి నాటకములోని ఒహు వాక్యములను మార్చివేసెను. ఒక్కొక్కచోట యన్నచో గడుపు తిరుగుకొని పోవలయును మెత్తిని పలుకుబట్టిచేతి స్వయమస్కలు సంపాదించుకొని కాగిత ప్రకృతులు కవిలగు వారికి గానలసినవి మెత్తిని చూడకుండునట్లు గాకము నందు నిత్తిని వేళిముల హృదయవిదాగకములయిన చూడకు చూడకుగను. వానిని దీసికొనివచ్చి దరసప్రసిద్ధిగల కవి తన కౌశల్యమునందు దృఢపాదము నుయ మున బ్రయోగించవలయును ఆ లోకమునందలి గిరిభాగ సమన్వితములైననాట లను కవి తన ప్రతిభచేతి నుక్తివై నిత్యముచేతి సంధానముచేసి తదనుకూలం కాగకల్పనముచేసి లోకోత్తరములైన భావముతో వీనిని కలిపి బ్రయోగించి నచో బాగుని హృదయమునందు రససిద్ధి కలుగును. సాధి కవి కాడు. ఎట తుడు. అతని మనస్సులో నెన్నెన్నియో యూహలు కలవు. అతని నుండు వాగ్దేవి ప్రసన్నురాలు కాలేదు. వాగ్దేవి ప్రసన్నయైన కవి యనుకొనునాడు సాగధి కాయూరినట్లు. ఆవధాని ప్రసక్తియేలేదు. రంగనాథము మెత్తిని చూడకుతో గొన్ని మధుగి మధుగి సన్ని వేళిములందు బాగుగ నే యున్నదిచూడకు వ్రాయ నేర్చినవాడు. శృంగారరసము వ్రాయుట కష్టమైనచో గరుణరసము వ్రాయుట యంతింకలై గవ్యమైనది. కడుపు తిరుగుకొనిపోవుచున్నది. కడుపు రొమ్ములు వాయుచున్నది. శుండె నెఱుగుచున్నది. మొదలైన చూడకు వ్రాసి నంలవాత్రిమున గరుణరసోత్పదముకాదు సన్ని వేళి చాక్షుములేని చూట దానియంతట నది రవ్యముకాదు సన్ని వేళిము పలుచిగుములు. ఒకటికథాగతి మై యుండును. రెండు సన్ని వేళిగతి మైయుండును. మూడు సందర్భమునబట్టి వచ్చును. పూర్వరసములందున్నచూడకునబట్టి యుండును. ఇదియంతయు మహాచారిత్రి వేత్తయైన మహాకవిక పాఠ్యము. సాగధికి మరియొక విషయము తెలియను. కవి రచన ముందుగా నున్నను దానియందు తాను చూడకుము చేయగలుగుదునని. శిబ్రమునందు లేనికైని తాను తన శిరీరంజనము వివ్యాసము చేతి ముఖరేఖలచేతి సాత్వికాభివ్యాయుచేతి బ్రకాశంప జేయగలనని. అందుచేత సాగధి నాటకమును మరల తిరుగ వ్రాయుట కొరంభించెను. ఈసారి వ్రాయుట యంతి కేలిక గా ననిపించలేదు. తాను రాష్ట్రదరస మనుకొన్నప్పుడు ముదితి గ్రంథములోని పంక్తులు యథేచ్ఛముగా మార్చివేసెను. ఇప్పుడు కష్టమయ్యెను.

ఆ యూరిగో నొక బాలకుని యున్నాడు. అతని పేరు కిరీటి. అతని కయను పగులెనిమిదేండు అతనికి సాంధి యన్నచో మహాపాపము కిరీటిని సాంధి బాగుగా నెగురును. సాంధి యొక నాటక ముడివలించునది నది డెప్పడో కనిపించును నమస్కారము చేయును. సాంధి నాతనిని లాలించును అతనిని సముద్రపు ట్లగుళిలమీదకి నీసికొనిపోయి నాని పద్మములు చదివించి చినుమంచును. రచన ముపరిపుష్టముగా నుంచును కొని కిరీటి చదువునప్పుడు కిరీటి కవలినోవును. గద్దకంతు డగును. మనిసి మొగముగో నొక తిన్మముత్త్యురేఖ భాసించును. అతడు భవిష్యత్తుగో గొప్ప కవి యగునని కిరీటి యాహు. కిరీటి పద్యము లన్నియు పండితులను చాటగల్గుచున్నను నతడు మహాపాప నొక భావము మెల్లపులలె బ్రకటింపచుచుండును. అతనిని నీసికొనిపోయి యీ నాటకమునందు కొన్ని మార్పులు జేయించవలయునని సాంధి మనుకొనెను. అతనితోపము నల్లెను. కిరీటి యాయూరి కళాశాలలో మెట్రిక్యులేషను చదువుచుండెను. కిరీటి పాఠశాలలో బాలము జరుగుచుండగా దిగ్గతిలో గూర్చుండి యుండెను. సాంధి దర్శనబంధము యితల పోయి నిలుచుండెను. కిరీటి చూచి నంబ నే డయటకొనెను. “ఏమిందీ సాంధి గాగూ! ఇట్లు వచ్చితినిని యడిగెను సాంధి నీ కోపమే వచ్చితి”ననెను కిరీటి తగ్గతిలోనికిబోయి తన పుస్తకము ను దీసికొని బయలుదేడెను “నీ పాఠము చెకిపోదా” నని సాంధి యడిగగా “నగనపాఠము మీకిచ్చి నెక్కువదా యనెను”. వినిన కళాశాల మూసివేసితి వెళ్ళియొడిచి. నడుము కొడదనెను. ఇగురుగును సాంధి తో బలగానికి బోయిరి రాత్రి జాము ప్రాద్దు బోవునటను నాటకమును దిరిగి నాసిరి. పగ మయ్యెను చాల ప్రాద్దు బాయెను తగునాతి నివసన మాటాడుచు గూర్చుండిరి. ఇంచుమించుగా విడిచియి కావచ్చెను. కిరీటికి భోజనములేదు సాంధి నాతనిని విశాలాక్షి బంధు దీసికొనిపోయెను. విశాలాక్షి యద్దటను పన్నును పెట్టెను. ఇద్దఱునుబోయి తోటలోననే బండుకొనిరి. మఱువాడు ప్రాద్దుని విడదను బోయి క ఫీహోటలులో తినిరి. మఱు గూర్చుండిరి. అనాడు శివవారములగు చేతి గిరీటికి బాలశాలలేదు. అతడుపోయి భోజనముచేసి వెచ్చెను ఆ రాత్రి తొమ్మిదంబలకు నాటకము పూర్తియయ్యెను కిరీటి నల్ల బోగునని వెళ్ళెను. ఆ రాత్రి కిరీటి కల్లన్నునిగా దాను శత్రుంతుల నాటకము పూర్తి చేసిన తరువాతి గాళిదాసుని కెట్లుండెయ్యునో నో యల్లండెను. అతడు ప్రహ్వనింపబడితడు డయ్యెను. అవధానిగారుండుగా రంగనాథము గారుండుగా దిచిచేతి నీపని చేయించిన సాంధి యొక్క యాదార్యమెంతవీ కొని గూడవలయును. తాను సాంధికి కంటే గొప్పవాడేమో! లేదా సాంధికి తనయందకంటె వాత్సల్య ముదయించె

నేమో! ఇది తను గొప్ప కవియగుటకు బువ్వాయేమో! తనలో నేనో గొప్ప తన ముంపవలయును. లేనిచో నారధి తనచేతి నీపని యేల చేయించును ఒక వేళ పదధాని గారును రంగవార్ధము గారును బెద్దవాండ్లగుట చేతి వారిని బోయి యీపని చేసి పెట్టమనుట మరిగూడకొను గనుక తనగద్దెకు వచ్చి నేమో! అట్లయి నచో దని యాడుకపులు పట్టగమునో నలుగురైనగునుగా న్నాగు వారినిపై కేలబో లేదు. ఎన్ని విధముల నాలోచించినను గిరిటి యొక్క జీవుడు సంతోషపడుటకే హేతువులు విక్కుటముగా గనిపించెను.

నారధి తెల్లవాలులు తక్కిన ముగ్గు పాత్రములు యొక్క పానీయ భాగ మును వ్రాచుచును గూర్చుండెను. వానింతికి నాల్గుండులగా న్నానముం డెను. నారధి సంతోషించెను ననినో ననుశ్చించగారి నిమములేగు శిశు సైన్య ములు తిలుముకొని వచ్చుచుండగా రాజాశ్రయత్రుడు తన భార్యతో పిలవతో గొండునవారలో నొక దానిమండి యింకొక దానికి బోవుచు సగము కంటయైన తిగునాతి లేచినాపుట. పిల్లలు రా కైజిగివతో నేలగుడులుంచుట. యిట్టి పన్ని కళియలే యున్నవి: ఒకసారి రాజా దుఃఖపడుచుండగా రాణి ద్రౌపదియై చెప్పట యున్నది. అచట కిరిటిచే నొక సీసపద్మమును వ్రాచుచును నాసంతి యా పద్మమును మంచి రాగముతో బాడినచో పభావదులు సంతోషింతుగా. సంతితియు లేని నాటకము భావ ప్రధానముగా నున్నను నారధి కేవలము నేగు అతనికి సంగీతియు రాకనాపుట తన యా యభివ నమునకు హేతువేమోయని నారధి యుప్పుపప్పుపెనుకొనుచుండును, కొని గూ హేతువును విరాగించును. ఎంగు కనిగా నిదనాల్పము. అనిగా నభివచును. అభివచునుటతోడనే నాధార్మ్యము కొదమటకదా. అయధార్మమైన దానిని యధార్మ్యముగా భావించ జేయుటయే నుభివచుము రంగకళియవచికదు, మేడకగు. లేనిలు మొదలైన వానిచేతి, దిద్దాంతి కల్పించుట, అభివచుము చేతి గుఱుము లేనినాడు గుఱుము కలనా డన్నట్లు భావించజేయుట. తెరలు కేవలము గుఱులు ఎన్నియు కంటికి భ్రాంతి కల్పించినట్లే. నాటకములోని శిబ్దము సంగీతియు మొదలైనవి మనస్సునకు భ్రాంతి కల్పించును. భ్రాంతి కల్పించుట దానియంతిల నదియే ప్రయోజనము! ఆ భ్రాంతి యొక మధురమైన భ్రాంతి అది నిపహేతు వలచున్నది ఇట్టి శిబ్దము గాదె ర మణీయకము చేతి నభివచుట కేవలము చేతి నామాజికుని బుద్ధి మాధుర్యము సంపాదించినట్లే సంగీతినాకూడ వా శుశ్రూషమును సంపాదించును అనాధు ర్యులగుమును సముద్దీపింప జేయును. కొన్ని సమయములయందు సంగీతియు లేకుండుట తివ్యాధుర్యము సంపాదించ బడుట. తిక్కలమున దన్యాధుర్యము సంపాదించ బడక రసమునకు బరిత్రప్తి లేదు. నాటకములోని సంగీతియు యొక్క

స్థానము నాటకమువలన సామాజిక లక్షణములను మార్చుట సులభములైనవి యున్నది. నాటక మొక మధుర భాంతి. మధుర భాంతిలో మధుర మైత సంగీతియు లేకుండుట యెట్లు? కొందఱు నాటకములందు బ్రహ్మాండము అవగా నొకరితో నొకరు మాట్లాడికొనుట, మనము మాట్లాడుకొనుచు పర్యాయము పాడుదుమా సంగీతియు పాడుదుమా యని వాదించుట, మనము మాట్లాడికొనుచు వేసములు వేయుదుమా మనము రంబులు పూసికొని మాటాడుదుమా! గ్రాంథికముగా మాట్లాడుదుమా! ఉపమా శ్రేష్ఠతతో మాటాడుదుమా! ఇవి మన్నియు సామాజికముల యందు రసభావ కల్పము చేయుటకైవేటి పర్యాయము సంగీతియును గూడ నుండు. ఈ నూత్న విచారణ చేయనివారు పద్యములను కంటగించుకొనవచ్చును సంగీతియును నిగదరించవచ్చును సారథి నారిలోనాడుకొను.

మరి యొకప్పుడైనచో సారథి యియ్యర్థరాత్రిమున నే యింక వారివారి పానీయ భాగముల వారివారికిచ్చి వచ్చెడివాడు అతి మున్నగునగులైన శత్రుకు విడువరి కలుగలేదు. మఱియు గిరిటితోడియీ రెన్నాళ్ళు శివయందు డుల యతిని కానంది చేతువేయయ్యెను. కిరిటి కుగ్రహదైవము దుక్కిము వచ్చినట్లు వ్రాసెను అతిడు మాటలకొనెను తిడుచుకొన్నను కొన్ని కొన్ని చోట్ల రసనింతముగా వ్రాసెను. అతిడెక్కువ చదువుకొన్నవాడుకాదు అందుచేత ప్రతిదానికి బూర్వ గ్రంథములలోని మాటలు సమాసములు తీసికొని వచ్చి యొక్కించెను. తాను హృదయముతో ననుభవించి తనకప్పుడు కప్పుడు నోటికి వచ్చిన మాటలు చెప్పెను. అందుచేత నాటకము చాలాభాగము సారథికి నచ్చెను.

శత్రువాడున కొంత వాసంతి యొక్క పానీయ భాగము తానే తీసికొనిపోయి యుచ్చును. ఆమెకు జదివి వినిపించును. ఈమాట యిట్లనవలయును ఈమాట యిట్లనవలయునని జెప్పెను ఆమెకు నాల్గు పర్యాయములన్నవి. ఆ పర్యాయములనే రాగముల మీద బాగునో యే రాగములమీద బాడినో బాగుండునో యామె చేత బాడించి వినును. సారథికి నది యొక సరదా. అది యొక యానందము. అది యొక యాత్మసామ్యము. అతినికి సంగీత శాస్త్రము రాదు. తెలియదు, రాగములు కొన్ని తెలియును. గాలిగా బాగుచుండగా, తెలియుటయే. అసంగతి వచ్చినది గనుక తేహాళు. ఈ సంగతి వచ్చినది గనుక తేహాళు. ఇటువంటి గుర్తులు. అంతే.

కాని యెవని హృదయములో బరమేశ్వరుడు మేల్కొనియుండునో యొక విహృదయములో రసభావములు ప్రబుద్ధములై యుండునో యెవని ప్రకృతిగో రమ్యవస్తు దర్శనము చేత మధురకెబ్బ క్రిణము చేత, గలవరము కలుగునో వాని

కిది యాయాచిద్యల గహస్యములు. తెలియకుండుకయే తిద్విద్యలలోని యుచ్చే
స్థితి దిశాసమయముల యందు దిద్దభిజ్ఞ కలుగుచుండును. వ్యాప్తి కేళియు వస్త్ర లేదా
లక్ష్యగణ్యులగునది నీవు పోయి నిలుచుండుము. గంగాది యెగున కొంపలలో
నుండి మహావేగముగా ప్రవహించుచున్నది. అన్నియు గంపలు ఎడవులు. శివ
జలాలము నుండి పడబోసుకొనుచున్న దిగ్విభాగీధి అద్విరాజము గూర్తికు
లెవ్వగును లేకు నీకేమనిపించును ఎల్లుండును గుండెపిఱకే నాడు బావుగురుని
పరిపావచ్చును. కాని యాధి నముయొక్క స్వగూప మేమి. నీ మనస్సున కం
దని యెవో భావము నిన్ను తాకించుచున్నది ఆ భావముదియని నీవు చెప్పలేవు.
నీవు తెలిసికొనలేవు. కాని యా భావము ఎవనిధించుచున్నావు. భావపహితుడు
కాని నాడు ధి నుపడి గోదించును భావపహితుడు దిగ్బ్రాంతిమగును, ఒక
యానంతిత్వమును దానెవనిధించును. అది పరిమేష్వరభావము కొనెచ్చును. అను
కొనినను తిప్పలేదు. ఇదిపల్లెయని నిర్ణయింపరానిది తిలగూర్తికకు తెలిసింది యొక
మహాభావము సతికు పొందును. పరిపాకము పొందిన జీవునికి నానభూతికలగు.
అట్లే యొక మహాపద్యులలోని సంకలదాయములు శాస్త్రపు మెలకువలు తెలియక
పోయినను దిద్విద్య మహాదిశాసనాలిర్భావము కలిగివుడు భావపహితుడై
యొకరుని తెలిసికొనును. దానియందు గమించును. అట్లే సాధిధయు నుత్తిమ
సంగీతమును తెలిసికొనలేదు. ఆనాధినించగలడు. అతినికి నాసంతి యొక్క
కంఠానుస్థము. నాని యెడారి జీవితములోని యొకపచ్చని పల్లు.

సాధినిర్భావ నోకగడిగూర్చున్నది. అది యతిని తాతగారిది అది మాంధా
తిలవాటిది దానికై వారిము పదియంబుకేములకుఁ తిక్కువయంబును జేబుగడి
యూర్చు దానికి చంపిగోలునున్నది. అగోలును చెయించి డెబ్బదియేండ్లు కొన
చ్చును కంపెనీవారు గజ్యము చెయ్యుమంబుగా గొన్నగడిగూర్చును. దాని
యా యుర్ధ్వాయము డెబ్బదియేండ్లకుఁ దక్కువయంబును. అది సాధి చేతికివచ్చి
ముప్పదియేండ్లకుఁ దక్కువగాలేదు. దానినెప్పుడు మరెవ్వరు చెయించలేదు.
దానిని నూనెకూడఁ బెట్టించలేదు. అది కొన్ని నెలలు ఎడమబుకు దిప్పుబడెను
గూడఁదగు ఎప్పుడో సాధికి నెన్నిగంటలెవో తెలియవచ్చును నెపడీలో
గంటలనుండి దానికి గంటలనుబెట్టి యాడునల్లు తిప్పను ఒక నాడాశినిదిగా
ప్రతిదినము గాని దిప్పయిండును ఇల్లు కొన్ని నెలలది పనిచేయుచుండును.
ఇం పనిచేయుచున్న నెలలు. సాధి నిప్పుపుల్ల వలిగించి యెన్నిగంటలై నదో
చూచెను. మూడుగంటలయ్యెను. తను నిన్ను రాత్రి చేసిన భోజ
నము. ప్రాగ్దున కా ఫీ హోటలు లోఁ దిన్నాడు.
శాల్లు సాల్లనుండి తోటలో దివ్యటము పెట్టలేదు. విదురబావుటయూ తోటలో

ద్రవ్యము పెటటగా యన్న విచారణ వచ్చినది. తోటయే కలిచినది. నూగోద్రవమును గణకు, దోటయంతయు ద్రవ్యవాడు. తీగలు పర్జివాడు. కొన్ని కొమ్మలు క త్రించినాడు. నూగోద్రవయైనవంతి నే స్నానము చేసి చులాలులు జాణలు మందారములతోనే గూతు దొన్నెలలో పెట్టకొని నావంతి యింటికి బోయెను పూజ వాసంతికిచ్చెను అతిశయల కూర్చుండగ నే వాసంతి పూలు దండలమ్రచ్చి తలలో ధరించెను. శరీరమునకు ఫలహారము తెచ్చెను. సారధి యిట్లనెను. “నేను మొన్నరాత్రి చేసిన భోజనము నిన్ను హాను నాను గిడెనట మాత్రమే తింటిని. నేను పట్టమని పాతకయో ముప్పదయో శివినో నా పసివాని గుండె చెవిరి బొవు నేమోయని తినలేను” అనెను. నావంతి. ‘యే పసివాడని యడుగగా ‘మీ రెఱుగరులే. మన యూరిలో గిరిటకుని కవి యున్నాడు. మెత్తవ్యలేమను చదువుచున్నాడు. అతిచెలి గ జా ప్రతాప’ వాటకమును వ్రాయించితిని. అతిడు రెన్నాళ్ళు వాదగ్గఱనే యున్నాడు. ప శరీరము—“ఆ క్షుద్రవానిని నే నెఱుగుదును. వల్లగా గాకి తెక్క వలె నుండును. నేడు చనిపోవునా రేపు చనిపోవునా యన్నంట్లుండును. అతిని యెవరిలో బ్రాణమేలేదు. జుట్టముడివేయును. జులపాలు కలవు. ముక్కు మీద గోప ముండను” అనెను. సారధిసవ్య “యతినిలో నొక మెఱుపున్నది, ఆ మెఱుపితిని కనులలో గనిపించు చుండును నీవు చెప్పిన లక్షణము లన్నియు నున్నవి కాని వానిలోని ప్రధాన లక్షణమిది ఇది చెప్పినచో నతిని చెప్పినట్లుకావలెను. వాసంతి “అధీ! నీకును నాన్ని గారికివిగల భేదమిది. నీ వాత్మను మాత్రును. నాన్ని గాగ శరీరమును జూచును” అనెను. శరీరమును గోపము వచ్చెను. “నీవు నాకు గూతుర వైనందులకు ఒరులదగ్గఱనున్న తెలివి తక్కువ వానిని చేయుము నీవును మీ సారధియు చెలివిగల వారు. నేను వట్టి దేదెను. సరిపోయినదా” యనెను. సారధి శరీరముతో నిట్లనెను “ఏమి శరీరము! శరీరమును జాగ్రతగా బరిశీలించుట మాత్రము తక్కువ విషయమా! నాకానంగతి తెలియదు. ఇన్నాళ్ళు నేను కిరీటి నెఱుగుదును. నీవు చేసిన వర్జన నేను చేయలేను. నాకు శరీరసాభాగ్యమే తెలిసినచో విశాలాక్షితో సంబంధము పెట్టకొందునా? అదియొక కోతి. నాకు చెలిసినది దాని యాత్మయే. అది చాల మంచిది. దానికి జాలి యెక్కువ. దాని బనిలో నలుగురైనదు నెలెతిరిబడి నూటికే తినిపోవుచుండుదు. జీతములు కట్టుటకు డబ్బు తీసికని పోవుచుండురు. నేను దాని మంచితనమునే మాత్రును. దాని శరీరమును జూడెను. దానిని జూచి నన్ను జూచి జనులు నేనొక క్రిమిననుకొందురు. నేను క్రిమిని కాక పోలేదు. ఏమి

శరీరముగూర్చియిది. నేను బ్రదికినచో మఱియొక పదియేండ్లు బ్రదికెదను. కాదా మఱియొక పదియేండ్లు. స్వర్గానికి విచ్చేసెను కట్టగువా" అనెను. వానితో "అధీ! నీవు స్వర్గానికి విచ్చేసెను కట్టగులేదు వైకుంఠమునకు మెలుకట్టచున్నావు. ఇప్పుడు చెప్పుచున్నాను. నేను నిన్నెఱుగనిచో నా సంగీతియు నట్టి మోతగా నుండెడిది. నాకు భగవంతునిగా నేమియో తెలియజెప్పినది నీవు రసావంధుమథ విందులు చేర్చినది నీవు. తిష్ఠయత్వము పొందుట నాకు నీ పరిచయమువలన గలిగినది. అధీ! నేను మోహినీ వేషము వేసితిని. రంగముమీద వచ్చి నీవు యోగుగా నిలుచుంటిని నీ యభిషయము పగులవేది. నేనుగూడ బంగారమునై పోయితిని. ఆనాడు రంగముమీద నిలుచుంటి నే కాని నా యొడలు నాకు కలియదు. నేనాడు గొప్పగా నభిషయించితినిని పలుమంది గొప్పగా జెప్పిరి. నా కేమియు దెలియదు మహానుభావుడైన నన్ను జూచుచుంటిని గాబోలు. చూడవలయునట్లు నిలుచుండవలయునట్లు చేయవలయునన్నది. నీ యనంత మైన నలనా కాలిల్యముతో గూడిన యాత్మ నాలో బ్రవేశించి యట్లు చేయించినది కాబోలు. అధీ! నీవు నన్ను వదిలిపెట్టిపోకుము నాకు భగవంతు డిచ్చిన విద్య సంగీతియు. నీ యభిషయము నాకు రాదు. నేను తరించవలయుననగానీతోడి సంపర్కముచేత నీయాత్మలోనున్న పాదవశ్య లక్షణము నాలో జొచ్చి యది నా సంగీతి విద్యయందు బ్రసరించవలయును. నా కది తారకము. నన్ను వదిలి పెట్టిపోకుము" అనెను. అంతి ముగ్గురును గన్నీళ్లతో నైదునిమేసములబాటు గూర్చుండిరి

శరీర కుమారానకు, దినకూతురు పెండ్లిగూడ గూడను. పెండ్లియాడినచో నామె సంగీతియు మూలబడిపోవును. పెండ్లియైనంత నే పిల్లలు పుట్టుదురు. ఇంక నాకాపత్రియముతో నే సరిపోవును. ఒక వేళ నావచ్చిన భర్త సంగీతము నందించును లేని నాడైనచో నామె నేర్పిన విద్యకూడ మఱచిపోవును. అట్లయినచో దేరీమునకు నప్తము. సంసారములో బడినచో నాత్మవికాసము కలుగదు. కళల ద్వారా మానవులకు నాత్మవికాసము కలుగవలయును. అందఱును యోగులుకారు. యోగమార్గము కంటే గళామార్గము రమణీయము. సుఖమారము. అందఱును కళలలో నేర్పు కలుగదు. పరమేశ్వరానుగ్రహము కలిగిన చోట్ల నే కవిత్వమో సంగీతమో చిత్రలేఖనమో శిల్పమో చేతినగును. అట్టి శిల్పులు లోకయాత్ర వలంబించినచో వారి విద్యావ్యాసంగము చెడిపోవును. కామాదులల్పమైనవి. కామాదులను గెలువవలయును, నిగ్రహించవలయును. ఒక యధిక ప్రయోజ

నము కొఱకు నొక యల్పమైన కవచముధరించుటలో నప్తములేదు. అది లోక కల్యాణకారి. అట్టివారే లోకారాధ్యులగుదురు.

మఱియు శరీర కుమాగులకు గొన్ని యాహులు కలవు. ఒక కళిమఃబోషించుటకు నల్పములైన దోషములు చేసినను దిష్టలేదు. నారధి మహావలకుడు. అతడు చివాహముచేసి కొన్నచో నతని విద్య యంతి ప్రకాశించెడిది కాదు. భాగ్యయు, పిల్లలు సంసారియు నింటలో నదిలేదదిలేదని పోరాటము. ఆ గోజాన నొక వేషమువేయవలయును. ఆ రాత్రి పిల్లవానికి జబ్బుచేసెదది. నాటకములో వేషము వేయుటకు వీలులేదు. నాటక శాలలో జననంతయు గ్రీక్కిరిసి యుండెరి. కాదని నల్లి వేషము వేసినచో నతని మనస్సంతయు బిడ్డమీదనే యుండును. అభినయించిన లేడు. అంగుచేతి నలుగుంట నానికిఁ బెండ్లాము పిల్లలందఱగూడదు. నాని జీవితము సంఘసఖము కొఱకు సమర్పణ వేయవలయును. ఎవని సంఘోపకారియో వానికి సంసారియుండఁగూడదు. నాడు సన్యాసికాని సన్యాసిగా మండవలయును. ఈ సంకతియే గ్రీకుదేశపు వేదాంతియైన ప్లేటో చెప్పెను. శరీర డింగీషు గ్రంథమున బాగుగా జదవెను. అట్టి శిల్పి యచి నీతిగాఁ ప్రవర్తించినను దిష్టలేదు సంఘము దాని నచినీతియను కొనును గాని యధార్థమనకది యచినీతి కాదు. అందుకయే శరీరపున సారధి స్నేహితుడు. మర్యాదస్థులు సారధితో స్నేహము చెయ్యరు. శరీరపు సారధి స్నేహితుడు.

శరీర యొక్క శిల్పమును గూర్చిన యభిప్రాయములివి. ఈ సిద్ధాంతముల ప్రకారమితడు వాసంతిని బెంచెను. వాసంతి జీవితమంతయు నీ సిద్ధాంతముల ప్రకారము తీర్చి దిద్దవలయునని యాతని యభిప్రాయము. ఈ విషయములు వాసంతితో నిత్యమును ముచ్చటించు చుండును. ఆమె యతని భావముల నంగీకరించినట్లే కనిపించును. ఆమె మనస్సు నెనడు మాచెను.

ఆ నాడు సారధితో వాసంతి యల్లువలాడినది. ఆ మాటలు శరీరపునకుఁ బరమ ప్రేమములైనవి సారధి గొప్ప శిల్పియని తనకుఁ దెలియును. అతని పరిచయముతోఁ దనకూతురు సంగీతి విద్యలో నట్టి తాదాత్మ్యము పొందగల్గు నేని యాతాదాత్మ్య సంధానమునకు సారధి సహాయ ధూతుడగు నేని శరీరపున కంత కంటఁ గావలసినదెమున్నది అది పరమాభిషితును.

శరీరపు తనకూతురెచ్చటికి నల్లినచో నచ్చటికి నెళ్లును. శరీరపు లేకుండ వాసంతి యెచ్చటకుఁబోదు. తిండి కూతుల్లిదొడు కలసి పోదురు. తాను సర్వకాల సర్వావస్థల యందు నతడు వాసంతికిఁగూడ గా మండును. తనకు వాసంతి యెట్టిదో సారధికిని నట్టిదే. సారధి వాసంతిని బిడ్డనలఁ జూచును. సారధి యొక్క నీతి శరీరపునకుఁ దెలియును. మఱియు శరీరపునకు వాసంతి యొక్క

శీలము కూడఁ దెలియును. వాసంతి యందు స్త్రీ పురుష భావము వికసించునంటి దానికిఁ బ్రాధాన్యము లేకుంటి శరీషు వాసంతిని తెంచెను. ఆమెకు స్త్రీ పురుష సంబంధమైన కామగ్రాసహారము తెలియును. తెలియునుటకు మీరేదగు. అంత తెలియనిదెంతో సారధి రుక్మాంగది వేషమును ధరించి లోకోత్తరముగా నభివయించినాడని యెట్లు తెలిసికొని, గలుగును. శృంగారము భావగతిమైన అది తెలియకుంటి వెవరికినుండదు. అది తెలిసిన నభములేదు. సారధిని దాను విశ్వసించును. సారధిసము విశ్వాస్యుడు. వాసంతి యంతికంటె విశ్వాస్యురాలు. ఐనను శరీషు సారధి దగ్గర వాసంతి యున్నప్పుడు కూడ దానుగూడ నంటిపెట్టికొనియే యుండును. శరీషుకు వేరే పనిలేదు. అతనికి బాతిక యోగముల మాగాణి కలదు. రైతు నొత్తిడికల గ్రామములో నున్నది. పాతికపుల్లు కనులు మూసికొని గైతులు వాఁకిటిలోఁ దోఁపిపోవుదురు. అతనికి రెండు మూడిండ్లన్నవి. వానిమీది వంది రూకల బాడుగ వచ్చును. అతి దోక పిల్లజమిందారు. ఇంటిలో వంటచేసెడి నామె వేరేకలదు. కూతును దెల్లవాఱక నాలుగింటికే లేపును. నూగోయియు ముగుఱును నభ్యసము చేయించును ఘోషోము లైసతిగనాతి దాను సరిదాగా బదిగంటలదాక నామెచేతి బాడించుకొనును. రాత్రి భోజనమైన తిగనాతిఁ బది పదికొండు గంటలవరకు నామెచేతి బాడించును. అతిని కా సంగీతియు వినుటగో వినుగులేదు. తన నీడ తా నద్దములోఁ జూచుకొను స్వమోహితుని కెంతి వినుగులేదో దుహితృగామును విను నాతినికంతి వినుగులేదు. సారధి తోడిపనిచుచునునల వాసంతియొక్క యాత్మక్రమముగా వికసించుచున్న దని శరీషు నిశ్చయించెను. అట్లు కానిదో రుక్మాంగది నాలుఁ వేళ వాసంతి తిగకుఁ దెలియకుంటి నంతి లోకోత్తరమైన సాత్త్విక భావోదయమును బ్రదర్శించుట జరుగదు. ఆమె మనస్సులో వినూతినానుభూతి యొక్కడు మధురా వర్తములు పొందుచుండెను. ఒక్కొక్కజీవికిఁ దాదృశమధురానుభూతివిశేష మొక్కొక్కవ్యక్తి సంపర్కముచేతిఁ గలుగును. వాసంతికి సారధియొక్క సాహచర్యమునందే తిద్విశిషానుభూతి కలుగుట దృశ్యమానమగుచున్నది. అతిని యాత్మకు వాసంతి యాత్మకు నేదియో పోలికగలదు. అతిని సృష్టికి వాసంతి యొక్క సృష్టికి సామాన్యభావము లేవోకలవు. ఈ సంగతి శరీషునకుఁ బూర్వమెప్పుడో తెలియును. వాసంతియొక్క యాత్మవికాసము సారధిద్వారానే జరుగవలయును. అందుకనియే చాలామంది స్నేహితులు సారధి నీరక్షయములో ముందలించినను సంగీతివిద్వాంసురాలు నాటకములలో వేషములు వేయుట మరి యాదానవనినను సారధి యవినీతియంతుడని చెప్పినను శరీషు లెక్కజేయక

యామెనీత వేషములు వేయించుచుండెను. సాధిత్ కి సమన్యసంగముగా నెట్టి ఫలితమును వాసంతియందు శరీషు వాంఛించెనో యాఫలితములు వాసంతి యందు నివించుచున్నవి. పైగా శరీషు విక్రమై పుకృతి కలవాడు. సారి కుటుంబములో నీ వాతి యొకముఁదాము మూడుతిరుగు నున్నది ఆ యింట నొక్కడే కొడుకు. తిరింతి యొకడు తిరి తాతయొకడు తానొకడు. ఇందులో నెవఁడు గుబారా ఖగ్గుదాగుడులేడు వారికి వేరే ఖగ్గుల నేవు. మువ్వగును సమృద్ధిగా ననుభవించెడివాడు. ఇంట్లో ఖగ్గుపెట్టకొందుగా గాని నేవదాని కంఠార్పగు మువ్వగు రాజభోగము నుభవించెడివాడు. ఈ పట్టణములో దాతి తింతి కొడుకు నెరియొక స్వహమును గొని సారియొక్క క్కడలితిములో నిలువచేసి దదిమాత్రమే శరీషు తింతి తెచ్చిన సంబంధము లను చెప్పికొలేడు. అందుచేత తింతి కొడుకులకు బడలేదు. ఒకడే కొడు కగుటచేత తింతియు మోహమును దెంచుకొనేక శరీషు యెల్లు ప్రవరించిన నట్లే యూరగుండెను. శరీషు తింతి కిన్నిప్పుడే చనిపోయెను.

శరీషు తానొక బాలికను ప్రేమించెను. ఆమె తిరి వర్తపుర బిలయే గాని వారిది తిరుకాఖకాడు ఆనోజులలో కాఖాంతి వివాహముగూడ దిప్పుగా నుండెను. ఆపిల్ల సంగీతము పాడెడిది ఆమెద ప్రావ్యమైన కంఠము నమెను సంగీతము నెవ్వని చెప్పించలేదు వారిది చాలే బిరుదులము కిల్లనము చక్కనిమొక్క. ఇంతపుల ఖగ్గులు పెట్టకొని శరీషుమెను బెండ్లాడెను. తింతి యొక్కడి కిక్కడికి యని అంతప్రేమించెను. కాఖాంతి ముత్యం దేలిపో యెను. వర్తాంతి మైసనాత్రము తింతి యేమిచేయగలడు ఆ భార్యనోనే శరీషుపప్పుడును బాడించుకొనుచుండెడివాడు, ఇంతింతి తింతి చనిపోయెను. తింతి యస్థికలు గంగలోగలుపవలెనని మిమ పెట్టి కొక గంగా ప్రవాహము ఆనెంధ్య ద్వారకలు వృషీకశెము మొదలైన క్షేత్రములు జూచి వచ్చెను భార్యతో సహావశ్యము. వాసంతి తీర్థసేనాఫలముగా జన్మించెను. వాసంతి కనిమిదవ యేటవే తింతి చనిపోయెను. చనిపోయిన భార్యయొక్క గూర్తి కిచ్చుకుని యతడు మరల వివాహము చేసికొనలేదు. అతని యీ తీర్థవ్రతమునకు నతని మిత్రులందఱు తినిని మిక్కిలి గౌరవించురు. ఆవాడు వాసంతి సాధిత్ నాట లాడిన మాటలకు శరీషు మహానందము పొందెను. సాధిత్ నిలువెను “సాధి! వాసంతి రత్నములవంటి మాటలు మాటాడినది నీవు వాసంతికి సంగీతము చెప్ప నక్కరలేదు. ఆమెయొక్క వృద్ధి వికాసమునకు దోహదము చేయుము. ఆ పనికి నీవుతిప్ప వింకొండగు చాలదు. నీ గూర్తిపరిపాకము చేయుమందఱు నొకరికుండదు. లోకము నీతి యని యనినీతి యని చెప్పును. ఒక్కొక్కప్పుడు

లోక మరణితి యనుకొనునది నీతి నీతి యనుకొనునది యచిసీతి. వైక ధర్మముల వర ననుపించునచి చివారిం చినచో నిధర్మములు గా భాసించును. వైక ధర్మములు లోన ధర్మములు కావచ్చునని తిక్కన్న గారు భారతిముఖా వ్రాసిరి నేను వాసంతి కటివాడనో నీవు పట్టివాడవే. ఈవాటిమంచి వాసంతియొక్క యాత్మగీతము చేయువాడను నేను కాదు నీవు. ఆమెగో స్వర్ణోత్తిరి వెలిగించునలసివాడవు నీవు. ఆమె యాత్మను, దీర్చి దిద్దెనలసి వాడవు నీవు. నీకది తోటయైనను నీకది ఇల్లుకాదు. నీవువచ్చి వాఇంటిలో నుండుము. భోజనాది పదుపాయములకు నీ కిక్కడ కొంత యేమియు లేకుదా! ఈ వేళకాని వేళలో భోజనములు నీ కిప్పుడొకొకవన్నును మఱి పక్షేంద్రు పోయిన తిగువాతినైన నీ కరీరమునకు మహావ్యాధి సమకూర్చును. పిండ పుష్కలవాడవుకనుక విన్నాళ్ళు సాగినది. మఱికొన్నాళ్ళు సాగవచ్చును. నీ కరీరమును నీవు కాపాడుకొనవలయును. నీవు గోగివైనచో లోకమునకు నవ్వము. నీ నాట్యముఁజూచి యానందించువారు ఆనందిలోకములయందు నిస్సహీతు లగుదురు. నీవువచ్చి వాయింటిలో నుండుము. నీ కిష్టముకాదని నా కీ యూరిలో మూడిండ్లన్నచి. గెండు పెద్దచి. యొకటి చిన్నది. ఆ చిన్నయింటమీది వా కెక్కువ యద్దెవచ్చుటలేదు. నీ వా ఇంటిలో నుండుము. అల్లున్నచోయధవ్వు ముగా నీయింటికీ రావచ్చును. పోవచ్చును. ఎవరో తిక్క వజాతివారు నివసించుచున్న యాస్థంగులోఁ జాట్లు పట్ల కాపురములులేని తోటలోనికి వాసంతి నీతోప మొంటరిగావచ్చుట బాగుగానుండదు. వాబడులు నీవు వాసంతిని జూచుచుండువేని నే నప్పుడపుడు వాపలెటూరునకుఁ జోయి రావచ్చును. ఇకవది వీండ్లనుండి వా గైతులు వా కెరమునకుఁ బుట్టెడే ఇచ్చుచున్నారు. ఎరము నకుఁ బగునాటు పడు నేను బస్తాలు రాలుచున్నవట. నే నెక్కువమట్టవోఁ భూములకు మరమ్మతులేదు. పదుకొండు బస్తాలకంటె నెక్కువ పండుటలేదని చెప్పచున్నారు. నే నా యూరు పోయినప్పుడెల్ల వాసంతిని వెంటఁదీసికొని పోవలయును. వెళ్లియచటఁ బదిదినిము లుంటివా యీమెసంగీతియు చెడిపోవును. ఈ సంగీతియు నాట్యమునంటిది కాదు. కవిత్వమునంటిది కాదు. దీనికి దినదినా భ్యాసము కావలయు. నీవు వాసంతిని దండ్రువలెఁ జాతువు. నీవు వాయింటిలో వచ్చియున్నచో నేను దిగులులేకుండ కొన్ని వాపములు చూచుకొనవచ్చును.”

అనగా సారధి ఇట్లనెను. “ఓయి కరీషా! నీకు నాకుఁ జాలభేదమున్నది. నేను పెద్దనటకుడనే యనుకొందము. నా శిల్పము క్రియా దిశా పర్యవసాయి. నాకంటె నీనెక్కువ శిల్పివి. నీ జీవితమంతయు నొకశిల్పము. నీవు శిల్పమున ప్రదుకుదువు. కళ నాదిరిగిలోఁ బెట్టదువు. కళను జీవింతువు. నేను శిల్పమును

బుద్ధివంతుడనివాడను. ఇది నీకు నాకు భేదము. పూర్వము మంజుశ్రీములో నాటకములు వేయుట యొక్కలగుచున్నది. ఈ ఇంగ్లీషువాడు వచ్చితిరువారీ గులగృహమునకుచేరి నెవడుపడిన నాడు వానికివసువచ్చిన గృహి చేసికొనివయ్యెడి. మరియు నెవరో యొక్కలు బ్రతుకవలసి వచ్చెను. నే నంగుచేత నటకుడనైనాను. చివాడనేకాని నేను సంసారిని కాను. నేను సన్యాసిని. వాయంగు ధర్మ సాంకర్యమున్నది వాగూత్కివ మెదిది సన్యాసము. నామస్సు కిచ్చుయివది సంసారిము. నానామము కిచ్చ మెదిది బ్రంగితిసము కొన్ని జంతువులు పెండ్ల బడవు. వానిని దీసికొనివచ్చి నీవు పెంచదలచినచో నవి చనిపోవును. అట్లే కొన్ని యెవరి యొక్కలు నీవు తెచ్చి దొడ్డిలో బాదు చేసి నీళ్లు పోయించుండుము అవి నాలుదిండులలో మాడిపోవును. నేనలుకుంటి వాడను. నేను నీయింటిలోనుండును. కంటయ్యెడిది. భోజనమునకు లెమ్మని వాసంతి నన్ను బాధించును. అట్టిమాట నేన్నెడు నెలుగును. నేను లేచును. నేను భోజనము చేసికొని వాసంతి భోజనము చేయకు. పేమిద్దగమును దివి న గాని మీవంటకూచివ తినకు. నేను గెన్నాళ్లు నియమిత వెళ్లలలో భోజనము చేసితి ననుకొనుము. నేను మంచావలకుదును అలవాటుకని గూపోశియును జేసి నచో మూతి మీసములు తెగకాలినవల మీవాలముమీద బాతికప్పుటేరనియు. ఇంకొక పదిపుట్లు వచ్చి యేమిచేయును నీకిదిచాలు. ఆహారము కాపులు పేలు. వైపంట వారిని దివియు. నీత తిరింగులకు స్త్రీసంతానము లేదు. ఒక్కడే పురుష సంతానము నీకొక్కరుకయే కూతురు. నీ మెకుర బెండ్లిచేయవు. నీతిరువారీ నీగూస్తి వాసంతి యనుభవించును. వాసంతి తిరువారీ నెవగుభవించును. కనుక వాసంతి పెండ్లిచేయుము అనిచ్చెడిధర్మ నీవతిక యొకరములు నలు బదియొకరములు చేయును వాసంతి నీకెటువంటివో నాకు నలుకుంటిది యనుకొనుము వినును నేను నిజముగా దండ్రునిగునా, నేను నీతో నన గూడుదు కాని యొకమాట చెప్పెదను వినుము. తిండి కూతులనుగృహ స్త్రీపురుష భావము కలుగదు. అది సృష్టికి వ్యతిరేక మైంది. సృష్టికి వ్యతిరేకమైన ప్రకృతులు కొందఱుండగచ్చును. వారి ప్రసక్తికాదు. ఎంతిహతును జూచినట్లు చూచినను పరుకు స్త్రీని సంపూర్ణముగా గూతురువలె జూచుట యసంభవము. కూతురు నన్ని నచో, దండ్రుకి బనిపిల్ల నన్నినట్లేయుండును. ఆనవులలో తండ్రుకి బనితినపు భావముతో గూడిన యందము కనిపించు నేగాని వట్టియందము కనిపించదు. పరుక కావత్వండు సౌందర్యము కనిపించును. సౌందర్యమును వట్టి సౌందర్య ముగా నుపాసించెడివాడెవడు. ఇతర భావసమ్మిళితము కాకుండు సౌందర్య మనుకొనెడివాడెవడు. నేను నీయింటిలోనుండుట పొసగదు. లంపులమాగ్నము

తలతాకు దెంచుకొని యోగంబును. ఇప్పుడు క్రొత్తగావచ్చిన యావదయేమి. నీవు వాసంతిని నాయాదవిలోనికి బంపించుట కిష్టపడనిచో నిచ్చటికి వేసేవచ్చుచుండును. గురువువలె శిష్యునివలె నొక యేకాంతస్థలమునందుఁ గూర్చుండి నేనామె కుపదేశించునదీయు లేకుకదా. నైవ నాయాత్మలోని వెలుగు తీసి యామె యాత్మలోనికి బ్రవేశపెట్టుటకు నేను యోగినిగాను. నేను నాటకములు వేసుకొనెడివాడను. నాయాభివ్యాయమునందు బరమాదగము వాసంతికిఁ గల్పించినది నీవు వాసంతి సహజముగాఁ దెలివివేలుగలపిల్ల. లేనిచో నిట్టి మాటలు మాట్లాడలేదు నేను నీయంతిఁ జదువుకొనినవాడనుగాను నీబంగ్గీఘ్నగాఁ జదివితీరి. తెలుసుకొని చదివితీరి నాచదువంతియు నేను వేసెడి నాటకములు నాకుఁ గంతికి వచ్చుట" యనెను అంత వాసంతి నవ్వుచు "నీటి నాన్ని గారికంటె నీకే చదువువచ్చు నే, ఆయన క్షముకొని మాటలకు నీవర్థము చెప్పుకువే" యనెను సారధి "నేను స్వప్నమును. నాకన్నయుఁ జదువుకొని కుండనే తెలియును." అనెను. శరీఘ్న - "నీమేనోయి నారధి! నీవాత్మ పరిపాకముగల వ్యక్తివి అట్టివారికి సర్వము స్వయముగా నేరుచున్నా భాసించుననెను. వాసంతియు సారధియు శరీఘ్న శైలింతుకు వనాడెన్నిట్లు నవ్వరి. వాగ్లు నవ్వుచున్నారని శైలిని శరీఘ్నకూడ నవ్వెను. శరీఘ్నకు సారధి తాను జేబులోఁ బెట్టికొనివచ్చిన కొగియును దిసి నాసంతికిచ్చెను క్రొత్తనాటకము మొదలు పెట్టివాడనియు నది రాజా ప్రతాపచక్రియనియు వాసంతి గణివేషము వేయవలయుననియు నిముసముగాఁ దెలిపిపోయెను వాసంతి యాకాగితియు లచ్చటనుంచి లోనిఁగబోయి తిరిగివచ్చి "వంటయొనది ఇద్దఱును లేక భోజనము చేయుదు. నాటకమునాట తిగువాతె నట్లు నుడి" నునెను "ఇది నాకలవాటు చేయుచున్నా" యని సారధి నవ్వెను. ఇద్దఱును లేచి భోజనము చేసిరి. భోజనము చేసినతరువాతఁ గొంతివేషమునొప్పి జరిగి కొంతి విశ్రేమించిన తరువాత సారధి రాణిపాత్ర పరివేశముభాగము తాను జదివి వినిపించెను వాసంతి యనేక విధములుగా నతినితఁ బరంపరముగాఁడెను "అథ! నీవు స్త్రీవేషము వేసినచో నెట్లుండునో యనియు దాటకవలెనో ప్రాంతవలెనో యుండుననియు గణిమాటలు నీవు చదివినట్లే నేను చదివినచో మన నాటకమును జూచుటకు మరెవ్వరురారనియు స్త్రీపాత్రయొక్క మాటలకూడ మగవాడు చదివినటు చదివదవేమనియు వెయి వక్కిరింపుట వక్కిరించెను. ఇది వారి కలవాటే శరీఘ్న - "ఇప్పుడు వక్కిరింతువు శేపు సరిగా నీ తిడు చెప్పినట్లులేవు ఇవి సరిగములు కావు. అని యతికు నిన్ను పోశన జేయును. ఇది యెప్పుడు మన్నిచేదా! నీనా భాగము చదివి మనసుకుబట్టించి కొనిమని యనెను. వాసంతి యిట్లునెను.

“నాకు నాల్గవముగాను నేను పద్యముగా పాటలు సంగీతముతో జగురు గలుగుదును. నే నభివయించి గలుగుదునని సారధి ఎన్ను దన సమాజములోనికి దీసికొనిపోదు నాల్గవము జూపవచ్చునాగు నేను పాడుదునని వస్తుగునని యాడుదునని గాగు. నాకిందులోని నాల్గవము ఇదిగఱకు రాలేదు. ఇప్పుడు రాలవు. నాకు గలనని సారధికి తెలియును. నేను రంగముమీది నిలిచియుండగా ఒక్క తెఱగనుండి వాడు మాటలందు చున్నాను నేనెందును. నాకు సంఘములో దక్కినవాడు పునీతు భూమిలప్పు శిష్యులగును వారికి సారధి యన్నచో ధియము సారధి వానిని దిట్టము కోపించును నాకు సారధి యన్నచో నేమియు ధియములేదు ఎన్ను కొట్టడు నన్ను దిట్టినచో మరల దిట్టదును.” అంతి శిరీషుడు “నీవంతి ధియములేదా నవు రంగముమీది నన్నీళ్లు పెట్టుకొంటివేమి? కేయూరములు తాకితివి. అతిశయింపని జెప్పెను. నీవు కన్నీళ్లు పెట్టుకొంటివని నీచ చెప్పితివికదా!” యనెను నాసంతి “రంగముమీది నుండిగా సారధి యన్నచో నాకు ధియము కుంతి నాతివన్నచో నాకు ధియములేదు. అతిశయించుచుండగా వతినిని జూచినచో నాకేమి యుండఱకు ధియము వాన్ని గాగు! మీరు మాత్రము జెప్పలేదా మీకుగూడ ధియమి” శిరీషుడు “జూహ్య! ఈతల సారధివలె నిద్రించును రంగముమీది సారధి కాదు. అతడు నిద్రించును మనకెదో భూమి కల్గునుగాని స్నేహితుడు నిద్రింపట్లొక గూర్వాయత కలగదు. సారధి పెరిగి పట్టి “మీరిద్దరు వట్టి పిల్లివాండ్లు నేను రంగముమీదిగూడ సారధి నే. మీయింటిలో నిద్రించు తిశికి వాడను. నాకు సంగీతము తెలియకపోయినను వాసంతి నా నాడకముగా వేషమువేసి గెండు పద్యములు పాడినచో జూరని మీనంబు దిరిగికి వాడను. ఎన్నుకాచి మీరు ధియపడుట మీ మంచి తనము” నెను నాసంతి నివ్వి యిల్లనెను:

“అక్కడ నున్నాడు దొంగ! అది మన మంచితనము! మన తెలివి తక్కువ గావడు. మన తెలివి తక్కువ యనినచో దన ఎడకునియొక్క గొప్ప తనము చెడిపోవును.”

సారధి- “ఈ తెలివి యంతయు నిభివయించువేళ నేమగును. రంగము మీది గొయ్యబొమ్మలై నిలచుందువు. అటు తిరిగి నిలచుండుము. తలవంతు కొనుము మొదలైనవి రంగముమీది నే నేను నీకు జెప్పమిండి వలయును. జెప్పినను జేయవు.

నాసంతి- “గుక్కొందగా నీవు చెప్పితివా? నా యంతట నేను జేయలేదా? నేను చెసిన తిప్ప కేయూరములు ముట్టుకొనుట యొక్కటియే గదా

నేనా వాడెంత బాగుగా వధివయించితినో వాన్ని గారి వదుగుము. వాన్ని గారే కాదు ఊరందలు జెప్పకొనుచున్నారు.”

ఈ మాటలు వినినంత నే సాగధి తలక్రిందులై పోయెను ఆమె యెంతటి యుమాయకురాలు. తన యంతరాంతరములోని విప్లవము గానెనో భాసించిన యొక భావరేఖయెంత. నిరాధార మైనది. అవాటి వాలకరంగముమీదగాని వాట కొంతమున వానింతి తనతో జెప్పకుండు వడలిపోవుటకాని యే కారణము గలవి? సారధి తానేదో నిష్కర్ణముగా దురూహ పొందిన వానివలె నెలనెల పోయెను. తన పరిచయముతో నామె యాత్మవికాసము యధార్థముగా నిర్వ్యతిరేకముగా నామె వాంఛించు చున్నదినుట స్పష్టముగా గనిపించెను. ఇది యేమి వానింతి. ఈమెను బరమేశ్వరుడెట్లు సృష్టి చేసెను. ఈమె ముగ్ధును శరీషుడెట్లు తీర్చెను. రానోక మంటముద్ద. వానింతి యొక జ్యోతిరేఖ. ఆమెను లోక సామాన్య స్త్రీగా భావించుట తనకు వచ్చిన యొక పాపపుటూహ. ఆమె యీ స్వరూపమును గుర్తించలేక పోవుట తన యజ్ఞానము. ఓరీ సారధి! నీవు రంగముమీద గొప్పగావంటింతువేమో తెలియదు. కొండలన్నటావేళకు నీలో నున్న యొక పూర్వజన్మ సంస్కారము ప్రతిభాసించు నేమో తెలియదు. నీకు మాత్రము లోకస్థితిలేదు. నీ వాట్యముకూడ నూహమీద నిర్మించినదకాని ప్రాపంచికావధివముమీద నిర్మించినదకాదు. పైగా నీవువేయు వేషములన్నియు, శారాణికములు. ద్రవందిన వృత్తహార సంబంధములైన కథలు వాటకములుగా ప్రాసిన వచో వానితో నీ వధివయించలేవు. ఈ దేశములో కవులెట్టి వాగోపలకుడవు నీవు వట్టివాడవే. వారు పూర్వకవ్యములలోని మాటలు కల్పనలు తీసికొని వానిని దమమాటలలో ప్రాసితము గొప్పకవుల మనుకొందురు. ఆ రాజులకాలము లలో నేది యెట్లుండెనో యెవ్వరికీఁదెలియదు. నీవోపద్ధతిగాఁ జేయుదువు అది యెట్లుండెనో తెలియని సామాజికులు నీవుచేసిన వాట్యమే గొప్పగా నున్నదనుకొందురు. ఒక విషయము యధార్థమనకొనుటకు దానియొక్క యసలు యాధార్థ్యము తెలియవలయును గదా ! నీవు రాజావేషమువేసి బాగుగాచేసితివి. అసలు రాజెట్లు ప్రవర్తించెనేవాడో నీకును తెలియదు. సామాజికులకు తెలియదు. తెలియనిదానిని నీవుచేసితివి. తెలియనిదానిని వారు మెచ్చుకొనిరి. ఇది నీ వాట్యము. అవధాని యెంతగొప్పకవియో నీవంతి నెలకుడవు. నీకవధాని యన్నచో నిరాదరణ యొందులకు” ఇట్లు మూడు వాల్గు విముసములు నిశ్శబ్దముగాఁ జరిగినతిరువార సారధి వానింతి వంకజాచెను. వానింతి కన్నులలో

తనో నివ్వతపాలు భాసిందుచుండెను. శరీషుడు తలవంచుకొని కూర్చుండెను. పారిధికి దిలిసెను. అతిశునివ్వెను. వాసంతి నవ్వుతెచ్చుకొనెను.

పారిధి యా సాయంకాలమునఁ దక్కినవారికందఱకుఁ బూనీయభాగము రిచ్చితచ్చెను. వాల్లనవాటికిఁ జదువుకొని రావలయును ఈ వాల్లదివములు పారిధికి విశ్రాంతి. అతినిజీవితములో సర్వము విశ్రాంతికాలమే యైనను నతఁ డొక వాటకము వేయదలచుకొని పాత్రలు పూనీయభాగములు వ్రాసి వారికిచ్చి యావాటికిఁ జదివికొనినొందని యానకునున్న వాఁలెగు దివములే తినికేమియుఁ బనిలేని నోజులుగా భావించుచుండును. అనిగా వా వాల్లు నైదుదివములలో నియమిత కాలములయందు భోజనము చేయును. నిదురపోవును విదైవా నూరికి వెళును అప్పుఁజెలివిమఁస్సులో నేమియునుండదు. ఎవరితోడను మాటాడకు. పలుఁరించివెను దలయును. మాటాడుచున్న వాడు మాటాడుచుండగ నే తాను నిదురపోవును భోజనమునకు లేచిపోవును. అగమైల్లి దూఁముననున్న ఏము ద్రువుటాడ్డునకుఁబోయి తీరమునంట మైల్లికొఁది నడుచుచుండును. కొలము వెనుదీయగాఁ బొడియసుకలో మిగిలిపోయి బాలకురీరుల నఱచేతిలో వాడించుచు వానిడెక్కలలో వ్రేల్లి చిగిల్లి పెట్టి కత్తిఁంచుచును. అది పదవార్, కొకవారి నొక్కును. ఏముద్రువుకొలము ననుకకుఁదిసి తిరుపాతి నిగనిగలాడు నున్నవి యాయసుకలోఁగొన్నియొండ బొక్క లేర్పడును వానివదనూర్పుండి లోని యొండెకలను నలికినదప్పటకుఁ గాడలతోఁబోకును. అది నలికినచ్చి శునకుం నడచిపోవును. వాని యొత్తిడితిగులకుండు నడచిపోలేకుండు నానిమీదఁ గాలువేసి నెమ్మదిగా నొక్కును. మఱల నడచి పెట్టును. ఇసుకవంట నిల్లబోగా గొంతిదూఁమున నొక మామిడితోపు కలదు. ఆ తోపుగొన్నియు పన్ను మామిళు. మొదల్లుటలిసి మిక్కిలి లావుగానుండును చెలు గజమెత్తుననే పంగలువేసి మూడు వాల్ల కొమ్మలు దిక్కులకున్యాపించి ప్రతిచెలు పొవవలె నుండును. ఏళ్లు పెగిని జీవేనామిడిపాది యందమే యందము. పన్నుమామిడి పొవల యందమే యందము అతిడా కొమ్మలవంటబోయి చివఱలయందుఁ గూర్పుండును. మాచిచివుళు నమలి నగగమ్మివేయును. తివగొంఱుగో శ్రావ్యత యన్నది లేదు. మాచిచివుళు నమలివనాత్రానఁ దాను కోకిలముకొఁడు. ఆ తోటలో నల్లై యాలోచనలేకుండు గూర్పుండి గూర్పుండి చీకటిపడెన తిరుపాతి నింటికి బయలుదేరినప్పుడు ఈ యాటుమైల్లి పొవునఁ జిట్ట లేదు చెయిలేదు. ఒక చిన్నయిలుకూడ లేదు చీకటిగో దారికినిపించును పల్లఁగము నుండి కనిపించుచున్న దీపములుతిప్ప నడచుటకు పోతే పగ్గులేదు అతికు తాకిరిగా వేలసార్లు నడచినచ్చెను. నూటిగానవచుట యెప్పుడునులేదు ఒక

సారి యూరినిఱును. మఱియొక సారి యూరికి నైనాఱు మెల్లి కెరకు పోయెను అప్పుడు ప్రాధుపోయి యింటికీఁజేరును అరీతిగా విశ్రాంతిదీయులు విశ్రాంతిదీయులు కొకపోవును. అనాఱు మఱియు దారితిప్పెను దూరమ నెనో వెలుసుగుమాచి దానిని పఱించి పోయెను కొంతసేపటికొ నెలుసుగు మాయుమయ్యెను మరియింకొక వెలుసుగుమాచి వెలుసుగుముగా బయలుదేరెను. కొంతదూరమైన తిరునాతి నదియఁ గన్పించలేదు. మిక్కిలి ప్రాధుపోయెను కాబోలు. పుగములోని నీపములు కనిపించుటలేదు. సాగధి యెల్లపోవల యునో తెలియలేదు. తెల్లవాఱువరకు నచట నే గూఱుండును తెలవాఱివ తిరునాతిఁ బోవచ్చును. ఎచటికీఁ బోవుచున్నాఁడో తెలియకుండుఁ బోవులయఁ గదలకుండు నొకచోట గూఱుండుటయు గెంటి ఫలితి మొక్క టియే. మొదటిదానియందు శ్రమ యెక్కువ. ఒకచోటఁ గూఱుండుమన్న మనస్సు విలకరు ఒకచోట గూఱున్నచోఁ బాముపుట్ర కచ్చునేమో నెఱచు చున్నచో రాదా. ఒకచోట గూఱుండుటకంటె నెఱచుటలో నొక ధ్రోవ మున్నది. ఈ ధ్రోవ లక్షణమేమి. జగత్తుయొక్క స్వరూపము కదలిక. కదల కుండునందుల ప్రళయక్షణము. మనుజునకుఁ గదలికఁగఁ బ్రాణాధిపతిత్వ లక్షణము కనిపించుట ఎవజమే. అతికు లేచి నకువనారంభించెను వివోదీపము కనిపించినచో దాని కెగురుగా నకుదులు యెగులకు. అది కొంతసేపటికే గని పించుపోవుట యెందులకు. తా నే వెలుసుగునకు పట్టుమునుగాలేకుండామారి కే నకువ నారంభించెను. పైగా నెలుసు రేదైనాఁ గనిపించినచో దానిపెం తిరిగియే పోవుచుండెను. ఇది యాదిక్కన్న బుద్ధియేపోయెను. కూర్చున్నచోఁ బురుగు పుట్ర కచ్చునేమో. ఊరికి నెఱచుచుండెను. కొంతసేపటికతనికి సముద్రము దగ్గరకుఁ బోవుచున్నట్లు తెలిసినది. ఆయాగురుగాలిలో గాలియొక్క స్వనియు సముద్రపు స్వనియు గలపిపోయి యెంతదూర మున్నను సముద్రపుహోలే వినిపించు నా ఒంగరు బయలులో. సముద్రము దగ్గరకు వచ్చిన నేగాని తెలియ లేదు అతి పర్థిరాత్రిమునంగు సముద్రమును జాలసాగ్లు మాచెను విశ్రాంతి లేవి దీపములలో నున స్సోకచోట నిలుకక రాత్రి రెండుజాములకు బయలుదేరి సముద్రముదగ్గరకుఁబోయి తెల్లవాఱు లచట గాలము గలపిన గోజాలు కలవు. విశ్రాంతిదీమలలో నిల్చి చేయుట యెన్నడు జగగలేదు ఇది తిల కింక తలతి ములో విశ్రాంతి లేదనుటకు నూచునయా. తిలకు విశ్రాంతి లేకపోవుటయేమిటి. తిలకు విశ్రాంతి లేకపోవుటయనగా దాను నాటకమునాడుల మానివేయుట. అది యెల్ల జగగను అది యెన్నడును జగగదని యతి సమకొనెను. సముద్రపు హోలకుఁబోయి సముద్రము తింకఁ జూచుచు నిలుచుండెను. కంటికంద

దాని మొదలు కంఠికంఠిక పోవుటచేతి భయపేతు వరుచున్నది. ఒకదాని యొక్క మొదలు చిగురు మనకు దెలియవో ద నినిఁగూర్చి భయపడుదుము. భయ మనగాఁ దెలియకపోవుట అజ్ఞానము. అజ్ఞానమునకు భయమింకొక పేరు. ఆ భయములో నొంతి విశేష మున్నది తన శరీరమున కేవల మూడుతు కలుగు నన్న భయముతోఁ గూడ అజ్ఞానము భయమగుచున్నది. ఇందాకటికంటె సముద్రపు కెరటములు చాల ముందునకు వచ్చివలె. పాతకం టె శాలములు పెద్ద పెద్దవిగా నున్నవి. నక్షత్రముల నలుగురులో నొకడు చిరిగిన శాలములు ముత్యముల చిరియబోవలెనున్నవి. సీతచామరములు భోజనమందు బూనిన మైగూరెలవలె శాలములు దూసుచున్నవి పాతకగ్రైవ బూదలకు పంథములు ననుకూలములై దెలవెనల్లి దూకినల్లి కెరటము లొడ్డున నలుసులు నలుసులుగా నృత్యనాడుచున్నవి కంటికిఁ గనిపించు నదీమహాజలము చెవులకు వినిపించు నదీమహా గోదిన స్వనములు గోదినీ విరోధించుచున్నది. అతికు కుశీలై పువకుఁ జూచెను. చాలదూరమున మోవలకు వెలుగుగుమాపు ప్రంభముయొక్క వెలుగుకు కనిపించెను. అక్కడి కదిచాల దూరముగానున్నది. ఆ వెలుగురు ప్రంభము నుండి నిశివిగా భూభాగముమీద గీతగీసినచో నాగీతకు రెండుమైళ్ళ దూరములోఁ బట్టగముండును. తన కొ వెలుగురు చాలదూరమున నున్నది. తా నుగమవలెనెట్టి యెడలవైపునకు నాలుగైగుమైళ్ళి నడిచినట్టివలె నున్నది. అదట్టి సముద్రతీర మతనికిఁ జరిచితముగాఁ గనిపించు లేదు అన్ని కయ్యలు నన్ని వానవాలుల సముద్రములోఁ జేటు జలపంథులు. తానుసముద్రతీరమున నడిగఱుక జూపలేకను సరివాగు తనకడము వచ్చుచుండెను దిగిపోవుటకు దనకు నొకటెలియకు. సముద్రము పొటుమీదనున్నది. ఆకయ్యలలో దిగినచో దనకంఠిక పోవచ్చును. పాధికిఁ దనమృతి విషయము పూర్వమెన్నడు మనస్సుకు రాలేదు. ఆవిషయమున గచ్చెను. తాను మరణించినచో నెమరును. తనకుఁ గ్యూరెలు చేసెదగు. పాశ్చాత్యదేశములలో గొప్పనటకులనుఁ జాల గౌరవించుట. గొప్పబిగాదము లిత్తుంట తానింత నటకుడు. తిన్నఁగిరిటియును నుగాపతియు శరీఘకు వాసంతియుఁ దప్ప మెచ్చుకొనెను వారు లేరే మెచ్చుకొనకను. తన నాటక మున్నచోఁ జాలమంది వత్తును. మౌనమునై లెవ్వరు తిన్న గౌరవించు. ఈ దేశములో విద్యకున్న శీలమగొప్పదిగాఁ గనిపించుచున్నది విద్యార్థిహీను డయినను మంచివాడనిపించుకొన్న వానికి గౌరము కలగు. పలుకుబడి కలగు ఈ దేశమున నవాధి కౌరములకు గల పలుకుబడి విద్యకు లేదు. నవాధికౌములు విద్యగల చోటలభించవు, తానొక విద్యవంతుడా. చిన్నప్పటి నుండి యేదియో వేదములు

వేయుచున్నాడు కొండలు మెచ్చుకొను చున్నారు. నైగా నీ విద్యయాలనయు బాలనయు లేనిది. నాటకములలో వేషములు వేయుటతిప్ప తైలాపు లపాంక్ష యులు. ఆ విద్యకు గౌరవమెట్లు వచ్చును. పూర్వసింఘమునందు గౌరవము లేదు నేటి సింఘమునందు లేకపోవుటయేమి ఉన్నది ఈ కాలమున శృత్తి వలన వచ్చెడు గౌరవా గౌరవములు లేవు ఏ శృత్తి చేసివను నింగీషు విద్యలో నిధికు డైనచో నతినివి గౌరవించురు. తాను నీతిలేని వాడని తాను చెప్పి చదువులు చదువనేడు గనుక నిరాదరించుచున్నారు. గాని తాను పెద్దచదువులు చదివి గొప్ప పదవిలో నుండినచో దన యిప్పటి యువనీతి వందరె టెక్కు వ యువనీతియున్న ను గౌరవించురు. తానాకయ్యలోఁ దిప్పకుండు దిగును. అందునో యందదో మామను. తానీదఁగలడు. నష్టములేదు ఒక వేళ నేనైన జంతువులు తిన్నపట్ల కొన్నిచో? సముద్రములోఁ బాములుండునట. వానికి విషముండుదుగాని యుక్కాళ్లకు మెలికలు వేసికొనునట. అపుడు కాళ్లు నేతులాడవు. మనిసి మునిగిపోవును. పల్లెనాండ్రు బొడ్డులలోఁ జాతకత్తులు పెట్ట కొని పోదుగట. ఆ పాములు కాళ్లకు మెలివేసి నపుడు వారు వానిని, గత్తులతో గోయుదురు. తన దగ్గఱ నీతిలేదు శివునిగూజ్జ లేనిది చీమకుట్టదు. తనకిప్పుడు నలుబదియై నెండు. ఈలోపుగా దాను చనిపోకుండులకుఁ దన జాగ్రత్తయే కారణమా. కాని గుడ్డలు తిడిసేపోవును తిడిగుడ్డలతోఁ దెల్లవాటలు తిరుగవలయును. నతీయు జరివేయును, ఇంతియూహాయుఁ జేసి యూహలేకుండు నొకకయ్యలో దిగను. శివునిగూజ్జ లేకుండు జీమకుట్టుదా! కయ్యలు సముద్రములోఁ జేరునపుడు నీటి మొగదలనుక దిబ్బవట్టును. ఆ దిబ్బకు ముందు సముద్రము. వెనుక గొయ్యయమండును. అగినికేఁ దిలియకుండు నతిదా దిబ్బమిది నవచిపోయెను కెంటములు లేమట చేతి దుంపులులచేతి గుచ్చెలులు తిడిన నెకాని నీరుమోకాలు దాటరా లేదు. లోతినేనా. ఎంతయో. అందుకనియే దిగక లోతులు తెలియదన్నారు. పాఠికి నవ్వవచ్చెను. దిగియు లోతులు తెలియవు. తన యద్విష్టము కొడి మెట్లకయ్యలో దిగివాడు. ముందు నడిచి పోయి లోతుకయ్య కనిపించు నేమో చూడవలయును.

చీకటిలో బాదములకు నెండేకలు తిరులచుండెను. అప్పుడెప్పుడు సన్నగా నేదో కాళ్ళలో, గ్రుచ్చుకొనుచున్నవి ప్రక్కగా నేదో ఒకటి ప్రాకిపోవుచున్నది. చిన్ని చేపలు కావోలు కాల్చి వేళ్లు కలుచుచున్నవి. అతినికి మఱియొక యూహవచ్చెను జీవితమంతయు నింతియేకదా. తెలియకుండు బ్రయాగాము చేయుట. చిన్న చిన్ని ఇక్కటాలు పడుచుండుట తెలియకుండు దిగి యద్విష్ట వశమున నది మెట్లక య్యయినచో గయ్యను లేక్క పెట్టకుండుట. అది తనసామర్థ్య మనుకొనుట. పాఠికి వెనకకుఁ దిరిగను. లోతైన కయ్యలండు వెమో. కయ్యల

లోని మొత్తపల్లములు తాను చెప్పినా. తాను కృధివీజలవాయు పదార్థముల కధి
కారిగా. పృథివిమీద జనుమధికారి. ఆ గెంటిమీద వాయువధికారి తాను వట్టి
పృథివి ఉన్నాపతికిరీకే కిరీచనాసంతులు జలము లోకము వాయువు. ఈవాయు
వుగా మందమానములు కలవు. వడగాలులు కలవు. ఝంఝము కలవు.
దుర్వాసులు కలవు జహందాగు ఝంఝు కౌగిచ్చును. అవధాని దుర్వా
యువు కౌగిచ్చును. మరి యెవ్వడో ప్రళయవాయువు కావచ్చును.

మాచుమండగ నే సముద్రోపరిభాగము తెల్లబడుచుంచెను ఆ తెలుపులో
సముద్రపు గోలములు కలవు కలుగుచుండెను ప్రకృతిలోని కౌంతులు విచిత్ర
ములు. సముద్రముమీద మబ్బులవనసరము. కడలితొంగుల తుంపుగలులేచి
మబ్బులుగా ముపరిభాగమునకెక్కును. తొలిదెసమంట నవతరించిన తెల్లని
కౌంతులు మబ్బులు కట్టి తెల్లతుంపుగలలో ప్రతిఫలించి తెల్లమబ్బులయి గూ
మబ్బుల వలగునకుండగిడినవలపు తెలుపుగా మారును. యింగులో నేదియు
యధార్థము కాదు. తూర్పునందలి తెలువాక్కాటియే యధార్థము.
కడలితుంపురులు మబ్బులుకావు. ఆ తుంపుగలకుండెల్లవనములేను.
సముద్రము తెల్లబడిలేదు. యిదియంతయుండగిముచేయు గాడ్డి.
ఈ గాడ్డి సౌందర్యము దీనిని మనుష్యుడు పాసించుచున్నాడు. ఈ సౌందర్యో
పాసనవలన గళావేత్తి మోక్షము పొందునును చున్నాడు. జ్ఞాపకములేని
యుపాసన యాకలిలేని తింకి కంటది. అది సోగ హేళువగునే కాని ఒకకారి
కాదు. జ్ఞానములేని సౌందర్యోపాసన వాయూ యర్థింత్రమున సముద్రపు
టాడ్డున తిరుగుట వంటది. తెలియకుండానితిపేపు తిరిగితిని. నేనెచ్చటికి బోయి
తిని. అట్లే జ్ఞానములేని భిక్షి వ్రంగ్యములు నుపాసనములు పనికిరానివి. ఇచ్చటి
సముద్రము శోభిజాలి సుందరమనుకొను చుంటిని. ఈ సౌందర్యమును గార్వి
కారణతిగావిభాగించితిని. సౌందర్యమే లేదు ఇది. భ్రాంతియని తెలిపితిని.
తత్త్విద్యస్త్రువుల సహజ లుగమని తెలిసితిని. ఇంక సౌందర్యోపాసన యేమున్నది.
సౌందర్యోపాసన యనిగా వసుతిత్వి విచారణ చేయకుండా బాగుగా నున్నదిని
సంతోషించుటగా. ఆ సంతోషమునకు లోతులేను. క్రింద గాలు తిరుగుచుం
డును. ఆ సంతోషములో నింద్రుడుములు తిగులు ముండును ఆ సంతోష మిం
ద్రుడుముల లోతు. ఉపాసనవలన గలిగెను వానందపులో తింద్రుడుముల ఎంట
రాదు. ఈ సౌందర్యోపాసన యింద్రుడుముల కంటకుండా లోతె యానందము
నిచ్చునా. ఉమాపతి యిచ్చుచున్నాడు. అతిదేవో చెప్పినాడు. వానది కొంత
తెలియలేదు. అతినివిబోయి కలసికొన వలయును. సాంధి తిరిగి బయలుదేరి
నాడు. సముద్ర తీరమున వెనుకకుకొరిగి బాగాబాగా మూగోద్దయముకొగా

కాగా నేలకు దరివిరాగా రాగా సాధి కూగు మారముగా గనిపించెను క్రమ క్రమముగా బాట కనిపించెను. నూగ్యుడు తెలుపు తిరిగివ కొంత నేపటిలో నూగి బోయెను ఉమాపతి యింటికివోయెను. ఉమాపతి ప్రార్థనకు లేచునాడు. సాధి యింటికి చేగునప్పుటికి ఉమాపతి నిదురించుచుండెను. ఉమాపతి చెప్పట వలన నా యింటిలో బసిబిడ్డ బాలాదికి సాధియన్నచో నమిత గౌరవము. ఉమాపతి చూడనకూడు తెనిమిసంపెల్ల పోయి తిండిని తేపెను. అతనిని మరె క్యూరగులేపగు. ఈమె కపటగొట్టుపిల. ఆమె నిదురలేపినచో ఎతిడు మేల్కొని ఈమెను దగ్గఱను దీసికొని ముద్దు పెట్టుకొనును అతినిని దొందటగా నిదుర లే ప న ల సే వ చ్చి ఎ చో ద ల్లి యా మె ను బంపించును. ఆ సెల్ల పేరు ఉను. ఉమాపతి నిదుర లేచెను. లొందటగా ముంగిలికి వచ్చెను. పారిధినిజూచి నేను మొగము కడుగుకొనియొందు కొంచెమువీపు కూక్కుండునునెను. సాధి తనుకూడ మొగము కడిగికొన లేదనెను సాధికునులు బోయెనులేయుండెను అతినిపడలు తిడిపియుండెను. గాలికొరి కొంత తిడి కొంత పొడి పెల్లెలు పెల్లెలుగాఁ బెళును పెళుసుగా నుండెను అతిని యెడలంతయు దుమ్ముకొలకొని యుండెను. ఉమాపతికి సాధియొక్క గూకారిచేమమును కుటించి పట్టింపులేను ఇరువురముఁ గలవ్య క్షయ్యములు దీర్చుకొనిరి. ఉమాపతి యెంతప్రార్థనకు లేచినను వేన్నీళ్లుగాని చన్నీళ్లు స్నానముచేయకు. బలంతయుచేసి సాధి చేతిగూడ వేన్నీళ్లు స్నానము చేయించెను. ఎలలలమ. తిలనీళ్లు కొలదిగాఁ జన్నీళ్లుకఁపి పొగులు వెడలుచున్న వేన్నీళ్లు సాధి స్నానముచేసెను. అచట వేతేచన్నీళ్లులేవు చన్నీళ్లకొనము నూతిదగఱకుఁబోయి వేరేనేలయును ఇంటిలో నాడునారికిఁ బనియిచ్చి ఎల్లచను. ఒకలకొలుచున్నను గూర్చి గూర్చి గూనీళ్లే పారిధి స్నానము చేసెను. ఇంటిలోనికివచ్చింతి నే ఫలాహారములు కాఫీయునిచ్చిరి. ఉమాపతియుఁ సాధియు జెఱియొక పకకర్చియొనెను బండుకొనిరి సాధి యెందుకొనచ్చె పని యుమాపతి యనుకొనెను కొని యెందుకవచ్చితినిని యనలేను. ఇందుకు వచ్చితినిని సాధి చెప్పలేను. సాధి యిమునుంటినాడు. కొని మోతాడు మింగివోయెను. రాతిరి తిరిగివ తిగుచు. అంతవచ్చునీళ్ల స్నానముచేయుట. వెంటనే కడుపునిండ పడుట సాధి కొనలు తెలియలేను. ఎదు నిముసములలో నిదురవోయెను. ఆనిదురవోయిననాడు సాకుంకాల మైదింటికి మేల్కొనెను. అతిడు కిగూర్చునుమెలుగని జరి. అట్లేనిదురవోయెను. ఇంటిలో నెవ్వరిని ఎతినిని నిదురలేపనదని ఉమాపతి చెప్పెను. అతినిని వదలిపెట్టియే యుమాపతి భోజనముచేసెను. ఉమాపతి భార్య కయ్యయ్యా! పరాయి పెప్పెనునిసి

యింటిలోనుండగా వాయనమనది భోజనము చేయుటగా” యని తందసార్చెను. ఉమాపతి యామెను ముందరించెను “అయినప్పుడు కొంతపిండి నిద్రిభోజనముకాదు అతికు నిద్రిలేచినంతనే భోజనము చేయును. అన్నియు వాదరూపులను జ్వారిపోకుండు జూడుము. గృహస్థస్థముది కాని ద్విరబోవునాని లేపి శున్నముప్పొటకొను.” అనెను. ఉమాపతి నిద్రాపియుడు. అతివిభార్యవచ్చి “అందఱు మువలలే నే” యనెను.

సారధి సాయంకాలము నాల్గున్నగంటలకు మేల్కొనిన సానాదిగా నెవ్వగులేదు. ఇందాక చిన్నీ శృంగులు కొంత బెగుళ్ళో యిప్పుడెగ్గినై బియ్యముటకంలే బెటుకు. మాటాడుకుండు నేచివెడలిపోయెను. తిగునాతి గొంతసేపటికి నుమవచ్చిచూచెను. సారధి గారు వెడలిపోయెను తిలివో జెప్పెను. ఆమెసాగి యెప్పుడు మేల్కొనునోనుని ప్రార్థనకంట జ్వారిపోయెనని ముగంబు వారంభించెను. ఉమాపతి కొంతసేపటి కింటికివచ్చెను. అతివిభార్య కంటయై పోవచ్చినది మీరాయనను బోయి పిలుచుకొని రండినెను. ఉమాపతి వచ్చి యిట్లనెను “అయన్నియు రాత్రికి బిలబుతించుదును. ఆయన యెక్కడనుండునని పోయి పిలుచుకొనిరాను?”

భార్య—“అయన యింటికిబోరా?”

ఉమాపతి—“నిబ్బయు దిగుపల్లమును”

భార్య—అతిని కిల్లును సంసారమునులేనా?

ఉమాపతి—అతిని యిట్లు నేను సంసారము నాటకాల.

భార్య—నా కర్థముకాలేదు.

ఉమాపతి—ఇన్నా శృంగు జాల మంచిమాట యన్నావు. నేను నీకర్థమని నీవు నాకర్థమని యనుకొనుచున్నాను. నేను జాగ్రత్తపడుట కిప్పటికైనను విప్పి తెప్పించి. ఇంక నాదారి నేను జూచుకొందును.”

అతిని భార్యకి మాటలలో, జమత్కారములేదు. అతిపరిధయమువలన నతజ్ఞమూత్రముకలదు ఇంతలోనుమవచ్చెను. అప్పిల్ల సారధికోసము వీధియంతయు దిరిగెను. నాటకకాలవచ్చు బోయెను. వాసంతియింటికి బోయెను ఈసలములలో నొకదానికొకటి యెక్కునదూరములేవు సారధియొకచోట గనుపింపగా జేయిపట్టుకొని యింటికి దీసికొనివచ్చెను అతినికొకలిలేదు. అన్ని ముతినక తప్పలేదు. ఎన్నడులేనిది సతిదారాత్రి జోరుకొనెను.

౬

సాధి గాదా ప్రతాపసింహ నాటకమాడే బోవుచున్నాడనియు నాటకము వ్రాసినవాడు కిరీటియనియు నూరిలో వార్త వ్యాపించెను ఈ వార్త యొక్క వ్యాపించినదో యెవరును జెప్పలేదు. సాధి ఎలుగురితో నీ సంగతి చెప్పెనని కిరీటియనుకొనెను అనుకొని సాధియొక్క యాదాద్యమును ప్రశంసించెను. కిరీటి యీ వార్త వ్యాపింప జేసెనని సాధి అనుకొనెను అనుకొని కుజ్జునాడు తిల గొప్పకోనమిట్లు చెప్పు కొన్నాడను కొనెను. వాసంతి యీ వార్త వ్యాపింప జేయుటకు వీలేలేదు. ఆమెచోయి ఎలుగురితో జెప్పుదురా! ఆమె శిండ్రి చెప్పియుండఁగూడదా అనుకొన్నచో ఎరినికా ప్రసక్తియేలేదు. మఱివార్తలెల్ల వ్యాపించును. అది వార్త యొప్పుడగుచున్నది. ఆ విషయమట్లు జరుగునని సంతోషించువారుండురు. సంతోషించని వారుండురు. సంతోష సంతోషములు గెండునులేని వారుండురు. సంతోషించువారు తిలు పరిచితులతో దము మనస్తృప్తి కొఱుకు జెప్పుదురు. ఎనిమిదో జెప్పునో వాడు సంతోషించెడు వాడు కాదు. వాని కద్దినుండి వార్త ప్రారంభించును. వార్తయనగా నా విషయమునగు సంతోషించనివాడు పదియంది చెప్పుకొనుట. ప్రతాపసింహ నాటకమును గూర్చి సంతోషించవలసివిషయమే గదా. ఎవరు సంతోషించవలసిన విషయము. సారధి సంతోషించవచ్చును. కిరీటి సంతోషించవచ్చును. కొందఱు దుఃఖింపఁజను నచ్చును. కిరీటికవి యేమిటి. మేమింతింతిటి వారిను గ్రామములో నుండగా సాధిబోయి కిరీటిచేతి నీనాటకమును వ్రాయించుట యేమియుని కొందఱుగ గోపమురావచ్చును. ఆ కోపములో సాధియేమి మహాపటకుడా! ఆతని దఁదెన్నిన ఎలుకులున్నారనవచ్చును. సారధి ఎలుకుడే కొదవవచ్చును. అంత నటకుడుగాని సాధి యెవనిచేతిలో యెవో నాటకము వ్రాయించుకొన్నప్పుడు తంజేమి యనదు. అదికొడు ప్రశ్న. సారధి యసమర్థుడైప ఎలుకుడే. ఐనను నాటకము తిలచేతి నే వ్రాయించుకొనవలయును. అతడు తిలచేతి వ్రాయించుకొనినచో నతడు గొప్పనటకుడు.

అనగాని యిట్లున్నాడు. “రుక్కొండ నాటకము నేను వ్రాసితిని అప్పుడు నేనును సాధియు నొక్క యొప్పుందము చేసికొంటిమి. అతడు వేసెడు నాటకములన్నియు నేను వ్రాయునట్లు, నేను వ్రాసినవిన్నియు నతడు వేయునట్లు. ఈ విషయమునకు సాధి తిప్పిబోయినాడు” అని. ఈ మాటలు వచ్చి సారధితో నెవరో చెప్పిరి సాధి నవ్వి యిట్లునెను. మేమేమి పారీకర్తులు వ్రాసికొంటిమా వచ్చి చూపించుమనెను. ఈ మాట విన్నవాడెట్టి విషయము జరిగెనని విశ్వసించు

చెను. ఊరిలో సాగరియు నొప్పుకొన్నాడని చెప్పెను. విజానికటి ప్రసక్తియే జరుగలేదు. పారీ కన్యల మాట సాగరి చతుర్ముఖముగా వచ్చాడు. ఆ చతుర్ముఖ లోకమునకు విజమైనది. అనధానికే గోతలు వచ్చినవి.

ఈ వార్త రంగనాథమునకుఁ దెలిసెను. తనను వచ్చి గీతిమాలిక వ్రాసి పెట్టుమన్న సాగరి కిరిటిచేతి వ్రాయించుకొనుట న్యాయము. తాను కిరిటియంత వ్రాయలేదా. గీతిమాలిక వ్రాయుటకు దాసును నాటకము వ్రాయుటకుఁ గిరిటియా. ఈ కిరిటి యొక కుఱ్ఱవాడు. వానిని దా నెఱుఁగును. వాని కక్షరపు ముక్క రాదు. సాగరి తా నే గొప్పనటకుఁడనిను కొనుచున్నాడు. అతడు చేసి పెట్టినచో దముఁడంతకుఁ గీర్తి. లేనిచో లేనివి సాగరి యుద్దేశము. తామందఱునున్నారు గనుక సాగరి గొప్పనటకుడు. తాము కాదన్నచో ఎరినిఁ బరిష్టయే మున్నది. ఈ సంగతి కనధాని గారికే గోపమువచ్చును. రావలసిందే, రాజాగారితో సాగరి మీద నేదియో చెప్పెను. అంతదాక యెందులకు ఈ విషయముగోదా నే పోయి అనధానితో మాట్లాడవలయును.

అనధానికే రంగనాథమునకుఁ బడెను. రంగనాథము తాతగారు పూర్వము కోటలో దివాను గిరి చేసెను. ఆయన వలన జమిందారీకే గొప్పలాభము జరిగెను ఏబదివేల జమిందారీ రెండున్నర లక్షల జమిందారీ యాయెను. రంగనాథమునకు గోటలో సుద్యోగము కాలసిందే. రంగనాథము కవియగుట వలన రాలేను. ఇప్పటి జమిందారు తిండికి గవులన్నచోఁ బడెడిదికాదు. ఆ జమిందారు మీద నొకప్పుడొక ధిట్రాజు తిట్టుచు, బద్ధియు చెప్పెను. ఆ పద్ధి విప్పటికిని నూరిలో రహస్యముగాఁ జగువునుగు. అందుచేత రంగనాథమునకుఁ గోటలో సుద్యోగము రా లేను. అదియెవో కోపముగాఁ బరిణమించినది. కారణ మేమియు లేకుండు దుండీమన్నా యైనది. వారు వీరు పోయి రంగనాథము మీద నేదియో చెప్పిరి. వానికి మొదలు లేదు తుదలేను. రాజాగారికి గోపము వచ్చెను. దుండీమన్నా యున్నాడు. అంత కవిత్య విప్లవము లేనివాడు కోటలో ననధాని నెట్లు చేర్చుకొన్నాడు. ఎవరు చేర్చుకొన్నాడు. అనధానియే చేరినాడు. తొలుతి నేదియో వ్యవహారము మీద దొరగారనధానిని బిలిపించిరి. వచ్చుచునే అనధాని తిట్టెను పద్ధియులు వ్రాసికొని వచ్చి చదివెను. కవి యని వెడలగొట్టటకు వీలులేక పోయినది. ఆ వ్యవహారము మూడునాలుగేండ్లు సాగలాగినది. తరువాతి నతని కవిత్యము అలవాటైనది. అనధాని కాలసింపుడెల్ల దొరగారి వద్ద డబ్బులపైగి తీసికొనును. తా నాస్థాన కవిని చెప్పెను. ఒకనాడొకప్పుడు రాజాగారు తనకు గిరిటను పెట్టుకొనన్నాడని మరియొక నాడు గండ పెండెరము వేయుదునన్నాడని మరియొకప్పుడు కవి

స్వాభావమున విడుదలయినప్పుడు విడుదలయినప్పుడు గానములో జెప్పించును. రంగనాథము నకు నవధాని నున్నచో మనస్సులో బలరామంతోపము అనధాని కనిపించి ఎప్పుడు వంగివంగి ఎమస్కారములు చేయును మీ- తం శివంతినారు మేము విడుదలయి వాగమును. తన శిష్యులతో మాత్రము నవధాని కని యేమిటిరా యని నిందించును. అతని శిష్యులందఱకు నవధాని కని గాదిన్న దృఢచిత్తము. కనిత్యమనగా భాగములు సుకుమారములుగా నుండునలయును శిష్యులు సుకు మారముగా నుండునలయును అనధాని కనిపించినప్పుడు రంగనాథము వినయ మగులించును. కాని రంగనాథము శిష్యులు ధూర్జతినంబింతురు. యవధానిని బిలురు. ఆయన కనిపించినపుడు దైవతో దారినంబు బోవుచున్నట్లు నటించురు వారనామకులు కావున నవధాని బిలుగు వైగా రంగనాథమునకుఁ గోలుగా, గవియైనచో, దాను కావలయునని మరియొక డగుట కధికారము లేని దృఢచిత్తము ఇది తన తాతగాను నిలబెట్టిన జమీరాజాన కేనుత్రము కృత్రిమము నున్నను తన్ను స్థానము చేయవలయును ఈ నవధాని వట్టినిగనును. గానములు కూర్చుట తప్ప వాని కేమియుఁ దెలియదు. తన కవితాశిష్యులచేత నవధానిని గోలుగా నుండి తిఱిమివేయును. వాని పలుకుబడిమీద మన్నన పోయించును అనధాని దెబ్బదయెండ్లనాడు ఎప్పుడో వాణే చనిపోవును. ఏడాదియొక గెండ్లెండ్ల.

అనధానిని గుఱించి మనసులో నింత కోపము పెట్టుకొన్న రంగనాథము సాధిని సాధించుటకు నవధానితో జరిగింతులకు సంకోచింపదు. అందుచేత నవధాని దగ్గఱకు వెళ్లెను.

అనధాని-ఏమి రంగనాథము గాను. ఇట్లు దయ చేసినారు.

రంగనాథం-తమరు పెద్దలు. మేము పిన్నలము. మమ్ముంత గౌరవించ నక్కఱలేదు.

అనధాని-అది యేమిటామాట. మీరును గొప్ప గవులే. మీరు చిన్నవారు. కీర్తిప్రతిష్ఠలు సంపాదించ వలసినవారు. మాదమున్నదియ్యా విపోయినది. ఇంక మీదే.

రంగ-సారథిగాను రాజాప్రతాపసింహ నాటక మాడుదురటదా! తమ రాజకృంగడ నాటక మెంత బాగుగా వ్రాసితిరి. ఆ భావములు ఆ పద్య రచన తమరుతప్ప మఱి యెవ్వరును జేయలేరు. ఆ నాటకము చూచినంతసేపు నేను బ్రహ్మానంద పడితిని. తమవంటి కవులు మన దేశములో నున్నారు గనుక నే వూర్వపు నన్నయ తిక్కనల ప్రతిష్ఠ నిలచినది. వా యుద్దేశములో, దమ

దీని జగత్కవులను జేయవలయును. మహాకవులు కవిసార్యభాములు విజ్ఞులవలె
విరుదులు తమవంటివారి కల్పము.

అవధాని-రంగనాథము గాడు! తమరికి నాయందింత యభిప్రాయ మున్న
దని నాకు దెలియదు. మిమ్మునుగూర్చి నేను బొరపాటభిప్రాయం పడితిని.
క్షమించుడు క్షమించుడు. ఆ రచించినాథటాగూరు మనకంటె నొప్పయేమి.
ఈ దేశములో, దెలిసినవాడులేడు, చచ్చుదేశము.

రంగ-అవునండీ. ఆ టాగూరయినను ఇంగ్లీషులో వ్రాసినాడు గనుకనే
నాడు. తమరి రచన లింగ్లీషులోనికి, దర్జమాయైనచో, బాక్సాతులు మిమ్ము
మెచ్చుకొన్నట్లు మరియొకరిని మెచ్చుకొనరు.

అవధాని-మన కావ్యములు ఇంగ్లీషులోనికి, దర్జమా చేసి పెట్టెడివానినిఁ
జూడుడు. రాజాగారిచేత నెలకే బదియపాయ లిప్పించును.

రంగ-నా శిష్యుడొకడున్నాడు. అతనికి మెకారే కంఠస్థము. అతడీ పని
చేయుటకు సమర్థుడు. అతనిచేత జేయించెదను. మొన్న రుక్మాంగద నాటకము
చూచితిమి కదా! రెండుమూన్నాళ్లలో రాజాప్రతాప నాటకము చూడగల్గు
ము. తమరి నాటకము నెంతో బాగుగా వ్రాసియుండురు. దేశభక్తి పొంగి
బొరిలిపోవునట్లు మీరు వ్రాసియుండురని పట్టణమునుకొనుచున్నది. నాయానం
నిను మీకు దెలిసి పోవుదమని వచ్చితిని.

ఈమాటలు వినినంతనే అవధానికి సారథిమీద బట్టరానంత కోపము
వచ్చెను. అతనికి లోపలినుండి యావేశము పొంగవచ్చెను. అవధానికావేశము
తఱుచుగావచ్చును. వచ్చినపు డతనియొడ లతనికిఁ దెలియవు. మాటలు తడ
బడును. నోటివెంట చొంగకొరును. ఒడలంతయుఁ గంపించిపోవును. ఇదియం
తయు జరుగగా నవధాని యిట్లనెను. "వాడా వాడు కృతఘ్నుడు. నేనే నాట
కము వ్రాయవలయును. అతడే వేయవలయునని నాతో నన్నాడు. ఇట్లన్నా
దని పదిమందిదగ్గర నొప్పుకొన్నాడు. సాక్ష్యమున్నది. సాక్ష్యమున్నది. ఈ
పాటికి వానిమీద వ్యాజ్యమువేసియుండును. రాజాగారిలోఁ జెప్పుకుండఁ
జేయుట వ్యాయముకొదని యూరికొన్నాను. వానిని హైకోర్టుదాక
త్రప్పెదను. నే నెవరనుకొన్నాడు.

రంగ-అదియేమి అవధానిగారూ! ఈనాటకము మీరే వ్రాసినారని యను
కొనుచున్నామే. మఱియెవరో వ్రాసినదెనచోఁ జూడవచ్చురేదను.

అవధాని-చూచెడి దేమిటి. ఆ వ్రాసినవాడు బొడ్డుదనివాడు. వాని కేమి
తెలియును. అచ్చటికిపోయి యెవ్వరును క్రింద నుమ్మివేయ నక్కఱలేదు. వా

దేశస్థియ్యా వా దొక బొట్టె. ఈసారధికి, గవులలో నేమియులేదు. తా నభివృద్ధి చెందుటవలన నే కవి వ్రాసిన పద్యములకుఁ బ్రతిస్థి వచ్చుచున్నదని యభిప్రాయము కాబోలును.

రంగ-శిశునిధాల నా విషయము ఋజువు చేయుటకే యీ నాటకము మొదలు పెట్టియుండును. అప్పుడు మీరును నేనును యీ యూరిలోఁ గవుల మేకము.

అవ-కవులక్కరలేదయ్యా. నటకుడే కవి. అతడే వ్రాయఁగలడు. ఇంక మన మనవసరము. దొరగారిదిగ్గర సారధి నాస్థానకవిగా బెట్టి నేను మానివేయవచ్చును.

రంగ-ఎంతమాట! ఎంతమాట! నే నీ చెవులతో నిట్టిమాట వివలసి వచ్చినది. పాపము గొంతించుగాక. నన్నయ్యలిక్కన్న శ్రీనాథుడు పెద్దన్న తెలూరి రామకృష్ణుడు వారి తరువాతి మరలఁ దివరంతటి మహానుభావులు దేశములో బుట్టివారని మే మునుకొనుచుండఁగా నీ సారధి మీచేత నెంతమాట యనిపించినాడు. అతని కేదో పరాధివము జరిగినగాని యీ పాపము పరిహారము కాదు.

అవధాని-అజమాట. అతని నీయూరిలో నిలువకుండఁ జేసెదను. యీ యింగ్లీషురాజ్యము వచ్చినతరువాత మన రాజులకురితీసెడి యధికారము పోయినది. లేనిచో వాని మరితీయించెడివాడను.

రంగ-మీరు తలచుకొన్నచో నేమిచేయలేదు. పెద్దన్న గా రొక్కపద్యము తెప్పియై తివచ్చిన గజపతినిఁ దిరుగఁదోలెనట. దొరగారు మీచేతిలో నున్నారు. సారధి తన యంతస్తు తాను తెలిసికొనవలయును. సారధి యాయూరిలో మహానటకుడు. మా తెలిగారి యూరున్నది. మా తెలి యనగా మాయమ్మ తండ్రి. ఆయూరిలో నొకాయన యెమ్మే పట్టభద్రుడు. ఆయన గొప్పనటకుడు. పాశ్చాత్య దేశములలోఁగూడ నతని నాటకములను మెచ్చుకొన్నారు. అతని నొక్కసారి తీసికొనివచ్చి యాయూరిలో నాటకము వేయించినచో నీ సారధి పస లేరిపోవును.

అవ-అంతవా డున్నాడా. వినిచోఁ దప్పకుండ మనయూరు పిలిపించుము. రాజుగారితో మాటాడుదము. సాయంతిసమువోయి మాటాడుదము, మీరు తప్పక వత్తురా.

రంగ-దొరగారికి నేనన్నచోఁ గోపము.

అవ-ఛీ! ఛీ! మిమ్ము గురించి నాతో నెన్నిసార్లు ప్రళంపించిరి. మిమ్ము గురించి దొరగారికి దొడ్డ యభిప్రాయమున్నది. ఈయూరిలో మీరును మేమును విద్వర మే గొప్ప కవులమని రాజుగారు చాలాసార్లు నాతో నన్నారు.

రంగ-నేను వారియనుజ్ఞ లేకుండ వారి దర్శనమునకు రాను.

అవ-వారి యనుజ్ఞ వచ్చినదే యనుకొనుము. నీవు సాయంత్రము రమ్మ. శరిసిపోవుదము. పైగా నీ కనుజ్ఞ యెందుకయ్యె. ఈ జమీ మీతాతగారు నిల బెట్టినది. ఈ కొలువులో రాజుగారి కెంత యధికార మున్నదో నీ కంత యధికార మున్నది నీ కెందుకు. నీవు సాయంత్రము రమ్మ. నిన్ను దొరగారి దగ్గరకు దీసికొనివెళ్లెడిది నేను.

అంత రంగనాథము కన్నీళ్లు పెట్టకొని 'యవధానిగారూ! మీరు తండ్రులు నేను బిడ్డను. నే నెప్పుడును మిమ్ము మనసులో బెదిరిండ్రిగారుగానే భావించుచుంటిని. నాకు రాజుగారు దమ్మిడీ యాయనక్కరలేదు. భగవంతుడు నా కన్నోడి కడుమలకు లోపము లేకుండ నిచ్చెను. ఇది మా తాతగారు వృద్ధిపొందించిన జమీ. ఈ కోటలో నాకుఁ బ్రవేశము లేకుండుట మా తాతగారి యాత్మ దుఃఖించుచున్న విషయము. నెలపు తీసికొందును." అని వంగి యవధాని పొదిమలు పట్టుకొనెను. అవధాని యెంత కృథానుతియో యంత కృపామతి. అతడు రంగనాథమునందు బరమప్రసన్నుడయ్యెను. ఈ రంగనాథమునకుఁ దనయం దింతభక్తియా. ఇదివఱకు దనకుఁ దెలియలేదే. రాజుగారి కిది తరకే దర్శనము చేయించెడివాడను. అందులో నిపుడు రాజుగారికి దనతో వేరే పనివచ్చినది. తనలోఁ బనియున్నప్పుడు దొరగారు తాను చెప్పినపనులఁ జేమాదరములతోఁ జేయును.

ఆ సాయంత్రమున రంగనాథమును దీసికొని యవధాని దొరగారి దర్శనము జేసెను. ఫలానావారికిఁ దమరు దర్శన మిప్పించవలయునని యనుజ్ఞపొందికొని రాజుగారివద్ద కెవ్వరిని దీసికొని పోరాడు. కొని యవధాని యిట్లు చేయలేదు. దొరగారు కొంచెము పరాజ్ఞులులయిరి. కొని వెంటనే యవధాని యిట్లు నెను. "ఈయన మనవాడు. మన మిన్నాళ్లును బొరబడితిమి. ఈయనకుఁ దను రన్నచో మన్న భక్తి నాకుగూడ లేదేమో మహాప్రభూ! ప్రొద్దున ఈయన చూటలు విసిగా, నాకే యాశ్చర్యముచేసినది. తమ దర్శనము కాకపోయినచో, దన జన్మయంతయు వృథా యనుకొనుచున్నాడు. తమరితో మనవి చేయకుండ నీయనను దీసికొనివచ్చినందులకు తమిం చవలయును. కొని భక్తులకు దర్శన మిచ్చుటకు భగవంతునకు వేరేపాళ్లు లుండునా" చివఱిమాటకు దొంగారు మిక్కిలిసంతోషించెను. రాజులయొద్ద చూటాడుటకు మనుష్యుడు శక్తియుం

తలయును. అతనినిఁ జేతనైన దిదియొక్కటియే విద్య. దొర ముఠునలో బ్రవన్నుడై నెకి గాంధీర్య మవలంబించెను. అపు డతని కన్న గిలుపగా రంగనాథ నిట్లనెను. “తమరితో నొక్కటి నేను మనవిచేయవలెనని వచ్చితిని. మా తాతగారి దీక్షానిమిత్తము. నా కిచ్చటికి వచ్చుటకు గొంత హక్కు న్నది. ప్రభువులు నాటకకళాభిమానులు. నాకుఁ దెలిసిన విషయము ప్రభువు లతో మనవిచేయకుండుట నాయందు దోషమగును. మా తాతగారి పట్టణములో నర్జునరావుగారు రని యొక గొప్ప నటకుడున్నాడు. ఆయన పేరు తమరు వినియే యుండవచ్చును. ప్రతికలలోఁ జాలసార్లు పడినది. ఆయన యం. వి. పట్టభద్రు డైనాడు. ఈయూరిలో మంచి నాటక సంఘము లేదు. ఆయనవచ్చి మన యూరి లోననే న్యాయవాదవృత్తి చేయుదునన్నాడు. దొరగారి యనుగ్రహ మున్న తో వచ్చి తమ గ్రామములో నుండవలయునని తన యుద్దేశ్యమని నాతోఁ జెప్పి నాడు. తమరి యాదార్యము. తమ నాటక కళాభిమానము కవితా కళాభిమానము నాయన యొక్కవగా వినినాడట. రాజాగారి దర్శనము చేయింతురాయని నన్నడిగినాడు. నా తాతగారిని బురస్కరించికొని ప్రభువులకు నాయెడ నుంతజాలి పొడనూపదాయని నేను వాగ్దానము చేసెతిని. తమరి యనుజ్ఞయొనచో నేను వారికి జాబు వ్రాసెదను. ఈ సంగతి తమతో మనవిచేయుటకే వచ్చితిని. మహాకవులైన యతనిగారితోఁ దమకు మనవిజేయుటంటిని. వారు నన్నెవచ్చి ప్రత్యక్షముగా మనవిచేయవచ్చును. సాహసించి వచ్చితిని. నే నవినయముగా బ్రవర్తించినచో తమింపవలయునని ప్రార్థన” అపుడు దొరగారు రతనినివంకఁ జూచి “మనయూరిలో సారథియున్నాడు గదయ్యా! గొప్ప నటకుడు. ఆయన యెందుకు” అనెను.

అతని-అయ్యా! ఆ యర్జునరావుగారు యమృతపరీక్ష యిచ్చినట. వ్యాయాసాదియట. మనకు రెండు లాభములు. ఆయన మన వ్యవహారములు చూచుచుండును. అక్షరపుముక్కరానివాడు సారథి కిమి నాట్యము తెలియును. ఈయూరు గనుక సరిపోయినది.

రంగ-“అర్జునరావుగారు భరతశాస్త్రమంతయు జదివినవారు. ఇంగ్లీషులో నాట్యము కుఱించి యెన్ని వేల గ్రంథములు చదివారో నాకుఁ దెలియదు. ఆయనకును మఱొకరికిని బోలిక యేమిటి. పైగా నాయన తమ ఆశ్రయమును వాంఛించుచున్నాడు.

అతని-సారథి వచ్చి దొరగారి వాశ్రయించినదెపుడు. ఆశ్రయింప లేదు. సరిగదా తమరివిగూర్చి సారథికి మంచి యభిప్రాయ మున్నదా?

దొరగారు-“మనలనుకురించి యెప్పుడైన వ్యతిరేకముగా మాట్లాడెవా?

అవధాని-“అతనికున్న గర్వమునకు మాట్లాడ దని యెట్లు చెప్పవచ్చును. తమరి ప్రసక్తి వచ్చినపుడు నాలుగిదిములక్రింద నేనున్నాడో రంగనాథముగారి నడుగుడు. అదియేమిటి చెప్పుడు.

రంగ-“ప్రభువుల యెగుట నట్టిమాటలు చెప్పకూడదు. దొరగారియాదా ర్యము సారధివంటి నిరక్షరకుక్షి కేమి తెలియును, ఈదివాణమేమిటో యిచ్చటి మరియాది లేమిటో యతనికిఁ దెలియగలనా? పైగా నేనుండగా నట్లునుట నాకు మిక్కిలి కష్టమువేసెను, నేను బాగుగా మందలించితిని. పారథీ! నీవేమి మాటా డుచుంటివో నీకుఁ దెలియుటలేదు. ఎవరివద్ద మాటాడుచుంటివో అంతకుముందు దెలియలేదు. నేను దొరగారి సేవకుడను. నా కీనాడు లిండికి గుడ్డకు లోపము లేదనగా నా దివాణపు జలుకు. దొంకినాడు ప్రాణము వదిలవలసి వచ్చినచో నేను సిద్ధము. ఆ రాజవంశము నృగనల భంగీరుధుల వంటినారు అని చెప్పితిని. అంతటితో నతిడు మెల్లడి యూరికుండెను.”

ఈ సందర్భములో సామాన్యలైనచో నేనున్నాడని విగ్రహీతవివారు. ప్రభువు లట్లుచేయరు. ఏమనిన నేమి. అల్పపు మాటయైనను వధికపు మాటయైనను రెండును వారి కొక్కటే. అందుచేత నేనున్నాడని యడుగ నక్కఱలేదు. రాజుగారికి సారధిమీదఁ గోపము వచ్చెనని తెలిసినమాట కేమియు మీఱలేదు. కాని బీజము నాటితిమని మహాకవుల కిద్దఱికిని దెలియును. అపుడవధాని “తమరి యనుజ్ఞ యైనచో రంగనాథ మర్జునరావుకు జాబు వ్రాయును. తమరు యనుజ్ఞ యిప్పించవలయు” ననెను. దొరగారు మాట్లాడుకుండ నూరకుండిరి. అవధాని రంగనాథముతో నిట్లనెను “రాజుగారంగీకరించిరి. మిరర్జునరావుగారికి రండని జాబు వ్రాయు”డని. రంగనాథము “అర్జునరావు వేషము వేసినచో వేలకొలది డబ్బు కురియును. అతనికి నెలకు వాల్గువందలో మూడువందలో యిచ్చినచో వారిముననొక నాటకముగాఁ దీలికగా నెలకు రెండు మూడు వేలు లాభము వచ్చును. పాలునకు బాతిక వేలు లాభము. ప్రభువులెట్లును మహాదారులే. అడిగినవారికి లేదనుట తమ వంశములో లేదు. ఈ పాతిక వేలు దానధర్మములు చేయవచ్చును. మహాకవులైన యవధానిగారు నాటకములు వ్రాయును. వారికి గండి పెండరము వేయవచ్చును. మణికిరీటము పెట్టవచ్చును. వారి నాస్థాన కవులుగా జేయవచ్చును. ఎంతిమంది కవులనైనఁ బోషించవచ్చును.”

అవధాని-“నే విదివఱకే యిచ్చట నాస్థానకవిని.”

రంగ-చిత్రిము నేనన్నదదికాదు. దొరగారు తమరి నాస్థానకవిగా నెన్ను కొనుట దానికి బెద్దసభ చేయుట, ఆనాడు తమరొక కావ్యమును దొరగారి

కంఠము చేయుట, మేమందఱము ప్రశంసాపద్యములు చదువుట రాజవంశమును దమరు పెద్దనాదులు శ్రీ కృష్ణరాయ వంశమును వర్ణించినట్లు వర్ణించుట. తమ రాష్ట్రాన కవులని దొరగారు తమ కొక సనదు నిచ్చుట. ఇంతి యుత్సవము జరుగవలెను. ముందు తమరిని కవిసార్వభౌములనుజేసి యీ పని జరుగవలయును. అప్పుడు గాని దొరగారి యాశ్రితులమైన మాకు, దమరు మహాకవులని సంతోషపడెడు మాకు గుండెలలో నున్న యుత్సాహము వెలికిరాదు.

అవధాని-“అవునయ్యా! మంచుట యన్నావు. పూర్వము శ్రీ కృష్ణజీవరాయలు పెద్దన్నగారి నే యాదరించిరి. నేడు దొరగారు నన్నే యాదరించుచున్నారు. రాయలవారి పేరువలె నే దొరగారి పేరుగూడ శాశ్వతియుగా నుండవలయును. దానికి నే నేతిగుడును.

రంగ-“విస్సంధేహము కవిగాదమరే తగుగురు. పెద్దన్నగా రాంధ్రకవి తాపితామహుడు. మీ రాంధ్రకవితామహావిష్ణువు.

అవధాని-“అవును దొరగారు! మీరునన్ను కవిసార్వభౌముని చేయవలెను. అనాటికి మీకు నేను మనుచరిత్రము వంటి గ్రంథము వ్రాసి యంకితమియవలయును. తమరెట్లును ప్రభువులే. నాయందు దయమాపవలయును. ఎన్నాళ్ళ నుండియో యీ కొరిక నాకునుఁ గలదు. తమకునుగలదు. ఇప్పుడు రంగనాథముగారు బయట బెట్టిరి. ఇది చక్కనివేళ. గురువు కర్కాటములో నున్నాడు.

రాజుగారింతవఱకు నవ్వుచు గూర్చున్నవాడు నవ్వు మానివేసి లేచెను' వారిద్దఱును లేచిరి. రంగనాథమురేపే యర్జునరావును వ్రాసెద ననెను. అవధాని తప్పుకుండి వ్రాయుమనెను. కవులిద్దఱు వెడలిపోయిరి. అప్పటికి బ్రౌద్ధగుంకి చీకటిపడెను. రంగనాథము జమిందారంతిటివాడు. అతని మొగములోనను గోపాదులు కనిపించవు. ఎప్పుడును నవ్వుచు నేయుండును. నిజమున కతని కెవ్వని మీదను గోపములేదు. ఎవ్వరిని మీద ననుగ్రహము లేదు. తాను మహాకవి. ఈసంగతి తన శిష్యులకు దప్ప మఱి యెవ్వరికిని తెలియదు. తా నాస్థానకవికొవలయును. తనకు గండపెండెరము వేయవలెను. తన కెవ్వరు నేయరుగనుక మఱి యెవ్వరి కైన నేయించుటకు బ్రయత్నించవలయును. అది తన కేమి లాభమనగా నా ప్రయత్నిములో దప్పి జారి తనకే రావచ్చును. అవధానికి మాత్రము రాకూడదు. రాకుండ దాను జేయగలడు. దానికి బీజమీ పూటనే వేసెను. అర్జునరావు వచ్చిన తరువాత దాని నాటకమున్నది.

ఇది యంతయు రంగనాథము మనసులో ననుకొనకు. అతనిని గుఱించి చెప్పినప్పుడు చెప్పకతప్పదు.

రంగనాథము చీకటిలో వెళ్ళుచుండెను. అతడతనిని గుర్తపట్టి పలుమంది వారిలో నతనికి నమస్కారములు చేసిరి. కొంత దూరము పోగా సారథి కనిపించెను. సారథి తలవంచుకొని పోవుచుండెను. రంగనాథ మతనిని బలకరించి యిట్లనెను “అలా చించుచు పోవుచున్నట్లున్నాడు. ప్రతాపసింహ వేషమున భావించుచున్నట్లున్నది. నాటకము కిరీటిచేత వ్రాయించితిరటకదా! అతడు చాల తెలివిగల కుఱ్ఱవాడు. అతనిలో, గవికిఁ గావలసిన యధార్థమైన యావేశమున్నది. మంచివాని నెన్నుకొన్నాడు” అని యొక వికృతిముగా నవ్వుచు ‘అవధాని గారిచేత వ్రాయించితిరికాదు బదికి పోయితిమి. ఈ క్షౌంఘదయైనను భావములు మీది గనుక పద్మిరచన యెట్లున్నను నాటకము మాడఁగల్గితిమి. ఈ నాటకములోఁ బద్మములు కూడానున్నవా”యనెను. సారథి “యొక్కటే పద్మము. అది మీరు వ్రాసిపెట్టెదనున్న గీతమాలిక. తమరి యింటికి రేపు వర్తించునుకొన్నాను”

రంగ-“అరే నేను వ్రాయనక్కఱ లేదనుకొన్నానే. నాటక మింకెన్నాళ్ళున్నది. మరల మీరు కనిపించలేదు. కిరీటి చేతనే వ్రాయుంతురనుకొంటిని. అతడును బాగుగానే వ్రాయఁగలడు.

సారథి-“రంగనాథము గారూ! కోపపు మాటలు మాటాడకుడు. అతడు కుఱ్ఱవాడు. అతడు వ్రాయలేడు. ఊరికే యతని దగ్గఱబెట్టికొని నేనే వ్రాసితిని కాని యతిడ్కోక నన్ని వేళములో గుండె వెలికి వచ్చిపట్టు చెప్పెను. అందుచేత నతనిని దీసికొని వచ్చితిని. మీకు గోపము రావచ్చును గాని మీరు మెత్తని మాటలతోఁ గొన్ని లోతైన యూహలు వ్రాయుదురు. ఈ యూహలు భావించుటకు రమ్యముగా నుండును. ఆ యూహ లొక కల్పిత లోకములోనివి. రస ముట్టి యూహలలో నుండి పుట్టుదు. లోకమునందుఁ గలిగెడు సుఖదుఃఖానుభూతి వెలికివచ్చుపట్లు వ్రాసెడు వ్రాత వేఱు. ఊహలోకములోని దమత్కారములైన భావములు వేఱు. అవధాని గారి కవియనివియు రెండునుఁ దెలియదు. ఎవడైన కుఱ్ఱవానిలో నటువంటి వెలుగున్నప్పుడు మీ వంటి పెద్దలు వాని నాదరించవలయును గాని వానిమీదఁ గోపపడరాదు. నా మీదఁగోపపడుదు. పసివానిమీద నతనిమీదఁబెట్టుకొనకుడు.

రంగ-“ఎంతమాట యన్నాడు సారథి గారూ! మీ మీద గోపము పెట్టుకొందుననుకొనుడు. మిమ్మునే నేమి నేఁడఁగలను. నేను గాదు ఆ మాటకు వచ్చినచో మిమ్మెవ్వరేమి నేయగలరు. మీరు స్వతంత్రులు. పెండ్లము బిడ్డలు లేని

వారు మీకిది కావలయునని లేదు. సన్యాసివాని నెవరేమి చేయుదురు" అని నవ్వెను. ఆ నవ్వుతో సారథి యన్నచో, బ్రహ్మంస తనమంచితనము యధార్థము చెప్పి బోధాతనము తనకుఁ గోపములేనితనము సర్వమును బ్రకాశించెను. సారథియు నవ్వెను. మరల రంగనాథ మిట్లనెను. "నిజానికి నీవంటి నటకుడు సృష్టిగో నవతిరించునా. మీదొక యవతారము. ఆ సంగతి నాకు బాగుగాఁ జెలియును. మీతో సమకాలికులమై పుట్టటయే మాదొక యదృష్టము. మిమ్ము జాగ్రత్తలెనివి కాదుగాని శ్రీ కృష్ణుడు జన్మించిప్పుడు గోపికలు జన్మించితిమి యొకప్పుడు పుట్టి యేమిలాభిము. ఆయన వేణుగానమును వారు వినితిరించిరి" మరియొకప్పుడు పుట్టినచో వారి బ్రదుకులేని పరమార్థము లేదు కదా! నిజముగా మీతో సమకాలముగా బుట్టిన మాయదృష్ట మట్టిది" అతడట్లును చుండగా సారథి కించిత్సంతోషము కొంచెము వెటకొరముతో గూడిన నవ్వుతో మాటాడకుండు శబ్దవినియెను.

రంగనాథము నడచుచుండెను. మణియింకెవ్వడైన నన్నచో దాను మాటాడిన మాటలకుఁ మనసులో సంతోషించుకొని యుండును. కనీసము తాను మాటాడిన మాటలు పర్యాయోదయమైన జేసియుండును. చింతింపలేని మొగములో నొక నవ్వురేకయైనను దోచియుండును. రంగనాథము ఎందరి యేరియును లేవు. అతడింటికిఁబోయెను. అతని గృహమునందన్నియు, గృత్రి మారములే. కృత్రి ములు మాటలు. సహజముగా నేదియునుండదు. ఒక్కయూహలోకములలోని యొక కల్పిత సమాజములోని మాటలవలె నడకలవలె నాయెంటిలో నుండును. తిండ్ర వచ్చెనని కొడుకు వచ్చి కాళ్లను పెనజేసికొనడు. తానొక యాటకము పుత్రుఁ గ్రీడించుచు దిండ్రుకి వది చూపించినచో బాగున్నది నాయనా యని కాని యాలాగలే తిండ్రుని గాని యిట్టిలోకసహజములైన మాటలుండవు. "ఘోనోయి! నా దిడ్డ జయంతుడు. పెద్దవాడైన తరువాతి నలకూబరుడగును" ఇట్టి కృత్రిమ భావములే యుండును. భార్యవచ్చి భోజనమునకు లేమ్మనగా నిడుగో లేచుచున్నానని గాని నాకొకరిగా లేదని గాని యనకు "భోజనమా! ఏమి యన్నము తినకపోయినచోఁ బ్రదుకమా!" యని యొక్కప్పుడు హేళన. మరి యొకప్పుడు "అన్ని మేమిటే! అచ్చముగా కాఫీ త్రావిబ్రదుకరాదా అచ్చముగా కాఫీ త్రావి బ్రదికెనువారు స్వర్గలోకములకుఁబోవుదురు. దేవతలమృతి ముత్రావుదురు. ఈ వెధవ తిండియేమిటి. అచ్చముగాఁ బాలును పర్మతులును ద్రావి బ్రదుకవలయును. అవును సహము గాజువలెనుండును. మన కిరీరముతో నుండి వెనుక నున్న వస్తువును జూడవచ్చును" భావనారమ్యములై యిట్టి కృత్రిమములైన ప్రసంగముతోనే యతని యింటిలోని జీవితము గడచుచుండును. అత

నికి భార్యనున్నచో లేదులేదు. బిడ్డలన్నచోఁ లేదులేదు. భార్యకంటె బిడ్డల మీదఁ గొంత ప్రేమకలదు అతిని ప్రేమయంతయు నభినయము. అతినికి స్వప్న మొత్తముమీదఁ లేమిం చెడి పదార్థ మొక్కటే యున్నది. అది తాను. అతినికిఁ గోపమున్నది లేదు. ఇంటిలోమాత్రమున్నది అతినికోప మంతయు భార్యమీద ఆమె యతినికి వణకి పోవుచుండును. పది మందిలో నతిడు భార్యను గుఱించి మాటాడివపు నతిడు భార్య నేవతి యనుకొనవలయును పదిమందిన్నే హితులుండగా నతిడు భార్యతో ప్రసంగించుట చూచి తీరవలయును. ఆమె సత్యభామ. ఇతిడు కృష్ణుడు. భార్యతో నతిడొంటరిగా నున్నప్పుడెంతామెను సాదించెడి సాధింపులు పెట్టిడి రొప్పు భగవంతునికే దెలియును. ఆమె యతిని బెద్దపులిని జూచి నట్లు చూచును. తిక్కన చెప్పినట్లతిడు ధర్మరాజు. మెల్లని పులి. ఆ పులియే యితిని కంటె నయము. అది గాంఁడించును.

రంగనాథమునకు మనసులో నేదియోయొక కొత్త యూహ కలిగెను. ఆతడు వెంటనే యెప్పుడును భోజనమును జేయడు. శిష్యులెప్పుడు నింటిలో జోజులుగానే యుందురు. వారితో బ్రసించించి బ్రసంగించి యే పనికొందు గంటలలో సోకుమార్తముని పరులు భ్రాంతి పడదగిన యాపసోపాలు పడి లేచి పన్నునముచేసి శిష్యులను బంపించును. అతినికెదో యూహకలిగింది వెంటనే లేచి శిష్యులతో నిప్పుడే తత్తవని చెప్పి బయటకుఁ బోయెను. ఆ పోక శరీర కుమారునింటికి బోయెను. అప్పుడు వాసంతి పాడుచుండగా శరీర కుమారుడు వినుచుండెను. రంగనాథమును మరియాదచేసి గూర్చుండఁజెట్టిరి.

శరీరకుమారునకు రంగనాథమున కదియొకవిధమైన స్నేహము కలదు. ఇద్దఱు నించుమించుగా సమవయస్కులు. ఏఁ గ్రామవాసులు. ఇద్దఱు నన్నొక కుమారులకు లోపములేనివారు. ఇద్దఱు నింగ్లీషు దదివినవారు. ఇద్దఱును రసింద్ర శాశ్వతాగూరు కవిత్వమునం దిష్టముకలవారు. నిద్దఱు నరవిందఘోషుని యనుయాయులు. ఇద్దఱుఁ గళాభిమానులు. ఈకళాభిమానములోననే భేదము. శరీరునకు సంగీతిమునం దెక్కువ యిష్టము. రంగనాథమునకు సాహిత్యమునం దెక్కువ యిష్టము. శరీరు దుహితృగతి సంగీతివిద్యాతన్మయుడు. రంగనాథము స్వగత కవితా విద్యాతన్మయుడు. శరీరు నొద్దలేని యొక గొప్పగుణము రంగనాథము యొద్దియున్నది. రంగనాథమునకుఁ లేదనారన్నచో ననిష్టము. వారనాగరకులని తాత్పర్యము. వారికి మర్యాది తెలియదని బంధువైనవాడు పరిచయము కలవాడు తనకు మిత్రుడైనవాని తిమ్మిడో బావమఱియో యేదియోయెనవాడు. ఇట్టి వారాస్తీపరులు కానిచే విద్యావంతులు కానిచే వారు “ఏమండీ కులా

జాడినచో రక్షకట్టును. పాడుమని కలగడి హెచ్చరించును. ఆమె నిరాకరించును.

రంగనాథము శరీఘనింటికి వచ్చెను. వాసంతి పాట యాపి కొంతసేపు మైత్రిపూర్వక ప్రసంగము జరిపెను. రుక్మాంగదలోని మొదటిపాట పాడినచో వినవలయునని యున్నదని యడిగెను. ఆమె పాడెను. తరువాత మరల ప్రసంగములోనికి దిగిరి. శరీఘ రంగనాథము నింత ప్రాధ్యుపోయి యేదైన పనిమీద వచ్చితిరా యని యడిగెను. కొందఱిమైత్రి సంవత్సరముల తరబడి సాగును. వారి మైత్రి “యేమండీ” లోననే నిలుచును. శరీఘనకుఁ గవులన్నచో గౌరవము. రంగనాథము తానాయావరణదాటి యివతలకు రాడు. అతిథు వచ్చును. యితరులను రానీయడు. తాను శరీఘ నేమండీ యనును. ఏమయ్యాయనును. ఏమాయి యనును. “నీవు” అనును. శరీఘ మాత్రము “నేమండీ” యనిన మాట రాదు.

రంగ-“ఏమియులేదు. ఒకసారి యమ్మాయిపాట వినిపోవలెనని వచ్చితిని. నేడొక యాశ్చర్యము జరిగినది. నేను దొరగారి దర్శనము చేసితిని. ‘అతఁ యని శరీఘ వాసంతులు నివ్వరపోయిరి. ఎట్లు జరిగినదో చెప్పుమని బలగంత పెట్టిరి. నిజానికి బలవంత పెట్ట నక్కరలేదు. వా రడిగిసి బలిహరిత బ్రాధేయ వడినఁ దాను చెప్పినట్లు రంగనాథము వలించెను.

రంగ-“ఎన్నాళ్లు దొరగారు కృతజ్ఞతలేకుండ నుండును. ఆయన కలలో వాతాతగారు చాలపార్లు కనిపించిరట. దొరా! మీ జమిందారీ యింతది చేసి నది నేను. నా మనుమనికి నీళ్లలో దేవిడీచున్నాయట నాకు ద్రోహము చేయుట. మీ నాయనగారికి ద్రోహముచేయుట. మీతాతగారి నవమానించుట యని పదేండ్లు గాఁ జెప్పుచు వచ్చెనట. ఇన్నాళ్లును దొరగారు లెక్క పెట్టలేదు. దొరగారి తండ్రిగారే పదితోజాలక్రింద స్వప్నములో గనిపించి యవేమటలు చెప్పిరట. ఇది మనకు రహస్యముగాఁ దెలిసిన వార్త. పెద్ద కాసాయున్నాడే నక్కూళ్ళారు, వాడు నాతోఁ జెప్పినాడు.

శరీఘ-దొరగారు మీతో సరిగా మాటాడిరా. ఏమి జరిగినదో చెప్పుదు. చెప్పుదు.

రంగ-నేను వెల్లితిని. దొరగారికి వాతాతగారు వచ్చినట్లే యున్నది. నేను వెల్లినంత నే లేచి నిలుచున్నాను. నేను దోసిలిపట్టి “ప్రభువులు. నన్నంత మన్నన చేయరా”దంటిని. అప్పుడు దొరగారిట్లనిరి. “మేము మీకు దేవిడీచు న్నా చేయుట మీరు క్షమింపవలయును. మా జమిందారీ మీ తాతగారు నితిపి

నది. తమరిమీద మా కేదో కొంచెము కోపము కలిగి యట్లు చేసితిమి. మీరింక మా దేవిదీలోనికి యథేచ్ఛముగా వచ్చుచుండవచ్చును. పోవుచుండవచ్చును” “తరువాతనే వచ్చుట నొక్క యరగంటసేపు కూర్చున్నాను. ఇంతలోబంగారు పల్లెములోఁ దమలపాకులు వక్కలు లవంగాలు యేలకులు జాపత్రి చలువ మిరియాలు పచ్చకర్పూరము కస్తూరి కుంకుమపువ్వు పదిబల్తయిపండ్లు డబ్బను చక్కెర కేళీలు గందిము నల్తరు అన్నియు వచ్చివి.

శిరీషు-మిష్టాదగిన సమృద్ధియు జరిగినది. ఇన్నాశృటికయినను దొరగారి మనస్సు తిరిగినది. ఇంక నవధానిగారు కోటలో నాస్థానకవికాదు. మీరే యవదురు. దొరగారు మీరింక నేదీచెప్పిన వదిచేయుదురు.

రంగ-ఆ. అట్లే జరుగునట్లున్నది. దొరగారి రెండవ కుమారునకు రెండు మూడు నెలలో నక్షరాభ్యాసము చేయుదురట. దానికొక పాటకచ్చేరీ పెట్టింతురట. ఎవరి కచ్చేరీ పెట్టించినచో బాగుగానుండునని దొరగా రడిగినారు.

శిరీషు-అమ్మయి పేరు చెప్పకపోయితిరా.

రంగ-శిరీషూ! నీవు వట్టి పిచ్చివాడవు. నేను మఱి యెవ్వరి పేరు చెప్పుదును. దొరగారే యమ్మయిచేతఁ బాడించవలె ననుకొన్నారు. రుక్మాంగద నాటకము చూచినపుడు వాసంతి పాట విన్నారకదా! ఆయన మోహము పొందినాడు. నేను మీ కుమార్తె యని చెప్పితిని. దొరగారు మిక్కిలి సంతోషించినారు. ఆ యమ్మయి కింకను విద్య చెప్పించవలయును. వీణ ధనమంత యామెను జేయవలయును. మన దేవిదీలో మనయువారిలో మన జమీందారిలో నటువంటి గాయకురాలున్నచో మన దివాణమున కెంత ప్రతిష్ఠ” యన్నారు.

శిరీషు-నిజముగా నట్లన్నారా.

రంగ-అంతియేనా. దొరగారు వాసంతిని గురించి మాట్లాడినప్పుడు నీవున్నచో శిరీషూ! నీయానంద మెట్లుండెడిదో చెప్పలేను. ఇంటికి వచ్చినంత నేనా కాకలిపెననిది. తరువాతవచ్చి భోజనము చేయవచ్చులే. ముందు శిరీషుతో నీమాట చెప్పి రావలయునని బయలుదేరి వచ్చితిని.

శిరీషు-రంగనాథముగారూ! వాసంతి నాబిడ్డయేమిటి. మీబిడ్డకూడాను. ఆమెమీద నాకెంతయధికార మున్నదో మీకంత యధికారమున్నది. మీరును సారధియును వాసంతికి నే నెట్టివాడనో యిట్టివారు. వాసంతిని మీయిద్దరి కప్పగించి నేను చనిపోయినను నాకు దిగులులేదు. వాసంతి సంగీతిములోమీరాబాయి యంతది కొవలయు నని నా యభిప్రాయము. ఆమె యట్లుగుటకు నా

యాత్మ బలిదానమైన జేసెదను. నేటినుండి వాసంతి మీ కూతురు. నా కూతురు కాదు. మీ రామెనుఁ పండితురాలను జేయుడు.

రంగ-శరీషు గారు! మీరు నాతో విన్నిమాటలు చెప్పకలయువా. మనము తొందఱపడగూడదు, నేడు బీజము నాటితివి. దీనివి కృతమును జేసెదను. అమృతయికిఁ గోటలో పెద్ద సమూహము జేయించెదను

శరీషు-సమూహము లక్కఱలేదు. కోటలో సమూహము పాడినది. అది మనకు జాలును. మీ రాస్థాన కవులు. అమృతయి యాస్థాన సంగీత విద్వాంసురాలు. ఇంతియే నాకుఁ గావలసినది. వారు మనకు డబ్బియనక్కరలేదు. పాతికకరాల పొలము మీకున్నది, నాకున్నది.

రంగనాథము వెడలిపోవుటకు లేచెను. శరీషు వాని పదటనే భోజనము చేయుమని బలవంత పెట్టెను. రంగనాథము కొదవి వెడలిపోయెను. అతడు వెళ్లిన తరువాతఁ దండ్రీకూతు లిద్దఱుఁ గూర్చుండిరి. శరీషు మొగములో మహానందము తొండవించుచుండెను. వాసంతి తిండిని జూచి నవ్వెను. వాసంతియొక్క మనోభిప్రాయము శరీషునకుఁ దెలియును. ఆమె దీనిని లెక్కనేయదు ఆమెకు ధన మక్కఱలేదు. కీర్తి యక్కఱలేదు పాటక చేరీలు కూడ దండి బలవంతము మీదఁ జేయును. ఆమె యుద్దేశ్యములో సంగీతము స్వాత్మనందము కొఱకు. ఆ యానంది మామె కింతవఱకుఁ గుదురలేదు. ఆమెకు మరి యొకకోరిక గలదు. సారథివలె నభివయించవలయునని.

శరీషు-నాకుఁ దెలియును నీవు వెక్కిరించుచున్నావని. నీ వింత పాటకు రాలవైస్సోల్యమేమి. కీర్తి గడించవలయును. ఆ దేవిదీ యాస్థాన విద్వాంసురాలి నగా నది యొక ప్రతిష్ఠ. అవిధాని గారిని జూడుము నిజముగా నా స్థానకవి కాకపోయినను నాస్థాన కవియని యెంతమంది గౌరవించుచున్నారో. ఆయన కంటె రంగనాథముగారు గొప్పకవియని చదువుకొన్న వారికందఱికిఁ దెలియును. అందఱుకు నవధాని వట్టి నీరస కవియని తెలియును. ఐనను దెలిసిన వారును దెలియనివారు కూడ నవధానిగారి నే యాస్థానకవియని గౌరవించును. అన్ని సభలకు నాయన నే బిలిపింతురు. పెద్ద పెద్ద సభలకధ్యక్షుడుగా నియమింతురు. ఆయనవద్దవిద్దిఱు ముగ్గురు గ్రంథముల సంకీర్తము దీనుకొన్నారు. చాల డబ్బిచ్చి నారు. జిల్లాకలెక్టరుగారు సభల కధ్యక్షుల వహించినారు. నీ వాస్థాన విద్వాంసురాలవన్నచో మన కెంత ప్రతిష్ఠవచ్చును?

వాసంతి-రంగనాథము చెప్పిన మాటలన్నియు మీరు నమ్మినారన్నమాట.

శరీషు-ఆయన యంతటి మహాకవి యబ్బములు చెప్పనా వాసంతి! నీ మీద నాకుఁ గోపమువచ్చుచున్నది. నీ కెవరిని గూర్చి యెట్లు మాటాడవల

యూనో తెలియదు. రంగనాథముగారి గూర్చి నీ కేసు తెలియును. పిల్లకాకి కేసు తెలియునురా యుండేలు చెప్పి అన్నారు. ఆయన రసింద్రనాథటాగూ రంతటి కవి. ఆయన పద్యము ఇంగ్లీషులోనికి దిద్దునాయెనచో నాయన గొప్పతనమున్నది తెలియును. ఇంగ్లీషు ప్రతికలు మోగిపోనా. మనకు స్వరాజ్యము రావలయును. అప్పుడా యన గొప్పతనము బైటకు రావలయును. ఇప్పుడే నీతో కెప్పుడున్నాను. నీవు రంగనాథముగారిని గుఱించి యిట్లు మాటాడితివా. నేను సహించలేను. ఆయన యెంత జ్ఞాని.

వాసంతి తండ్రి యిట్లుమాటాడినపుడెల్ల తండ్రిని మఱింత గళిపేయును. అది యామె కలవాటు. ఆ గళిపేయుటలేనిచో గూతు నందలి యానందిము శరీషునకు సగములేవలె. కాని యానాడు వాసంతి మాటాడలేదు. మాటాడనేమని శరీషు కూతును తెచ్చుకొట్టెను. వాసంతి యిట్లనెను. “నాన్నగారూ! మీరన్నమాట నేను కొదవవలయును. మీకు దానికి గోపము రావలయును. నేను విమ్మింకను తెచ్చుకొట్టవలయును మీకు నా మీదఁ గోపము రావలయును. ఒకపూట నాతో మాటాడఁ గూడదు. అప్పుడు మరల వచ్చి యహ్మయని పిలువవలెను. ఇది మీకు సరదా. నేనీపూట మీకు గోపము దెప్పించఁదలచుకొనలేదు కాని యధార్థము చెప్పుచున్నాను. రంగనాథము మంచివాడు కాదు. అతడు స్వార్థపరుడు. అసమర్థుడు సోమరి. పాతికకరాల పాలముమీద వాల్గుపుట్టు తెచ్చి పట్టణములో నాటక మాడుచున్నాడు. అతడే పనిచేసినను స్వలాభము కొఱక చేయును. మీ దగ్గఱ దబ్బెన్ని పార్లు అప్పు తీసుకొని వెళ్లినాడు. మనల బాకీ చెల్లించినాడా? లేదు. మీదగ్గఱ దబ్బుతీసి కొంటనన్న కృతజ్ఞతయైననున్నదా? తాను మహాకవి. తన కందఱు డబ్బీయవలయును. ఇచ్చుట విధి. ఇది యతని యుద్దేశము. దొరగారికి నవ్వుములో నతని తాత గనిపించినాడన్న మాట దొంగమాట! వందయేండ్ల క్రిందఁ జచ్చిన తాత దొరగారికిఁ గనిపించెనా! ఈ తాత యెట్లుండునో దొరగారికిఁ దెలియనే తెలియదు. ఒకవేళ గనిపించినచో దొరగారు గుర్తు పట్టలేరు. మీ రెవరిని యడుగును. దాను మీ తాతగారి దివానును మహాకవియైన రంగనాథముగారి తాతని చెప్పినాడనుకొందము. ఆ దొరగా రెట్టివాడు. ఆయనకు దేవుడు లేడు. దయ్యములేదు. నా స్తికుడు పైగా వర్తాక్రమములయందు విశ్వాసము లేనివాడు. ఈ వర్తాక్రమ ధర్మములే దేశమును పాడుచేసినది విశ్వసిం చెడివాడు. ఇది తప్పకుండా రంగనాథము కల్పించిన కథ నాన్నగారూ! మీరు వట్టిబోలా మనుషులు. రంగనాథము తన కెవో ప్రయోజనము లేకుండా ఎదియు జేయడు. నాచేత దన పాటలు పాడించుకొనవలెనని యీ యెత్తు వేయుచున్నాడు. ఒకవేళ దొరగారి దర్శనమైనదేమనుకొందము. ఈయనకుఁ దాం

బూలము వండ్లు నిచ్చిన మాట మాత్రముబద్ధమై యుండును. అబద్ధమో రిజమో యిప్పుడే తేల్చికొని వత్తము పడండి. వారి యింటికిఁ బోదము. దగ్గఱనే గదా శేనే యడిగదను. నాకు వేడిచేసినది ప్రాద్దుపోయినది కుక్కములు నూసి వేసిరి రంగనాథముగారు కొటలోనుంచి తెచ్చిరట గదా! రెండు బత్తెయి పళ్ళెప్పించుడని యడిగదను. అట్లు జరిగినచో నామె విషయమంతయు జెప్పను గదా!” యనెను. శిరీషు బోలెడంత కోపము తెచ్చికొని మాటాడకుండఁజూయి పండుకొనెను. ఆ రాత్రియంతయు గారి దిగించెను.

2

రాణా ప్రతాపసింహ ప్రదర్శనము రాత్రికి జరుగును. రాత్రికి నాటక మాడఁదురనిగా సాయంకాలమున సాంధి యెవ్వరితోడను మాటాడడు. ఆ ప్రాద్దుటిపూట భోజనము నిస్సంకోహముగాఁ జేయును. సాయంకాల మైదు గంటలకు వఱకుఁ జక్కగా విశ్రాంతి తీసికొనును. ఆ సమయములో ఎతనితో మాటాడుట కెవ్వరును రారు. పనులన్నియు సరిగ్గా జరిగినవారేవాయని చూచుటకు వెనెనినో యొకనిని నియమించును. ఈ సంగతి నాటకములో వేసము వేయువారిందఱికిఁ దెలియును. వాసంతికి, దెలియును. కొని వాసంతి నాలుగంటల వేళవఱకు వద్దనుబోయెను. తనొక్కరుకయేనెళ్ళెను. తిండితోఁ జెప్పలేదు. అతడు కొంతసేపటికి వాసంతి కొఱకుఁ జూచి యామె కన్పించక యిట్లు జరుగుట యెప్పుడును లేనిదిగుటచేతఁ గళ్ళవళంపడెను. వంటకత్తియ “యాడువచ్చినపిల్ల నలుగురితో మెలగ వేర్చినపిల్ల, యామెకోసమంతి పసి పిల్ల కొఱకు వలె నాదుర్దాపపెనకకట లేద”ని చెప్పెను. శిరీషునకు నామె యెచ్చటికి వెళ్లినదో యన్నభయమున కంటె తనకుఁ జెప్పుకుండు వెళ్లినదన్న కోపమే యొక్కువగా నుండెను. ఆమె యంతి స్వాతంత్ర్యము నవలంబించుట యతినికిఁ గోపముగా నుండెను. ఒక వేళ నామెకేదైన నాపదరావచ్చును. హృదయముతోడి ప్రేమకౌక మనసుతోడి ప్రేమకుఁ దొలుతికోపమువచ్చును. హృదయముతోడి ప్రేమకు మొదట భయము కలుగును. ఆమె మనో గాయకురాలు గావలయుననియు వివాహము చేసికొన రాదనియు జీవితమంతయుఁ గళ్ళకోసము వినియోగ పఱచ వలయుననియు నట్టివారు బ్రహ్మచర్యవ్రతము తీవ్రముగా నవలంబించవలయుననియు వ్రాహ్మగల్గిన శిరీషునకు నామె తనతో జెప్పుకుండు నెక్కడికో పోవుట యామె యావన ప్రాదుర్భావ లక్షణముని మనసులోని సంకీర్ణము. ఈ భావము శిరీషు డెప్పుడును బయట పెట్టలేదు. దానిని మనసులో వదిలి పెట్టి యెప్పుడు నుండలేదు. ఇప్పటి కోపమున కది

ప్రధానకారణము. కంటకలై పిల్ల యెచ్చటికిఁ బోయినదో దూచిరమ్మననుకొని యతడు కోపముతో నాకేమియవలయును. అమెకు మైవారిటీ చాటివడి. తన యిష్టము వచ్చిన చోటికిఁ బోవునని యూరకుండెను. కాని మనస్సులో నాటబడకుచుండెను. రంగనాథమునింటికిఁ బోయినదేమో దూచిరమ్మనుకొనెను. రంగనాథమును గూర్చి శిరీషునకు నుంచి యభిప్రాయములేదు. అతనికి కయ్యసురచ్చిన కుమార్తె యున్నది. అతడామెకు వివాహము చేయలేడు. చేయకపోవుట శిరీషునకుఁ దివ్య. మఱి తన కూతునకుఁ గూడ వివాహము కాలేదు గదా. తన కూతురు సంగతి వేఱు. అమె గాయకురాలు. అమె జీవితము కళారాధనకు సంకీర్తిము చేయఁబడినది. శిరీషభావలో గాన సరస్వతీ దేవాలయము కర్ణ నామె యొక పూజారి. అమె వివాహము చేసికొనఁగూడదు. చేసికొనుట సరస్వతీద్రోహము. దేశద్రోహము. వివాహములో నేమున్నది. పిల్లలను గనుటయు నాలోగ్యము చెడిపోవుటయు జంతు ధర్మము నకలంబించుటయు.

రంగనాథము మీద శిరీషునకు మఱియును దురభిప్రాయము. రంగనాథ మేళ్లుమీఱిన వాడైనను దలకు రంకు వేయును. అడపిల్లలతో గలిసి నవ్వులయుఁ దిరుగుటయుఁ జేయును. అందుచేతఁ దన కూతురెని యింటికి పోవుట తనకిష్టము లేదు. కాని యింత యనిష్టములో నొక యిషమున్నది. అతడు దొరగారికోటలో వాసంతిచేత సంగీతసభ చేయించును. అయిచ్చమింతటి వ్యతిరేక భావమున గొంతి మార్పు చేసినది.

ఇంతకును మనసులోఁ దానుదా ద్వివృత్తికొనుటయే గాని శిరీష వాసంతి యెదటికి బోయినదో వెదుకవలెనని యనుకొలేదు. ఇతడు వెదకికొని వెల్కినచో నామె యొకచోటఁ గనిపించును. అదిట నామె నేమియు ననలేదు. అచట మురియదగానే మాటాడును. ఇంటికి వచ్చినతిరువాత నామె నొరిపిడి పెట్టును. అందుచేత వెళ్లినక్కఱలేదు. ఇంటికి రానిమ్ము.

వాసంతి పొరధి యింటికి బోయెను. పొరధి యప్పటికింకను నిద్దురలేక లేదు. అమె యతని ప్రక్కనే గూర్చుండెను. అతనికి మనుష్య స్పర్శకలి యుండి మేల్కొనెను. ఇంచుమించుగాఁ దనయొడిలోఁ గూర్చుండిన వాసంతి కనిపించెను. వాసంతి యట్లుకూర్చుండుటలోఁ గ్రోత్తియేమియు లేదు. తిండితో నామె కలిసి యున్నపుడు కూడనట్లు కూర్చుండుట కలదు. చిన్నప్పుడతని బుజాలమీద నెక్కి త్రొక్కిడిది. తనవద్దనంత దన నామెకుఁ గలదు. అతడు లేచి పోయి నూతిదగ్గఱ గాలునేకులు కడిగికొని మరల వచ్చి యామెకు దూరముగాఁ గూర్చుండెను. అమె నవ్వుచునుండెను.

“ఎందుకు వచ్చితివి?”

“రాగూడదా?”

“రాగూడదు”

“ఐనచో వెళ్లుచున్నాను.”

“మొదలు రాగూడదు. వచ్చినతరువాత వెళ్లగూడదు”

“రాగూడకపోవుట నీ యధికారము. వెళ్లుట నా యధికారము”

“నాయధికారము నీ వతిక్రమించితివి గనుక నీ యధికారము నీకులేదు”

“ఐనచో వెళ్లును. ఇచ్చట నే యుండెదను”

“ఎందుకు వచ్చితివి”

“నేను చెప్పను”

“నా కాలి యగుచున్నది. నేను పోయి యేమైనను దినరావలయును”

“ప్రొమ్మ”

“కాదు. వామా! దేనికీ వచ్చితివి”

“రాత్రికి నేను వేసము వేయవలయునుగాదా! నే నెట్లభినయించవలయును. నేను మోహినీవేసము వేసివచ్చుదు నాకుఁ దెలియదు. నే నభినయించితివని యంద అనుకొన్నారు. అది యెట్లు జరిగింది. దాని రహస్య మేమి? నేను నేడుగూడ నట్లు చేయుటకు వీలన్నదా”

“నీ వీనాదు మధ్యాహ్నము ఫలహారము చేసితివా?”

“చేయలేదు”

“ఐనచోఁ జేయకుము, రాత్రికి భోజనము చేయవద్దు. కడుపునకనకలాడుచుండును. నీవీనాదు వేయవలసినవేషము ప్రతాపసింహుని భార్యవేషము. వారు కష్టములలో నున్నారు. తిండితిప్పలులేవు. మొగములో దైవ్యము స్వరస్పీధిముగా గనిపించవలయును. అకలి, యగుచున్నదినుకొనుము. మొగము సహజముగా వాడియుండును. అదే కొంత దైవ్యము. సరిపోవును”

“నే నన్నము తివకుండ నిలువలేను.”

“ఐనచో మరీ నయము. ప్రయత్నములేకుండనే తూలిపోదువు. నిలుచుండలేవు. కూర్చుండలేవు. మొగము వాడియుండును. అచ్చముగా నీ వభినయించిపట్టె యుండును”

“నా మొగముమీద దైవ్యమెందుకుఁ గనిపించును. మీ రంగులు వేయువాడు రెండు కోటా లిచ్చును. నేను వలదిన్నచో విసిరు. మొగమున వాని యంతి పది యేర్పడు రేఖలు కనిపించకుండ వాడింతరంగును మెత్తును. నీరంగును

నీయంతట నీవు వేసికొందువు. మొగమునకుఁ జాయ తెప్పించుకొందువు. కాని ముఖరేఖలు కనిపించకుండు మెత్తుకొవు. నీవు నాడుకొను రంగులు వేటు. నూరి వేటు నీవు పూసికొను రంగు నా కిమ్ము. నే నీవేళ నా రంగుమాత్రమే పూసి కొందును. పైగా నాకు వేసమువేయుటకు నా డెందుకు. నేను చీర కట్టుకొన లేనా. పైరాణి తొడుగుకొనలేనా. నా రంగు నేనే వేసికొందును. నా వేసము నేనే కట్టుకొందును. మొగమునకుఁ జేతులకుఁ బూసికొనుటకు నీ రంగు నా కిమ్ము. అట్లయినచో నేను వేసము వేసికొందును. లేనిచో రాను”

“నీ యిష్టము వచ్చినట్లు చేయుము. అంతయు సిద్ధమైన తరువాత నాట కము నట్టెటిలో దింపకుము. నీ కడుపునఁ బుట్టెదను.

“అసలు నే నభివయించుట యెట్లో చెప్పలేదు. అభివయము యొక్క రహస్యము దెలిసిన గాని నేను వేషము వేయును”

“మొన్న నెట్లభివయించితివి”

“ఆమె నాకుఁ దెలియదు”

“అట్లే తెలియకుండు నేడుగూడ నభివయింతువేమో”

“ఏమచో నీవు నాచేత వేసము వేయించికొన్నట్లే”

సారథి చాలసే వాలోచించుచుఁ గూర్చుండెను. చిరః కిట్లనెను.

“ఈ నాటకము కానిమ్ము. తరువాత నేను చెప్పెదను. అది నేను నీకుఁ చెప్పదగిన మాట కాదు. చెప్పవలసిన యవసరము నా జీవితములో రాకుండు నుండవలయునని గోరుచున్నాను” అని నిర్వి సాహస్యముగా నత డామె మాట లాడునపు డవలంబించు నుత్సాహ మిశ్రితమైన ముద్దుతోఁగూడిన యొక పరి యాచికము పద్ధతి నవలంబించి మరల ననెను. “వానూ! నేడు కూడ నీవు చక్కగా నభివయించితి వనుకొనుము. అప్పు డా రహస్యము చెప్పనక్కర లేదు. నటనములోని రహస్యము నీకుఁ దెలిసిపోయిన దిన్నిమాట. ఎట్లు తెలి సిన నేమి. తెలియుటకదా. ప్రధానము కనుక నీ వీపూట భోజనము చేయవద్దు

“సరే వెళ్లుచున్నాను. భోజనము చేయను”.

ఇంక నెంత యడిగినను సారథి చెప్పడని వాసంతికిఁ దెలియును. అది యేదో రహస్యమైయుండునని వాసంతి యనుకొనెను. అది తనకుఁ జెప్పకూ డదా. చెప్పవలసిన పరిస్థితి సంభవించకుండు వరకు కొరులకు. తనకా రహ స్యము చూచాయగానయినా తెలిసివో అతిశయ తవతోఁ జెప్పెడి సన్ని వేశ మేర్పరచును. తా నారాత్రి భోజనము చేయకుండు నుండఁగలదా. ఫల. వారమువేళ దాటిపోయినది. ఫలవారము చేయకుండుఁ దానుండఁగలదా. అటు

కవులు తన కాళిదేయుడున్నదా యన్న ప్రశ్ని కరిగను. ఆకలిదేయుడున్నట్లులేదీ. రెండుపూటలు ఫలహారము. రెండుపూటలు భోజనము. ఆవళి కడిచేయుట యలవాటైనది కాని తన కాళిదేయుస్థకు వేసినది. ఆవళికుఁ దినుటయే జరుగుచున్నది. ఆకలి యెట్లుండునో తెలిసికొనుటకు సారథి మంచియుపదేశ మిచ్చినాడు. ఆమె యింటికిఁబోయినది. తండ్రి మొగము ముడుచుకొని కూర్చుండెను. వంటకలై ఫలహారమును దెచ్చిపెట్టెను. ఆమె తాను తివ్వినవట్టి కాఫీ తాగను. శరీరపిల్లనెను. ఆమె కవి మహారాజు. రంగవాధముగారి యింటిలో ఫలహారము పెట్టియుండురు. వారికేమి జమిందారులు. మనము వట్టి యిద్దెనలు, పెనిరల్లే తిందుము."

వాసంతి—“వాన్న గారూ! నేను రంగవాధముగారింటికినీ వెళ్ళలేదు. ఫలహారమును జేయలేదు.

అతడు—“నీ వెచ్చటికి వెళ్లితిగ్ నాకెందుకు. ఫలహారము చేసితివో నీదో నాకెందుకు. నేను నీకుఁ దండ్రినా. నీవు పెద్ద రిద్వాంసురాలవు. నేను వట్టి వనటను. ఎందునకుఁ బనికి రానివాడను. నీకుఁ దండ్రిగా నుండుటకుఁ దగను. నీవు స్వతింతురాల వైపోయినావు. రంగవాధమున్నాడు గదా, కోటలో నీసఖ జరుగును. నీవు రాణివైపోయెదవు. ఆస్థాన రిద్వాంసురాల వయ్యెదవు. అవును నీకు మాతెక్క యేమిటి. నీయంతి దానినినీవు. మేమెవరమో"

వాసంతి కన్నీళ్ళు పెట్టుకొని పోయి తనగదిలోఁ బండుకొని యేడ్చువారంభించెను. లోనఁ తిలుపుగడియ వేసికొనెను. ఆమె ప్రాధుంకుంకువఱకు సారథివద్దనే యుండెను. ఇంటికి వచ్చువేళకు నేడు గంటలయ్యెను. తండ్రి కూతుల యీ వాగ్వాదము గంటసేపు జరిగెను. ఇంక భోజనము చేసి తాము నాటక భవనమునకుఁ బోవు వేళయైనది. తమకొఱకు బండి వచ్చును. బండి వచ్చెను. అప్పటికిఁ దొమ్మిది గంటలయ్యెను. వాసంతి తిలుపు తెలువలేదు. వంటకలై పలుసార్లు పిలిచినది. చివఱకు శరీరపిల్ల కొంతసేపు కోపపడెను. మరి కొంతసేపు బలిమాలెను. ఆమె తిలుపు తీయలేదు. కాలమూరక గడచిపోవుచుండెను. నాటకకాలమంది పదిపిలుపులు వచ్చెను. అవును శరీరపిల్ల దగ్గఱకు పోయి యిట్లనెను. “నీవు భోజనము చేయ నక్కఱలేదు. ప్రాయోపవేశము చేయుదువు గాని, ఆ సారథి నాటకము పాడైపోవును. ఆవేసము వేసిన తరువాత మరల వచ్చి గదిలోఁ బండుకొని తిలుపు తాళము వేసికొనుము. మరల సారథి దగ్గఱ నేను తిలయెత్తి కొనువట్లు చేయుము. నీవు వెంటనే తిలుపు తీయక పోయినచో నేనింటిలో నుండి వెళ్లిపోవుదున్నాను. నీవు బ్రతికియుండగా

నేను తిరిగిరాను. నేను నీకు, దండెత్తినట్లు వెంటనే తిలుపు తీసుకురావలసిందిగా నేను. వాసంతి తిలుపు తీసెను. కంటయిది పోయినట్లు నేను. ఆమె 'నేను' వనెను. శరీరం "పోనీలే నాటకమునందే వచ్చిపోయినట్లు నేను. ఆమెకు నాటకము మొదలి పగములో వేషము లేదు ఆమె పోయి తన వేష భారణపు గదిలోఁ గూర్చుండి యేడ్చుచుండెను. ఆమె వేషము వచ్చుటకు వదామ నొక్కరంగమే యున్నదనిగా సాధి యామె వద్దకు పోయెను. ఆమె గూర్చుండి యుండెను గాని వేషము వేసికొనుట మొదలు పెట్టలేదు. అదిట నొక చిన్న కీపమున్నది. వాసంతి యే స్థితిలో నున్నదో యతనికిఁ దెలియదు. అదిదామెనుఁదొందట పెట్టి తన రంగుసీసా తెచ్చి యామెచిచ్చి "యేలాగో యొకయల్లాగు తొందట నా వేసికో. ఈ రంగుపైబోయిందరినే నీవు రాకల యు"ని చెప్పివేశెను. ఆమెతల చీకరిబాకిరిగా నుండెను. ఆ రంగు మొగానికి ఊసికొనెట్లు పూసికొనెను. ఎట్లున్న నేమిలే యన్నట్లు మొగానఁ దెచ్చుకుంకు మబొట్టద్దములోఁ జూచి పెట్టకొనెను. దుస్తులుండు పెట్టిలో నుండి దీసి యొక తెల్లచీర కట్టకొనెను. ఇదితట కామె యొక ముఖములే రచిత తొడిగిగొని యుం డెను. దానినూడఁ దీయలేదు. తిండిమీదఁ గోపము కొఁది జేరికున్న యామె జరిల గాజా లింటివద్దనే తీసివేసెను. ఆమె రంగముగాఁ బ్రవేశించు వేళయై వది. ఒక కుర్రవాడు రాజాప్రతాపసింహునకుఁ గొడుకు. వానిని ముందు పెట్టు కొని వాసంతి రంగభూమి కవతరించెను. ఆమెయనతిరించుచుండగానే యాడు దుగా నా తిరినపు నుండి సారధియు రాజాప్రతాపసింహుని వేషముతో రంగ భేరిమున కవతరించెను. అదిడును సామాజికులను వాసంతి నొక్కమాటు చూచిరి. వాసంతి కనులెత్తి సారధిని జూచెను. ఆ కనులు చింతినిష్ఠుల వలె నుండెను. ఆమె కంటే దుఃఖము ర్తి మఱి యింకెవ్వరన్నట్లుండెను. ఆమెతో నవో డెద్దలై పోవునట్లుండెను. తనతిండి యిట్లు మాటాడెనని సాధితోఁ జెప్పవలెనన్నట్లు మె ముంగుకు నడిచెను. నెనుకనుండి యామె నోట నవతల్లి పిన మాట యొకఁడందించుచుండెను. "మహారాజా! ప్రాదుటి నుండియు భోజనము లేదు. పిల్లనాడెట్టి యేడ్చి నీరసించెను. తినుటకేమైనను దెచ్చితిరా" ఈ మాట లామె యనవలయును. తనస్థితి పిల్లవాని మీద, చెట్టివట్లుండెను. ఆమె యా మాటలు నోటితో ననెను. తన కప్పుడున్న ద్వైతములో బిల్ల వానిని దగ్గఱకుఁ దీసికొని యెత్తికొనుట యామెకు తన దీపస్థితికి దిం యొసక లేని తనమునకు సహజముగా నాంబున మయ్యెను. ఆమె యెట్లు నిలిచినదో యామెకు దితి యాదు. ఆ పిల్లవాని నెట్లు దగ్గఱకు కీసికొన్నదో యామెకు దితి యాదు. తన నిరాధార గుండరిమైన యార్తి తాను క్రెద్ద లేకుండఁ గట్టివ చీర తొలగించి ముఖ

మఱ రయక య పరిస్థితి కామకంఠ దోహదము చేసివో యమెమఱ దెలి
యదు. ఆమె మహారాణి కనుక మిగిలిన పటరయక తోడిగొనివచ్చును. ఇప్పు
టిస్థితియూ తెల్లచీర. అశ్రద్ధగా, బెటికొన్ని పెద్ద కుంకుమబొట్లు పాతికరెక్క
మును దీపింపఁ జేసెను. గాజాలు లేనిచేతులు తిం యిప్పుటి బీదతమును వెల్ల
దించుచుండెను. మొగమున దివకుఁ జేతికాకుండుఁ బూసికొనిన రంగు అశ్రు
లలోఁ దిరిగి కొట్ల కొనిన గుమ్మరిత నుండెను. ఆ యెఱ్ఱని ననులో దైన్యము
క్రమస్థుఠింపఁ బడుచుండెను. ఓపిక లేక కంఠస్వరము మందముగా నుండెను.
సహజమైన కంఠ మాధుర్యము పెడఁబోయినది. పిల్లనానిని దగ్గఱనుఁ దీసికొ
నుట యామెయొక్క యాశ్చర్యమైన యొక రుచిగామైన చిహ్నమయ్యెను.
సామాజికులందఱు ప్రశంసా మానసాస్పాదములు చేసిరి. వారిధి వాసంతిని
జూచుచునే నివ్వరి పోయెను. ఆమె యింతలో నింత కుభిసయ్యకాలిని యెల్ల
య్యోకో తాతనికేఁ దెలియలేదు. ఆమె యన్న తోఁచిని మునుగాఁగ నుండు
లోఁ దాను పట్టకొలేవంతఁ ప్రేమయు జాలియు నుండునెను. అతిదోక యర
లిప్తగా, బ్రతఁపవించుకూగా లేక. సామాజికముగా నయ్యెను. వెంటనే
సామాజికుల తంకఁ జూచెను. ఇనును మీరితనే గూమెను ప్రశంసించు
చున్నా నన్నిటలు అన్నిదా మాపు. అతని మాపు తొలిగింప నొనఁబడెను.
నాటకము నగమెనను వారిధి యంతరిక్షము సామాజికుల తంకఁ జూచలేదు. తొలి
తెగలో నందఱును గూర్చుండిరి. జమిందారు, అధిధాని, రంగవాగము. మఱి
కొంతఁలు పెద్దలు ఉమాపతి తొత్తుకొనినలోఁ గూర్చుండెను. మలకానగోఁ
గిరిటి యుండెను. కిరీటికేఁ దాను ప్రకళింపు చీటి పంపించుట వఱచినదయ్యెను.
అతిశు పేద కుర్చివాడు. గర్జములో గూర్చుండెను. గెంతు రూకలు పెట్టి
టిక్కలు పెట్లకొన్నాడు. తంకే నాటకమునందలి కుభిసము చేతి నప్పు
జేసి తెచ్చివాడు కబోలు. లేవనికొ నుట్టి కుభిసయును. అధిధాని మొగము
గాంభీర్యమును గొప్పమును వశ్య గ్రక్కచుండెను. రంగవాగ మెప్పుటి వలెనే
నవ్వుచుండెను. దొంగరి మొగములో నూహించగాని యొక భాగమేదియో
గనిపించుచుండెను. ఆమెను ద్విషి వానింతి మీదనే నిలిచియుండెను సాధి
మాపు నాల్గుపైపుఁగ దిరిగెను. అతిశు సామాజికుల తంకఁ జూచుచుండెను.
తింఱోఁ దాను జూచుకొనుచుండెనే గానా ప్రతాపుని కుటుంబ కష్టమును
భారించి వానిని దిగ్భావపుచుండెనే సామాజికుల కేమియుఁ దెలియకు. అతిశు
తం కుటుంబ కష్టమును జూచి దిగ్భాగింతుడై పిచ్చిపిచ్చిగా నలువైపుల జూచు
చున్నట్లు సామాజికులకు భాసించెను. అతిదోక భారించుచున్నాడు. దాని
తభిసయ్యముగా ద్రవ్యమున్నానని తెలిపిం దా సామాజికులలో నొక్కఁడే.

అప్పుడు సారథి దృష్టి యతనిపై బడెను. ఉమాపతి చిటువలె నవ్వెను. సారథియు నవ్వెను. ఆ నవ్వి నవ్వును వైరాగ్యచ్ఛాయగా భావింపఁజేసెను.

సామాజికు లందఱు మంత్రిముగ్ధులవలెనుండిరి. నాటక మారంభమైనది మొదలు సారథి యొక్క యభిప్రాయ విశేషముచేత బెసగుటకు నీలలేకుండెను. మరియు వాసంతి వచ్చితిరువాతిఁ గరుణరస ముట్టపడఁ జొచ్చెను. సాంధి రంగనాథము చేతి గీత మాలిక వ్రాయించెను. అతడు భాగములు చెప్పెను. రంగనాథము గణయాతిప్రాసములు కూర్చెను. రంగనాథము చాల చోట్లఁ దన మాటలు అంచుటకు నీలలేకపోయెను. “రాద్రింపముఁ దిగ్గు! ఆ మెత్తని మాట లేమిటి” యని సారథి చాలమాటలు తీసివేయించెను. అందుచేత రంగనాథమున కొపద్యములలోఁ కవిత్వము కనిపించలేదు. అపర్యాయము దదివకే ఘట్టముగచ్చి నది. రాజపుత్రి నైవేద్యములను యుద్ధమునకుఁ జేరేపించుచు సారథి ప్రక్కఁ జేరి వంక దిగి దానినిఁ జనుపుచుండెను. అతని ప్రత్యర్థిభావములు రంగముమాడ నతని విచిత్రచింతకమణములు ధియంకరిమైన యంగికభిప్రాయము రంగభూమిని దద్దరిల్లజేసెను. గీతవాలికాంతమునఁ జిడు సంగీతమును దీసెను. అది చాల గొంచేము. అతివెప్పువెప్పు పెట్టు చెయ్యచుండును. ఆ సంగీతముకొని సంగీతము రాద్రింపములోఁ గలిపిపోయి భాగమున కొక రిక్షణంతి సంపాదించును. అత పెట్టు సంగీతము తీసివెంటి నే చింతితఁగతితో నెండ్లోఁ వక్కిరించెను. జయంతియు మంత్రి ముగ్ధమెయ్యంపగా నాని వక్కిరింపు మరియుఁకిని వగలైవానిని జోరఁమాయమునెను. మొదట వక్కిరించినవాని పక్షమున బదియందొ పదియల ముఁనంకే లేచిరి.

అది పెద్ద గండఱగోళ మయ్యెను. నాటకము సాగక ముందటిఁ జేత దిండ బడెను. ఆ యూరిలోఁ బెద్ది రాడీలజలుండెను. వారిలోఁ గొందఱు నాటక కాలలో నడుపు పెట్టువారు. వారు పదిమందియు లేచిరి. ఆ పదిమందియు నీపది మందియు ఘర్షణపడుచుండిరి. ఒకనిద్దరినైచో బహుటిఁ గంటివేసెనెనాఁచె. ఆ పదిమందియు కొటలోని కొవావాండ్లు. మంచి బలెఱ్ఱులు. నా గూరిగొని యల్లరుల కెప్పుడును రరు. ఎందుకు వచ్చికో జెలికను. అందులో నొక రిద్దరికి నూరిజలులో నొకనికి బాగుగా పరిచయము కలదు. ఇతడు దెబ్బలాట జరుగకుండు వాని వారిద్దరిని బయలుకుడికొనిపోయి లాలించి యుకెగను. కొంత కేపటికి కలిస విషము మేముగా నగధాని వారిఁ జల్లరి చేయువని చెప్పివాడట. వారికిఁ బ్రకటిపు చీట్లు కొని పెట్టివాడు. అతడు వారి నిద్దరిని బయలుకు దీసి కొనిపోయెను. నాల్గయిదు విషము లైతిరువారికి నడు ముగగును. అంబ పద్ధి లేచివెంటి నే యుగధాని దొంగారితో పడు తిం కలు నిటు గూర్చున్నవారితో పడు

పారిధి పంగీతమును నిందింప వారంభించెను. “అబ్బబ్బ! కర్ణకొరము. అతడు పద్మము నెందుకు జడవవలయును. వచనమే చదువరాదా. అయిన నరియేమి పద్మములు. ఎవడో కుర్రకుంజ వ్రాసినపద్మములా. అవి సభాసమము రంజింప చేయువా” యనెను. అ మాటలు రంగవాధము వినుచునేయుండెను. తాను వ్రాసినవిని చెప్పట కదనకాదు. అందుచేతి నూతనవ్యయము గూర్చుండెను.

కొంతసేపటికి పద్మమథాను. మరల నాటకము సాగెను. నాటకము చివరి భాగము విశ్విభముగానే యుండెను. మరల రక్తికలలేదు. నాటకములోఁ దిరునాథ వినుచుకూడలేదు. రాజా ప్రతాపుడు పంధికొరకు నిక్కగఁకు జాబువాయుటయు నాజాబు రాజా మానసింగ్ చేతిలోఁ బడటయు నరికు విచారింపటయుఁ జవత కళ్ళకు పంధిచెసికొనుటయు మొదలైన కృత్రంతము. నాటక మై పోయినది.

అనధాని తాను పద్మసింతునిని లేచెను. అరిని నిడ్డఱు మనుష్యులు పట్టుకొని రంగభూమి కెక్కించిరి. అరి దుపన్యసింతులకు లేతగా నాయవారిలో క్రిద్దిగా వినువ్వారెవరునులేదు. ఎవరిదారిని వారు మాటాడుకొనుచుండగా తాను గొంతెత్తి యాతచుట్ట యారిన యలవాటు. మొదటి రెండు మూడు వరుసలలోవివాద మాత్రిమే పెద్దమనిషి తిరహాకొను మాటాడుకుండ గూర్చుండుడు. అరి దుపన్యసింప వారంభించెను. “అర్యమహాకీయులారా! నాటకము బాగుగా నున్నది. పద్మములుగాని వచనములుగాని బాగుగాలేవు. ఎవడో చదువుకొని వాడు వ్రాసిన నాటకము-ఎధిలోనుండి “నీవారికన్న బాగుగా నేయున్నది” యాతపు. కాని పారిధి యభిషయము చాల ప్రతిష్ఠముగా నున్నది. కాని యరికి పంగీతమురాదు- నీగంతువరే గార్తధిస్వరముకొదని పధిలో నొక యాతపు.

ఈ మాట వినిపంతినే అనధాని కొడలు కంపరిమెలెను “ఎరిదా యున్నది. ఎరిదా యున్నది.” యని అనధాని కదిలిపోయెను. “నేనెంతగానెను. నేనెంతవాడను. నన్నంత మాటయందునా ఎవరూసీవు ఎవరూసీవు. పుండాకొరా! నేను రాజాగారి యాస్థానకవిని. కితధిక గ్రంథకర్తను. మహాపథిలలో బ్రఖ్యాతి పడెనన నన్నయ్య తిక్కనలు నా ముందు పనికిరారు” అని కొంతసేపు విజృంభించెను. ఎరికో యొక పెద్దమనిషివరే నన్న యరికు పధిలో నుండి లేచి నిలుచుండి “అనధానిగారూ! మిమ్మున్నచో మీఁంతి కొపమువచ్చెను గదా! పారిధిగారి నాటకమున ఎల్లరి చేయుడని మీరు దొంగారి కావాలా! ఇట్లు తీసికొని వచ్చితిరి” యని యడిగెను. ఎధియంతయు విశ్విభమయ్యెను. అప్పుడనధాని యిట్లనెను. “నేనా! నేను. నేనెల్లరి చేయించుటకు మనుజుఁడు పీడికొని వచ్చెవా, నాకేమి మర్యాదలేదా. నేను మరియొక నెఱుంగరా. పారిధి

యెన్నిచో నాకంత ప్రేమ. అతడు నాకు శిష్యుని వంటివాడు. అక్కాంగద నాటకము నేనరికి ప్రాసించెటలేదా. ఈయధికారము యెవని చెప్పిరి. తానిని తీవుడు శిక్షించును. మున్నాటికిని శిక్షించును. శిక్షించితిమిను” అని అనిధాని కన్నీరు పెట్టకొని “నేనిటవంటి పని చేయుదునా దొంగారూ! విన్నాగా? ఈ యూరిలో నాకు శత్రువులున్నారని వారికి నేనెన్నిచో విన్నోము. ఇదివారు కల్పించిన కల్పన మహాజనులారా! నేనిదిగో ప్రమాదము చేయుచున్నాను. ప్రమాదము చేయుచున్నాను నేనట్టి తుద్యుత పనిచేయను. చేయను చేయను తిక్కరిగకుద్దిగా నమ్ముడు. నమ్ముడు నమ్ముడు. సారధికి సంగీత ము రాకపోయినను నష్టములేదు. అతడు మహానటుడు” అనిధానియొక్క యీ శోచనీవువుచుండెను, దానికి మొదలు చివరలుండవని యుండటకుఁ దెలియును. పెద్దమనుష్యులన్న సభలో నున్నాను మీతని వాడని బహు గ్రంథములు ప్రాసిన వాడని దొంగారి యాశ్రితము కలవాడని యరిని వెర్రినూటల నాదరించి యూరింపకుండును. నాటకాలలో నెవరూరింపకుండును “దిగుదిగు” అని కేకలు వేసిరి. అల్లరి ఎక్కువయ్యెను. ఆయన దిగక తిప్పుకొచ్చెను. చేతులమీద దింపిరి కర్పిలోఁ గూర్చుండెట్టిరి. కూర్చుండి యతడు తనకు సారధివై గల ప్రేమను తవ్వనింపవారింభించెను. సభలోఁ జాలమంది యెవరి దారిని వారు లేచి పోవుచుండిరి. చివరకుఁ గోతిలో గూర్చున్నవారు కూడ పోక తిప్పుకొచ్చెను. కొందఱు కోపముతోఁ గొందఱు నవ్వులతోఁ గొందఱు దుఃఖముతో నిష్క్రమించిరి.

శిష్యులను సామాన్యముగాఁదల మాత్రులు వేసము వేసికొను గదిలో నామెతోఁబాలు గూర్చుండి యామె రంగము మీదికి వచ్చువేళకు, బోయి సభలోఁ గూర్చుండును. ఈనాడాద్యంతయు సభలోననే గూర్చుండెను. అతడు కూడఁదలమాత్రు యొక్క యభివయ విశేషమున కొనపించెను. వాసంతి యల్లభివయించునని యతనికిఁ గూడఁ దెలియదు. వేషధారణ మంతి యుచిత ముగా నుండునని యనుకొనలేదు. కొని యందఱును పొందినంత దిగ్భాంతి యతడు పొందలేదు. అమె కన్ను లెఱ్ఱబడలయు నామె తూరిపోవుటయు నామె కోపిక లేకండలయు నీనికిఁ గారణమని తినికిఁ దెలియును. ఐనను దీనికి మించిన యెదో యభివయనామె చేసెను. అల్ల చెయుటకు సారధియామెకదో హిత పరిశ్రమ చేసి యుండవలయును. అమె సాయంకాలమున సారధియొద్దకు వెళ్ళినమా! అతివభివయ రహస్యమును జెప్పియుండును. అరివికి వాసంతి మీది గోపముపోయెను. తనమాత్రురొక్క గాయకురాలేకాదు. అభివయవేత్తగా కూడను. అరినికొ విషయము నుచోనంది దాయగా నుండెను సామాజికలందఱు.

చెడలిపోయిన తరువాత సతదు కూతుగు గదిలోనికి బోయెను. ఆమెయు దండ్రితో బయలుదేరినను. ఇద్దఱును కుజుపు బండిమీద నింటికి బోయిరి. అప్పుడామె ఎన్నము తినుమనిరి. ఆమె తినెను. పోయి తనొక్కరుకయ్యుండన గదిలో బండుకొనెను. ప్రతిదినము పాతడిలోననే వండుకలెయు, దండ్రి కూతురిద్దఱును. ముగ్గురను మూడుచోట్ల మంచములు వేసి పండుకొందురు.

తెల్లవాడెను. ప్రాద్విక్రమ, విశున్నరదాడెను. అప్పుడు గాని శిరీషు వకు మేకుని రాతెను. వాసంతి గది తిలుపు కెఱుగలేదు. ఆ వాడు ఛహారములు లేవు. వట్టి కాఫీతావి భోజనములు కలఁ జాల ప్రాద్విపోయెను. తండ్రి కూతులు మాటాడుటలేదు. ఆమె వచ్చి వాన్ని గారూ యని పలుకరింద లేదు. ఇతడు బోయి మాటాడుటలేదు. ఆమె భోజనముచేసి పోయి మఱి తన గదిలో బండుకొనెను. మధ్యాహ్నపు ఛహార వేళకు రంగనాథము వచ్చెను. అరిచి యట పాతడిగా వినిపించెను. వాసంతి నలుపటికి వచ్చెను. అతడు గడిచిన రాత్రి వాసంతి యొక్క యభివయ విశేషమును బ్రకాశింప వారంభించెను. "వాసంతి పెద్ది యభివయకలి గుయ్యెను. ఈ గెండు నాటములలో వామె యెంతి గొప్పగా విభవించెను. ఈ పెద్దయెట్లు నేర్చెను శరంతియఁబలుల బడి పోవుచున్నాడు, ఇది చిత్రియగా నున్నది. అభివయము వృత్తిస్పీధియగా రావలయును. ఈమెకల వచ్చింది. దొంగరామె యభివయము జూచి దిగ్భాగింతురే పోయినాడు. రత్రి నాటములో వామె కొక్కటే పద్ధి మున్నది. ఆ పద్ధియు చక్రవాక రంగముమీద పాడెను. అంక వాసంతి "కాదండీ! అది మామూలవలెగోర" యనెను. రంగనాథ మిట్లనెను "జేను వాకు చెలియను నేదిమనఁబోయి యిది యన్నాను. దొంగగా నీ సంగీతము నెంత మెచ్చుకొన్నాడు నేటి ప్రాద్వి గోటలోని- వెల్లి వచ్చితిని. నీచేత బాట కచేరి పెట్టించి తీరణయ్యుని చెప్పినాడు. రత్రి మేముఁజము నాటమువకు వచ్చితిని. మా చెలియ గమయ్యుఁగూడ వచ్చిరి. నీవు వారితో గలిసియుండవు. కాని వాసంతి! వారికి నీ కన్నచో నెంతయో ప్రేమ. పెద్దరాణిగాని విన్ను మానకలెన్నుట. నీవు కోటలోనికి వెళ్లినచో నీచేత బాడియకొని వినివలయునట. నీవీ నారి నాటమాడివపుడు రాణిగాను కూడ వచ్చి మాకు రిట. రంగనాథము వారి యింటలో నొక గంటంబున్నది నేవుండెను. ఆ కాలములో దండ్రికూతురింజ్ఞి మాటలు గలిసెను. లోకములోనిది యొక దియ తక్కువము. బంధువులలో మరియొ నావులలో గోపములు వచ్చి మాటాడుట జూచివనిచో క్షేమాకుగా బంధువులో వచ్చి యింటిలో గోరిపేవుండిన తో వారితోగలిసి మాటాడు వేళ నీరు తిను కోపాలను మఱచిపోయెదరు

వాడు చెడలిపోయిన తర్వాత వారినడుమ వారికిఁ గోపమువచ్చినట్లే యుండదు తోడో రెండు గోజులలోఁ దాము మాటాడకుండనుండునట్లే యుండదు.

అరాత్రి భోజనము చేసి తండ్రి కూతులిద్దఱు మాట్లాడుచుఁ గూర్చుండిరి. కొంత నేపైవెరుకవార దండ్రీ కదిలించెను. “నిన్న సాయంత్రము సారధి దగ్గరకుఁ బోయితివా. అతడు నీ కటభిషయించవలయునో చెప్పియుండును. లేనిచో నంతిబాగుగా నిభిషయించియుండవు.” వాసంతి “అయిన కొంత చెప్పిరి. మీరు కొంత చెప్పిరి.”

ఈమాట కర్థము కిరీషుంకుఁ దెలియును. అత డిట్లునెను. ‘నేను చెప్పనది నీవి ఎంతి కాదు. నీవు మరికొంత చెప్పితివి. దానిఎంతి. వాసంతి- “అసంతి నాకుఁ దెలియును. నేను చెసితి నేమా. అటు సారధి మహావలకుడు. మీగులన్న కత్తి నాడఱిమీద నడపింతురు. మీ యిద్దరి తొడిపిరిదియును చేతి నాలుండె రా పెక్కి యుండును. నాలోనుండి యభిషయవిద్య నాకుఁ దెలియకుండె వచ్చినది కాబోలు కిరీషు- “అమ్మ! నీ వే మాటయన్నను క్రుచ్చిఁ బండువు. నేను నీ మేలకొసమే చేయుచున్నాను. నీ నింతయు బావుకొంగునా, లోకములో నెంతియంది చెడిపోవుచున్నాడు. మగవాండ్రదారిని మగనాగు. స్త్రీల దారిని స్త్రీలు. కాళ్ళా భేదములు లేవు. వడ్డ భేదములు లేవు. అర్థే కుబాగుషే రాయులు లేవు. స్త్రీ యొక్క స్వచ్ఛందప్రసక్తి నను కుటించి దీక్షియ నీతి బాహిరమలమన్నది. అంగనవాసమున్నాడు చూడుము. పురుషులలో నత డివ్య డేవలమునా నెవరిలయును. కళాకారులకులమునాదా. ఆ కూతుంకుఁ దెండిలేదు. పెటాకులు లేవు. వారి యుద్దమువచ్చినచోటికిబోవుదురు తత్తురు. అతినివారికిలమును శింకిచ్చి చంపినాట నేటి సంఘ నిర్భయు. శిల రక్షిణము నిర్వసామాన్య నిర్భయైపును శింకించరాదు. శిలమునువది నిరావరింపబడుంపుడు శిలమునం దిధనామము కల వాగు శిలమును రక్షించుకొనవలయును. ఒసి తిల్లి! శిలమున్నంతిగఱకే గొనిరియ. శిలములేనివారిని నేటి సంఘమర్కాదీగో వెలివేయరు. వారితో నెనుగుమర్కాదగా మాటాడుదురు. గాని చాటనవారన్నచో నిరావరింతురు. లోకములో మనకేదైన పని కాలిసింపుడు రెండునిధములుగా నలను. మన మర్కాద పాటించి గూతలివారు చేసి పెట్టుదురు. ఆ మర్కాద శిలమంకులకుండును ఈ మర్కాదలేనివారి పనులు పరుల కౌకి పెట్టుటవలన జరుగవలను. అయ్యలలో స్త్రీగాంధ మిక్కిలి చెడ్డది. దానితో మెన్ని పనులైనఁ జేయించికొనవచ్చును అట్టి పనులాయ మెన్నిచోట్లఁ గలుగును. అందఱును నీతిబాహిగులా. ఎవడో కక్కురితి బడెడివాడలొంపనుగాని తిక్కిననాగు లొంగగు. ఒకప్పుడు నువ్వు క్యమునకు లొంగినను బ్రత్యుపకారి విషయము ఎక్కర్ని మైనచో నిదల

వానియేమీ చేయుదును. కనుక సర్వభా కీలరక్షణ చేసికొనవలయును. వాసంతి. శివరక్షణమలకుఁ గామాదులున్నవి. ఆ కామాదులు ధర్మమార్గమునఁ బరిరక్షింపఁ జేసెను. కీలరక్షణ లభ్యమార్గమునఁబోదు. ధర్మమార్గ పరిరక్షణలేవలదు బుద్ధి యధర్మనారమున నడచుటకు నీలున్నది.

శ్రీమ-నీనింత తెలిసినదానవు ననుక నే చెప్పచున్నాను. ఋషులు గుహా ధర్మకార్యవ్యక్తులు. కామాదులను నశింపజేయుదురు.

వాసంతి-ఋషులు కామాదులకు లొంగివారకు చాల కలరు.

శ్రీమ-వారి సంకతికాదు. విశ్వామిత్రుడు లొంగెను. వశిష్ఠుడులొంగెనా నీవు వశిష్ఠునివలె నుండవలెనని వాయూవా.

వాసంతి-వానువగారూ! నేనేమైన నన్నచో మీకుఁ గోపమువచ్చును. శ్రీమ-విషయమునుగూడ విన్నవైముగా మాటాడగూడదు. నేను మీతో నిట్టి విషయములు మాట్లాడి గోటికెప్పుడో మాటాడుదును. నేను చిన్నదాననే. మీరు వన్ను లోక మెరుగగుండఁ బెంచినమాట నిజమే. కాని లోకమును జూచు చున్నాను, తెలిసికొనుచున్నాను. మీకు నలుబదియేండ్లు దాటివరి. నే ననఁ గూడను కాని మన గూయుర్థాయముల గురించి మనకుఁ దెలియదు. నేనే ముందుపోయినచో నమములేదు మా అమృతకొఱకు దుఃఖించినట్లే నాకొఱకుఁ గూడ గొంత దుఃఖింతురు మాయమ్మ దనిపోయిన తిరువార నామె కొఱకు మరల వివాహము చేసికొననిది తీర తిరు మకలంబించినట్లే నా కొనముకూడ మరయొక్కతె నుకలంబించినచున్నాను. ముందు మీరే పోవుదు రనుకొనును. అప్పుడు నేనేమి కావలయును. మీరు మగవారున్నార కనుక కొలుగింజలు తనూలగుచున్నవి. గైత్రులు మీకిచ్చినట్లు నాకిత్తురా. నేనుపోయి కనూలు చేసి కొని రాగలవా. ఈ సంగతియు వాటకాభినయము గింజలు వనూలు చేసేకొనుట మూడు నొకవారి పాపకువా? నే నొక్కరి నింటికి నుండును. మగదిక్కు లేనియిట్లు సరిగానుండువా? మగవాడొప్పుడు లోకము భీషుపడినట్లు శ్రీమయింబరిగా నున్నప్పుడు భయపడువా? వాయువగారూ! మానవజన్మ యన్నిం త నే సగము శిరీసు. సగము అర్థ. ఋషుల విషయముల జేహముకంటె వార్త బలవర్తి. మేమెకాని మానవుల విషయముల వార్తకంటె జేహము బలవర్తియు. నే నింత యెటు నేర్పితిని యాశ్చర్యపడవచ్చును. నాకుదెలిసు కుండు నేను మీరు చెప్పెదవంతి గొప్పగా రాత్రి యెల్లభిషయించితిని? యిదియు నట్లే నేర్పితిని. వానితోడి పరిచయము నాకు దిదివిము జ్ఞానాభి వృద్ధి కిరిగించుచున్నది. అతి దొక మహాపురానుకు. లోకముయొక్క స్పృహగో కిములేనివాడు. చతువుకొనివాడు నాద్వీలో నరకుజీవితముయొక్కరిహసం

మంతయు మాటకట్టినవాడు. అతనిమాట యతని ప్రకర్తన యతని జ్ఞానము వాటి విద్యుల వచ్చెదవు గొలుపును. అతనిని జూచుచుఁ గూర్చున్నచో జాలును. లోకజ్ఞానము సంపూర్ణముగా గలుగును. ఈలోకముయొక్క వ్యర్థత్యము తెలియును."

తరువాత దండ్రు మాకులిదలు కొంతసేపు మాటాడలేదు. వాసంతి నిబ్బంధించి మాటాడినపుడు శిరీష మాట పలుకెడు. దాని వాగ్దే రెన్నాశేన తరువాత మఱియొక రీతిగా వచ్చును. రెన్నాశేయిన తరువాత వచ్చెను. ఆ వాడు వాసంతి లాంతరు తొందలగా ముందటను లాగెను. కిలోసిను మాట తొణికి వత్తిమేరు చెదిరి వత్తి సుప్తకృష్ణమని దీపమరిపోయెను. శిరీషిట్లనెను. నీ దగ్గఱ వా తొందల యున్నది. ఆ తొందలయే పనికిరాదు. అదియే చివటను విన్నపాడు చేయును. నీవద్ద నా దోషము లేకుండు జేయుటకు నేను చేసెడు ప్రయత్నము లన్నియు వ్యర్థములగు దున్నవి. నీవు చాల జాగ్రత్త కలదాని వని నీయభిప్రాయము. చాలా యలోచన పరురాలవని నీ యభిప్రాయము. లోకమును జూచి సర్వము గ్రహింపగలవు. లోకము వెకి చాల మంచివారుగా నే కవింతురు. ఒకదొక గొప్పకవి. మఱియొకడు గొప్ప నటకుడు. ఇంకొకడు గొప్ప శిల్పి. మఱి యొకడు గొప్ప యధికారి. ఈ గొప్పదఃములు వారి విద్యా విషయములు. వారు ధన సంపాదన జేయుటను గూర్చినది. అంతియేగాని వారి యాత్మోన్నత్యము కాదు. వారియింద్రియ విగ్రహము కాదు. వారు కాంత కవకములందు వైరాగ్యము కలిగిన వారు కాదు. ఈ సంగతి తెలిసికొనవలయును. తొందల పనికిరాదు. కొంచెము తొందలపడినచో దానివలన నెంతయో నష్టము. ఇప్పుడీ లాంతరు మాడుము. వత్తిలో నెక్కిన మానె యంతయు నోడ్వలయును. మండించు కొప్పెలో వేరే సుద్ధపెట్టి తుడుచువలయును. మొదట లాంతరు విండుగా మానె పోయెరాదు. ఇది యన్నియుఁ జెప్పి విషములే. నీవిలో శ్రద్ధ మాపించిన వారికే జీవితములోని మహా విషయములందు శ్రద్ధ యేర్పడును. పెద్దవాండ్లు చెప్పినట్లు నడచుకొనవలయును. నీవన్నట్లు నేను తొందలగాఁ దనిపోవుదుననుకొనుము. అట్లైనచో నీకిది యన్నియు నెవరు చెప్పుదురు. కనుక నేను బ్రదికి యుండగ నే నేర్పికొనవలయును. పారథి నా కన్న పెద్దవాడు. నేను దనిపోయి యరిజే బ్రదికి యుండవచ్చును. గాఢ శ్వాసముగా ముందరజే దనిపోవలయును గదా! అవిడ వంటచేయుచున్నది. దీపము నీవే వెలిగించి కొని రావలయును. ఆ చీకటిలో వాసంతి యొకము ముడుచుకొన్నదని శిరీషునకుఁ దెలియును. ఆమె లాంతరు చేతలుచ్చికొని వెడలివ పద్ధతిలోనే యామె చీర చెఱుగు విషయకొనెడు పద్ధతిలో నే శిరీషున కామె

కు కోపము వచ్చెనని తెలిసెను. వచ్చునని తెలియును. రావలయుననియే యతని యాహ. కోపము వచ్చినను దనమాటలోని నిశితత్వము హృదయమునకుఁ బట్టునుగదా. అతడు వాంఛించునది యిది.

ఇక నారాత్రికి వారు మాటాడలేదు. ఈ మాత్రమునకు మరునాడు మాటాడకుండుట జరుగదు. మఱల దినములు గడుచుచుండెను. వాసంతికి సారధివద్దకుఁ జోయి మాటాడవలయునని యున్నది. తండ్రితో జెప్పకుండఁ జోవుట యీ సారి యిష్టములేదు. తా నొక్కర్తుకయే పోవలయును. తండ్రితో జెప్పినచో పతికు కూడ వచ్చును. తండ్రి వచ్చిన నేమి. అతనితో దాను స్వేచ్ఛగా మాటాడుటకు వీలు గాదు. తండ్రి యున్న పుటికంటె లేనప్పుడే మరింత యెక్కువ స్వేచ్ఛగా మాటాడెను. అదికాదు, తండ్రి యున్నచోఁ దన స్వేచ్ఛకేదో భంగమైపట్టుండెను. తన మనస్సు తెలిపిగా నుండదు. అతనిని గొన్ని రహస్యము లడుగవలయును. తండ్రి ప్రక్కనుండగా నతడు వానికి సమాధానము చెప్పి వను దనకు వినిపట్టుండదు. ఈసారి మరల పతినితో జెప్పకుండు నేగినచోఁ బెద్ద రభస యగును. అందుచేత నామె తండ్రితో నిట్లనెను. “నాన్న గారూ! మీకు సారధిమీద విషము లేదు.” శరీషు “సారధి మహానటుడని నాకుఁ జెలియును. అతనిపైచో నాకు విక్కిలి జోరవము” వాసంతి-“నే నొక్కర్తును సారధి వగ్గఱకు వెల్లివచ్చుట కూడ మీ కభ్యంతరిరమా” శరీషు-“నాకేమియు పభ్యంతరము లేదు. నీవు మొన్ని సారధి దగ్గఱకే వెల్లివచో నాకేమియుఁ గోపములేదు. వాసంతి-“ఐనచో నేను మఱల సారధి దగ్గఱ కొంటరిగాఁ జోవలయును.” శరీషు-“ఎందుకు?” వాసంతి-“అతనిని గొన్ని విషయము లడుగవలయును.” శరీషు-“ప్రక్క నే నున్నచో నడుగరావితా?” వాసంతి-“ఐనచో నేను వెళ్లిను. తండ్రి.” శరీషు “కాదమ్మా ఏ విషయములని.” వాసంతి-“అభినయమును గూర్చి లోకమును గూర్చి ఆత్మను గూర్చి మీరుండగా నడుగవచ్చును. మీరు ప్రక్కనున్నప్పుడు నాకు నేనుగా నుండను. మీరు నాకుఁ దండ్రులు. మీ దగ్గఱ నాకుఁ జనవున్నది. ఎంత చనవున్నదో యంత భయమున్నది. మీరు ప్రక్క నున్నప్పుడు నా మనస్సు విషయములను సరిగా గ్రహించలేదు. అందుకనియే నేను సంగీత మభ్యాసము చేయుట మీరు పండుకొనిన తరువాతఁ జేయుదును. మీరు వచ్చి ప్రక్కన గూర్చున్నంత నే నాలో నున్న యొక స్వేచ్ఛాప్రవాహము మందిముగా బ్రవహించును. ఈ సంగతి యిన్నాళ్లును మీతో జెప్పలేదు. నా మనస్సు నాదారిని పోదు. మీ లేమనుకొనుచున్నారో యిన్ని భయమే నిత్యముగా నుండును. నా జ్ఞానాభివృద్ధి కావలయునన్నచో గొంత నాకు స్వాతంత్ర్యము కావలయును. మానవుడు తనలోఁ దానెంత

యూహించుకొనుట కావలయునో యేకాంతముగా నొక స్నేహితునితో మనకు విప్పి మాటాడుట యంతవలయును. లేనిచో మనస్సునకు రాదగినంత వికారము రాదు. జ్ఞానయోగులు వేఱు. కర్మయోగులు వేఱు. జ్ఞానయోగులు తమ లోకము ద్రవ్యకొనెడివారు. కర్మయోగులు లోకముతో గలిసి త్రవ్వెడివారు. సంగీతమును నాట్యమును కర్మయోగుల పనులు." శిరీష-“దానికి నీవంత చితువుల యెంతుకు. నేను నిన్ను సారధి వద్దకు వెళ్ళవద్దన్నావా? ఒక్క తెవు పడిచిమాత్రము పోవద్దు. వెళ్లిరా.”

తండ్రి యనుమతికి వాసంతి కీ రహస్యము తెలియును. ఆమె యడిగిన యే కోరికను దండ్రీ కాదనడు. సాధువుగా నడుగవలయును. అతినితో జెప్పి యేపనియైనను జేయవచ్చును కాని కొన్నింటిని కాదనును. ఇప్పుడు కాదనలేదు. తానికిఁ గారణము వాసంతి. తాను వలదన్నను వెళ్ళుదుననిధియును. శిరీష మఱికోంచెము నే పాగి మధ్యాహ్నము ఫలహారము చేసిమాత్రము వెళ్ళుమనెను. అనగా నతని యధికానుగ్రహము.

వాసంతి సారధి యింటికిఁబోయెను. సారధి యొక్కజే యున్నాడు. తోటలోఁ ద్రవ్యచున్నాడు. వాసంతిని రమ్మని యచటి రాతి యరుగుమీద గూర్చుండుమనెను. తాను త్రవ్యచుండెను. ఏమి పనిమీద వచ్చితివనియడిగెను.

వాసంతి-“మెన్న నాటకముమీద నెంతవెల్పు వచ్చినది?”

సారధి-“వేషమున కింతయని నీకుఁగూడ విమర్శించువా?”

వాసంతి-“ఈయకుండ నెవరైన నూరకే వేయుదురా?”

సారధి-“ఎంత యిమ్మగుదువు.”

వాసంతి-“నీవు కథానాయకుడవు. నేను కథానాయికను. నీవెంత తీసికొందువో నా కంత యిమ్ము.”

సారధి-“ఐనచో నీ వింటికి దిరిగిపోవచ్చును. నా కేమియు మిగులలేదు.”

వాసంతి-“నీవు గొప్ప నటుడవని యందరును మెచ్చుకొనిరిగదా.”

సారధి-“నిన్నును మెచ్చుకొనిరి”

వాసంతి-“నాకు నాట్యము తెలియదు. నిన్ను మెచ్చుకొన్నట్లు నన్నెండుకు మెచ్చుకొందురు”

సారధి-మొన్న నాకంటె విన్నే యొక్కవ మెచ్చుకొనిరి. ఆ బాపకు మీనాన్న నడిగి పదియాపాయలు తెచ్చిపెట్టెను.”

వాసంతి-“నూ నాన్నగారు ఇంటికి వచ్చినచో నన్నును పెట్టెడినాకే కాని దర్శింపబడినాడుకాదు. మాయంటి కదురుగా నున్న యాయనవలె నీవుకూడ

బ్రతికినాడు ఫలహారము చేశకు రమ్మ. నీ యిష్టము వచ్చినన్ని యిష్టానలో నెన రట్లో గారెలో తినివచ్చును."

సారథి-"ఈజాను రాకపోకలకు బండి ఖర్చిచ్చునా? అదియు నేనే పెట్టకొనవలయునా?"

వాసంతి-"విజముగా నా యభివయము వాసున్నదివా రా?"

సారథి-"చల్లకువచ్చి ముంత దాచికొనుట యెందులకు. అది యిడిగిపోవుటకు వచ్చితివన్నమాట."

వాసంతి-"మంచిగా మాటాడుదువని వచ్చితిని. అయినచో వెళ్ళిపోదునులే."

సారథి-"నేను క్రమశుద్ధుల యైపోయినది. స్నానముచేసి వచ్చెదను కూర్పుండుము. అది సరే కాని మొన్న నీ వొంటరిగ వచ్చితిని. నేడు మరల నీ వొంటరిగ వచ్చితిని. మీనాయన యూరకుండువా?"

వాసంతి-"ఊరకుండినచో మొన్న ఎంత గొప్పగా నెట్లు వడింతును?"

సారథి-"మొన్న గొప్పగా వడించితి వన్నమాట."

వాసంతి-"మావాన్న గారవ్నారు. ఆయనతోఁ జాలమందియివ్వారట."

సారథి-"అనూ! నేనే యాశ్చర్యపోయితిని. తరువాత గ్రహించితిని. మీ వాన్న విన్నేదియో కోపపడియుండును. నీ వేడ్పుచుంటివని, ఆకన్నుల యెఱుఱువు నా వేషములు కావు. ఆవాడు నీవు కన్నెత్రినచో ఎభివయము. పెరి కడిత్రినచో ఎభివయము. కాలు కదిల్చినచో ఎభివయము. విజముగా నా కాశ్చర్యము చేసెను. నీ వెట్లు చేయగలిగితిని."

వాసంతి-"ఆ సంగతియే విన్నడిగి పోవుటకు వచ్చితిని."

సారథి-"వాసంతి! నీవునాకు విడ్డవంటిదానవు. కానా! కాదా!"

వాసంతి-"అందుకనియే కాదా? మా వాయనగారిచటికి వొంటరిగా వంటివారు."

సారథి-"నా కొక్కటియే యూహా తోచుచున్నది. నీవు మీ వాన్న చాటునఁ బెట్టికావు. నీకుఁ బదువాఁతేడులు వచ్చినవి. నీయాడు పిల్లలు సువ్యాలు మంచి దీపాలార్పచున్నారు. నీకేమియుఁ బెరియదు. విభాండకుమ ఋష్యశృంగుని పెంచినట్లు మీనాన్న విన్నుఁ పెంచుచున్నాడు. నీకుఁ బెరియవి యాకేయదో నీ యాత్మలో నీకుఁ గలిగినది. ఆ కోరిక నీయందు నీకుఁ పెరియకుండ వికసించుచున్నది. అందుచేత నీకు విషయములు వాని యంతట వనిగోచరించు చున్నవి. బహిర్విషయముల తోడి సన్ని కర్ష వాయనాహ యిద్దీ

ప్రములగును. ఆ సమయములో దేనియందు జీవుడు ప్రవేశించినను నా పనిని దేదీప్యమానముగా నిర్వహించును. నీలో నట్టి కోర్కెయేదియో వికాసమున కభిముఖముగా నున్నది. అది నీయీ యభివృద్ధియునకుఁ గారణ మనుకొనుచున్నాను

వాసంతి- “నిజముగాఁ జెప్పుచున్నాను, నాకుఁ దెలిసినంతవఱకు నా కట్టి కోరిక యేమియులేదు. నాన్నగారికి నేను పెద్ద గాయకురాలు కావలయునని. నాకుఁ బెద్ద నటకురాలను గావలయునని. మూడవ భావ మేమియును లేదు.”

సారథి- “ఆ కోరికయే నిన్నట్లు చేయుచున్నదేమో” వాసంతి నవ్వి యూరకుండెను. సారథి యేల నవ్వితివని యడిగెను. వాసంతి యిట్లనెను. “లోన నేదో కోర్కె యుండి యా కోరిక యొక్క తీవ్రతయు చేత వెలికి వచ్చిన యభివృద్ధి దాని చేతనదే వెలికి వచ్చెనా?” సారథినిలుచుండి వివ్వెఱి పోయెను. వాసంతి “నివ్వెఱిపోదు వేల”యనెను. సారథి యిట్లనెను. “వాసంతీ! నీకు మీ నాన్న చాల చదువు చెప్పినాడు. జౌను మీ నాన్న యంగ్లీషులోఁ బెద్దపెద్ద గ్రంథములు చదివినాడు. వేదాంతము గూడఁ జదివినాడా!”

వాసంతి- “చదివినాడు. మా యింటినిండఁ బుస్తకములే. అరవిందయోగి వ్రాసిన పుస్తకములు. రామకృష్ణపరమహంస, వివేకానందుడు, బిసెంటుక్కు మొదలైనవారి సర్వ గ్రంథములు చదివి వానిలోని విషయములన్నియు నాకుఁ జెప్పించుచును.”

సారథి- “జౌను. నీ వందుకభివృద్ధిచేయుచున్నావు. నిస్సందేహముగా నభివృద్ధిచేయుచున్నావు ”

వాసంతి - “అభివృద్ధిచేయుచుటకు వేదాంతము రావలయునన్న మాట. నీ కేమంత వేదాంతము వచ్చును?”

సారథి- “నాకుఁ దెలిసినదే వేదాంతము. నేనేమియుఁ జదువు కొనలేదు. కాని వానూ! ఈ ప్రపంచకము వట్టి మిథ్యయని నాకుఁ దెలియును. నేను విశాలాక్షియగును, మఱి బహుస్త్రియందుఁ గాముకుడనని యనుకొందుగా నేను నీతి మాలిన వాడ ననుకొందును. నీవు నవ్వెద వేమో! నేనొక యోగిని. నా కీ నాట్యమొక వ్యామోహము. నేను దీని ద్వారా మోక్షము సంపాదించును. ఈశ్వరీగముతో జేయు పనులు నన్నంటవు. నీవు పసిపిల్లవని నీతో సరాగములాడుదును. మఱి యందఱితోడను నెన్ని విధములుగానో

ప్రవర్తింతును. అవి అన్నియు నాకుఁ బట్టవు. ఈ రహస్యము నీతోఁ జెప్పదున్నాను."

వాసంతి-"నేను పసిపిల్లను కాను. నీవు నాతో సరాగము లాడుకుము."

సారథి-నీకెంత వయసు వచ్చినను మీ వాన్న ముందెట్లు పసిపిల్లనో నా ముందు నట్లే.

వాసంతి-"మొదట నేనిచటికి వచ్చినది నీతో నిట్టి యనవసరపు మాటలు మాటాడుటకు గాదు. నీవు నటకుడైనచో నావలెఁ గాలేదుగదా! ఆలోచించి యైతివి. ఊహించి యైతివి. ఒక మహా విషయమును భావించి యైతివి. అందు లోని రహస్యము నీకు దెలియును. నాకది చెప్పము. దాని నడుగుటకే నేనిప్పుడు వచ్చితిని."

సారథి-"చెప్పెదను వినుము. నేను పూర్వము కాలిదాసు మహాకవి వ్రాసిన యభిజ్ఞాన శాకుంతల మాడుదుమనుకొంటిని నే నేదైన నాటకము వేయక ముందు దానిని గుఱించి బాగుగాఁ జదివెదను. తెలియకపోయినచో, బండి తులవద్ది కేగి తెలిసకొందును. ఆ పెద్ది శాస్త్రులుగారు నాలుగేళ్ళ క్రిందఁ జనిపోయినవారే. ఆయన వద్దకుఁ బోయి సంస్కృత నాటకము తెలుగులోఁ జెప్పించి కొంటిని. ఆయనకు నామీద నెందుకో చాల ప్రేమ. అందులో నున్న విశేషము లన్నియు నీకు జెప్పినాడు. నెలనాళ్లు వారి యింటికిఁ బోయి చదివితిని. అందులో నొక శ్లోకమున్నది. దాని తత్పర్యము నాకు జక్కగా దెలియును. "కట్టెలు కడివినచో నిప్పు మండును. తాకిడి తగిలినచో బాము పడగ యెత్తును. మనుజుడు ఊభోపడి తన మహిమ దాను పొందును." అని. జీవితములో నేను పక్ష ఊభోకు మితియున్నదా? అందుచేత నేనునటకుడు నైతి నేమో! వాసంతి! వేషధారణము రంగస్థానము వాచికము మొదలైన వన్నియుఁ బ్రయత్నము చేత నూహచేతి లభించునవి. ఆభినయము మాత్రము ఆత్మ సంస్థారమున్నచో జీవుడు పొందెడి ఊభోచేత వెలికి వచ్చునది.

వాసంతి-"నే నాఊభో పడలేదు. ఈ రెండు నాటకములలో నెట్లభినయించితివి?"

సారథి-"ఊభో యనగా నెట్లుండును? కూడుగుడ్డలు లేకపోవుట, బండి బీజిగి క్రిందపడుట, కాలికో చేతికో దెబ్బతగులుట - ఇవి ఊభో కాదు. ఇది శరీరము పడు కష్టము. ఊభో యనగా నెట్టిదో యా మహాకవియే చెప్పినాడు. దుష్ట్యంతుడు శకుంతలా స్మృతివలన దుఃఖపడుచున్నాడు. మనసు ఊభో పడుచున్నది. దుఃఖము వలన బడెడి ఊభో మహా కార్యనిర్వహణమునకు సరిపోదు.

అందుచేత సూతలీ మహారాజు నర్మసఖుని సాధోపరిభాగమునకు తీసికొనిపోయి
 పితాచము వలె బాధించినాడు. రాజునకు మాఁపువలె ప్రాణసఖుడు. అతడు
 నిస్సహాయుడు. ఈయన మీద నాధారపడి యున్నవాడు. తాను మహా ధాను
 ఘడ్డె తన బిడ్డవంటివాడు దుఃఖపడుచుండగాఁ బడెను బాధ ఊర్ధ్వ వంటిది.
 దాని కంటె నెక్కువ ఊర్ధ్వలేదు. తనకు జబ్బు వచ్చినచో మీనాన్న దుఃఖ
 పడును. నీకు జబ్బు వచ్చినచో ఊర్ధ్వపడును. అట్టి ఊర్ధ్వపడవయ్యను. నాకు
 బిడ్డలు లేరు. నాకు ఊర్ధ్వలేదు. కాని వాసంతి! నేనితరత్ర ఊర్ధ్వపడితిని. నా
 కొకప్పుడొక మంచి కుర్రవాడు కుదిరెను. వాడు మేలిమి బంగారము. నీకుఁ
 గోపము రాకున్నచో నీగొంతులోని మాధుర్యము వాని గొంతుముందుబనికెరారు.
 వాడెదాది నావద్దనుండెను. వానిచేత నొకసారి యాడవేషము వేయించితిని.
 మఱునాడు వాని కార్చి దిప్పికొట్టినది. ఇదుగోయిచ్చటనే పెద్ద తంపటవేసి
 సవాసేరు మింపకొయలు కొనివచ్చి తీసిపోసితిని. వాడు పడునేను దినములు
 సుస్తీగా నున్నాడు. పడునేను దినములు మంచములో నున్నాడు. తరువాత
 జనిపోయినాడు. వాని దేయాలో నాకు దెలియదు. నేనే బుజాన వేసికొని తీసి
 కొనిపోయి పాతిపెట్టి వచ్చితిని.” యని సారథి యేడువ నారంభించెను. ఆ
 యేడ్పులోననే సారథి ‘నీవప్పటికిఁ బుట్టనేలేదనెను. “అంతకుఁబూర్వము
 నన్ను గొప్ప నటవనిగాఁ జెప్పికొనెడివారు కాదు. తరువాతఁ గొంతకొంత చెప్పి
 కొనుచున్నారు అట్టి ఊర్ధ్వచేత మనస్సు బరిపాకదశెనందును. అట్లు పరిపాకము
 పొందిన మనస్సు నీయిష్టమునచ్చిన భావములో సులభముగాఁ బ్రవేశించఁగలదు.
 నీ మనస్సాభావమునందు బ్రవేశించిన తరువాత నీవు చేసెడిదేదియులేదు. సర్వా
 భినయము దానియంతట నదియే చేసికొనిపోవుచుండును. ఇది నాకుఁ దెలిసిన
 రహస్యము. కనీసము నే నొక నటుడనైచో దానిలోని రహస్యము.”

సారథి యాపట్టన లేచిపోయి స్నానముచేసి తిరిగివచ్చెను. పది పదేను
 నిముఁములు జరిగెను. వాసంతి యిట్లనెను. “నే నట్టి ఊర్ధ్వ యేమియుఁబడలేదు.
 నే నెట్లు చేయగలిగితిని”

సారథి ఊర్ధ్వ యనగా నట్లే పడనక్కరలేదు. ఒక్కొక్కపుడు మనసు
 నకు దెలియకుండ జీవుడు ఊర్ధ్వపడుచుండును. కడచిన నాలుగై దేండ్లుగా నిన్ను
 జూచినపుడెల్ల నీవు ఊర్ధ్వపడుచుంటినియే నే ననుకొనుచుంటిని. నీ కాసంగతి
 తెలియదు. నీకు వయసువచ్చినది. నీకు స్వేచ్ఛలేదు. నీ శరీరము నీదికాదు. నీ
 మనసు నీదికాదు. దానికి స్వాతంత్ర్యములేదు. సంగీతవిద్య కృతకమైనది. అన్ని
 విద్యలు కృతకములే. అవి జీవునకు సహజలక్షణములు కావు. మనశ్శక్తిచేత
 బుద్ధిశక్తిచేతఁ బ్రకాశింప చేయబడునని. కొందరు వానిద్వారా జీవుని వికసంప

అవధానికి దెబ్బదియేం డ్లయినను భోజనముపుష్టి యేమియుఁ దగ్గలేదు. రంగనాథము భోజనముపుష్టి లేనివాడు. భోజనపుష్టి కలవారిని జూచినచో రంగనాథము నకు మిక్కిలి సరదాగా నుండును. చేసిన ఘోషారము పిల్లలకైన మిగులకుండ నవధాని యారగించెను. ఇంటిలో స్త్రీలు మాత్రము మొగాలు ముడుచుకొనిరి. తగువాత నవధాని తాంబూలము నేరించెను. రంగనాథము పోకిళ్ళహరి. అతని యింటిలోని తాంబూల మనగా రాజతాంబూలము. పచ్చకర్పూరము, కుంకుమ పువ్వు, చలువ మిరియాలు, కస్తూరి, జాజికాయ, జాపత్రి, నీలకులు, లవంగములు సర్వము నుండును. అతని తాత దివానుగిరి చేసినప్పటి జవాహరి కొంపలోనుండెను. మిత్రులు భోజనము చేసినపుడు తాంబూలవేళఁ దానిప్రదర్శనము జరుగును. ఆ వెండి పల్లెములో నిన్ని వస్తువులకు వేరేవేలుస్తానములుండును. నడుమనొకయత్తిరసీసా యుండును. దాని యాకృతి శ్రీ కృష్ణుని రాసక్రీడ. నడుమనున్న కృష్ణుని చేతిలో నత్తిరసీసా యుండును. చుట్టన నున్న గోపికా కృష్ణుల చేతులలో జిన్నచిన్న బరణులు వానిలోని వివిధపదార్థములు నుండును. నడుమభాగములో వక్రాలు. ఈ వస్తువు ప్రదర్శింప బడి తాతగారి కథ లొక పాతిక యొప్పుజెప్పుబడెను ఆ పాందానునకే యొక కథ గలదు. ఒకసారి జమిందారుగారును వారి తాతగారును తింజాపుర మిరిగిరి. అచ్చట నొకనాడు సాయంవాహ్యళి పోగా వెండి పనివారున్న కొట్టులో నిది కనిపించెను. దొరగారు దానిని గొని తన దివానుగారికి ఒహుమతి నిచ్చిరి. అప్పటినుండి వారి యింటిలో నుండెను. ఇది కథగా రంగనాథ మందఱితోఁ జెప్పెను. అంతయు నైన తరువాత నవధాని లేచిపో నెంచెను. అతఁడెందుకు వచ్చెనో రంగనాథమునకుఁ దెలియలేదు. రంగనాథము దగ్గఱ నొక్కొక పుడు రాజదిర్ఘా యుండును. ఆ వందయేండ్ల క్రితము తన తాతగారు చేసిన దివానుగిరి పోకిళ్లు తాను పోవుచుండును. అవధానిని మీ రెందుకు వచ్చిరిని యడుగలేదు. అవధాని చెప్పలేదు. ఆయనది పూర్వ రాజవాసన. ఈయనది ప్రస్తుత రాజ వాసన.

కాని దీనికి ఫలితము మఱువాడే జరిగెను. రంగనాథ మవధాని యింటికి బోయెను. అర్జునరావు విషయ మేమి చెసితివని యవధాని యడిగెను. నే నాయ నకు జాబు వ్రాసితిని. సమాధాన మింతివఱకు రాలేదని రంగనాథము బదులు చెప్పెను. మన మెవరినైన బంపించినచో బాగుండు నేమో యని యవధాని యడిగెను. రంగనాథ మట్లే యని తిరిగి వచ్చెను. రంగనాథమున కొక తమ్ము డున్నాడు. వాడు రంగనాథమునకుఁ దమ్ముడు. వాడు చేసెడి పని యేమియును లేదు. కొంత మేదకుడు, ముప్పొద్దులు తినును. గ్రామము వంట తిరుగును.

కవిత్వము సంగీతము నృత్యము నాట్యము శిల్పము వీనిని గుఠించి మాట్లాడుచుండును. అతనికి నన్ను గాగు దేవుడు. అన్నమాట్లాడుచుండగా నప్పడప్పుడు వినిన మాటలు పదిమందితోఁ బలుకుచుండును. నీ కేమి తెలియును, నోరు మాయమనగా వెంటనే నోరుమాయను. రంగనాథము తన తిమ్మని నెఱ్ఱవ రావుకొఱకుఁ బంపించెను. పూర్వము వ్రాసిన పంగతులై యుత్తరములో వ్రాసి పంపించెను రానుపోను గైలఛార్జి యొడురూపాయలైనది. అడబ్బు రంగనాథము దగ్గఱలేదు. ఎవరివస్త్రెనెన నీ డబ్బు తీసుకొనవలయును. అవగాని నడుగుట న్యాయము కాదు. శరీర కుమారు డీనుడు. ఆ యూరిలోఁ గొండలు చిన్న చిన్న యుద్యోగస్థులు కలరు. కొండలు కొటలో గుమాస్తాలు, మరి కొందరు రాచరికపు గచెరిలో గుమాస్తాలు. వారెంతకును రంగనాథము మహాకవి యని యభిప్రాయము. రెండ్లు మాల్లు వారివద్ద నప్పడప్పుడు తీయుచునే యుండును. వారు మనసులో బాధపడినను నతనిని గాదనలేరు. నాలుగడిగినచో రెండైన నిచ్చి పంపింతురు. ఈ యొడు రూకలు ముగ్గుటిదగ్గఱఁ బోగు చేసెను. తిమ్మని పంపించెను. రంగనాథము తిల్లియున్నది. ఆమె తన రెండవ కొడుకు మేదికుడని, యేపని చేయలేడని వానినెచ్చటకుఁ బంపించుటకు సంగీకరించదు. తిల్లికిఁ దెలియకుండ వానిని బంపించవలయును. వాడు రాత్రికిఁ దిరిగిరావలయును. వాడు తిరిగిరానిచో నారాత్రికిఁ దల్లి భోజనముచేయదు. ఇంటిలో నేడ్చుచుఁ గూర్చుండును. తిమ్మనిఒడులు తాను వెళ్ళెననన్నచోఁ దనకైదురూకలు చాలవు. ఒక ఇరువదిరూకలైన నుండవలయును. నిజానికెరువది యును జాలవు. ఎలననగా రంగనాథము బయలుదేరును. అతనితో నిద్దరుముగ్గురు స్నేహితులు బయలుదేర వలయును. వీ రెండఱకుఁ దానే ఖర్చుపెట్టును. తీర నాయూరు చేరునప్పటి కీ యిరువదిరూకలు వ్యయమయిపోవును. అతనికక్కడ నెవఁతో స్నేహితుడుండును. స్నేహితులు కూరు. ఇతడు గొప్పకవియనుకొనెడు వారు. వారియింటిలో మకామునెయును. రంగనాథము మిగులసోమరి. తొమ్మిదింటికి లేచును. కాలకృత్యములగువేళకుఁ బదియగును. అప్పుడుదికినపట్టలు కట్టి తలదువ్వి యోసులుపోయి యూరివెంట నెఱిగియున్న వారిని చూచి వచ్చుటకు బయలుదేరును. ఆగృహస్థుకూడ నితనివెంట బయలుదేరును. అందఱును గాఢీహోటలులోఁ బ్రవేశింతురు. నాలుగో మూడోయగును. ఆగృహస్థిమ్మతో వలసినదే. రంగనాథము నడవలేనని యాపసోపాలుపడును. బండ్లకట్టింతురు. అది గృహస్థమిది బడును. ఇంటికి దిరిగివచ్చుసరికిఁ బండ్రెండు గంటలు వాటును. అప్పుడు రంగనాథము మరల స్నానము చేయవలయును. అతనిస్నాన వనగా నతిడుకట్టకొనిన దోవతితోఁ జేయును. ఇంకొక భోవతి గృహస్థియ

వలయును. తానుతిరిగి వెళ్లినపుడు రంగనాథము వారిధోవతి వారికిచ్చి తన ధోవతి తానుదీసికొనిపోడు. తనధోవతి తక్కువ వెలది. గృహస్థు ధోవతి ఎక్కువ వెలది యన్న విచారణ రంగనాథమునకు లేదు. అతడు ఒడలుతోము కొనుటకు మంచి సువాసనస్సబ్బు కొవలయును. సామాన్యములు పనికిరావు. ఒడలు తుడిచికొనుటకుఁ దెల్లగా నుదికిన బెద్దతువాలు కొవలయును. ఆ తువాలుతోనే మధ్యాహ్నము నిదురపోవును. అతిని యొడలి చెమటయంతయు దానికిఁబట్టించును. ప్రొద్దుగ్రంకిన తరువాతి మరల గ్రామములోనికిఁ బయలుదేరు నపుడు మరల నింతహంగమాయు జరుగవలయును. ఏకోజున కాకోజు నాల్గు ధోవతులు వాల్గుతువ్యాళ్లును గావలయును. ఒక వేళలేనిచో నతనికి మిక్కిలి బాధ లేదు. ఒక్కొక్కపుడు కట్టినధోవతియే పదికోజులు కట్టును. కొని పరాయి యాళ్లు వెల్లివిపుడు వానిపోకిళ్ళు గృహస్థులకుఁ బ్రాణాంతకములు. అతఁడెడి గిన దదైన లేదన్నచో మొగము చిట్టించుకొనును. వెక్కిరించినట్లు నవును. అతిని వెక్కిరించుటలోఁ జీటుబాకు లుండును. దానిని సామాన్యము తట్టకొనలేడు. అతిడు మహాకవి. అతినికి ననుకూలముగాఁ జేయవలయును. చేయకపోయినచోఁ దమదే దప్పు, అన్నిభావము గృహస్థునకుఁ గలుగునట్లు ప్రవర్తించును. లోకములోఁ గొండలు కవులను గౌరవించురు. అందలుకవులను గౌరవించరు. రంగనాథమువంటి కవులను గౌరవించురు. అతిడు మంత్రిగారి మనుమడు. గొప్పవాడు. అతడు గొప్పవాడన్న భావము రంగనాథము తిశనడక చేతఁ దన ప్రవర్తనముచేతఁ దాను మాట్లాడునపుడు పోవునొద్దికచేత సామాన్య జనుల యందుఁ గలిగించును. అతనితోగలిసి తిరుగుటయే యొకగొప్పయని కొందఱనుకొందురు. చివఱకుఁ దిరిగివచ్చునపు డా గృహస్థుద్గఱఁ దిరిగి పంపింతుని పాతికయో పరకయో తీసికొనును. తిరిగి పంపించుట పూర్వము వందలసార్లు జరుగలేదు. ధివివృత్తులో వందలసార్లు జరుగదు.

ఇన్ని యిబ్బందులున్నవనియే రంగనాథము తాను బయలుదేరలేదు. తమ్ముని బంపించెను. తమ్ముడు రాత్రికిఁ దిరిగి రావలయును. రాత్రి పదిగంటయ్యెను. చివఱి నైలఁబండి వచ్చినదిని కొండలు రాలేదని కొండలు రంగనాథముతల్లి వాకిటిలోఁ జీకటిలోఁ గూర్చుండియేడ్చుచు వాకిటిలోని కవరువచ్చినను 'నాయనా! నాయబ్బాయివచ్చెనా. కనిపించినాడా' యనుచుండెను. రంగనాథము తల్లిని గొట్టడు తప్ప తిక్కిన మర్యాదయంతయుఁ జేయును. ముందె యన్నది విశేషము. దానికతిడు సమకూర్పు విశేషములువంద. విసుగుకొనును. ఇంటిలోనికిఁ బొమ్మనును. తాను సజ్జన లాపలికి నెడచిపోవును. వానిని నీవే పాడుచేయు చుంటివనును. వాడు చవటదద్దమ్మ నీ మూలముగా నైవా

డనును. ఆమె “నే నేమి చేసితిని, నీవే వానికిఁ జదువు చెప్పించలేదు. వాడెదో బొమ్మలు వేయును. గొప్పవాడగునంటివి, వాడంగడికిపోయి నిప్పు పెట్టె తేలే వాడూరికిఁ బోయిరాగలడో” యని తిరిగిచదివెను. ఏమైనేమి. అతడు తిరిగి రాలేదు. రాతరి రెండుగంటల పనునికి రెండుగంటలైనది. తల్లిపూత్రము వాకిటి లోననే గూర్చుండెను రంగనాథము వాకిటిలో మంచమువేసికొని తల్లికెడు రుగ్గాఁ బరుండెను. మరునాడు పదిగంటలకుఁ దమ్ముడు, నర్దునరావును దిగిరి. తల్లి రెండవకొడుకునుజూచి యింతసేపేడ్చి వాని నింటిలోనికి దీసికొనిపోయెను. అర్దునరావుకు మరియూదలసాగ నారంభించెను. ఆ యింటిలోని మరియూదల దొకవిధము. అతిథి నెవ్వరు మరియూదచేయరు. చేసివట్లుండును. రంగనాథము ఒక యెయ్యారముగాఁ బలకరించును మాట్లాడును. ఇల్లంతయుఁ గవిత్వముతో నిండినట్లుండును. రంగనాథము కూతుండు రంగురంగుల వేషములతో నింటలో దిరుగుచుండుడు. వారిని జూచినవారి కౌతిర్యము సమృద్ధిగా జరుగుచున్న ట్లనిపించుచుండును. ఇంటిలోనున్న యందఱును దలాయొక ప్రకృతి. పూర్వకాలపు మనిసి తల్లి. పరిమాధునికలు కూతుండు. మాటలన్నియు గృతికములు. మనుజులొకములో నున్నట్లుండదు. ఒకవిధమైన దేవతలొకములో నున్నట్లుండును. అట్టి గృహము, అట్టి పరిస్థితులను సామాన్య డేవడును బెరిచోట జూచియుండదు. వాని తల తిరిగిపోవును. వాని కాయింటిలో మరియూద జరుగుచున్నదో, జరుగుటలేదో తెలియను. నిజానికి మరియూద యేమియు జరుగదు. నిరాదరించవలయునన్న యానా యేమియు నుండదుగాని పరులను మర్యాదచేయుట యింటిలో నెఱుగరు. అర్దునరావు భోజనము చేసెను. తిత్సాము కమలయు లలితయు ఫిడేలు వాయించి అర్దునరావునకు వినిపించిరి. అవి ఫిడేళ్లుకావు. ఉండేళ్లు. రంగనాథము తమ్ముడు వ్రాసిన బొమ్మలను నర్దునరావునకుఁ జూపించిరి. ఆ బొమ్మలు క్రొత్తి పంపిణీలలో వ్రాయఁబడినవి. అది సాంకేతిక విద్యకుట. గీతలుండవు. రూపము కనిపించదు. దానినిబట్టి భావము వచ్చునట. ఆ గోజులలోఁ గ్రొత్తిగా గురుదేవుడైన రవింద్రనాథటాగూరు లండనులో నేర్చుకొని వచ్చెనట. ఆ పంపిణీమీద నా బొమ్మలుండును. ఇతివి బొమ్మలు వాని కెంతవఱకు ననుకరణములో తెలియదుగాని యింటి కతిథియై వచ్చినవాడు వానిని కొదనుట న్యాయము కాదుగదా! అందులో నది దేవతావస్త్రములవంటి విషయము. కొదన్నచో నన్నవాడనాగరకుడు. అసభిజ్ఞుడు. ఆధునిక శిల్పమార్గము లెఱుగినవాడు. మరియు నంతటి మహావలుడగు నర్దునరావున కవి తెలియవందుమా. అతని కన్నియును దెలియును. అతడు చాల మెచ్చుకొనెను. తరు

వాత భోజనముచేసిరి. రంగనాథము భార్య చక్కగా వంటచేయును. లేని కూరలు పొసగించును. ఆమెకు నా యింటికి సంబంధము లేనట్లుండును. ఆమె స్వర్ణసీమ కొక దానియూ యన్నట్లుండును. ఆమెకు నోట నాలుకలేదు. రంగనాథము రావణుడు, నామె మండోదరి. రంగనాథము హిరణ్యకశిపుడు, ఆమె లీలావతి యన్నట్లుండును. ఆమె విషయములోని నే రంగనాథము రావణుడును హిరణ్యకశిపుడును. లోకమునకు రంగనాథ మెంత సుకుమారాడో యెంత సంస్కృతి కలవాడో పరుల నొవ్వకుండు నెంతి ప్రకర్తించునో! సుకుమార కారిద యతని రూపము. అతడు పెన్ను. అతని నవ్వు శేనియా.

అర్జునరావు భోజనముచేసి కొంచెముసేపు విశ్రమించెను. ఆ యింటిలో విశ్రమించుటకు వీలులేదు. ఎప్పుడు నెదో రణగొణ్యనిజరుగుచు నే యుండును. అది యంతయు నాగరికతా దేవి నవ్వులక్రింద జమకట్టకొనవలయును. కమలయు లలితయుఁ జిలకలవలె నింటిలోఁ దిరుగుచుండురు. వారిని జూచుచుండుటయే విశ్రాంతి తీసికొనుట.

సాయంతనమున నిద్రింతును బయలుదేరిరి. అనధాని యింటికిఁ బోయిరి. కొంతసేపు మాట్లాడిన తరువాత దొంగారి దర్శనము మఱునాటి మధ్యాహ్నము కాని లభించదని చెప్పిరి. అర్జునరావు తనకుఁ జెనియున్నదనియు దానుండఁజాలననియు జెప్పెను. ఆయొక్క పూటలో నర్జునరావు లలితా కమల లకు మేనమామయ్యెను. మేనకోడండ్రు బలవంతముచేయగా నర్జునరావు తన పని మానుకొనకతిప్పకవచ్చెను. అండఱును గలిసి యూరిలోని క్లబ్బునకుఁ బోయిరి. అదియొక చిన్నక్లబ్బు. అచటఁ జీట్లపేకకున్నంత గౌరవము మరి కనికెనిలేదు. అచట కవనముగాని సంగీతముకాని నాట్యముగాని వీనిని గుఱించి తెలిసినవారెవ్వరును లేరు. ఇది యన్నిచో. నండఱును నిరాదరణ. కాని గొప్పవాడెవడైనచచ్చినచో వారిండఱు నావిద్యలు తెలిసిన శ్రేయటంతురు. అండఱు నర్జున రావు చుట్టానుమూగిరి. అతడభినయమును కూర్చి యొక చిన్న యుపన్యాసము చేసెను. తన యంగ్లాండు పోయినప్పటి యనుభవమును, రంగభూమిమీది తన యనుభవమును విభిక్తులను నవ్వించునట్లు చెప్పెను. వారిండఱుతీసిని దిమయూరిలో నొక నాటకము వెయ్యునియడగిరి. తాము వెయ్యిరూకలు ప్రోగుచేయుదుమని చెప్పిరి. రాత్రి పదియైనది.

ఇంటికివచ్చిరి. భోజనములైనతరువాత వీధివాకిట్లో ఆఱు బయట నర్జున రావును రంగనాథమును మంచములమీదఁ జండుకొనిరి. రెండుగంటలగుఱుకు నెదో మాట్లాడుచు నేయుండెరి. అతడెంతి సేపటికి నితరములనుగుఱించి చెప్పెను. ఇతడితర కవులనుగుఱించి చెప్పెను. మఱునాడు రాజదర్శనమైనది. అంతయును

నవధానియు రంగనాథ మేమాటాడిరి. కొలది దినములలో దొరగారు నాటకశాల కట్టింతురు. ఈలోపుగా నొక్కసారి దొరగారిద్దనరావుగారి వేషమును చూడవలయును. అది జరుగుటకు క్లబ్బు పెద్దలే నిర్ణయించిరి. నాటకశాల కట్టించినంత నే యద్దనరావుగారు వచ్చి యాయారిలో మకము వేయుదురు. ఆయనకు నెలకైదువంపిలజీతము. ఆయన న్యాయవాదివృత్తి యాయన చేసికొనుచుండెదవచ్చును. ఆయారిలోగూడ రెండు న్యాయస్థానములున్నవి. అద్దనరావువంగీకరించెను. ఆ రాత్రికి నద్దనరావు వెలివోయెను. అద్దనరావును బంపించి యవధానిరంగనాథము లిద్దరు నవధానియింటికివచ్చిరి. దొంగారి సమక్షములో నన్నిమాటలు వీరిద్దరేయనిరిగాని దొరగారి నోటివెంట నొక్కమాటయైనను రాలేదు. ఇంతమాదొరగారింగీకరించినట్లేనాయని రంగనాథముకిగెను. అవధాని యిట్లనెను. “ఇందులో దొంగారి దేమున్నదయ్యా! అంతయుజేసెడి వాడను నేను. దొంగారు నామాటలు దాటిపోలేడు. మాయారిలో నొక గొప్ప జ్యోతిష్కుడున్నాడు. ఆయనను ఓలిపించి దొరగారితో జెప్పించెదను. దొంగారి కిది గొప్పకీర్తికాలము. ఇందుచచ్చెడి సమయము. నాకు జాతికము తెలియును. నేనిది కలక దొరగారికి జెప్పితిని. ఇది జరిగితీరవలసింద. లేనిచో సారథిటయ్య నటకుడు. సారథియూ, పాటపాడిచిన, నక్షరపుముక్క లేనివాడు. వానికెంతినిక్కు. నన్ను గాదని నన్ను గాదని మఱియొకనిచేత నాటకము వ్రాయించికొనువా. ఈయారిలో నుండదలచుకొనినవాడైనచో నిల్లుచెయునా? నే నెవడననుకొన్నాడు. ఆపాక పీకికొనిపోవలయును. ఇదిగో నటుడనగా నద్దనరావువలె నుండవలయును. ఆకనుబొమలు, ఆవిశాలములైన నేత్రములు ఆజానుబాహుడైన యామనిషి. ఎర్రనివిగ్రహము. సాక్షాత్తు శివునివలెనున్నాడుగదయ్యా. సారథి, యేమిటికోతి. పగలు జూచినచో రాత్రికలలోనికివచ్చును. భీరతచార్యులనున్నాడు. నటున కుండవలసిన లక్షణములెవ్వి. ప్రతి కొండముచ్చును వేషమువేయుటయేనా” రంగనాథము ముసిముసినవ్వులు నవ్వునేగాని సమాధాన మేమియుఁ జెప్పడు.

తరువాత రంగనాథము పదిపదేను దినములు గ్రామములోఁ దిరిగి యద్దనరావు చేత నాటకము వేయించు బ్రయత్నముమీద నుండెను. ఒకపని సాధించుటకు రంగనాథము చేయు ప్రయత్నములేవేలు. అతడు ముక్కుకు నూటిగా నేప నియుఁజేయడు. ఏమాటయు నూటిగాననడు. అందఱివద్దకుఁ బోవును. తొలుత వారిని బ్రళంపించును. అద్దనరావు ప్రసక్తి తెచ్చును. అతని యాకార విశేషమునుగూర్చి బ్రళంపించును. అతడానాడు క్లబ్బులోఁ జెప్పిన యనుభవములలోఁ గొన్ని తన సొంతమాటలతో జెప్పరు. రంగనాథము మంచి మాటకారి. యతని

మాటలే యప్పుడుకోసిన చిపురాకులు. అతినికోక శబ్దాలము స్వాధీనమై యున్నది. అనియన్నియు మిక్కిలిగా మెత్తగానుండును. వాయుచీర గట్టుకొనిన యెఱ్ఱని బక్కపలుచని పదునాలుగేండ్ల పిల యెట్లుండునో యతినిమాట లట్లుండును. నీవతినితోఁ గొంతసేపు మాటాడివచ్చిన తరువాత గ్రంథ విసుకపారలకల వెన్నకొటిలోను పంటకొలువలో నీదులాడి వచ్చినట్లుండును. నదీ ప్రవాహములో నీదులయు, దాని గాంభీర్యము తలమునుకలైన కొలువలో దిగులయు, తొమ్ముబంటి ప్రవాహమున నీదులయు మొదలయిన యనుభవములకు వెలియైన ప్రకృతులు మోకొటిబంటి యనుక పెఱచాకలో బండుకొని సుఖస్నానము చేసెడి మనుకొనువారికి, ననుకొనునట్టి ప్రకృతిగలవారికి రంగనాథముతో మాటాడుట స్వర్గసీమలో విహరించినట్లుండును. అతిపెంతయు మాటాడి చివరకు “మన యూటిలో నతిని నాటకము బెట్టించబోవుచున్నాడు. మనమందఱును సాహాయ్య పడవలయును. మనయూరు మొదటినుండి దొరల మన్ననలో విద్యాగంగము గల యూరు. పూర్వమెంతిమంది పండితులుండెడివారు. ఎంతిమంది గాయకులుండెడి వారు. పదిరూపాయల టిక్కెట్లు వందయైన నమ్మకలయును. నే నే బదిరూపాయ లిచ్చుచున్నాను.” అన్నమాటలు ప్రాస్తావికముగా జెప్పినట్లు జెప్పి పోవును. అతిపెంతిమంది యిండ్లకు వెళ్లెనుగాని శరీరమహారు నింటికీ బోలేదు. శరీరము తాను తనకూతురు నింతిప్రయత్నిము గ్రామములో జరుగుచుండగా నతని కీసంగతియే తెలియదు. వానింతి కనలు తెలియదు.

ఒకనాడు రంగనాథ ముమాపతిని గలసికొనెను. రంగనాథమునకు ముమాపతికీ జేరిమిలేదు. పరిచయమును మిక్కిలిగా లేదు ఒక యూరి వారు కనుక బాగుగా నొకరి నొక రెఱుగుదురు. ఎప్పుడైనను ఒలుకరించికొందురు. వారిద్దఱివి రెండు భిన్నప్రకృతులు. ఉమాపతి యూమాలో రంగనాథము కవి కాదు. మెత్తని మాటల ప్రాపు. ఒయ్యారములు తెలిసినవాడు. ఒక విలాస పురుషుడు. జీవితమును బృథ్వి జేసికొనుచున్నాడు. కొంత జిత్తుల మారి. ఉమాపతి యన్నచో రంగనాథమునకు నేమియు నభిప్రాయము లేదు. అతిదు ధనవంతుడు కాదు. అధికారి కాదు. అతిదు చదువుకొన్నాడని కొందఱు చెప్పుదురు. అతిదు కవికాదు. గనుక రంగనాథమునకు జడువుకొన్న వారిలో రెక్కా కాదు. కాని యుమాపతి యన్నచో గ్రామములోఁ గొందఱును గౌరవము కలదు. అదియు కనిలకతమైన గౌరవము. ఒక సంగీతి సభ జరుగుచున్నప్పుడు నాటక మాడుచు నున్నప్పుడు కవితాసభజరుగుచున్నప్పుడు సభలో గూర్చున్నవారందఱు ముమాపతిని సమాహ్వానము చేసి ముందుఁ గూర్చుండఁ జెట్టుదురు. తత్తత్ప్రదర్శనములు చేయువారు ముమాపతి యభిప్రాయమును

మన్నింతురు. తక్కినప్పుడు మాపతికి గౌరవము లేదు. ఊరిలో నతని నెవ్వరు గౌరవించరు. అతనితో నెక్కువగా నెవ్వరును మాటాడరు. సభలో మాత్రమేతని కగ్రస్థాన మున్నది అనాడు రంగనాథ ముమాపతిని పలుకరించెను తన సహజ ధోరణిలో నవ్వెను. ఉమాపతి నిలుచుండెను. ఉమాపతి ముక్తసరిగా మాటాడును.

రంగ- “మీ రద్దనరావు పేరు విన్నారా?”

ఉమాపతి- “అయ్యో! చాల గొప్ప నటకుడట గదా! నే నెప్పుడు చూడలేదు”

రంగ- “మన సారథిగారికంటె గొప్ప నటకుడు కొడు లెండి”

ఉమా-అది యేమి మాట లెండి. ముఖే ముఖే సరస్వతీ.

రంగ- “కొందఱు సారథికంటె గొప్పవా డిందురు. నేను దాని నంగీకరించను.”

ఉమా-“ఇంతకు నాయన మన యూరు వచ్చి వేషము వేయునా?”

రంగ-“అతని కీయూరిలో సమ్యానము జేయదలచుచున్నాడు”

ఉమా-“బాగుగా నున్నది సత్కర్మముకదా”

రంగ-“నాటకమునకుఁ బ్రవేశిం గుములేదు విద్యావంతులకు మాత్రమే ప్రవేశము. ఒక వేయిరూపాయలైనను బహుమతి చేసినచో బాగుగా నుండు ననుకొనుచున్నారు. చాలభాగము వనూలయినది.”

ఉమా-“అయ్యో! అంతికంటె గావలసిన డేమున్నది?”

రంగ-“మీగు తిప్పకంటె రావలయును”

ఉమా-“పంచభక్తి పరమాన్నములతో నన్నము పెట్టెడమున్నచో నెవడు రాడు.”

రంగ-“మీరు వచ్చి చేసిన విండు ముచ్చటగా నున్నదనవలయునుగదా!”

ఉమా-“నేనే రావలయునా. మంచివిందు మెచ్చుకొనువారు చాలమంది కలరు. నేనుగూడ వత్తును. మంచిసమయము వచ్చుదునా”

ఇద్దరు నవ్వుచు విడివడిపోయిరి అప్పటి కిద్దనరావుయొక్క నాటక ప్రదర్శనపు ఏర్పాటులన్నియు నిగమించుచుగా బూర్తియైనవి. ఈనడుమ రంగనాథ ముమాపతిని నాలుగెదుసారు కలిసికొనెను కొని యతనితో మాటాడ లేదు ఈనాఁడ సారథికఁ దెలియవలయును. కొని రంగనాథ మిదివఱ భార పాలుపడెను. సారథియు ముమాపతియు నెప్పుడును గలసికొనరు. గూడొండ్ల కొకసారి కలసికొన్నను గలసికొన్నట్లే. ఉమాపతి ప్రకృతివేటు సారథికంటె

మహానటాధ్యక్షుడు. సృష్టిలోఁ బుట్టట చాలఁగట్టమని యతనికిఁ దెలియును. ఆ సారథినిబోయి తెలిసికొనడు. ఇద్దరికిన్ని మిక్కిలి స్నేహమున్నది. ఆ స్నేహము వెలుపలి కౌఁగములచేత దోహదమే పొందును. అది దోహదము పొందివలసిన యవసరము లేదు. ఎవ్వడువైస్సితీలోన నేయుండును. దానికిఁ బెరుగు తఱుగులు లేవు. అది యట్టి స్నేహము. విద్యాసంబంధమైన స్నేహము. అతడుమహానటకుడని యితినికిఁ దెలియును. ఇతడు మహాభావుకుడని యితినికిఁ దెలియును. వానిద్దఱి నొకనితో మరియొకనికి బనిలేదు. యాదృచ్ఛికముగాఁగలిసినచోనుమా పతి ప్రస్తాపన చేసినచోఁ జేయవచ్చును చేసినచో నీదీక్షా నవ్వుకొందురు. ఆ నవ్వులో నర్థము నాట్యకళాఁహస్య మండఱకుఁ దెలియునా యని. నోటితో నెవ్వరు రెండవవానిని నిందించరు. ఇరువదియేండ్ల మొత్తిముమీద వారిద్దఱైదాగుసార్లు కలసికొనియుండురు. ఒక నాటకమైనతరువాత రెండేండ్లకుఁ గలిసికొన్నను సరే. యానాటకమునుగూర్చి మాటాడుదురు. మాటల పెరిగి పడి. ఇది వారి స్నేహము సారథి యుమాపతి యింటికి రెండుసార్లు వెళ్లెను. ఉమాపతి సారథి తోటలోని కొక్క సారికూడఁ బోలేడు.

ఈ సంగతి రంగనాథమునకుఁ దెలియును. తెలియదు. ఈనాటకము విషయము సారథికిఁ దెలియవలయును. ఏమైననుసరే పోయి శిరీషమారునితో జెప్పవలయును. అతనితో జెప్పవలయుననిగా నర్జునరావు నాటకప్రదిర్శనము మరియు నిశ్చయము కావలయును. తరువాతఁ బడినములకు విశ్చయమయ్యెను. అర్జునరావు వచ్చుటకు సంగీకరించెను. ఒకదినము నిర్ణయింపబడెను. ఆ నెనుకటి దినమున రంగనాథము శిరీషు నింటికిఁ బోయెను. శిరీషు గౌరవముచేసెను. కూతుచేతఁ గొంతినేపు పాడించెను. రంగనాథము లేచిపోవుచు మరిల దిరిగివచ్చి రే పర్జునరావు నాటకమునకు మీరువత్తురా యని యడిగెను. శిరీషునకు నిజముగా దెలిసిపడికాదుకాని కొన్నాళ్ళకింద నెనరోవచ్చి చందానడిగిరి. అందుచేతఁ దెలియును. తదాది గృహములోఁ గూతునకుఁ దనకు భేదాభిప్రాయము. ఆమె సారథికంటె గొప్పనటకు డుండదనును. ఇతడింగ్గండు వెళ్ళివచ్చెను. బహుప్రశంసల నందెను. మనమెటు చెప్పగలుగుదుమని తిండియనును. ఇట్లు జరుగుచున్నది. ఇప్పుడు రంగనాథ మీ ప్రశ్ని వేసెను. వెంటనే వాసంతి మేము రామనెను. “శిరీషా ఛా! దానికేమి తెలియును. ఎందుకురాము వత్తు”మనెను. రంగనాథము నవ్వెను. అతనిమాటల కర్థమున్నను లేకపోయినను నతనినవ్వుల కర్థముండును. ఆనవ్వున కర్థమిది “దీనితో మీసారథి యెందుకును బనికిరాడు.” శిరీషున కాయర్థము తెలియలేదు. వాసంతికిఁ దెలియును. ఆమె కొడలు మండి పోయెను. ఆమె యచటినుండి లోనికిఁ బోయెను.

రంగనాథమున కది యిష్టములేదు. అతడు సారథి కపకారము చేయ వలయును. వాసంతితోఁ దఁకున్న మంచితనము చెలుపుకొనరాదు. అందుచేత పోబోవువాడు మఱల వెనుదిరిగివచ్చి కూర్చుండెను. వాసంతివచ్చి కూర్చుండెను. వాసంతికుంక చూడకుండు నాటలతో శరీరుతో నిల్లనెను. “ఈ యర్జునరావుది వట్టిబూటకము. సారథివలె యీతైన యభినయ మెవ్వరును చేయలేదు. అతడెవో పైమెలుపులు మెరిపించు ననుకొందును కాని సారథి విద్యావంతుడు కాడు. అతడు విద్యావంతుడు. యీక మతనియందే మొగునూపును”. ఇట్లు మాట్లాడుగా వాసంతి ముఖలక్షణములను బట్టి యామె ప్రసన్నురా లైనదని యతడుగ్రహించి వాసంతితో నిల్లనెను. “అమ్మా! నాటకమునకు నీవుకూడ రావలయును లలితయు, గమలయు నీవుగూడ వత్తువు. నీతోఁగలసి నాటకము చూడవచ్చు ననుకొనుచున్నారు. అర్జునరావు చక్కగాఁ బాడునట. కొన్ని రాగములు వారికిఁ దెలియవు. నీవు తప్పకుండరమ్య”ని చెప్పి వెళ్లిపోయెను. మరియు వెనుకకువచ్చి సారథి గారినిగూడఁ బిలుచుకొనిరండుని చెల్వెను.

ఆ రాత్రి తిండి కూతుల మగ్గ బెద్ద చర్చి. సారథికంటె గొప్ప నటకు డుండెనని వాసంతియు, నెందుకుండగూడదని తండ్రియు. ఎంతమందియో మహానుభావు లుండురు. మన మెఱిగినది మనము గొప్ప యనుకొందుము. అది మనుష్యస్వభావము. ఈలోకము మూర్ఖమనటకుఁ బ్రథమకారణమే యది. పైగా నీ కభినయమునుగూర్చి యేమి తెలియును. ఆయన యూరపుఖండిమువెళ్లి పొగ డైలు పొంది వచ్చినాడట. విద్యావంతు లందరు నాయనఁ బ్రశంసించుచున్నారు. వారి కంటె నీ కెక్కువ తెలియునా. ఐనను సారథియందు నీ కెందు కంత యభిమానము. సారథి నాకంటె గొప్పవాడానీకు. నీవతనిని నాకంటె నెక్కువ ప్రేమించుచున్నావు నీ కిది తగదు. నీ వొంటరిగా సారథి యింటికిఁబోవుటకు నే నొప్పుకొనను. అతడు కొంచెము వయసుమీరినవాడే కావచ్చును. నీ వతని యింటి కొంటరిగాఁబోరాదు. అతడనినచో వభిమానముగా మాటాడరాదు. అది నా కిష్టములేదు.” అని శరీరు మొగము ముటకరించికొనెను. వాసంతికిఁగూడ గోపమువచ్చెను. “నాన్నగారూ! మీ రనెడు మాటలలో నర్థములేదు సారథికి నాకు నేమి సంబంధము. ఆయన గొప్ప నటుడు. ఆయన గొప్పనటుడన్న విషయము నాకుఁ జెప్పినది, తెలియజేసినది మీరే. అతడన్నచో నాకు గౌరవము కలుగజేసినది మీరే. నే నొంటరిగా నతనియింటికి రెండుసార్లు పోయివచ్చితి నని మీకుఁ గోపము. అది మీ కిష్టములేదు మీ కిష్టము లేని పని నేను చేయ గూడదు. కొంచె టింకొకరు చూచుచుండగా భోజనముచేయలేరు. ఒక్కొక్క జీవి కొకొక్క యేకాంత విషయ ముండును. నేను నిజముగా నేదియొనను

నేర్పుకోవలయునన్నచో బోధకుడు నేను నిరసమే యుండవలయును. ఇంకవగో వినుచుండగా విషయము తెలిసెకొనుట వాకుఁ గవ మైన పని. అందుచేత నేను సారథివద్దకు ఒంటరిగాఁ బోతిని. ఒంటరిగా వెళ్ళితి నేమో యభిప్రాయపరమగహస్యము వాకుఁ దెలిసినదేమో. మీ రున్నచో నతఁ డది వాకుఁ జెప్పెడివాడుకాదు” అనెను. శిరీషు. “నేను వినుటకుఁ దగినా” వాసంతి-“అది కాదు. మీరు భక్తితో శ్రద్ధతో వివరు. వైగా గురువు శ్రద్ధతో వడిగినవానికిఁ జెప్పెను. ఆ రహస్యము గురువునకుఁ దెలియును. ఎలప్పుడు నతనికిఁ జెల్లితములు సుండదు. విద్యార్థి దానినిఁ దెలిసికోవలయు నన్న భక్తి శ్రద్ధలతో వడిగినపుడు గురువున కోకయావేశము వచ్చును. ఆ యావేశములో నామహావిషయము నతఁడు తన జ్ఞానభాండారమునుండి త్రవ్వె వెలికిఁ దీసి చెప్పెను. అట్టి సమయమునందు శిష్యుడు కానివా డుండుట వాని యదృష్ట విశేషము. వాడు గ్రహించఁగలడు కాని శిష్యుడు గ్రహించినంత గాఢముగా గ్రహించడు. వాని కది వినిపించిన విషయము వినఁ దలచుకొన్న విషయము. మఱియు నా శిష్యుడు కాని యితరుడు పరాభిప్రాయ దూషితబుద్ధియైనచో వానికా మహావిషయమును నిరాదరణమే కలుగును. మొదట నతని కౌగురువునందు గురుభావమే సేదాయెను. విజ్ఞానంతులు కాని గురువులు వివేకవంతులు శ్రద్ధాశువులు కాని శిష్యులతో నీ లోకము సామాన్యమగుచున్నది. అందఱు నేదో నేర్చుచున్నారు. అందఱు నెదో చెప్పుచున్నారు. సారథికిఁ దెలిసిన విషయము మఱొక్కనికిఁ దెలియదు. తెలియుట సాధ్యము కాదు. తాను మహానటు డగుటకుఁ గారణము తాను జీవితములోఁ బొందిన ఊర్ధ్వ యని చెప్పెను. అట్టి జీవుడు పొందిన ఊర్ధ్వ వాని మనస్సును మరి పాకముచేసి యట్టి పెట్టునట. ఆ పరిపాకము పొందిన మనస్సు వాంఛితమైన పరిస్థితియందు సులభముగాఁ బ్రవేశించునట. ఇది నాట్యముగాని పరమగహస్యమని చెప్పెను. తక్కిన వన్నియు నేర్పికొనునవియు. ఆ ఊర్ధ్వ పొందుటకు జీవుని లక్షణము వేటుగా నుండవలయును. అందఱు మనుష్యు లాఊర్ధ్వను బొందలేరు. మిమ్ము గుఱించి యాయన యొకమాటయన్నాడు. అమ్మపోయినది. మీరు ఊర్ధ్వ పొందలేదా యని యడిగితిని. మీలో నున్న జీవుడు తానట్టి ఊర్ధ్వ పొందుటకు సమర్థుడు కాదని చెప్పెను. అట్టి ఊర్ధ్వ పొందిన జీవునకుఁ దన కూతు యొక్క సంగీత విద్యయే పరమావధిగా నుండదని చెప్పెను. అతి దొక యొక లోకవిషయమునందు మోహితుడై యుండడట.”

శిరీషుకుఁ గొంచెము కోపము వచ్చెను. కోపము వచ్చుట సహజమే. ప్రతి జీవుడును దనకుఁ దెలియకుండఁ దాను సంపూర్ణుడ ననుకొనుచుండును. అది జీవుని లక్షణము. తనకుఁ దెలియని విషయములు లోకములోఁ గనిపించి

నపుడు పరులతోఁ దన కా విషయము తెలియదని చెప్పను. తన యజ్ఞానమును దెలియజేయును. పన్ని వేళము జరిగినపుడు తన కది తెలియ దని దుఃఖించును. సామాన్యములైన యితర సమయములందు తాను సంపూర్ణుడుగా నే ప్రవర్తించును. అందుచేతఁ దాను తెలియనివాడని ఎరిగో యన్నారని తనకుఁ దెలిసినపుడు వానికిఁ గోపమువచ్చును. కీరీషునకుఁ గోపమువచ్చెను. అతనికిఁ గోపమువచ్చి నపుడు విసరెల్లు తిరుగునో తెలియదు. నేను దెలియనివాడను. సారథి తెలిసిన వాడు. నీ వతనివద్దనే పోయియుండుము. ఆ పాకలోనుండి వానికి వండి పెట్టు చుండుము. వాడు నీకుఁ దిత్త్య ముపదేశించును. నీవు మోక్షమును జూజి గొందువు గాని. అతి దోక పోతులూరి వీరబ్రహ్మము. నీవు కిష్కరాలవు. ప్రతి పరైటూరుపోయి నాటకములాడుడు. అతని కక్షరముముక్క రాదు. అతి డరవింద యోగి గ్రంథములు చదివెనా? వివేకాంబు డెరిగో యతనికిఁ దెలియునా? అతడు పండితుడా? అతడు చెప్పెడి వాడు. నీవు విన్నది దానవునా? ఘనాక్షర వ్యాయముగా ఎరిడు నటనదైవాడు. అది పెద్ద గొప్పకాదు.

వాసంతి యా తండ్రి కూతురు. చివితీకేమైనను మాటకు మాట చెల్లించి లీటును. ఇది లోకములో నూటికిఁ దొంబది తొమ్మిది పాళ్లు మానన స్వభావము. మఱియు బ్రతియింటిలోనను జరిగడిచే. వారిని వీరు ప్రేమించుచుండుదురు. దగ్గఱీ బంధువులు అన్నిదిమ్మల్లు అక్కానెలెండు తిల్లి కూతులు భార్యధర్తలు వీరిలోఁ బెద్దవారికి 'మేము పెద్దవారము రెండవవారు తగ్గి మాటాడవలయు'ని యుండును. వారు తగ్గి మాటాడరు. వారికిఁ గోపమువచ్చిన కొలది వారు హెచ్చి మాటాడుదురు. వీరు తెచ్చి పొదురు. వాసంతి యిటనెను. "నాన్న గారూ మీరనెడి మాటలకర్థము లేదు. నేను సారథి యింటికిఁబోవుట యేమి? అతి డెవరు, నేనెవరు? నే నెతనికి వంటచేసి పెట్టవలయునా? నాకు వంట చేతగాదు గదా. అతడు చదువుకొని మాట నిజమే. ఆ సంగతి యతిడే చెప్పను. చదువు తొన్నంత మాత్రమున రహస్యములు తెలియవు. పరమ రహస్యములు తెలియటకు నొక జీవునకుఁ బూర్వజన్మకర్మ విశేషముండవలయును. అది సారథికిఁ గలదు. ఆ కలిగినవాడు వేయిమంది చదువుకొన్న వారికంటె నయము. విద్యలో నున్న చిన్న చిన్న మెలకువలు వానికి దెలియక పోవచ్చును. కాని యా విద్యలోని పరమార్థము వానికిఁ బ్రత్యక్షమగును. సామాన్య లోకము వేఱు, అతడు వేఱు. ఈవిద్యలన్నియు సభ్యోసమువలన, వాలోదన వలన నా పరమార్థము గోచరింప జేయుటకే యేర్పడినవి. ఒక మహాపురుషునకే పరమార్థమే మొదిట దెలియును. తెలిసిన తరువాత నా విద్యలోని తక్కిన విషయములన్నియుఁ దేవితేది ప్రయోజనమో, యేది యెందుకేర్పడినదో, సులభముగా గోచరించును.

విద్య చదివినవాడు విద్యనేర్చుకొనినవాడు పరమార్థమునే గ్రహించలేక పోవును. వాడెంత నేపటికి నా విద్యా మార్గములోని యల్పాల్ప విషయముల యొక్క యల్ప సౌందర్యములందు మునిగిపోయి యచ్చటనే గూర్చుండును. వాడు వంద జన్మలకు నవధి స్థానము చేరలేడు. వాకెదో కొంతసంగీతిమును మీరు చెప్పించితిరి. నా కీ సంగీత విద్యలో మూలవస్తువేదియో తెలియలేదు. రాగము ప్రస్తారము చేయుదును. పల్లవిపాడుదును. స్వరము వేయుదును. అన్నియు నాకాచార్యులుగారు చెప్పినవే. నేను క్రొత్త సంగతివేయలేను. స్వరమును నా స్వయంబుద్ధితోఁ బెందలేను. ఈ లెక్కలమీద సభలోఁ గొందఱు కూర్చుండి తలలాడింతురు. వారిని జూచినచో నా కొడులు మంట. ఎంతసేపటికి నాబుద్ధి దీని తరువాత నీ స్వరము నేయవలయును. దీని తరువాత నిది వచ్చును. ఇదియే యూహకాని యీ స్వరము పెంచుటలో, నా రాగము ప్రస్తరించుటలో నన్ను నేను మఱచిపోయి నేనన్న ప్రతిదియు సంగతియగుట నా కల్పనయంతయు స్వము పెంచుటగా బరిగమించి నేను తన్మయత పొంది నదిలేదు. నా కట్టిస్థితి పరమేశ్వరు డీయలేడు. నీవు నేర్పించిన విద్య దానికిఁ జాలదు. నాకు నీ వేర్పాటుచేసిన గురువు లటువంటివారు కారు. నాట్యములో సారధి నే నెన్నుకొన్న గురువు. ఆ విద్యలోని పరమార్థము తెలిపిన గురువు. అందుకనియే నాకు దెలియకుండ రుక్మాంగద రాణాప్రతాపసింహ నాటకము తలో నే నట్లభినయింపఁ గల్గితిని. నే నభినయించుచుంటిని తెలిసినచో నది యభినయమేకాదు. అట్టి పంపమైనస్థితి యీ యర్జునరావు పొందినాడని నాకు విశ్వాసములేదు. ఐనను రేపు చూతుముకదా” శరీషు మరల మాటాడలేదు. వాసంతి యెత్తిన యెత్తుగడ వానికిఁగోపము గలిగించుచున్న దయ్యెనను జరిచితిర కౌమే మాటలు వాని కోపమును శాంతింపఁజేసెను. అతనికిఁ గోపముతోఁబాటు వాసంతి మాటలలోని పరమ యాధార్థ్యము నొకయూ వేళియు, నొక తీవ్రత యతనిని గ్రహించెను. అతడు దిగ్భ్రాంతిపొందెను. కొన్ని నెలలక్రిందివఱకు వాసంతి లో నీరేఖలేదు. ప్రసంగములలోఁ గొద్దికొద్దిగాఁ బొడనూపెను. అది నేటికి గోప్ప పరిణామము పొందినటుండెను. వాసంతియొక్క యీ స్వాతంత్ర్యము నకు శరీషు మనసులో నేదో యొక యనిష్టము నామెలో వెలుగుచున్న యీ జ్యోతికి నొక యానందము ఆమె మనసులోని భావము లింత స్పష్టముగా జెప్పట కొక యశ్చర్యము. ముప్పేటగొన్న యీ భావములతోడి శరీషుడు ప్రసన్నుడు కాలేదు. కోపించలేదు. మెచ్చుకొనలేదు. మెచ్చుకొనవల్లునులేదు. మఱునాడు ప్రార్థన వాసంతి సారధి యింటికి బోదుననెను. తండ్రి నాడేమున్నది, వెళ్లినచో వెళ్లుమనెను. మఱియు నేను వచ్చినచో గురూపదేశము

నీకు నచ్చదనెను. వాసంతి “యంపదేశము వినుటకుఁ గోల్పోవుటలేదు. సారథి యెటువంటివాడో నాన్న గారూ! మీరుకూడఁజూతురుగాని రం”డనెను. ఆమె యెట్లును వెళ్లును. ఆమె ఒక్క తెపోవుటకు ఇతని కిష్టములేదు. అందుచేత బయలుదేరెను. సారథి తోట త్రవ్వచుండెను. ఇద్దరునుపోయి తాతి యరుగు మీద గూర్చుండిరి. విమి పనిమీద వచ్చితిరని యడిగెను. అడిగి తాను తోటలో దూరముగా ఏదో మొక్కకుఁ బరిచర్యచేయుటకుఁబోయెను. వాసంతి యిట్లు నెను. “నాన్న గారూ! నేను వచ్చుట యతనికిష్టమైనచో వచ్చితినిని సంతోషించును. విమిపనిమీద వచ్చితివని యడుగడు. నే నిచటికివచ్చుట యతనికి ఇష్టములేదు. కొని మీ యిద్దరికి స్నేహము. చిన్నప్పటినుండి నన్నెఱిగి ఉండుటచేత నాయందుఁ గొంత ముద్దు. తల్లిలేని పిల్లనిని జాలి. ఈ కారణముల వలన నన్ను రావద్దనడు” అనెను. మరల సారథి యచ్చుటకు వచ్చెను.

వాసంతి-“వేదూరిలో గొప్ప నాటకము. నీకు చెలియదుకాబోలు. అర్జున రావుగారని గొప్ప నటకుడు. ఖండంతరములఁ బ్రళయ స్థి పొందినవాడు. ఆయన మనయూరిలో నీనాడు నాటకము వేయుచున్నాడు.”

సారథి-“నాకుఁ చెలియజే.”

వాసంతి-“నీవు గిరిగీసి గిరిలోగూర్చుందువు. నీకెట్లు తెలియును?”

సారథి-“గిరి వెలుపలివారు చాలమంది వత్తురు. ఇప్పుడు మీరు రాలేదా? వారెవ్వరును జెప్పలేదు. మీరే చెప్పితిరి.”

వాసంతి-“మేము గిరిలోనివార మే యన్నమాట. ఊరంతయు మ్రోగి పోవుచున్నది.”

సారథి-“తప్పెటలు తాళా లేమియు లేవే?”

వాసంతి-“అది యేమియులేవు. టిక్కెట్లేలేవు. ఊరిలో వేయి రూపాయలు పోగుచేసిరి. ఆయనకు సమ్మానము చెయుదురట. పెద్ది మనుష్యులకు, జదువుకొన్న వారికి మాత్రమే ప్రవేశము.”

సారథి-“ఎవచో నేను రాగూడదన్నమాట.”

వాసంతి-“నాన్న గారు పదిరూపాయ లిచ్చివారు. మనము మువ్వపింజము కలిసిపోవచ్చును.”

సారథి-“ఆయన తండ్రి, నీవు కూతురవు. నే నెవరను?”

వాసంతి-“నీవును మా కుటుంబములోనివాడవే. కాదని యెవరనగలరు.”

సారథి-“ఎవరిదాకనో యెందులకు? మీనాన్నయనకుండ నుండినగదా!”

శరీష-అది యేమిటి సారథీ! నే నెందుకందును? మనము మువ్వతము కలిసిపోదము."

సారథి-"వారందఱు పెద్ద విద్యావంతులు. మనకేమి తెలియును? ఏదో తో చినట్లు రంగముమీద గంతులు వేయుటయే కాని నాకేమియు తెలియదు. నైగా బదిమందిలోనికి నేను రాదగినవాడనుగాను. విప్రవిద్యులున్నా గు. గొల్ల భాగవతులున్నారు. గడకట్టి యాడెను దొమ్మరివాంగున్నాఁడు. కారడీసేయు వారున్నారు. వారికి సభార్హిత యున్నదా? ఒక సర్కసు, మేజిక్కు చేయు వాడు మొదలయినవారు నేటికాలమున సభార్హులు. విద్య యొక్కటియే. వీరి శాగరికతలు వేఱు. నాకు సభార్హిత లేదు. నేను రాను. నేను వచ్చినచో నే నానందించలేను. నే సభిసయించినచో ఇతరు లానందింపవచ్చును. ఆనందించక తోవచ్చును. ఇతరుల విద్యయేమి నే నానందించలేను.

వాసంతి-"ఎందుచేతి? చుప్పవారితివమా?"

సారథి-"చుప్పవారితివమే. నేనింత నటుడనుగదా! నాకన్ని గొప్పవా యెట్లుందును? ఉన్నచో నోర్పుట కష్టముగదా. నేను వట్టి దుష్టుడను."

అని సారథిసవ్వెను.

వాసంతి-"అథ! నీవట్లనవద్దు. తప్పకుండు రావలయును. నీవు రానిచో నేనువచ్చి తీసికొనిపోయెదను. ఎట్లు రావో చూతును."

సారథి-"నీనొక తెవు నాకు ఒట్టితివి. నేనొక బైరాగిముండకొడకను. వన్ను సంసారిని చేయవలయునని నీ భావము. నేను మోటువాడను. వన్ను శాగరికుని జేయవలయునని నీ యూహ. నేను వీధిలోని మమ్మను. నేను జవ్వా తినిగాను, పునుగునుగాను, గంబురాకొను."

వాసంతి-"నీవు పుస్తకాలలో మాటలు మాటాడినచో నాకర్థముకాదు."

సారథి వాసంతి వివేకమునకు సంతోషించెను. గాఢ నిశ్చయముతో మాటాడినమాట నామె యల్పమైన భవత్కారముతో దాని ఫలితమును త్యర్థము చేసెను.

వాసంతి-"సరేకాని, నీ వితరుల యభినయమేల మెచ్చికొనలేవు?"

సారథి-"చెప్పితివికదా నా యవివేకము, నా యహంకారము, నా మూర్ఖత."

వాసంతి-"అథ! అదికాదు, నిజము చెప్పుము."

సారథి-"వారల్పములైన దోషములు చేయుదురు. నాకవి కంటగింపుగా నుండును. నైగా వారొక నాటక ముడుదురు. ఆ నాటకమును గుఱించి నే

తె అ చి రా జు

నూహించలేను. దానిని గుఱించి నాకు తెలియదు. మాతాత్తుగా నా నాటకము యొక్క రసభావములంగు ప్రవేశించు చుఱుకుదనము నా బుద్ధికిలేదు. వా రా రసభావముల నాలోచించి చేయరు. ఏదో ప్రజలవలన మెచ్చించుకొనుటకు, జప్పట్లు కొట్టించి కొనుటకు గృతికములైన కొన్ని మార్గము లవలంబింతురు. ఏ కొంచెము రసమున్ను ను నది వీని చేతి విశ్లేష మైపోవును. పైగా నేను బాగుండలే దందుననుకొమ్ము, ఈర్ష్యయందురు. తా నే గొప్పవాడు కాబోలు, ఇంక నెవ్వరలేరు అని యీ నడింతురు. వానూ! నన్ను నా దారి నెందుకు బ్రగుక నీయావు?

వాసంతి-“నేను బ్రగుకనీయనుగాని. మేము సాయంతినము వత్తుము. మువ్వరము కలసిపోదము. నీ కిది తిప్పగు. నామిదనొట్టు”.

పారధి-“ఇంక రాకతిప్పదు. కాని నేను చందా నిచ్చినవాడనుకాను. నన్ను కొదవదుకాని మొగాలు మొగాలు చూచికొందురు.”

వాసంతి-“అప్పుడు మన మిద్దఱుమును మొగాలు మొగాలు చూచి కొందము.

పారధి-“నిన్ను మొన్నటిదానవు. నీ వింత మాటకారివైన తరువాత నేను బ్రదుకను”.

వారు గవిడి దాటపోయిన తరువాత పారధి పిలిచి “యేమి నాటక”మని యడిగెను. వాసంతికిని తెలియదు. కాని నీకు నేను చెప్పనైనను. తిండితో రంగనాథముగారి యింటకిబోయి నాటక మేదియో కనుగొందమునెను. ఊరిలో తిప్పెటలులేవు. గోడలమీదఁ గాగితము లంటించలేదు కాని కొంత దూరము పోయిన తరువాత జేతితో వానిని గోడ కాగిత మొకటి కనిపించినది. “నాటకము విజయనగర సామ్రాజ్యపతనము.” అర్జునరావు పఠానువేదము వేయును. తోకొద్దులము చూచి తీరివలయును”.

వాసంతి కట్టి నాటక మున్నదినియే తెలియదు. విజయనగర రాజ్యపతనములోఁ బఠా నెవ్వరు? తిండిని కథ చెప్పమని యడిగెను. ఆయనకును సరిగాఁ తెలియదు. తిల్లికోట యుద్ధములోఁ దెలుగు సైన్య మెడిపోయెను. అంతకంటె శరీఘనకుఁ తెలియదు. రంగనాథము నింటకిబోయిరి. రంగనాథమింటలోలేడు. లలితా కమలలు వచ్చిరి. వారింటకి వెల్లివచ్చుడెల్ల వాసంతిని సంగీతము పాడు మని బలవంతము చేయుదురు. వాసంతి యొప్పుడును బాడెను. వారి నే పిదగ్గ తొడి వాయించునును. వారు వాయించురు. అట్లు కొంతసేపు జరిగిన తరువాత రంగనాథము వచ్చెను. వారు చావడిలోనుండిరి. శరీఘన గదిలోనికిబోయి రంగ

వాధము తమ్ముని చిత్రములు చూచుచుండెను. అతనికి గ్రామములో వగైర
భ్రాత యనిపేరు. రంగనాథమువచ్చి వాసంతిని జూచెను. వాసంతి యొక్క
తయే వచ్చినదనుకొనెను. అల్లెపప్పుడును జరుగదు. కాని రంగనాథమునకుఁ దన
పాచిక పాటుటకు మొదలు పెట్టినదని యూహ కలిగెను. కోటలోని పాటకచేరి
పథకమున కిది మొదలనుకొనెను. ఇంతలో శరీషు వచ్చెను. రంగనాథము మన
స్సులోఁ గలిగిన యాశాంకురము తునిగిపోయెను.

శరీషు-“నేటి నాటకముకేరేమిటండి?”

రంగనాథము-“విజయనగర రాజ్యపతివసు.”

వాసంతి-“అందులోఁ బరానెవరు?”

రంగ-“అర్జునరావు గారే.”

వాసంతి-“పరాసే నాయకపాత్రయూ?”

రంగ-“అతిశే ప్రధానుడు.”

వాసంతి-“తెలుగు నాటకములలోఁ బరాను నాయకుడేమిటి. నాకు కథ
యేమీ తెలియదు, దయచేసి చెప్పుదుగా.”

రంగ-పరాను మహావీరుడు. ఆగోజులలో విజయనగర సైన్యములో దుర
జలుకూడ నుండెడివారు. ఇత డాష్టసుస్థానమునుండి వచ్చెను. రామరాయలవద్ద
కొలుపుచేరెను. రామరాయలొక తురుష్కస్త్రీని బెండ్లాడెను. అత డామెకుఁ
బుట్టినవాడు. అందుచేత రామరాయలకు వానిమీది మిక్కిలి ప్రేమ.

వాసంతి-“అతి” డాష్టసుస్థానమునుండి వచ్చెనుగదా. ఈయనకు గొడుక్కల్లు
య్యెను?

రంగ-“చిన్నప్పుడే తిల్లి యాష్టసుస్థానమునకు పోయెను.”

వాసంతి-ఈయన బెండ్లిగూడెనుకదా. భర్తను వదిలిపెట్టి వెళ్ళినా?

శరీషు-అసలు కథను జెప్పనిత్తువా.

వాసంతి-ఆమె పరానుస్త్రీయూ, తురుష్కస్త్రీయూ మన దేశములోఁ
బరానులు తిక్కువ. అట్టిస్త్రీని గోపాలోనిదానిని రామరాయలెట్లు పెండ్లా
డెను. ఏతురుష్కస్త్రీనో బెండ్లిగూడియుండును. అది యెవ్వతెయో పేదదియై
యుండియుండును. అది పరానుకాదు, గిరానుగాదు. ఇది ఎదో కృత్రిమకథ.

రంగ-“ఇందులోఁ గథ కొడు ప్రధానము. అతని యభినయము.”

వాసంతి-అభినయము గాలిలోనుండునా! కథ వాక్రియింపదా?

శరీషు-“వాసంతి! నీకు రోజు రోజుకు దెలివి యెక్కువగుచున్నది.
రంగనాథముగారూ! పసిడి దానితో నేమి. కథ జెప్పుడు. కథ తెలియకుండు
శాత్రుకి వచ్చి యేమి చేయుదుము? కనుక జెప్పుడు.”

వాసంతికి గధ వినుటలో నిష్ఠము పోయెను. ఒక యసహ్యము వేసెను. రాజా ప్రతాపసింహాకథ యున్నది. ఆమెకు వచ్చినది. ప్రతాపుడు హైందవ ధర్మము కొఱుకు బోరాడెను. కష్టములు పడెను. రుక్మాంగదనాటకము బాగుగా నున్నది. శృంగారరసమున్నది. తరువాత వైరాగ్యమున్నది. ఏకాదశీ మాహాత్మ్యముది. పాండవ నాటకములున్నవి. అన్ని నాటకములు బాగుగ నే యున్నవి. ఈ పతా నేమిటి. రామరాయలు గొప్ప తెలుగురాజు. అతడు తురుష్క స్త్రీని బెండ్లి యడుట యేమిటి. మన పూర్వ రాజునందు దోషము చూపించుటగూ. అతడు శ్రీ కృష్ణదేవ రాయలకు నల్లుడని తన తండ్రి చెప్పెను. కృష్ణదేవరాయలకుఁజే గొప్పవాడని చెప్పెను. మూడు తురుష్క రాజ్యములు కలసి యతని నోడించె నని చెప్పెను. ఇందులో బతానెవరు. తిండికిలేక యుద్యోగముకొఱుకు వచ్చిన వాడెనదో విజయనగర రాజ్యమును నాశనము చేయగలడా. వెత్రికథ. ఆమె యిట్లుహించి లేచి నిలుచుండి “కథ తెలిసిపోయినదిండీ! రాత్రి నాటకమునకు వత్తుముకదా” యనెను. శిరీషు లేచెను. రంగనాథుని నివ్వెడి పోయెను. నివ్వెడి పాటు సంబాళించుకొని తన కేమియు బట్టనట్లు నవ్వి “నాటకమునకు తిప్పకుండ రావలయు”నని యనెను. వాసంతి- “మే మిద్దఱ మే రావలయునా, మఱి యెవ్వరి నైన దీసికొని రావచ్చునా? రంగ- “మీ వంట కత్తెను గూడ దీసికొని రావచ్చును. స్త్రీలకు బ్రత్యేక స్థలమున్నది.” వాసంతి- “వంటకత్తెకాదు వంట కాడే.” రంగ- “ఎవరతిడు.” వాసంతి- “అతడు పెరియిండ్లలో వంట చేయడు. తన యింటిలో దా నే వంట చేసికొని తినును.”

శిరీషు- “సారథి తన యింటిలో నను వంట చేసికొనడు. పూటకూట యింటిలో దినును. అతడు వంటకాదుకాదు ఇంక పద పోదము.”

వాసంతి- “ఆ వంటకాదు. వంట యనగా బాకము. నేను చెప్పినది రస పాకము.”

రంగ- “వాసంతి పెద్ది పెద్ది మాటలు నేర్పినది.”

వాసంతి- “మీరు మహా కవులు. మీతోడి పరిచయము. సారథి రావచ్చునా?”

రంగ- “అతడు చందా నేమియు నీయలేను.”

వాసంతి- “అతనినిబోయి యెవ్వరడిగిరి. చందా యెంత యియవలయును. పదిరూపాయలు చాలునా. నన్ను గారూ! ఈయండి. ఐనను రంగ నాధము గారికిచ్చుట యెందులకు. ఆయన నాడుకొనును. సారథి చందా యిచ్చి నట్లు కాదు.”

రంగ- “నిన్న మీ రిచ్చిన చందా వాడుకొన్నట్లే దీనిని వాడు కొందును.”

ఇది రంగవాధము యొక్క స్వభావము. తన దోష మెవరైన నుద్ఘాటించి తనో దానిని నవ్వులక్రిందికిఁ ద్రిప్పివేయును. మనసులోఁ గోపము పెట్టు కొనును. అతడు క్రి సత్యక్షులయంద పరిభ్రమించును. మానవే యతనికి విభూషణము. అతనిభిక్షుల కీ మనమర్థిత్యము మహాజ్ఞాని లక్షణముగా భాసించుచుండును. సమాధానము చెప్పలేక యూరకుండెనాయంగురు.

ఆ రాత్రి నాటకమయ్యెను. అర్జునరావుగారికి వేయిన్నూటపదార్థిచ్చిరి. దొరగారువచ్చిరి. అవధానిగారు లేచి ప్రళంపించెను. సారథి పేగుచెప్పకుండ వతనికింటె నిలిచు గోప్పనాడెనెను. మనయూరిలోనున్న నందఱికింటె గోప్పనాడెనెను. అటువంటి నాట్యము తనదితఱకు జూడలేదనెను దొరగారకపత్నీ వ్రతుడనెను. అవధాని యెప్పుడుపన్యాసమిచ్చినను దొరగారి యేకపత్నీ వ్రతమును వదిలిపెట్టుడు. దొరగారు కళారాధకుడు. కళాప్రాచురుడనెను. “ఈ యూరిలో దొరగారు పెద్దనాటక భవనము కట్టించిబోవుచున్నారు. అర్జునరావు గారీ యూరిలోను వేయుంగురు. దొరగారికి నాటక సమాజము వేర్పాటు చేయుదురు. దొరగారి మహాకార్యమును జేయబూనుకొనిరి. దొరగారికి ర్థి ధూన భోంతిరాశిముల మాటు మోగిపోగలదు. ఈ సంస్థానము దేశమునకు మేలుబంతి యగును. వారి యాస్థానములో మేము మహాకవులమున్నాము. నేనును రంగ వాధమును. మా రంగవాధము చాలగోప్పనాడు. విక్రీలి గోప్పనాడు. అతడీ యూరిలోనుండుట యీ యూరియొక్క యద్భుతము. అతిదైంతి సుకుమారకవి? చేమకూరి వెంకన్న యీ కాలమున మరల సముద్భవించినాడు. అర్జునరావుగారిని మన గ్రామమునకు దీపికోనితచ్చుట రంగవాధముయొక్క ప్రయత్ని మే రంగ వాధము ఘటకుడు. అతని తతి దివాకజీ. ఇతనితతిగారివలన నీ జవాందారీ యెంతి వృద్ధిపొందినదో మరల రంగవాధమువలన నంతివృద్ధి పొందిబోవుచున్నది.” ఈరీతిగా నుపన్యసించెను. ఇట్లుచెప్పటవలన దొరగారి నుండు కాళ్ళకు బంధమువేయుట యనియు, రంగవాధమును తనదెస ప్రసన్నుని జేసికొనుటయు నని యవధాని యనుకొనెను. కాని యీ మాటలవలన విపరీతిఫలము లుదయించెను. సారథికి వాసంతికి రంగవాధముయొక్క కల్పితత్వము తెలిసెను. సారథికి బట్టింపులేదు. కాని వాసంతికి గోపమువచ్చెను. నాటకమైపోయెను. ఎవరిదారినివారుపోయిరి.

మఱునాటి సాయంకాలమున సారథియు వాసంతియు శిరీషుడును సారథి తోటలోఁ గూర్చుండిరి.

వాసంతి : ఆధీ! తెలిసిందా.

సారధి : వానూ! “ఆధీకునగానే”

వాసంతి : “అది నీ పేరులో గొంత ”

సారధి : ఆ ధివ్యాధులగురు. వ్యాధియనగా శరీరముయొక్క యనారోగ్యము. ఆధీకునగా మనస్సుయొక్క యనారోగ్యము.

వాసంతి : “సరిపోయినది. నీవు నామనస్సునకుఁ బట్టిన వ్యాధి వేరదా. ఆ సంగతి యటుంచుము. నాకుఁ దెలిసినది. ఇదియంతయు నవిధానియు రంగ నాథమును నీమీఁదఁబట్టిన కచ్చె. రాత్రి యవిధాని చేసిన యుపన్యాసమంతయు నీవు సరిగావిన్నచో నీకుఁ దెలిసియే యుండును. ఎవరెవరో కుర్రకొడులు వ్రాసిన వాటకములనుఁ గొండలు వేయుచున్నారట. ఆ కొండలు కుర్ర కొడులు కిరీటి. మనసులో ఎసలేడు పది. అందుచేత విధానియే రంగ నాథమును గొటలోని కెక్కించెను. ఇద్దఱునుగలిసి యీ యద్భుతరావును దెచ్చిరి వాతని యభినయ మేమియు బాగుగా లేదు. నీకెటున్నది.

సారధి— “నాకు బాగుగ నే యున్నది”.

వాసంతి—“ఇంగుకనియే నిన్నుజూచినచో నాకొడలు మంజుకొని పోవు చుండును. నీకెప్పుడును పరాచిక మే. నీవు పట్టించుచున్నప్పుడుతప్ప మరెప్పుడు నీవు దేని నైనను ప్రధానబడయముగా భావించితివి. ఎవరైనను నీ వెత్తి మీదికిఁ దెచ్చుచున్నను నీవు పట్టించుకొనెమి?”

సారధి—“హానీ. చుంకెంగుకు? నే నేమి కొమ్మలు వేయవలసివచ్చినా? వేళ్లుపాతుకొవలసివచ్చినా? నా కాకలియైనచో విశాలాక్షియున్నది. నేనొక నాటకము వేసినచో నాకొక పదిరూపాయలు మిగులును. నాకు ప్రేఖర్పణకు సరిపోవును. సరిదాగా నెవరితో నైన దూటాడవలయునన్నచో నీవును మీ నాన్నియు వచ్చుచునే యుండురుగదా? నాకుఁ దెలియనిదేదైనఁ దెలిసికొన వలయునన్నచో నుమాపతి యున్నాడు. నాకిద్దెనలు తినవలయు ననిపించును. పెసరట్లు తినవలయు ననిపించును. నాకు బీడీలుకొవలయును. డబ్బుకుగంజు నాకిచ్చెడి వా రీ యూరిలో గలరు. ఇంక నాకేమియు ఎక్కరలేదు. మరియు నాకేమియుఁ దోచదనుకొమ్ము. సముద్రమున్నది. నడుమ నాటుమైళ్ళు ఇసుక పట్టి యున్నది. నాకు జ్వరమువచ్చిన దనుకొమ్ము. సముద్రతీరమువంటి కొన్ని మైళ్ళు నిడిచిపోదును. దేహము దల్లఁబడును. జ్వరముపోవును. శైత్ర్యముచేసినది జలుబుచేసినది. అన్నమరగలేదు. తెల్లవాగులు నాతోట నేనే త్రిప్పుకొను చుండును. అన్నమిటుగును. శైత్ర్యము పోవును. దేహమునకు నెట్టయొక్కును. ఈ యూరిలో సముద్రమున్నంత వఱకు, వైన మబ్బులు పట్టినంతవఱకు నా

తోట యున్నంతవఱకు నాకేమియు భయములేదు. నే నన్నచో గోపముకల వారిని వారి కిష్టమువచ్చినట్లు చేసుకొనివిమ్ము.”

వాసంతి—“మబ్బుల నెవ్వరేమియు చేయలేదు. సముద్రము నేమి చేయ లేదు. ఆధీ! నీకు జ్వరమువచ్చినచో నాకు భయములేదు. నీకు జలుబుచేసినచో నాకు భయము. ఈ తోట నీకుడక్కనిత్తురా. ఈతోటలో నిన్నుండనిత్తురా”.

ఆయూరికి సముద్రపు పైపునఁ బెద్ద తోటయున్నది. దానికిఁ దోటయని పేరు. అందులోఁ జెల్లలేవు. ఒక నలుబది యేబది యొకరముల పెద్ద స్థలము. సముద్రతీరము కనుక సంతయు నిసుకపట్ట. అందందు దొరువులు తీయబడి యుండెను. పూర్వమెప్పుడో వాని క్రిందఁ గూరలు పండించియుండవచ్చును. నేడా దొరువులలో నీరులేదు. ఆ తోటనడుమ శిథిలమై పోవుచున్న యొక యిల్లుకలదు. దానిని గుడియందురు. ఆ తోట యెవరిదో తెలియదు. దాని కదుపు లేదు. దానికే యేమిటి, యా ప్రాంతముల నిట్టి స్థలములు చాల కలవు. వేనికి నదువులేదు. ఆ యూరికి జిల్లాకోర్టును గృహాలయు మఠియు నిట్టి సంస్థలు వచ్చినచో నా యూరు మహాపట్టణమైనచో నివి యన్నియు నీవేళిని స్థలములు కావచ్చును. ఇప్పు డా నలుబది యొకరముల తోటయు నేబది రూకలకిచ్చినను కొనెడివారు లేరు.

ఇంతకు నా తోట చాల భాగము గడ్డికూడి మొలవని యిసుకపట్ట. ఆ యూరిలో శిరీరి న్యామమును చేయు కొండలు యవకు లచ్చట తెల్లవాలు జామున వచ్చి డిండములు ఒక్కలు తీయుదురు. సాయంకాలముల నా తోట లోఁ బరుగెత్తుదురు. ప్రొద్దుగంకు వేళఁ గొండలు పెద్దలు వచ్చి యా తోట లోఁ గూర్చుండి ప్రసంగించుచుందురు. అచటి లాభ మేమనగా నదిటు చినుకులు వచ్చినచో నా గుడిలోని పడిపోని భాగమునఁ దఱదాచికోవచ్చును. ఆ గుడిని గుఱించి కథగలదు. ఈ తోట పూర్వమొక బ్రాహ్మణునిది. ఇప్పుడు నతని దేమా తెలియదు. ఆ బ్రాహ్మణుడు పేదవాడు. అసుందరుడు. మెట్టకనులు. ఎత్తు పన్నులు. ఈచుక పోయిన రొమ్ము. ఈనకరపుల్ల, జుంజురు వెండ్రుకలు. ఇట్లండెడి వాడని చెప్పుదురు. అతడు చని పోయి వందయేండ్లు కావచ్చును. కాని యా కథ వచ్చినప్పుడెల్ల నీ వర్తన చేయుచునే యుండురు. అతనికి మేన మామ కూతునిచ్చి పెండ్లిచేసిరి. ఆ పిల్ల యచ్చర. తిలో తమ, ఊర్వశి, పుత్రాచి, మేనక. ఆమె కన్నులు తామర లేకులు. ఆమె మొగము చందురుడు. ఆమె నడుము చున్న గాసుండెడిది. ఆమె యొడలు మేలిమి బంగారము. అంత యందకతై. ఆమెను

జదిమి దీపము పెట్టవచ్చును. ఈ వర్తనలో చే భాగము నా కథ చెప్పెడి యాయూరి వారు వదిలి పెట్టరు. వెలివని భార్య వాడెక్కల వదిలెనదా. కాని యామె పతివ్రత. ఆమె పరపురుష సంగమము నేయదు. మగ డట్టి కురూపికదా, వాని నీమె యెట్లు ప్రేమించినది, అతినితో నెట్లు సంసారము చేసినది యని పొరుగురివాడెగినచో నాయూరిలోని మేధానియిట్లు చెప్పును: “అసలుపతివ్రత యనిగా నేమి? కొమము తక్కువకలస్త్రీ. లోకములో స్త్రీలుకొని పురుషులుకొని కొమ విషయమున మూడునిగములుగా నుండురు. అధిక కొములు, సంసారయోగ్య కొములు, అల్ప కొములు. అధిక కొములు జారత్వము చేయుదురు. సంసారయోగ్య కొములు పెండ్లిచేసికొని యా భార్యతోడను, న్నాధర్తతోడను నుండురు. స్వల్ప కొములకు భార్యయే యక్కఱలేదు. భర్తయు నక్కఱలేదు. భార్యభర్తలలో నొకరు స్వల్పకొములు, నొక అధిక కొములు నయినచో నప్పుడు స్త్రీయో పురుషుడో విడివడి జారత్వము చేయును. ఆమె స్వల్పకొమ యనియు, నీపాతివ్రత్య మనునది యెవరియందు సౌందర్యజ్ఞాన ముండదో వారియందుండుననియు చెప్పుదురు. సౌందర్యజ్ఞానము లేనివారు స్త్రీ యైనచో, ౨రపురుషుని యందలి సౌందర్యము, పురుషుడైనచో బరస్త్రీ యందలి సౌందర్యము నెరుగలేరు, సౌందర్య మెఱుగని వారికి సుందరవ స్వభావము యుండదు. సౌందర్యజ్ఞానముండి, కొమ ప్రకృతి యధికముగానున్న పురుష జారత్వము జరుగుననియు నాయూరివారు చెప్పుదురు. అది జమిందారీ గ్రామము. కనుక నాయూరిలో సౌందర్యజ్ఞాన మెక్కువ. చాలమంది కొమప్రకృతి లేకయున్నను కొనితెచ్చుకొందురు. అంగ్లేయులు మన దేశమున బరిపాలనకు రాకముందు స్త్రీ విషయిక నీతియుండుఁ జాలభేద ముండెడిది. “యథా రాజా తిథా ప్రజా.” రాజులు ౨హుభార్యులు. బహుభార్యు డగుట పురుష లక్షణము. ఆయూరిలోఁ బూర్వ మొక దివా నుండెడివాడట. ఆయనకు డెబ్బదియేండ్లు. ఆయన కొక యంపుడుకలై యుండెడిది. ఆయన రాత్రిపూట తొమ్మిది గంటలకు భోజనముచేసి తంబూలము నేవించుచు నా యంపుడుకలై యింటికి నడిచిపోయెడివాడు. ఈయన వచ్చినంతనే యామె తివాచీ పజచి పెద్ది దీపము వెలిగించి యాయనను గూర్చుండబెట్టి తాను కొంత నేపు వీణ వాయిం చెడిదట. ఒక గంటసే పాయన వీణ విని మరల నాయన యింటికి బోయెడివాడు. అనగా నది యొక పురుషలక్షణము. ఆయూరిలోని పెద్దలకు, బిన్నలకు నాతోట కథ తెలియును. ఆపూర్వపు జమిందారు డీపేద వికారి బ్రాహ్మణుని భార్యను వాంఛించెను. ఆమె యంగీకరించలేదు. ఆమెను పట్టి బలవంతముగాఁ గోటకు దెప్పించెను. తరువాతి నేమి జరిగినదో తెలియదు. ఆమె కథము మాత్రము కోటలోనుండి వెలికివచ్చినది. ఆ బ్రాహ్మణుడు భార్య

కవమును దీసికొనిపోయి యాతొటలోఁ దగులబెట్టి దానిపైన సమాధి కట్టించెను. అచట నీయిల్లు వేయించెను. రాత్రిపూట వచ్చి యిచ్చట దీపారాధన చేయుచుండెనట. అతడు మరల వివాహమాడలేదు. ఆడుటకుఁ బిల్ల నెక్కు రిత్తుగ? మరియొక మేనమామకూతురు లేదు. మరియుఁ గొంద టిట్లందురు. “అతడందములేనివా డగుటచేత బుగుషునుకాదా? అతని పురుషత్వ మామె యెఱుగును. అందుచేత నామె పరపురుషులను వాంఛించలేదు స్త్రీ సౌందర్యాదులకంటెఁ బురుషునియందలి పురుషత్వము నెక్కువ వాంఛించును. భర్తృవిషయమున తృప్తిపొందిన స్త్రీకే బుగుషువ వాంఛయుండ”దని. అట్టివారె పశ్చిమతలగుదురని. ఆమె పేరు మంగమ్మయట. దాని కిప్పటికిని మంగమ్మ తోట గుని పేరు. ఏకాంతముగా మాటాడడలచినవారు సామాన్యులుగా సామాన్యవాచ్యులి కచ్చటికి వరులు. ఆ స్థలమాహాత్మ్య మెట్టివో యచ్చటికి వచ్చినవారు వారిగో నెరిగికో యొకరి కీ కథ తెలియఁబోవుటయో, తెలిసి మరల వివేలయుననియో తిక్కినవారి నడుగుటయు, నీ కథ తిప్పకుండుఁ జెప్పఁబడుటయు జగురుచు నేయుండును. ఈ కథా ప్రస్తావన జరిగిన తరువాత సహజముగా వారు స్త్రీపురుషకామ సంబంధములయిన చర్చలే చేయుదురు. వారి వారి యనుభవములను చెప్పికొందురు లోకమునందలి విపరీత కామప్రవృత్తి కథాకథనములు చేయుదురు. మఱియు నచ్చటఁ గూర్చున్నవారి కీ కథలతోఁ బాటు పాముల కథలు, దెవ్వుల కథలు కూడ వచ్చును. మొత్తముమీది నే ప్రసక్తివచ్చినను స్త్రీపురుష సంబంధముగా నే వచ్చును.

రంగనాథము తన భక్తులతో నచటికేఁ దఱచుగా వచ్చుచుండును. వచ్చిన ప్రతిసారియు మంగమ్మకథ చెప్పకుండు వాగు నల్లరు అది నాటకము జరిగిన తరువాత నాల్గవరోజు. ఈ నాల్గు దినము లగ్గవరా వా యూరిలోని నే యుండెను. ఉభయవేళఁ బోయి రాజదర్శనముచేసి వచ్చుచుండును. రంగనాథము కూతుండ్రు వానికి మంచహాసములతో సీతాకోక చిలుకలవంటి నేషములతో హాస్యములతో సపర్య చేయుచుండిరి అతని కవలు వదిలిపో బుద్ధివుటలేదు. రాత్రి పూట వన్నెలలో మంచము వేసికొని రంగనాథము, నతడును తిత్తికాస్త్రము కవిత్యము సంగీతము నాట్యము శిల్పము మొదలయిన మహావిషయము లెన్నియో మాటాడుచుండిరి. పలువిషయములు వారు పరస్పరము తెలిసికొనుచున్నట్లుండెను. పైగా నప్పుడు న్యాయస్థానములకు నెలవుదినములు. అదియుగాక యూరి వెంట నడుచుచుండగా నందఱు వినయముతో నమస్కరించుటయు, దిన యభివయమును మెచ్చుకొనుటయుగా నుండెను. ఎంత స్నేహమైనను బరాయి యింటిలో నెక్కువ రోజులుండుట కష్టము. అర్జునరావున కా కష్టము లేకుండ

నుండుటకు నొక చిన్న పరిస్థితి సంభవించెను. అర్జునరావునకు వేయిన్నూట పదార్లు సమాధానము జరిగిందికదా! అ మృత్యువాడు రంగనాథము దానిలో వేయిరూపాయలు తన కిమ్మనియు, బది దినములలో సద్దెదననియు వడిగను. అతని దయవలన నీ గ్రామము వచ్చి యీ డబ్బు సమాధానము పొందినవాడు వతని కెట్లు కాదను? మనసులో నిష్ఠము లేకున్నను మనసు లోని యనివమును పైకి బ్రకటించిన మైత్రియు, నాదార్యమును సంపూర్ణముగాఁ గప్పిపుచ్చగా వెంటనే ఇచ్చెను. తాను వేయిరూపాయలు బడులిచ్చుటచేత వర్జనరావునకు వారి ఇంటిలోనుండి యూరకే భోజనము చేయుచుంటిన్న కష్టము కలుగలేదు. ఒకవిధముగ వారుకూడ దనకు ఋణపడి యున్నట్లే భావించజొచ్చెను. లేకపోయిన వేయిరూపాయ లెవరిత్తులేమి? నెలకు రూపాయ వడ్డీకట్టుకొన్నను నెలకుఁ బదిరూకలు. పదిరోజులకు నాల్గురూకలును. నాల్గుదినములు జారి యింటిలో భోజనము చేసినను వారికి వస్తములేదు. మరియు అర్జునరావున కొక యూహాయుండెను. రంగనాథము పదిదినములలో రొక్కము తిరిగి యిత్తుననెను. ఈపదిదినము లిచ్చటనేయుండి రొక్కము తీసుకొనియే పోవచ్చునని. అంతకంటె హృదయమును పట్టికొని చమత్కరించుచు, తేరాశియొకటి బాధించుచున్నది. అది విచిత్రమైన యాశి. దానికిఁ బ్రతినిమేషము తెగతెంపులు. ప్రతినిమేషము పునరాశాంకురములు. ఈ నిమిషములో నాయాశాంకురము అకుపాల్లము విప్పినట్లుండును. మఱియొక నిమిషములో నాకురాలిపోవును. వాహ్యరీతికి భోకముందో, కోటకు బయలుదేరకముందో యొక చిలువపువ్వు, ఒక కనుగిలుపు, నొకపైటవినురు మధురముగాఁ గనిపించి మఱల నింటికి దిరుగ వచ్చెడివఱకు హృదయము సుధాహదముగా నుండును. తిరిగి వచ్చినతరువాత నాహేల వృద్ధిపొంది తనకు వృక్షముగా, బుష్పిరముగా, దదనంతరకాల ఫలదాయిగా మనసులోఁ బ్రకాశించుచుండును. ఇంటికిఁ దిరిగి వచ్చువేళకు నీలోపున గృహములో నే పరిస్థితి జరిగినో యాకనుగిలుపు లేదు. ఆమందహాసపూర్వక స్వాగతియు లేదు. మన్మథుడు జ్వరమువచ్చి ముసుగు పెట్టుకొని పండుగొన్నట్లుండును. కాని మఱల సాయంవాహ్యరీతేళకుఁ గొంత ప్రసంగము, మఱల మధుర మందహాసము, మఱలఁ జమత్కారపుమాటలు. చీకటి పోయి వెలుతురు వచ్చును. వాకిటిలోఁ దనమందిముమీదఁ దానుబరుండువఱకు శతసహస్ర మనోజాత నిశిత శిలీముఖ మధుర వీణారావములే వినిపించుచుండును. రంగనాథమును, దానును వాకిటిలో, స్త్రీలందఱు దొడ్డిలో నిద్రింతురు. అర్జునరావున కిట్లు జరుగుచుండెను. సాయంకాలముల నెడటికి వాహ్యరీతి పోయినను గ్రామములోని పెద్దలెవరో యొకరు కనిపింతురు. వారు తమతోఁ

తాటు కూర్చొందురు. కూర్చున్నంతసేపు నతని యభీషయప్రశంస చేయుదురు. మనస్సునకుఁ బైభాగము క్రిందిభాగము. పైభాగమీ ప్రత్యక్ష ప్రశంసాస్పృగ్గు మగుచుండగా క్రింది భాగము కుసుమశర భావనామస్పృగ మగు చుండును. ఈ మనస్సున కింకొక రూపమున్నది. అది యందఱితో మాటాడు చుండును. మిక్కిలి పెద్దమనిషి లక్షణ మవలంబించు చుండును. తాను గొప్పవాడు. ఆ గొప్పదనము మాటలలో, గన్నులలో శరీరావయవచలనములలో బ్రదర్శింపించు చుండును.

మంగమ్మ తోటలో వట్టి యిసుక తిన్నె మీద రంగనాథము, నర్జునరావు, రంగనాథము యొక్క యిద్దరు శిష్యులు గూర్చుండిరి. ఆ శిష్యులలో నొకని పేరు భద్రాద్రి శాస్త్రి. పుణ్య క్షేత్రములపేళ్లు కొందరు పెట్టుకొందురు. ఒకడు భద్రాద్రి, ఒకడు శ్రీశైలము, ఒకడు రామేశ్వరము ఒకడు సింహాచలము. ఈ పుణ్యక్షేత్ర నామధారులు స్వతః పుణ్యులు. ఈ భద్రాద్రి శాస్త్రి వట్టి శాస్త్రి యనియే యందురు. ఈ శాస్త్రి సంస్కృతము పంచ కావ్యములు, రెండు మూడు నాటకములు, ప్రతాప రుద్రీయము, కాముడిలో గొంత చదివిన వాడు. ఇత డీ గ్రామములోని పండితులలో నొకడు. అతనికి గ్రామింకు కలదు. సిగరెల్లు సమృద్ధిగా పీల్చును. అతనిని జూచినవాని కతడు సంస్కృతము చదివె నని తెలియదు. అతని కుద్యోగములేదు. అప్పటికి దేశములో నింకను విద్యా నులు, సుభయభాషా ప్రవీణులు లేరు. కళాశాలలలోనను, బాలశాలలలోనను బ్రసిద్ధులైన మహా పండితులనే సంస్కృతాంధ్ర బోధకులుగా నుంచుకొనెడి వారు. సంస్కృతాంధ్రములు రెంటితో బియ్యే పరీక్షయిచ్చి యమ్మేలనిపించు కొనెడు ద్వితీహస్తాలానాడు లేరు. అందుచేత శాస్త్రి కుద్యోగములేదు. అతడు మహా పండితుడు కాదు. అందుచేత బాలశాలలో నతనిని బండితునిగా నియమించ లేదు. ఈ శాస్త్రి రంగనాథమునకుఁ బ్రియ శిష్యుడు. మఱి రంగనాథమునకేమి సంస్కృతము వచ్చును? అతడు మహావి, ప్రతిభావంతుడు. అందుచేత శాస్త్రి రంగనాథము ననుసరించును. రంగనాథము యొక్క కవితలో నెవరైన దివ్యులు వట్టివనో శాస్త్రి వాదించును. తప్పుల నన్నిటి నొప్పుల జేయును. అన్య యములేనిచోట నన్యాయములు కల్పించును. సంప్రదాయేతిరమైనది ప్రతిభా ద్యోతక మును. ఈ రీతిగా శాస్త్రి రంగనాథమునకు చెట్టినికోట యైనను రంగనాథము శాస్త్రి కిచ్చెడు నెక్కువ గౌరవములేదు. శాస్త్రినిగూడ నేమియు దెలియనివాని క్రిందనే లెక్క గట్టును.

వారందరును గూర్చుండిరి. శాస్త్రి యర్జునరావు గారిని బ్రశంసించు చుండెను. అతని నాట్యములను మేలుములు వివరించి చెప్పచుండెను. అలంకార శాస్త్రమును గుప్పిపోయుచుండెను.

ఆ సమయములోఁ గిరిటి యా దారివెంటఁ బోవుచుండెను. రంగనాథము కిరిటిని బిలిచెను. ఆ పిలుపులోన నే బోలేడంత చమత్కారమున్నది. రంగనాథమువద్ది నొక లక్షణమున్నది. పరులనుబిలిచి కూర్చుండఁబెట్టి తన చుటుపట్ల నున్నవారిచేత చెక్కిరింపించుచుండును. తా నేమియు మాటాడకు. సిగరెట్టు కొల్పుచు నవునుండును. ఎఱిగో యొకరన్నమాటను బ్రకాశించుటకుఁగనులు పెద్దని చేయుచుండును. అతడు సిగరెట్టును జాటకొల్పినట్లు కొల్పును. అనగా మాటి మాటికిని దూరముగాపోయి యంబుకృతిచేయును కొంచె మసమ్యామైనను వర్ణనచేయక తిప్పను. నోటిలోని లాలగుడవెట్టి మూతి పైకెత్తి యప్పుడప్పుడు మాటాడుచుండును. అత డట్లు లంబుకృతి చేయుటకు దూరమునకుఁ బోవుటయనగా శిష్యుల ననుగ్రహించెనన్నమాట. రంగనాథము తిరిగివచ్చి యేదోయొక రత్నమువంటి విషయము శిష్యులకుఁ జెప్పను. నిముసమో రెండు నిముసములో కవిత్యమును గుఱించి మాట్లాడును. ఆ శిష్యులెప్పటికప్పుడా నాడే కవితారహస్యము తెలిసికొంటి మనుకొందురు. ఈ సంగతి తక్కిన శిష్యులు మనసులో భావించురు. శాస్త్రీ పైకిఁజెప్పను. నిజానికి రంగనాథము వద్ది గవితా సిద్ధాంతములు వందలు వెలు నున్నవి. దారివెంటఁబోవు గిరిటిని రంగనాథము పిలిచిననగా వాని నేడిపించుటకుఁ బిలిచెను. అతడు పసివాడు. చదివికొనిన వాడు కాదు. గణయతిప్రాసలు కొలదిగాఁ దెలిసికొని పద్యములు వ్రాయును. కాని పరమేశ్వరానుగ్రహము వానియందు బీజాంకురముగా నున్నది. కిరిటివచ్చి రంగనాథమునకు, వర్ణనరావునకు నమస్కారముచేసి కూర్చుండుమనగాఁ గూర్చుండెను. అట్లు విషయముతోఁ గూర్చున్నవాని నేడ్పించుటకు రంగనాథము తానే మొదలు పెట్టినచో బాగుగానుండుదు. శాస్త్రీ యందుకొనెను. “రాజాప్రతాపసింహనాటకము నీనే వ్రాసితివటకదా!” కిరిటికి దానే యది వ్రాసినని యుండెను. అతడు భయపడెను. అందుచేత నిజము చెప్పెను. “నేను వ్రాయుటయేమి, సారధిగాక వ్రాసికొనిరి. ఆయన భావములకు నేను కొన్ని గణములు కుదిర్చితిని. ఆయన యొక భావమును జెప్ప నే విట్లన్నచో బాగుగా నుండు నేమో యనగా నప్పుడప్పుడాయన యొప్పుకొనుట జరిగెను. నేనువ్రాసిన దేమియులేదు.” అతడేదో యహంకృతి ప్రకటించునని వానినిఁ జిరుకగొట్టవలెనని యెత్తినయెత్తు గడ నేల వ్రాలిపోయెను. కాని రంగనాథముయొక్క మేళము పరులనెవ్వరినో చెక్కిరించకుండ నూరకుండలేదు. అందుచేత రెండవ శిష్యు డిట్లనెను. “అ! నీవు చెప్పెదవా? నీనే వ్రాసియుండువు. నీ వెంత కవికాకపోయినచో సారధి నిన్ను బిలిచి యుండును.” కిరిటికిఁ గోపము వచ్చినది. కాని యెదురుగా గొప్పవాండ్రున్నా

ఁ. కిరీటి వెంటనే లేచి నెలపు తీసికొందునను. కాదని బలవంతముచేసి
 కూర్చుండబెట్టిరి. వానికిఁ గన్నీళ్లు పర్వంతము చేసిగాని వదిలిపెట్టకుండుట వారి
 కలవాటు. ఇంతలో కిరీటి కొక యద్భుతముపట్టెను. సారథియు సుమాపతియు
 గలిసి వాహ్యులీ వచ్చిరి వా రా తోటప్రక్కగా వచ్చుచుండిరి. కిరీటి వారిని
 చూచెను. అతినికి బ్రాణములు లేచినట్టెను. లేచి వారిని ఓలిచెను. వారు కిరీ
 టినిజూచి యిచ్చటకు వచ్చుచుండిరి. ఇంతలో నర్జునరావును, రంగనాథమును
 గమపించిరి. రంగనాథములేచి సారథి, సుమాపతిని సమాహ్వానించెను. అర్జునరావు
 లేచి నిలుచుండలేదు. అర్జునరావునకు వారెవ్వరో తెలియదు. వారును వచ్చి
 కూర్చుండిరి. కిరీటి త్రాచుపిల్లవంటినాడు. అతినికి వీరిమీఁదఁ గోపముగా
 నుండెను. అతినికి సారథియొక్కయు, సుమాపతియొక్కయు గడుగుదనములు
 తెలియును. అతి డిట్లనెను. “అయ్యా! రాజా ప్రతాపనాటకము నేను వ్రాసితి
 నని వీ రనుకొనుదున్నారు. మీరే వ్రాసితిరని చెప్పితిని” రంగనాథము సారథి
 కర్జునరావును తెలియజేసెను. సారథి “నేను మొన్ని నాటకమును వ్రాచితిని.”
 యనెను. లోకోత్తరముగా నున్నదనిగాని, యద్భుతముగా నున్నదనిగాని ప్రకా
 శించలేదు. అర్జునరావునకుఁ గోపము వచ్చెను. కొంచెము గొప్పవార మనుకొను
 వారికి దాము క్రొత్తగా నెఱుకపడుటతోడనే పరులు విషయవంతులై ప్రవర్తిం
 చక పోయినచోఁ గోపము వచ్చును. వారిలో నర్జునరావుగా రొకరు. రంగనా
 థముకూడ వాఱాతిగాడే. కాని రంగనాథ మంత తొందరగా మొగము ముడుచు
 కొనడు. అర్జునరావుని కావిద్య తెలియదు. ఉమాపతి యిట్లనెను. “సరే! వారిని
 వీరెఱుగుదురు. వీరెవరో వారికిఁ జెప్పలేదు.” రంగనాథము-“వీరిపేరు సారథి
 గారు వీరికొక నాటక సమాజ మున్నది. మా యూరిలో వీరు పాతికండ్ల నుండి
 నాటకము లాడుచున్నారు. కృష్ణుడు హిరణ్యకశిపుడు రుక్మాంగదుడు రాజా
 ప్రతాపసింహుడు మొదలైనవేషములు వేయుదురు.” సారథికిఁ గొంచెముకష్టము
 వేసెను. కాని యతినికిఁ గష్టమువేయుటయన్నది లిప్తమాత్రము. వెంటనేదానిని
 పట్టించుకొడు. ఉమాపతికి నవ్వువచ్చెను. రంగనాథ మెందుకు నవ్వుచున్నా
 రనగా “మీరు పెద్ద కవులు” అనెను. రంగనాథమునకుఁ గ్రుచ్చుకొనెను. కాని
 రంగనాథమునవ్వును అర్జునరావుసారథితో మాటాడడు. ఉమాపతితో మాటాడడు.
 తక్కినవారితోఁ బ్రసంగము సాగుచుండెను. రంగనాథమిట్లనెను: “అర్జునరావు
 గారా! మీరు సారథిగారి వేషము చూచి తీరవలయును. మీరింక నాల్గి
 యిడు దివము లుందురుగదా! వారిచేత నొక నాటకము వేయంతము. ఏమండీ!
 సారథిగారూ! రేపో యెల్లండియో రుక్మాంగద వేయండి. అర్జునరావుగారు
 చూతురు. అది మీ కంత పని. నలిగిన నాటక మే నాయెను. వేషధారు లందఱు

విముసములో వత్తురు. అర్జునరావుగారంత గొప్పవారు మన యూరికి వచ్చి వపుడు వారిని మనము గౌరవము చేయుట న్యాయముకదా!” పారధి యిట్లు నెను. “నా బదులు శరీరమహరు చందాయిత్రు నన్నాడే, ఈయలేదా? నాదగ్గఱ కెవ్వరును రాలేదు. అంత గొప్పవారు వచ్చినపుడు మనము సమ్మానము చేయుట న్యాయమే. అందుచేత నే శరీఘ నిమ్మన్నాను.”

దీనితో వ్యతిహారము జెడిసినది. తానంత తేలికగా నాటకమాడెడి వాడైనచో నర్జునరావు పదియింటాయలు చందావుచ్చికోదగ్గవాడైనాడు. రంగ శాసమునకుఁ దెలిసెను. ఏమిచేయును? అందుచేతఁ దా నే యర్జునరావుయొక్క నాట్యమును బ్రశంసించుట కారంభించెను. “నిజముగా నర్జునరావు గారియొక్క నటకుని ప్రతిభయంతయు నా నాటక మెన్నుకొనుటలోన నే యున్నది. అది ప్రాతియసీరికపచ్చిడ్డినాటకము కాదు. క్రొత్తినాటకము. ఒక యనీతివలన నొక మహా సామ్రాజ్య మెట్లు నాశనమైనదో నిరూపించు కథ. ఇంత యేడ్పుట కొంత ప్రేమ దేశభక్తి మొదలైన చాకబాటు విషయముకాదు. ఒక యనీతి యెంత మహాభూరి ఫలితమును బుట్టించునో నిరూపించు కథ. అందులో నర్జునరావుగారు మహాగాయకులు. ఆయన పద్యము చదువుచుండగా గిన్నరు లాలకించవలయును. ఆ సామ్రాజ్యవిచ్చిత్తి యెట్లు జరిగినది? ఒక సామాన్య మానవునివలన జరిగినది. అందుచేత నర్జునరావుగారు నానుటోపై తినుచు సామాజికులలో నుండియే రంగధూమి కవతరించెను. అట్టి యనీతి యచట నున్నచో సామాన్య మానవుడు కూడ దానిని మూలచ్ఛేదము చేయఁ గలఁడని యర్థము. అర్జునరావుగారి నాట్యమంతయు వారి విశాలమైన నేత్రములయందేయున్నది. చివఱకు రామరాయలు తన తండ్రియని తెలిసినపుడు అర్జునరావుగారు చేసిన పక్కాత్తాపాభిషయము, కాని తన ముసల్మానురాజ్యము సముద్ధరించితిన్న యానందము నెంత చక్కగా నభినయించెను.” అనెను. ఉమాపతి “ఆ భావము లన్నియు మాటలలో వ్రాయబడియే యున్నవి” అని నెమ్మదిగా ననెను. ఉమాపతి మనిసి యెఱ్ఱనివాడు. ఆజానుబాహువు. బలీష్ఠుడుగాఁ గనిపించును. అతిదేవ్వుడును. తలవంచుకొనియే మాటాడును. మాటాడునపుడు తలయు మెడయు నాడించును. మాటాడిన తరువాత పెదవులు రెండు దిగ్గఱకు లాగును. ఆతనికిఁ గత్తిరించిన, పెద్దజుట్టుకలదు. తలయాడించినప్పు డా జుట్టు నృత్యము జేయును. రంగనాథ మిట్లునెను. “బోను, వ్రాసియే యున్నది. ఎవడైనను వ్రాసిన దాని నే యభినయించును. వ్రాయని దానినేమి యభినయించు” ననెను. ఒక నిమేషార్ధ మెవ్వరును మాటాడలేదు. ఉమాపతి మఱల నిట్లనెను: “వ్రాయని దానిని గూడ నభినయించవచ్చును”. ఆ మాట నెవరును బట్టించుకొనలేదు.

రంగనాథము- “అర్జునరావుగారి ప్రతిభ పాశ్చాత్య జీకములలోఁ గూడ మెచ్చు తావిరి. దొరగారు నాటకాల కట్టించబోవుచున్నారు. అర్జునరావుగారు ప్రధాన పాత్రగా నాటక సమాజము నేర్పాటు చేయబోవుచున్నారు ఉమా పతి-“అఁ అఁ, మొన్న విన్నాము. ఈ సంగతి యవధానిగారు చెప్పినట్లున్నారే” రంగనాథము-“ఆ మతిలేని యాయన నోటికి వచ్చినట్లెల్ల మాట్లాడును. పెద్ద వాడై పోయినాడు. అందుకని యందఱ మూరకుండుము. నేనేమో యర్జున రావుగారి నిద్రాటికిఁ దెచ్చితివట. ఏమోయి శాస్త్రి! ఇందులో మన ప్రసక్తి యేమున్నది?” శాస్త్రి - “జౌవందీ? అంతయు వవధానిగారే చెప్పిరి. మన దాక యెందుకు, అర్జునరావుగారికిఁ దెలియదా, వారే చెప్పవచ్చును”.

ఈ నాల్గు దినములలో శాస్త్రికి, వర్జునరావుకుఁ జవవయ్యెను. శాస్త్రి యర్జునరావునకుఁ బరివర్త్య చేయుచుండెను. అర్జునరావు ‘ఏమోయి నీవు’ యనుట మూన్నాళ్ల క్రిందనే జరిగినది. అర్జునరావు మాట్లాడలేదు. రంగనాథము శాస్త్రినొకఁ జూచుచు నిట్లనెను. “దొరగారు సారథిగారి నాటకము చూచెను. ఆయనకు బాగుగా నేదట. గొప్పనటకుడెవడైన నున్నచోఁ బిలిపించుమని యవ ధానిగారితోఁ జెప్పిరట. ఆయన వన్నడిగెను. నేవర్జునరావుగారి నేరు చెప్పి తిని. వారు పిలిపించుమనిరి. నేవర్జునరావుగారికి లేఖ వ్రాసితిని.” ఉమాపతి- “మఱి మీదేమియు లేదందురేమి?”

రంగ- “ఇందులో నా తప్పేమి?”

ఇట్లు జరుగుచుండగా వాసంతి, శిరీషుడును సముద్ర తీరమునకు వాహ్యరి పోయి కొద్దిగాఁ జీకటి పడుచున్నదని బాగుగాఁ జీకటి పడకముందే యింటికిఁ బోవలయునని బయలుదేరి తోట ప్రక్కగాఁ బోవుచుండిరి. రంగనా థము మాట నవ్వడి వాసంతికి వినిపించి “నాన్నగారూ, రంగనాథము గారి వలె నున్నది. పోయి చూచి వత్తిమా” యనెను. ఇద్దఱును గలసి లోనికి వచ్చిరి. అండులు నొకరి నొకరు జూచికొనిరి. రంగనాథము వారిని గూడఁ గూర్చుండునెను. అండులును గూర్చుండిరి. శిరీషు డర్జునరావునకు సమస్క రించి ఇట్లనెను. “ఆహాహా! ఏమి నటకుండీ మీరు. మా సారథి గొప్పనటకు డనుకొనుడు. మీ నాట్యము నేఱు. మా సారథి హృదయములోని పరమ రహస్యములను వెలికిఁ దీయును. మీరు మనోభావములను జక్కగా దిద్ది తీర్చ గలరు. మా సారథికి ముఖ సౌష్ఠవము లేదు; మీకున్నది. అతనికి సంగీతము రాదు; మీకు వచ్చును. మా సారథి నటకులలో విశిష్టమహర్షియైనచో మీరు విశ్వా మిత్రుని వంటవారు. మీ నాట్యములోని విశేషముల వంటివి నేనెన్నడు చూడ

లేదు. మీరు రంగభూమి మీదనే యంబూకృతి చేసిరి. అది యెంత సహజముగా మన్నది? మన మింటిలోఁ జేసికొనునట్లే. నాట్యమునగా వింతసహజముగా నుండవలయును. ఎక్కడివో దూర విషయములు అంతఃపుర విషయములు రాజగృహ విషయములు మన కనుభవములో లేవిని మనకక్కఱలేనివి చిత్రించుటయా? దైనిందినముగా మనము చూచుచున్నవి మన హృదయమునకు దగ్గఱి విషయములు కవి చెప్పవలయును. ఎటకుడు చేయవలయును. అప్పు డది కవిత్వమగును. ఇది నాట్యమగును” రంగవాదము మొగము వికసించెను. అర్జునరావునకు సారధికిని శిరీషునకు స్నేహముని తెలిసెను. స్నేహితుడే యీ మాటల ననుటచేత సారధి యొక్క యహంకారము తగ్గెను. అంతిలో శిరీషు దూరకుండక సారధి బుజముమీదఁ జేయదఱచి “యేమండీ సారధి గారూ! విజయా అబద్ధమా” యనెను. సారధి నవ్వుచు “మీరెప్పుడైన అబద్ధము చెప్పదురా” యనెను. ఉమాపతి యిట్లనెను. “శిరీషు కుమారుగారు చాల చదివినవాడు. ధనవంతుడు. సంగీత విద్యలో రహస్యములు తెలిసినవాడు. అందుకనియే కూతునకు సంగీతము చెప్పించినాడు అరవిందుడు వివేకానందుడు మొదలైన వారి గ్రంథములు చదివినవాడు. మంచి తెలివి గలవాడు.” అనెను. శిరీషు “ఉమాపతిగారు వాకు స్నేహితుడు. అందుచేత నన్నిట్లు మెచ్చుకొనెను” అనెను.

వాసంతి తిండ్రి మాటలకుఁ గొఱకొఱలాడుచుండెను. ఆమెకు నుమాపతి పెక్కిరించివాడని తెలియును. తిండ్రి యాపెక్కిరింపు తెలిసికొనలేక పోయినాడని తెలియును తిండ్రిమాటలు తెలిసినవి కావు. తెలియనివి కావు. సారధి యభినయము మీదఁ దనకింతి యభిమానము కలుగుటకుఁ దన తిండ్రికొరతము. అంతి తెలిసిన తిండ్రి యిట్లు మాటాడుట యేమి? సారధి ముందర్జునరావు నటకుడా? నాట్యమునగా పై మెఱుపులా? వెలగల దుస్తులు త్రొత్తివి ధరించి కనులకింపు గొల్పుటయా? ఆమె సారధివంకఁ జూచెను. చీకటిలో సారధి మొగము విస్పష్టముగా గనిపించుటలేదుగాని నవ్వుచున్నట్లు తెలిసెను. ఔ, నతిని కివి యేమియుఁ బట్టవు. ఎదుటివాని యజ్ఞానమున కతిడు నవ్వును. కాని వాసంతికిఁ గోపము తగ్గలేదు. తన కోపము నెట్లు తీర్చికొనవలయునో యామెకుఁ దెలియలేదు. ఆమె నాటకమును జూచెను. నాటక ప్రదర్శన మంతయు భావరహితమైన స్త్రీ తలంటిపోసికొని తలలోఁ బూవులు పెట్టికొని మంచి చీర కట్టుకొని నగలు ధరించి నడిచిన ట్లుండెను. అంతకు మించి యేమియులేదు. ప్రసంగములో నెవములులేవు. తెరయెత్తి తెరదించుటలో నాలస్యములేదు. నాటక మంతయుఁ గవాతు చేసినట్లుండెను. తన కెందుకో నచ్చలేదు. సారధిమీద నభిమానము చే నట్లుండెనా? సహజముగా తన బుది

కది దుచించలేదు. ఏది యెట్లున్న నానాటి రాత్రియే తాను, తన తండ్రియూ జాలసేపు నాటకమును గుఱించి చర్చచేసిరి. తనకు బాగుగా నుండు లేదని తాను తండ్రితో జెప్పెను. ఆ కథను విమర్శించి, సామాజికులలో నుండి పతాను రంగ భూమి కవతరించుట తాను దోషమని చెప్పెను. ఆమె దోష మనుకొనెను. ఎందుకు దోషమో తనకుఁ దెలియలేదు. తన కొ నాటక ప్రదర్శనమునం దంత యనాదర ముండగా దన తండ్రి యథార్థమైన యభివ్యక్తి మెఱింగినవాడై యిట్లున్నరావును మెచ్చికొనుటయు, నందులో సారధిని తక్కువ పఱచి నూటాడుటయు నామె కేమియు నిష్ఠములేదు. సారధి నవ్యముండెను. గాని లోపల నతనికి మాత్రము కష్టముగా నుండదా? ఆమె పరిస్థితులన్నియు విచారించెను. కిరీటి పిన్నవాడు. తక్కిన వారందఱు నర్జునరావు పక్షముగానే కనబడిరి. సారధి మాటాడడు. మిగిలిన దొక్క యుమాపతి. ఆయన యెప్పుడును దమ యింటికి రాడు. తాము వారి యింటికిఁ బోరు. ఆమె యుమాపతి నెఱుంగును. ఉమాపతి సారధి యొక్క నాట్యమును మిక్కిలి మెచ్చుకొనునని యామె విన్నెను. ఆమె సంబాలించుకొని యిటులనెను. “ఉమాపతిగారూ! దొడ్డై తినుచు సామాజికులలో నుండి రంగభూమి కవతరించుట తప్పని నేననుకొంటిని. మా నాయన గారట్లు చేయవచ్చుననిరి. నా మనస్సున కెందుకో తప్పుగా నున్నది. వారు గొప్పవారు. నేను వారి యెదుట నిల్చుదుగరాదు. ఐనను నాకు సంశయము కలదు. ఎవరినడుగ వలయునో తెలియలేదు. మీ రందఱు పెద్దలున్నారు గదా యని యడిగితిని. అది దోషము కాదని మీ రన్నచో నేనురకొందును. నాకు దోషమని యెందుకుఁ దోచినదో. మీరు కారణము జెప్పినచో సంతోషించెదను. ఈ యడుగుట తప్పేమో నాకుఁ దెలివనదు, అది తప్పుగానిచో నర్జున రావుగారే చెప్పవచ్చును” అని ప్రశ్నిచేసెను. శిరీష్ కుమారు కూతురు వంక కోపముగాఁ జూచెను. చీకటిలో నతని కోపము కనిపించ లేదు. తక్కిన వారెవ్వరును మాట్లాడలేదు. వీరు రాకముందు తత్ప్రేరేపము మంచిభావరమ్యముగా నున్నదని, యుచితముగా నున్నదని చెప్పిన రంగ నాథము మాటాడలేదు. ఉమాపతియు మాట్లాడలేదు. ఒక నిమిషము గడచెను. సారధిని గుఱించి తన తండ్రి చేసిన ప్రసంగముయొక్క నిశితత్వ మంతరించెను. అందఱికి నది పచ్చివెలగకాయవలె నున్నదని వాసంతికిఁ దెలిసెను. ఆమె ప్రవృత్తిలో నొక పట్టుదల యున్నది. అది తెగుదాక తెంపును. ఆమె మరల యుమాపతి నడిగెను. “ఏమండీ, మీరు సారధిగారి కంటె మహానటుడుండడని చెప్పుదురు కదా. నాట్యవిద్యలో మీకుఁ దెలిసినంత మరి యెవరికిఁ దెలియదట కదా! ఇద్దఱు ముగ్గు రూరిలో చెప్పగా నేను విన్నాను. దయచేసి చెప్పవలసినది.

నా మనస్సున కది తప్పెందు కన్పించినదో. ఇంద్రునరావుగారి మీద నాకే మియు సగౌరవము లేదు. నేను తెలిసికొనవలయునని యడుగుచున్నాను.” అని మరలఁ బ్రశ్నించెను ఉమాపతి మఱి యొకప్పుడైన సమాధానము చెప్పెడివాడు కాదు. అర్జునర వు యొక్క ప్రవర్తన యతనికి బాగుగా లేదు. సారథి నతడంత లేటిక గాఁ జూచుట యతనికి గొంచెము కష్టము కలిగించెను. సారథి యభినయ మతడు చూడలేదు సరి, యే పుట్టలో. నే పొమున్నదో, సారథి గొప్ప నటకుడేమో యని యనుకొనవచ్చును గదా. అతడు గొప్ప నటకుడు గాదు. సామాన్యముగా మర్యాదగ మాటాడవలయును గదా. తా నేమో స్వరలోకము నుండి దిగివచ్చి నట్లు నాని కంతి యహంకార మేమి? ఈ భావ మతని మనసులో నుండెను. అందు చేతి నుమాపతి “తిప్పేనమ్మా తిప్పే. కాని వారు గొప్పవారు. వారు చెసిరి. మన మనఁగూడ”దనెను ఇక నేమున్నది, కొంపకు నిప్పు ముట్టించినట్లయ్యెను. రంగ నాథము శాస్త్రీని గిల్లెను. శాస్త్రీ కుమాపతి యన్నచో భయము. ఉమాపతితో నతి డిదివఱకే రెండు మాడుసార్లు వా గ్వాదము వలఁజేసెను. కుర్రవాడవు నీకుఁ జెలియదని యుమాపతి చెప్పెను అందుచేతి శాస్త్రీ యిట్లనెను. “ఎందుచేత తిప్పే చెప్పవలయును గాని యూహకే తిప్పన్నంత మాత్రమున సరిపోవువా? హేతువు చెప్పవలయును.”

ఉమా-“అర్జునరావుగా రంగీకరించినచోఁ జెప్పెదను.”

అర్జున-“ఇందులో నా యంగీకార మెందులకు?”

ఉమా-మీకుఁ గోపము రాకుండునున్నచోఁ జెప్పెదను.

అర్జున-నేను నాటక మాడితిని. పలుమంది పలు విధములఁ జెప్పికొందురు.

ఉమా-అనగా నర్జునరావుగా రిచట లేరనుకొని మనము మాటాడుచున్నా మన్నమాట. నాటకములో నటకులు వేటు, సామాజికులు వేటు. నటకులు వేమ ద్యభినయము చేత సామాజికుల యందు రసము పుట్టించవలయును. నాటక మనగా సామాజికులందొక భ్రాంతికలిగించుట. ఒకరు భ్రాంతి కలిగించువారు, మఱియొకరు భ్రాంతి పొందువారు. వీరిద్దఱును గలిసివచో భ్రాంతిక స్థానము లేదు. నటకులు భ్రాంతిని గలిగించి రసపోషణ చేయవలయును. నాటక మాడు చున్నపుడు సామాజికులలో నొకడు రంగమున కవతరించినచో రసభంగ మగును. నాటకమాడు చుండగా వేషము వేయని యా సంఘములోని వా ఙ్గోకడు తాను రంగముమీదికిఁ బొరపాటున వచ్చినచో సభలో నల్లరి చేయుదురు. అనగా నాభ్రాంతి భావన చెడిపోయినదన్నమాట. ఇదియు నట్టిదే. అంత కంటెఁ దిప్పే ఆవేషములేని వాడు వచ్చుట. పొరపాటు. ఇది బుద్ధి పూర్వక ముగాఁ జేసిన దోషము.”

తెలుగు చరిత్ర

రంగనాథము కాస్త్రీని బాడిచెను. కాస్త్రీకి సమాధాన మేమియుఁ దోచలేదు. తోచలేదు సరికదా యమాపతి చెప్పిన మాటయే నిజమునకొనెను. అంత రెండునిమిషము లెవ్వరు మాటాడకుండఁ గూర్చుండిరి. వాసంతి కోరిక తీరినది. సారధి యిట్లునెను. “ఉమాపతిగారూ! మీరు కాస్త్రీనృప్తితోఁ జూచితిరి. జన సామాన్యమునకు నా ప్రవేశము చిత్రరంజకముగా నున్నదా లేదా యనిప్రశ్ని. మీరు రసము రసముని చెప్పవది యెక్కడో యెఱిగికో! నిజముగా నారు చెప్పి వట్లు తత్రప్రవేశము రసభంగహేతువే నచో నప్పుడు సభిలోఁ బ్రళంసహస్తా స్ఫూలనము జరిగెనుగాని. హాస్యశృంగముగా నవిలేవు. నేటి నాటకములకును, బూర్వనాటకములకును భేదమున్నది. పూర్వనాటకములు రసద్విప్లితో వ్రాయబడియుండవచ్చును. అడబడియు నుండవచ్చును. నేటి నాటకములు భార ప్రధానములైనవి. నీతియుఁ దాత్కాలిక వేశమును బ్రధానమైన నాటకము తిని. వీనిని మీ పూర్వసిద్ధాంతములతో విమర్శించరాదు.”

ఉమా-“నిజమే. నిజమే. ఊరకే పసిపిల్ల యడిగనని చెప్పితిని. ఆమె కది దోషమునిపించినది. ఎందుకు దోషమునిపించినదో చెప్పితిని. అంతయేకాని యీనాటి నాటకముల స్వరూపము నాకుఁ దెలియకకొదు. ఈ యొక్క విషయముచేత నయినచో నర్జునరావుగారి గొప్పదనమునకు భంగమునులేదు. సారధీ! మీరండలు ప్రాతవాండు. మీకు రసభావములు కొవలయును. ఇప్పటి నాటకములలో రసభావము లక్కఱలేదు. నటకునియొక్క నేర్పు ముఖ్యము. ఆ నేర్పు అర్జునరావుగారివద్ద సమృద్ధిగా నుండెను” అనెను.

కన్ను పొడిచి మందువేసినట్లున్నది. మరియెవ్వరును మాట్లాడలేదు. వాసంతి లేచి“నాన్న గారూ! పొద”మనెను. తండ్రి కూతు లిద్దఱు లేచిపోయిరి. సారధియు నుమాపతియు నెలవుతీసికొందుమని వెడలిరి. కిరీటి యొప్పుకు వెల్లెనో యెఱికిని దెలియదు. నారు వెల్లురును మిగిలిరి. రంగనాథమున కర్జునరావుతో “మీమని మాటాడవలయునో తెలియలేదు. కొంత సేపటికి నాకును లేచిపోవచ్చిరి. దారిలో నర్జునరా విట్లునెను. “ఈ యమాపతి యెన్నియాయ యెవఁగ?”

రంగ-“ఆయన వట్టి వ్యర్థుడు. అతనికిఁ బనియుఁ బాటయు లేదు. తమ్ము జేదో సంపాదించుచున్నాడు. కూర్చుండి తినును. భార్యయు, నిద్దరు పిల్లలును. సంసార మెట్లు గడచునా యన్న విచారములేదు. ఈయూరిలో నెరిజో పెద్ద విమర్శకుడు. భావుకుడు. సారధి వీయూరిలో గొప్పనటకుడుగాఁ జెప్పుకొందుడు. దానికిఁ గారణ మీతజే.”

అర్జున-“బాగుగా దెలిసినవాడా?” రంగనాథము బదులు చెప్పకముందే కాస్త్రీ చెప్పెను. ఆయన బాగుగాఁ జదువుకొన్నవాడండీ. చాల మంచివాడు.

మరియాదికంవాడు. అతని కఠిన్ బోక్యమునక్కజలేదు. సునిశితమైన యూహా కాలి. నే డతిను చెప్పినమాటలు విన్నారకదా. దానికిఁ బ్రతిసమాధానములేదు. సమాధానము చెప్పినతో సారథిగారు చెప్పినట్లు చెప్పవలయును. అది సమాధానముకాదు. సారథిగారు చాల సాధువైన మనిసి. మీరు మనసు నొచ్చుకొందురని యట్లు చెప్పెను. మనము మొదిటినుండియు వారి ఎగొంఠముగానే చూచితిమి సారథి నిజముగా గొప్ప నటకుడు. అతనిని మన మించుమించుగా లెక్క నేయలేదు.

రంగ-“మనజేమున్నదోయి. శరీరమూరుజే సారథిని తక్కువచేసివాడు.”

కాస్త్రీ “మీరు సారథిగారి నర్జునరావుగారి కెఱుకఁజేయుచు నొక్క మాట యతిడు గొప్ప నటకుడని చెప్పితిరా. ఇద్దరు గొప్ప నటకు లుండిరాదా. అతిడు గొప్ప నటకుడైవితో నర్జునరావుగారు కాకపోవలయునా”

రంగ-“అతిడు గొప్పనటకుడని వాకభిప్రాయములేదు.”

కాస్త్రీ విఱుగబడి నవ్వి, “పృథివి నిధిపులు నూతనప్రియులుకాక”యన్నారు. మా గురువుగారికి నే డర్జునరావుగారే నటకులు. పూర్వము సారథిని వారు మెచ్చుకొనిరి. అర్జునరావుగారూ! కొన్నాళ్లక్రిందట నీ యూరిలో రుక్మాంగది వాటక చూడిరి. సారథిగారు రుక్మాంగదుడు. వాసంతి మోహిని. ఆ వాటకము చూచితీరవలయును. వారి యిద్దరి యభినయము ప్రజలెందరినూ దిగ్భాంతులను జేసెను. మా గురువుగారే నోరు తెఱచి నివ్వెఱిపోయిరి.”

అర్జున “అదా కౌంఠము? అతిడు నాయకుడు. ఈమె నాయిక.”

రంగ-“దానిని గురించి చాల కథయున్నది.”

అందఱును నవ్విరి. ఆ నవ్వులలో నకీతి తిలోకములు త్రివ్వరి దానితో వారి మనస్సులు కాంతపడెను. మనుష్య స్వభావము చిత్రమైనది కిరీటితో వెకచెకొలాడుటకు రంగవాఙ్ము పీఠిచెను. ఇంతలో సమాపతి సారథులు వచ్చిరి. వెకచెకొలు పోయి ప్రత్యక్షముగా సారథిని లొచ్చుపఱిచుటకుఁ దాను ప్రయత్నించుచు నేనెను. అరుసరావును మెప్పించుటకుఁ జేసెను. అదిసాగినది. దానితోఁ దామే ప్రతిభాకాలలై శిశువులను గెలిచినట్టింటికి వచ్చునారే. కాని దైవాద్వా వాసంతీ శరీఘలు వచ్చిరి. శరీఘుడు తానా మాటలు మాటాడక పోయినను బాగుగా నుండెడిది. అని మాటాడుట వాసంతికిఁ గోపకారణమయ్యెను. చివఱకుఁ దిరుకచ్చట పరాధివము జరిగినది. మనుష్యుడు ప్రత్యల్ప పన్నివేళిమునందుఁ దాను లొచ్చెనతో అది యొక పరాధివముగా భావించుటయు, హెచ్చయినచో జయించినట్లను.

కొనుటయు జరుగును. అప్రతీకార్యములైన యీ పరాధివములయందుఁ దన ప్రతిపక్షుల యందు దోసము నేదో నిరూపించుకొని తృప్తి పడుచుండును. ఆస్వల్ప పరాధివమును మఱచిపోవును. వాసంతీ సారథులకు సంబంధమున్నదని వారు నలువురు కలసి చెప్పికొనిన నింద యర్జునరావునకుఁ దృప్తి కలిగించెను. ఈ నిందతోఁ దగినంత తృప్తి కలుగలేదు. కలిగిన స్వల్ప పరాధివము మాత్రమే తుడిచి వేయఁబడినది. తామధికులుగా నందఱు భాసించినది. తామధికులుగా భాసించిగాని తృప్తి సంపూర్ణముగాఁ గలుగదు. వారు ప్రత్యక్షములో లేరు. ఉన్నచో వారికి సమాధానము వచ్చును. అప్పుడు చెప్పలేదు కదా. ఇప్పుడున్నచోఁ జెప్పవచ్చును గదా. ఇప్పుడు వారు లేరు. ఇప్పుడీ సమాధానమున్నది. అట్లు సామాజికుల మధ్యనుండి రంగవతిరణము చెయ్యటయందలి గుణ మేమో రంగనాథమే చెప్పెను. అది మరలఁ జెప్పకొనిరి. చెప్పికొని దానితోఁ బాలు కొన్ని మాటలు పలికిరి. “మూర్ఖులు, వారి కేమి తెలియును? చెప్పినను దెలియదు” ఇందాకనది చెప్పకపోవుట కిది కారణము. వారెల్లలని యంత విస్పష్టముగాఁ దెలిసినచోఁ దాము స్వల్పాతిస్వల్పమైన యేదో పరాధివ రేఖా భావమును పొందుట యెందులకు? కాని వారి యంతరాంతరమున నేదో వారిదే యొప్పు, తమది తప్పని భాసించుచున్నది. ఐనను వారే యజ్ఞులని నలుగురును గలసి చెప్పకొనుటలోఁ దృప్తి మాత్రము కలుగుచున్నది.

కిరీటియు సారథియు నుమాపతియుఁ గలసిపోవు చుండిరి. వారు వచ్చెడి వఱకుఁ గిరీటి దారిలో నాగను. కిరీటి “వారు నన్నేడిసిందుటకుఁ దెలిచినారు. ఇంతలో మీరు భగవంతులవలె వచ్చినా”ర నెను. సారథి “నీవు తెలివి తక్కువ వాడవు. ముమ్మడి పిలువకుండు నుండువలసినది. డక్కా ముక్తీలు తినినఁగాని రాటులేలరు. అటువంటి చిన్న చిన్న పరాధివములను బొందవలయును. అవును ముసస్సు పదిను లేలును” అనెను.

ఉమాపతి—“ఇతిడు మఱియును పసికాయ, నాయుక్తశిములోనిట్టి పిలవాడు వందలు నేలు పరాధివములను పొందును. ఈ యీడులో నితెడింత తెలివిగల వాడు. ఇతని తెలివి వేయిమందిలో నొకనికైననుండుదు. తిక్కిన యందఱిచేత బరాధివము పొందవలసినది. డబ్బలు తిని తిని తల బొప్పికట్టిన తగువాత వప్పుడు గాని యతనికి నిలుకడు యెర్పడు ఇతని ప్రకృతి యటువంటిది” యనెను. ఆ మాటలోని యాధార్థ్యము సారథికి మాత్రమే తెలిసినది. నిశితమైన ప్రకృతికలవారు, ప్రతి స్వల్ప విషయమును మనసునకుఁ బట్టించుకొని బాధ పడువారు జీవితాంతమున మహామేధాళులగుదురు కాని, వారి జీవితములో వద్దిష్ట ముండుదు. ఈ రహస్యము సారథి స్వావధివము వలన నెఱుగును.

అతడు మిక్కిలి విరాగియగును. వారు మఱియొక వందగజములు పోయిన తరువాత వానంతి శరీమలను కలసికొనిరి. తండ్రి కూతుండు వాదించుకొనుచుండిరి. వీరిని జూచి వాదన మానివేసిరి. ఉమాపతి వాసంతితో నిల్లనెను. “అమ్మాయీ! నిన్నిదివఱ కూఱకయే. మాచుటకాని నీతో మాటాడలేదు. మంచి పని చేసితి”వనెను. ఈ మాట శరీమనకుఁ గొంచెము కోపకారణమయ్యెను. అతడిట్లనెను: “పెద్దలనట్ల గౌరవపఱచుట మీరు పిల్లలకు నేర్పగూడదండీ”యని. అపు డుమాపతి “మీరును సారధియు మిత్రులు. వారి యెదుట మీరు సారధిని తక్కువ పఱచితిరి. మీ మాటలలో సారధియందలి స్నేహము తక్కువలేదు. నాకుఁ దెలియును సారధి కిటువంటిని పట్టపు కనుక నాయనకుఁ గోపము రాలెడు. మఱియొక డైనచో నిస్సంక్షేపముగాఁ గోపము వచ్చియుండును. మీరు క్షమించినచో మీరు చేసిన పాపమును వాసంతి సర్పించి. సారధి యంతివటకుడా యర్జునరావు? అతడు సారధియంత నటకుడగుట తెన్ని జన్మయు లెత్తినలయును? ఈ యూరిలోఁ బదివేలమంది జనమున్నచో నతని నాట్యవైధివము ముగ్గురు నలుగురి కంటె నెక్కువ మందికిఁ దెలియదు. తక్కిన వారందఱకుఁ బై మెలుపులుగా నర్జునరావుగారి వంటివారే నటకులు. ఇంత నటకునకు సారధికి నిన్నియేండ్ల నుండి యీ గ్రామములో నున్నవానికి నొక్క సమ్మానము జరుగలేదు. అర్జునరావునకు మొన్ని నంత పెద్ద సన్మానము జరిపిరి. పెరటి కూర మందునకు రాదు. మీకు సారధి గొప్పవనియు తెలియును. మీరే చెప్పితిరి కదా అత డాత్మసదార్థమును నెరికిదీసి ప్రదర్శించునని. అది నాట్యము యొక్క పరమార్థము. ఈ పరమార్థము తెలిసిన మీరే యర్జునరావు యొక్క పై మెలుపులకు మోహపడితిరే, యొక పరమార్థము తెలియని వారు మోహపడుట చెప్పవలయునా” యనెను. శరీమ జంటనె “నిజమేనండీ నేను పొరపాటు చేసితిని. మనము సారధికి సమ్మానము జేయవలె”వనెను. ఉమాపతి యతిని యమాయకతికు నవి యిట్లనెను. “ఊరిలో దమ్మిడియయ్యగు. నేను బుక్కా ఫకీరును. ఏదైనఁ జేసినచో మీరే చేయవలయును. మనము చేసినచో నూరిలో నందఱు మాత్రము వత్తురు.”

సారధి జంటనె “నాకు సమ్మానము వలదు, నాకు సన్మానము కావలయును. రండి రండి” యని వాసంతి బుజముపైఁ జేయిస్తచి ముందునకు నడచి పోయెను. సారధి తన బుజముపైఁ జేయివేయుట వాసంతి కలవాటే. ఆమె యతిని నానుకొని నడచుచుండెను. ఆమె యిట్లనెను: “అహ! నీకుఁ గోపము రాలేదా, కోపమురాలదా. మేమురాకముందు వారు నిన్నెవనిరి? నీతో నేను స్నేహము కట్టను” అనెను. ఆ నిమిషములో సారధికిఁ దెలిసెను- మోహినీ

వేషము వేసినపుడు వాసంతినిగూర్చి తా నూహించిన యూహలు నిరాధారము లని. కాని యా యూహ వదిలిపెట్టలేదు. అది వట్టి మొదలికదలిక. దాని కింకను వికాసము రాలేదు. దానికి వికాసము రాకుండుగాక! తనయం దది జరుగుండుగాక! వాసంతి తన్ను బసిపిల్ల వలె నత్తుకొనుచున్నది కాని మఱియొకభావము లేదు. మఱియు నీగిగ్గోలుమువస్సు వేళ నాభావము తొలగియుండె నేమో! ఆమె మనస్సున కందిన భావముకాదు. ఆ భావ మంతిరాంతరములో నెచ్చిట మన్నదో తెలియదు. వెనుకనున్న ముగ్గుణునువచ్చి కలిసికొనిన. సాధికండుకు దోచెనో యమాపతి నొకప్రశ్న యడిగెను. “ఏమయ్యా ఉమాపతిగారూ! వెనుకనొకసారి నేను తెల్లవాఱలు సముద్రమునగ్గఱఁ దిరిగి తిరిగి మీ యింటికి వచ్చితిని. నా కిద్దెనలు కాఫీ యిచ్చితిని. జ్ఞాపకమున్నదా?” ఉమాపతి జ్ఞాపకమున్నదనెను.

సారధి—“అప్పుడు నిన్నొకటి యడుగుటకు వచ్చితిని. దానిసప్తదశకుగ లేదు. ఇప్పుడు జ్ఞాపకమునకు వచ్చినది. అడుగుమందువా” యనెను. ఉమాపతి “తెలిసినచోఁ జెప్పెద, నడుగు”మనెను. సారధి యిటు మొదలుపెట్టెను: “సామాన్యముగా సౌందర్యోపాసన యందురు. సౌందర్య మనగా నొకదానియందలి భ్రాంతి. అది వాని యిష్టానిష్టములనుబట్టి యుండును. ఒకవస్తువు సుందరమని దానిని విభాగించినచోఁ గొన్ని కారణములచేత నీ సౌందర్యము కార్యమగుచున్నది. ఆ సౌందర్య మనుకొన్నది తిద్వస్తు లక్షణమై మనబుద్ధిచేత ఏకారమును బొందుట. ఇంక సౌందర్యోపాసన యేమున్నది. సౌందర్యోపాసన యనగా వస్తుతత్త్వ విచారణచేయుకుండు బాగుగానున్నదని సంతోషించుటయా. ఆ సంతోషమునకు లోతులేదు. క్రిందఁ గాలు తిగులుచుండును. ఆ సంతోషములో విండ్రయములు తిగులుచుండును. ఆ సంతోష మిండ్రయములను దిగులరారు. ఈ సౌందర్యోపాసన యిండ్రయముల కంటకుండ లోతైన యానందము నిచ్చునా. నీ విచ్చునని ఎప్పుడో చెప్పినట్లు జ్ఞాపకము. నేను మఱచిపోయితిని. ఆ నాడు నిన్నడుగుటకు వచ్చితిని. వచ్చి మఱల మఱచిపోయితిని” యనెను.

ఉమాపతి—“ఇప్పుడే చాల ప్రాధుర్యమయెను. మఱల నెప్పుడైనఁజెప్పెద” ననెను.

వాసంతి “ఫరవాలేదు. ఇంటికేఁబోయి భోజనములుచేసి పండుకొనుటయే. కదా. అప్పుడు మేముండముకదా” యనెను. శిరీషు “ఇచ్చటఁ జక్కగా నిసుకయున్నది. కూర్చుండ” మని కూర్చుండెను. వాసంతి కూర్చుండెను. కిరీటి కూర్చుండెను. ఉమాపతి యరినిముసమాగి కూర్చుండెను. సారధి నిలచియు యుండెను. శిరీషతనిని గూర్చుండు మనెను. సారధి కూర్చుండలేదు. ఉమాపతి

యిట్లనెను. అయిన కూర్పున్నచో జెప్పెడిది మనస్సునకుఁ బట్టదు. అగమ్యకాశి
తిరుగుచు నే యుల్లోఁచించుచుండును. అందులోని రహస్యమిదియని నేననుకొం
దును. మనస్సున్నది. బుద్ధియున్నది. అంతఃకరణమున్నది. వెనుక శుద్ధసత్త్వి
మున్నది. ప్రస్తుతి మినాల్గొనరాదు తీసికొందము. ఈ నాల్గొక దానికంటె నొకటి
లోఁతైనది, యధిక మైనది. మన మన్ని వస్తువులను మనస్సుతో స్పృశింతుము. అది
సత్త్వో యసత్త్వో యంతఃకరణము నిర్ణయించును. ఆ నిర్ణయము శుద్ధసత్త్వియును.
యొక్క సామీప్యముచేత జరుగును. పశుసహపమైన ప్రకృతి కలవానికి
బుద్ధియందదు; విద్యావంతులైనవారికి బుద్ధి యందును. సాత్త్విక ప్రకృతి కలవారి
కంతఃకరణ నిరూపణము జరుగును. అభ్యాసముచేత మనస్సెంతి స్వాధీనములో
నుండునో యుత్తరోత్తరముగా పైరెండును సధికాధికులకు స్వాధీనములో
నుండును. ఎవడు నిత్యభ్యాసముచేత నాయంతఃకరణమును స్పృశించునో
దానియందు రమించును. ఇంద్రియములు మనస్సు నంటుకొని యుండును. బుద్ధి
కిచ్చటఁ బెద్దపనిలేదు. ఆ యంతఃకరణ ప్రవేశము చేసెడివానికి మనస్సు
మాత్రమే యుండును. ఇంద్రియప్రసక్తి యుండదు. నిజానికి మనో బుద్ధ్యంతః
కరణములు మూడు నొక్కటియే. అంతఃకరణమునందు జాగ్రత్ సీతీయం దున్న
వాడు మనో బుద్ధ్యంతఃకరణము యుండునుగాని యిది రెండు వంతఃకరణము
నందు లేవమై మనస్సులేవలే యుండును. మనసులేనిచో నింద్రియములు లేవు.
వి యుపాసన చేసిను నావరణ విశిష్టమైన యీ మనస్సును దాటిపోయినచో
నపాసనా ఫలోన్ముఖమైనట్లే. సౌందర్యము భ్రాంతియే యగును. భ్రాంతియం
దుపాసన యెట్లని ప్రశ్ని లేదు. ఉపాసనయన గా భ్రాంతివిషయము నాశ్రయించి
భ్రాంత్యంతరమైన స్థితినిఁ బొందుటయే. ఒక దేవత నుపాసించుము. ఆ దేవత
వివర్తరూపము. ఆమె మూలవస్తువుకాదు. ఆమెయందు మూలవస్తువును
ధ్యానము చేయుదును. అదియే యుపాసన. తొలుత నాదేవతా కర చరణా
ద్యవయవ విన్యాసమును ధ్యానముచేసి యామెమూర్తిని సాక్షాత్కరించు
కొనుట ప్రయత్నముచేత పీడించును. ఇదియు మిక్కిలి కష్టమైన పనియే.
కాని యా మహావిషయమున స్వల్పమైనది. అట్లు సాక్షాత్ కృతి పొందిన
దేవతామూర్తిని దిరిష్కరించుటయు గష్టమే. కాని తిరిష్కరించుట
బ్రహ్మవిషయము. అట్లుండిను నవములేదు. అది కించిదా న స్థితి.
ఛాందోగ్యములో శంకర భగవత్పాదులు దీనిని జర్పించిరి. ఈ
యుపాసనాసిద్ధి కలవాడు ప్రళయంతము తద్దేవతా భావ
భావనావిశిష్టుడై యుండును. ప్రళయంతమున బ్రహ్మము తప్ప నేమియులేదు.
ఈ యుపాసనామూర్తి యను స్వల్పాతిస్వల్పమైన భ్రాంతిగూడ భేదించినచో

వెంటనే బ్రహ్మమునందు లీనుడగును. ఈ భ్రాంతిని భేదించుటను గురించి రామ కృష్ణ పరమహంస యొకచోటఁ జెప్పెను. పరమహంస యొకప్పు డొక దిగం బగునెడ నద్వైతివేదాంత సిద్ధాంతములను నేర్చుకొనుచుండెను. దిగంబగుడు మనస్సును సర్వవిషయములనుండి యుపసంహృతిము చేసి యాత్మోత్పన్నుఁడగును. తాను చొప్పించుకొన్నట్లు చెప్పెనట. కాని శ్రీరామకృష్ణుని మనస్సు తగుపసం హృతికి మొగ్గలేదు. ఆయన దేవీభక్తుడు. ఆయన కనులు నూసికొనినంత నే కపాలత్రిశూలధారిణి నిశుంభసంహారిణి కృత్రిమహిష దితిప్రజోన్మత మస్తచరణ నామోత్కరించెడిది. ఎంత పెనగులాడినను తల్లిరూపము తొలగుటలేదని రామకృష్ణుడు చెప్పెను. అపుడు దిగంబగునకుఁ గోపము వచ్చెనట. ఒక చిల్ల పెంకు దీసి కొని శ్రీరామకృష్ణుని భూమగ్ధముందుఁ బెట్టి బాధకలుగునట్లు నొక్కి మనసు నిపుడు లగ్నము చేయుచుని యనెను. అప్పుడును దేవీరూపము కనుపించెను. కాని రామకృష్ణుడు దేవీరూపమును తొలగించఁగలిగెను. తొలగించెను. దాని పేరు నిర్వికల్ప సమాధి. తలి కనిపించిన సమయము సవికల్ప సమాధి. సౌందర్య భావము దానియంతట నది యుండు గదా. విడియో యొక యుపాధి నాశ్రయించియుండును. ఆయుపాధి నీచవస్తునైనచో సమాధియైనను ఉత్తిము చేసిది. దేవతావిషయమైనచో నది సవికల్ప సమాధి యగును. దంతిముతోఁ జేసి నాల్గు యేనుగుల కొమ్ములమీద నిండ్రనీలమణితో భూగోళము సముద్ధరింపబడినట్లు మహాశిల్పి యొకడు చేసినాడు. అది సుందరవస్తువు. దాని నెవడు పాపించును? సౌందర్యోపాసన చేయుచుంటిని దానియందు భ్రాంతిపొందరాదు. అట్టి వస్తువును ధ్యానించినచో దాదృగితరవస్తువుల సౌందర్యజ్ఞానము కలుగుట కుపకరించునుగాని యధికప్రయోజనములేదు. దీని సౌందర్యలహరి. దేవీతరమైన యే యుపాసనయు సౌందర్యోపాసన కానేరదు. ఉపాసన యనగానే త్రైలధారావ దవిచ్చిన్ని సంతతిగా నొకదానిని భావించుట. విజాతీయ ప్రత్యయనంతరిత సజాతీయప్రత్యయసంతతి అనగా దానిని గురించి మనము భావించునపుడు తదితిరమైన యూహ చేతనే కొంచె మెడమును రాగూడదన్నమాట. దేవీసౌంద ర్యోపాసన చేయుచుండువు. ఆ దేవి కల్పితమూర్తి. వివర్తమూర్తి. బ్రహ్మము దృష్ట్యా యాదేవి రూపము భ్రాంతి. భ్రాంతియని తెలిసికొనినంత నే దేవీ మూర్తిలేదు. తెలిసికొనుట యనగానే యంతకుముందు చెప్పినట్లు రామకృష్ణ పరమహంసవలె దానిని వివేకమును ఖిన్నముతో భేదము చేయుట. నీవు భేదించ లేవు. నీకు నష్టములేదు. సవికల్పక సమాధి నిర్వికల్ప సమాధికంటె గొంచెము తక్కువకదా. దేవునిపాసన నీకు సిద్ధించినపుడు నీకింద్రియస్పర్శలేదు. ఆమెను జూచు కన్ను నామెను ధ్యానించు మనస్సు నింద్రియములు కావు. ఇంద్రియ

పరమార్థభూతమైన జ్ఞానమే యది. ఆ నేత్రములు, నా భావన చక్కెంద్రియ సంబంధముల కొవు. మూలభూతమైన యేజ్ఞానము కలదో, యేయట్టి జానముచేత నింద్రియములు ప్రకాశించుచున్నవో యాజ్ఞానమే యది. దానియం దింద్రియ త్వములేదు.”

అంత నెవరును మాటాడలేదు. మాటాడకుండునే లేచిరి. మాటాడకుండునే నడువ మొదలు పెట్టిరి. ఒకరినొకరు వదలిపెట్టి తమతమ యిండ్లకు బోవలసిన ప్రదేశములందు మాత్రము నెలవు నెలవన్నమాటలతో వెడలిపోయిరి. వాసంతి యుమాపతివద్ద నెలవు తీసికొనినపు డతని పాదములకు వంగి నమస్కరించెను. తరువాత సారధివద్ద నెలవు తీసికొనవలయును. ఆమె యతని కుడిచేయి తన చేతితో లాగెను. అతడు నివ్వెఱిపోయి చూచెను. అది యొక వీధి లాంతరు యొద్ద. ఆ నివ్వెఱిపోవుట యుమాపతికిఁ దెలియును. శిరీషు తాను వేటుగా నర్థము చేసికొనెను. ఉమాపతికిఁ దెలిసిన యర్థ మేమనగా సారధి యంతవఱకుండనలొ దానులేడు. వాసంతి కరస్పర్శ తగిలినంత నే యతనికి మెలకువవచ్చెను.

సారధి నవ్వెను. వాసంతి యిటనెను “అధీ! నీమూలముగా నేడు మంచి విషయములు వినాను. నాకు బుద్ధియేలేదు. అంతఃకరణ మెక్కడనుండి వచ్చును?”

సారధి యట్లనెను: “అంతఃకరణ మందఱికి నుండును. అది మేల్కొని యుండుదు. దానిని మేలుకొల్పి జాగ్రత్తిపఱచినచో మనము సత్పురుషుల మగుచుము.”

ఉమా-“ఏమి సారధీ!” యని యాశ్చర్యపోయెను.

సారధి-“నేను కౌకుంతలమును దాతము జదివితినీ. ఆకౌస్తుతి గారు నా కీ సంగతి చెప్పిరి. ఆతేండ్లయినది.”

ఉమాపతి “ఓయి! నీకు నర్జునరావునకును సామ్యము” అనెను. శిరీషు దిగ్రాభాంతు డయ్యెను. వాసంతియు శిరీషుడును గృహభిముఖులై నడువబొచ్చిరి. శిరీషున కివన్నియుఁ దెలిసిన విషయములే. తెలియకపోయినను వానికి గల మనోబలముచేత నతనికి దెలిసిపట్లేయుండును. అందుచేత వానినిగుఱించి విన్నపముడు సంతోషించుటయేగాని వెంటనే వదలిపెట్టును. వాసంతి సారధి నాని కొని నడచెను, తన్నానుకొని యేల నడువదు? అతని కిది ప్రశ్న.

౧౦

దొరగారివద్ద నెలవు తీసికొనుటకు నర్జునరావు కోటలోనికి వెళ్ళెను. తోడ రంగనాథము లలితకమలలు కూడ వెళ్ళిరి. అవధానిని తీసికొని వెళ్ళిరి. రంగనాథము తన చిన్నతనములోఁ జాల సార్లు కోటలోనికి వెళ్ళెను. తరువాత

వోలేను. అతని కూతుడు కోటమొగమే యెఱుంగును. ఇదే మొదటిసారి. “పరకాలేదు, కోటమాతుకాని, మీ వాన్నాగారికి గోటలోనికిఁ బ్రవేశ మేర్పఁ దేనుగాని మీరు గూడ వచ్చినచో మీలోని సౌహార్దము దొరగారి కెక్కువగా భాసించును రం”దని ప్రాతాహము చేసెను. రంగనాథమున కామాటలలో సామంజస్యము కనిపించెను. అంతయే కాదు. తన కూతుండను కోటలోని కెప్పుడు తీసికొని వెళ్ళవలయునా యని యతఁడు ప్రతీక్షించుచుండెను. అట్లు తీసికొని వెళ్ళుట యిదగలతోఁ గూడి యైసనో నందులోని మొగమాటము యొక్క పాళ్లు తగిలినపుడు. వారియంతట నా రేగినచోఁ గొంతి యెబ్బెట్టుగా నుండును. పరాయి పెద్దరునిపి యర్జునరావుగా రుండెను. వారితోఁబాటు కలసి వచ్చిన టుండును. అందఱును గోటలోనికిఁ బోయిరి. దొంగగారు మేడమోద మండీరి. వారి యనుమతితో నము కబురంపిరి. వారి యనుమతి వచ్చిన తరువాత నలగురును లోని కేగిరి. రాజుగారు కూర్చున్న కుర్చీకాక మూడుకుర్చీలే యుండెను. అవిధాని కూర్చుండెను. అర్జునరావు విగిలిన రెండు కుర్చీలమోద లలిత కమలలను గూర్చుండు మనెను. వారు కూర్చుండిరి రంగనాథమే యొక నాకరును కిలించి యతఁడెండు కుర్చీలు తెప్పించెను. రంగనాథము కోటలోని పరిచయము నవలంబించెను. దొరగారిది గ్రహించుచు నేయుండెను. కాని యాయన యేమియు మాటాడలేదు. అది యాయన కనిష్టముగా గూడ కనిపించ లేదు. కూతుండతో వచ్చిన రంగనాథము తనయం దధికగౌరవము కలనాఁ డన్నమాట. లలితకమల లిద్దఱు కూర్చుండి దొరగారి వంక నే చూచుచుండిరి. దొర వారివంక నే చూచుచుండుట లేదు. చూడవలయునని యున్నదికాని వారి వంకఁ దాను జూచుట తన రాచరీతికి భంగమని యతఁ డనుకొనుచుండెను. అను కొనుటకొందది యొకయలవాటు. జమిందారును, రంగనాథము నొకయీడువారు. దొర ప్రార్థులఁ బుట్టెను; రంగనాథము సాయంతనమునఁ బుట్టెను. ఒకతే యేడాదిలో నొక తే మాసములో నొక తేలోజూస. ఇద్దఱును నలుబదియైదేండ్లు. రంగనాథము నలుబదియైదేండ్ల వానివలెఁ గనిపించును; దొరగారు కనుపించరు. ఆయన ముప్పది యైదేండ్ల వానివలె కనిపించును. ఆయన యెఱ్ఱని మనిసి. ఆజానుబాహువు కాడు కాని పొటివాడును గాదు. తుమ్మెదలవంటి మీసములు చెక్కిల్లమోదికి మెలితిరిగియుండును. చెవులక్రిందివఱకును బుస్తీలు కలవు. అది కత్తిరింపు కాదు. జాట్లముడి లేదు. తలజాట్లు పెంపక మట్లుండెను. చెనుక గిరజాలులేవు. ఆయన లోపల నొకబనియను తొడిగి వైనఁ దెల్లని సన్నని కుడి తినీ తొడిగెను. మెడలో నొక బంగారపు గొలుసున్నది. కుడిచేతి నాలుప్తేళ్ల కుంగరములు కలవు. మనిసి పులివలె గనిపించును. కన్నులు వికాలములైనవి.

కుర్చీలు వచ్చినతరువాత సందఱును గూర్చుండిరి. అవధాని యిట్లు చెప్పెను. “అర్జునరావుగారు తమవద్ది సెలవులేపికొని వెళ్లుటకు వచ్చిరి. మఱులఁ దమ రెప్పుడు దయచేయు మన్నచో నప్పుడు దయచేయుదురు. మనము నాటక శాల నిర్మింపవలయును.”

రంగనాథము- “మనయూరిలో నాటకశాల యున్నదికదా”

అవధాని-“అది సారథియొక్క సమాజము వారిదనుకొందును.”

రంగ-“కాదు. దాని కథ నాకుఁ దెలియును. అది దొరలదే. అటువది యేండ్ల క్రింద పెవరో యక్కడ నాటకశాల నేర్పాటు చేయుదుమని పెద్ద దొరగారి నడిగిరి. ఆస్థలమంతయు దొరలదే వారనుజ్ఞయిచ్చిరి. వర్తకపు టొత్తిడి లేని ప్రదేశముకనుక నది యట్లున్నది. ఇన్నాళ్లుగా దానికి శిస్తెవరు కట్టుచు వ్నారో తెలియదు. ఆ సమాజమువారు పయోగించుకొనుచున్నారు.

అర్జునరావు-“శిస్త సమాజమువారే కట్టుచున్నచో నటువది యేండ్లనుండి వారి హక్కులు క్రమములో నున్న దిన్నమాట. లాప్రకారము దొరగారి కది చెందగు. ఈనడుమఁ గొన్నాళ్ళయినను దొరగారి తరపున శిస్తకట్టినవారున్నచో వ్యతిరేకమైనను జేయవచ్చును.”

రంగ-“మనయూరిలో రామేశ్వరమని యున్నాడు. అతని కీనిషయము లన్నియు బాగుగాఁ దెలియును. ఆ సందర్భములో భయము లేదు. ఆనాటక శాలా భవనము మనదే. దానిమీఁద నాలుగైదువేలు పెట్టినచోఁ జాల క్రొత్తిగా సిద్ధముచేయవచ్చును.”

అవధాని - “ఆమాత్రమే వ్యయమైనచో దొరగారు నిముసములోఁ జేయుదురు. పాతికముప్పదివేలకు సిద్ధముగానున్న మనకు నా పని నాలుగైదు వేలలో జరిగెడి దైనచో సంతకము కౌవలసిన దేమున్నది?”

రంగ-“ఆనాటకశాల యున్నచోటే కాదు; ఇప్పుడు సారథి యున్న తోట యున్నదే, యావరుస యీబాటమొదల బాటవఱకు నాసంధుపాడుగున నున్న స్థలములన్నియు దొరగారివే. నానికి శిస్తెవరును గట్టుటలేదు. పురపాలక సంఘమువారు వాని ననాక్రమితభూములక్రింద వదలిపెట్టిరి. ఆ ప్రాతినాటక శాలస్థలము బాగుగాలే దనుకొన్నచో నిచ్చటఁ బెద్దనాటకశాల కట్టించవచ్చును. ప్రాతినాటకశాలాభవనము నాటకము లాడుచున్నారు గనుక నాటకశాల. కాని నాటకములాడుటకు యోగ్యము కాదు. అది యొక పెద్దబంగళా. దానిని బాగు చేసినచో నర్జునరావుగారికి నివాసగృహ మేర్పడును”

అవ-“మొదట దీనిలో నాటకములు వేయుచుండము. నాల్గయిదేండ్లలో నాటకములమీద లాభము వచ్చిన తరువాత నచ్చట వేయుదము.”

ఈ ప్రసంగములో నెవరి మెలకువ వారిది. దొరగారిని దీనిలోనికి దింప వలయునని యవధాని. దొరగారు డబ్బెక్కువ ఖర్చుపెట్టువాడు కాదని యవధానికే చెలియును. మొదటనే యెక్కువ వ్యయము చూపించినచో దొరగారు బెదిరిపోగురు. నెమ్మదిగా దింపవలయును. రంగనాథముడేకేళి మేమునగాఁ, దన మనసులోని యూహలన్నియు నొక్కసారి ఫలవంతము కావలయునని. ఫలవంతము కాకపోయినచో బీజావాసమైన జరుగునుగదా.

అర్జున-“ప్రస్తుత మా భవనములో నాటకము లాడవచ్చును.”

రంగ-“ఆనాటకశాలమీఁది ముగ్గురు ప్రస్తుత మధికారము చేయుచున్నారు. అది సారథియొక్క నాటక సంఘమునకు సంబంధించిన భవనమువలెనే వ్యవహారము సాపదున్నది. అందులో మఱియొకరు నాటకమాడవలయునన్నచో నామువ్వురి యనుమతిని దీసికొనవలయును. మొన్న మేము తీసికొనలేదు. వారును మర్యాద పాటించి యూరపండిరి. ఆ వ్యవహారము నేను జూచెదను. అమువ్వురు నాకు స్నేహితులే.”

అవధాని-“మఱి నరునరావుగారి నెప్పుడు రమ్మిందిము?”

రంగ-“మన మే మఱియొక నాటక మేర్పాటుచేసి వారిని బిలిపింతము. అదే యొకయొక వచ్చివేయుట.”

ఈ ప్రసంగమంతయు నెంటవంటనే జరుగలేదు. నడుమనడుమ నాగియాగి యొక్కరొక్కరే మాటాడుదురు. ప్రతివారూను తగ్గుగొంతలో మాటాడుదురు. ఒక గంట నేపైనది. నాల్గుగంటలకు వచ్చిరి. ఒక యరగంటలో నల్లి పోవుది మనుకొన్నారు. ఇక్కడనే గంటయైనది. రై లాగుగంటలకు. అర్జునరావు వచ్చి పది దినములైనది. కోర్టునెలవు ప్రేమోయినది. అర్జునరావు గడియారము వంక జూచి, వెళ్లుదమని రంగనాథమునకు సైగచేసెను. వారందఱునులేచి నిలుచుండిరి. దొరగారునులేచిరి. నెలవు తీసికొందుమని దొరగారికి నమస్కారము చేసిరి. దొరగారును నమస్కారము చేసిరి. మేము నెలవుతీసికొందుమని చెప్పనపుడు దొరగారుకూడ లేచి నిలుచుండుటయు, వారు తిరిగి నమస్కారము చేయుటయు గొప్ప విషయములు. అట్లందఱును జరుగదు. తిరిగి వెళ్లునపుడు దారిలో ‘నిది శుభనూచక’మని రంగనాథ మర్జునరావుతోఁ జెప్పెను. అవధాని కోటలోనే దిగబడివాడు. వీరు నలుగురును వచ్చివేసిరి.

లలితా కమలలలోఁ గమల చిన్నది. లలితకుఁ బదునెనిమిదేండ్లు. కమలకు బదునేనేండ్లు. కమల యెప్పుడును బసిపిల్లవలెనే మాటాడును. “నాన్న గారూ!

మమ్ము దొరసానిగారి దగ్గఱకుఁ బంపింతు మంటిరిగదా. ఆలోపల బంగారపు నెమలి యున్నదట. దాని తోడఁగో రత్నాలు సుదృఢబడియున్నవట. దానినిఁ జూడవలెను”.

రంగ-“మఱి యింకొకసారి పోవుదము. అర్జునరావుగారిని బంపించవలయునుగదా.”

ఇంటికిఁ బోయి రైలుస్టేషనుకు బయలుదేరిరి. రంగనాథము కూతుండై యొక్క యీ పెంపక మందఱకుఁ దెలియును. వారు కనిపించినంతనే జన మంతయుఁ గను లప్పగించి చూతురు. వారు రైలు నిలుచు స్థలమునందు నిలిచినచో నది యొక తిరుణాల ఆ తిరుణాల జరిగను. అర్జునరావు వదలలేక వదలలేక వెడలిపోయెను, వెడలిపోవుచు రంగనాథముతోఁ జెప్పెను- “అది తొందఱగాఁ జేయవలయు”ని.

అర్జునరావునకుఁ దన యూరిగో న్యాయవాదవృత్తిలోఁ గిట్టింపులేదు. నాటకములకుఁ బోయి కిరాయి తెచ్చికొనును. అది ప్రధాన జీవనము. రెండు నెలల కొక నాటకము పడినచో గొప్ప. నాటకమునకు రెండువందలు తప్ప నెక్కువరాదు. ఇక్కడికి వచ్చినచో నెలకు నాల్గవందలు వచ్చును. మరియు నిచట లలితా కమల లున్నారు. వారితోఁ గలిసియుండఁగా నది యొక మాధుర్య లోకమున విహరించుచున్నట్లుండెను. కాని తామదట దేవిడీలో గంటపేళ్లు కూర్చున్నారు. దొరగా రొక్కమాట మాటాడలేదు. ఆయన దీనికి మొగ్గువాయని సంకేహముగా నున్నది. ఆ సంకేహమునకుఁ గూడ తావులేదు. రంగనాథ మిట్లు చెప్పినాడు: “మీది జమీందారీ గ్రామము కాదు కనుక, మీకుఁ దెలియదు. దొరలంతే. వారు మాటాడరు. వారి కిష్టము లేనిచో దొరగారంత పేళ్లు కూర్చుండుదురు. కూర్చుండుటయే వారి యిష్ట మన్నమాట.” అది విజమే.

రైలు బయలుదేలుచుండెను. రైలు వెంటనే లలిత వెళ్లుచున్నది. అర్జునరావు లలితను సమాశ్వాసించెను-“నేను మఱల నెలనాళ్ళలో వత్తునుకదా”యని. ఇందులో గూఢార్థమేమియు లేదు. అతని మనసులోని కోరికయే ఫలవంతము కానిది ఫలితమైనదికే నానోపించికొని యనిన మాట.

ఇంత మధురమైన సమావేశములో, నింత మధురమైన వీడ్కోలులో వెనుక నొక హృదయబాధ కలిగించు సన్నివేశ మున్నది. అర్జునరావు దిగ్గజ దీనికొన్న వేయిరూకలు రంగనాథ మీయలేదు. రెండు పెద్దప్పులు తీర్చికొనుటకు రంగనాథము తీసికొనెను. ఆ అప్పులు తీర్చలేదు. ఈ పదిదినములలో నేడు వందలకు మించి వ్యయపెట్టెను. గుడ్డల దుకాణమునకుఁ బోయి లలితా

కమలలు చెటి రెండువందల రూకల చీరలను, జాకెట్లను గొనిరి. రంగురంగుల చీరలు, వన్నెవన్నెల చీరలు, అంచులు కొట్టవచ్చు చీరలు! రంగనాథము ఖాతుండ్రి యిద్దటి చేతులకు జతజత గాజులు చేయించెను. పను నేను రూకలు పెట్టి భార్య కొక చీర కొనెను. కొడుకునకు నేలబదిరూకలు పెట్టి యొక త్రొక్కుడుగుట్టము, నొక మూడు చక్రముల త్రొక్కుడుబండిని గొనెను. బొమ్మలువేయుటకు రంగులు కొవలయుననగాఁ దమ్మునకుఁ బదిరూకలవచ్చెను. తల్లి కొక భోవతి కొనెను. రోజును బత్రైయిలు కొనుచుండిరి. రోజునకు మూడువాలుగు డజనులు. పగలుభోజనమైనంతనే యైదాటు గ్లాసుల రసము తీసి ప్రతివారును త్రాగుచుండిరి. తమలపాకులు, వక్కలు, కస్తూరి, పద్మ కప్పురము, కుంకుమపువ్వు - ఒక యేలబది రూకలు పెట్టి వీనినన్నింటిని రంగ నాథము సమృద్ధిగాఁ గొనెను. రెండుమూడు నెలలవఱకు మఱుఁ గొననక్కఱి లేదు. ఛాయాచిత్రము పెట్టుకొను వెండిప్రేమొకటి, దంతపుప్రేమొకటి కొనెను. లలితాకమలల ఛాయాచిత్రములు వానిలోఁ బెట్టి యర్జునరావునకు బహుమతి చేసెను. అతఁడు బ్రహ్మానందపడెను. అర్జునరావు వెల్లెడి రోజున రంగనాథము జెట్టిని పిలిపించి యభ్యంగము చేయించెను. ఈ పదిదినములును జెట్టి వచ్చి వీరిద్దఱకు ఒడలు పట్టుచుండెను. అతనికి రోజునకు రూపాయి. అనాటిప్రాద్దువ నర్జునరావునకు రంగనాథము మంచి నెలగల జరిబట్టలు కొని పెట్టెను. ఇంతటి మరియదలో, నింతటి సౌజన్యములో, నింతటి మాధుర్యములో నర్జునరావు డబ్బడుగలేక పోయెను. మఱియు రైలుదగ్గఱ రంగనాథ మర్జునరావును బెడగా బిలిచి “యన్న గారూ! రైతు రెండువేల రూపాయలు తిసికొని రావలయును. వాడు మొన్ననే వత్తుననెను. ఇంకను రాలేదు. వచ్చి వంతనే పంపింతు”నని చెప్పెను. వ్యవహారము భరోసామీద జరుగుచున్నది. అరునరావు నిండుగా నిట్లనెను: “వాకిప్పుడేమియుఁ దొందఱలేదు. నేను వాడు కొనుటకు వేంకులో నాలుగువేల లన్నచి. నీకు వెసులుబాటు చిక్కినప్పుడే యాయవచ్చు”నని.

వెసులుబాటు చిక్కినప్పు డని యర్జునరావు వర్తా కనెను. వెసులుబాటు చిక్కుట యనగా నాలుగేండ్లైనఁ గావచ్చునని రంగనాథ మనుకొనెను. అర్జున రావు వెడలిపోయినంతనే రంగనాథము క్రియావ్యవసాయి యయ్యెను. రంగ నాథమున కిప్పుడు నలుబదియైదేండ్లని యిదివఱకే చెప్పబడినది. అతని కరీరము లోని రక్తము రాజసేవాపరిచితి కలది. ఇన్నియేండ్లును వానికి బుద్ధివచ్చినంతకు వార రాజసేవ యెఱుఁగఁడు. బుద్ధి తెలిసిన తరువాత పాతికయేండ్లు తనకు వాజసేవ లేదని కుమిలిపోవుచుండెను. ఆజమిందా రన్నను, వారి వంశమున్నను

పరనికిఁ బట్టరానంత యభిమానము. ఆ జమిందారు తనవంకఁ జూడకపోయి
 ననుఁ, దనతో మాటాడక పోయినను, తనకు జీవిడిమన్నా చేసినను నాజమిం
 దారునందే పరమభక్తి. అతని ప్రాణము నొక మహాశిష్టుకొన్నది. తన తాతగా
 రక్కడ దివాను చేసెను. తాను మరల వచట దివాను కావలయును. అతని
 తెలివి తేటలు, వాని నేర్పు, వాని సర్వము నిన్నాళ్లు పానుగుపడి యుండెను.
 తాను కోటలోనికి వచ్చుటకు దొరగా రంగీకరించిరి. తొలిసాడు కోట ప్రవేశము
 చేసెను. తదాది సతని బుద్ధి రాజకీయములయందు జలవలుపలవలుగా
 వ్యాపించుచుండెను. ఇన్నాళ్లు నిర్వాహపారమై, నిష్ప్రతిభమై, నిరూపమైన,
 వాని మనస్సు నేడు కోడైతాచువలెఁ బడగవిప్పి యాడుచుండెను. అవధాని
 యాస్థానకవి యేమి? తాను కావలయును. తా నాస్థానకవి యేమి? మంత్రియే
 కావలయును. రంగనాథము బి. యే. పరీక్ష నిచ్చెను. తాను మంత్రియగుటకు
 సర్వధా పనికి వచ్చును. అతఁ డింగ్లీషుపారస్వతము నవలొడించెను. తాను
 మంత్రికావలయును. మంత్రియగుటకు సర్వసరా మోకఁడు వీలుగాఁ గుదిరెను.
 దొర లోభియని యతనికిఁ దెలియును. అతఁడు పాతికముప్పదివేలు పెట్టి నాటక
 కాల కట్టించుట యెప్పటికిని జరుగదు. అర్జునరావునకుఁ దాను వేయిరూపాయ
 లప్రతిబుట్ట యెన్నటికిని జరుగదు. ఈ జరుగని రెండుపనులును జరిగినట్లు
 చేయవలయును. అర్జునరావును తీసికొనివచ్చి నెలకు నాలువంద లలినికి ముట్టు
 చున్నచో నాముట్టుల తనప్రయోజకతవలన నైనచో సర్వసరావు వేయిరూపాయ
 లడుగలేడు. నాటకములు సాగుచుండి లాభములుగనవచ్చినచో తాను దొరగారికిఁ
 బ్రియుండగును. నాటకసమాజ మంతయుఁ దన చేతిమీఁదుగా నడచుచుండును.
 లాభములు వచ్చుచుండును. రాజదిర్బనమునకుఁ గొడువలేదు. తాను కోటకు
 రోజునకు నాలుగైదుసార్లు రాకపోకలు జరుపుచుండ నేవలయునుగాని కోట
 మీఁద వింకొకకోట కట్టించును. అతని శరీరనాళములలోని రాజసేవాధీనమైన
 రక్తమునకు శక్తి వచ్చెను. ఒక్కొక్కని జీవితములో వాని పూర్వజన్మ స్మృతి
 స్కారానుగుణమైన పరిస్థితి జరిగినఁగాని వాని ప్రతిభ బయటకురాదు. ఇది
 రంగనాథము యొక్క ప్రతిభ బయటకు వచ్చునేరే. హోతుల నింటికిఁ బంపించి
 తను మహమ్మదుఖానీము నింటికిఁ బోయెను. ఆ ముసల్మానునకుఁ దెలుఁగ
 బాగుగా వచ్చును. ఎఱుంగనివాఁ డతనిని ముసలిమా ననుకొనఁడు. అతఁ డెప్పు
 డును లాగు తొడగఁడు. పంచెయే కట్టును. చూచుటకు బ్రాహ్మణుఁడో, వెల
 మయో, రెడ్డియో, కాపో, కమ్మయో యనిపించును. అతఁడు మాటాడు తెలుఁ
 గులో కురకలక్షణమే యుండదు. ఉత్తమకులజాలైన యాంధ్రులు మాటాడి
 వట్లే యుండును. అతఁడు నాటకకాలమున్న దొడ్డిమీఁది ముగ్గురధికారులతో

నొకడు. వారిలోఁ బ్రధానుడు. పురపాలకపుఁ బన్ను మొదలైన వరిఁజే
 చెల్లించును. అతని వయస్సు నలుబదియేండ్లలోపు. అతనికిఁ దెనుఁగు కవిత్వ
 మున్నచో నిష్ఠము. రంగనాథమున, కతనికి స్నేహమనియే చెప్పవలయును. రంగ
 నాథ మతని యింటఁ గొంతిసేపు కూర్చుండి మాట్లాడి యర్జునరావు ప్రసక్తి
 తెచ్చెను. ఖాసిము అర్జునరావును చాల మెచ్చుకొనెను. ప్రాసక్తికముగ రంగ
 నాథ మిట్లనెను : “నాటకకాలాధిపనమునకుఁ బురపాలక సంఘమువారికిఁ గట్టు
 జేస్తేంతి?”

ఖాసిము-అర్థ సంవత్సరమునకుఁ బదిరూకలు.

రంగ-నీ చెన్నియేండ్లనుండి కట్టుచుంటివి?

ఖాసిం-పదు నే నేండ్లనుండి కట్టుచుంటిని.

రంగ-అదివఱ కెవ్వరు కట్టుచుండెడివారో!

ఖాసిం-వరసింహముగారిని యుండెడివారట. ఆయన హిందీలో నాటక
 జ్ఞులు వేసెడివాడు. స్త్రీ పాహసము, వారాయణరావుభాగ్య మొదలైన నాట
 కము లాడెడివారట. వరసింహముగారే నాయకపాత్రయు, సుమీరసింఘ
 వేషమును వేసెడివాడట. ఆయన చాల గొప్ప నటకుడట.

రంగ-ఆ దొడ్డి యెవరిదో?

ఖాసిం-దొరగారిదే. వారి తండ్రిగారు వరసింహముగారి కిచ్చిరట.

రంగ-పారీఖత్తు లున్నవా?

ఖాసిం-ఏమియున్నచో, యేమి లేచో యెవ్వరికిని దెలియదు. ఈ బాలసర
 స్వరీ సమాజము పేరనే పురపాలక సంఘము లెక్కలలో నున్నది. నాచేతికి
 తచ్చినతరువాత నేను కట్టుచుంటిని.

రంగ-ఇప్పుడు మరల రాజాగారు స్థలమును, భవనమును దివనియే యన్న
 చో నేమి యగును?

ఖాసిం-మన భుక్తములో నున్నది. నలుబదియేండ్లనుండి దొరగారి భుక్త
 ములోలేదు.

రంగ-ఏమి భుక్తము? మేము వారిని కట్టమన్నాము, వారు కట్టుచుండిరి
 యన్నచో మనము చేసెడి దేమియులేదు.

ఖాసిం-దొరగారట్లందురా?

రంగ-తారసదు. ఉదాహరణ ప్రభువులు-వారి కి దొడ్డిచో నవసర మేమి?
 అర్జునరావుగారిని దీసికొనితచ్చి ఇచ్చట నాటకము లాడింపబడెనని యనుకొను

చున్నారు. ఈనాటకకాలమే బాగుచేయించి యిందులోనే నే నాటకములాడింక వలయును.

భాసిం-నిజేషముగా వాడించవచ్చును. నేనున్నాను. ఇదియేమి వా సాంత సామ్య? దొరగారి సామ్యే. నాటకకాల బాగుచేయించవచ్చును. వా కక్కఱలేదు. శిష్యులు దొరగారి నే కట్టుకొనుచును. దీనిమీద నా కధికార మెందుకు? కాదు, నన్నే చూచుచుండు మన్నచోఁ జూచుచుండెను. లేదా. మీరు చూచుచుండివచ్చును.

రంగ-దీనిమీద మీరు ముగ్గురకదా యధికారులు? వారిద్దఱు నేమందులో?

భాసిం-వారి కీ గోల యెవలు పట్టదు.

రంగ-అర్జునరావుగారితో నీ వావాడు మాటాడితివికదా. తరువాతి నిన్ను గురించి నాతోఁ జెప్పివారు. పఠానువేషములో సమాజాచేయుట మొదలైనవి చెప్పినచో నీక నెక్కువ బాగుగా నుండునట. నిన్ను కనుగొందు మన్నాదు. నీ ముసల్యము మతియును గురించి యాయన నిన్నడిగి తెలిసికొనవలె నన్నారు. నీవు నీ మతియునుగుఱించి బాగుగాఁ జెలిపినవాడవని నే నాయనతోఁ జెప్పితిని.

భాసిం-అయ్యు ముల వత్తురుగదా. అప్పుడు మాటాడుదము.

రంగ-నీవు వేషము వేయుటకుఁగూడ బాగుగా నుండువని యన్నాడు.

భాసిం-నే నెప్పుడైన చిన్ని చిన్ని వేషములు వేయుదునుగదా. అయన సమాజములో నేయుట నాకు మిక్కిలి యిష్టము.

రంగ-అటు నెలలకు బదిరూకలు కట్టవలయునుగదా, ఎక్కడనుండివచ్చును?

భాసిం-సారధి యాయఁడు. ఆతనిద్గఱు డబ్బునులేగు. నే నే నాజేబులో నుండి పెట్టెదను. ఏడాది తొకసారి యితరు లెవ్వరైన వచ్చి నాటకమాడినచో వారు ముప్పదిరూకలు బాడుగ యిత్తురు. టముకు, గోడకాగితములు నప్పడు మన నే ఖర్చు. ఏమియు మిగిలిచావను. నా చెతిపెట్టు దీనిక్రిందఁ జాలఁబడు చున్నది.

రంగ-ఇంక నీకొ ధి ము మక్కఱలేదు. అర్జునరావు గారు వచ్చినవెంట నే మనము దీనిని పెద్ది నాటక సమాజము చేయుదము. అస లీ పేరు మార్చి వేయవల యును. ఏదైన నింగ్లీషు పేరు పెట్టవలయును. ఊరిలోని కట్టు చిన్ని యింటలో నున్నది. ఆకట్టు విచటికి మార్చుదము. చీట్లచేకమీదఁ దలకగా గోజానకుఁ బడి రూపాయలు వచ్చును. నెలకు మూడువందల రూపాయ లదియొక యాదాయము. నెలకు నాలుగు నాటకము లాడుదము. నాటకమునకు వందరూపాయలు మిగిలింక వచ్చును.

ఖాసిం-ఎట్లు మిగులును? పదిరూకలే మిగులదే?

రంగ-క్లబ్బులో నిప్పు జేబుదినుంది యున్నారు. వందనుందిని జేయుదము. ప్రతివారును నెలకైదురూకలు నాటకములు చూచుట కీయవలయును. వారందఱకు నాటకదర్శనమున కుచితప్రవేశము. వారు వత్తురు, వాగురారు. విదురూపాయలు తప్పకుండు నీయవలయును. క్లబ్బులో సభ్యుఁడుగాఁజేరుట కేమియుఁ బుచ్చుకొనము. నెలకు నాలుగునాటకములుకొడు, రెండేవేయుదుము. కాని వినోద కార్యక్రమములు మాత్రము నాల్గుండును. ఒకసారి మ్యూజిక్ పెట్టుదము. మఱియొకసారి నృత్యము. ఇంకొకసారి సంగీతపు కచేరీ. మఱియొకసారి గొప్పకవులచేత శితావధానము చేయింతము. మొదటి రెండేండ్లు నాది పూచీ. నే నెంతమందినో యెఱుఁగుదును. నే నన్నచో వారికి గౌరవము. నేను వచ్చి మా నాటకశాలలో మీ ప్రదర్శన యిమ్ముని యడిగినచోఁ గాదనువా రెవ్వరును లేరు. మన మెవ్వరికైన మన నాటకశాల బాదుగ కీయవలసివచ్చినచో లోజునకు వందరూపాయలు తక్కువ పుచ్చుకొనము. నీకెందుకు? నాటకశాల విషయము నాకు దెలియదు, ఇది యంతయు రంగవాధము గారిదని చెప్పము.

ఖాసిం-అర్జునరావుగారు నేను వేషమునకుఁ బనికివత్తునని చెప్పిరా?

రంగ-చెప్పిరో, లేదో, నీవే యడుగుదువుగాని. ఆయన రేపు వచ్చును గదా!

రంగవాధ మింటికిఁ బోయెను. తన పథకములో ముప్పాతికమువీసవ మయిపోయెను. తా నిందులో నెంతయో చెయవలసియుండు ననుకొనెను. వాఁడొక పిచ్చిసాయిబు. కాని మొదటినాటకము వాటికి నాటకభవనము క్రొత్తదిగాఁ జేయవలయును. దొరగారు డబ్బీయరు. ఒక వేయిరూపాయలైనఁ బెట్టినఁ గాని క్రొత్త తెరలును, రంగులును రావు. తన దగ్గఱ లేవు. రంగవాధము మఱువాఁడే తన పొలములున్న గ్రామములకుఁ బోయెను. రెండేకరము లమ్మఱ జూపెను. తన రైతే యొకరమున కెనిమిదివంద లితు ననెను. పోటీలు పెట్టినచో నెకరమునకుఁ బదమాఁడువందలు కూడ వచ్చును. పోటీలు లేకుండనే యొకరమునకు వేయి కనులు మూసికొని యిత్తురు. అంతకంటెఁ గనులు మూసికొని రంగవాధము రెండేకరములు పదునాఱువందలకుఁ దన రైతున కిచ్చెను. వెంటనే వేయిరూపాయ లిచ్చిననే బేరము నిశ్చయ మున్న వియమముతో వేయిరూపాయలు తీసికొని మఱలఁ దనయూరు చేరెను. క్రొత్తతెరలు, రంగభూమిమీఁద నొక మేడ భవనము బాగుచేయించుట, వెల్లవేయించుట. వీధి ద్వారము క్రొత్తగాఁ గట్టించి పైన “యంగ్ మెన్స్ క్లబ్” అని యక్షరములు చెక్కిం

చెను. రంగులు వేయించెను. చూచుటకు నాటకశాల ప్రహ్లాదముగాఁ గని పించుచుండెను. అందఱును దిగ్భ్రాంతి పొందుచుండిరి. దొరగారు పెట్టుబడి పెట్టి నాటకభవనము బాగుచేయించి రనియు, మొన్న పఠానువేషము వేస్తే యాయనచేత నాటకము లాడింతురనియు చెప్పుకొను పుట్టించెను. రంగనాథము పాలమిడ్డు డబ్బు తెచ్చెనని యెవ్వరికిని తెలియదు. ఖాసింత్ గూడ దొరగారే డబ్బిచ్చెనని చెప్పెను. అది యంతయు బాగుచేయించుటకు మూడువేలయ్యెను. పదిరూక లీయవలసివచ్చు మూడురూకలు, వంద యాయ వలసివచ్చు బాతిక, పనివాండ్లు మరియు నడిగినచో “దొరగారికి ఫలానా యూరి శిస్తు రావలయును, అతాణాలో వసూలుకొలేదు. వచ్చినంతనే యిప్పించుమన్నా” రని చెప్పెను. దొరగారిని కొదవి యెవరవగలరు? మరియు నవసర మైనచోఁ దక్కిన యాటువందలు తెచ్చి సర్దుదమని రంగనాథము నూనా. రంగ నాథ మన్నిటికంటె శిఖరాయమాణమైన పని యొకదానిని జేసెను. నాటక భవనము ముందు దొరగారి సింహంటు విగ్రహ మొకదానిని వేయించెను. అది వందరూపాయ లయ్యెను. ఆ విగ్రహము క్రిందినున్న చతురస్రమైన స్తంభము మీఁది మన్నెసుల్తాన్ మొదలైన తురుష్క భాషా బిరుదులతో దొరగారి పేరు వ్రాయించెను. నాటకశాఖావ్యవహారము, కవివ్యవహారము వ్రాయించెను.

ఇంతపని జేయించుచు రంగనాథ మారకయుండలేదు. విజయనగర సామ్రాజ్య పతన నాటకము ప్రతి వర్తనరావుదగ్గఱనుండి తెప్పించెను. తమ్ముని చేత మిగిలిన పది పాత్రల భాగములను వ్రాయించెను: రామరాయలు పాత్ర ఖాసిం ధరించవలయును. అది యర్జునరావుయొక్క యభిలాషయని చెప్పెను. అతఁ డుబ్బి తిబ్బిబ్బు లయ్యెను. అందులోఁ దన కొక వేషము. బంట్లోతు వేషము తన తమ్ముఁడు. అసలు నాటకములో స్త్రీ పాత్రలులేవు. ఈ నాటక ములో రెండు స్త్రీ పాత్రములు కలవు. ఒక స్త్రీపాత్రతోఁ బఠానువేష శ్రేయ వ్యాపారము కలిపించి తానే వ్రాసెను. ఆ పాత్రను లలిత ధరించును. రామ రాయలకు, మఱియొక తురుష్క స్త్రీకిని గలిగిన సంభాషణ కదా పఠాను! పఠాను తల్లి వేషమును కల్పించెను. ఆ వేషమును గమల వేయును. కమల కొంచెము పొట్టిది. బొద్దియినప్పిల్ల. లలిత కాలిపాడుగుప్పిల్ల. అందులో శాస్త్రీ యొక వేషము. మరిరెండు వేషములు తన యిద్దఱు భక్తులు. రంగనాథము తన భార్యనుగూడ వేషము వేయుమనెను. ఆమె ఛీ యనెను. అర్జునరావు లేకుండ ఖాసిము నింటి సావడిలో వీధి తలుపులు వేసి నాటక మభ్యాసము చేయుచుండిరి. ఇంతలో వేసంగి వచ్చెను. ఫిబ్రవరి పదియవ తారీఖున నాటకశాల తెలువఁబడుననియుఁ జానాటి రాత్రికి విజయనగర సామ్రాజ్యపతనము నాటకము ప్రదర్శింపఁబడు.

శనియు, భాసిము రంగనాథము లలిత కమలలు వీరందఱు పాత్రలు వహింతు
 తనియు, దొరగారి యాధ్యక్షముక్రింద నిది జరుగుననియుఁ గరపత్రములు
 వేయించెను. గోడలకు కొగితము లంటింపించెను ఫిబ్రవరి యొకటవ తారీఖు
 నుండియే గ్రామములో బంకిమిఁదటముకు తిప్పించుచుండెను. ఊరంతయు
 గగ్గోలయ్యెను. పదియవ తారీ కెప్పుడు వచ్చునా యని యెదురుచూచుచుండెను.
 మానవునియొక్క మన స్పటిది. హఠాత్సంభవమైన దానిగుఱించి యది యెదో
 కొండమిఁది కొఁతయైనచో వివ్వటపాటు భజించును గాని లేనిచో భజించదు.
 అల్పమైనవిషయమైననుపరే, ప్రతీక్షాభావము కల్పించినచో దానిమిఁది జనము
 వకుఁ గోర్క కలుగును. అది యాలస్యమైనకొలఁదిఁ గోర్క పెరుగుచుండును.
 చివఱ కది లభించిన సమయమున నెట్టిదైనను రమ్యము గా నే
 కనిపించును. ఈ రహస్యము తెలిసినవఁ డొక శిల్పి, అది యొక శిల్పము. ఆ
 శిల్పమునందు రంగనాథ మండేవేసిన చెయ్యి. ఎవనిలో నున్న ప్రతిభయైనను
 బయటకు వచ్చుటకు దేశకాలపాత్రములు సమకూడిరావలయును.

రంగనాథము దొరగారి దర్శనము చేసి రెండునెలలైనది. రేపు నాటక
 మనగాఁ బోయి దిరికినము చేయును. అంతవఱకుఁ జేయఁడు. విను నెప్పటి
 కప్పుడు సర్వవార్తలు దొరగారికిఁ జేరుచు నేయుండెను. “ఇంత డిబ్బెచ్చటి
 మండి తెచ్చినయ్యా” యని ఒకసారి దొరగారినిరి “మీరన్నచో నతనికి గలభక్తి
 యపార”మని యవధాని యొకసారి చెప్పగా దొరగారు నవ్వి యూహకుండిరి.
 అదియంతయు దొరగారి మహానుగ్రహము లభించినదని యర్థము. ఎప్పటి వార్త
 లప్పుడు రంగనాథమునకుఁ జేరుచు నేయుండెను. ఒకసారి దొరగారు “మన దగ్గ
 ఱకే రాఁడేమి” యనెనట. ఈ మాట విన్నప్పుడు రంగనాథము తనలోఁదాను
 నవ్వుకొనెను.

ఊరిలో రంగనాథము ప్రతిష్ఠ పెరిగిపోయెను. రంగనాథముగా రెంత
 జెప్పిన దొరగా రెంత చేయుదురని, రంగనాథమునకుఁ జెప్పకుండు దొరగా
 రేపనియుఁ జేయఁడని, దొరగారికి రంగనాథము కుడిభుజమని, ఇన్నాళ్లకు దొర
 గారికి రంగనాథము మీద నిజమైన యభిమానము కలిగెనని, యితని తాతగారి
 వలనఁ బూర్వపు జమిందారుకు వృద్ధియయ్యెను; నేఁడు రంగనాథమువలనఁ
 గీర్తి ప్రతిష్ఠలు సమర్థించునని వేయివిధములుగాఁ జెప్పికొనఁజొచ్చిరి.

మఱియొక క్రొత్త విషయ మేమనఁగా, వదివఱకురిలో నాటకము లాడు
 నప్పటి ప్రవేశము రుసుముల వెల వేటు, నేటి వెలులు వేటు. పూర్వపు నాటక
 ములలో మొదటివరుసల కుర్చీ రూపాయిన్నర, వెనుక రెండువరుసలు రూపాయి.
 ఆరెనుక బెంచీలు ముప్పావలా. నేలలో ముందటిసగ మారణాలు, వెనుక సగము

తేడ. ఇప్పుడు ముందటి కుర్చీ యైదు రూపాయలు. వెనుకటి రెండువరుసలు మూడు రూపాయలు. బెంచి రూపాయిన్నర. ముందటి నేల రూపాయి, వెనుకటి నేల యాఱకాలు. ఐనను జనము తహతహలాడిపోవుచుండిరి. “ఇవి యేమి, పూర్వపు టమ్ముమ్మ నాటకములా, తేడకు, నణాకుఁ జూచుటకు” నని జనులు సమాధానపడిరి. సమాధానమో పాడో నాటక మెప్పుడు వేయుదు, రెప్పుడుపోయి చూతము. కొందరికి రంగనాథముగారు వేషము వేయుదురట, పోయిచూడవలయును. మఱికొందరికి లలితా కమలలను జూడవలయును. మఱికొందరికి ‘ఖాసిము రాయలటరా. వాని దుంప తె! వాడు అచ్చముగా హిందువునలె నే యుండును. దర్జాయైనవాడులే. వాని రామరాయలు వేషము భేషకుగానుండును మాత్రము గదా.”

ఈలోన రంగనాథ మూరకయుండలేదు. క్లబ్బును నాటకభవనములోనికి మార్చుటకుఁ గావలసిన ప్రయత్నము లన్నియు జేయుచుండెను నాటకభవనమున కాపేరు పెట్టఁగా క్లబ్బువారు నవ్వుకొనిరి. తమ క్లబ్బుపేరు రిజిష్టరు చేసికొనలేదు. అందుచేత మన మేమి యనుటకు వీలులేదని కొందఱనిరి. ఒక నాడు రంగనాథము క్లబ్బునకుఁ జొయెను. అందఱును వందప్రశ్నలు కురిపించిరి. రంగనాథ మందఱను సద్దుమగించి యిట్లు చెప్పెను. “అర్జునరావుగారు నాకు ప్రాణస్నేహితుఁడు. అతనియంత నటుఁ డీదేశములో లేఁడు. కడచిన వంద యేండ్లలోఁ బుట్టలేదు. మఱి రెండువందల యేండ్లకైనఁ బుట్టినో బుట్టడో తెలియదు. విద్యావంతుఁడు. సౌందర్యవంతుఁడు, గొప్పనటకుఁడు, సంగీతము పాడగలవాఁడు. ఇన్ని లక్షణము లెప్పుడు నొక్కతనిలో నుండవు. అతఁ డెంత వాడు కాకపోయినచో దొరగా రింతి పని చెయుచున్నాడు? నే నీ క్లబ్బులో సభ్యుఁడను కాకపోయినను మీలోఁ జాలమంది నాకుస్నేహితులు. పెద్దయువోగి గడ్డు లందఱు నిందులో నున్నారు. ఈయూరు పూర్వము పండితులు ప్రకాశించినయూరు. మా తాతగారి నాడు సరస్వతీదేవి యాయూరిలో నాట్యము చేసినది. అప్పటి దొరగారు రెండు మూడు ప్రబంధముల సంకితము పుచ్చుకొనిరి. ఆట్టి సరస్వతీ నాట్యప్రదేశము నేఁడు విద్యావిహీనముగా నున్నది. ఈ యూరిలో జిల్లరమల్లర కవు లందఱును గల్పి యేఁబడిమందికిఁ దక్కువలేరు. ఇంతమందికిఁ గవితాభిలాష యొందుకున్నది యని యడిగినచోఁ బూర్వమిచ్చట కవితా సరస్వతి నాట్యముచేసినది కనుక నున్నది. నాటకములు, సంగీతపుఁగచేరీలు, నాట్యము, శతావధానము మొదలైన సర్వవిద్యలు నీ నాటక భవనములో నాదరించుటకు దొరగారు నిశ్చయించుకొనిరి. “వారు నాతో నొకదినమున నన్ను మాట మీతోఁ జెప్పుచున్నాను. ఆ క్లబ్బువారు, పాప, మా గుడివెలో నిబ్బండి

పడుచున్నారు. దాని కేదో యదైహూడ నిచ్చుచున్నట్లున్నారు. వారందఱు వచ్చి యా వీట్లచేక మన నాటకశాలలోనే యాడుకొనవచ్చునుగదా” యని, అప్పుడు నా కీ యూహ తోచినది. ఇంగ్లీషులో నందుమే, సుఖము కలిగించు నాశ్చర్య మని, యది మీకుఁ గలిగించుటకు మీ సంఘముపేరు ముందటిదర్వాజా మీద వ్రాయించితిని. మీలోఁ గొందఱిది వేత్రసంఘ మనుకొన్నారు. గ్రీకు పురాణములలో నొక కథ యున్నది. నాత్విస్ అనునొక యందిగాఁడు చెఱువులోఁ దన నీడ చూచి యింకెవరో యనుకొన్నాఁడు. ఫీబ్రవరి పది యవనాఁడు నాటకభవనము తెఱువఁబడును. ఆనాఁడే మీ రందులోఁ బ్రవేశింతురు. అక్కడ నెంతో వికాలముగా నుండును. ఇక్కడఁ దెన్ని సాడుటకుఁగూడ స్థలము లేదు. ఆ దొడ్డిలో తెన్ని సుకొర్లు వేయింతము. ప్రతిదినము సాయంకాలమున దొరగారు కూడ మన క్లబ్బునకు వచ్చుచుండురు.” సభ్యులలోఁ జాలమంది ప్రశంసాకరాస్ఫూలన ములను జేసిరి. తమకు ఖర్చు తగ్గ ననుకొనిరి. రంగనాథముగా రెంత మంచివాడనిరి. గ్రీకుభాషావిషయములు, బహుపరభాషావిషయము లాయనకెన్ని తెలియుననిరి. చాలఁ జదివినవాఁడు - ఇప్పు డాదొరగా రాయనను గౌరవించుట పూర్వ మెప్పుడో చేయవలసిన దనిరి. రంగనాథము చేయవలసిన పనియంతయు బూర్వమే చేసి యిప్పు డీయంపన్యాస మిచ్చెను. ఆచేయవలసిన పని యేమనగా క్లబ్బుయొక్క యధ్యక్షుడు, కార్యదర్శి, కార్యనిర్వాహక సభ్యులు - వీరిందఁ జీతో నదివరకే మాటాడుట. అధ్యక్షుఁ డాయూరిలోని పెద్ద యుద్యోగి, జిల్లా మునసబు, కార్యదర్శి యుద్యోగము లేనివాఁడు. అన్నోదకములకుఁ గలిగి క్లబ్బుపని నెత్తినవేసికొని యీదెడివాఁడు. అతినికిని, రంగనాథమునకును మిక్కిలి నెయ్యము. అతఁడు రంగనాథమున కేదో చుట్టము కూడను. కార్య నిర్వాహక సభ్యు లైదుగురిలో ముగ్గులు తపాసీలుదారు, మేజిస్ట్రేటు, పోలీసు పదినెప్పకరు. సామాన్యముగా నధికారులకు నధికారులయందు, ధనవంతుల యందును గౌరవము. బ్రిటిషువారు మన దేశములో రాజ్యము చేయుచున్నన్ని వాళ్లు సంఘము ద్వితీ విభిక్తమైయుండెను. ఉద్యోగస్థు లందిలు నొక గుంపు వారు. సామాన్యులతో మాటాడరు. వారి మనస్సునకు సంస్కార మునది యుండెడిది కాదు. ఉద్యోగము చేయుట, డబ్బు సంపాదించుట, పరులు వచ్చినచో దిగించికొని యుండుట. వారితోఁ గలసి తిరిగినచో దను మరియద పోవు ననుకొనుట. ఇట్లుండుటకుఁగారణము చెప్పదురు. సామాన్యులతోఁ గలసి తిరిగినచో వారికి మొగమాటము లెక్కువయగును. వారి యుద్యోగసర్దుములు విరవహించుటకు వీలుండదని. ఎక్కువ జీతము తెచ్చు నుద్యోగస్థుఁ డన్నచో గౌరవము.

జమీందారన్నచో గౌరవము. మహాధనవంతుఁ డన్నచో గౌరవము. అందుచేత నధ్యక్షు, కార్యనిర్వాహకు లండఱు పూర్వమే రంగనాథము వేసిన పథకమున కంగీకరించిరి. వారి యంగీకార మున్నదని తక్కినవారి కంతకు ముందే తెలియును. ఒక రిద్దరు వఁదన్నను బ్రయోజనము లేదు. అందులో నొకఁడు చాకు వంటివాఁడు కలఁడు. అతఁడు వారందఱిలోఁ జాల మంచివాఁడు. అతని హృదయము మంచిది. కాని యతఁడు మాటాడుచున్నచో వెక్కిరించినట్లే యుండును. అంతియే కాదు. అతఁ డెప్పుడును వెక్కిరించుచునే యుండును. అతఁడు నింగ్లీషు బాగుగ నే చదివినాఁడు. అతఁ డింకోక సభ్యునితో నిట్లనెను. “ఒరేయి! రంగనాథము చెప్పిన కథ బాగుగా నున్నదిరా. అనార్సిసను కథ యెంత యుచితముగా నున్నది! రంగనాథము కవికొదలరా, యందులో బ్రామటిక్ ఐరనీ పెట్టినాఁడు. అనఁగా భవిష్యత్తులో జరుగఁబోవునది చెప్పినాడు. ఆ మాటలలోనియర్థము నాటకములో నితర పాత్రధారులకుఁ దెలియదు. నాటకము చూచెడివారికిఁ దెలియును. అనార్సిసను తన యంత యందగాఁడు లేఁడని దుంహంకారముచేత నెవరి సౌందర్యమును మెచ్చుకొనెడివాఁడు కాదు. ఏ స్త్రీయొక్క సౌందర్యమును వానికి నచ్చలేదు. చివరకుఁ దన నీడ తానే చూచికొని మోహించి నదిలోఁ బడి చనిపోయినాడు. మన క్లబ్బేమి కాఁబోవు చున్నదో యీకథతో రంగనాథము విస్తృతముగాఁ జెప్పినాఁడనెను. ఆరెండవ వాఁడు నవ్వెను. ఎందుకు నవ్వెనో తెలియకు. ఎందుకుఁ దెలియదు? వాఁడు లోకములో నున్న యొక మనుష్యుఁడు కనుక నవ్వెను. అనఁగా లోకములోని మనుష్యులు తమ యాపద చూచికొనరు. విచారణ లేనివారు. అవతలివాని య్యెవైన, కృతికమైన వివేకమును మెచ్చుకొందురు. అది తరువాతఁ దన నెత్తి మీఁదికి వచ్చినను సరే. ఇది మానవ స్వభావము. కనుక వాఁడు నవ్వెను.

రేపు నాటక మనఁగా వర్ణనరావు వచ్చెను. రంగనాథము పూర్వమునకు వలెఁ దక్కిన పాత్రధారుల నెండఱును దీసికొని రావలెదని చెప్పెను. అనాఁడు నాటక మున్నది యని కూడ వ్రాయలేదు. ఊరకయే రమ్మని వ్రాసెను. అర్జున రావు వచ్చి యానాటకశాలను జూచి యచ్చెరువుపడెను. అక్కడనుండి యిద్దరు కోటకు వచ్చిరి. అర్జునరావు దొంగారితో వారి నాటక కళాభిమానమును గూర్చి విక్కిలి పొగడెను. తాను నెలనాళ్లలోఁ దన కుటుంబమును దెత్తుననెను. దొరగారి కిదంతయు నాశ్చర్యముగా నుండెను. ఆశ్చర్యమో, సంతోషమో యెవరికి దెలియును? ఈసారి యవధాని లేకుండగనే రంగనాథము లాజదర్శనము చేసెను. రంగనాథము దొరగారితో నిట్లనెను. “రేపు ప్రాద్దుల నెనిమిది గంటలకు నాటక భవనములో సరస్వతీ పూజ తమరే చేయవలయును. కోటనుండి సన్నాయి

మేళముతో నాటక భవనమునకు వెళ్లుదుము. సరస్వతీ పూజ యైన తరువాత వర్ణనరావుగారి యుపన్యాస ముండును. రాత్రికి నాటకము. రేపు ప్రాద్దున వే తిమరిని దీసికొని వెళ్లుటకు మేము వత్తుమనెను. రాజుగారు సరే యనిరి. రంగ నాథము గాని, యర్జునరావుగాని దొరగారి నోటి వెంట వినిన దడే యొక్క మాట.

ఆ యూరిలో నొకమంగలి దొరగారి ప్రాపకముతో దక్షిణాదికి బోయి సన్నాయి నేర్చికొని వచ్చెను. అతఁ డా ప్రాంతములందు గొప్ప సన్నాయి పాట కాఁడుగా బ్రసిద్ధిపొందెను. అతని మేళముతో నూరేగింపు సాగెను దొరగా రెనివిదిగంటలకు బయటికివచ్చిరి. అంతఃపుగములోనుండి బయటకు వచ్చునప్పు టికి దొరగారి వేషము పరిత్రముగాఁ గనిపించెను. ఆయన పెద్ద పట్టుతాపితా కట్టకొనెను. మెడలోఁ జంద్రహారము వేసికొనెను రెండు చేతులకు సింహత లాటపు ముగగులు పెట్టికొనెను. పట్టతర్రీయమును మెడలో వేసికొనెను. మఱియు నొండు రెం డాభరణములు వేసికొనెను ఆయాభరణములు పట్టాభిషేకము నాఁడు వేసికోఁదగినవి. దొరగారు వచ్చి బంజిలోఁ గూర్చుండిరి. అర్జున రావును, నవధానియు దొరగారి కెదురుగాఁ గూర్చుండిరి. రంగనాథమును గూర్చుండుమని బలవంతము చేసిరికాని రంగనాథము కూర్చుండలేదు. ఊరే గింపు సాగెను. ఆయూరేగింపు రంగనాథమువాకిటిముందుగాఁ బోవలయును. గుఱ్ఱపుబగ్గీ రంగనాథమునింటిముం దాగెను. లోనుండి లలిత వెండిపల్లెములో నారతికప్పురము, రెండు పూలదండలు తీసికొనివచ్చి దొరగారి మెడలోనొకటి, యర్జునరావు మెడలో నొకటి వేసి, కప్పురము వెలిగించి, యారతి యిచ్చెను. ఊరేగింపు కొంత చుట్టయినను క్లబ్బుయొక్క కార్యదర్శి యింటిముందుగా వెళ్లెను. అద్దటను పూలదండలును, హారతియు జరిగెను. ఖాసిముయొక్క యింటి ముందుగా వెళ్లెను. అద్దట నివి జరిగెను. శాస్త్రీయింటి ముందుగా వెళ్లెను. తక్కిన యిద్దఱు భక్తుల యింద్రముందుగా వెళ్లెను. ఈ ప్రతిఫలమునందుఁ బూల దండలు వేయఁబడి హారతు లీయఁబడినవి. ఇన్నిచోట్ల జరిగినదన్న గుర్తులేదు. అన్నియుఁ గలిపి యాడుచోట్లనే. కాని యూరందఱు పూలదండలు వేసినట్లే యనిపించెను. నాటకభవనముకడఁ గోటలోని యిద్దఱు పరిచారికలు వచ్చి పాటలు పాడి యెఱ్ఱనీళ్ళు ఆంఠియిచ్చిరి. లోపల వేషవళనము, సరస్వతీ పూజయు జరిగెను. ఆయూరిలోఁ గళావంతుల యిండ్లు పదిపదేను కలవు. వారిలో భరతినాట్యము నేర్చికొను పిల్లలు కలరు. వారిచేత భరతనాట్యము చేయఁబడెను. తరువాత మపన్యాస ముండెను. అర్జునరావు గంటన్నురసేపు మాటాడెను. తన నాట్యాభివయమునుగూర్చి కొంత, తన యనుభవములు కొన్ని

పెద్ద యువస్వామి ముచేసెను. అతడు మంచి వక్త. సభనంతయు మిక్కిలి నవ్వించెను. ఆంగ్లేయభాషలో నభినయమునుగూర్చి వ్రాయఁబడిన బహువిదులు ముఖములు చేప్పెను. ఉపస్వామి పూర్తియగునప్పటికి సామాజికలకు సర్వసరావధిగా మహానటుఁడు, మహావిద్యావంతుఁడన్న యభిప్రాయ మేర్పడెను. అతఁడుపస్వాపాంతమున “నేను మొన్న మీయూరిలో సామాన్యముగా నటించితిని నేఁడు నా నేర్పొంతయుఁ జూపుదు” వనెను. దానితో సభలో రాత్రికి నాటకము మాడవలెనన్న తహతహ యిబ్బడియు ముబ్బడియు నయ్యెను. సభ పూర్తియగు వేళకుఁ బండ్రిండు గంటలు దాఁచెను. నాటకమురాత్రి తొమ్మిది గంటలకు పాత్రధారులందఱు నాటుగంటలకే నాటకభవనమున కేగిరి. ఎనిమిది మొదలు ప్రేక్షకులు రానారంభించిరి. ఇదివఱ కభినయము ప్రేక్షకులు కూర్చుండు స్థలమున కిరువైపుల దిడకలు కట్టఁబడియుండెడివి. ఇప్పుడు గోడలు నున్న ముచేయఁబడియుండెను. లోపల విద్యుద్దీపములు. రంగభూమిని జూచి నచో స్వర్గలోకమువలె నుండెను. ముందు వాల్చిన తెరమీది వీణవాయింపు చున్న సరస్వతి. సరస్వతీదేవికి గిరిటమునను, నామెయంచులను, నామె కూర్చున్న పీఠమునను రత్నములవలె ధగధగలాడుచుండెను. ప్రక్కనున్న నెమలిపురి యింద్రదీపములతో, గోమేధికములతో జేసినట్లుండెను. ప్రెక్షపూర్వ విద్యుచ్చామరము లుండెను. రంగభూమి ముందుగా బూర్వము చిమ్మిలవరసయుండెడిది. ఇప్పుడు విద్యుద్దీపములు వరుసగా వెల్లుచుండెను. నేలమీద బూర్వము తాటకుల, యీతాకుల చాప లుండెడివి. ఇప్పుడు తివాసీలు పఱవఁబడియుండెను. అది జమిందారీగము ముగుటవలన ననాదినుండియుఁ దివాసీలు నేయువా రుండిరి. తివాసీలు వందలకములు. ఆయూరిలో చాకపాటు రకములు నేయునురు. రంగవాధము గుత్తగా నూటయేబదిరూకలకుఁ దివాసీలు నేయించెను కుర్చీలన్నింటిమీద మెత్తలు వేయించెను. కొబ్బరిపీచు లోపలఁ బెట్టి వైన గోనెలు కుట్టించినవి. ప్రతిమెత్తవైన చీటిగుడ్డల తొడుగు లుండెను. ఆ గుడ్డ గజము అణాకానీ, అగన్నర. క్రొత్తగుడ్డలగుటవలన విద్యుద్దీపముల నెలుగులో నవి ధగధగలాడిపోవుచుండెను. చెంచీలకు రంగువేయించెను. ఎవ్వరికిని గుర్చీలును, చెంచీలును ప్రాంతవే యనిపించలేదు. పూర్వముకంటె నెడమెడముగా వేయించి కనుల కింపుగొలుపుచుండెను.

భవనము కిటకిటలాడిపోవుచుండెను. అప్పుడు దొరగారు, సభధానియు తచ్చిరి. సభయంతయుఁ గరతాళధ్వనులు మ్రోసెను. పెద్ద యుద్వేగస్థులందఱు తచ్చిరి. సభ కల్పకృత్తువలె నుండెను. సంగీత మారంభింపబడెను. ఈశ్వర్యనీచాల పెద్దిది. ధ్వని జొంయిమని పోసికొనుచుండెను. ధ్వనితో సభాభవన

మంతయు నిండిపోవుచుండెను. చెవుల కది యొక గ్రోతగా వినిపించెను. వాసంతియు, శిరిషుడును వచ్చి వెనుకకుర్చీలలోఁ గూర్చుండిరి. రంగనాథము వారికి నుచితప్రవేశపత్రములు పంపించెను. వెళ్ళవద్దని వాసంతి, తప్పేమున్నది కెళ్లుదమని తండ్రి. అంతయుఁ గ్రోతగాఁ జేసిరంట, యెట్లుండెనో చూడ వలయునన్న కోరిక వాసంతి మనస్సులో నున్నది. చివట కదియే గలిచెను. ఉమాపతి ముందు నేలపై వచ్చి కూర్చుండెను. అచట నెవరో యొకరిద్దఱు స్నేహితులు “మీరిచటఁ గూర్చున్నారేమండీ” అతఁడూరకే శిరఃకంపము చేసెను. వాసంతికి నాటకభవనమంతయుఁ గనులు మిటుమిట్లుగొలిపెను. దొరగారు పాతికవేలు వ్యయము పెట్టియుందురు. లేకపోయినచో దీని కింత శోభవచ్చునా యనుకొనెను. తండ్రితో ననెను. అతఁడు సంగీకరించెను. నాటకము ప్రారంభింపకముందు వేషమువేసికొన్న యర్జునరావు ముందటితెర ముందునకు వచ్చి కొంత యువనాస్వాసము చేసెను. ‘దొరగారి నాటకకళాభిమానమువలన నేను నేఁ డిచట నుంటిని. నే నింక నీయూరిలోని నే యుండిపోదును. మే మింక గ్రోత నాటకము లాడుదుము. నెలకు నాల్గునాటకము లాడుదుము. ఈ యూరిలోని ప్రజలందఱు విద్యావంతులు, పండితులు. మహ్మదరించవలయును. నాటకాభి నయము పూర్వకాలమున వృద్ధిపొందిలేదు. సరియైన తెరలు లేకుండ, సరియైన సామగ్రి లేకుండ నాటకములాడినచో రక్తికట్టువు. ఇంగ్లండులో నట్లుండు, నిట్లుండును” అని రంగప్రసాధన విషయములు కొన్ని చెప్పెను. జనమూ దిగ్భ్యాంతమయ్యెను.

నాటక మారంభింపఁబడెను. మొదటనే వదలలాగూతో, బొంత చొక్కాతో, తొట్టెతినుచుఁ, గాబూలువానివలెఁ దలపాగా ధరించి యర్జున రావు ప్రవేశించెను. ఆ వెనుకసారి వేష మిట్లు వేయలేదు. వట్టిలాగును, వట్టి చొక్కాయు దొడగికొని నెత్తిమీఁద టుర్కీటోపీ పెట్టికొని వచ్చెను. ఈసారి వేషమునకు సభాభవనమంతయుఁ జప్పట్లతో మాటుమోగిపోయెను. ఉమా పతి ప్రక్కవానితో “నది పతానువేషమా, కాబూలువాని వేషమా” యనెను. పతానువాఁడెట్లుండునో, కాబూలు వాఁడెట్లుండునో సభలో నెవ్వరికిని దెలియ లేదు. తమకుఁ బరిచితముకానిది, యూహాకు దగ్గఱగా నుండునది, యూహకందు నది యైన యేగ్రోత చూచినను జనము మోహపడుదురు. వెనుకటి కొకఁడు పంది వలెఁ గూయుదునని వచ్చెనంట. ఆవాఁడు కూనెను. సభికులందఱు సంతోషించిరి. మఱువాఁడంతకంటె బాగుగఁ గూయుదును” మృత్యునెను. వారు వచ్చిరి అతఁడొక పందిపిల్లను దెచ్చి గుడ్డతోఁ గప్పి దానిని దాచి దానిని నూదిపెట్టి పోడిచెనంట. అది కీచుకీచు మనెను. కాని జనము నిన్నుకూసినదే బాగున్న

నన్నారట. నిజమైన పండితులకంటె అబద్ధమైన పండితులయే జనము నికునచ్చునన్నమాట. యథార్థము కంటె కృతకవిషయములను జను లెక్కువ మెచ్చుకొందురు. అచ్చముగ నది కొఁగూడదు, దానివలె నది యున్నట్లుండ గలయును. నిజమునకు నాటక మట్టిదియేకదా. అర్జునరావు రంగముమీఁది కొన్ని చమత్కారములు చేసెను. స్వగతిములు ప్రక్కకుఁ దిరిగి చెప్పను. వెనుకకుఁ దిరిగి చెప్పను. అదియొక మహావిశేషవిషయముగా జనులకు భాసించెను. ఉమా పతి ప్రక్కవానితో ననెను. “వేషధారి తనప్రపంచకే మెప్పుడును సామాజికుల వైపు త్రిప్పురాడు” అని.

అర్జునరావు దగ్గఱ మఱియొక విశేష మున్నది. అతని కనులు పెద్దకనులు. వానిని తెప్పవాల్యకుండ నత డట్లే నిమేష కాల ముంచగలఁడు. అలోచన యు, బీభత్సము, ప్రేమయు మొదలైన పదునొకండు భావములకు నతఁడు చేసెడు నభివయ ముదయే. అది సామాజికులకు మిక్కిలి గొప్ప యనిపించెను.

నాల్గవరంగములో లలితయు, నర్జునరావును బ్రవేశించిరి. లలిత హిందువుల పిల్ల. అర్జునరావు ముసల్యాను. వారి యిద్దఱి ప్రేమయు సభ మిక్కిలిప్రళింపించెను. లలితయొక్క స్త్రీ వేషమే జనమునకు దినదినము గ్రామములోఁ జూచు స్వర్గము వైకుంఠ మైనట్లుండెను. ఆ సమాగమమున హిందూ ముసల్యానుని సమైక్యము సామాజికులకు భాసించెను. నాయకుఁడు హిందువు, నాయక ముసల్యాను స్త్రీయు వారి యద్భుతవశమునఁ గాలేదు.

మఱియు నాటకము జరిగెను. - రామరాయలు వచ్చెను. సభయంతయు నీలలు, చప్పట్లు. ఖాసిం చమత్కారమైన మనిషి. అతని కూరిలో స్నేహితుఁడు కానివాఁడు లేఁడు. అందఱితో నవ్వులాడును. అందఱు నతనితోఁ బరాచికము లాడుదురు. పసిబిడ్డ బాలాది వాని నెరుగుదురు. అతడొక నవ్వులప్రోవు. ఎఱుంగనివారికిఁగూడ వాని నెఱిగినట్లేయనిపించును. రంగముమీఁది నుండగా నతనికి నవ్వువచ్చును. అతఁడు నవ్వివప్పుడెల్ల సభలోఁ బెద్ద పందడి. రంగ వాధము వేషము వచ్చెను. అతఁడు లోపల రాజునకు వ్యతిరేకముగా పతానుకు సాహాయ్యము చేసిన మంత్రి. ఆ మాయయంతయు నతని మొగములో భాసించెను. అతని మొగములో నంత మాయ యున్నదిని తత్పూర్వము పాఠికముప్పదియేండ్లాయూరిభటుఁ దెలియదు. ఆ వేషమున కతఁడు సరిపోయెను. ఇది చాల చిత్రమైన విషయము. మనుష్యుఁడు నలుబది యేఁబదియేండ్లు బ్రదికియుండును. వాని హృదయములోని ప్రధానభావములు వాని మొగములో జనముమాడలేదు. ఆ గుణమునుగదామైన వేష మొక నాటకములో వేసినపుడు వాని వేషమంత యొప్పియుండుటయే యా మొగము వెనుక వాని హృదయములో గాఢమైన

యా భావ మున్నదని తెలిసికొనబడును. కాని సామాజికులు వాఁ డాపాత్రను మిక్కిలి చక్కగా నభివయించె ననుకొందురు. ఉమాపతికి నాశ్చర్యమైనది. ఇదియూ యితని స్వగూఢము. ఇతని మొగము ప్రసన్నముగా నుండెడిది. నేను గ్రహించలేకపోయితిని. ఇప్పటికది యీవేషముతోనాకు దలిసినది. అతనిమెడ నుంచుట, యతనినవ్వునతఁడు ప్రక్కగాఁజూచుట ఇదియన్నియు దైనందినము గాఁజూచెడివే. అవి.యతనికి విలక్షణములుగా భాసించెను. వాని వెనుక నీరీతిగా స్వామిద్రోహము నేయుటయు, స్వార్థము సాధించుకొనుటయు నున్నవని యిదివఱకుఁ దెలియలేదు. అతనికి సహజమైన విలక్షణాంశములు నిటి పాత్ర ధారణము చేసినపుడు భావస్ఫూర్తము లైనచో వట్టి యప్పుడు విలక్షణతగా భాసించునేకాని వాని యాత్మద్రవ్య మట్టిదని తెలిసికొనలేము. ఇప్పుడైన నభివయించుచున్నట్లు కనిపించుచుండెను. అతని కభినయము తెలియదు. సహజముగా నుటాడినట్లే నుటాడుచుండెను. సహజముగా నవ్వినట్లే నవ్వుచుండెను. సహజముగా నవలించినట్లే నవలించుచుండెను. కాని యీ విషయము లన్నియు స్వార్థపరుడై స్వామిద్రోహము చేయుచున్న యా మంత్రయొక్క కుత్సిత ప్రకృతిస్ఫూర్తములుగా నుండెను. అతని సహజలక్షణము లాపాత్ర కంటె యనుకూలించినపుడు వాని యాత్మద్రవ్యము ప్రధానముగాఁ దల్లక్షణములు కల దన్నమాట.” ఇది యంతయు నుమాపతి యూహ.

చివఱకుఁ బఠాను రామరాయలను జంపెను. దంపిన తరువాత వాని తల్లి వచ్చి యతఁడు నీ తండ్రి యని చెప్పెను. ఆ తల్లి వేషము వేసినది కనుల. కనుల ప్రవేశించినంతనే జంము చప్పట్లు చఱచిరి. కాని యర్జునరావు సభవంక కనులఱిమి మాచెను. సభ నిశ్శబ్ద మయ్యెను. ఉమాపతి యనుకొనెను. “ఇంక వితఁడీ గ్రామమును బారించును,” అని. తండ్రి యని తెలిసిన తరువాత నర్జున రావు రాజయొక్క నెత్తురును మొగమునకుఁ బూసికొనెను. తలమీది జాటంతయుఁ జేతులతోఁ జీకిరిబాకిరి చేసికొనెను. తన తలను దీసికొనిపోయి ప్రక్క తాయ యుండగా దానిమీఁద వేసి కొట్టుకొనెను. చివటి కొక పెద్ద వికారపు కేక వచ్చెను. ఆ కేకతో విరుచుకొని పడెను. ఇంక సభలోని కరతాళ ధ్వనులకు లెక్కలేదు. అందఱు కరతాళ ధ్వనులు చేయుచుండఁగా నుమాపతి నవ్వుకొనుచుఁ గూర్చుండెను. అతఁడు “అయ్యో! దేవము” అనుకొనెను. “ఇది యేమి యభినయము” అనుకొనెను. దానితో నాటకమైపోయెను. ముందు తెలియింపఁబడెను. అర్జునరా వా పిచ్చి వేషముతోడనే తెరముందుకు వచ్చి “నేను మీ యందఱకుఁ గృతజ్ఞుఁడను. ఇదివరకే దొరగారికి ఋణపడి యున్నాను. ఇంక మిగిలిన వాజీవిత మంతయు వారియప్పు తినుచు వారి చరణ

నన్నిధానమునందే యుండుదు. మీ రందఱు నా సోదరులు. నేను మీ సోదరుడను. నిజముగా నేను నటకుండను కాను. (సభలో నుండి “మీరే నటకులు. మఱింకొకఁడు స్పష్టిలో లేఁడు”) నాయందు మీకంత దయ యున్నదన్నమాట. నేను మీబిడ్డను. మీరు నన్ను పోషించవలయును. నే నీయారికి దత్తతవచ్చితిని. (అందఱును జప్పటలు కొట్టిరి) నేను మీ యాజ్ఞాబద్ధుండను. మీ రీవేషము వేయుమన్న నావేషము వేయుదును. నేను చాల గులభుండను. అందఱు నాదగ్గఱకు రావచ్చును. పదియేండ్ల పిల్లవాఁడైనను వచ్చి యన్నా, యర్జునరావా, పులి లేకుండఁ బులి పులి యని యఱచిన గొల్లపిల్లవాని వేషమువేసి నా కాడి పెట్టుమని యడిగినచో నే నాడెదను. బాలురయొక్క కోరికలు తీర్చుటయే నా ప్రథమకర్తవ్యము. నటకుడయినవాఁడేవేషమైన వేయవలసినదే. పెద్దవేషము లేదు, చిన్నవేషము లేదు. నేను బంట్లోతు వేషమైనను వేసెదను. అసలది వేయుటయే కష్టము. మీయందఱకు నమస్కారములు” అని దొరగారికి వంగి నమస్కరించి వెడలిపోయెను. నాటకమైపోయినది. సభలో నెవ్వరును లేచి పోరు. సభలోఁ బలుమాటలు చెలరేగెను. నటకుండనగా నట్లుండవలెను. అంత వినయ ముండవలయును. బంట్లోతువేషమైన వేయవలయును. అంత దయా వంతుఁడు కావలయును” మొదలయిన యర్జున ప్రశంసావాక్యములతో సభ రణ గోణ ధ్వనిగా నుండెను. “అవధానిగారు మాట్లాడవలయును. రంగనాథముగారు మాట్లాడవలయును.” అని సభలోనుండి కేకలు. అప్పు డవధానికి, రంగనాథము నకు మాటాడక తప్పలేదు. వారిద్దఱు చెఱియొక యరగంట మాటాడిరి. అంతయు దొరగారి ప్రశంసయు, నర్జునరావుగారి ప్రశంసయు. రంగనాథ మవధానిని మెచ్చుకొనెను. “వారు పెద్దవారు. ఇది యంతయు వారి యాశీర్వచనము” అని రంగనాథము. “రంగనాథము మహాసమర్థుఁడు. కార్యదక్షుఁడు. అతఁడు లేనిచో దొరగారి కీపని సాధ్యపడెడిదికాదు” అని యవధాని.

మఱునాఁడే క్లబ్బు నాటకభవనముఁ బ్రవేశించెను. ఆప్రవేశోత్సవము జరిపిరి. అర్జునరావు ప్రధానవక్త. అతఁడు సభ నాజ్ఞాపించగలఁడు, నవ్వించగలఁడు. అతఁ డాయారికి రాజని యాసభలోఁ జేరిపోయెను.

ఇంత మహోత్సవము పట్టణములో జరుగుచుండగా సారథియొక్క యూసెత్తినవాఁడు లేఁడు. పేరేత్తినవాఁడు లేఁడు. అతఁడు తన తోటలో, ద్రవ్యుకొనుచుండెను. రెన్నాళ్ళకొకసారి వికలాక్షిబసలో భోజనము చేయుచుండెను. సముద్రతీరమునకుఁ బోయి తిరిగివచ్చుచుండెను. ఆనాఁడుమాపతి చెప్పిన మాటలను ధ్యానించుచుండెను. ఇంద్రియముల కంటని యంతకరణమున కంటిన యానంద మనుభవించుటకు సాధ్యపడునా యని విచారణ చేయుచుం

డెను. సముద్రపుటాడ్డునఁ గూర్చుండి దాని నభ్యాసము చేయుచుండెను. అతని కోకఁడు తోఁచెను-ఇది నాట్యవేళ ననుభవముగానికి రావలయు నని.

౧౧

సాతధికిఁ గోరిక యోగాభ్యాసముమీఁద. అతని మనస్సునకు నిశ్చలత్వము లేనేలేదు. అతని యూహాపరంపరకుఁ దుదిమొదళ్లు లేనేలేవు. అతఁడు మేల్కనియున్నంతవఱకు నతని మనస్సు తోడైతఁచువలె నుండును. ఆమనస్సు యొక్క భారము పట్టుకొనలేకయే యతఁడు సముద్రమువెంటఁబడి తిరుగుచుండును. తోట త్రవ్వచుండును. ఏదియో పనిచేయకుండ నిముసమైన నుండలేడు. అంత యుత్సవము పట్టణములో జరుగఁగా నతనికిఁ దెలియనే తెలియదు. అతనిది వేతన ప్రపంచకము. ఎవ్వఁడును వచ్చి యిట్లు జరిగినదని చెప్పలేదు. తెలవాళ్లుపైన నైనది, వాసంతియు రాలేదు. వాసంతికూడఁ దనకు వేసము కలయప్పడు వాని తోటకు వెళ్లుచుండునుగాని వట్టియపుడు వోవుట కామె కలవాటలేదు.

అతని కుండియుండి యెదో నాటకము వేయవలయు ననిపించును. ఒక నాఁడు సముద్రతీరమువెంట నడిచుచుండఁగా నతని కోక విచిత్రపు టూహకలిగెను. సముద్రములో నాగకన్యక లుందురు. వారు పూర్వము రాజకుమారులనొక వచ్చి ప్రేమించెడివారట. తానొక రాజకుమారుఁడు. సముద్రములో మండి యొక నాగకన్యక వచ్చి తన్ను ప్రేమించెను. తన్ను సముద్రములోనికి దీసికొనిపోయెను. అచట నొక పెద్దరాజభవన ముండెను. తన్నాకన్యక సృజనముగా నంతఃపురమున దాఁచెను. ఆమె గర్భవతి యయ్యెను. అంతఃపుర రహస్యము వెలికిఁ బొక్కెను. మహాసర్పరాజు అతనిని వధించుటకు వచ్చిరి. తాను గరుత్మధుపాసకుఁడు. ఆ సర్పరాజుల నందఱను గెలిచి యానాగకన్యకను భూలోకమునకుఁ దెచ్చెను. ఇట్టి యూహ అతనికి వచ్చుచు నేయుండును. చిన్నప్పడు కాశీమజిలీలు చదివిన సంస్కారము. ఆరబ్బుచీకరాత్రి శ్లోకలు చదివిన సంస్కారము. అంతటి మమకారము లేనివానికి, నేదియెట్లయినను సకల యనుకొనెడువానికి నీయూహ లేమిటి యని తానే యనుకొనెను. కాని దానికి సమాధానము చెప్పికొనెను. జీవుఁడు సర్వకామములను గోసివేయవచ్చునుగాని స్త్రీకామమును జయించలేఁడు. ఒకప్పుడు నారదుఁడు వైకుంఠమునకుఁ బోయెను. పరాయి పెద్దమనిసి వచ్చినాఁడని లక్ష్మీదేవి తెరవెనుకకుఁ బోయెనట. అతఁడు వచ్చినపుడు లక్ష్మీవారాయణుల లేక పీఠస్థలైయుండిరి. నారదున కనుమానము కలిగి, భగవంతు నడిగనట: “ప్ర్యామీ! నేను నిత్యబ్రహ్మచారిని. ఇం

ద్రీయముల గెలిచినవాడను. నేనువచ్చినప్పుడుకూడ భగవతి తోలంగవలయునా? యని. భగవంతుడు నవ్వి, యతని నొక చెలువువద్దకుఁ దీసికొనిపోయి మునుక నిడుమనెను. మునింగినది వారదుడు, లేచినది యొక యండక తైయైన స్త్రీ. ఇంతలో నారాయణుఁ డంతర్ధానము చేసెను. ఆ స్త్రీ యడవులవెంటఁ దిరుగు చుండఁగా నొకరాజు వేటకువచ్చి యామెను మోహించెను. ఆమె యటువది మంది కొడుకులను గనెను. వారి పేరులే ప్రభవ విభవ శుక్లాది సంవత్సరనామములు. తరువాత నేదియో యయ్యెను. కాని లింగసంబంధమైన వాంఛ యటు వంటిది. దేవర్షియైన నారదునకే యీమూలభూతమైన లింగసంబంధమైన వాంఛ పోలేదని దీని తాత్పర్యము. సారథి మఱియు నిట్లుకొనెను. “మాయావిహితమైన పరమాత్మ జీవాత్మ యగుచున్నది. మాయయొక్క ప్రళయ స్వరూపము స్త్రీ. అందుకనియే పురుషుడు, ప్రకృతియు నన్నారు. ఈ యిద్దఱు కలిసినపుడే జీవుఁడు జీవలక్షణ మున్నంతసేపు లింగసంబంధవాంఛ యున్నదిన్నమాట. లింగ సంబంధ వాంఛాసహితమైన చైతన్యమే జీవుఁడు” మఱిల వెంటనే యిట్లును కొనెను. “అట్టి నాటకము వేయఁగూడదు. మఱి యేమి నాటకము వేయవలయును? ఉపాకన్యాపరిణయము వేసినచో నెట్లుండునో. తాను బాణాసురుఁడు. శ్రీకృష్ణదేవునిచేత బాణుని యహంకారము నిర్మూలంపబడినది. అహంకారము చచ్చినఁగాని జీవుఁడు ముక్తుఁడు కాఁడు. తన లింగసంబంధమైన వాంఛ చావ వలయునుకాని తన యహంకారము సమసిపోయినంతట నేమి ప్రయోజనము? రుక్మాంగదలో లింగసంబంధవాంఛ చచ్చిపోలేదా? చచ్చిపోలేదు. అతని కేకాదశీవ్రత బుద్ధియేకాని భార్యపుత్రు లుండనే యుండిరికదా. తనకు భార్యపుత్రులు లేరు. శుకరంభాసంవాదము నాటక మాడినచో నెట్లుండును? శుక్రుఁడు స్వచ్ఛమైన బ్రహ్మచైతన్యము. అయినకు స్త్రీవాంఛయు లేదు. అది కోసికొనుటయు లేదు. స్త్రీవాంఛ యుండి దానిని గెలిచిన నాటకమును వెదుక వలయును. అతఁ డెంత పదికినను బురాణములలో నట్టి కథ యతని మనస్సునకు స్ఫురించలేదు. కథ యెట్లున్నను వాని సంస్కారబలమువలనఁ గ్రోతనాటక మొకటి యాడవలయు నన్నవాంఛ కథకంటఁ బ్రాముఖ్యము వహించెను. కాని యతని మనస్సు తద్వాంఛతో బెనగులాడ నారంభించెను. అట్టి కథ దొరికినవే యాడుదు ననెను. తరువాత నతఁడు విరూపాక్షుడై సముద్రతీరమువెంటఁ బోఁజొచ్చెను. అది మధ్యాహ్నము రెండుజాములు. పైనుండి యెండ మాడ్చు ఘండెను. సముద్రము మీఁది గాలి నిస్తబ్దముగా నుండెను. కటిపర్యంతము చల్లగా నున్నను శరీరోర్ధ్వభాగము మార్యాతపబాధ పొందుచు నే యుండును. అట్లే నడచిపోవుచుండెను. కొంతసేపు సముద్రములో

దిగి కరటపునీళ్లచే దుస్తులు తడుపుకొనుచుండును. తడిసినవని దూరముగా వచ్చుచుండును. కుమారసంభవనాటక మాడినచో? తరువాత శివుడు పార్వతిని వెండ్లాడెను. ఆ భాగము వదలిపెట్టవచ్చును. నాటకముపేరు కామదహనము. శివుడు పూర్వము సంసారి. దాక్షయణిభర్త. తరువాతఁ దపస్సుచేయుచుండెను. మన్మథునిఁ దగులఁబెట్టె ననఁగా దనకుఁ గలిగిన స్త్రీవాంఛను దొలగఁ ద్రోసె నన్నమాటయేకదా. ఇది బాగుగా నున్నది. కామదహన మాడినచో నెవరు వత్తురు? అసల నాటకమును వ్రాసెడి వారెవరు? తానే వ్రాసికొనవలయును. రాణాప్రతాపనాటకము కిరీటిచేత వ్రాయించితి నని యవధానిగారికి గోపము వచ్చెను. ఈ నాటక మాయనచేతనే వ్రాయించవచ్చును. ఎవరు వ్రాసినను జీవతకుఁ దానంతయు మార్చునదేకదా! మొదట నొక యాకారముండినఁగాని తాను మార్చలేడు. ఆయాకారమేర్పడుచుటయే తనకుఁ జేతగాని పని. ఓహో! కనియనగా బద్ధములు వ్రాయుట కొడు; వదనములు వ్రాయుట కదా. ఒక కావ్యమునకో నాటకమునకో పదకము వేసి నిర్మించుటయన్నమాట! అదే. తాను కవి గాదనఁగా. కానిచో నీ రంగనాథము, నీయవధాని తనకంటె గొప్పవ కవులేమిటి? తనకు గణయతి ప్రాసములు తెలియవు. వారికి తెలియును. తనకుమాత్రము గణయతి ప్రాసములు తెలియవా? తెలియును. తానభ్యాసము చేయలేదు. అభ్యాసము చేసినచోఁ దానుగూడఁ గవియగునా? అందఱివంటి కవియే యగును కాబోలు. కావ్యనిర్మాణశక్తి కావలయును. కవి యనఁగా నతఁడు. మఱి యవధానికిఁ గావ్యనిర్మాణశక్తియున్నదిగదా, అతఁడు వ్రాసిన కావ్యము బాగుగాలేదని తాను మార్చినాడే. ఆ కావ్యనిర్మాణశక్తి యతనికి సమృద్ధిగా లేదని యర్థము. అది నిర్బద్ధముగా నుండవలయును. అప్పుడే మహాకవి. తనకు దోషములు కనిపించు కావ్యనిర్మాణము చేయువాఁడు కవియేమిటి? ఇది యంతయుఁ దన కెందులకు? అవధానిచేత నాటకము వ్రాయించి తాను తన భావానుగుణ్యముగ మార్చుకొనును.

మనసులోఁ గామదహనము నిర్ణయమైనది. అతని కొక సంకల్పము దృఢముగా నేర్పడిన తరువాత నింక వేరేయూహ యుండదు. చైతన్యములేని కానివలె నింటికి వచ్చెను. వెంటనే యవధాని యింటికిఁ బోయెను. అవధాని పావడిలోఁ దిరుగుచుండెను. సారథి పోయి నమస్కారము చేసెను. అవధాని నమస్కారము స్వీకరించెనుగాని పలుకరించలేదు. తన్ను సారథి బలిమూలటకు వచ్చె ననుకొనెను. కాని యతని ముఖలక్షణము చూచినచో దీనముగా లేదు. ఉత్సాహవంతముగా నున్నది. సారథి కొతిలివాడు పలుకరించెనో లేదో తెలియదు. అతఁడు మరియూదల ప్రేపంచకములో నుండెడు. సారథి యిట్లనెను:

“అవధాని గారూ! నాకు మీరొక నాటకమును వ్రాసి పెట్టవలయును. దాని పేరు కామదహనము. కుమారసంభవము కాదు. పార్వతీ పరిణయము కాదు. శివుడు తన కంటిమంటతో మన్నుఘని దిహించువఱకే కథ. నాల్గయిదు దినములలో వ్రాసి పెట్టవలయును”.

అవధాని మాటాడలేదు. అతి డిల్లీలో చించుకొనుచుండెను. “ఇతఁడు నన్ను తువించుచుని యడుగుటకు బదులు గడుసుదనము ప్రకటించుచున్నాడు. నే నెప్పుడు లొంగిపోయినచో నితఁడే గెలుచును. నేను లొంగను” కాని అవధాని మనస్సు కీర్త్యైక కలది. సారథియంత గొప్పవటుడు నన్ను వచ్చి బతిమాలుచున్నాడు. “నీవు వ్రాసిన నాటకములు సారథియు నాడును; అట్టవ రావు నాడును. నీప్రతిష్ఠ హెచ్చిపోవును కదా”యని.

ఈ యాలోచనలో నవధాని రెండు నిముసములు మాటాడలేదు.

సారథి-“ఏమండీ మాటాడరు. నాకు నాటకమునకు బదికము వేయుట చేతఁగాదు. మీరు వ్రాసి పెట్టినచో నాకనుకూలమైనట్లు నేను దానిని మార్చి కొందును. పెద్దలుకదా యని వచ్చితిని. నేను కిరీటిచేత వ్రాయించితి నని మీకు గోపము వచ్చినదని యెవరో యన్నారు. నాకు మీయం దట్టిభావము లేదని తెలియఁజేయుటకు వచ్చితిని. తమరికి వీలులేనిచో రంగనాథముగారిని పోయి యడిగెదను.” అవధానికే గోపము వచ్చెను. రంగనాథముపేరు చెప్పినంతనే సారథి యెంతపిచ్చివాఁడు అనుకొనెను. “అఁ, రంగనాథము నీకోసమే యెదురుచూచుచున్నాఁడు. వెళ్లు”మనెను. మఱల నవధాని మాటాడలేదు. సారథి వెడలిపోయెను.

అతఁడు నాటకశాల చూచి రెండుమూడు నెలలైనది. నాటకశాల ముందుగాఁ బోదమని బయలుదేరెను. నాటకశాల ముందునకుఁబోవు వఱకు నతని కన్నులు మిఱుమిట్లుగొనెను. ఇది నాటకశాలయేనా? దాని కిరువైపుల నిండ్లను జూచెను. “ఇది నాటకశాలయే. ఇంతమా ర్పెట్లు వచ్చెను? ఎవరు చేసిరి? ఎప్పుడు చేసిరి?” కలవరపడి యిదిమిథ్యమని నిర్ణయించుకొలేని స్థితిలో లోనికిఁ బోయెను. మొగదల రాజావారి శిలాప్రతిమ కనిపించెను. దొరగారీ నాటకశాలను బాగుచేయించిరి కాఁబోలును. మఱియు లోనికిఁబోయెను. అది సాయంకాలము. లోపల క్లబ్బసభ్యులు చీట్లపేక నాడుచుండిరి. రంగప్రదేశ మంతయు ధగధగలాడుచుండెను. చుట్టును గోడలున్నవి. విద్యుచ్ఛామరములు కలవు. అతని కనులకు బైఱులు క్రిమ్యెను. అతనితో నెవరును మాటాడలేదు. అరగంటసేపు దొడ్డియంతయు, భవనములోనను దిరిగినచోటనే తిరిగి, చూచిన

దానినే చూచి వచ్చెను. అచట సారథి వంద తెలుగుదురు. అందుచేత నతఁడు తిరుగుచుండఁగా వలదన్నవాఁడు లేఁడు. చీకటిపడిన తరువాత సారథికి మనస్సు నిలుకడఁబడెను. ఐన నిది యేమియో కనుగొనవలయునని ఖాసిం గృహమునకుఁ బోయెను. ఖాసిం ఇంటిలో లేఁడు. రంగనాథము నింటికిఁ బోవుట కిష్టములేదు.

అతని మనస్సులోఁ దక్కుక్కున నొక యూహ మెఱసెను. నాటకశాలయొక్క యీ మార్పునకు, రంగనాథమునకు సంబంధమున్నది. అదియే యవధాని యెల్లి పొడుపు. అందుచేత రంగనాథమునింటికిఁ బోఁడు. పోవలదన్నది మొదటి యూహ. ఈ కల్పించికొన్న కారణము రెండవ యూహ. రెండవది కారణము, మొదటిది కార్యము. కార్యము ముందుఁ బుట్టి, కారణము తరువాత బుట్టునా? ఇది యసంభవము. అందుచేతఁ బోననుకొనుట యేమి? కాదు, కాదు. కారణమే ముందున్నది. ఆ కారణమునకు వ్యక్తి మొదటఁ గలగలేదు. కాఠ్యోత్పాదము జరిగిన తరువాతఁ గారణమునకు వ్యక్తి కలిగెను. ఆ కారణ మెదట నున్నది? మనస్సున కందకుండ నాత్మలో నున్నది. ఆ యాత్మలోని కారణమే యచటికిఁ బోఁగూడదన్న కార్యమును సమత్పాదించినది. మఱి యెచ్చటికిఁ బోవలయును? ఉమాపతి యింటికిఁ బోయినచోఁ దెలియునేమో! ఉమాపతి యింటికంటె శరీరకుమారు నింటికిఁ బోయినచో? బాగుగా నున్నది. వాసంతిని బాడవచ్చును. వాసంతియేకదా పార్వతివేషమును వేయును. ఆ పార్వతియందలి కామభావమును శివుఁడు దనునము చేయుట ప్రారంభింపవచ్చును. తొలఁత వాసంతియందు గామభావమును పెంచుకొనవలయునుగదా! పెంచుకొన నక్కఱ లేదు. కామభావన జీవునియందే యున్నది. ఆ కామభావనకు వాసంతిని లక్ష్యముచేయుట. ఇదివరకున్న వాసంతి దామోయణి. ఈ వాసంతి పార్వతి. సారథి నవ్వుకొనెను. రుక్మాంగదనాటకము నాటి దామోయణి తాను భస్మమై పోయెను. ఈ నడుమ వాసంతి తనకు వట్టి వాసంతిగానే కనుపించెను. ఇప్పుడామెను మఱలఁ బార్వతిగాఁ జూచును. నాటక మాడినప్పుడు తద్భావనను సంపూర్ణముగాఁ జేదించును. ఈ భావనయు, నీచేదించుటయు నాటకమాడునాటి వఱకును దా నభ్యాసము చేయుచుండును. సరే. వాసంతి యింటికి బయలుదేరెను. ఈ నాటకశాల మార్పు వాసంతి శరీరకుమారు దెలిసియుండదా? వారు చెప్పదురు. అతఁడు దారివెంట నడచుచుండెను. ఇంతలో నాఁకలివేయుచున్నట్లు తేలిసికొనెను. వెనుదిరిగి విశాలాక్షి పూటకూటియింటిబసకు పోవలయునని అనుకొనెను. కాని పాదములు వాసంతి యింటివై పునకే లాగెను. పార్వతీగత సూహము ప్రారంభించెను. విశాలాక్షి యింటికి పోయి ప్రథమచ్ఛేదము

చేయవలయు ననుకొనెను. కాదు కాదు. దీనినిఁ బెఱుగనిచ్చి ఛేదించవలయు ననుకొనెను.

వాసంతి సంగీతాభ్యాసము చేయుచుండెను. అచ్చట శరీఘ శేఁడు. శరీఘ నకు జ్వరము వచ్చి గదిలో బండుకొనెను. సారథిని జూచినంతనే వాసంతి సంగీత మాపి, “అధీ, ఇన్నా శ్శేమైనావు” అనెను.

సారథి-నేను నలుబదియైదేండ్లక్రింద సారథినైనాను. ఇప్పటివఱకు సారథిగానే యున్నాను. ఈమూఁడు నెలలలో మాత్రమే దేమయు లేదు. కాని గడచిన యెడమ గంటలలోఁ జాల మాత్రమే.

వాసంతి-ఎవరు గా మాత్రమే?

సారథి-ఇంక నెవరు గాను మాత్రమే. మాటుదమని ప్రయత్నము చేయుచున్నాను. సరేగాని, వాసంతీ! ఆ నాటకశాల యేమి? అది యెదో రాజధానిముగా మాత్రమే! ఇప్పుడు దిందులోఁ గల్లు పెట్టిరా?

వాసంతి నివ్వెరపోయెను. తమాయించుకొని యిట్లనెను: “ఇంకను దొడ్డి త్రోవనే యున్నావా” యని. వారి మాటలు విని శరీఘ బయటకు వచ్చెను. శరీఘనకు వచ్చినదేమియుఁ బెద్ద జ్వరముకాదు. అతని కెప్పుడును జ్వరము రాదు. జలుబు చేయదు. నలుబదియైదేండ్లవాఁడు ముప్పదియేండ్ల యువకునివలెఁ గనిపించును. అతఁడు తెల్లవాలుకడ నాల్గుగంటలవఱకు మేల్కనియుండి యప్పుడు నిద్రపోయినను నాల్గున్నరకే లేచి చిన్నిట్లు స్నానముచేయవలసినదే. అతని కాఁకలి లేకపోయినచో నెన్నఁడును భోజనమే చేయఁడు. కడుపులో బాగుండినిచో నాల్గుదినములయిన నుపవాసము చేయును. అందుచేత నతనికి జ్వరమురాదు. జలుబుచేయదు. శేఁడు వచ్చినది కొంచెము సలపరింత. వెనుకటి దినమున నాఁకలి లేకున్నను నొక స్నేహితుని యింటిలో బలవంతము చేయగా విందారగించెను.

అతఁడు వచ్చినంతనే ముగ్గురును కలసి మాటాడిరి. మూఁడు నెలలకథయుఁ జలవలు పలవలుగా, నసూయా ద్వేష సహితముగా వాసంతి యావేశముతోడను, శరీఘఁడు విషయ విగరణము మాత్రముగాను జెప్పిరి. సారథికిఁ దొలఁత గొంచె మచ్చెరువు కలిగెను. మధ్యమధ్య ప్రశ్నలు మాత్రము చేయుచుండెను. చివఱకు “పోనీలే. అది మన సామ్రాజ్య? అర్జునరావు గొప్పవాడైనచో మన కేమి నష్టము? అతని సాధన యెవనిది, మన సాధన మనది” యనెను.

సారథి యొక్క యాత్మోన్నత్యము శరీఘనకు బాగుగాఁ దెలియును; వాసంతికిని తెలియును. కాని వాసంతి కోపము నణచివుచ్చుకొనలేదు. ఆమె

శంబుగించుకొనెను. మరియు నేనో కోపపు మాటలు మాటాడెను. సారథినవ్వుచు గూర్చుండెను. వాసంతి కోపముతో నిట్లనెను: “అయ్యో! సారథి గారూ! తమరు విరాగులు. ఐనను నాటకములు వేయుదురుగదా! తమరు నాటకము వేసినచోఁ బాతక యాపాయలు మిగులవు. ఇప్పుడు నాటకశాలకు వందరూపాయలు బాడుగ యాయవలయును. ఎక్కడనుండి తెచ్చియిత్తు” రనెను.

సారథి “నీవు సంగీతపుఁ గ చేరీలు చేసి సంపాదించి యిత్తువుగాని” యనెను. ఆమె కోపములోఁ దా నేమనుచుండెనో తెలియక “నే నేమి, నీకు భార్యనా? నేను సంపాదించిన డబ్బు నీ కిచ్చుటకు” అనెను. కిరీటు “భార్యలు మాత్రము సంపాదించిన డబ్బిత్తురా” అనెను. సారథి తన మనసులోఁ గోపముతో నన్ను మాటలకు, నవ్వులలో నన్ను మాటలకుఁ బట్టింపు లేదనుకొనెను.

ఆరాత్రి వారలు భోజనమునకు లేచుసరికిఁ బడునొకండు గంటలయ్యెను. భోజనము చేసినంతసేపు వాసంతి కోపముగా మాటాడుచు నేయుండెను. మధ్య శిరీషుఁ డిట్లనెను: “సారథి గారూ! నీకుఁ దెలియదు. అమ్మాయి సంగీతపుఁగ చేరీ కోటలో నెర్పాటు చేయుదురట. రంగనాథముగారు చెప్పె” ననెను. సారథి నవ్వుచు నిట్లనెను: “చూడతివా, వాసంతీ! నీవు నా పక్ష మవలంబించితివా, దొరగారికిఁ గాకుండుబోదువు. మీ నాన్న గారు కష్టపడి నీకు సంగీతము చెప్పిఁ చినారు. నీకు బైరాగి వేదములమీఁద ముక్కువ యొక్కువ.” ఆరాత్రిపూట నచ్చటనే పండుకొనుమని తిండి కూతు లిద్దఱు నెంత కలవంతము చేసినను సారథి యాగలేదు.

మఱునాడు ప్రాద్దున సారథి నాటకశాల విషయమే మఱచిపోయెను. కామదహనము నాటకము వ్రాయవలయును. ఎవరు వ్రాయుదురు? అవిధాని వ్రాయఁడు. సరికదా రాత్రి తెలిసిన కథవలన రంగనాథ మనలు వ్రాయఁడు. మఱిఁ గిరీటిచేతనే వ్రాయించవలయును.

కిరీటి పసివాఁడు. వ్రాయఁగల్గునా? కలుగునో కలుగఁదో, మఱియొక గత్యంతరము లేదు. అతిచేతనే వ్రాయించి తాను సరిచేసికొన వలయును. కిరీటి కొఱకు వ్రాలెను. పాఠశాలలోఁ గిరీటి సారథి కనిపించినంతనే తరగతినుండి వెలివచ్చెను. అతనిని దొంటకుఁ దీసికొనివచ్చి సారథి యిట్లు చెప్పెను: “కిరీటి! రాజాప్రతాపచరిత్ర నీచేత వ్రాయించితివని యవిధాని గారికి నామీఁదఁ గోపము వచ్చినది. రంగనాథమునకుఁ గోపము వచ్చినది. వచ్చినచోవచ్చినది. మనమేమి చేయుదుము? నా కిప్పు డొక నాటకము కావల యును. దాని పేరు కామదహనము. మన్మథుని శివుఁడు తన కంటిమంటతో దహించిన కథ. నీ కాకథ తెలియునా?”

కీరీటి 'తెలియ' ననెను. సారధి మరల నిట్లు చెప్పెను: "పార్వతి పెండ్లితో మనకు సంబంధము లేదు. మనకున్న సంబంధముంతయు మనస్సుగూడు తగులబడునంత. శివుడు మనస్సుభావము నశింపజేయునంత. కీరీటి! శివుడు మాయాపిహితఁడైయున్నాడని నీకు తెలియునా?"

కీరీటి-నాకు తెలియదు. కాని మాటమాత్రము విన్నాను.

సారధి-మాయ యనగా స్త్రీ. స్త్రీయందున్న పురుషునియొక్క యాశయే మాయ. ఆశోరిక చేతనే సంతానము కలుగుచున్నది. లోక మిట్లున్నది. ప్రధానమైన యా కామమునుబట్టి తక్కిన కోరికలన్నియు బలులుడేరుచున్నవి. మొట్టమొదట లింగసంబంధవాంఛామాత్రముగా నున్న యీమాయ లోకములో బలు తెఱఁగుల విజృంభించినది. ఆలింగసంబంధమైన వాంఛ నిర్మూలింపబడినచో మాయను గలిచినట్లే.

కీరీటి-సారధి గారూ! నేను మీమాట నిజమనుకొనను. వారముదినముల క్రింద మాయంటి కోక సన్యాసి వచ్చెను. ఆయనకు భార్యయు, బిల్లలును లేరు. కాని యాయనకు డబ్బుమీద నున్నంత యాశ నాకెచ్చటను కన్పించ లేదు.

సారధి "అది కాదోయి! ఈమాయ యరఁటి చెట్టువంటిది. అసలు చెట్టు గలవేయును. దానిని మనము కోటి వేయుదుము. కాని దానిచుట్టువనున్నపిల కలుకూడఁ జెట్లుగాఁ బెట్టుగును. దానినిబట్టి వచ్చిన యీపిలకలు నివి చెట్లవలెనే యుండును. అటువంటిది మాయ. దాని ప్రధాన లక్షణము స్త్రీ. అనుబంధ లక్షణములు ధనము, సధి కారము మొదలయినవి. లోకముయొక్క లక్షణముచేత నివికూడ దాని యంతవిగా భాసించును. ఈ సంగతి తెలిసికొని కామచ్ఛేదనము చేసినచో దిక్కిన వేరియుఁ జేయలేవు. నీ వానాటకము వ్రాసి పెట్టవలయును. నేనొక పెద్దప్రభువను. నీవు నాయాస్థానకవివి." యని నవ్వెను.

కీరీటి-అవధాని గారివంటివాని నాస్థానకవి చేయుటకంటె నన్ను జేసికొనిన మీరే దొడ్డప్రభువులు.

సారధి-అవధాని గారంత తీసిపోయినాడా?

కీరీటి-ఆయన యేమి తీసిపోయినాడు! డెబ్బదియేండ్లు వచ్చెను. తాయి వలె నున్నాడు.

సారధి-నాయనా! అట్లు పెద్దవారిని నిందించఁగూడదు. ఆయన కవిత్యము నీకు బాగుగా లేదనుకొనుము. నాకును బాగుగా నుండదు. ఆయన యాతాళి పద్యములు వ్రాయుటయేగాని రసాచిత్యము తెలుఁగఁడు. పద్యరచనగూడదుకు

రముగా నుండదుకొని పెద్దవాఁడు. బహుగ్రంథములు వ్రాసినవాఁడు. రాజ ప్రాపకము కలవాఁడు.

కీరీటి—సారథిగారూ! మీకుఁ దెలియదు. ఆయన కన్నియేండ్లు వచ్చి నను శాంతములేదు. మంచితనము లేదు. నే నెక్కడ, తానెక్కడ? నేనుకుట్ట సన్యాసిని. ఆయనకు బోలెడంత ప్రతిష్ఠ. డబ్బున్నది. ఔనో కాదో, మన తహసీలుదారులు, జిల్లామనషబులు మొదలైనవారు మహాకవి యనుకొను చున్నారు. పదిరోజులక్రింద నాకొకసారి కనిపించినాఁడు. నేను నమస్కారము చేసినాను. నావంక చూడకుండ, నమస్కారము స్వీకరించకుండ వెళ్లి పోయినాఁడు. నా కాయన కవిత్యము బాగుండదు. కోకాకిస్కాగానను. నాకు బాగుండి యెంత, బాగుండక యెంత? నావయ సెంత? నాకుఁ బదునాతేండ్లు దాటలేదు. ఆయన కఱువది దాటినవి.

సారథి—నిన్ను చూడలేదేమో.

కీరీటి—ఆయనకుఁ బంటిబిగువు, కంటిలగువు చెడలేదు. సరే, నామీద నాయనకుఁ గోపము వచ్చినదని నాకుఁ దెలిసినది. నేను చేసిన తప్పుమిటి? మీరెదో నన్ను చేసిపెట్ట మనఁగా సరేనని వచ్చితిని. నేనేమో వ్రాసిపెట్టితి నని పేరు. వ్రాసికొన్నదంతయు మీరే. అంతవానికే గోపము వచ్చినదని నేను మఱునాఁడు వారియింటికే బోయి నిజముగా వారి పాదములు పట్టికొంటిని. ఆయన పాదములు తొలఁగించికొని “ఊహ్. పో. ఎవరు నీవు? నాతో నీకేమి యవసరము? పో పో. నాయింటిలోనుండి పో పో”యని తఱిమెను. ఆయన మునిసియా?

సారథి—నిజమే కాని నీవు మాటలు మిగుల నాడకుము. పోనిమ్ము, నీకేమి నష్టము? నీవు చదివినకొని పెద్దవాఁడవు కమ్ము. నాకుఁ దెలియును. నీలోఁ బర మేశ్వరకళ యున్నది. చిన్నప్పడే తల తిరిగినచో మనుష్యులు బాగుపడరు. రంగనాథ మఱు చేడిపోయినవాఁడు. అతనిలోఁ జిత్కళ యున్నది. దాని నతఁడు పెంచి వృద్ధిచేసికొనలేడు. అతని మనస్సెంతకును దొరగారి కోటలో దివాను కావలయునని, పిల్లిమీఁద నెలక, నెలకమీఁదఁ బిల్లి నెక్కించవలయు నని. ఈ యూహలతోడనే కాలము గడిపెను. ఎదో కొంత యింగ్లీషు చదివెను. ఇంగ్లీషు చదివినచో నా యుద్దేశ్యములోఁ బ్రతిభ వృద్ధిపొందిదు. వృద్ధిపొందు నది ఒహుసిద్ధాంతము. కవిత్య మట్లుండవలయు, నిట్లుండవలయునని యైదేండ్ల కొక కొత్త సిద్ధాంతము.

కీరీటి—ఆ సిద్ధాంతములు తప్పందరా? నాకు వారు చెప్పిడి మాటలు బాగుగానే యుండు నే! నాకట్లు వ్రాయవలయునని యనిపించుచుండును.

సారథి-పెందలకడఁ జెప్పితివి. అట్టి పిచ్చియూహలు పెట్టికొనకుము. నేను కవిని కాదనుకొ. కాని నాకుఁ దలసినది చేపెదను. అట్లు వ్రాయవలయు, నిట్లు వ్రాయవలయు ననఁగా దేనినిఁగట్టించి వ్రాయుచున్నారో చెప్పఁచున్నారు గాని యెట్లు వ్రాయవలయునో చెప్పట లేదుగదయ్యా! కవి నేర్చి కొనవలసినది రసముట్టిపడునట్లు వ్రాయుట యెట్లా యనియే కాని జేవిని గుఱించి వ్రాయవలయు ననియో? వారితెక్క ప్రకార మీకామదిహానము గూర్చి వ్రాయఁగూడదు. రుక్మాంగదనాటకము వ్రాయఁగూడదు. ఇవి యన్నియు బ్రాతేపురాణములు. రైశ్యనుగూర్చి, శత్రుఘ్నలను గూర్చి, శ్రేంచి విప్లవము మున్నగు విప్లవమునుగూర్చి వ్రాయవలయును. వానియందు రసముం డదు. అవియన్నియు మనకుఁ దలసినవే. అవి చదువుచున్నపుడు మనస్సునకు దీప్తికలుగదు, మనుజులందఱును బ్రదుకుచున్నారు. అందఱుకూఁ గూడుగుడ్డలు కావలయును. వానిని సంపాదించుకొనుటకు మనుష్యుఁడు కాల సేతు లున్నంత కాలము ప్రయత్నముచేయును. ఎవని కెంత ప్రాప్తియో యంత సాధించును. దీనిని మించి మనస్సు కలదు. ఆత్మ కలదు. వానిని వృద్ధిచేసికొనినచోఁ బర లోకములయందు సుఖ మేర్పడును. పరలోకములు లేవందము. నీ మనస్సునకు, నాత్మకు నభివృద్ధి కలిగినచోఁ బరలోకమునందలి సుఖమే కాదు, ఈలోకము నందే సుఖము ప్రాపించును. సర్వజనులకు సర్వమును సంభవింపవు కదా. దొర గారి కున్నదిబిల్బు నీకు, నాకును లేదు. అవధానిగారి కున్నప్రతిష్ఠ నీకు, నాకును లేదు. రంగనాథమున కున్న తెలివి తేటలు నీకు, నాకు లేవు. అతఁడు కనుతెప్ప లతో దీప మార్పఁగలడు. ఇవియన్నియు లేనివాఁడు దిగులుపడి చావవలసినదేనా? వారివలన నపకారములు పొందినవారు క్రుంగి కృపించవలసినదేనా? కనుక మనస్సును పరిపక్వముచేసికొన్నచో, నాత్మ నభివృద్ధి పొందించు కొన్నచో నాపదలు వచ్చినపుడు, నపకారములు పొందినపుడు తమాయించు కొనవచ్చును. అందుచేత నాత్మవిద్య గొప్పది. ఇహ పరసాధకము. పరము లేకపోయినను ఇహసాధకము. కామదిహానము వ్రాయు మనుచున్నాను. ఇది దేనికి? మనస్సు నొటిపిడి పెట్టుటకు మనస్సులోనున్న యాశలు, కోర్కెలు వేయి విధములు గా ప్రజ్వలంపఁ జేసి తనకుఁ శాంతిలేకుండఁగాఁ జేసికొని పరులకు శాంతిలేకుండ జేయుటయూ? కనుకఁ గామదిహానమును వ్రాసి పెట్టుము.

కిరీటి-మీరు గొప్ప నటకులని మాత్రమే యనుకొన్నాను. ఇంత తెలిసిన వా రనుకొనలేదు. నేను ప్రతిదినము మీవద్దకు వచ్చుచుందును. నా కిట్లే చెప్పఁచుండుఁడు.

సారథి-పిచ్చివాడూ, నేను తెలిసినవాడనుకూను. తెలిసికొనువాడను, మనదేశములో మనుష్యులు మూడువిధములు. ఒకడు తెలిసినవాడు; రెండవ వాడు తెలిసికొనినవాడు; మూడవవాడు నానందివాడు. తెలిసికొనువాడు పీడు మనదేశములో లేడు. నా కేమియుఁ దెలియదు. నీ వేమైనను తెలిసికొన వలయు నన్నచో నుమాపతిగారి దగ్గఱకుఁ బోము. నేను నీ కీమాటలు చెప్పి నచో నివియన్నియు నశించు నాకుఁ జెప్పినవే. నేను మఱచిపోక వానిని మన నము చేయుచుందును. నీవు కుఱ్ఱవాడవని నీకుఁ జెప్పితిని. మఱియొకచోట నేను నోటుమెదపను. నీ న్నెదురుప్రశ్న వేసినచో నేను కన్నులు లేలవేయవల యును. కిరీటి! నీ వన్నచో నా కెక్కువ ప్రేమ యనుకొందును. నీ నిల్లెప్పు డును మాటాడలేదు, మాటాడను. ఇప్పు డెందుకో యిట్లు మాటాడితిని. నీవు చెడిపోదువని భయము వేసినది.

అని సారథి చివలనలేచి “నీవు చెడిపోయినచో నాకేమి”యని మొగము విగించికొని తోటలోనికిఁబోయి త్రవ్వుచుండెను. సారథిలో నీ ఛాయ కిరీటి యెఱుంగఁడు. ఇదియేమి? మరియాదలేకుండు ప్రకర్తించు చున్నాడు. తన తోటకుఁ దాను దీసికొనివచ్చెను గాని నేను రారేదే యని నిశ్చయించి మఱి కొంతనే పచటఁ గూర్చుండి నెమ్మదిగా లేచి పోవారంభించెను. అతఁడు పోవుచుండఁగా సారథి చూచెను. “నాటక మెన్నాళ్ళలో వ్రాసి తెత్తువు” అని మహాధికారివలె నడిగెను. కుఱ్ఱవాడైన కిరీటి యాగాంధీర్యమునకు తట్టు కొనలేక “నాలుగైదు దినములలో దెచ్చెదను” అని వెడలిపోయెను. సారథి తన తోటలోఁ ద్రవ్వుకొనుచుండెను.

కిరీటికి లోకానుభవము తక్కువ. అధికారు లట్లుప్రకర్తించుట యతఁడు కొంచెముగా నెఱుంగును. నాటకములలో వేషము వేయువాఁడెంత యుద్ధత ముగాఁ బ్రకర్తించునని యతఁడనుకొనలేదు. నాటకము వ్రాయుటయూ, వ్రాయకపోవుటయూ! సారథి రాజా ప్రతాపసింహ నాటకమును వ్రాయించుట చేత దనకుఁ బట్టణములోఁగవి యన్న పే రేర్పడినది. కొందఱు రంగవాధ మెంతకీకవియో, యభిధాని యెంత కవియో తాను ఎంత కవి యని యనుకొను చుండిరి. అజ్ఞాన ము నేకవిధములు. తా నీ నాటకము వ్రాసినచోఁ దన పేరికను బ్రతిస్తేలోనికి వచ్చును. వ్రాసి యట్టిపెట్టుదము. సారథి మఱల వచ్చి పిలచి నచో వెళ్ళవచ్చునని కిరీటి విశ్చయించెను. పదిదినములు కూర్చుండి నాటక మును వ్రాసెను. అది యతనికిఁ గదురలేదు. కాని సారథి చెప్పినభావము లన్ని యు నా గ్రంథము నిండి ఏక్షేపించెను. ఏదోవిధముగా నాటకమును బూర్తి చేసెను. నాటకము పూర్తిచేసిన తరువాత నాల్గయిదు దినములు గడిచెను.

ఉమాపతి యంత గొప్పవాడని చెప్పెనుగదా సారధి, యతనివద్దకుఁ బోద మనిపించెను. శివ్యాదివారములు నెలవులు వచ్చెను. కిరీటి యుమా పతివద్దకుఁబోయెను. అతఁ డాదరించి 'యెందుకు వచ్చితి'వని యడిగెను. అతని వద్ద నేదైన నేర్పకొనుటకు వచ్చితి నని చెప్పెను. ఉమాపతి యిట్లనెను: "బాబూ! ఇప్పుడప్పుడే నేర్పుకొనవలసిన దేదియులేదు. ఇప్పుడు చదువుకొనవలసి: శి యున్నది. ఏపండితునివద్దకైనదోయి సంస్కృతములో బంధకౌవ్యములు చదువు కొనుము. రెండుమాడు నాటకములు చదువుకొనుము. కాముని చెప్పించికొనుము. అప్పుడు నాదగ్గఱకు రమ్మ. నే నేదైనను జెప్పెదను. చదువు రాకముందు పెద్ద విషయములు తెలిసికొన్నచో మనకు చెడిపోవును. పండితస్మయ్య డనగా వాడే. మన యింగ్లీషు కళాశాలలో జూడుము. ఇంగ్లీషుభాషలోని విమర్శన లన్నియు జదువుదురు. మనసునకు విశేష విషయములు తెలియును. నేలంటు వదలలేదు. వారు పెద్ద పెద్ద మాటలు మాటాడెదరు. శబ్దార్థములు తెలియవు. అది యింగ్లీషులో బనికివచ్చు నేమోగాని తెనుగునకు బనికిరాదు. కనుక బోయి చదువుకొనుము." కిరీటి భూమాపతియందు బ్రమాణబుద్ధి మున్నే కలిగెను. అతడు చెప్పినది సమంజస మనిపించెను. చిత్రమల్లేనని నెడలిపోవుచుండగా సారధి వచ్చెను. సారధి కనిపించినంతనే కిరీటి మొగము ముడుచుకొనెను. సారధి యతనిని జూచి వచ్చెను. కిరీటి నవ్వలేదు. కాని కొంచెము లేరుకొనెను. సారధి "ఏమయ్యా కవీశ్వరుడా! మీ యింటికి వెళ్లివచ్చితిని. నాటకము వ్రాసి తినా? మీ యమ్మగారు వ్రాసితివని చెప్పినదే" యనెను. కిరీటికి మనసులో గలకపానెను. కాని మొగము లేటుకొనలేదు. సారధి "అదియేమటుంటి"వని యడిగి "యోహో, యదియా" యని విటుగబడి నవ్వి యుమాపతితో నిట్లనెను: "ఏమండీ! ఉమాపతిగారూ! ఈ పిల్లవానిమీద నాకు గోపము వచ్చినదనుకొ న్నాడు. నే నతని నగౌరవపఱచితి ననుకొన్నాడు. పూర్వము మీ రెప్పుడో చెప్పిన కొన్నిమాటలు వీనికి హితముగా జెప్పి "నాయనా, నీవు చెడిపోవుదు నేమో"యని చెప్పి, "నీవు చెడిపోవుదునేమో యని నాకు భయ"మంటిని. ఇంత లో నా గోలలో నేను పడి "నీవు చెడిపోయినచో నా కేమి భయ"మని నెడలి పోయితిని. పిల్లవాడు దానికి మనస్సున గడ్డపడివాడు." అనెను. ఉమాపతియు, సారధియు నవ్వుకొనిరి. కిరీటికి దాని యర్థమేమియు తెలియలేదు. అప్పుడు సారధి కిరీటితో నిట్లనెను. "నీమీద నాకు గోపములేదు. నామీదన్నే నాకు గోపము. నాటకము తీసికొని సాయంత్రము తప్పకుండ నీ మ్యునిచ్చి చెప్పెను. కిరీటి వర్తనని నెడలిపోయెను.

ఆ సాయంత్రమున గిరిటి వెళ్లెను. సారథి నాటక మంతయు శ్రద్ధగా వినెను. మాటాడకుండ వినెను. అంతయు నైపోయెను. ప్రాద్దుగ్రంథవచ్చినది. సారథి పోదమురమ్మని బయలుదేరినను. నాటకమును బుచ్చుకొని బయలుదేరిరి. సారథి యమాపతి యింటికి దారి తీసెను ఉమాపతి యింటివద్దనే యుండెను. సారథి “ఈ పిల్లవానిని నేనొక నాటకము వ్రాసి పెట్టుమని యడిగితిని. అతఁడు వ్రాసినాఁడు. నే నంతయు విన్నాను. మీళ్ళు వినిపించుటకుఁ దీసికొనివచ్చితి” ననెను. ఉమాపతియు “వేతూపని యున్నది. ఆపని రేపు చేసికొందునులే” యని కూర్చుండెను. సారథి కిరిటిని నాటకము చదువు నునెను. అతనికి వణఁగు పుట్టెను. కొంతసేపైనతరువాత వణఁగు తగ్గెను. అతఁడు చదువుచుండగా నునువచ్చి దగ్గఱ కూర్చుండెను. కిరిటి కొంచెము రాగచ్చాయుగాఁ బద్యములు చదువును. ఉమాపతియు పద్యము చదువుచున్నపు డానందించుచుఁ బ్రసంగ భాగము చదివెడివేళ నొక్కొక్కమాటకు గంతులునేయుచు వినుచుండెను.

నాటకమంతయుఁ జదువుట పూర్తయైనది. రాత్రి తొమ్మిదియైనది. ఉమాపతి యిట్లనెను: “శబ్దదోషములు సమ్మద్ధిగాఁ గలవు. నీకు ద్రుతప్రకృతి కము లేవో, కళ లేవోగూడఁ దలయుదు. పద్యములలో గణములున్నవి కాని మఱి యేమియు లేదు. పద్యరచన నీకుఁ గుదురలేదు. కనుక నీవు చదువుకొనక తప్పదు!” కిరిటి మొగము వ్రేలవేసెను. సారథి నవ్వుచుండెను. కిరిటి “చిత్తము చిత్తి, మట్లే చదువుకొందు”నని బయలుదేలుచుండెను. ఉమాపతి మఱిల ననెను: “నాయనా! నీ వచైత్ర్యపక్షము, నెను నీయందున్న దోషములే చెప్పి తిని. ఈ నాటకములోనున్న గుణమును జెప్పలేదు. ఆగుణ మెవ్వఁడును నేర్పి డిదికాదు. నేర్చికొనినచో వచ్చెడిది కాదు. నాటక మారీతిగా నంకవిభజనము చేసి, యేయంకమునం దేకథాభాగముండివలయునో, యేది విస్తరించి వ్రాయ వలయునో, కథాభాగములో దేనిని వదిలి పెట్టవలయునో, యంకముయొక్క యాద్యంతము లెట్లుండివలయునో, యీ కావ్యమునకుఁ బ్రయోజనమేమి, యాఘట్టములో నెట్టిభాగము ప్రదిర్శించవలయును, మొదలైన బహువిషయము లున్నవి. ఆది వేతూ ప్రపంచకము. ఈ ప్రపంచకము కవియొక్క పూర్వ జన్మసంస్కారముచేత, ప్రతిభ చేతఁ బరిధీప్తమగును. ఆ ప్రతిభ యందఱిలో నుండదు. కొందఱిలో నుండును. ఆదియే చదువుకొనుటచేత మిక్కిలి ప్రకాశించును. దానికి సువిస్పష్టమైన రూపము వచ్చును. వట్టి ప్రతిభ యుండి చదువుకొనినవాఁడు కౌంతరములో దాని యిష్టము వచ్చినట్లు పెఱిగిన చెట్టు వలె నుండును. చదివినచో యా చెట్టునందపువ్వుదలకు మలచినవాఁ డుద్యానవన వృక్షమునంటివాఁడు. నీ వడవిలోఁ బెఱుగుచున్న చెట్టువలె నున్నావు. ఉన్న

ప్రతిభను నేను మెచ్చుకొన్నచో నీవు చిన్నవాడవు. నీకు దలతిటిగిపోవును. చెడిపోయెదవు. అందుచేత నేను నిన్ను మెచ్చుకొను. నీవు తప్పకుండా జరుగు కొనవలయును. చదువుకొనకపోయితివా, దేశద్రోహము చేసినవాడవు వగుదువు. సారస్వత ద్రోహము చేసినవాడవు వగుదువు. ఓయీ! తలైడు పంచదార యున్నది. పెనగపిండితోడనో, గోధుమపిండితోడనో కలిపినచో అది సేవ్యముగునుగాని పంచదార యెవ్వఁడును బొక్కఁడుగదా. ఆ పెనగపిండిలోననో, గోధుమ పిండిలోననో తలైడు పంచదారయు బోల్లించుకొనఁడు. నీతలైడు పంచ దారయు నెవఁడుకొనును? తలాయొక పీకెఁడు పదిమంది కొందురు. వట్టి ప్రతిభకు వినియోగము లేదు. చదువుకొన్నచో బహు కావ్యములయందు దాని వినియోగము. సారథి యీ పద్యములు మఱివెరిచేత నైనఁ దిలుగవ్రాయించినచో నత డందందు దాను తిరిగి వ్రాసికొన్నచో నాటక మాడవచ్చును. నేనెంతసేపు చెప్పిన నింతే. నీలో బంగార మున్నది. దానిని నగలుగా మార్పుటకు నేర్పరి యైన శిల్పి కావలయును. శిల్పము కావలయు నన్నమాట. అనఁగా నీవు చదువు కొనవలయును. చాలమంది దిగ్గజ బంగార ముండదు. ఇత్తడియో, కంచో, రాగియో, యిసుమో, మన యవధానిగారివద్ద నున్నట్లు మన్నో యుండును. వారు చదువుకొన్నారు కనుక వానితోడనే నగలో బొమ్మలో చేయుచున్నారు. ఇదియే వారికి, నీకు భేదము. లోకమునకు మట్టిబొమ్మయైననుసరే, బొమ్మయని తీసికొనిపోయి సంక్రాంతిపండుగకుఁ జెట్టికొందురు. ధనవంతులు పెండితోఁ జేసిన శిల్పపు బొమ్మ కొందురు. దంతముతోఁ జేసినవానిని కొందురు. మఱియు విశిష్టులు బంగారముతోఁ జేసినవానిని గొందురు. నీవు చదువుకొని కావ్యములు వ్రాయుము. వారిని మెచ్చుకొన్నంతమంది నిన్ను మెచ్చుకొనరు. వారికి వచ్చి నంత కీర్తి నీకు రాకపోవచ్చును. కాని నిన్ను నేను మహాకవివైతి వనుకొందును. నావంటివారెవరో పదిమంది చెదురుగా ననుకొందురు. ఈ ప్రతిభ కదియే ఫలితము" అని. "ఇంక మీరు వెళ్లు" డని యుమాపతి లోనికిఁబోయెను. కిరీటి యుమాపతిని సారథివంటివాడనుకొనెను.

సారథి నాటకమును సిద్ధముచేసెను. ఎవరివద్దకో పోయి పద్యములు తిరుగ వ్రాయించెను. పఠనీయభాగములన్నియు నందఱకిచ్చెను. వాఁలంతికి బాధ్యత వేష మిచ్చెను. నాటకశాలలో వేయనిత్తురో, వేయనీయరో. అప్పుడు ఖాసిం వద్దకుఁ బోయెను. "ఎమయ్యా! సాహెబుగారూ! నే నొక నాటకము వేయ వలయును. మీశాలలో వేయనిత్తురా" యనెను. ఖాసిం "ఇప్పుడు మనదేమియు లేదు. అంతయు రంగనాథముగారే. సారథీ! నీవు నాటకము వేయుదు ననఁగా వద్దనునా? అతనితోఁ జెప్పము, సరిపోవు" ననెను. సారథి "ఒరే పిచ్చి

సాయిబూ! నీవంటివాడు కొడు రంగనాథము. నీవుకూడ రా పోదము" అని యిద్దఱును రంగనాథము నింటికి వెళ్ళిరి. రంగనాథము తానంతయు విని నవ్వుచునే "వందరూపాయలు బాడిగ" యనెను.

ఖాసిం "అది యేమి కవిగారూ! సారధిదగ్గఱఁ దీసికొందుమా?" యనెను. రంగనాథము నవ్వుచు "ఖాసిం! నీకుఁ దెలియదు. నాటకములో నెంత మందికి జీతము లీయవలయును? ఎక్కడనుండి తెచ్చి యిత్తుము?"

ఖాసిం-దొరగారిత్తురు.

రంగ - అయిన యేమి ధనము ప్రోగుచేసికొని కూర్చున్నాఁడా? దీనిమీఠ వచ్చిన డబ్బు దీనిమీఁద ఖర్చు పెట్టును.

ఖాసిం-ఈ నాటకాల బాలసరస్వతీ సమాజమువారిది. దొరగారు మహా కౌర్యము చేయుచున్నారు. కనుక దాని నిచ్చితిమి. బాలసరస్వతీ సమాజము నాది యెట్లో, సారధిదియు నట్లే. అతడు నాటకము వేయుట కధ్యంతర ముండఁ గూడదు.

అనుసరికఁ గొంత వ్యవహారము బెసకిపోవుచున్నదని రంగనాథము క్రొత్త యెత్తు నెత్తెను. "ఆ మాటలు నిజమే. దొరగారితోఁ జెప్పిచేయుదము." అనెను.

సారధి-ఇందులో దొరగారితోఁ జెప్పవలసిన దేమియు లేదు. రంగనాథము గారూ! ఇది యంతయు మీరు సొంతముగాఁ జేసినది. దొరగారి పేరు పెట్టితిరి. దొరగారితోఁ జెప్పవలసిన క్రమ్ముచున్నారు. నాకుఁ దెలిసినది. మీ యూరి వారు నా దగ్గఱ కొకఁడు వచ్చెను. దాని రహస్య మంతయు నాకుఁ దెలిసినది. మీకుఁ దెలియని సంగతి కొడు. నే నొకటి జెప్పెదను. నేనే పట్టుమని పని యేమియు లేకుండనే రెండుపూటల దొరగారి దర్శనము చేసివత్తును. వా రేమి చెప్పకుండగనే యాపనియు నీ పనియుఁ జేయుదును. రెండుమాడు నెలలలోనే వారికి నే నాప్తుఁడ నగుదును. అప్పుడు నా యంతట నే నే పనిచేసినను దొర గారు చెయించినట్లే. వారు కొదనరు కనుక. నా కిష్టములేని పని యెవఁడైనఁ జేసెదనన్నవో దొరగారికిఁ దెలియని యా విషయము నేను దొరగారితోఁ జెప్పి చేసెద నందును. ఇది యంతయు లౌకికము. నే నెదో నాటకములు చేసికొను చున్నను లోకము తెలియనివాఁడను కొను. నా కెంత లోకము తెలియకపోయి నదో మహా నటుఁడనైవాఁడను! ఒక్క ఖాసిమే కొడు, ఇంక నిద్దఱున్నారు. ఖాసిము పిచ్చివాడు. వా రిద్దఱిని మీ రెఱుఁగుదురు. వా రెట్టివారో మీకుఁ తెలియును గదా. వారు న్యాయస్థానపక్షులు. నే నీనాటకమువేయుదును. మరల నాటకమే వేయనేనూ. కొదని బలవంతముచేసి పరమేశ్వరుఁడు నాచేత నేయి

చినచో నిదికొక యిం కొకనాటకము. అయ్యా! రంగనాథముగారూ! నే నింకొక్కోళ్ళ బ్రదుకను. బ్రదికినను బ్రదికినట్లు కొడు. మఱియు నొక మాట చెప్పెదను. మీరు క్లబ్బు సభ్యులనుండి యిట్టి ప్రదర్శనములు చూచుటకు నెలకు మొదట నైదురూపాయలు తీసికొనిరి. రెండవ నెలనుండి యానురూపాయలు తీసికొనుచుండిరి. నెలకు నాల్గు ప్రదర్శనములు. ఇప్పు డెనుబదిమంది సభ్యులున్నారు. నేను నాటకము వేసినచో నాకు దానిలో నూటయిరువది రూపాయలు రావలయును. వందరూపాయలు మీరు బాడిగక్రిందఁ దీసికొని తక్కిన యిరువదిరూపాయలు నా కిప్పించినచో, చైరాగి ముండుకొడుకను, నాకు బీడీలు కొవలయును గదా!

రంగనాథము నవ్వుచునే యుండెను. కాని యాలోచన చేయుచునే యుండెను. ఇట్లనెను “సారధిగారూ! మీరు నన్నెలుగరా! నన్ను మీ రెలుగరా! మీ రేమందురో యని యట్లంటిని” యని. జేమలోనుండి యిరువది రూపాయలు తీసి సారధి కీయఁబోయి “మీ నాటక మెప్పుడో నాకుఁ జెప్పఁ” డనెను. కాని, రంగనాథము “తిక్కన్నగారు ధర్మరాజును మెత్తని పులి యన్నఁడు. ఇతడు చిల్లని నిప్పు. ఆ నిప్పులో దూకెడువఱకుఁ గాల్చదు. తాకినను జల్లగా నే యుండును. లోన దూకిన తర్వాత నొక్కసారి భిస్మము చేయును. అతఁ డిది యొక నిప్పు. సారధి డబ్బుతీసికొనకుండ నిల్లనెను: “నాకు మీ డబ్బు కద్దు. నేను మీ సభికులు కాని వారికి బ్రవేశపు జీ ట్లమ్ముదును. పాతికో పఱికో వచ్చును. అది నాకు రెండు నెలల భిక్షము. కాని మిమ్ము నే నొకటి ప్రార్థించెదను. ఆ నాటకమునకు మీ యర్జునరావుగారిని దప్పకుండ తీసికొని రవలయును.”

రంగనాథము “అది యేమిటండీ! అట్లనుచున్నారు! అర్జునరావుగారే మీ నేషనును జూడవలయు నని చాల సార్ల న్నారు. ఒకసారి ఖాసిం దిగ్గఱ కూడ నన్నట్లు జ్ఞాపకము. ఏమయ్యా! ఖాసిం” అని ఖాసింవంకఁ జూచెను. ఖాసిమున కొసంగతి జ్ఞాపకము లేదు. అట్లు జరుగనే లేదు. అతఁ డిమాయకుఁడు. ఒక వేళ న న్నాడేమో, తాను మఱచిపోయితి నని యతని యుద్దేశము. “అవునవు, నన్నాడు” అనెను. సారధికి నిది యంతయుఁ దెలియును. ఖాసిమును, సారధియు వెడలిపోయిరి.

సారధికిఁ దా నన్న మాటలలోని కౌశిన్యము తెలియును. దుష్టుడు భయపడినను దుష్టత్వము మానఁడు. ఇంకఁ జేతకొక యూహకుండవలయును గాని యేమాత్రము వెనుకబాటున్నను దన దుండగీని తనమును మానఁడు. మఱియు నందులో సారధి యతనిని భయపెట్టెను. వాని రహస్యము తనకుఁ దెలిసినది

వానికిఁ జెప్పెను. అది భయ మెంత కలిగించునో కోపము నంత కలిగించును. అందుచేత సారథి ఖాసిముకంపై నితిరులైన యిద్దటివద్దకుఁజోయెను. ఈ సంగతి యంతయుఁ జెప్పెను. వారిద్దఱు తలలూపి 'యాలాగా'యనిరి. వా 'యాలాగా' యన నర్థ మేమనఁగా, హైకోర్టుదాఁక వెళ్లితి మే యని యర్థము.

తరువాత నాల్గుదినములకు రంగనాథమునకు వారిద్దరు కనిపించిరి. వారి మొగములు చూచినంత నే రంగనాథమునకు దెలిసెను. ఇందులోఁ దాను మఱియు నేదైన కుత్సితము తలపెట్టినచో దొరగారిని దావాలలోనికి దింపినట్లును. ఆయన తనకు సంబంధము లేదనును. తాను వ్యాజ్య మాడలేడు. వారిద్దఱితో దావాలలోనికి దిగుట యనఁగాఁ దనకున్న యిరువదిమూఁడెకరములు “స్వభాండ్ల శుద్ధిరస్తు” అన్నట్లే. వారిద్దఱు తన్ను జూచి మాట్లాడలేదు. తానే వారిద్దఱుకు బోయి “ఏమండీ! మన నాటకశాలలో సారథి వేషము వేయుచున్నా”ఁడనెను. అందులో నొకఁడు “అర్జునరావుగారి సమాజములోఁ జేరెనా?” యనెను. రంగ నాథమున కీ షక్తిరొప్పు తెలియును. కాని యిట్లు సమాధానము చెప్పెను: “అది యేమిటండీ! సారథి తక్కువనటకుఁడా? మన మెఱుంగినా? ఒకవిధముగాఁ జూచినచో నర్జునరావుగారికంపై సారథియే గొప్పనటకుఁడు. కాని అర్జునరావు గారి నాట్యము నేటి కాలపు విద్యావంతులకు బాగుగా నుండునని నన్నెను. ఆ నవ్యంతయు వెలికి సాజన్య మే.

సారథి తన పాత్రలంఁజను పోగుచేసి తన లోఁటలో నభ్యాసముచేయు చుండెను. వాసంతికి ఈ సారి సారథి ప్రకటన యంతయు కుచిత్రముగాఁ దోచుచుండెను. అతఁ డభ్యాసము చేయునపుడుకూడ నభినయించుచుండును. ఇదివఱకు నాటకములలో నభ్యాసములో నతఁ డభినయించుచుండెడివాఁడు. అచ్చముగా గాటకమువేళ నభినయించి ఆభ్యాసవేళ నభింపకపోయినను తిళు కుగాఁ జిత్రముగా ననుచుండెనునాడు. తిక్కిననాగు మాటలవృద్ధిగిం చెప్పిచో జీవాట్లు పెట్టుట, కోపపడుట, యది తా నని యభినయించి చూపుట మొదలైన వన్నియు నుండెడివి. అట్లభ్యాస మిచ్చుచున్న సారథిని జూచినఁ బాలముచ్చు టగా నుండెడిది. అతనియం దిమితి గొఁతుము కలిగించెడిది. అతని ప్రతిభయం తయు సాహిత్యరింపించుచుండెడిది.

అతనిలోనున్న యభినయసృష్టి మాటమాటికి వెలికి సమాధినించు చున్నట్లుండెడిది. కాని యీసారి యభ్యాసమునకును, దానికి నేమియు సంబంధములేదు. ఎవఁడేమట యెట్లన్నను సారథి జోక్యము కలిగించుకొనుటలేదు. వాసంతి సామాన్యముగా నుచ్చారణములో దోషము నేయదు. వాక్యమునుటలో సారథి యనుకొన్న యర్థము సరిగా రాకపోయినచో నేభాగమున నొక్కవల

యునో, కాకు నెట్లు పుట్టించవలయునో సారథి చెప్పెడివాడు. ఆ వాక్య మనుచు నెట్లు నిలుచుంపవలయునో, నిలుచున్నచోట నెట్లు కదలవలయునో యిదియంతయుఁ జెప్పెడివాడు. తను సరిగాఁ జేయకపోయినచోఁ దన్ను జబ్బ పుచ్చుకొని లాగియు, వీపుమీఁద జిలుత చెబ్బలువేసియు నామె నదలిం చెడివాడు. అట్లుతఁడు తాఁగుటచేతఁ గొట్టుటచేత జబ్బ పట్టుకొని లాగుటచేత నామె యేదియో సుఖ మనుభవించెడి దిన్నచుట. ఆ సంగతి యిప్పుడు తెలిసి వది. ఇప్పు డతఁడు తన జోకకృత్య మే కలిపించుకొనుటలేదు. సారథి రావలయును, జబ్బపట్టుకొని రావలయునని యెదురుమాచును. అతఁడెట్లు చేయఁడు. నాలు గైదుసార్లైదురుమాచెను. అది యట్లు జరుగలేదు.

ఈ యభ్యాసము నాల్గయిదు దినములు జరిగెను. మఱియు రెండుదినములు జరుగును. నాల్గదినము జరిగినతర్వాత వాసంతి యింటికి బోయెను. ప్రతిదిన మింటికిఁబోయి భోజనముచేసి కొంతసేపు సంగీతము పాడుకొనును. ఈనా డది లేకుండు నామె భోజనము చేయకయే తనకు భోజనమువలదిని గదిలోనికిఁబోయి పండుకొనెను. ఆమె మన స్సౌక విచిత్రమైన యాలోచన ప్రారంభించెను. “ఈ యభ్యాసములు నా కెందు కుత్సాహకరములుగాలేవు? సారథి నాకేమియు జెప్పఁజేయి? ఇదివఱకు దాచు చెప్పినట్లుచేసెనా? ఇదివఱకు రెండు నాటకము లుండు దాను గొప్పగా నటించినచో నతఁడేమియుఁ జెప్పినది కాదే. కనుక నతఁడేమియుఁ జెప్పనక్కఱలేదు అందుకని యూహనందేచేమా. రుక్మాంగ ది సరే, ప్రతాపసింహ నాటకమువేళఁగూడఁ దాను చెప్పెను గదా. ఈసారి చెప్పవచ్చును. అతఁడు చెప్పబడఁచలేదు. నాకే కాదు. ఇతరులకును జెప్పట లేదు. సారథిలోఁ బూర్వపు బుత్సాహములేదు. నాటకశాలా భవనమునుగూర్చి మనసునకుఁ ఒట్టించికొని దిగులుపడుచున్నాఁడా? ఆ దిగు లక్కఱలేదు. అది తీర్మానమైనది. మఱి యెందు కీ ముభావము? అతఁడు నన్ను ముట్టుకొననే ముట్టుకొనఁడే” ఆమెకు అప్పుడు మఱల వింకొక చుక్కరిమైన యూహ కల్గెను. “అతఁడు నన్ను తాఁగుట యెందులకు? అతఁడు తాఁగవలయునని నే నభిలషించుచున్నా నన్నచుట. నిందు కే యభిలాష? అతఁడేదివఱకు దాఁకి నప్పుడు నేను పొందిన మార్పెమియులేదు. నూ నావనగారు ముట్టుకొన్నచో నెట్లుండెనో యట్లే యుండెను. అట్లే యున్నదా? కా, దెదో విలక్షణముగా నున్నది.” ఆ విలక్షణత్య మెట్టిదని వాసంతి విచారించెను. ఆమె కేమియుఁ దెలి యలేదు. తన్ను తన తండ్రి తాకును. దగ్గఱకుఁ దీసికొనును. చెక్కిల్లు చేతు లతో నిమురును. తలమీదఁ జేయివేయును. అందులో నామె కేమియు మార్పు కనిపించలేదు. సరిగా నిట్లే సారథియుఁ జేయును. తండ్రి అట్లు చేయుచుం

డఁగా దన కేయాహాయ నెప్పుడును రాదు. అది యేదియో మంచినిశ్చయముగా నట్లు భోజనము చేసినట్లు సహజముగా నుండును. దానియందు విశేష మేమియునులేదు. అట్లే సారధి చేయుట విశేషముగా గనిపించును. హృదయమున కేదో యొక యుత్సాహమును, సంతోషమును దోచును. ఇప్పు డా విశేషము బాగుగాఁ దెలిసినది. అతఁడు తనకుఁ దండ్రికొక దండ్రువలెఁ బ్రవర్తించును గనుక నట్లున్న దేమా. తండ్రి తన్నట్లు లాలించినప్పుడు తండ్రి లాలించుట సులభము. తండ్రికొని సారధి లాలించుట విశేషము. తండ్రికొనివాఁడు తండ్రి వలె లాలించుచున్నాఁడని మనస్సులో నొక విశేషమైన యూహ పుట్టించును. అది యూహ యూహ కొవలయును. అట్టిదైనచో నాలుగేండ్లలో నది ప్రాతఃపడి పోవలయును. పోలేదే, కొత్తగా నున్నట్లే యున్నదే, మఱియు నాతండ్రి నాయం దెప్పుడో తన ప్రేమ నట్లు చూపించును. అతఁడట్లు చూపించవలయునని నేను వాంఛించుటలేదే. అతఁ డట్లు చూపించినను జూపించకపోయినను నాకొక్కటే. కాని సారధి నాయం దట్లు ప్రవర్తించుట లేదని నా కీ నాల్గుదినములు కష్టముగా నున్నది. నే నతఁడు నన్ను స్పృశించుటను వాంఛించుచున్నాను. ఒక వేళ నిట్లయియుండువచ్చును. సహజమైన తండ్రి ప్రేమకంఠె నాతండ్రివలె నే ప్రేమచూపించు మరియొకని. స్వర్గాదు లధికప్రియము గానుండు నేమా! అనిమఱియు నిట్లునుకొనెను. “సారధి నన్నట్లు స్పృశించక పూర్వమేమా తెలియదు. ఈ నడుమఁ దాను తండ్రి తాఁకినట్లు భావించలేదు. అతడు తన్నుఁ దండ్రువలె లాలించుచున్నా ఁడన్న యూహ నాకుఁ గలిగినట్లు నాకు జ్ఞాపకము తాలేదు. సారధి యొక వ్యక్తి, నే నొక వ్యక్తిని. మా యిద్దరి సంబంధము రక్తస్పర్శతోడిది కాదు. అతనిలో జీవుఁ డున్నాఁడు, నాలో జీవుఁ డున్నాఁడు. ఒక జీవుని కింకొక జీవునితోఁ బరిచయము కలిగినపుడు జీవుఁ డేదో సంతోషించును. అట్టి సంతోషమునే తాను పొందెను. తనకు జ్ఞానము వచ్చినది. తండ్రి యొక్క లాలన తన జ్ఞానమును బరామర్శించదు. తన శరీరమును బరామర్శించును. తండ్రి కెక్కువ ప్రేమ తన శరీరముమీద; తనయాత్మమీదకాదు. స్నేహితునిప్రేమ తన మిత్రుని శరీరముమీదఁ గాదు. అతని మనోలక్షణముమీద. అతని వాగ్ద్యోపారముమీద. అతని క్రియాచరణముమీద. కొడుకు మందమతేయైనను తండ్రి ప్రేమించును. వానికి శరీరభాగ కలుగుట తండ్రి కిష్టములేదు. తండ్రికిఁ గొడుకనఁ గార క్తమాంసములు. ప్రధానముగా నదియే. స్నేహితునకు స్నేహితుఁ డనఁ గార క్తమాంసము లప్రధానము. వాని మనోలక్షణములు ప్రధానము. అందుకని స్నేహితుఁడు మరణించినచో మఱియొక స్నేహితుఁడు “చాల మంచివాఁడురా. అట్లు మాటాడెడివాఁ, డిట్లు మాటాడెడి

వాడనును. కొడుకు చనిపోయినచోఁ దండ్రయొక్క దుఃఖము ప్రధానముగా వాని శరీరము తన కదృశ్యమైనదని. బంధు లక్షణమున శరీరము ప్రధానము. లోకమునకుఁ దద్యక్తియొక్క మనోవాక్ క్రియాదుల వ్యాపారము ప్రధానము. తండ్రి కొడుకు నెట్లు చూచునో కొడుకు తండ్రి నెట్లు చూచును. వీ రిరువురు తమ స్నేహితులను వేరే రీతిగాఁ జూతురు. బంధువులయందలి ప్రేమ వేఱు, స్నేహితులయందలి ప్రేమ వేఱు. స్నేహితులయొక్క ప్రేమను జీతరక్షయొక్క వాంఛించును. అది వాని వ్యక్తిత్వస్ఫోరకము. తండ్రియందలి ప్రేమ తానిచ్చిన జన్మను స్ఫురింపఁజేయునది. స్నేహితునియందలి ప్రేమ తాను బ్రదుకుటను స్ఫురింపఁజేయునది. అతండ్రియు, సారథియుఁ గాక మఱి నన్నెవ్వరు తాఁకరు. తా నెక్కువమంది స్త్రీలతోఁ బరిచితి లేనిది. లలితా కమలలు, వారి తల్లియు మాత్రమే తనతోఁ బరిచయము కలవారు. వాగు తాకిలో తాఁకలేదో తన కెప్పుడు ప్రశ్నయే పుట్టలేదు. పురుషులు మ తెవ్వరు తన్నుఁ దాఁకరు. తన్ను తాఁకిన యిద్దఱు పురుషులలోఁ దండ్రయొక్క స్వర్గ తనకు విచారణ నెప్పుడు కలిగిందలేదు. సారథియొక్క స్వర్గ విచారణను గలిగించుచున్నది. నాకిప్పుడు తెలియుచున్నది. సారథి నన్నట్లు తాఁకగా నది వట్టి చనవుమాత్రమే కాదు. నాలో జీవున కొక తృప్తి కలుగుచున్న దన్నమాట. ఆ తృప్తి యెటువంటిది? నా జన్మకు హేతువుకాని యొకవ్యక్తి, నాతో సంబంధము లేని వ్యక్తి నా సంగి తమునకు మోహపడియో, తన సమాజములో స్త్రీవేషము నేను వేయుచో మఱియొక స్త్రీ పాత్రధారిని వెదుకవలెనన్న కష్టము తొలగినదన్న యాహ తోడనో నాయందు ప్రాముఖ్యము చూపించుచు నన్ను గౌరవించుచున్నాడని యర్థము. ఇది తాతన్మాత్రముగా నాగినదాయని ప్రశ్న. నేను గాయకురాలని కొందఱు ప్రశంసించువారు కలరు. వారు ప్రశంసించుచుండగా నాలో కొంత సిగ్గును, గొంత యహంకారమును గలుగుట నేను జాలసార్లు పరీక్షించుకొంటిని. సారథి నన్నట్లు పరామర్శించినప్పుడు నేను లజ్జపడుట లేదు. అహంకారమును బొందుట లేదు. నాకుఁ దెలియకుండ నే నెవో తృప్తిపొందుచుంటిని. ఈ తృప్తి యొక్క లక్షణ మెట్టిది? నేను మోహినీ వేషము వేసినపుడు నేను చక్కగా నభినయించితిని చాలమంది యన్నారు. ఆ నాఁడు నా యొడలు నాకుఁ దెలియదు. సారథి యభినయమును జూచి నే నెవో మాణిపోయితిని. ఆ నాఁడు కొంత విచిత్రముగాఁ బ్రబర్తించితిని. నాటకమైన తరువాత సారథితోఁ జెప్పకుండ నింటికి వచ్చివేసితిని. నే నట్లెందుకుఁ జేసితిని? నాకుఁ దెలియలేదు. దానిని గుఱించి విచారించవలయు ననుకొంటిని. ఇంతవఱ కౌపని జరుగలేదు.

దానిని గుఱించి మఱచిపోయితిని. అప్పుడట్లైందుకుఁ జేసితిని? నాకుఁ దెలియకుండ నట్లు జరిగినది.”

వాసంతి యీ యాహవాన మనస్సులో శ్రమపడిపోయెను. ఆమెకుఁ దెలియకుండ నిద్దరవచ్చినది. ఆమె గాఢ నిద్రలో నుండుట చూచి శరీరమెను మేల్కొలుపులేదు. గవాక్షమునుండి వెన్నెల నిద్రించుచున్న యామెపైబడి యామె యచ్చరవలె భాసించెను.

౧౨

మఱునాటి సాయంత్రమున మఱల నభ్యాసము జరుగుచుండెను. ఆనాడు సారథి మఱలఁ బూర్వపు సారథి. పూర్వపు సారథికంటె నెక్కువసారథి. అతడు వాసంతిని నిలువనీయలేదు. వెక్కిరించును, పరాచికమాడును. అట్లు చేయవలయు, నిట్లు చేయవలయునని పేయినాల్గు చెప్పెను. ఇన్ని భంగిమలలో నిలువ వలయునని చెప్పెను. తా నా భంగిమలు ప్రదర్శించును. ఆ భంగిమలు సరిగాఁ జూపలేని వాసంతియొక్క పాదములు, హస్తములు, మెడ, యూరుపులు, బాహువులు, అంగుళులు, చిబుకము, కంటికుడిలు, నడుము తాను హస్తముతో నంటి చేతులతో వంచి యప్పటికి నామెకు చేతగానిచోఁ గోపించి చిన్నచిన్న దెబ్బలు కొట్టి యొక్కొక్కప్పు డా దెబ్బఁగూడ మఱుకుగా నంటించి, నన్ని పరాచికమాడి లాలించి బుజ్జగించి యేడిపించి పేయివిధములుగాఁ జీవఱ కత డెట్లు చెప్పినో యట్లు చేయుటకు వదిలిపెట్టలేదు. తుట్టతుడకు వాసంతికి యచ్చెరువు కల్గెను. తా నన్ని విధములుగా నిలుచుండఁగలనని యామె యనుకొనలేదు. అతని శిక్షణలో నామె శరీరము దూది యయ్యెను. వన్నయయ్యెను. అంతసేపు వాసంతికిఁ దాను వాసంతినిన్న యభిజ్ఞ యున్నదిగాని, తాను నెర్పుకొనుచుంటి నన్న యభిజ్ఞ యున్నదిగాని ఓనిని మించి యేదో తనకుఁ దెలియని స్థితిలో నున్నట్లామె యనుకొనెను. అది నాలుగైదు గంటల యభ్యాసము. తొలుతఁ గొంతసేపటికఱకు వాసంతికి వాసంతిలో మనసున్నది. తెలువాత లేదు. ప్రాద్దు క్రుంక వచ్చెను. చెప్పినదే చెప్పి చేయించినదే చేయించి సారథి యామెయందు శక్తికూడ నుడిగిపోయినదా యన్నింతసేపు చేయించెను. కారీరకముగా నంత శ్రమ వాసంతి యెప్పుడును పడలేదు. ఆమె యెడలు డిస్సిపోయినది. కొని యామె మనస్సునకు శ్రమయేమియు ననిపించలేదు. ఆమె యింటికి బోయి వేన్నీళ్లు పెట్టించుకొని స్నానము చేసి కడుపునిండ నానగించి మంచముమీదఁ బండుకొనెను. ఆమె ప్రాణ మెచ్చటికిఁ బోయినదో తెలియలేదు. మరునా డామెకుఁ దెల్లకుఁ దెల్లవాటి మెలఁకువ వచ్చెను. శరీరము లఘు

పుగా నుండెను. కాని మంచము మీదినుండి లేచుటకు మనసాపసలేదు. ప్రాల్మలుచు నల్ల పడెను. తండ్రి యొకటిరెండుసార్లు వచ్చి లేచి ముఖప్రక్షాళనము చేసికొమ్మనిచెప్పెను. తంటకత్తియ కాఫీ చల్లారిపోవుచున్నదని చెప్పెను. ఆమె లేవలేదు. అట్లు పండుకొనినయేదో యూహించవలయునని యామె యనుకొనును. ఆమె మనస్సున కే యూహయు వచ్చుటలేదు. చివటకు లేవక తప్పి నదికాదు. మఱల మధ్యాహ్నము రెండుగంటలకుఁ దోటకుఁబోయెను. తోటలో నొక్క సారధి తప్ప యెవ్వరునులేరు. నిన్న నభ్యాస మిచ్చినంతసేపు వేసములు వేయు తక్కినవారందఱున్నారు. ఈనాఁడెవ్వరును లేరు. వాసంతి గంటసే పూటకే కూర్చుండెను. సారధి యటు తిరుగు, నిటు తిరుగును. ఆమె నెదో పలుకరించును. తక్కిన పాత్రధారులు వచ్చుటకై సారధి విలంబము చేయుచున్నాడని యామె భావించెను. నాలుగుగంటలు కావచ్చినను మఱి యెవ్వరును రాకపోవుటచేత వాసంతి 'నే డభ్యాసము లేదా' యని యడిగెను. సారధి 'యెందుకు లే' దని గామజియెవ్వరునురా లేకేమి' యని వాసంతి యనగా సారధి 'నీవు, నే నుంటిమి కదా. మమ్మిగు డొక్కడే రావలయు'ననెను. మన్మథుని వేషము వేయువాడు రావలయును గాబోలునని వాసంతి యచటనే కూర్చుండెను. మఱికొంత సేపటికి సారధి 'నేడు మన మిద్దఱమే యభ్యాసము చేయుట' యని, వాసంతి చేత బూవులు కోయించుట, పరిచర్యాదికమునర్వచును తాను తపస్సు చేయుచున్నట్లు కూర్చుండి మొదలు పెట్టించెను. వాసంతి నిన్న నితడు చెప్పినట్లే చేయుచుండినను నడుమనడుమ గొన్ని మఱచిపోయెనూకొన్ని చక్కగాఁ జేయలేదు. మఱల నిన్నిటివలెనే సారధి యామెను స్పృశించుటయు, భంగిమముల కనుకూలమైన శరీరవిన్యాస మేర్పడుటకుఁ దన చేతులతో నామె శరీరావయవములను మలచుటయుఁ జేసెను. నిన్ననిట్లే జరిగెను. నిన్నటికిని నేటికిని భేద మేమనఁగా, నిన్ని నితరు లుండిరి; నే డితరు లేవ్వరునులేరు. ఇతరు లుండఁట మూలమున సామాన్య సేవ యముగా నాటకాభినయ సంబంధముగా మనస్సునకు భాసించిన విషయము నే హంతకంబై నేదో యతీతముగా భాసించెను. సారధి పూర్వము తన బుజముమీదఁ జేయివేయుట కలదు. తన్నానుకొని నడిచుట కలదు. వీపుమీదఁ జిలుత దెబ్బలు కొట్టుట కలదు. అతడు తన యూహాఫలను, దన కటి ప్రదేశమును, బాహుమూలమును, గవాలములను బూర్వ మెన్నడును స్పృశించలేదు. నిన్న స్పృశించెను. స్పృశించినప్పుడెల్ల నామె కదోక్రోత్తిగా ననిపించెను. అది శరీరము పొందిన యొక చక్కిలి గింతగా నిన్న భాసించెను. నేడు నల్లే భాసించుచున్నది. కాని తదతీతమునయేదోయొక సుఖరేఖ లోన ననున్మాతముగాఁ బ్రవహించుచున్నట్లు తోచెను.

నిన్నఁ జక్కగాఁ జూపిన యొక ధంగిమను దా నామె పూర్తిగా మఱచి పోయెను. మఱచిపోవనులేదు. నిన్న సులభముగాఁ జేసినది నేడవ సులభముగా రాలేదు. దానికి సారధి “మొద్దు పిల్ల” వనెను. “నీ కేమి పనియూ, పాటయూ? ఇంటిలోఁ గూర్చుండి యచి చేయించికొని తినియు, నిది చేయించికొని తినియు నీవును మీ నాన్నయు నొకలు పెంచుకొన్నాడు. ఒకలు స్వాధీనములో లేనివారు వేషమునకుఁ బనికిరారు. నీవు పెద్ద యభివ్రత్రు కావలయునని నీ కున్నచో భోజన నియమము వలయును. కొంత శరీర వ్యాయామము కావలయును. ఇట్టిట్లని మోటుగా నామె యెఱుఁగు వంచెను. బాధ కలుగునట్లు బాహువులు మెదిచెను. తొడలు మెలికపడునట్లు జంఘలతోఁ జూడఁగో భాగము పెడకు లాగెను. అప్పటికిని ఊరులు సరిగా వంగలేదని మోకాయను, దొడయును బట్టకొని గుంచెను. వాసంతి తా నా బాధను నిలువలేక కన్నీళ్లు పెట్టుకొని యొకసారి తూలి సారధిమీఁదఁబడి మెడ కాగలింపికొనెను.

ఈ సర్వాభ్యాస పోయే సారధి మనస్సుచేత నామెయందు గామమును జెంచుకొనుచుండెను. ఆ కామాభివృద్ధి వట్టి మానసికముగ నే యుండెను. ఎంత మానసికముగా నున్నను వాసంతిని శరీరభివ్యవస్థితకొంత యతినికీఁ దెలియకుండ జరిగెను. సారధి మహాకాముకుడు. అతని కామ మొక విలక్షణమయినది. అతనికి నిజముగా స్త్రీగతిమైన కామభావన యన్నదో లేదో తెలియదు అతడు తుచ్చకాముడని లోక మనుకొనును. అతడు స్త్రీతోఁ గలిసియున్నపుడు వాని కంటఁ గాముకుడన్నట్లు సారధి యనుకొనెడు. ఆస్త్రీయు ననుకొనెడు. అతడు స్త్రీతోఁ గలిసియున్నప్పుడుకూడ, దాదృశ్యహాకాముక లక్షణములు ప్రవర్ణించుచున్నప్పుడు కూడ వాస్త్రీయందు మనసా వైరాగ్యము నే భావించును. ఆ కామకత్వమును మనసులో నిందించుకొనుచుండును. ఆస్త్రీకి నభీత్యపై కలుగవలయు ననియే యత డంతటి కామకలక్షణములను ప్రవర్ణించును. కాని వాసంతి తా నిదివఱ కెఱిగిన కొన్ని వందలమంది స్త్రీలవంటిది కాదు. అతడు బుద్ధిపూర్వకముగ నీచస్త్రీసంగమును చేసినవాడు. యావనప్రథమదశాచిరార్థావవేశ సతనికిఁ గామోదయము కలిగినది. అతడు తిసస్థితి నెంచికొనినాడు. తిసకుఁ జదువు లేదు. సంద్య లేదు. ఆస్తియంతయు నైపోయినది. ఏదుష్కరహబలమో తాను జీవితమును మరియొక గడుపుటకుఁ గాని, సుఖము లనుభవించుటకుఁ గాని తాను జన్మించలే దనుకొన్నాడు. ఎత్తిన యీ జన్మ కొనసాగించుటయే యతడు నిర్ణయించుకొనిన విషయము. పడేండ్లు నించుమించుగా నతనికి ముప్పదియేండ్లు వచ్చువఱకు నతడు స్త్రీసంగంపైను భావమును బరిహరించికొనెను. అది వానిని పట్టి పాలార్చినది. మరియొక కల స్త్రీ, నాగరకురాలైన స్త్రీ, సౌంద

ర్యవతియైన స్త్రీ మోహమును కృత్తి చేయును. తదీతరయైన స్త్రీ కామమునందు
 నైరాగ్యము కలిగించును అని యతడు నిశ్చయించును. కామమునందు
 జయింపరానిదిగా నున్నది. అందుచేత దాని నతడు వెటకరితగా జయింపవలె
 నని సంకల్పింపఁదొడఁగెను. ఆకలి యగుచున్నది. దానిని సుకుమారమైన, పరమ
 రుచికరములైన యాహారదులచేఁదీర్చినచో జిహ్వసురుచియొప్పును. తనతుకంటె
 జిహ్వ బాధించును. జిహ్వరుచిని బెంచని, తక్కువపఱచెడి యాహారములు తనన్ని
 నారకములై తిందిమన్న యాశను గూడఁ దగ్గించును. అట్టిదే కామముని
 యతడు భావించెను. నీచస్త్రీసంగముచేత స్త్రీగతివాంఛ తగ్గిపోవును. కాని
 యతనికి దిగువతి మఱియొన్ని విషయములు తెలిసెను. నీచస్త్రీ యనగా నీచకుల
 సంజాత కాదు. అనభిజ్ఞాతరసభావ నీచస్త్రీయని. ఒకటి రెండుచోట్ల నతడు
 తన నిశ్చయమును మఱచిపోయెను. నెలయొ రెండు నెలలలో మిన్ను మిన్ను
 తెలియక యాస్త్రీలే సర్వపరమార్థమున్నట్లు ప్రవర్తించెను. ఆలోచనము చేసి
 కొని తరువాతి మనసును విలుచుకొనెను. ఆరీతిగా నతడు రెండు గెలుపులను
 గలిచెను. ఇప్పు డితినికి స్త్రీగతిమైన వ్యామోహమే లేదు. స్త్రీశరీరగతిమైన యభి
 లాష లేదు. కాని యతని యాత్మ చిత్రిముగా సౌందర్యవతులైన స్త్రీలను
 తా నప్పుడప్పుడు భావించుచుండును. ఆ సౌందర్యవతులైన స్త్రీలకూడ
 మనుష్యస్త్రీలు కారు; అప్పరసలు, నాగకన్యకలు. ఈ భావమును దొలగించ
 వలయు నని యతడు కామదహనమును సంకల్పించెను. తాను మొదట వాసంతి
 కాని మఱి యేపాత్రిధారిగాని నాటకములో నెట్లు చేసినను దాను బట్టించుకో
 దలచ లేదు. అభినయము సరిగా లేక పోయినను, వాచికము సరిగా లేకపోయి
 నను దా నూఱకుండెను. నాల్గోజు లభ్యాసము చేసిన తరువాతి నత డొక
 యూహ చేసెను. “వాసంతియందు దా నాయప్పర స్త్రీలను, నాగకన్యకలను
 భావించవలయును పార్వతీదేవి సర్వజగదేక సౌందర్యరాశి. సర్వసౌందర్య
 జన్మధూమి. సౌందర్యమనగా నెట్టిది? వట్టి యవయవ విన్యాసము సౌందర్యమా?
 హేలామనోజ్ఞత సౌందర్యమా? సౌందర్యము దేహవయవముల చాలనములో నధిక
 ముగా నున్నది. పరమసుందరముగా నున్నదన్న శిలాప్రతిమయొక్క సౌంద
 ర్యము శిల్పి యా ప్రతిమయం దాకోపించి ధింగిమయొక్క చారుత్వముచేత
 బ్రకౌశించుచున్నది. కనుక వాసంతి వాసంతిగా నున్నచో నతడు సంకల్పించి
 నది పరిపూర్తి కాదు ఆమెకు సుందరములైన బహుధింగిమములు నేర్పి నాట
 కము నాడువేళ దాను వానిని భావించి తన జీవునిలో నున్న యా వాంఛ నం
 తయు నామెయందుఁ బుంజీభింపఁజేసి జ్ఞానఖడ్గముతో నొక్కసారి నఱుక
 వలెనని యతని సంకల్పము. వట్టి జీవితములో నాజ్ఞానఖడ్గము తిత్కలమున

నిన్నఁ జక్కగాఁ జూపిన యొక భంగిమను దా నామె పూర్తిగా మఱచి పోయెను. మఱచిపోవనులేదు. నిన్న సుఖభిముగాఁ జేసినది నేడవి సులభముగా రాలేదు. దానికి సారధి “మొద్దు పిల్ల” వనెను. “నీ కేమి పనియా, పాటయా? ఇంటిలోఁ గూర్చుండి యది చేయించికొని తినియు, నిది చేయించికొని తినియు నీవును మీ నాన్నయు నొకట పెంచుకొన్నాడు. ఒకట స్వాధీనములో లేనివారు వేషమునకుఁ బనికిరాదు. నీవు పెద్ద యభి నేత్రిని కావలయునని నీ కున్నచో భోజన వియమము వలయును. కొంత శరీర వ్యాయామము కావలయును. ఇట్టిట్లని మోటుగా నామె యెఱుఁగు వంచెను. బాధ కలుగునట్లు బాహువులు మెదిచెను. లోడులు మెలికపడునట్లు జంఘలతోఁ జరణాధోభాగము పెడకు లాగెను. అప్పటికిని యీరులు సరిగా వంగలేదని మోకొలును, దోషయును బట్టికొని గుంచెను. వాసంతి తా నా బాధకు నిలువలేక కన్నీళ్లు పెట్టుకొని యొకసారి తూలి సారధిమీఁదఁబడి మెఱ కొనించికొనెను.

ఈ సర్వాభ్యుపసేకయు సారధి మనస్సుచేత నామెయందు గామమును బెంచుకొనుచుండెను. ఆ కామభివృద్ధి వట్టి మానసికముగ నే యుండెను. ఎంత మానసికముగా నున్నను వాసంతిని శరీరభివ్యాప్తికొంత యతినికేఁ దెలియకుండ జరిగెను. సారధి మహాకాముకుడు. అతని కామ మొక విలక్షణమయినది. అతనికి నిజముగా స్త్రీగతిమైన కామభావన యున్నదో లేదో తెలియదు. అతడు తుచ్చకాముని లోక మనుకొనును. అతడు స్త్రీతోఁ గలిసియున్నపుడు వాని కంటఁ గాముకుడన్నట్లు సారధి యనుకొనెడు. ఆస్త్రీయు ననుకొనదు. అతడు స్త్రీతోఁ గలిసియున్నప్పుడుకూడ, దాదృబృహాకాముక లక్షణములు ప్రవర్తించుచున్నప్పుడు కూడ నాస్త్రీయందు మనసా వైరాగ్యము నే భావించును. ఆ కామకత్వమును మనసులో నిందించుకొనుచుండును. ఆస్త్రీకి నభివృద్ధి కలుగవలయు ననియే యత డింతటి కామకలక్షణములను ప్రవర్తించును. కాని వాసంతి తా నిదివఱ కెఱిగిన కొన్ని వందలమంది స్త్రీలవంటిది కాదు. అతడు బుద్ధిపూర్వకముగ నీచస్త్రీసంగమును చేసినవాడు. యౌవనప్రథమదశావిర్భావ వేళ నతనికిఁ గామోదయము కలిగినది. అతడు తిన్మితి నెంచుకొనినాడు. తిన్మఁ జదువు లేదు. సంద్య లేదు. ఆస్తియంతయు నైపోయినది. ఏ దుష్టగ్రహబలమో తాను జీవితమును మరియొక గడుపుటకుఁ గాని, సుఖము లనుభవించుటకుఁ గాని తాను జన్మించలే దనుకొన్నాడు. ఎత్తిన యీ జన్మ కొనసాగించుటయే యతడు నిర్ణయించుకొనిన విషయము. పక్షేండ్లు నించుమించుగా నతనికి ముప్పదియేండ్లు వచ్చువఱకు నతడు స్త్రీసంగంమైన భావమును బరిహరించికొనెను. అది వానిని పట్టి పాలార్చినది. మరియొక కల స్త్రీ, నాగరకురాలైన స్త్రీ, సాంద

తెలుగు భాష

ర్యవతియైన స్త్రీ మోహమును వృద్ధిచేయును. వృద్ధిపడయిన స్త్రీ కామమునందు వైరాగ్యము కలిగించును అని యతడు నిశ్చయించెను. కామము జయింపరానిదిగా నున్నది. అందుచేత దాని నతిడు వెలుకరితగా జయింపవలెనని సంకల్పింపఁదొడఁగెను. అకలి యగుచున్నది. దానిని సుకుమారమైన, పరమ రుచికరములైన యాహారాదులచేదీర్చినచో జిహ్వకురుచియొప్పును. తుత్తుకంఠే జిహ్వ బాధించును. జిహ్వకురుచిని బెంచని, తక్కువపఱచెడి యాహారములు తల్పన్ని నారికములై తిందిమన్న యాశను గూడఁ దగ్గించును. అట్టిజే కామముని యతడు భావించెను. నీచస్త్రీసంగముచేత స్త్రీగతవాంఛ తగ్గిపోవును. కాని యతనికి దిగువతి మఱికోన్ని విషయములు తెలిసెను. నీచస్త్రీ యనగా నీచకుల సంజాత కాదు. అసభిజ్ఞాతరసభావ నీచస్త్రీయని. ఒకటి రెండుచోట్ల నతిడు తన నిశ్చయమును మఱచిపోయెను. నెలయొ రెండు నెలలో మిన్ను మన్ను తెలియక యాస్త్రీలే సర్వపరమార్థమన్నట్లు ప్రవర్తించెను. ఆలోచనము చేసి కొని తరువాతి మనసును విఱచుకొనెను. అరీతిగా నతిడు రెండు గెలుపులను గలిచెను. ఇప్పుడతనికి స్త్రీగతిమైన వ్యామోహమే లేదు. స్త్రీశరీరగతమైన యభిలాష లేదు. కాని యతని యాత్మ చిత్రిముగా సౌందర్యవతులైన స్త్రీలను తా నెప్పుడప్పుడు భావించుచుండును. ఆ సౌందర్యవతులైన స్త్రీలకూడ మనుష్యస్త్రీలు కాదు; అప్పరసలు, నాగకన్యకలు. ఈ భావమును దొలగించ వలయు నని యతడు కామదహనమును సంకల్పించెను. తాను మొదట వాసంతి కాని మఱి యేపాత్రిధారిగాని నాటకములో నెల్లు చెసినను దాను బట్టించుకొందలచలేదు. అభినయము సరిగా లేక పోయినను, వాచికము సరిగా లేకపోయినను దా నూఱకుండెను. నాల్గోజు లభ్యాసము చేసిన తరువాతి నత డొక యూహ చేసెను. “వాసంతియందు దా నాయప్పర స్త్రీలను, నాగకన్యకలను భావించవలయును పార్వతీదేవి సర్వజగదేక సౌందర్యరాశి. సర్వసౌందర్య జన్మభూమి. సౌందర్యమనగా నెట్టిది? వట్టి యవయవ విన్యాసము సౌందర్యమా? హేలామనోజ్ఞత సౌందర్యమా? సౌందర్యము దహవయవముల చాలనములో నధికముగా నున్నది. పరమసుందరముగా నున్నదన్న శిలాప్రతిమయొక్క సౌందర్యము శిల్పి యా ప్రతిమయందా గోపించిని భంగిమయొక్క చారుత్వముచేతఁ బ్రకాశించుచున్నది. కనుక వాసంతి వాసంతిగా నున్నచో నతిడు సంకల్పించినది పరిపూర్తి కాదు ఆమెకు సుందరములైన బహుభంగిమములు నేర్పి నాటకము నాడువేళ దాను వానిని భావించి తన జీవునిలో నున్న యా వాంఛ సం తియు నామెయందుఁ బుంజీభింపఁజేసి జ్ఞానఖడ్గముతో నొక్కసారి నఱుకవలెనని యతని సంకల్పము. వట్టి జీవితములో నాజ్ఞానఖడ్గము తిత్కలమున

లభించును. లభించకపోవును. నాటకములోఁ గథావిషయగతమై యాఖ్యప్రము ప్రత్యక్షమగును. దానికిఁ దన పూర్వపు భావనచేతఁ బదునువెట్టి యీ కాను లతను భేదించుట సుకరమని యతఁ డనుకొనెను. ఈ భావనాపరంపరలో నతఁ డొకసారి తక్కిన నాటకమంతయుఁ బూర్తికాకుండగ నే యాయంకము చివరి దాను నెఱిగిపోవుదు నేమో యని భావించెను.

ఇట్టిది యొక్క మహాసాధనానిశేషముగ భావించిన సారధి నిన్న లేడు. నే డేకాంతమో యేమో, వాసంతియొక్క శరీరావయవ విన్యాసము తా నెఱు గని యొకానొక యనుద్దిష్టమైన యాభిముఖ్యముగా భాసించుటచేతనోయేమో, తనయందు వాసంతి యుంచిన సంపూర్ణవిశ్వాసమును దీని యజ్ఞానముచేత శిస్య రించుటచేతనోయేమో, తనయందంతిర్నిరూఢమై దాగిపోనియున్న యొకానొక జీవలక్షణమైన స్త్రీవాంఛయొక్క సంపూర్ణ స్వరూపమునకు సమావిష్కృతి పరమయోగ్యస్థానము వాసంతియగుటచేతనోయేమో వాసంతి తన మెఱి కాగి లించుకొనగా నామెతోమ్ము తనవత్సలమునూర్వభాగమందానగా, దూలి తన మీదఁ బడుటలో నొక మనోహరమేల భాసించగా సారధిమనసు లిప్తార్థకాల మునఁ జెదిరిపోయెను. అతి డించుమించుగా నామెను మఱల గొగలించికొనెను. ఆమెను గాఢముగా నెదికత్తుకొని చుంబనము చేసెనువాడే. తల్లిప్రాచరవార్ధ భాగమున నతనికి మెఱకువ వచ్చెను. పెంటనే యతడు గ్రహించెను. ఆమెకు భంగములు నెప్పుడులోఁ దిచ్చరీరావయవగాఢ సన్నికర్షముచేత నతని ముసస్సులో నతనికిఁ దెలియకుండ స్త్రీగతివాంఛ నెఱుగుచువచ్చెను. ఆమె యిట్లు తనమెఱ కాగిలించుకొన్నప్పుడు సుఖ్యక్తముగా భాసించెను. పరమేశ్వరుడు తనయం దున్నాడు. లేనిచో నిన్నట్లు తను దొలగించుకొనుచు వచ్చిన పతిసము నేడు నిస్సంక్షేపము, పరిపూర్ణము నయియుండెడిది. జీవితాంత మతడు తాను తొల గించుకొనఁదగి డైయుండెడిది కాదు అందుకనియే తాను నీచ స్త్రీ సంగమము చేసెను. పదియేదియు దిన్ను బాధించును. బాధించలేదు. ఇది బాధించదనుట లేదు.

సారధి తాను కాగలించుకొనెను. ఆ కాగలించుకొనుట వాసంతి తూలి పడిపోవు నేమో యని పట్టుకొనుటవలె నటించి యామెను నిలవఁ బెట్టి “యింక చాలులే. ఇంక నీవు చేయలేవు. ఇంటికిఁ జూ” మ్మనెను. ఆమె పోలేదు. అక్క డనే యుండెను. ఇంక నతడు నేర్పవలయుననియు, మఱియు నతని గొగలించు కొనవలయు ననియు నామె యూహ గా గనిపించెను. ఆమె శరీర మొక మధుర స్వర్ణ ననుభవించుచుండెను. ఆమె యెఱి లామెకుఁ దెలియుటలేదు. బడలం తయు నది యెదో యొక రమణీయ మధురస్వర్ణ వాహినీతరంగ పరిప్లవముగా

భాసించుచుండెను. దాని స్వరూప మామెకుఁ బొడకట్టలేదు. ఆమె యట్లే నిలుచుండెను.

సారథి యిట్లూహించ వారంభించెను. స్త్రీ వాంఛ నిర్మూలించుటకు స్త్రీ సంపర్కము కావలయునా? తాను తనకు యావనము వచ్చిన తరువాతఁ బదుమాడు పదునాలుగేండ్లు దానిని నిగ్రహించెను. శరీరమునకు స్త్రీసంబంధము లేకుండు నిగ్రహించెనేగాని మనసుచేత నిగ్రహించ లేకపోయెను. ఒక్కొక్క జీవుని సాధన యొక్కొక్క తీటు. ఆ జీవునకున్న శరీరము వాని సంస్కారాను రూపము. ఒకనికి స్త్రీసంపర్క మున్నచో శరీర మార్గముగా నుండును. లేనిచో రోగగ్రస్తు డగును. ఈ శరీరగతి కామము శతసహస్రాధిక సంఖ్యాకము. తన శరీర మొక విలక్షణమైనది. ఇది నాల్గుదినము లన్నియు లేకుండు నుండఁ గలదు. నాల్గురాత్రులు నిద్రిలేకుండు నుండఁగలదు. తిన్నచో నొక్కసారి పది మంది తినునంత యన్నము తినఁగలఁడు. పండ్రెండు గంట లెత్తిన పాత దింప కుండు తోట త్రవ్వఁగలఁడు. మనసుతో సంబంధము లేని కామ మీ శరీరము నకుఁ గలదు. నిత్య బ్రహ్మచర్యులైన మహాత్ములు కలరు. వారి శరీరములు వారి తీవ్రవ్రతమున కనుకూలము లైనవి. నా శరీర మట్టివ్రతమునకు ననుకూల మైనదికాదు. శరీర గత శక్తియే మనుజుల నొక్కొక్కతీటుగా మలచును. ఒక పెద్ద మల్లుడు రెండువేల దండెములు తీయును; నాల్గువేల బస్కీలు తీయును; రోజునకు బదిమైళ్లు పరుగెత్తును. వాని శరీర నిర్మితి యటువంటిది. వాని శరీర మంతటి వ్యాయామమును దట్టకొనఁగలదు. మఱియొక డధిక వ్యాయామమును జేసినచో రోగగ్రస్తుడై నశించును. ఇట్లే యొకని శరీర నిర్మితి యోగానుకూల మైనది. మరియొకని శరీర నిర్మితి యోగమున కనుకూలమైనది కాదు. నా శరీర నిర్మితి స్త్రీసంబంధములేకుండు నా రోగ్యము కలిగియుండెడిది కాదు. నేను వైరాగ్యమును బొందివలయునన్నచో దానిని మనస్సుచేతనే సాధించవలయును గాని శరీరనిగ్రహముచేత సాధించలేను. నాకుఁ గలిగిన కామము స్త్రీ శరీర సన్నికర్షణచేతఁ గలుగును. దానిని పరిహరించవలయును. ఇంతకుఁ బైఁగూడ నా శరీరగతలక్షణములు కొన్ని దుష్టములుగా నున్నవి. వానిని వానిదారిని బోనిమ్ము. అది నాయెడ గుదియకొరదు. వాసంతి నాకు బిడ్డవంటిది. ఎవ్వరి యందును జలించని నా మన స్సీమెయందీ వేళఁ జలించినది. ఈ చలించుటకు గారణము రుక్మాంగద నాటకము పూర్వరంగమై భాసించుట. నా మనస్సే చిత్రముగా నున్నది. కొన్నాళ్లు తీవ్రవైరాగ్యముతో నుండును. మఱికొన్నాళ్లు లోకసామాన్యముగా నూహించుచుండును. దుర్యోగమువలన రుక్మాంగద నాటకమునాడు నా మనస్సు వైరాగ్యభావనలో లేదు. అందుచేతఁ దెలియని వాసంతి

యొక్క తెలియని ప్రవర్తనకుఁ దెలివినంటకట్టితిని. తగినంత యనుభవించితిని. ఈ దుష్ట నన్ని వేళ మిట్లు సంపాదించినది. ఆహా! దీని నివృత్తు గలిచితిని. ఈమె కేమియుఁ దెలియదు. శరీరగతాభిమానమును బసిదాని కీమెకు వదలలేదు. తన తండ్రి యీమెను స్త్రీ పురుష విభేదజ్ఞానముకూడ లేకుండఁ జెంచివాడు. ఆతండ్లు సంగీతము, భోజనము- మఱియొక భావన లేదు. తండ్రి కూతుల మధ్య జరిగెడి ప్రసంగమంతయుఁ బరవిషయమే. కాని లింగవిషయము కాదు. నేను తప్ప మఱియొక పురుషునితో నీమె దగ్గఱగా నపచిహ్నము నెఱుంగదు. ఈ పిల్ల మనోలక్షణములు చిత్రములు. మిక్కిలి తెలివికలది. పలువిషయము లాలోచన చేసికొనును. మిక్కిలి తెలివిగా నుటాడును. స్త్రీ పురుష సంబంధమైన ప్రశంస వచ్చినచో మొగము తెల్లవేసికొని చూచును. శరీరము దీమెకు నిచ్చులు వెన్నంటియుండును. ఆమె హృదయము పరుని గుణాదికములచేత నాకర్షింప బడకుండ నిత్యము కాపాడుచుండును. ఒక్క నా విషయములోననే ఆతడొకదైవ వహించెను. నన్నెఱింగినవాడు. నా హృదయరహస్యము లన్నియు దెలిసిన వాడు. నా స్వభావమును గాచి వడబోసినవాడు. నన్నొక్కని నతిడు వదిలి పెట్టెను. తనకు, నాకు భేదము లేదనుకొనెను. వాసంతికె దా నెట్లో నే నెట్లే యనుకొనెను. కాని యీభేద మున్నది. వాసంతి యతని కడుపునఁ బుట్టినపిల్ల. ఆ మహావిషయము జీవిత సర్వకాలము కామప్రవృత్తిని నిషేధించుచుది. నా యందట్లు నిషేధించెడి ముఖ్యకారణములైన జనకు డగుటయో, సోదరుడగుటయో లేదు. ఏమి మన్యుడు! నా దీరెండు ప్రదేశములను వదిలిపెట్టును. నీలై నచో బాణము వేయుటకు సిద్ధముగా నున్నాడు. ఈ మన్యుని దహించవలయును. అని సారధి వాని కోటకు సవాళేరు మతాబాలమందు తెచ్చిపెట్టితిని” యనుకొనెను.

వాసంతి యంతసేపును నివ్వెఱిపోయి సారధి వంకఁ జూచుచుండెను. అతడు తాను పలుకరించినను మాటాడునట్లు లేదు. కొంతసేపటికి గార్లు నొప్పులుపెట్టి ప్రక్కనున్న తాతయరుగుపైఁ గూర్చుండెను. అప్పటి కొక యరిగంట యైనది. వాసంతి యెందుకు నవ్వుచున్నా వని యడిగెను. సారధి “నీ పున్నావా” యని యడిగెను.

ఆ రాత్రిపూట వాసంతియు, దండ్రియు మాటాడుచుండేరి. వాసంతి తండ్రియొడల నెక్కువ ప్రేమ గలిగించుకొని యెక్కువగా మాటాడెను. అతనికి దగ్గఱగాఁ గూర్చుండుట, యతనిని మాటిమాటికి ముట్టుకొనుట యిట్లు చేసిచేసి చివటి కొక తెచ్చికొనిన పొంగులోఁ దండ్రిమెడ కాగిరించికొనెను. అసమయమున వాసంతి మొగము తండ్రియొక్క వీపునైపున కుండుటచేత

శిరీషు డామె మొగమును జూడలేదు. చూచినచో నే ప్రేమతో నామె కాగి లించికొన్నదో యా ప్రేమ యామె మొగములో లేదు. గాఢమైన యాలోచన యున్నది. ఏదో తనలోఁ దాను చూచికొనుట యున్నది.

తన్ను వాసంతి విక్కిలిగా ప్రేమించుచున్నదని శిరీషునకుఁ దెలియును. ఆమెకుఁ దానే సర్వస్వము. వాదించునప్పుడు తనకు వ్యతిరేకముగా వాదించుమగాని తన్నుఁ ప్రేమించినట్లు మఱియొకరిని ప్రేమించదని యతనికిఁ దెలియును. అతని కునస్సులో నతడు తన్నుఁ దా వంచించుకొనును. ఒక స్త్రీ భర్త నింతికంటె నెక్కువ ప్రేమించుట యసంభవము. తన్నట్లు ప్రేమించు తన కూతురు భర్తకు ప్రేమించ నేరేని. కనుక నామె తన్ను కదలిపెట్టి యెవని యందో మక్కువ పెంచుకొనదు. కాని వాసంతికిఁ దనయం దంత ప్రేమ ప్రేమ కాదు, ప్రేమ నావిద్యురింపఁజేయుట మున్నెన్నడును లేదు. ప్రేమకు రెండు దశలు. మొదటిది మనోగతమైన బీజదశ; రెండవది ప్రకటించుట యను నావి స్కూరదశ. తండ్రియందలి యామె ప్రేమ యొక్క మొదలి దశ సంపూర్ణము, నిరవధికమా నని శిరీషునకుఁ దెలియును. ఈ రెండవ దశ పూర్వ మెప్పుడును లేదు. రెండు దశలున్నప్పుడే ప్రేమకు సంపూర్తి. అట్లు తన మెడను గాఁగ లించికొన్న కూతును శిరీషు గాఢముగాఁ జేతులతో నడ్చుకొని యామె బుజ ముపై చుద్దిడుకొని యామె మొగమును బుజముపై నుంచి తీసి మార్దాఘ్రాణము చేసి తాను తన జీవితమంతయు దేవికొఱకు తపస్సుచేసెనో యా తపస్సు ఫల వంతమైనదని సంతోషించుచుండెను. అత డాయానందమును బట్టుకొనలేక “అమ్మా! కొంతెమునేపు సంగీతాభ్యాసము చేయుము. ఈనాటకాభ్యాసము చేసిన వారముదినములు నీవు సంగీతాభ్యాసమే నెఱవలేదు. ఈనాటకము రేప టిలోఁ బూర్తియగునులే, ఓపిక లేక పోయినచో వద్దు. ఎల్లుండినుంచి మొదలు పెట్టుదువుగాని. పండుకొని నిదురపోమ్మని వెలిపిపోయెను. వాసంతి తాను మంచముమీద బరుండెను. ఆమె యిట్లాలోచించ నారంభించెను: “నేను వా తండ్రిని గాగిలించికొంటిని. సారధిని గాగిలించికొన్నప్పటి యనుభూతికిని, దీనికి నేమి సంబంధము లేదు. ఈయన నాతండ్రి నన్ను గన్నవాడు. నే నాయన ప్రేమను, అన్నకునోభావమే ప్రబలముగా నున్నదిగాని వార క్తనాశములయం దెమియు మార్పులేదు. ఈ ప్రేమచేత నాశరీరములోని నెత్తురు కాంతముగానే ప్రవహించినది. అసలు నెత్తురు ప్రవహించుట మానివేసినదేమో యన్నట్లున్నది. ఈ కాగిలింతవలన నాలో జరుగుచున్న మార్పు బాగ్రతగాఁ జరిగిలించితిని. నాకు మార్పుమియుఁ గనిపించలేదు. ఒడలు చిల్లగా నున్నది. నామనస్సేమియు దొండబరపలేదు. ఇంతభాగుగా విచారించలేదు కాని సారధిని మాత్రముగాఁ

గాగిలించికొన్నప్పుడు నాశరీరములో నెత్తురు పగులులై తీసింది. నామనస్సు తన యన్న స్థానమునుండి లేచిపోవునా యన్నంత దుడుకుపడినది. కనుక దండ్రుని గాగిలించికొనుటయు, దండ్రునికొనినానిని గాగిలించి కొనుటయు నొక్కటి కాదు. ఇది శాంతమైన స్థితి. అది యశాంతమైన స్థితి. ఇచ్చట సుఖమున్నది. అచ్చట సుఖములేదు. లేదు కాని యది యెక్కువ ప్రియముగా నున్నది. శరీరములో నెత్తురు పగులులైత్రుటయు, మనసు దూకుటయు సుఖములు కావు కదా. కాని యదియే సుఖమనిపించుచున్నది. సుఖమో సుఖము కాదో మఱల నాయనుభూతి కావలయు నిపించుచున్నది. అదికొక నేనప్పుడు సారథి నేర్పిన భంగిమ లభ్యమిచ్చునప్పుడు శ్రమపడి యుంటిని. గంటగంటన్నర విశ్రాంతి లేని స్థితిలో నుంటిని. అందుచేత నెత్తురు పట్ట యెక్కియున్నది. ఆలక్షణమే గాగిలించికొన్నప్పుడు క్రొత్తగా నున్నదని యానోపించికొని పొర పాటుపడితి నేమో! అదియేదియో నిరూపించుకొనవలయును.

ఐనను నామనస్సిదియేమి ఈయంతః పరిశీలనమును మొదలు పెట్టినది. నాకు బుద్ధి తెలిసినప్పుడినుండి యిట్టి యాలోచన లెప్పుడును చేయలేదు ఈ యాలోచనలు దేనికి వచ్చుచున్నవి? సారథి మహానటకుడు. అతనినిచో నాకు గౌరవము, ప్రేమయు. అతడును నాతండ్రివంటివాడే. కాని యింతటి మనస్సేదో భేదమున్నది. ఆ భేదము నాకుఁ దెలియకుండా నా యాత్మ్య గుర్తించినది. ఆ నా గుర్తించుట నాకుఁ దెలియకుండా జరిగినది. అది తెలిసికొనవలయున్నది దీని యిప్పుడు జరుగుచున్నది.

ఆమెకు హఠాత్తుగా నొక యూహ కలిగెను. “నేను స్త్రీని. నాతండ్రియు, సారథియు, బుగభూ. ఈ స్త్రీపురుష భేద మేమిటి? పురుషుల శరీరములు వేఱు, స్త్రీల శరీరములు వేఱు. స్త్రీ ధ్రోవచోఁ గూతురు. పురుషుడైనచో గొడుగు. స్త్రీ ధ్రోవచో భార్య, పురుషుడైనచో భర్త. స్త్రీ ధ్రోవచో చెల్లెలు. పురుషుడైనచో నన్ను, ఎందు కిట్లన్నమైన నామములు?”

అనుకొనినంత నే యామె మనస్సులో నొక తిరుగుతల మెఱసెను. ఆమె కంతయు దెలిసిన ల్లయ్యెను. కాని యామె కేమియుఁ దెలియలేదు ఇన్నాల్లి సామాన్యమైన విషయమును దాను తెలిసికొనలేక పోయితిని యామెయే యాశ్చర్యపోయెను. తన సంగీతము, తన తండ్రి నాటకములు, తండ్రి తనకుఁ జెప్పెడు వేదాంత విషయములు; మఱి యేవిషయములు తనకుఁ దెలియకుండా నిన్నాల్లి విచిత్రముగా బ్రతికితిని యనుకొనెను. స్త్రీ పురుష విభేదములోఁ దాననుకొనిన వరుసల భేదమే పరమార్థ మని యామె యనుకొనినది. తక్కిన దేదియో తనకుఁ దెలియనిది కొంత యున్నట్లు భాసించెను. ఆమె

మనస్సున కది యేదియో తెలిసికొనకపోయినను నష్టము లే దనిపించెను. కాని తన కేదో మహావిషయము తెలిసినట్లు సంతోషించుచుండెను. ఒక్కటి గోచరించెను. తండ్రి కానివానిని గొగిలించికొనఁగూడదు. అది సుఖహేతువుకాదు. మఱియు నొక్కటి తెలిసినది. ఆ సుఖహేతువుకానిదనియందే మనస్సులగ్నమగుచున్నది. ఈ జీవు డసుఖమును వాంఛించుచుండునా? విచారించువేళ నసుఖ మనిపించుచున్నది. అనుభవవేళ నసుఖముగా లేదే? నేను సారథి మెడఁ గొగిలించికొనినపుడు నే నసుఖమును బొందిలేదు. సుఖమును బొందినట్లే యున్నది. మనసు గుడుకు పొందుటయు, శరీరమునందు రక్తము వేగముగాఁ బ్రసరించుటయు నసుఖముగా నేను వ్యాఖ్యానము చేసికొంటిని. అది నిజముగా నసుఖమైనచో మఱల నట్టి యనుభవము కోసము నా మన స్సెట్లు కోరుచున్నది? అది యసుఖముకాదు. సుఖమే. విచారణ చేసినప్పు డసుఖము విచారదశియందసుఖముకాని యనుభవదశి యందసుఖముకాదు. సుఖమైనది యుద్ధియదశిలందు సుఖముగా నుండువలయును. అందుచేత సుఖముకాదు. కాని సుఖ మనిపించుచున్నది. మన స్సల్లే లాగుచున్నది. అసుఖమైనదనియందు మనస్సు ప్రవర్తించును. ఇది త్రెంచరాని ముడిగా నున్నది. ప్రధానముగా నది శరీరము శ్రమపడ్డవేళ సారథి మెడ గొగిలించుకొనుటవలన జరిగిన విషయ మాశ్రమ పొందనిసమయ మునగూడనతినిని గొగిలించికొన్నచో నా సుఖానుభూతి కలుగునా? సారథి కాక మఱి యెవనిని గొగిలించికొనిన నట్లే యుండునా? అస లందఱి నెందుకు గొగిలించికొందుము? ఇతఁలు న న్నెందుకుఁ దాకుదురా? తండ్రి నే నే నాని కొని నెఱుఁగును. సారథి నానికొని నెఱుఁగును. ఈ భేదము తండ్రి మధ్య సారథి మధ్య విచారింపఁపనినదే కాని తదితఁలని విషయమున నాలోచించనక్కఱలేదు. చెపు సారథి నూఱక గొగిలించికొని పరీక్షించవలయును." అని యామె నిదుర పోయెను. మఱునాడు సారథి నామె కలిసికొనలేదు. అతని కోస మతని తోట లోనికి వెళ్లినచో నత డుండును. నాటకమునాటి ప్రాధున నతిథు రుస్తులు కుట్టించుకొనుచుండును. నాటకమునకు గావలసిన పరికరములు సంగ్రహించి కొనుచుండును. మఱల సారథిని గలిసికొనుట నాటక సమయములే.

ఆ రాత్రి తొమ్మిదిగంటలకు బంజివచ్చెను. తండ్రి కూతు లిస్తలు నాటక శాలకుఁ బోయిరి. సారథి యదిగఱకే వేసము వేసికొనెను. ఆమెకు వేసము వేయుటకు వచ్చెను. ఆమెకు ప్రసవల్క్మము లతిడే కలెను. మీ యొక చిత్రమైన కట్టు కట్టెను. మొగమున నొక విలక్షణమైన తిలకమును దిద్దెను. చెక్కుల యందు మకరీకాపత్రము లలంకరించెను. కనులకుఁ గాటుక పెట్టి కనుకలఁగుల నెమరు కఱతలమిడికిఁ బోవునట్లు గీతగీసెను. ఆ తిలకముమీద ఫాలభాగము

నుండి పాపటలో నడినెత్తివఱకుఁ గొట్టవచ్చు నెఱ్ఱనిరంగు రేఖగాఁ దీసెను. నుదురుమీద పాపటమీదఁ బొడిపొడిగాఁ గుంకుము చల్లెను. సన్నజాజుల దండలు తెచ్చి మణికట్టుల, శాహుదండముల, మెడలోఁ దానే యలంకరించెను. కట్టిన చీర సీలమండలమీద వ్రేలాడకుండఁ గుచ్చెట్లు వెనుకకుఁదీసి బిగించెను. తెల్లని వలిపెపుఁజీర. దానిపైన వెడల్పయిన సక్కి కుట్టిన పట్టా నడుమునందు బిగించెను. చీర బొడ్డుక్రిందికి లాగెను. గుండెనుండి నాభివఱకు నల్లని రంగుతో గీతగీసి దాని కిటువైపులఁ జిమ్ములు వెల్లెను. చీర నాభిదశమునకుఁ బైన లాగితోఁ గూడదని చెప్పెను. ఆమె వేసము నంతయుఁ బూర్తిచేసెను. తాను శివునివేసము తోడనే యుండెను. తన కా సంగతి తెలియక నీ విష్ణు డచ్చయుగా భార్యతి వలె నున్నా వనెను. అంతకుముందే శిరీషు డచ్చటినుండి యెచ్చటితో వెడలిపోయెను. అతడు తనకు వేసము తీర్చుచున్నంతసేపు వాసంతి యతని నేర్పునకు నిష్క్రమింపుచుండెను. అతడు తన జడయే యూడదీసి యొక విలక్షణమైన చుట్ట జూట్టెను. తాను ముండట నొకయద్దము వెనుక నొక యద్దము పెట్టి యాచొక్కెమును జూచుకొనెను. అందులో నాల్గయిదు జడలున్నవి. ఏదో సింహముఖమువలె నున్నది. తనకు సారధి గంటసేపు వేసమును వేసెను. ఆ వేసములో దన్నుఁ దా జూచుకొనఁగాఁ దనకుఁ దా నామె లోకోత్తర సౌందర్యవతి యనుకొన్నది. తన యందుఁ దన కొక యనురాగము కలిగినది. ఈ సౌందర్యము సంపాదించిన వాడు సారధి. ఆతనిమీద ననురాగము కలిగెను. ఆ సమయములోననే పూర్వ రాత్రునుఁ దనకుఁ గలిగిన సంకమాము యొక్క నివృత్తి చేసికొనవలయు నన్నది. తండ్రి లేడు. తాను శ్రమపడలేదు. తనకు వేసము వేయుటలో సారధి శ్రమపడవలయును గాని తా సంతిసేపు కుర్చీమీద సుఖముగా గూర్చుండెను. ఆమె తన గుండియను ఒరీక్షించుకొనెను. గుండె కొట్టకొనుట సహజముగా నున్నది. సహనముగా నున్నది. సారధియందుఁ దనకుఁ గలిగిన యనురాగము తానింత యందకత్రెగాఁ గనిపించుట కతడు హేతువగుటయే కాని మఱి యేమి యు లేదు. తండ్రి తన కొక వెలగల చీర కొన్నచో మనసునకుఁ గలిగెడు సంతో సము తన కిప్పుడు కలిగినది. వాసంతి తన వేసము వంకఁ జరకొయించి చూచుచున్న సారధి కెదురుగా నిలచుండి, నిన్న సాయంకాలము తా నభ్యాసములోఁ జేయలేని భంగిమను బట్టుటకుఁ బ్రయత్నించెను. వంపులేకుండ నా భంగిమ వచ్చెను. వాసంతి యట్లు నిలచుండి సారధి “నిష్ఠ డెట్లున్నా”నని యడిగెను. అత “డచ్చయుగాఁ భార్యతివలె నున్నా”వనెను. వాసంతి “సారధీ! నీవేసమును నీవు జూచికొనలేవు. నీ వద్దముగా శివునివలె నున్నావు” అని యతనిని గాఢముగాఁ గొగలించికొనెను. సారధి దిక్పాంతు డయ్యెను. “ఇదియేమి? నే నీమె

కేదియుఁ దెలియదనుకొంటిని. ఈమె తెలియనిదికాదు” అనుకొని నవ్వుచు నామె చేతులు విడిచి, “నే నచ్చయుగా శివునివలె నున్నచోఁ గొగలించుకొనవలయునా? ఈ నాటకములో శివపార్వతులు కొగలించుకొనరు” అనెను. వాసంతి కొంచెము దూరముగా నిలుచుండి తినిలోఁ దా నాలోచించుకొనుచుండెను. సారథి యామెను జూచి, యామె పరిష్కంగసుఖ మనుభవించుచున్నదనుకొనెను. అతని మనసులో తాయెడ నెను. అపుడు వాసంతి యిట్లనెను: “ఇది పార్వతి శివునిఁ గొగలించుకొనుట కాదు. వాసంతి సారథిని గొగలించుకొనుట” యనెను. ఆమె యనదలచుకొన్నది యిదికాదు. “వాసంతి తన తండ్రికొని యింకొక పురుషుని గొగలించుకొనుట” యని యామె యనవలె ననుకొన్నది. ఆమెకుఁ దెలియకుండ ‘సారథి’ యన్నమాట వచ్చెను. సారథి వెంటనే యీదోషము నరికట్టదలచెను. “తల్లీ! స్త్రీ పరపురుషునిఁ గొగలించుకొనరాదు.”

వాసంతి-పరపురుషు డనగా నేమి?

సారథి-భర్తకానివాడు.

వాసంతి-భర్తనుకొగలించుకొనవచ్చునా?

సారథి-భర్తనే కొగలించుకొనవలయును.

వాసంతి-తండ్రిని గొగలించుకొనరాదా?

సారథి-వాసంతీ! నీకుఁ దెలిసి యడుగుచున్నావా? నీవు దెలియక యడుగుచున్నావా?

వాసంతి-“తెలియుట యేమి, తెలియకపోవుటయేమి? ఏమి తెలియవలయును? అధీ! నాకొక యనుమానము కలిగింది. అది నివర్తించుకొనుట కడుగుచుంటిని. దీనిని గుఱించి చాలఁ జెప్పవలయును. అదిగో గంట కొట్టి నాడు. నేను వెంటనే రంగభూమి కవతరించవలయును. రేపో యెల్లండియో వచ్చి యుడిగెదను. నీకు నాటకమైన మఱునాడు పిచ్చియొక్కను. తోటలో నుండవు. తే పెచ్చటికిని జోకుము.” అని రంగభూమి కవతరించెను.

అంతవఱకుఁ గొంతెనాటక మయ్యెను. ఇంద్రుడు తారకుని బాధలు బ్రహ్మతోఁ జెప్పట, బ్రహ్మ శివునియొక్క లేజమే తారకుని వధించవలయు ననుట, ఇంద్రుడు మన్మథుని బంపించుట యైపోయెను. ఈ యంకమున నారదుడు హిమవంతుని దగ్గఱకు వచ్చెను. అపుడు పార్వతి కూడ హిమవంతునిదగ్గఱ నుండును. ఇతి కొంతెము పెద్ద యంకము. అప్పటికే రాత్రి పన్నెండు కాశిచ్చినది. దీని తరువాతి యంకములోఁ గాని శివుడురాడు. సారథి యట నిలుచుండి యాలోచించుచుండెను.

“నానంతి కది తనమిది ప్రేమకాదు. ఆమెకు లోకజ్ఞానములేదు. లోకజ్ఞానము లేకపోవుటయేమి, లోకజ్ఞానము కావలసినంత యున్నది. స్త్రీ పురుష విభేదపరి జ్ఞానము లేదు. ఆమెలోని యావనము తా నాయావన మెందులకో వెదకికొను చున్నది. లోకములోఁ జండెండెండ స్త్రీకే యభావము కలుగుచున్నది. అది వారికి సహజముగాఁ గలుగుట కాదు. వారి పెంపకములో వారి చుట్టు పట్ల జరిగడి పరిస్థితులలో నాభావము వారికిఁ బెండలకడనే కలుగుచున్నది. ఆ భావము వారిని వీరిని జూచి నేర్చుకొన్నది గాక సహజావిష్కృతి పొందునట్టి పెంపకము. శరీషుడు పెంచివాడు. పదునాఠేండు దాటుచున్నచి, మంచి పోషణగల పిల్ల. ఊహాళానియైన బాలిక. తండ్రివలన హువివయములువిన్నది. తండ్రి చదివిన విషయములు తానును దండ్రీయఁ గలిసి విచారించుటచేత నూహాళి కై యెక్కువైనది. ఈ స్థితిలో నున్నది. నన్ను ప్రేమించుట లేదు. నన్నెందుకు ప్రేమించును? ఆమెయే యన్నదికదా. నీవు నా తండ్రివంటి వాడవని. ఒడికితిని. ఆమె మనస్సులో నేదియో యూహయన్నది అది యెదో రేపు చెప్పను కదా” యనుకొనెను. శరీషుడు మఱల రాలేదు. అతడు తన కూతు వేషము వచ్చునని పోయి సామాజికులలోఁ గూర్చున్నాడు. వెనుకటి యంకము పూర్తిఅయినంత తెఱ వ్రాలినది. మఱలఁ దెఱవెత్తుటకుఁ జాలజాగై నది. ఈలోపుగా నతడు సామాజికులను ఒకిలించుచుండెను. ముందువరుసలో దొరగారు కూర్చున్నారు. ఆయన కెడమనైపున రంగవాధము కూర్చున్నాడు. కుడినైపున నర్జునరావు కూర్చున్నాడు. క్లబ్బులోని సభ్యులెఱు నుండిరి. కిరీటి తన ప్రక్కనే కూర్చుండెను. ఉమాపతి యెప్పుడును ముందటి నేలమీద గూర్చుండును. అతనివంకఁ జూచి శరీషుడు నవ్వెను. ఆయనయు నవ్వెను. వారి పరిచయమున కొద్దంతమును నదే. వెనుకటి నేలలో నెవ్వరునులేరు. పదిపదేను మంది కూర్చుండిరి. సభలో టిక్కెట్లకొని వచ్చినవాడు కనిపించలేదు. తీర్థన రావు వేషము వేసినప్పుడు ముందు చెనుక నేలు కిలకిలలాడిపోయెను. శరీషు డవధానికోసము నెదకెను. ఆయన యెక్కడను గనిపించలేదు. అర్జునరా వీనాల కమును జూచుటకు వచ్చుట యందఱకు నాశ్చర్యముగా నుండెను. అస గా నర్జునరా వంతటివాడు తా నీ నాటకమును జూచుటకు రాడు. అతడు మంచి వాడు కనుక వచ్చెను.

తెఱ యెత్తబడెను. హిమవంతుడు గూర్చుండెను. ఇదివఱకు నతిదేష్టుడు వేషము వేయలేదు. అతి డాఱడుగులకంటె నెత్తయిన మనిషి. అతని మొగ మున కెఱ్ఱని క్షరం గుండెను. తక్కిన శరీరమెల్ల గ్రిండెంతియో వదులుగా నున్న తెల్లని బురఖా తొడిగికొనెను. అతడు కూర్చుండడు. ఎప్పుడు నిలుచుం

డియే మాటాడును. తలమీద నొక తెల్లనిపాగా ధరించెను. ఆపాగావైన మూడు కోసలుండెను. నారదుడు వచ్చెను. ఇంతలోఁ బార్వతి వచ్చెను. ఆ పార్వతి సారధి చెప్పినట్లు నడచుచువచ్చెను. జనమంతయు గరాస్ఫాలనములచేత సభిసంతయు మాత్రోక్తునట్లు చెసిరి. నారదుడు కాని పార్వతికాని మాటాడునప్పుటి యభినయము తీర్చినట్లున్నది. వివాహము పేరు చెప్పినపుడు వాసంతి లజ్జాభినయము చేయుచు నొక భంగిమలో నిలుచున్నది. ఆమె యావేసము, నాసాందర్యము, నా యభినయము దొరగారి గుండెలో శూలములవలె గ్రుచ్చుకొనెను. “మీరా యమ్మాయి యెంతి యందగత్రయో పూర్వము సరిగాఁ జాడలేదు దొంగారూ” అని రంగనాథము చెప్పిన మాట యెంత నిజము!

ఆ రంగ మైపోయినది. అర్జునరావు రంగనాథము బలవంతముచేతఁ బిచ్చి నాటక మొకదానిని జూచుటకు వచ్చితి ననుకొనినవా, డింతవఱకుఁ బిచ్చి నాటకమునే చూచుచుంటి ననుకొనినవాడు తాను కదలిపోయెను. సారధి తక్కిన పాత్రలను గుఱించి, తక్కిన రంగములనుగుఱించి తాను శ్రద్ధ తీసికొనలేదు. ఈ రంగము, తాను వచ్చు తరువాతిరంగము వీనిని గుఱించియే శ్రద్ధ తీసికొనినాడు. ఆ సంగతి యెవరికిని దెలియకు. తెలిపడినది. సభలో నా రంగముయొక్క తీర్పునుగురించి, వేసములనుగూర్చి, వాసంతియొక్క యభినయమునుగూర్చి ప్రక్కవానితో ననినవాడులేదు. నారదుని వేసము విలక్షణముగా నుండెను. చారదునకు, హిమవంతునకు నొక్కటియే భేదము. నారదుడు వేసికొనిన తెల్లని యంగీ క్రిందఁ బాదములు కనిపించుచుండెను. నారదునకు గడ్డములు, మీసములు కలవు. తెల్లని గడ్డము, తెల్లని మీసము, తెల్లని జడలు. హిమవంతునకు గడ్డము మీసములు లేవు. హిమవంతుడు వేసికొనిన యంగీ నేలమీదికిఁ జాలభాగము వ్రాలి తొమ్ముకడనుండి వ్యాపించి నేలమీదఁ జాలదూరమునందు గుండ్రముగా నుండి పర్వతాకారము వచ్చినట్లుండెను. నారదుని వేష మట్లుండునని యెవ్వరి నుకొనలేదు. క్రొత్తగానున్నది. వారికిఁ దెలియలేదు.

తెలిపడిన తరువాత భరిషు డుమాపతిదగ్గఱకుఁ జోయి కూర్చుండెను. “అది యేమండీ! నారదుని వేష మట్లు వేసెను” అనెను. ఉమాపతి నవ్వి యూరకుండెను. భరిషుడు మఱలనడుగ గా నుమాపతియిట్లనెను: “నారదుడు దేవర్షి. సర్వశ్వతుడు” మఱల దెలియెత్తఁబడెను. రంగము చిత్రముగ్నానలంకరింపఁబడెను. అది యడివిగా నుండెను. సారిధి తన తోటలోని మొక్కలు తెచ్చి యచ్చటఁ బెట్టి నట్లున్నాడు. సారధిముందుగూడ మొక్కలున్నవి. అవి కొన్ని చిన్నవి, కొన్ని పెద్దవి. వాని నేర్పాటుచేసిన పద్ధతి యభినయించువారి యభినయము సామాజికులకు దృష్టినిరోధము లేకుండఁ గలిపించును. సారధి పులితోలు కట్టలేదు.

మొదలలో బాములులేవు. జటాజూటమునందు గంగవలె బొమ్మపెట్టలేదు. గంగ మాకుచున్నట్లు కనిపించుటకుఁ బ్రయత్న మే లేదు. శరీర మంతయు నెఱ్ఱని వన్నియ పూసికొనెను. కంఠముమాత్రము నల్లగా నుండెను. మొగమునం జేమి రంగులకలిపి పూసికొనెనో చూచెడివారికి మహాశివుని జూచినట్లుండెను. ఘాల మునందు గన్నుండెను. కనుతొప్పలు పైతొప్ప వెండ్రుకలు శిష్టముగాఁ గనిపించుచుండెను. అదియెడో వేసి కట్టినట్లున్నాడు. జడలెఱ్ఱగా నున్నవి. బంధింపబడియున్నవి. యోగదండముమీద వ్రాలి పద్మాసనము వేసికొని సమాధి స్థితుడై యున్నాడు. అందఱు కాశ్చర్యము కలిగెను. శివు డెఱ్ఱనివాడా యని శరీరపు డామాపతి నడిగెను. డామాపతి “యీశివుడు తపస్వి. అతని తపోగ్ని జడల యందును శరీరమునందును వ్యాపించి యెఱ్ఱపడె”నని చెప్పెను. పార్వతి వచ్చి నది. వీరి యిటువురి నడుమఁ బ్రక్కతెఱలలో మనస్కంధుడు బాణమెక్కువెట్టి నిలుచుండెను. వాసంతి పోయి శివునివద్ద మోకరించి కూర్చుండెను. శివుడు కన్నుల దెఱచెను. ఈమె పూవులబుట్ట. శివుని కందించెను. అప్పుడు బాణముపడెను. అట్లు ధిక్కముగా గూర్చున్న సారథి యొడలి యెఱ్ఱతనము సర్వము మాటిపోయెను. జడలు తెల్లపడెను. అతని శరీరమునందున్న ప్రత్యంగుళ సహస్రాంశముమేఱి శరీరము పులకరించెను. ఆపులకరించుట సామాజికుల కందఱకుఁ గనిపించెను. ఆయెఱుపంతయుఁ దెలుపెట్లయ్యెనో యెవరికిని దెలియలేదు. పూవు బాణము రివ్వన శివునిమీదఁ బడుట కనిపించెను. మహర్షి వమిశునుస్సు వంటి ధనుస్సుచేసి పూవుగా బుట్టపెట్టి దానినిండ దెల్లని బుక్కము పోసి యాబుక్కామంతయుఁ దన తలమీద, శొడలిమీద లిప్తలో నెట్లు వ్యాపించు శోయట్ల బాణమును వేయుట మనస్కంధుని వేసము వేసినవానికి సారథి వేర్పెను. అది యెవ్వరికిని దెలియదు. కడచిన పదునేను దినములనుండి యర్ధరాత్ర మున వాని కది వేర్పెను. వాని కాయభ్యాస మిచ్చుచున్న సహాయములలేదు సారథి కింత ధనుర్విద్య యెట్లు తెలియునని యా మనస్కంధపాత్రధారి యాశ్చర్య పడుచుండెను. సారథి కాగితములతో నా పువ్వు నట్లు తయారు చేసెను. ఆ పూవు తన జడమీద బడినంతనే తాను సమగ్రీవానాభిదేహుడై కూర్చున్న పృథాబుక్కామంతయుఁ దన జడలమీదఁ దన యొడలిమీద సంపూర్ణముగా గ్రుమ్మరించును. పూవురేకులలో మిగులనే మిగులదు. అది యెట్లు చల్లుకొను నా కాగితములో నతడు మడచిన మడుపులు వా నడుమనడుమఁ బోసిన బుక్కాము తన సర్వశరీరముమీదఁ బడునట్లు మలచెను.

సారథి కనులు పెద్దవిగాఁ దెరిచి పార్వతివంకఁ జూచెను. వాసంతి భయపడెను. ఆమె వెనుక వెనుకకుఁ పోయెను. శివుడు కదిలలేదు. కదిలెను, ప్రక్క

చూపు చూడలేదు. చూచెను. నవ్వలేదు. నవ్వెను. అది యేమి యభిసయమో యెవ్వరికిని తెలియలేదు. ఎవ్వరికిని గుటకపడుటలేదు. అందఱు నొకటిగాఁగిరి. తిలో నుండిరి. సారథిలో నేదో మార్పు వచ్చినట్లున్నది. తెలియలేదు. కాదనుటకు వీలులేదు. ఔ ననుటకు వీలులేదు. ఇంతలో నదివరకే సారథి శిథిల సమాధి బంధుడైనాడు కాబోలు, నప్పుడెవ్వరును గుర్తించలేదు. ఇప్పుడు మఱిల నేహమును నిక్కించెను. ఆ నిక్కించిన పద్ధతి యెట్టిదో యతని శరీరము మఱిల నెఱ్ఱబడెను. తల కదలించెను. జడ లెఱ్ఱవడెను.

ఆ బుక్కా మంటుకొను, నంటుకొడు. సారథిదానిని తెచ్చెను. దానిలో నేదియో కలిపెను. ఆ యూరి పాఠశాలలో నొక ప్రకృతిశాస్త్రోపాధ్యాయుడు కలడు. అతడు పదార్థ తత్త్వాభిజ్ఞుడు. అతనికి, సారథికి బాల స్నేహము. అతని దగ్గఱ నిట్టిని సారథి తెలిసికొనుచుండును.

శివుడు నాల్గు వైపులఁ బరికించి చూచెను. ప్రక్క తెఱలోఁ బ్రత్యక్షబీజ పాదుడైన మన్మథుడు కనిపించెను. శివుని నోటివెంట హుంకారము బయలు దేఱెను. సారథి తన ఫలమునందు నొక్కెను. ఫల సేత్రముయొక్క కను తెప్పలు తెఱచికొని లోనుండి మన్మథుడున్న తావున కెఱ్ఱని యొక తీగ వ్యాపించెను. సభికు లందరు దీనిని జూచుచుండిరి. కన్ను తెఱవైపునకు మఱిల సరికి నదృట యెఱ్ఱని మహాగ్ని మండుచుండెను. తెఱలోనుండి హా హా యని కేకలు వినిపించెను. వెంటనే తెఱపడెను. తరువాత నైదునిముసములు గడచినవి. మఱిలఁ దెఱ లేవలేదు. లోన సారథి తన కంటినుండి మంట వెలికివచ్చినట్లు నటించిన సమయమునందే కూర్చున్న పీటమీదినుంచి క్రిందఁబడెను. వేషధారు లందఱు చుట్టుమూగిరి. వాసంతి వచ్చి యాదుర్దాపనుచుండెను. లోపల నెదో యాపద కలిగినట్లు సామాజికులకుఁ బొడకట్టెను. కారణమేదియో తెలియ లేదు. కిరీటి, శిరీషుడు, నుమాపతియు లోనికిపోయిరి. ఉమాపతి యందఱును దొలగుడనెను. సారథిని తెఱవెనుకకు దీసికొనిపోయిరి. ఉమాపతి ముక్కుక్రొ వులకడ వ్రేలు పెట్టి చూచెను. ఉపిరాడుచున్నది. గుండెమీదఁ జేయివైచెను. నాడిచూచెను. నాడిలో దోష మేమియులేదు. అందఱును వెల్లిపొండనెను. సారథి వేషము వేసికొనుటకు నది యొక చిన్న గది. ఉమాపతి తలుపువేసి సారథి చెవిలో నేదియో చెప్పవారంభించెను. రెండు నిముసములు గడచిన తరువాత సారథికి స్మృతి వచ్చెను.

సారథి-ఏమైనది?

ఉమాపతి - సారథీ! నీవు నాదగ్గఱ నేర్చుకొన్నవాడవు. నీకు సిద్ధి కలిగి వది. నా కీ జన్మకు గలుగదుకదా, పది జన్మలకుఁగూడఁ గలుగదు.

సారథి-నేను నిద్రపోలేదు, నా శరీరము క్రింద బడ్డది. నాకు దెలియును. ఉమాపతి-నాకును దెలియును.

సారథి-సామాజికులలోఁ బెద్దధ్వనిగా నున్నది. సామాజికులు వెళ్లిపోలేదా? నాటక మైపోయినదికదా!

ఉమాపతి-నీవుపోయి చెప్పవలయును.

సారథి-మూడవ కన్ను తీసి జడలు తొలగించి తొందఱ తొందఱగా ధోవతి కట్టుకొని చొక్కా తొడిగికొని ముండితేలెఱ త్రోసికొని రంగధూమి యొక్క పరమపురోదేశమున నిలుచుండెను. సామాజికులందరు నిశ్శబ్దముగా నుండిరి. సారథి రాజాగారికి, సర్జనరావునకు, రంగనాథమునకుఁ నమస్కరించెను. రంగనాథము తల్పిబృహద్యైను. అతఁ డిట్లనెను: “అయ్యా, నాటక మైపోయినది. ఇది కొమదహానము. రతీవిలాపము నే నిందులోఁ బెట్టలేదు. విదో యభినయించితిని. ఇది వాటకము కాదని నాకు దెలియును. మీరు తమింపవలయును. ఇంక మీ రింటికి బోవచ్చును. తమించుడు. నెలవుతీసికొందును.” సభాసదులు జాప్యముగా లేచి యొకరొక్కరే వెడలిపోయిరి.

ఆ మఱువాడు క్లబ్బులో దీర్ఘచర్చలు ప్రారంభింపబడెను. “అది యేమి నాటకము? అందులోఁ గథయులేదు, పాడునులేదు. ఇప్పుడు నాయకుడా. అతఁ డొక్కమాట మాటాడినది లేదు. మన మతడు నటించెనని యనుకొనవలయును.

“ఆ వాసంతి లేకపోయినచో నాటకమంతయు బగ్గముపాడు. ఆ హిమ వంతు డెదియేమి? నారదు డెది యేమి? నారదుడు వీణ లేకుండ నుండునా? ఆ తెల్లని బురఖా యేమిటి?”

“అన్నిటికంటె హిమవంతుడురా. మనము కొండ నిలుచున్న దనుకొనవలయును. నెత్తిమీదఁ గిరీటము చూచితివా? ఒకటి పెగలెన్టు. ఒకటి కాంచిన గంగ. ఒకటి కైలాసము. అంతయు ధ్వనిమయము. ధ్వని లేని ధ్వని.”

“అర్జునరావుగారు సభలో నుండగా నే మొగము పెట్టుకొని యా నాటకము వేసినాడు? తా నిదివఱ కీయూరిలో నటకుడు. ఆ రోజులు వెళ్లిపోయినవి”

“మన క్లబ్బు సభ్యులు లేకపోయినచో నాటకము జూచెడివాడులేదు. గొప్ప సమాజమున కాడెడివాడు. కుర్చీలకు బెంచీలకు. నిజానికి ఆనాటకము జూడదగిన వనియే.”

“ఇటువంటి ప్రదర్శనములు నెలకు నాల్గు జూచినచో మన మిచ్చు నెల సరి చందా యాఱురూకలును నిచ్చుట మానివేయవచ్చును. అసలీ నాటకము నకు మనకు ముదరా రావలయును.”

ఇట్లునుకొనుచుండగా రంగనాథము, నర్జునరావును వచ్చిరి. వారు వచ్చిన తరువాతఁ గూడ నీ విమర్శన మిట్లే సాగెను. రంగనాథము నవ్వును. ఆనవ్వులో ననే యనేకాద్ధములు. సారథి వ్యర్థుడని యొక యర్థము. వారన్నమాట నిజమే యని యొక యర్థము.

అర్జునరావు మాట్లాడలేదు. ఎవ రేది చెప్పినను దల పంకించి యూరకుం డెను. తమ విమర్శల కన్నింటికి నర్జునరా వంగీకరించివా డనియొక, బెద్దమనిసి తాహాకు భంగమని సమాధానము చెప్పడనియు నందరనుకొనిరి. అందులో నొకరు డర్జునరావును గ్రుచ్చిగ్రుచ్చి యడిగెను. “మాకు నాటకములోని మెఱుగులు తెలియవు. మీరు తెలిసినవారు. మేము బాగుగా నుండలేదని యనుకొనుచున్నాము. మా యభిప్రాయములు నిజమా, యబద్ధమా మీరు చెప్ప”డనెను. అర్జునరావు కొంత సే పాలోచించి “యా నాటకము నాకును సరిగా నర్థము కాలేదు. మఱికొంత యాలోచించి చెప్పెద” ననెను. మఱియొకడు “సారథి గొప్ప నటకుడగునా కౌదా” యని యడిగెను. “అర! అతడు నోరే తెరువలే దాయె. అర్జునరావుగారి సేమి చెప్పమందువురా” యని యింకొక డనెను. ఇట్టి మాటలతో సోపాయెను. మొత్తానికి సారథి యెందుకుఁ బనికిరానివా డనియే నిర్ణయింపబడెను కొందఱు రంగనాథముతో “కవీశ్వరా! బలే మంచి నాటక మాడించితివయ్యా!” యనిరి. నాటకమున కవధాని రాకపోవుట యవధాని వివేక ముగా వ్యాఖ్యానము చెయ్యబడెను. మఱియొక డిట్లనెను. “తెఱ దిగినతిరువార రంగములోఁ బెద్ద గందరగోళము జరిగినది. మీకుఁ దెలియునా” యని యడిగెను. అందఱు “సేమి జరిగినది,యేమి జరిగినది చెప్ప”మనిరి. అతడు తనకు దెలిసి చెప్పట కిష్టములేనివానివలె గొంతవడించి “వాసంతిలంఁడి శిరీషుడు లోనికిఁ బరుగెత్తెను” తెలియ లేదా”యనెను. వివరలె నన్నయారె యందఱునుఁ దలనూపెను. అందఱు వ్యగ్రముగానుండగా నత డిట్లనెను: “ఆమె పార్వతీయట. తాను శివుడట. అదే యల్లరి. ఆమె పెద్దిగా నటచినది. నాటక సమాజములోని వారందఱు వచ్చి చూచి సారథిని జీవాట్లు పెట్టిరట. అప్పుడు శిరీషునకుఁ గోపము వచ్చెను. అందఱు సర్ది పంపించిరి.”

అందఱు ముక్కుమీద వ్రేలిడికొనిరి. “ఇటువంటివారు నాటకము లాడుట వలననే నాటక సమాజములకు మండ్రిద లేదు. అర్జునరావుగారి వంటి నీతి మంతుడు, మర్యాదస్థుడు, శీలవంతుడు నాటకములు వేయవలయుఁ గాని యీ సారథిని మన మెఱుగమా? విశాలాక్షి పూటకూళ్ల బనయే దానికిఁ బ్రబలసాక్షి. ఆ మాఘుడున్నాడే శిరీషుడు - వానికి బుద్ధిలేదు. గాయకురాలిచేత నాటకము

లలో వేషము వేయించుట యేమి? ఇంక నానితో జచ్చినను మఱల వాసంతి వేషము వేయదు."

సరిగా నా సమయమునకే వాసంతి సారథి తోటలోనికి వెళ్ళెను. సారథి యెంటరిగాఁ గూర్చుండెను. సారథి యిట్లనెను. "నీ కోసము కూర్చున్నాను. నేను తిపద జ్యేష్ఠును. నా కాలిలో గుండపెట్టుచున్నది. నీవుండునున్నానిని యెద్దటికిని బోలేదు."

వాసంతి - సరే, మంచి పని చేసితివి.

సారథి - నా కేదియో చెప్పెదనంటివి కదా? వాసంతీ! నా మాట విని నీవు తొందఱగాఁ బెండ్లి చేసికొనుము.

వాసంతి - మా నాయనగారు నన్ను పెండ్లి చేసుకోవద్దందురు. పెండ్లిచేసి కొన్నిచో నా సంగతి విషయ నశించిపోవునట. పెండ్లి చేసికొన్నను భర్తను ప్రేమించుటయే కదా. ఆ ప్రేమ యంతయుఁ దండ్రిమీదనే చూపించవచ్చును.

సారథి - తండ్రిమీదఁ జూపించు ప్రేమ వేఱు, భర్తమీద జూపించు ప్రేమ వేఱు.

వాసంతి - అది యడుగుటకే వచ్చితివి. ఆర్య! రాత్రి నీవు భర్తను దప్ప మఱి యెవ్వరిని గౌగిలించరాదన్నావు తండ్రిని కూడ గౌగిలించికోసందా?

సారథి - తండ్రి నెవ్వరు గౌగిలించుకొనరు.

వాసంతి - మొన్న రాత్రి నేను గౌగిలించుకొన్నానే?

సారథి - ఊరకే గౌగిలించుకొనవచ్చును.

వాసంతి - ఊరకేకా?

సారథి - అది యట్లంచుము. మొన్న రాత్రి నీవు నన్ను గౌగిలించుకొంటివి. ఎందుకు గౌగిలించికొంటివో నాకుఁ జెప్పెదనంటివి. ముండఱ నది చెప్పము.

వాసంతి - సారథీ! ఓనిని గుఱించి మొదట నాలోచించినప్పుడు నాకు వట్టి తెలిసికొనవలసివ సంగతిగా గనిపించింది. తరువాతఁ దరువాతి నాకుఁ గారణము తెలియకుండు సిగ్గువేయచున్నది. నన్ను నీవును, నాన్న గారును తిప్ప మఱి యెవ్వరును దాకరు. నాన్న గారు, నీవు నా బుజామీదఁ జేతులు వేయుదురు. నన్నానుకొని నడుతురు. నీవు నన్నానుకొని నడుచినపుడు నాకుఁ జాల సరదాగా నుండును. మొన్న నీవు నాకు భంగిమలు నేర్పునపుడు నే నెనిమిదయి నీమెడ గౌగిలించుకొంటిని. నీవు మఱలఁ గౌగిలించుకొన్నావు. ఆ సమయమున నాయొకరిలోని నెత్తురు పరువెత్తింది. నా మనస్సు దూకింది. దాని స్వరూపమును విచార

రించినాను. నాన్న గారిని గొగిలించికొన్న గూడ నల్లై యుండు నేమో యని యాయనను గొగిలించికొంటిని. అట్లు లేదు. నా కోక సంగేహము కలిగినది. భంగిమలు జూపి దూపి నే నలసిపోయితిని. అప్పుడు నిన్ను గొగిలించుకొంటిని. ఆ నెత్తురు పరుగులు నాశ్రమచేత నేమో యనుకొంటిని. అది యానో కాదో యని రాత్రి పరీక్షించితిని.

సారథి కూర్చున్నవాడు కూర్చున్నట్లు క్రుంగిపోయెను. అతనికి వాసంతి మీదఁ జెప్పరానంత గౌరవము కలదు. ఈమె మనుష్యస్త్రీయూ, దేవతయూ యని పించినది. వయసు వచ్చినతరువాత నాలుగేడకు నామె యట్టి స్థితిలో నున్న దనిగా గాలిదాసు చెప్పినట్లేమె వాసన చూపని పూ వనిపించెను. ఇంత యమా యగు రాలేనూ యనిపించెను. ఇంత విచారణదత్తురాలియం దమాయిత యెట్లు వుదని విచారించెను. కొంతసే పాగిన తరువాతి నిట్లనెను: “సరే, నీ తండ్రిని గొగిలించికొన్నట్లు యున్నదికదా. అందులో విశేష మేమియు లేదు” వాసంతి సారథివంకఁ దీర్చుముగాఁ జూచి యిట్లనెను: “అధీ! నా కిదివఱకేదియుఁ దెలి యదు. ఈమూడు రాత్రులనుండి నాకుఁ జాల తెలిసినది. నన్ను మోస పెట్టుటకు నీవట్లనుచున్నావు. నేను నిన్ను గొగిలించికొన్నప్పుడు మానాయన గారిని గొగిలించికొన్నట్లు లేదు. ఏదో క్రొత్తిగా నున్నది. బాసగా నున్నది. ఏదో తెలియని యాశిగా నున్నది. అది సుఖముగా నాకు గనిపించుటలేదు. రాత్రి నిన్ను నేను గొగిలించికొన్నప్పుడు నే నేమి శ్రమపొందిలేనుకాని నామనస్సు పరుగెత్తెను. శరీరములోని రక్తము వడియెక్కెను. దీని కదో కారణ ముండవల యును. నీవు రాత్రి పరపురుషుని గొగిలించుకొనరాదంటివి. భర్త నెందుకు గొగిలించికొనవలయును? పరపురుషు నేల గొగిలించుకొనరాదు? పరపురుషుని కొగిలించికొనినచో నిల్లై యుండునా? అది యొక సుఖమైనపుడు సుఖము కొందిండును- సుఖుని యనుకొన్నప్పుడు పరపురుషు నేల గొగిలించుకొనరాదు?

సారథి యాలోచనలోఁ బడెను. ఏమని చెప్పవలయును? ఈ తెలియని పిల్లకుఁ దెలిసినచో నామెశిలము నశించు మార్గము చెప్పినట్లు. స్నేహితుడైన శరీరునకు ద్రోహము చేసినట్లు. చెప్పకపోయినచో నీయాహవరంపర యే చెడు త్రోవకుఁ దీయునో తెలియదు. అమె యెట్లయినఁ దన కేమి యని వాసంతిని గూర్చి యూరకుండఁగలఁదా? ఈ వాసంతిని బురస్కరించుకొని తన జీవునిలో నంతిర్భూతమైయున్న స్త్రీ వాంఛను గతరాత్రమునఁ దాను బెల్లగించితి నను కొనెను. రాత్రి తా నట్టిస్థితిలోఁ బడిపోయెను. అట్లు జరుగుటచేతఁ దన జీవ గతి స్త్రీవాంఛ నశించిపోయినదా? పోయినచో నిస్స డీవాసంతిని గుఱించి యుంతి విచారణ తన కండుకు? ఓరి పిచ్చిసారథి! ఒక్క స్త్రీవాంఛయేనా

నీయందున్నది? స్నేహితునకు ద్రోహముని మొదలైన పలువిషయములందు నీ యభిమానము చావలేదు. నీ మనస్సు వైరాగ్యించియును మాత్రమే స్పృశించినది. నీది మాయను గలువవలయు నన్న ప్రయత్నబాహుళ్యము గల జన్మకొని గలిచెడు జన్మ కాదు. నీకు వాసంతియనగా నెట్లున్నది? పసిబిడ్డప్పటినుండి యెఱుగుదువు కనుక నామెమీద ముద్దు. తల్లిలేని పిల్ల యని జాలి. స్నేహితుని కుమార్తె యని నియమము. రుక్మాంగదవాడు నన్ను ప్రేమించిన దనుకొన్న భావశేషము. కామము జయించవలయునన్న యూహకు నాలంబము. ఆమె మధురమైన కంఠస్వరమునకుఁ బరవశిత్వము. ఇన్ని భావములతోఁ గూడియున్నది వాసంతి నీమనస్సులో. విభావమును లేని స్థితిలో నున్నది సర్వజయము. సారథి శేమియుఁ దోచలేదు. ఇట్లునెను. ఇట్లుచుంటినిని తెలియుక యనెను. పతివ్రతకు ధర్తను గొగిలించికొన్నప్పుడే, యతిడు కాగిలించినపుడే యట్టి సుఖానుభూతి యుండును. పరుడు కాగిలించికొన్నప్పుడు నొడఁగియు మండిపోవును. దుఃఖము వచ్చును. ఒకలఁ దల్లు ప్రాకినట్లుండును. పతివ్రతల కొని స్త్రీలకు నెకరు కాగిలించి కొన్ని నొక్కటే”.

వాసంతి- ఎందు కీ కాగిలించుకొనుట?

సారథి-అంతయు దెలిసిని. దంటికదా?

వాసంతి-నీవు చెప్పవు. నేనే తెలిసికొందును లెమ్ము.

సారథి-అందులోఁ దెలిసికొనదగిన దేదియును లేదు. ఈ కాలమున దెలియనిదానవు నీ నొక్క తెనే. నీ నాయన చేసిన మహాకార్య విది యొక్క టియే. నిన్నిట్లు పెంచఁగలుగుట. కొంత నీ ప్రకృతిలోని నున్నది.

వాసంతి-“అందఱకును దెలియునా? నాకొక్కరైకే తెలియదా” యని యాలోచించుచుఁ గొంతనే పచటనే యటునిటు తిరిగి యామె సారథిలోఁ జెప్పకుండునే వెడలిపోయెను. సారథికి దా నామెయొక్క యీ వాంఛకు విషయధూతుడు కావని నమ్మకము కలిగెను.

అప్పటికి ప్రాద్దు క్రుంకినది. సారథి యాలోచనలోఁ బడి సముద్రపుఁ బట్టలవెంటఁ దిరుగుజోయెను. చీకటిలోఁ జాలసేపు తిరిగెను. కొంచెము ప్రాద్దు జోయెను. తానింటికిఁ దిరిగి వచ్చుచున్నానని తెలియకుండుఁ దిరిగివచ్చెను. ఎవరో యెదురుగా వచ్చు వ్యక్తి తన్ను గుర్తపట్టి నిలుచుండెను. అది లీలగా మనస్సునకు ఘురించి సారథి యాగెను. ఇద్దఱి నొకరినొకరు గుర్త పట్టిరి. సారథి చేతులు జోడించి “యయ్యా! నమస్కార” మనెను. సారథి జోడించిన చేతులు విడిచించి యావ్యక్తి “అయ్యా! మీ రింతటి మహానటులని నాకుఁ

జరిగింది. నా యహంకారము పూర్వము మీ దర్శనము చేసినపుడు మీతో సరిగా మాట్లాడనీయలేదు. ఇందాక క్షబ్ధులలో గూడ నా యహంకారము నన్ను మాట్లాడనీయలేదు. మీరు పరమశివులు” అనెను.

౧౩

నాటకమునకుఁ జైన డబ్బెక్కునగా రాలేదు. నలుబది యేఁబది రూపాయలు వచ్చెను. ప్రవేశపు జీట్లు రంగనాథమేయమొసెను. ఎంతవచ్చినదో యెవ్వరికిని దెలియదు. నాటక మయిపోయిన తరువాత మూడవరోజున సారధి కొక పదిరూకలు కొవలసినవచ్చెను. అతడు రంగనాథము నింటికిఁబోయెను. “రంగనాథముగారూ! నాటకమైన తరువాత నా కిరువది రూక లిత్తునంటరికదా! ప్రస్తుతము పదిరూకలు కొవలయును. తరువాత పదిరూకలు మీ యిష్టము వచ్చినప్పుడీయవచ్చు” అనెను. రంగనాథము “దమ్మిడీ వనూలుకొలేదు. పరాయిగా నొక్కటి క్కట్టయిన నమ్మలేదు. అసలు మిమ్ము నాటకకాలలో నాటకమాడనిచ్చుటయే నేనుచేసిన మేలు. నే నానాడు మీకు నిరువదిరూపాయలీయఁబోగా వలదంటరి. ఇప్పుడిత్తుమన్నను నావద్దిలేదు. ఐన నెచ్చటనైన దొరకు నేమో ప్రయత్నింతును. రెండుమాడు రోజు లైనతరువాత దయచేయు” డనెను. ఈ మాట లన్నియు నవ్వుచునే యనెను. ప్రేమ యుటిపడునట్లనెను. యథార్థము చెప్పచున్నట్లనెను. అట్టిమాట లనకతప్పక వచ్చిన ట్లనెను. సారధి “యయ్యా! నేను రెండు మాడు రోజు లైనతరువాతనే వచ్చితినిగదా! నేను సదా బ్రెరాగిని. నా కేపూట కొపూటకుఁ జీలుమునకుఁ గావలయును. ముందు రెండు రూక లిప్పించుడు. తక్కిన డబ్బునకు రేపొ యెల్లండియో వత్తును.” రంగనాథము “ఒట్లండీ, ఒట్టు. నాదిగ్గఱ డబ్బున్నచో లేదందునా? అందులో మీకు. ఈ పూట నింటిలోఁ గూరారులుగూడ లేవు. ఏదో వటిపప్పు వండుమన్నాను” అనుచుండగ నే కమల తొందరగా వచ్చి “నాన్నగారూ! మీ జేబులో రెండు రూపాయలు తీసికొన్నాను.” అనెను. రంగనాథ మశ్చర్యపడినట్లు నటించి “జేబులో డబ్బెక్కుడిది? డబ్బు లేద” యనెను. కమల “ఇంకను బదిరూపాయలున్న”వనెను. రంగనాథము “ఇంకను బదిరూపాయలా” యని యాలోచించి “యోహో! నిన్న నవధానిగా రిచ్చిరి. నాన్నీహితు జోకడు పట్టణమునకుబోవుచున్నాడు. అవధానిగారు పెట్టెయొకటి కొని తెచ్చి పెట్టమన్నార. ఆ డబ్బు సాయంతనమున నతని కీయవలయును. ఆ డబ్బు మనదికాదు. జేబులోఁబడవేయుము” అనెను. కమల “ఇదివఱకే ఖర్చుపెట్టితి” వనెను. రంగనాథము నోరు తెఱచియా మెనక మాచి “సాయంతనమతనికీయవలయును. సరే, రెండురూపాయలు

రెట్లును జూడవలయునుగదా. మఱి రెండుటూడఁ జూచెదను. సారథిగారికిఁ గావలయువట. అందులోనుంచి మఱిరెండు రూకలు తె”మ్మునెను. ఆమె లేక రంగనాథము రెండురూకలు సారథి కిచ్చి “మఱచిపోయినానండీ! నా డబ్బయి నదో జ్ఞాపక ముండెడిదే. నేనబద్ధము చెప్పితినుకొందురేమో. దైవసాక్షి గా మఱచిపోయితి” ననెను. సారథి ఆరెండురూకలు తీసికొని, “దయ చేసియెల్లుండి తక్కిన యెనిమిది రూపాయ లిప్పించుడు. మఱచిపోకుండ యిప్పించు”డని వెడలి పోయెను. వెళ్లుచున్న సారథివంక రంగనాథము నిశ్చలముగా జూచుచుండెను. అతనిని బడగొట్ట వలయునని తాను చేసిన ప్రయత్న మంతయు వ్యర్థయ్యెను. అతడే గలిచెను. ఇతనికి రెండు పరాధివములు చేయవలయును. ఆ రెంటిలో నొకటి ప్రారంభించినగాని రెండవదానికి బునాది వేయఁబడదు. వెంటనే రంగనాథము బయలుదేలి, శిరీషునింటికిఁబోయెను. తండ్రి కూతులు కూర్చుండి యుండిరి. రంగనాథ విట్లనెను: “శిరీష గారూ! మా క్లబ్బులో నెలకు నాల్గు వినోద కార్యక్రమములు పెట్టవలయును. ఈ నెల పదు నేనుదినములు గడచినను మొన్న నాటక మొక్కటియే జరిగెను. రెండవది యర్జునరావుగారి నాటకము పెట్టించవలయును. ఆయన కెదో సుస్తీగా నున్నదట. నెలాఖరునకు వేసినను నీలోపు గా వాసంతిచేత సంగీతసభ పెట్టించవలయునని దొరగారి పట్టుదల. అర్జునరావుగారుకూడ సమ్మాయి సంగీతము వినవలయునని తహతహలాడుచు న్నారు. దొరగా రమ్మాయికి చిన్న సమ్మాన మేదియో చేయవలయునని యను కొనుచున్నారు. పెద్దసమ్మానము తరువాత జేయుదురట. దేనిదీలోఁ బాడించి యది చేయుదురు. మొన్న నాటక సమయమున నే మీతో మాటాడుద మనుకొ న్నారు. మీరు దూరముగాఁ గూర్చున్నారు. మిమ్ము దగ్గఱకు రమ్మని నాతో జెప్పచున్నారు. నేను మీ కోసము మాచెడిలోపున నే మీ రక్కడనుండి నెళ్లి పోయినారు. నేను నిన్న మొన్ననే రావలసినది కాని నాటకము వేసినతరువాత రెండు మూన్నాళ్ల తీటి చావదు” అనెను. శిరీషు కొండయొక్కెను. “అయ్య య్యో! అంతకన్న నాండీ! దొరగారి యనుగ్రహము మా యమ్మాయిమీద బ్రస రించుటయు, మేము కాదనుటయునా? సిరి రా మోకొండబాగుందురా?” యనెను. వాసంతి “నాన్న గారూ! నా కంత యారోగ్యముగా లే” దనెను. శిరీషుడును, రంగనాథమును ఘరవాలేదని బలవంతము చేసిరి. ఆమె యూరకుం డెను.

రంగనాథము తనగృహమునకుఁ బోయి స్నానముచేసి యుండిన వస్త్రములు ధరించి కోటలోనికిఁ బోవుదమని బయలుదేరినెను. అతిడెచ్చటికిఁ బోదల చుకొన్నాడో యెవ్వరికిని దెలియదు. బయలుదేలినవాడు మఱల మనివేసెను.

ఇంతకుకొంతదూరం దొరగారి దర్శనము చేయలేదు. నాటకములో దొరగారి ప్రక్కన గూర్చుండినను దొరగారితో దాను మాటాడలేదు; దొరగారు తనతో మాటాడలేదు. దొరగారికి దనయం దనుగ్రహము కలిగిననని పదిమంది చెప్పగా విన్నెను. ప్రభువుల యనుగ్రహము దానియంతట నది కలిగించదు. ఫలించునట్లు మనమే చేసికొనవలయును. తా నొక్కడు కోటలోనికి బోయినచో నెవో వ్యవహారముమీద నెల్లినట్లండదు. తనయు, దొరగారియు సంబంధమునకు వ్యవహారచ్చాయ లేకుండు జేయవలయును. వారి కుటుంబము, తన కుటుంబము నొక్కటియే యన్నట్లు తాను ప్రవర్తించవలయును. మొదట సంతకపురములో బలుకుఁబడి సంపాదించవలయును. రణులతో తన కూతుండ్రకు మిక్కిలి పరిచయ మేర్పడి యాప్రేమానుబంధము వాత్సల్యపు లోతులకు దిగినచో దొరగారిప్పుడును గాదనలేదు. మఱియొక భావము రంగనాథమునెడలఁ గలదు. దాని నతడు మనస్సుచేతఁ బరామర్శించెడు.

ప్రొద్దు వాటాటిని తరువాత రంగనాథమును, వాని కూతుండ్రు గోట లోనికి బయలుదేరిరి. లలిత పూర్వపు లలిత కాదు. అర్జునరా వాపట్టణములో మూడు నెలలనుండి యుండెను. నారు, వీరు తమచుగా నొకరియింటి కొకరు రాకపోకలు జరుపుచుండిరి. లలిత యొక్కవభాగ మర్జునరావుగారి యింటిలో ననే యుండును. అర్జునరావుభార్య యనారోగ్యవతి. అర్జునరావునకు కాఫీ కాచి యిచ్చుటకొని, ఫలాహారములు చేసిపెట్టుటకొని లలితయే చేయుచుండెను. చేలాంచలాకర్షణములు, కరాంత స్పర్శము, బుజములు బుజములు రాచు కొనుటలు, కిరికీలారు నవ్వులు. ఒక రొక గ్రంథము చూచుచుండగా మఱియొకరు వారి బుజముమీద వంగి యాగ్రంథమునే చూచుచుండుటలు, చమత్కారపు మాటలు, గోడ వెనుకనున్న మువ్వకునికి దగిలెడి మాటలు శిరపరంపరగా సాగుచుండెను. అర్జునరావు యొక్క భార్య యొక్క యనారోగ్యవతియే కాదు. భర్తయొక్క యింటి ప్రవర్తనను బట్టిండుకొనెడిది కూడఁ గాదు. భర్త నటకుడు. నటకులైనవారి కీ ప్రవర్తన యుండు ననియు, నది వారింపరాని దనియు నామెకుఁ తెలియను. పైగా నిది యొక సరదా. అంతకుంటే సేమియు లేదని యామె యుద్దేశ్యము. అర్జునరావునుండి రహస్యుబనము లొకటి రెండు సార్లు జరిగినను లలిత విదలించుకొనియే పోయెను. కాని యామెయందు మువ్వకుడు వ్యగ్రుడై యుండెను. ప్రతీక్షా తీవ్రుడై యుండెను. తొలుత నర్జునరావు లలితకుఁ జిన్నిచిన్ని కాసుక లిచ్చెను. చిన్నికాసుకలలోని యుత్సాహము లలితకుఁ దగ్గిపోయెను. పెద్దకాసుకల కర్జునరావునద్ద డబ్బులేదు. మొదటి నెల నాల్గునందలు రంగనాథము కచ్చితముగా నిచ్చెను. రెండవనెల వెనుకముందు

చేసెను. మూడవనెల మఱల కచ్చితముగా నిచ్చినను రెండవనెలలోఁ జేసిన చిల్లరయప్పనకు సరిపోయినది. ఋణ మొక విచిత్రమైనది. ఎప్పుడు కావలసిన డబ్బుపొందుచో నెలకు మన కింతయని వచ్చినచో నీవ్యయమున కాయాదాయమునకు సరిపోయినను డబ్బు మిగిలిన ట్లుండును. ఒక నెలలో డబ్బురాక యప్పచేసితివో రెండునెలల డబ్బు ఒక్కసారి వచ్చినను జాలదు. మన మెక్కువవ్యయము చేయలేదు. ఎందుకుఁ జాలవో తెలియదు. ఈ సృష్టిలో ననేకము లిదమిత్థమని నిర్ణయింపరాని వున్నవి, ఇది మిక్కిలి యల్పిక్త మైనవిషయ మైనను వానిలో నిది యొకటి. లలితయందు మన్మథుడు ప్రతీక్షాతీవ్రుడై యున్నాడు. ఈ ప్రతీక్షాతీవ్రత యెట్టిది? దాని యంతట నది ముందటికి వచ్చునది కాదు. మన్మథుని కంటె నస్వతంత్రుడు లేడు. కావ్యాదులయందు శీత మయ్యాఖమధు మాన మలయాచలానిల తరంగపికకూజితాదుల సాహాయ్యము లేక వాఁ డెట్లు ప్రవర్తించలేదో లోకముచాటూక్తులు హృదయానందము కలిగించు చీరలు నగలు విసోదదర్శనములు లేకుండ నట్లు స్వతంత్రముగాఁ బ్రవర్తించ లేడు. ప్రధానభూతుడైన మన్మథునికంటె నప్రధానముగాఁ గనిపించు వీనికిఁ బ్రధానత యొక్కవ. ఇట్టి ప్రాధాన్య వివక్షకల నగలు చీరలు కానుక లిచ్చుటకు నర్జునరావునకుఁ జేయి తిరుగుట లేదు. పూర్వ మెచ్చటికో పోయి వాటకములో వేసము వేసి వచ్చినంతనే రెండువందల రూక లొక్కసారి కనిపించెడివి. ఇతడు పెద్ది నటకుడని జిల్లా మునసబు వానికిఁ గమిషనులు వేయుచుండెను. కమిషనులు దాక నీ యూరిలో రాలేదు. ఇక్కడి మునసబు వానిని వీని కతితుడనుకొనుచుండెను. రంగనాథము తన కీయవలసిన వేయిరూక లెప్పుడో యిచ్చునని, వానితో నామెకుఁ జీరలు నగలు కొనవలయునని యర్జునరావు తలంపు. మఱియుఁ దన తండ్రి తనకు వేయిరూక లీయవలయునని లలితకుఁ దెలియును. అందుచేత నతడు తనకుఁ గానుకలిచ్చినట్లే లలిత భావించవలయునని యర్జునరావులోని స్వార్థము. పరోక్షిస్తీతుడైన మన్మథుడు ప్రత్యక్షమగుటకు బ్రత్యక్షవిషయములనే మన్నించును. ఇందులో నొకరి స్వార్థము లేదు. ఒకరి పట్టుదలల్ల లేవు. అది దిగించుకొనుట కాదు. ఆనుకూల్యము లేకపోవుట కాదు. పరోక్షమం దున్న మన్మథుడు ప్రత్యక్షమగుట కది యొక్కటే మహా సాధనము. దాని స్వరూప మట్టిది. అర్జునరావువలన లలిత యొక్క మనస్సు వికసించెను. అనూహితములైన విషయము లూహగమ్యములయ్యెను. ఆమె యింటిలోని స్వాతంత్ర్యము నియమము నేర్పనిది, లలితమనఁ పెట్టున్నదనగా, నిట్టి యనుభూతులేమియు లేని కమలమనస్సులో మన్మథుని సంకురింపఁజేసినది. ఎట్లంపురింపఁజేసిన దనగా నింతటి చిత్రమైన యనుభూతి లేకుండగనే యామె

యందు మన్మథుడు ప్రత్యక్షము కాగల డన్నట్లు చేసింది. లలిత-ప్రకృతి
 వేణు; కమల ప్రకృతి వేణు. లలితలో సర్వకస్తువులయందు, సర్వజనులయందు
 నొక నిరాదరణ మున్నది. ఆమె యెవనినైనను లేలిక గా విదలించి వేయును. లలిత
 యందు యావనియు యొక్క మూర్తిమత్త్వము లేదు. కమలయందుఁ గలదు. కాని
 లలిత విప్పాటి మాట్లాడును. విప్పాటి ప్రవర్తించును. అది పురుషుల కాకాజన
 కముగా నుండును. కమల ప్రకృతి నిగూఢము. లలితను దాకినచో విధలించి
 కొట్టును. తాకినచో నామె ప్రసన్నుగా నుండునన్న భావము కలుగును.
 కాని విదలించి కొట్టును. కమలను తాకినచో నేమనునో యని భయము. ఆమె
 యం దట్టి యాహా కలుగుటకే యామె ప్రవర్తన యెడ మీయదు. కాని
 యామెను దాకినచో నామె విదలించి కొట్టదు సరికదా, యామెయందు
 బ్రసన్నత భాసించును. బహిరంతర్లక్షణములకు సంయోజనము ప్రకృతియందు
 దుర్లభమైనది. లలితార్జునుల హేలా విశేషములకు గమల బహుసమయపాక్షిణి.
 ఆమెయందుఁ దత్సర్వభావనా జనిత మాన్మథ భావపరిణామాసందలనము
 జరిగను.

రంగనాథము కూతుండ్రొక్క గోటలోనికిఁ బోయెను. అతనిని గావన్న
 వారెవ్వరును లేరు. అడ్డుపెట్టినవారు. లేరు. ఉన్న సేవకులందఱువారికిని నను
 స్కారములు చేసినవారే. కొన్నియేండ్లమండి దినదినము గోట లోనికి వచ్చు
 నొక యధికారి వెళ్లినట్లున్నది కాని యింకొకవిషయముగా లేదు. దొరగారు మేడ
 పై ను గూర్చుండిరి. అదటనున్న సేవకుడు మఱియొక్కవరు వచ్చినను “అయ్యా!
 దొరగారితో మనవిచేసివచ్చెదను” అని యనుమతి తెచ్చుటకుఁ బోవును.
 అతడు రంగనాథమును జూచి “దొరగారు లోననున్నారు. తమరు వెళ్ళవచ్చు”
 ననెను. రంగనాథము నివ్వెఱిపోయెను. లోనికి వెళ్లెను. మువ్వరును దొరగారికి
 ననుస్కారము చేసిరి. అదటనున్న కుర్చీలమీద మువ్వరును గూర్చుండిరి. రంగ
 నాథము తన కూతుండ్రను జూపించి “అది మా పెద్దయమ్మాయి. దాని పేరు
 లలిత. ఈమె రెండవది. ఈమె పేరు కమల” యనెను. దొరగారు “ఎఱుగుదు”
 ననెను. రంగనాథము “రాణిగారు నెనుక మాపిల్లలు వచ్చినపుడు మఱి నొకసా
 రమ్మనింట. వీరిని నేను గోటలోనికి దీసికొనివచ్చి మూడునాల్గునెలలై నది.
 పిల్లలు రాణిగారి దగ్గనము చేయుదుమన్నారు. తీసికొనివచ్చితిని”యని, కూతు
 లను గాంచి “లోనికిఁ బొండు” అని పంపించెను. వారిద్దరు వెడలినతరువాత రంగ
 నాథము ఎవ్వరు గూర్చుండెను దొరగారి మొగము ప్రసన్నముగా నున్నను
 రంగనాథమునకు నాయన మాదుటలేదు. కొంతసేపటికి రంగనాథ మిట్లనెను:
 “మన నాటకభవనములో వాసంతియొక్క సంగీతపుకచేరి కనిపారమునాడే గాటు

చేసితిని. ఆ మొక చేరి తమరు వివరలయినవి వాసంతియు, నామెతండ్రియు మిక్కిలి కోరిక పడుచుండిరి. తమరితో మనవి చేయుమని నన్ను దినదిన మడుగుచుండిరి. ప్రభువుల మనస్సు తెలియకుండ నేర్పాటుచేయుటకు నేను సాహసించలేదు. ఐన నేర్పాటుచేసితిని. తమ రానాడునుగ్రహించి సభకుఁ దప్పకుండ రావలయునని కోరిక. ఆసభకుఁ దమరే యధ్యక్షులు. వాసంతి కేదైన చిన్ని కౌసుక యాయవలయునని యనుకొన్నాము. అది తమరి చేతిమీదుగా విప్పించవలయు నని యామెతండ్రి పట్టుపట్టెను. తమరికి మనవి చేయవలయునని వచ్చితిని” దొరగారు మాటుమాటాడలేదు. అనగా సంగీకరించినారని యర్థము. చెప్పిన మాటలు పదియైనను అన్నియు నొక్కసారి చెప్పినవి కావు కనుక నడుమ నడుమ మాటాడకుండఁ గూర్పున్న వేళయే యధికముకనుక దొరగారి యాయంగీకారము వచ్చుటకు గంటపట్టెను.

రంగనాథమునకు తరువాత నేమి మాటాడవలయునో తెలియలేదు. నాటక భవనముయొక్క యాదాయవ్యయములు దొరగారితోఁ జెప్పవలసియున్నది. కాని యది చెప్పటకు వేళ పరిపక్వము కాలేదు. అంతఃపురములోనికి బోయిన కూతుండ్రు తిరిగి కాలేదు. వారిని వదిలిపెట్టి తాను వెళ్లవలయునా? మనసులో సంగీక యాహు యున్నది. వారి నచ్చట వదిలిపెట్టి తాను వెళ్లినచో రాజవంశముమీదఁ దనకున్న యభిమానము, గౌరవము సభికముగా భాసించును. అందుచేత “నయ్యా, నేను నెలవు తీసికొందును. పిల్లలు రాజవాసములో నున్నారు. అమ్మగారితో జెప్పించి వారి నింటికిఁ బంపించవలసివది”యని దొరగారితో జెప్పి తాను జయలుదేరెను. దారిలోఁ బెరుమాళ్లు కనిపించినాడు. పెరుమాళ్లు పెద్దికానా. అతడు జమిందారు తానే యున్నట్లుగాఁ బ్రవర్తించును. దొరగారి రహస్యము లన్నియు వానిచేతిలో నున్నవి. దొరగారికి వచ్చెడి ప్రతిష్ఠా ప్రతిష్ఠలు వాని యధీనములు. వాడు కోటకు రాజు. వానిని జూచినచో నందఱికి భయము. వానిని మించివానిని కేసికొనకుండ దొరగారి యనుగ్రహమును సంపాదించుట యసంభవము. దొరగారికి వాడు సర్వమును. అంగరక్షకుడు, మహామంత్రి, సేనానాయకుడు, శృంగారసఖుడు మొదలయిన పది పదకొండుదోయిగములు వానికి సర్వభుక్తములు. దొరగారు ఏకపత్నీవ్రతస్థుడని లోకమందరు జెప్పుకొందురు. కాదని తెలిసినవాడు వాడొక్కడే. కాదని యూహించిన వాడు రంగనాథము. వారిద్దరు నొకరి నొకరు కలసికొన్నప్పుడు రహస్యలోకములు, తిట్లొకాధిపతులు భయపడిరి. పెరుమాళ్లు రంగనాథముతో మాటాడలేదు. కాని యతని చూపులు, నడక, నవ్వులు, అతడు తనవంక చూచెడి మెలపు సర్వము నదివలకే పెరుమాళ్లు గుర్తుపెట్టెను. పట్టణములో నెవరినిజూచినను పెరుమాళ్లుకు

భయము లేదు. రంగనాథమును జూచినచో భయము. రంగనాథము తాతగారు దినాకోతీ చేసినాడన్న గౌరవమో, వారిద్దరు సమానమయిన ప్రకృతులు కనుక తన వివేకముకంటె రంగనాథముయొక్క వివేక మధికమని వాడంతఃకరణ సాక్షిగా దలిసికొనెనో తెలియదు. రంగనాథము కోటలోనికి బోయినపుడు పెరుమాళ్లు చూడలేదు. ఇప్పుడు చూచెను. పెరుమాళ్లు గుండెలో గుబుక్కుమనెను. ఇతిధు దొరగారివద్దకు రాకపోకలు సాగించినచో దన నోట దుమ్మె. పెరుమాళ్లు రంగనాథమునకు సమస్కారము చేసెను. రంగనాథ మొక యోగ్యురముగా సమస్కార మందికొని, నెలనివాట నవ్వి “పలసాగా నున్నావా” యనెను. వాడు “చిత్తము బాబయ్యో” యనెను. “పెరుమాళ్లు లోతు రంగనాథమునకు దలియును. రంగనాథ మిట్లనెను. “పెరుమాళ్లు! నీతో రహస్యముగా మాట్లాడవలయును. కేటిరాత్రి పన్నెండుగంటలకు మాయింటికి రాగలవా? ఇది పంమరహస్యము. మూడవకంటికి దలియరాదు” అనెను. పెరుమాళ్లు భయపడెను. సంతోషించెను. విని చెప్పనోయని భయము. కాని తనతో నాలోచనచేయ మొదిలపెట్టెనుగాన దివస్థితికి భంగములేదు. పెరుమాళ్లు నెలపు తీసికొనెను. రంగనాథము వెడలిపోయెను. పెరుమాళ్లు వెంటనే దొరగారిదగ్గఱకు వెళ్ళెను. దొరగారి తనివెజూచి యిట్లనెను: “పెరుమాళ్ళూ! రంగనాథము గారి కూతుండ్రు దొరసానిగారి దగ్గఱ నున్నారట మాటాడుట యైపోయిన తరువాత వారిని వారియింటికి బంపించు” మనెను. పెరుమాళ్లు నవ్వెను. దొరగారు మాటాడలేదు. పెరుమాళ్లు రెండడుగులు వేసి, మరల దొరగారి దగ్గఱకు వచ్చి అక్కడ నెవో సర్దుచున్నట్లు నటించి “రంగనాథము గారి కుమార్తెలకు బెండ్లిండ్లు కాలేదండీ. పెద్దమ్మయిని గురించి యూరిలో విపరీతముగా జెప్పుకొనుచున్నారు. పతాను గారికి లలితమ్మ గారికి పెండ్లికావచ్చును. పతాను గారి భార్య ఎప్పుడును మంచములోననే యుండునట. ఆమె యెప్పుడు చనిపోవునా యని యెదురు చూచుచున్నారు.” దొరగారు- “అది యేమిరా! అర్జునరావుగారి భార్య మొన్న నాటకమునకు వచ్చినదట. రంగడు చెప్పినాడు.” పెరుమాళ్లు- “రాణి వాసములోనుండి వారి నట్లు పంపించనా? తమరి దర్శనము చేసినతరువాత పంపించును. కోటలోనికి వచ్చినతరువాత తమ దర్శనము చేయకుండ వారు వెళ్ళలేజా” దొరగారు మాటాడలేదు. ప్రాద్దు క్రుంకవచ్చినది. లలితాకమలలు రాణి వాసమునుండి వెలికివచ్చిరి. ఇద్దఱికి జెజెరెండు పట్టురవికలు, మూడుపుంజీల బత్తాయిలు, పసుపుకుంకుమలు, చక్రకేళీలు మొదలైనవానితో వచ్చిరి. పెరుమాళ్లు “అమ్మా, ఇంటికి బంపించుమందురా” యనెను. కమల “దొరగారి దర్శనము చేసి పోవలయును” అని యక్క గారితో ననెను.

పెరుమాళ్లు దొరగారి దగ్గటికి వారిని దీసుకొనివెళ్ళెను. వారిద్దఱు దొరగారికి ఎగురుంప గూర్చుండిరి. రాణిగారు చాల దయగాజూచి రని, నీని విచ్చిగని చూపిరి. దొరగారును, లలితయు మాట్లాడి వారంభించిరి. వాటకములు, నల్లనరావు నభిషేకము, సారథి ప్రశంస యభ్యర్థనలుగా పాసుచుండెను. లలిత యేదో చెప్పచుండుటయు. దొరగారు నడుమనడుమ నొక మాట యనుటయుగా సంభాషణలు పాసుచుండెను.

దొరగారు గూర్చున్న గదికిఁ బ్రక్క గదిలోఁ గట్టులు కట్టాగులు డాళ్లు మొదలైన చూడఁదగిన వస్తువు లున్నవి. వానిని జూపవలయునని కమల కోరిక. అని యొక్కఁడ నున్నవని లలిత నడిగెను. పెరుమాళ్లు “నేను చూపింతును” మృని కమలను ఓలిచెను. పెరుమాళ్లు వెంటఁ గమల యొక్కతియేబోయెను. పెరుమాళ్లు వెడలిపోవుచు దొరగారి వంక నది యొక చూపు చూచెను. దొరగారి కన్నులు కదలింప, కదలలేదో చెప్పటకు నీలులేదు. మఱి రెండు మూడు నిమిషము లైన తరువాత దొరగారు ప్రక్కనున్న గదిలోనికి బోవుటకు లేచెను. లలితయు లేచి నిలుచుండెను, దొరగారు నడిచెడి తీటు లలితను చూటాడుచు దివి వెంట రమ్మన్ను ట్టుండెను. లలిత నిర్భయస్థురాలు. చూచిన కలది. నెళ్ళకచ్చునా; వెల్లెగూడదా యన్న సంశయమే యామెనునస్సునఁ బోషిచుదు. వెంటనే వెళ్ళెను. ఆ గదిలో గోడలవెంట రంగులతో వేసిన పెద్ద చిత్రములు గోడకు దగిలించియున్నవి. దొరగారి తిండి తాత ముత్రాంతలవి, దొరగారి ముత్రాంతల తాతమృగార్థుని, నడుమ నొకటి రంగనాథము తాతగారి ఛాయాచిత్రము చిన్నది యున్నది. లలిత తన ప్రవీతమహుని బొమ్మ యెఱుగును. దానివంక జూచుచు నిలుచుండెను. దొరగారు ఆమె వసుక నానుకొని నిలుచుండెను. నిలుచున్నంతి వఱకొమెకుఁ జరియలేదు ఆమె వసుతిరిగి చూచెను. తొలగలేదు. ముందు వకు జరుగలేదు. దొరగారు ఆమెను తిక్కిన బొమ్మలు చూడుమని విరుగుగాఁ జూపింప వారంభించెను. ఆ చూపించుటలో నొకసారి భజముపై చేయివేసెను. మఱి రెండు మూడుసార్లు రాచుకొని తిరిగెను. ఆమె చూటాడలేదు. ఇప్పుడు దొరగారుగూడ నామెతో సమానముగా చూటాడుచుండెను. అదిట నొక పెద్ద మండమున్నది. లలితను దానిమీదఁ గూర్చుండుమని యామె కూర్చున్న తరువాత దొరగారు తానొక పెట్టె తెఱచి యందులోనుండి యొక దంతపు వస్తువు దీసెను. నాలుదంతపు లేదుగులు చిన్నవి. తొండమురెత్తికొఱలమిదభూగోళమును మోయుచున్నట్లు చెక్కబడిన దా బొమ్మ. దొరగారు దానిని లలితకు జూపించెను. ఆమె “చాల బాగుగా నున్నదండీ” దొరగారు “నీకుఁ గావలయునా” యనెను. అనుచునే దాని నామె కిచ్చుటయు, నామె ప్రక్క నానుకొని

కూర్పుండుటయు, నామె బుజముమీదఁ జేయివేయుటయు, దగ్గఱకు లాగుకొనుటయు, దని తొమ్మిదిమీది కాన్పుకొనుటయు, కపోలము చుంబించుటయు జరిగెను. ఇదియంతయు నొక లిప్తలో జరిగెను. ఆమె చక్రేశ్వరాలయ్యెను. వెంటనే విదలింపుతో లేచి తాను సావడిలోనికి నలువల నడుచినచేసు. దొరగారికి మనస్సులో భయమువేసెను. ఆయన యిట్లెన్నఁదెలుగను. పెరుమాళ్లు తెచ్చిన స్త్రీలు తానట్లు చేయుటకుఁ బ్రతీక్షించి వెంటనే నిరుత్తిరలు, నిశ్చలలు నయ్యెడివారు.

లలిత పోయి సావడిలోఁ గూర్చుండెను. కమల రాలేదు పెరుమాళ్లు సావడిలోనికి జూచెను. అంతయు గ్రహించెను. నా దావులించినచో భేవులు లెక్క పెట్టెడివాడు. ఆతఁడు వెనుదిరిగిపోయి కమల నింకొక గదిలోనుండి దొర గారున్న గదిలోనికిఁ దీసికొని వచ్చెను. దొరగారున్న గదియొక్క సావడి తలుపుయూసెను తిరిగి లలిత వద్దకు వచ్చి, “కమలమ్మగారిని మఱువ దొరసానమ్మ గారు పిలిచిరి. ఆమె యిప్పుడే వచ్చును” అని చెప్పి తానెచ్చటనే తారాడు చుండెను.

లోన గదిలో దొరగారు కమలను జూచెను. లలిత నిరాదరించినంతవే దొరగారికి భయమువేసెను. కోపము వచ్చెను. ఆతఁడు ద్విక్రమమయ్యెను. తన కొక స్త్రీ లొంగనిచో దివ్య పెరుమాళ్లుది. అతఁడీ సంగతి గ్రహించి రెండవ యామెను దీసికొనివచ్చెనని దొరగారు గ్రహించిరి. దొరగారు మఱియొక సందర్భములోనైనచో గమలను వెంటనే గోరెడివాడు. కాని యామె మెగమునందు బసితని మెక్కువ యున్నది. లలిత ప్రాభుః; ఈమె ముగ్ధ. తాను తొందఱపడి గూఢదని తెలిసెను. ఆమెకు నెమ్మదిగా గోడలమీది చిత్రములన్నియు జూపించెను. కత్తులు కటార్లు డాళ్లు చూచితివా యని యడిగెను. ఈ యేనుగుల బొమ్మ నీ కత్తు ననెను. కమల సులభగా గనిపించెను. విమి చెసిన నామె మఱుమాటాడలేదు.

రాత్రి యెనిమిదిగంట లైనది. లలిత తొందఱపడుచుండెను. పెరుమాళ్లు పర్తి చెప్పవచ్చుండెను. కొంతనే పామెనుగూడఁ దీసికొనిపోయి కత్తులు కటార్లు చూపించెను. చిట్టచివఱకుఁ గమల వచ్చెను. ఆమె పటుజరీచీర యొకటియు, రెండు దంతపుదువ్వెనలు, బంగారపుఁజీరపిన్ను, రెండు వెండి గిన్నెలను దెచ్చెను. బండిమీదఁ బెరుమాళ్లు వారిష్టము బంపించెను. ఇనియన్నియు రాణిగా రెండు కిచ్చిరని యనగాఁ గమల యిట్లు చెప్పెను: “నేను వెల్లిసంతనే రాణిగారు నానయస్సడిగినది. నాకుఁ బనువాలుగేండ్లని చెప్పితిని. ఆమె అంకుకనియే నిన్ను విలిపించితిని. నీ నొకసారి దొరగారి దగ్గఱకు వెళ్లునున్నది.

శే నందుకని యపిరిని. పెరుమాళ్లు చెప్పననెను. దారిలో తెరుమాళ్లు వాతో
 నిట్లు చెప్పెను: “దొరగారికిఁ బదునాలుగేండ్ల కూతురు పూర్వము చనిపోయెను.
 ఆ సంగతి మీకు దెలిపియే యుండును. ఆమె సరిగా నీవాడే చనిపోయెను.
 ప్రతియేదాదియు నీ రోజున, పెండ్లికొని పదునాలుగేండ్ల పిల్లలకు దొరగా
 రొక పట్టుచీర పెట్టుచుండురు. ఈ సంగతి రాణిగారి కంత యిష్టము లేదు కాని
 దొరగారు ప్రాద్దుటినుండియు దిగులుగా నున్నారు. నే డెవరును దొఱక లేదు.
 పెండ్లికొని పిల్ల పదునాలుగేండ్లు దాటినను సరే, ఎవరికైన నిత్ర మనుకొన్నారు.
 ఆ పిల్ల కిచ్చుటకుఁ బూర్వము తాను తన కూతునవలె దొరగారు ముద్దుపెట్టు
 కొనును. కాగిలించుకొనును. దొరగారు పై కంత బిరుపు కలవారుగాఁ గనిపిం
 తురుకొని మనస్సులోఁ జాల మెత్తనివారు. ఆయన యీ పిల్లను గొగిలించి
 కొని ముద్దాడి తన చనిపోయిన కూతును గొగిలించికొన్నట్లే సంతోషింతురు”
 అని. నేను దొరగారున్న గదిలోనికి వెళ్ళితిని. ఆయన నాకు బొమ్మలన్నియుఁ
 జూపించెను. ఆయన పెట్టెలో నాకూతుయొక్క ఛాయాచిత్ర మున్నది. దానిని
 జూచి చాలసేపు విచారించినాడు. కన్నీళ్లు పెట్టుకొన్నాడు. తరువాత నన్ను
 గొగిలించికొని ముద్దుపెట్టినాడు. ఈచీరయు నివియు నిచ్చి పంపినా”డని
 చెప్పెను. లలిత “కమలా! అబద్ధములు చెప్పకు” మనెను. కమల “ఓట్టు” అనెను.
 లలితకు మనస్సులో సందేహము పోలేదు కాని యిట్లనెను: “నన్నుగూడఁ గొగి
 లించుకొని ముద్దుపెట్టుకొనినాడు. ఆకూతుయొక్క బొమ్మ తీయుటయు, దుఃఖ
 పడుటయు నేను చూడలే”దనెను. “నన్ను గొగిలించుకొని ముద్దుపెట్టుకొనిన
 తరువాత నే కూతుబొమ్మ తీసెను. దొరగారు రట్లు చేయునని ముందు పెరుమాళ్లు
 వాతోఁ జెప్పెను. కనుక నేను భయపడలే”దని కమల చెప్పెను. అది యొక
 రహస్యము. కమల చెప్పిన దబద్ధమని లలితకుఁ దెలియును. లలిత నమ్ముట లేదని
 కమలకుఁ దెలియును. తాను నమ్ముట లేదని కమలకుఁ దెలియునని లలితకుఁ
 దెలియును. లలిత నమ్ముచున్నట్లే నటించుచుండెను. ఆమె నమ్మినట్లే కమల
 ప్రవర్తించుచుండెను. ఈ సంగతి లలిత యెవరితోడను జెప్పదని కమలకుఁ
 దెలియును. తా నెవ్వరితోడను చెప్పనని లలితకుఁ దెలియును. ఇది యంతయు
 నింటిదగ్గఱ జెప్పరాదు. లలిత యిట్లనెను: “కమలా! ఈకథ యింటిలోఁ జెప్ప
 కుము. దొరగారిచీర యిచ్చిరని, రవికలు మొదలైనవి రాణిగా రిచ్చిరని
 మాత్రమే చెప్పము. రాణిగారికిఁ దెలియకుండ దొరగా రీచీర యిచ్చిరి. మన
 మింటిలో నీమాట చెప్పినచో రాణిగారితో మీరు దయతో నిచ్చిన చీర
 మాయమౌయి కట్టుకొనుచున్న దని యయ్యగారు గాని, వాన్న గారుగాని రాణి
 గారితో నెప్పడైన నన్నుచో నామె కప్పవడును” అనెను. కమల నిజమేననెను.

ఈ మాటతో రహస్య ముఖ్యములకు దెలిసివచ్చు విషయ మిద్దఱకుఁ దెలిసెను. కాని రహస్యము రహస్యముగా నే యున్నది. వాచ్యము కానేలేదు.

దొరగారికిఁ బెరుమాళ్లు తెచ్చిన స్త్రీల సౌఖ్యమే కాని తన స్వతః కృత్తితో స్త్రీని సంపాదించిన సౌఖ్యము పూర్వము లేదు. మఱియు వయసు కడచినవాడు, సుపరిచితమన్మథులు నైన స్త్రీలతోడిదే పరిచయము. ఈమె యనాఘాతపుష్పము. కరణహములచేతి నలూని మైన కిసలయము. ఇందు వట్టి ప్రసన్నతయే లేదు. ప్రసన్నతా ప్రసన్నతలు రెండును గలవు. ప్రసన్నత భాగమాత్రము. ఆప్రసన్నత ముప్పాళ్లు. ఇది యనుభవించి యనుభవించనట్లున్నది. సుఖము పొందీపొందనట్లున్నది. ఈ యద్యక్తమధురిమకు దొరమనస్సు లొంగిపోయెను. ఇది కామత్మప్రే కలుగరాని విషయము. తృప్తి కలిగినతరువాత మోహము విచ్చితిపొందును. మోహవిచ్చితి కలుగకుండుటకు నస్పృహపుష్ప పూగమే చేయవలయును. అది మోహమును నిలబెట్టును. కామమును బరి పోషించును. ఆశను జీవత్ప్రీతిలో నుంచును. క్రొత్తదనము క్రొత్తదనముగానే యుంచును. ఇట్టిది నవోధాసంగమము. నవోధ యనగా నవస్పృహ. ఈ రహస్యము తెలియకుండు దొరగారికిఁ దెలిసినది. అతడు తొలిసారి తన భార్య సంగమము సృరించికొనెను. అం దీమధురిమ తా ననుభవించినట్లు జ్ఞాపకము లేదు. మఱియు నిందులో నొక యహంకారరేఖ భాసించుచున్నది. కమల తన వర్ణముకంటె నధికమైన వర్ణమునందుఁ బుట్టిన స్త్రీ. అది యొక యధికమోహము. ఆమెయందుఁ బరిశుద్ధితి యామె తనూగతరమణీయత యొకానొక శుచిభావ ముచే నావరింపఁబడినది. అది యొక విచిత్రముగా మనస్సున కానందమిచ్చు చుండెను. కమలయందు బహుభావములు సన్నిహితములైయున్నవి. ఆమె తోడి పరిచయము సర్వస్పృహి నధిగమించిన ట్లుండెను. ఈ దేశము చాతుర్వర్త్య నిష్ఠము. ఆమె యిందిలి పరమోత్తమవర్ణసంజాత. ఇన్నాళ్లు తాను వట్టి ప్రభువు. ఇప్పుడు చాతుర్వర్త్యమునకుఁ బ్రభువనిపించుచున్నది. తత్కుల సంజాతు లిదివఱకు నధికులని తన మన స్సాప్సకొనకపోయినను తన యాత్మలో నొక రేఖగా నొక భావము భాసించుచున్నట్లు తోచెను. ఇప్పు డా రేఖ తుడువబడినట్లు కనిపించెను. వారి యాధిక్య మిప్పుడు కనిపించలేదు. తత్కుల జాతియైన యొక్క స్త్రీయొక్క సంగమమాత్రమున నిట్టి భావము కలుగుట చిత్రముగా నేయున్నది. ఆకులమంతయుఁ దనకు వశమైనట్లు, నా కులమునందలి సర్వస్త్రీలు తన్నభిసరించినట్లు రాజా తలపోసెను. అతని మనస్సులో నా కులమునందలి గౌరవము నశించెను. ఓహో! ఏమి మనస్సు. ఈ భావ ముతో రే పవధానిని కలిసికొనునా? ఆ రంగనాథము నే నిరాకరింపవలగునా?

తద్యర్థ సంజాతులు పట్టణములోఁ గొందఱు అధికారులు కలరు. వారు తనకు లోకువగుదురా? వారి స్త్రీలను తా ననమానించఁగలడా? సాధ్యము కాదు. లోకమువేటు, మనస్సువేటు. మనస్సునం దట్లున్నది. లోకమునం దది సాగదు. అనియు రాజు గ్రహించెను. అక్కడికి రాజు బుద్ధిమంతుడే. కాని మనస్సు వెనుదిరిగి కమలమొదనే ప్రసరించుచున్నది. మఱుల గమల తనకోట కెప్పుడు వచ్చును? ఇట్లే ఎప్పుడో తండ్రి తీసికొనిరావలయును. ఈసంగతి రాణివాసము లోఁ దెలిసినచో నేమగును? ఇదివఱకటి వన్నియు స్వయం గ్రాహములు. ఆ రాక ఆత్మకీకి దప్ప మరెవ్వరికిఁ దెలియదు. ఈయక్క సెల్లెండ్రు వచ్చుట, ప్రార్థు బోవు వఱ కిద్దరు నుండుట. ప్రార్థుండగానే వారు రాణివాసమునుండి వెలికి వచ్చుట యిది కోటలోఁ దెలియకతప్పదు.

తప్పదేమిటి? మఱునాటికే రాణివాసమునఁ దెలిసినది. రాణీగారు వారి నింకఁ గొలులోనికి రాగీయవద్దని యాజ్ఞచేసినది. పెరుమాళ్లును పిలిచి చెప్పినది. దానితోఁ దలుపులు మూతలుపడినవి. దొరయొక్క మనస్సు వివిధముగా భ్రమ గముచేసినది. మనుష్యహంసము రుచిమఱిగిన పులివలె నతిగు కలవరిపడుదుం డెను. మనుష్యహంస మంత సులభమైనది కాదు. పల్లెలచుట్టు దొంగగా దిరుగ వలయును. లేదేవలె, మహిషమువలెఁ దనయున్నచోటికి రాదు. తా నచ్చటికిఁ బోవలయును. తెలియక దొంగవెంట నేలపాటలు పాడుదుఁ బోవు గొల్ల పిల్ల వానిని సంహరించవలయును. అడవిపాలములో గడ్డికోయుచున్న కాపు పడు చును వెనుకనుండి పోయి మెడపట్టుకొని గొంటవలయును.

రంగనాథము శినివారమునాడు వా సంతి సంగీతసభ నేర్పాటుచేసెను. ప్రార్థుటిపూట వచ్చి దొరగారిని రమ్మని చెప్పెను. అప్పు టి రంగనాథము యొక్క నవ్వులు, విషయములు, ప్రక్కమాపులు వాసంతిని దనకువశముచేయు నన్నట్లున్నవి. అతనితో మాటాడినంతనేపును దొరమనస్సు ద్విధాభూతముగా నుండెను. ఇతనికిఁ దన కూతుసంగతి తెలియదా? తెలిసికూడ నింత నిర్లజ్జముగా బ్రవర్తించుచున్నాడా? తనకు వాసంతియందు శ్రేయకలుగుటకు తన కూతును దుచిమాపించినాడా? ఔనన్నట్లున్నది. కాదన్నట్లున్నది. రంగనాథము తర హలో నిన్ను తనకుఁ గనిపించినంతటి విషయము నేడు కనిపించలేదు. నిన్నటి యభ్యర్థన నేడు లేదు. నిన్న తను ప్రభువు. నేడు రంగనాథము ప్రభువు. ఈమార్పు విజనా, యబద్ధనా? తొలుతి దొర రంగనాథమును జూచినంతనే మన సులో భయపడెను. ఆభయము క్రమముగాఁ దీరెను. ఇది చిత్రముగా నున్నది. నిన్న నతడు తనకు లోకువైన నా డనుకొనెను. నేడు తానతనికి లోకువైనట్లు న్నుది.

సాయంత్రమున వాసంతి గానసభ జరుగుచుండెను. దొరగారి ప్రక్కనే రంగనాథము కూర్చుండెను. మాటిమాటికి రంగనాథము వాసంతియొక్క సంగీతమును బ్రశంసించుచు నామె సౌందర్యకలి యన్న విషయము చిరుతొరముగా గలిపిచెప్పుచుండెను. సభలోఁ గమలాలలితలు రంగప్రదేశమునందున్న పెద్ద బల్లమీదఁ గూర్చుండిరి దొరదృష్టి లలితమీదఁ బడును. లలిత తన మాపును బెడకుఁ ద్రిప్పికొనును. దొరమాపు కమలమీదఁ బడును. కమల మాపు త్రిప్పికొనదు. దొరయే త్రిప్పికొనుచుండెను. కమలవంక న్నట్లే మాచినచో రంగనాథ మేమునుకొననో! ఒక సంగతి దొరకుఁ దెలియలేదు. కమలకు వియ్యవచ్చినను ముఖలక్షణములచేతి బనిపిల్లనలె నుండుటచేతి నామె వంకఁ జూచినను పనులను మానించదు. రంగనాథమునకు సందేహము కలుగదు. అందుచేతి రాజు వాసంతి మీదనే దృష్టి నిలిపెను. వాసంతి దొరవంకఁ జూచును. అలిసిమీదఁ బడిన దృష్టిని తోలగించవలయు నన్న ప్రయత్నము వాసంతిలోఁ గనపించలేదు. దొర పరీక్షింపఁగా వాసంతి యెవ్వరి దృష్టిని పరిహరించదు. మఱి యింకొకని వంకఁ జూపవచ్చును. ఆ మాచుటలో యాదృచ్ఛికముగా మొగము త్రిప్పికొనిన లగును గాని యెవో యెవో గతభావముచేతిఁ ద్రిప్పికొనినట్లుండుదు. అంతి సూక్ష్మనిర్మి కాదు దొర. మానవుని నెతురు తగిన పులిగాయములేని దేహముమీదనే నెత్తురు మాచుచుండెను.

సభ యైవోయినతిరువాత వాసంతికి బంగారుపతకము నొకదానిని బహు మతిచేయుటకు రాజుగారిని తోరిరి. ఆ పతకమునకు బొడుగైన పట్టుత్రాడు కట్టబడియుండెను. దానిని దొర యామెమెడలో వేయవలయును. దొర యెదైనఁ చెప్పి పతకమును బహూకరించవలయును. దొరకు పదియందలో నోటిసంబు మాట రాదు. అందుచేతి ముందవధాని యుపన్యసించెను. అప్పుడు రాజుగారు లేచి తెంబలోనికిఁ బోయి రంగభూమికి వచ్చి పదక మామెచేతి కీరుఁబోయెను. రంగనాథము మెడలో వేయు పదెను. రాజు చేతికే యిచ్చెను. వాసంతి దొరచేయి తన చేతికి బాగుగాఁ దరులునట్లు గ్రహించెను. ఆమె దీనికొక కట్టుచేసినో దాని సంపూర్ణావగతి లేక దొరగారి రెండుచేతుల తన దోసిలి చొప్పుంచెను. దొరగా రామెరెండుచేతులపైన దన రెండుచేతు లానించెను. వాసంతి రెండు లిప్తల కాలము నిమిలితి నేత్రయైయుండెను. అంతఁ దన దోసిలి హఠాత్తుగా లాగుకొనెను. ఆమె మొగమునం దొక వికారరేఖతో చెను. కన్నులలో భయము కనిపించెను. దొర దీని నేమీ గ్రహించలేదు. అతని కామె తన దోసిలి తన చేతులయం దుంచుట మఱియొక కమల వశమైనట్లు భావించెను. అతని మొగమునం దొక వికాసము కలిగెను. అతడు వాసంతిచేతిలో నున్న పతకమును దీసి

కొని యామె మెడలో వేసెను. సభయంతయు నవ్వులతో గరస్సాలన ములు చేసిరి. సభ గ్రహించినట్లున్నది. రాజు మనసు నొచ్చుకొనెను. కాని యతని మనస్సులో నేమున్నవో వానిముఖములోఁ దెలియని జాతికనుక బ్రెలుకబడలేదు. సభ పూర్తయ్యెను.

రాత్రి వాసంతి తిండి నిదురపోయిన తరువాత దానొక్క రయు మంచముపైఁ బండుకొని యాలోచించెను. పారధి భర్తకొనివానిని స్పృశించినచో దేహము మండునని చెప్పెను. దొరగారిచేతులు నాచేతుల నత్తుకొనిగా నాచేతులపైని పర్యము భగభగలాడెను అతడు చెప్పినమాట చాల నిజము. కాని పారధి నన్ను స్పృశించును. నాభుజముమీదఁ జేయి వేయును. నాచెక్కిళ్ళు తాకును. రైకలేని భాగమున నా హస్తమును స్పృశించును నేను క్రిందబడినపుడు నా పాదము లూరుపర్యంతము హస్తములతో నిమిరెను. సంవాహనము చేసెను. నా కతని స్పృశ సుఖముగానున్నది. దొరగారి హస్తస్పర్శయే నాకుఁ జర్యదాహకముగానున్నది. ఇందులోని మర్యము నాకుఁ దెలియుటలేదు. పారధి నాకు భర్తయో? వివాహముకాని నాకు భర్తయెవరు? అంతదాక యెందులకు? నాన్ని గారు నన్ను దాకుచున్నాడు. నాయొడలు మండుటలేదుకదా. అట్లే పారధియు. పారధి నాకు దిండివంటినాడు కాబోలును. కాని పారధి నా కింకొక మాట చెప్పినాడు. తిండియు, సోదరులు కొనివారండిలు పరపురుషులని అతడు పరపురుషుడే. అతడు నన్ను బిడ్డవలెఁ జూచుచున్నాడేమో! నేనతనిని తిండివలెఁ జూచుచున్నానా? చూచుటలేదు. అతడు నాకుఁ దిండి కాడని నాకుఁ దెలియును. మానవుల కిరులయందుఁగల ఆర్థిత వివిచ్యమామై భిన్నముగా ముందును. ఒకనియం దధికమైన యార్థిత యుండును. ఆయార్థితకు మనము పేర్లుపెట్టదుము. అమె నాకు బిడ్డవంటిదని, అతడు నాకుఁ దిండివంటివాడని. అచ్చమైన ఆయార్థితకు లోకములోని యొకానొక సంబంధము పేరుకల్పించుట. తిండి, కూతురు, అన్ని, చెల్లెలు, భార్య, భర్త మొదలైన విప్లవములైన వ్యభిచరించని యార్థితభావములు కలవు. తక్కిన యార్థితభావము వీరిక్రిందికిఁ దీసికొనివచ్చి తమ్మునివలెఁ జూచుచున్నాను, బిడ్డవలెఁ జూచుచున్నానని చెప్పుదురు. ఈ 'వలె' నన్నమాటలో నీభావమందారోపితమైనది తెలియుచున్నది. ఆరోపితమైనది నివారితము కావచ్చును. అది సహజమైనది కాదు. దీని కావన్నియ తెచ్చితిమి. ఆవన్నియ తుడిచివేయవచ్చును. వర్షము నకు గాలికి నెండకు నావన్నియ మాసిపోవచ్చును. ఒక యార్థిత వలెకొంగుములచేత సంఘధర్మతరమైనచో దానియం దీయారోపణ జరుగుచున్నది. ఇట్లుగ్రహించినచో సహజములయిన పితృత్వ సంబంధములకు వలెయైన

సర్వమైన యార్థ్యతయు స్త్రీపురుష మధ్యగత మైనచో భార్యార్థ ర్థ సంబంధ మైనదిగా నిశ్చితిముకొనచ్చు నేమో. మఱియు నీస్వర్వచేత నే నింతవిధయిం చినచోఁ దొందఱుపడుచుంటి నేమో. ఈ స్వర్వకూడ నుచితవేళ జరిగినదికాదు. నేను రెండున్నర గంటలు పాగుచు శ్రమపడితిని. దొర గారిచేతినుండి పదకము గ్రహించుట యొక విశేషముగా నేను భావించి యుద్విష్టురాలి నైతిని. నా శరీర మపుడు స్విన్న పైయుండెను. దొర శ్రమపడినవాడు కనుక నతనిచేతులు వెచ్చగా నుండెను. నా చేతులు చెమటచేతఁ జల్లగా నుండెను. అందుచేత నా కట్లనిపించినదేమో. దొంద్రైనను నన్నిట్లు స్పృశించుటకు వీలైనది. దీని పరమార్థము తెలిసికొనుటకు నే నుద్వేగము పొందనపుడు దొరయొక్క హస్తస్వర్వ చేయవలయును. అపుడు దాని యాధార్థ్యము తెలియును. ఆయన యింటిలో నేదియో యక్కఱకుటకదా. అపు డేవో సాకుఁ గలిపించుకొని దీనిని బరీక్షింపవలయును. కోటలో నట్టి సభకు నా కిదికల కాభిముఖ్యములేదు. ఇప్పుడు దాని నభినయింతును” అని నిశ్చయించుకొని వాసంతి నిశ్చింతముగా నిదురపోయెను. ఆ నిదురలో నామె కొక స్వప్నము ఘటెల్లెను తా నొక యస్పరస్త్రీ. మబ్బులలో విహరించుచుండెను. భూమిమీది ప్రజలు కనిపించుచు నే యున్నారు. ఆ జనములోఁ గొందఱు తిన్నుఁ జూచి చంద్రరేఖ యన్నారు. మఱి కొందఱు కొదచ్చర యన్నారు. వారిలో రంగనాథము కనిపించెను. అతఁ డందఱును జూచి నవ్వి “కొదయ్యా! ఆమె మన శరీఘగారి కూతు” రనెను. తాను వెలతెలపోయెను. తా నీయాకాశములోనుండి మఱియొక యాకాశములోని కెగిరి పోయెను. అచట సారథి కనిపించెను. సారథినిగూడ మబ్బులలోనికి రమ్మని తాను పిలిచెను. సారథి కొంతదూర మెగిరివచ్చి మఱల క్రిందికి దిగిపోయెను. తా నాకాశములో మఱియు విహరించెను. ఇంతలోఁ బడమటినుండి పెళి పెళార్పులతోఁ గాకరాత్రివంటి మేఘము తనమీదికి వచ్చెను. తనకు దిశలు తోచలేదు. అచ్చటనే తనతండ్రి కనిపించెను. అతనిని గొగలించుకొనెను. అతఁ డేడ్చుచుండెను. ఇంతలోఁ దనకు మెలకువవచ్చెను. సావడిలోనికిబోయి గుఱ్ఱువెట్టి నిదురించుచున్న తండ్రినిజూచెను. ఇంతలోఁ దనకు మంచి నీళ్లయినట్లనిపించెను. పడమటింటిలోనికిఁబోయి బిందెలోనున్న మంచినీరు త్రావెను. మఱల వచ్చి పండుకొనెను. వెంటనే నిదురపట్టలేదు. మనస్సు సారథిమీదికిఁ బోయెను. అతని నీ నడుమఁ జాలదినములుగాఁ జూడలేదు. రే పతినివద్దకు బోవలయును. ఈ సంగతి చెప్పవలయును. తాను చేయదలచుకొన్న పరీక్ష పూర్తికాకముందే వల పోవలయును? రేపు పోదును. మఱల నిదురపట్టెను. మఱల నేనోయెవో కలలు చచ్చుచు నేయుండెను. నడుమ నడుమ గలలు వచ్చుట, నడుమ

నడుమ సగము మేల్కొనుట, యది కలయని తెలియుట, మఱల నిదురపోవుట ఇట్లు తెల్లవాటెను. ప్రాతశ్శిశిరవేళా మందమంద మలయానిల సుందరతరంగ చాలిత పక్ష్యాంచల వాసంతి చిలుకలలు మఱచిపోయి తొలిస్వప్నమును భావించుచుండెను.

రంగవాఙ్మయ తన పడకమునకు నడుమ మాణిక్యము చెక్కగా జుట్టును ముత్యములు గుచ్చగా బయలుదేరినది. ఒకవాడు దొరగారి కడకుఁబోయి యిట్లుచెప్పెను: “అయ్యా! మన నాటక సంఘమున కొక్క పదివేలు కొవల యును. ఆ ధనమున్నచో నేను దీనిమీద విదాదికిఁ బాతికవేల లాభముచూపింతును. నే నిదివఱకు దీనిమీద రెండువేలు పెట్టితిని. నెల నెల కద్దునరావుగారికి నాల్గువంద లీయవలసి వచ్చుచున్నది. రెండువేల పెట్టుబడితో నెలకు నాల్గువంద లక్షనరావుగారి కిచ్చుచుంటిమనిగా మఱి పదివేలైనచో నెంతలాభము తీయవచ్చునో తమరె యాలోచించుడు. నాటకరంగము పెద్దది చేయవలయును. సభాభవనమును బెంచవలయును. సుమారు వేయిమంది జనము కూర్చుండుటకు వీలైనంత భవనము నిర్మించవలయును.”

దొర—పదివేలు పెట్టినచో భవనమునకే సరిపోవును.

రంగ—కంట్రాక్టున కిచ్చినచో నది యట్లు జరుగును. నాల్గువేలలో నే నంతటి భవనమును వేయింతును. తిక్కిన యాఱువేలతో రంగురంగుల తెలులు, గొప్పదుస్తులు, గుల్లిములు, ఏనుగులు, రథములు మొదలైనవామగ్ని తయారు చేయింతును. తమరు మాతురుగాని. నాటక చూడనిచో నది రంగముకాదు. భూలోకవైకుంఠము. అట్లుచేసెదను.

దొర—ఇదివఱకే మీరు రెండువేలు పెట్టి బడి పెట్టితిరి. మీరాబ్బు మీరు తీసుకొనినచో మీరులు నది యెనిమిదివేలకదా?

రంగ—నాదాబ్బునకుఁ దొందఱలేదు. నేను తరువాతి తీసికొనెదను.

దొర—నాదగ్గఱఁ బదివేలు లేవు. నాల్గువేల లిచ్చెదను. మీ కేమి చేసుకొన్నను సరి.

రంగ—తమరు నాల్గువేలు దయచేయుడు. మఱి యాఱువేలు నా కప్పిప్పించుడు. నా కింక నిరుపదిమూ డెకరముల పొల మున్నది. దానిని తాకట్టు పెట్టెదను.

దొర—ప్రస్తుతిము మాదగ్గఱ నంత లేదండి

రంగ—ప్రభువులు తలచికొనినచో నది యొక లెక్కా? తమ రనుగ్రహించ వలయును. ఇది నాకోసము చేయుట లేదు. తమరికొంత చేయు

చున్నాను. తమరి ప్రతిష్ఠాదిగ్గింతములవలకు వ్యాపింపజేయుటకు నేను చేసెడి ప్రయత్న మిది.

దొంగగారు మాటాడలేదు. రంగవాణము దొంగగా రంగీకరించినట్లే ప్రక
రించెను. అతని కొక యూహ తో చెను. తనకూతుండ్రు వచ్చినపుడు కోటలో
సంత మర్యాదచేసిరి. వారిని మఱిగ గోటలోనికి బంపించి దీనివలన లాభ
మున్నదని కూతుండ్రుచేత రాణిగారికి జెప్పించవలయును. అతడు వ్యర్థ
నిట్లనెను. “ప్రభువా! వాసంతికి దన సంగీతియు కోటలో విడిచివలయునని
యిచ్చిది. దొంగగారు విన్నారు; దొంసాని గారుకూడ వినవలయునని యామె
యశి. బుల్లిదొంగరి కక్ష రాభ్యాసము చేయుచునియు, వాసమయమున దిం
పాటక చేరి తమగు పెట్టెద రనియు నామె యాశిపడుచున్న” దనెను.

దొంగగారు డబ్బులివయముయి మఱల మాటాడలేదు. దీనితో మాటాడించ
వలయు నని రంగవాణముప్రయత్నము. మఱియును దొంగగారు మాటాడలేదు.
రంగవాణ మిట్లనెను. జమిందారులవద్ద మాటాడు నొడుపుతో ననెను.
“సాయంతనమున నేను మన జ్యోతిష్కుని కలిసికొనెదను. అక్షరాభ్యాసమునకు
ముహూర్తము పెట్టించెదను. బుల్లిదొంగరి జాతకము నవిధాని గారు చూచిరి.
వారు జ్యోతిషములో మహాఖని. తమ రెండుపదురుకదా. దొంగగారు పెద్ద భాషా
పోషకులగుదురట. వారి కక్ష రాభ్యాసము తొందఱగా జేయించవలయును.
ఇది శూన్యమానము. ఎట్లయినను నాలుగైదు నెలలలో ముహూర్తము
పెట్టించకతిప్పదు. బుల్లిబాబుగారు మొన్న తింగణామీద స్వారి చేయుచుండగా
జూచితిని. ఆ వయసులోన నే యెంత రాదదర్ద! బాబుగారిని నేను పిలిచితిని.
వారు నా వంక చూచిరి. ఒక మహాచక్రవర్తి తన బంటువంక చూచినట్లు
చూచెను. ముమ్మారుల ప్రభువులే యవతరించితిరి” ఈ మాటాడుచున్నపుడు
రాజుగారి వదనమున మందహాసాంకూర మయ్యెను. రంగవాణము నెలపు తీసి
కొని వెడలిపోయెను.

ఆ సాయంతనమున లలితకమలలు కోటలోనికి వచ్చిరి. తండ్రి పెళ్లి
మనగా లలిత యిష్టపడలేదు. కమల ముందుకు దూగెను. లలిత కనుబొమలు
నలుపుచేసికొనెను. నెక్క క తప్పినదికాదు. వారు కోటలో కడుగు పెట్టుటను
జూచి కాసావాండ్రు మొగాలు మొగాలు చూచుకొనిరి. ఆ సమయమునకు
బెరుమాళ్లు మొగసాలయం దుండెను. అతనికి భయము వేసెను. వారు రాణిగారి
వద్దకు బోదుమనిరి. పెరుమాళ్లు కాదని చెప్పి దొంగరి వద్దకు దీసికొని
పోయెను. దొంగగారు కూర్చుండిరి. ఇద్దఱివంక తీక్షణముగా జూచిరి. ఆయనకు
చెలిసెను. కూతులచేత బని సాధించుకొనుటకు రంగవాణము పంపించె నని.

తాను లొంగగూడ దనుకొనెను. కాని మనస్సును మొక్క బలము సర్వాతి
కాయి. వారి నిద్రను గూర్చుండు డనెను. ఎదో యెదో మాటాడజొచ్చెను.
లలిత యేమియు మాటాడలేదు. ఏ ప్రశ్నకును సమాధానము లేదు. కమల
సవ్యయ మాటాడెను. దొర గారు తన కేదో పనియున్నట్లు చిత్రపటము లున్న
గదిలోనికిఁ బోయెను. కమల రాజును వెంబడించెను. లలిత కమలవంక గోప
ముగాఁ జూచుచుండెను. గదిలోనికిఁ బోయిన తరువాత గమల దొరచేయి
పట్టుకొని “ఏమండీ! మీకే లాభముకదా. నాయన గారికిఁ బదివే లిచ్చినచో
నన్నుమేమి? నా కొక పదివేలమున్నెనచో నీయరా” యనెను. దొర తిలుపు
వేసెను. అప్పటికే తెలిసివ రహస్యమైపోయినది.

కమల మంచముమీది నే లేచి కూర్చుండి పదివే లిమ్మని దొరను బలవంఠ
పెట్టినాగెను. రాజు చివటి కంగీరించెను. శేపు మీ నాయన గారిని రమ్మను
మనెను. కొంతసేపటి కక్కచెల్లెండ్రెడ్డిలు తమ యింటికి వెడలిపోయిరి.
దారిలో లలిత మాట్లాడలేదు. ఇంటికిఁ బోయినతరువాత నామె బిగింపు పోయి
నది. ఏమియు జరగనట్లే కమల యెంత సవ్యయఁ ద్రేలుచుండెనో తాను నట్లే
యుండెను. ఇద్దరును దండ్రితో జెప్పిరి. “నాన్న గారూ! దొర గారు శేపు మిమ్ము
రమ్మనినా” రనిరి. రంగనాథము కొంపయొక్కెను. తన కూతులు చికిలి చేసిన
బాధముల; వారియందు రాణిగారికి మిక్కిలి ప్రేమయని.

మఱువాడు రంగనాథము కొంటలోనికిఁ బోయెను. దొరగారి దర్శనము
చేసెను. ఇత డెదో సోది చెప్పచుండెను. దొరగారినుండి సమాధానములేదు.
ప్రొద్దుకుంకెను. దొర గా రచ్చటనుండి వెడలిపోయిరి. కొంతసేపటికి సుమాస్తా
యొకడు వచ్చి “యర్యా! దొర గా రొకమనిసికోసము కబురంపించితి మాయన
యింకను రాలేదు. రాత్రి కొంత ప్రొద్దుపోయినను వచ్చును. శే పుదయమున
మీరు రావచ్చునని చెప్పకునిరి” యనెను. రంగనాథము లేచి వెడలిపోయెను.
వాసంతిపేరు చెప్పినచో మాటాడెను. డబ్బునకు సంబంధించినప్పుడు స్వేచ్ఛగా
నుండును. ఇప్పుడు మఱువ జమిందారీ బిట్టుపోవుచుండెను. రంగనాథమున కిది
తెక్కలేదు. వెళ్లిపోయి, మఱువాటి ప్రొద్దున వచ్చి దొరగారివద్దకు పోయెను.
ఇతనిని జూచి దొర యొక సుమాస్తాకుఁ గబు రంపించెను. రంగనాథ మట్లే
కూర్చుండెను. రెండుగంట లైనతరువాత రంగనాథమును గొన్ని కౌగితములమీద
దస్కతులు పెట్టామనిరి. రంగనాథ మన్నియఁజదివెను. అది తాకట్టుదస్తావేజు.
తన యిరువది మూడెకరములు తాకట్టు పెట్టికొని పదివే లప్పిచ్చునట్లు వ్రాయ
బడియున్నది. తన పాలము నాలుగుచోట్ల నున్నది. వాని హద్దులతో వ్రాయఁ
బడియున్నది. అప్పు తీసికొనుటకుఁ గారణము నాటక భవన నిర్మాణముగా

పేర్కొనబడినది. రంగనాథ మూలించెను. నాటక భవనము దొరగారిచేత నున్నది. నిర్మాణము తనది ఇది యెట్లు పోనగును. దొరగారితో ననెను. దొర “మీరు మాకు సంవత్సరమున కింత యని యా దొడ్డికి బాడుగ యిచ్చుచుండు” డనెను.

రంగనాథ-“అదికూడ ఖరారునామా వ్రాయవలయును గదా. మఱియు వడ్డీ రూపాయి యాటణాలు వేయించితిరి. ఇంత వడ్డీ—”

దొర-“పాలవకు పాతిక వేలు లాభము వచ్చునుగదా. ఆ వడ్డీ యెక్కువ యేయున్నది? మొదటి యేడాదిలోననే మా యప్పుంతయుఁ దీటిపోవును.”

రంగనాథమునకు మనసులోఁ గోపము వచ్చెను. వాసంతిదగ్గఱ జమిందారును నిలుచుండఁజెల్పెను. వాసంతి తనకు వశము కాలేదు. రాజు తనకు వశముకాలేదు. ఆమె కారీరి, యిరిని కింకొక రీతి!

రంగనాథము నవ్వెను. అతని నవ్వులోని ప్రసన్నత, విషయము, రాజ భక్తి ముప్పేటగొనెను. రంగనాథ మిట్లనెను : “ప్రభూ! నా యీ శరీరము మీది. ఆపాలము మీతాతగారిచ్చినది. నే నార్పించినది కాదు. నేను వట్టివ్యర్థుడను, పనికిమాలినవాడను. ఎదో పద్యాలు వ్రాసికొనుట తప్ప నా కేమియుఁ దెలియదు. మీయాస్తి మీరే తాకట్టు పెట్టుకొని మీరే డబ్బిచ్చుచున్నార. ఖరారునామా యక్కడలేదు. ఒక యేడాదిలోవచ్చు పాతిక వేల లాభము మీకే యిచ్చెదను. ఆ తాకట్టు పత్రముజేయుండును. మీ పాతికవేలు మీకిచ్చి నేను నైదొలగెదను” అని కాగితములమీద దిక్కులు చెనెను. పదివేల రూకలు తీసికొనిరాబడి రంగనాథమున కీయఁబడెను. రంగనాథము గృహభిముఖుడగు వేశకుఁ బ్రార్థు నడినెలైన ఉండెను.

అది మొదలు నాల్గునెలలు క్లబ్బు వేరేచోటికి మార్చిరి. పదివేలు చాలదని రంగనాథమునకు దెలియును. అతడు తన గ్రామమునకుఁ బోయెను. అచటఁ దన పాలము దొరగారికిఁ దాకట్టుపెట్టెనని యెవ్వరికిని దెలియదు. గ్రామకరణమున తొక్కినికే తెలియును. దొరగారు పంపించిన గుమాస్తా కరణమును గనుగొని హద్దులును, బరిమాణమును వ్రాసికొని పోయెను. రంగనాథము కరణము వద్దకు పోయి యతనితో స్నేహము చెసికొనెను. దొరగారి గుమాస్తా యీ సంగతి తెలిసికొనిపోయెనని కరణ మెవ్వరికిని శుభ్రలేదు. తన పాలము తాకట్టుపెట్టి రంగనాథము పదివేలు తా నప్పు తీసికొనెను. ఒక పెద్ద వడ్డీవర్తకు శిచ్చెను.

ఆ యిరువదివేలతో రంగనాథము నాటకభవనమును సుధర్మాభవనమును జేసెను. నాలుగునెలలలో నచట నొక మహాభవన మేర్పడెను. పాలగద్దుతాలు,

నునుచైన గోపాలు, గోపాలవీధి రంగులు. ముందు హజారము. ప్రీతికు టిక్కెట్లము స్థలము వేటు. విసురకాల టిక్కెట్లయిగుగులలో వేటుగా నమ్ముదురు. లోని నాల్గు కేళికూళులు, పూలమొక్కలు, రంగుగూమి యంతయుఁ గుర్రేభివ నము. బంగారమును ప్రాంతి కల్పించు సింహపుర దులు, కీర్తిముఖములు, చిత్ర చిత్ర వల్లులు, ప్రభాతోరణములు, పది తెలులు ఒక తెలు మీద మహా పట్టణ రాజ మార్గము, మఱి యొక తెలు మీద మహాబలి. రంగులు కొట్టినదప్పుదున్న టున్నవి. లోపల జిన్న మేళ. పూస టయ్యెల. తీగతో మనిషి క్రిందికి దిగవచ్చును. తీగతో మనిషి పైకి లాగబడును. ఒక ధూమ్రకము. దానికి గీలు తలుపు. అదిట నిలుచున్నచో మనిషి లిప్తలో ధూమిలోనికి దిగిపోవును. అది యెన్ని యెన్ని యందములు చేసెనో!

ఈ లోపుగా రంగనాథ మాతకుండులేను. తాను నాల్గు నాటకములు వ్రాసెను. అది యెన్నియు పాటా. దొంగతనము, నాగలోకమునకు బోవుట, స్వర్గలోకమునకు బోవుట, వినుకలమీద, గుట్టమలమీద మనుష్యులు సందరించుట - పురాణములలో నెన్ని యదృశములు చెప్పబడినవో వాని నన్నిటిని రంగముమీద బ్రదర్శించుటకు వీలుగా రంగులు వేసిన యట్లతో దీపము లార్పి వేసి సన్ని ని వెలుగులో బ్రదర్శింప వచ్చును. ఆ దిమ్మి దుస్తులకు జనులు కను లలో విలుమిల్లు పడెదలయును. ఒక్క రాజు వేషమునకు వేయి రూపాయలు వ్యయ పెట్టెను. మొదటిది దశావతారముల నాటకము.

అది హాచి తీతలయును. నాటకము తెల్లవార్తాగురుడు. జనము క్రిక్కి టిసి పోయిరి. నాల్గు నెలలలో నీ నాటకముల యొక్క ప్రశస్తి యాసేతు నీతా చలము వ్యాపించెను. పూనానుంచి, ప్రకాశానుంచి, కలకత్తానుంచి జనము లీ నాటక ప్రదర్శనములకు వచ్చుచుండుిరి. నాటకము నెల నాట్లన్న దినగా టిక్కెట్లు కొనవలయును లేనిచో గూర్పుండుటకు స్థలము దొలుకదు. స్థలము దొలుకక రెండు మాడు నెలలు ప్రతీక్షించినవారు కలరు. సభా భవమున ముందు భాగమున ఎల్లు నిటు కల గోపలకాని రెండు మేడలుగా నున్నవి. అం దులో గదులు భార్యాభర్త లిద్దఱే కూర్చుండవచ్చును. ఒక్కొక్కగదికి నేబది రూకల బాడెగ. ఒక్క నాటకము వేసినచో నాటేడువేలు వచ్చుచుండును. నాటకము నేయుటకు మాడు నాల్గు వేలు వ్యయమును చుండెను. రెండు నెలలైన తరువాత రోజు విడిచి రోజు నాటక మాడు చుండురు. జీతములు పెట్టిగి పోయెను. అర్జునరావున కిపుడు నెలకు వేయి రూకలు జీతము. అందులో నాల్గు వందలకు తక్కువ జీతగాడు లేనేలేడు. ఇట్లు మాడునెలలు నేకాధ్వర్య ముగా పోయెను. అప్పటికి దొలత రంగనాథము దొరగారికి దాకట్లు

వ్రాసిన గోజయి యేడాది యైనది. రంగనాథము చేతిలో నలుబదివేల రూకలు మిగిలెను. రంగనాథము మహాప్రభువుగా నుండెను. ఆతడు మోటానుమీదగాని పోతు, పట్టు బట్టలుగాని వరించడు. ఆతని పరిసర మగుటకు బడికొప్పులు పడి యుండు వలయును కాని నాటకములన్నియు దొంగారి పేరు చే నరుగు చుండెను. రంగనాథము వట్టి దివాను. దొంగారి నాటక భవన మనియు పేరు. వేసంగి తీర్చుముగా మండుచుండెను.

౧౪

రంగనాథము కొన్నాళ్ళు మధనపడెను. అన్ని యుచ్చులు తన చేతిలో నున్నవి. వియుచ్చు లాగవలయునో తెలియలేదు. చివరకు దొంగారి యొద్దకుఁ బోయి పాతక వేలాయన చేతిలోఁ బోసెను. “అయ్యో! నా తాకట్టు పత్రము నా కిప్పించుడు. తొలుత నేను పెట్టిన రెండువేలు నాకు దియించినచో నాటకభవనము, దానిమీది సర్వలాభములు తమవి. తమయనుజ్ఞనైనచో బూర్వమువలె నే తమ వేర చేసెనను. లేనిచోఁ దొలగెదను” అనెను. రాజున కొక్కసారి పదమూడువేలు కనిపించెను. అతని తాకట్ట పత్ర మతనికిచ్చి వేసెను. రెండువేలు తరువాత నిప్పించు మనెను. తాను చేతిలోఁబోసిన డబ్బు తనది తన చేతిలోఁ బోయెటకు నంతలోభము చూపించెడి రాజును రంగనాథము మరి యును దింపవలయు ననుకొనెను. ఇప్పుడు రాజు మిక్కిలి ప్రసన్నుడు. నిముసములోఁ దనకు లొంగిపోయినవాడు. నంటనే రంగనాథము వాసంతి యొక్కయు, సారధియొక్కయు కృతహారము ప్రారంభించెను. “ప్రభూ! ఈ నూనములో నాటకములమీద మూడువేలు లాభమునచ్చును. ఆ డబ్బు తమరి కీయను. చిన్నిదొంగారి యక్షరాభ్యాసమునకు మహూర్తము పెట్టించితిని. మహాకవి, జాత్పండితుడు నైన యవధానిగారిచేత యక్షరాభ్యాసము చేయింతయు. ఆనాడు వాసంతియొక్క పాటకచేరి పెట్టింతయు. వాసంతి కోటలోనికి రావలయును. ఆమె సంగీతము, నామెయఁ దమరివి సంతోష పెట్టవలయును” అని విడిచిపోయెను. రాజు పసికట్టెను. రంగనాథమున కీయవలసిన రెండువేలెగ్గొట్టెను గదా. ఇంకొకవేయి నచ్చము. వాసంతి వచ్చుచున్నదిగదా, నచ్చము లేదు.

మాసాంతమునఁ జిన్నిదొంగారి యక్షరాభ్యాసము జరిగెను. కవులు, గాయకులు వచ్చిరి. ఎవ్వరికిని దమ్మిడీ యిచ్చినదిలేదు. దొంగారి మందహాసము గూడ లేని ప్రసన్నముఖదర్శనమే సర్వజనులకు బహుమతి ప్రదానము. వాసంతి యొక్క పాటకచేరి జరిగెను. రాత్రి ప్రార్థనపోయెను. రంగనాథము తన

కూతుండ నింటికి బంపించెను. వాసంతియొక్క తెయే యుండెను. శరీరు
దును నచ్చటనే యుండెను. రాణిగారు వాసంతిని జూడవలయునని కోరు
చున్నారని పెరుమాళ్ళు చెప్పెను. శరీరుండంగీరించెను. వాసంతి కోటలోనికి
పోయెను. ఆమె నంతఃపురములోనికి దీసికొనిపోలేదు. పెరుమాళ్ళమెను
రాజుగారి గదిలోనికి దీసికొని పోయెను. దొరవచ్చెను. దొర యంత మాటకొరి
యనిగాని, యంత నవ్వుచు మాటాడుననిగాని వాసంతి ఎఱుంగదు. దొర
యిట్లనెను: “మాకోటలో మీ సంగీతియు పెట్టించవలయునని మూడు
నాలు గేండ్లుగా నున్నది. నేటికి సంభవించినది. ఆనాడు మీ మెడలోఁ
బూల హారము వేసితిని. నేడు నీమెడలో నీ ముత్యాల హారము
వేయుచుంటిని.” ఆ ముత్యాల హారము సుభముగాఁ బాతిక వేలు
చేయును. దానిని దొర వాసంతి కోస ముట్టె పెట్టెను. అక్షరాభ్యాసమునకు
మూడువేలు వ్యయమున్నచో లెక్క జూచుకొనిన రాజు పాతికవేలకు లెక్క
నేయలేదు. ఈ గుణము రంగనాథమునకుఁ దెలియును. తన కూతుండకు
నూతన కేరెండువేలు రూక లిచ్చెను. రాజు స్త్రీవిషయములో నెంతయైన
నిచ్చును. ఈ నిలవ చేయుట యంతయు నా వ్యయము చేయుటకు. ఇది
వాసంతి ప్రయోగము. ఈ ప్రయోగమును రాజు తట్టుకొనలేడు. తట్టుకొన్నచో
దట్టుకోలేని ప్రయోగము రంగనాథ మింకొకదానిని సిద్ధిముచేసి పెట్టినాడు.
అది నూరి పెట్టిన కత్తి. ఆ కత్తి నాటకములలో స్త్రీ వేషములు వేయుచున్నది.

రాజు ముత్యాలహారము వాసంతి మెడలో వేయుచు నా చేతులను జెక్కి
శృంగిడికి దీసెను. వాసంతి స్పర్శను బరీక్షించుచుండెను. అప్పటికి బాట
కచేరి యైపోయి గంటనే పయ్యెను. వాసంతి యుద్వేగము తిగ్గెను. రాజయొక్క
హస్త స్పర్శ సుఖదాయుగా లేదు. వాసంతి యూహపన్నదని రాజింకొక
సోపాన మెక్కినను. రాజామె కపోలమును జూచించెను. వాసంతి కిది భిన్న
మంజినది. ఇది లక్షణార్థము కాదు. కాని వాసంతి యా మంటయొక్క స్వరూప
మును భావించుచుండెను. శరీరము మంజినట్లు లేదు. మనస్సే మంజినట్లున్నది.
ఆ మాట యూహపథములో లేదు. అనుభవపథములో నున్నది. రాజునందు
వైముఖ్యములేదు. డోహచేతి నసహ్యించుకొనుటలేదు. శరీరము నగ్ని స్పృశించి
నట్లు లేదు. అగ్ని స్పృశించినట్లున్నది. చేతికి నిష్ప తగిలినచో వెంటనే వెను
కకు లాగికొండము. ఇదియొక విచిత్రమైన యగ్ని. వాసంతి జెనుకకు లాగికొన
లేదు. భయపడలేదు. దానియం దిష్టము లేదు; అనిష్టములేదు. అది వహ్నిగా
భావించుచున్నది. ఒక యనుభూతి మనస్సునకు వేద్యమగును. ఒకానొక యను
భూతి మనస్సునకు నెగటై కారీరకమైన యనిష్టము ప్రకటించబడకుండ నిలకు

ఁముగా నుండును. ఒక్కొక్కప్పుడొక్కొక్కనాటకు మిక్కిలి కోపము వచ్చును. అది మనస్సులో ముంకించును. ఆ మాటాడిన వానియందు ద్వేషము జూపించును. నవ్వుచు మాటాడినచో నవ్వుచునే మాటాడుచును. లోపల నా మాట ముండించుచు నేయుండును. ఆ మంటి ద్వాక్యభావన. ఇప్పుడు వాసంతి యొక్క రాజయొక్క చుంబనమువలనఁ గలిగిన యనుభూతిభావన గూర్చున్నది.

రాజు వాసంతియొక్క తూర్పీభావమును మఱియు ననుకూలతగా భావించెను. ఆమెను గాఢముగా గోగలించికొనెను. ఇప్పుడు వాసంతికి దదను ధూతి మనోవిషయము కాక శరీరవిషయ మైనది. ఆమె కోపించియు దగ్గు ప్రాకినట్లయినది. ఈలక్షణముకూడ వాసంతిలో విలక్షణముగా భాసించెను. చుంబనవేళ ననుభూతి భావన చేసి యా భావన మనోంతర్నిష్ఠమై యుండెను. అది భావనాయమైన మనఃపరిధిని దాటి శరీరస్పృశమైన మనస్సు నందెను. అందుచేతఁ దగ్గు ప్రాకిన ట్లుండెను. వాసంతిశరీరస్పృశమైన మనఃస్పృహ నుం దెప్పు ఁడుగిడినచో వాసంతి కిప్పుడు విచిత్రముగా నొక విషయము తెలిసెను. ఆమెమనస్సులో మన్యభుండు గోచరించి దొరయొక్క శరీరస్పృశ కర్ణికలిగినంతివే తన శరీరమునం దొక విచిత్రమైన యుద్వేగము చెలరేగెను. ఆ యుద్వేగ మామె యిదివఱ కెన్నఁ డెఱుంగినది. ఆమెకు నిమగ్నములో స్త్రీ పురుషసంబంధము యొక్క స్వరూపము తెలిసినది. ఆమెకు భయము వేసినది. అప్పుడు తన కామ యేమియో తెలిసినది. శరీరము, కామము, మనస్సు, ఊహ, భావన, బుద్ధి, అహంకారము, ఆత్మ, జన్మచరితార్థత - ఈ స్వరూపములు మూటకట్టి యొకచోట నున్నట్లు, అవి యన్నియు గలిపి తన్ని మేషమందు భాసించుచున్నట్లును గనిపించెను. తన్ని మేషమున వాసంతికి రాజయొక్క స్పర్శవలన జరిగిన వహ్నియొక్క లక్షణము తెలిసెను. ఇతఁడు తనకు భక్తకాడు. అతని శరీరమునకుఁ దన శరీరమునకు సంబంధము లేదు. వాని యాత్మకుఁ దన యాత్మకు సంబంధము లేదు, వాని సృష్టికిఁ గేగుతువులైన యణుసంతతికిఁ, దన సృష్టి హేతువులైన యణుసంతతికి సామ్యము లేదు. ఈ సంయోగము రాక్షసము. దైత్యభావసమ్మిశ్రితము. ఆ లీప్తలో వాసంతికి మఱియొక విషయము తెలిసినది. స్త్రీయందు సంతానము కలుగుచున్నది. తన కించుమించుగా నిలువదియేండ్లు వచ్చినవి; తా నిదివఱ కంత మూడురా లేమి! ఇంత సులభమైన విషయము తన బుద్ధి కేల గోచరించలేదు? ఇప్పు డెట్లు గోచరించెను? ఏ విషయమైన నొకరు చెప్పినచోఁ దెలియవలయును. ఇది యెవ్వరును జెప్పకుండ నెట్లు తెలిసినది? తెలియుట యనఁగా నే యాయూహలో వాసంతికి మెలఁకువ వచ్చెను. రాజేది యేదియో తనశరీరముతో జోక్యము కలుగఁజేసికొనఁబోవుచున్నాడు. వాసంతి

తన యూహను కదిలిపెట్టి దొరను దూరముగాఁ ద్రొసి యిట్లనెను: “అయ్యో! నాయుండలు నాకుఁ దెలియదు. నే నెవో యూహించుకొనుచున్నాను. ఒక యనుభవముయొక్క లక్షణమును బరిశీలించుచున్నాను. మీకును నాకును సంబంధము లేదు. మీరు స్పృశించినప్పటినుండీ నాశరీరము తిరులఁజిహ్వావుచున్నది. నేను మీ భార్యను కాను. నన్ను మీకోఱుకు భగవంతుఁడు సృష్టించలేదు. విష్ణువ్రహ్మకోఱుకు సృష్టించలేదు. చున శరీరంగాఱుతుత్తలు భిన్నములు. అట్టి సంయోగము చేయరాదు. నాకీసంగతి తెలియదు. నన్నే ప్రభుఁడను నాహసించి ముట్టుకొనలేదు. నాకింతిఱుకు సృష్టిలోని యీ ప్రభుమహాస్వము తెలియదు. నేనిన్నా గొప్ప పశువుగా నుంటిని. తమరి చియవలెన నాకిప్పుడు నేను జన్మయొందు కెత్తితి నో తెలిసింది. మీకుఁ గృతజ్ఞుఁగాలను. నేను నెలవుతీసికొందును” అని వాసంతి వడిలిపోవుచుండెను. రాజున కామెయన్నమాట లర్థముకాలేదు. స్త్రీలు మొదట నిరాకరింతురు. నిరాకరించిన ధృఢియింతురు. ఇది గుఱుకొను మనుకొనెను. పోవుచున్న వాసంతిని ఒట్టుకొని ఒలవంతిముగా లాగినచో నామె విశేషము ననుకొనెను. కొని రాజున కాహవాసము లేదు. లేదనఁగా నిడవట కెప్పుడును చేయలేదు. చేయవలసిన యవసరము కలుగలేదు. ఎంబనె రాజు మనసులో నొకయూహ కలిగెను. పాతిక పేల ముక్తాహారము నిర్వహకముగా చాటిపోవుచున్నది ధనముమీది యాశె రాజుచేత నాహవాసము చేయించింది. అతఁడు వాసంతిని బట్టకొని “నీమీద నా కెంత ప్రేమయున్నది! నాలుకేండ్లు విన్ను భావించి యెంతి తపన పడెతిని! నీ మెడలోని ముక్తాహారము పాతిక పేలు నలకలది. నే నేస్త్రీకిని ఇంతి కానుక నీయలేదు” అనెను. పోవుచున్న వాసంతి యూహలో ముక్తాహారములేదు. ఆమెకు ఎంబనె స్మృతివచ్చెను. ఆమె ఎంబనె ముత్యాలహారమును తీసి రాజున కిచ్చి యాయన చేతులు ఒలవంతముగా వదిలించుకొనినది. ఆ కదిలించుకొన్నయప్పటి వాసంతి మొగమును జూచినంతి నే రాజునకు భయమువేసెను. ఆమె రాక్షసి కాదు. రాక్షసి యని పించెను. ఆమె యగ్ని కాదు. అగ్ని యనిపించెను. ఆమెలో నున్న సర్వరిక్త బిందువులు తనయందు విముఖమై తాను ప్రభుఁడఁడే కానట్లు, తాను మానవుఁడే కానట్లు, తా నొక మట్టిముద్దయైనట్లు రాజునకుఁ దోచెను. ఆ లిప్తలో రాజు నకుఁ దాను పరాధినింపబడుచున్నాననిపించెను. కొని వాసంతి ముఖములో దన్ను పరాధినింపవలె నన్నభావము కనిపించలేదు. సాయంకాలపు గాలి తగిలి దిరిసెన చెట్టుయొక్క యాకులు మడుచుకొన్నట్లుండెను. ఆ యాకు యొక్క యీ నెల కంటియున్న చిన్ని చిన్ని యాకులలో వాడుటలేదు. ముకుళించుకొనుట యున్నది. ముకుళనము దాని యీ నెలయందున్నది. ఆకులు

దగ్గఱదగ్గఱ వచ్చుటలో నున్నది. ఆకునందు వాడుటలేదు. ఈ నెలయందు గార్వ్యములేదు. అట్లు వాసంతి మొగమునందు వాడుటలేదు. మొగమునందలి రక్తకింగువులు ముడకట్టివని. రక్తచ్ఛాయలోని తిగుకుపోలేదు. రాజున కీ యభిజ్ఞ కలిగెను. రాజు భావనాశీలి కాదు. ఆతని మనస్సున కిది యంతయు స్ఫురించెను. ఆతనికి యాశ్చర్యము వేసెను. రాజుమె మొగమును జూచి జనుకుండగ్గను వాసంతి వెడలిపోవుచుండెను. రాజున కామెకు ముత్యాలహార మీయవలె ననిపించెను. కానీ ధనాశి నెనుకకు లాగెను. ఇట్టి స్త్రీనిఁ దానిదివల కలుగఁడు. ఇది యొక విలక్షణమైన యనుభూతి. రాజమిత్రయవలయునో తెలియలేదు. తా నొక పరాధినిభావము ననుభవించెను. తాను తన బలు నుపయోగించినచో వాసంతి యేమియుఁ జేయలేదు. త న్నేవ్వగు నేమియుఁ జేయలేదు. రాజయొక్క మనస్సు తీవ్రముగాఁ బోవుచుండెను. వాసంతి మెట్లు దిరును. ఆవి యెటుకు మెట్లు. దిరుటకుఁ గాలము పట్టెను. ఆమె కేకలుకేసినను ఘలములేదు. ఆమెను బలవంతముగా లాగికొని రావలయును. రాజు బయలుదేరినా.

భీష్మఁడు తన కూతు గంతినేపటికిని రాలేవని తా నామెకైక్కఱవోవుచుండెను. పెరునూళ్ల చ్చెట్ల నిలుచుండెను. ఆతఁడు “అయ్యా! వాసంతి మృగారు రాజిగానమునుండి రాజుగారి గదిలోనికి వచ్చిరి. వా రామెకుఁ గానుక లిచ్చుచుండిరి ఇప్పుడె ను గదివచ్చును” అనెను. మెట్లు కొంతదూరమువచ్చి యెడమనైపునకు మలఁగెను. వాసంతి మలుపులో నున్నది. రాజు మెట్లు మొదట నున్నాడు. భీష్మకును, పెరుమాళ్లును మెట్ల చివర నున్నారు. రాజునకు వీరు కనిపించరు. వీరికి రాజు కనిపించఁడు. వాసంతి కుభయలును గనిపించును. రాజు మలుపులోనికిఁ దొందరిగా దిగివచ్చెను. వాసంతిని గట్టిగా పట్టుకొనెను. కూతును బట్టికొనిన రాజు భీష్మనకుఁ గనిపించెను. రాజు పెరుమాళ్లు, భీష్మలను జూడలేదు పెరుమాళ్లు వెంటనే గ్రహించెను. అదృష్టమువలన రాజు వాసంతి చేయినాత్రము పట్టుకొనెను. పెరుమాళ్లు వెంటనే “దొరగారూ! వాసంతి మృగారి తిండ్రి యిదుగో యిక్క పునున్నాడు. వారి యమ్మాయికోసము వచ్చినా” అనెను. ఆ పెరుమాళ్లు గొంతులో నెదో యొక విపరీతపరిస్థితి జరిగినదన్న భావమేలేదు రాజు తలయెత్తి చూచెను ఆతఁడు వెంటనే వాసంతితో నిట్లునెను: “అమ్మా! వాసంతీ! ముత్యాలహారమును వదిలిపెట్టిపోవుచుంటివి! ఇదిగో తీసికొని వచ్చితిని. నీ కంఠ మాగుర్వమునకు నే నెంత సంతోషించితిని. ఇదిగో తీసికొమ్ము” అని ముత్యాలహారము నామె చేతి కిచ్చెను. ఆమె కానియు

నములో నూహయేలేదు. చేతితో దీసికొనెను. రాజు వెడలిపోయెను. వాసంతి మెట్లు దిగి వచ్చెను.

లోకమే చిత్రము. ఎదో వ్యతిక్రమము జరిగినట్లుండును. ఆ గాలిలోననే వ్యతిక్రమము జరుగలేదన్నట్లు నుండును. వ్యతిక్రమము జరుగకుండు నుండుట మానవేష్టితము. మానవ ప్రకృతి జరుగనట్లున్న యలుపపు గాలినే పెంపొందింపజేసికొని జరుగనట్లు వ్యాఖ్యానము చేసికొనెను. శిరీషుడు చూచియుఁ జూడలేదు; తెలిసికొనియుఁ దెలిసికొనలేదు.

దారి వెంటఁ బోవుచు శిరీషుడు కూతుతో “దొర గారు నీచేయి పట్టుకొన్నాడు. మీ కంత దన వెక్కడిది” యని యొక వికృతపు వెక్కిరింపుతో ననెను. వాసంతి “యిందులో నేమున్నది నాన్నగారా! ఆయన యూహకయే పట్టుకొనెను. ఆయన నాకు ముక్తాహారమిచ్చెను. నేను వలదంటిని. అంతినెల కలది నా కక్కజలే దంటిని. అని వచ్చివేయుదుండఁగా మఱలఁ దెచ్చియిచ్చెను. మెట్లుదిగుటలో నాచేయి పట్టుకొన్నాఁ డనుకొందును.” అనెను. శిరీషుని మొగము కందగడ్డయ్యెను. అతని కిదమిథ్యమని తోచలేదు. వాసంతి తా నెఱిగినంతవఱకు నట్టి పరిజ్ఞానము లేనిది. అంత పరిజ్ఞాన మొక్క నిమిషములో రాదు. ఆమె రహస్యమును దాచుచున్నచో నామె కంతి నేర్చులేదనుకొనెను. ఆ రహస్యపరిజ్ఞాన మెప్పుడు కలుగునో యా నేర్పు నప్పుడే కలుగును. ఇది యిచ్చట నప్రసక్తమైనను శిరీషునకుఁ దెలియని విషయము. అట్టి పరిస్థితి యేర్పడినచో ముక్తాహార మేల తీసికొనదు? దాని కప్పుడు ౭౭వంత మక్కజలేదుగదా. వదిలిపెట్టి వచ్చుటలేదుగదా! పొరపాటున వచ్చెననుకొందమన్న బాతికవేలవెల గల వస్తువుమీఁదఁ బొరపాటుండుదుగదా. వాసంతి కిది యొక క్రొత్తయనుభవము. ఈయనుభవావేశములో మఱచిపోయి యుండు వచ్చును. వాసంతి మొగమునందు, శిరీషమునందు, చూటలయందు నట్టిచిహ్నము లేవియు లేవు. ఆ యొక్క చేయిపట్టుకొనుటతప్ప మఱి యింకేమియు లేదు. వాసంతి యంతిపురములోని కనుటచేతఁ బంపించెను. ఈ మేడ యంతిపురము క్కాజీమా. తాము మోసగింపఁబడితిరేమా. వేయి యూహలైనను బూతుతో ననరానివి. అన్నిటికంటెఁ బైని నట్టివి జరుగలేదన్న యొక దృఢవిశ్వాసము. వాసంతికి నొక మహా విషయపరిజ్ఞానము కలిగినట్లున్నది. తన కననుభూత మైనది, తా నెఱుంగనిది, యొక మధురమైనది తనకుఁ దెలిసినది. తదనుభవ మెట్లుండును? మిక్కిలి దుఃఖజనకముగా నుండును. క్షేళజనకముగా నుండును. రాజు తన్నుఁ గొలిపించుకొన్నప్పుడు, చుంబించినప్పుడు తన యొడలికి గుళిములేదు. తన యాత్మకు గుళిములేదు. తన మనస్సునకు గుళిములేదు. ఈ

సుఖము లేకపోవుట దేహమేత్తినదానికే జారితార్థ్యమా! ఈదుఃఖమునందు లోకము రమించుచున్నదా! సంతాన మిట్టి దుఃఖజనితమా! అది దుఃఖజనకమై సంతాపజనక మగుచుండగా లోకము సాగుచున్నదా! చిత్రముగా నున్నది. ఊహించుట కామె కడుములేదు. తండ్రికూతు లిద్దఱు నింటికే బోయిరి. ఆనాడు వాసంతి భోజనము చేసెను. తా నొంటరిగాఁ బరుండెను. ఆమెకు నిదుర రాలేదు. శరీఘనకు నిదుర రాకపోవుట యన్నది యెన్నడును లేదు. అతడు గుఱ్ఱుపెట్టి నిద్రించుచుండెను. వాసంతియూహ యిట్లు సాగెను. “ఇది భర్తకాని పురుషునియం దనుఖము. భర్తయైన పురుషునియం దనుఖము లేదు. మఱి యట్లే పురుషునకుఁగూడ భార్యకాని స్త్రీయం దనుఖమై యుండ వలయును. సుఖభ్రాంతిచేఁగదా దొరి తిన్నట్లు పట్టుకొనెను. ఇది తా నను కొన్నట్లు కాదు. ఐనచోఁ దండ్రి తిన్నెందు కట్లు ప్రశ్నించును? ఇందులో మఱియు నేదోయొక కిష్టసమస్య కలదు. తాను సారథిని స్పృశించి నప్పు డిట్టి బాధలేదే? అది సుఖముగానే యున్నదే! సారథి తనకు భర్తకాడే! తనకు భర్తయే లేఁడే! భర్తయైనవాడు స్పృశించినచో సుఖమా? ఎవడు స్పృశించినచో సుఖమా వాడు భర్తయా? ఈ భార్య భర్తృభావము మనుష్యకల్పితమా? పరమేశ్వర కల్పితమా? ఎవరైనను లోక ములో నీ రీతి తను సంస్కరణనితి సుఖాసుఖ విచారణ చేసి పెండ్లిండ్లు చేయు చున్నారా? పదియేండ్లు బాలికలకు వివాహము జరుగుచున్నది. అప్పుడుగూడ నిటి యనుభూతి విశేషముండునా? ఈవిశేషము యావనానంతరమున గలుగునా? వాసంతికి వందప్రశ్నలు దయించెను. ఒకదానికిని సమాధానములేదు. మఱల నామె యిట్లుఁహించెను: “నా కానిముసములో నిది యిట్టిదని తెలిసెను. ఎట్లు తెలిసెను? నా కవరను జెప్పినది కాదు. నే నొకచోటఁ జదివినది కాదు. తెలిసె ననిఁగా నేమి? బుద్ధికి భాసించుట. ఆ బుద్ధికి భాసించుట చదివినచే తెలియవలయునా, చెప్పినచే తెలియవలయునా? చెప్పినచోఁ దెలియుట యనిఁగా శ్రేణుల రంగ్రహముద్వారా బుద్ధి కవగతమగుట. అప్పుడైనను బుద్ధికి భాసించుటయే. ఇప్పుడు శరీరముద్వారా యనగా స్పర్శమార్గమున బుద్ధి కానిమ యము భాసిం చెను. అప్పుడు శ్రేణుమార్గమున భాసించును. తెలియుటయనునది యొకప్పుడు చెవిద్వారా, మఱియొకప్పుడు కంటిద్వారా, మఱియొకప్పుడు స్పర్శరంగ్రహముద్వారా, తినుబస్తువులయొక్క రుచి జిహ్వాద్వారా. తెలి యుట యనిఁగా నిది. నా కిది తెలిసినది. తెలిసి యేమి ఫలము? ఇం దనేక సందేహములు కలుగుచున్నవి. ఈ సందేహము లెట్లు నివారితము లగును? ఈ స్పర్శమువలనఁ దెలిసికొనుటకు నేను మిక్కిలి శ్రమపడితిని. దీనికొఱకు

బ్రయత్నించితిని. నాల్గయిదుసార్లు సారధివద్దకు బోయితిని. అతఁడు నన్ను శరీరమునఁ బలుచోట్లఁ దాఁచునట్లు పరిస్థితులు కల్పించితిని. ఆయనుభవముతోఁ జోల్చిదూచుటకు రాజును నన్నుఁ దాఁచనిచ్చితిని. అప్పుడు నాకుఁ దలినెను. ఇట్లు సారధి నన్నెప్పుడు చేయలేదేమి? తండ్రి యెన్నఁడును జేయఁజెన్నమాట. ఇది భార్య భర్తల సంబంధ మన్నమాట. సారధి నాకుఁ దాను తండ్రి వంటి వాఁడనును. అందుచేత సారధి నన్నట్లు కొఁగిలించుకొనఁడు. అందుచేత నన్నుతఁడు చుంచించఁడు. తండ్రిభావము గల పురుషుడు స్త్రీ నారీతిగా స్పృశించఁడు. ఆ స్పృశించుటలోననే యొక ప్రపరీక్షియ కలదు. దాని లక్షణము, జేఱు. ఈ తండ్రిభావము నిదివఱకు నాలోచించితిని. నాయొక్కయు సారధియొక్కయు నడుమ నీ తండ్రిభావ మారోపితము. సహజమైనది భార్య భర్తృభావము. అతఁడు నన్ను స్పృశించినప్పటి సుఖము రాజు నన్ను స్పృశించినప్పటి యసుఖము దీనిని నిర్ధారణఁ జేయుచున్నది. ఒకవేళ మఱియింకొక పురుషుఁ డెవ్వఁడైన నన్నిట్లు స్పృశించినచో అపుడుకూడ వాయనుభవ మిట్లే యున్నచో సారధివిషయము గట్టిగా నిశ్చయింపఁ బడును. ఈ కోటలోఁగనుక నట్టి యేకాంతము రాజునకు నాతోఁ గలిగెను. తక్కినచోట్లఁ గలగదు. భార్యగాని స్త్రీని స్పృశించుట ధర్మవ్యతిరేకము. ధర్మమనఁగా నీశరీరమునందుఁ దత్కాలమున సుఖపాదన జరుగకపోవుట. ఐనచో రాజు సుఖేతర మైవదానికిఁ బ్రయత్నముచేసె నన్నమాట. ఇందు మఱియుఁ జరీక్షించి చూడవలయును. మఱి యింకొక పురుషునితోఁ గూడ వాయనుభవమిట్లే యున్నచో నీయసుఖము సార్వజనీనము కాదు. ఇది నాయొక్క ప్రత్యేక విలక్షణమై యుండవలయును. నాశరీర వింత ప్రత్యేక లక్షణ విలక్షణమై యెందు కుండవలయును? నాతండ్రి నాకు వివాహము చేయఁడు. నన్నిట్లే యుండిపా మ్మనును. అందఱు జేసికొనుచున్న వివాహము నన్ను కలదనుట చేత నాతండ్రికి నాశరీరములోని యీవైలక్షణ్యము తెలియు నన్నమాట” అని వాసంతి మంచముమీఁదినుండి లేచి తండ్రివద్దకుఁ బోయి కూర్చుండెను. అతనికి నిద్రలోఁ బ్రక్క నెవరో కూర్చుండింన్న యలికిడి తగిలి నిద్రమెలఁకువచ్చి చూడఁగాఁ గూఁతురు. అతఁ డామెను “అమ్మా! నిదురపట్టలేదా? ఎందు కిట్లు వచ్చితి”వని యడిగెను. వాసంతి యిట్లనెను. “వాన్ని గారూ! నాకేల వివాహముచేయరు?” అనినంత నే శరీఘఁ డాలోచనలోఁ బడెను. ఇందాఁక బుట్టిన ప్రశ్నలకు సమాధానము జెప్పికొని శాంతిపొందిన యతని మనసులో మఱలఁ గలవరము గలిగెను. కాని యాకలవరములో వాసంతికి, రాజుకు సంబంధము కలుగలే దన్నది ధ్రువపడెను. అతని కొక యూహ

వచ్చెను. తన కూతు రదివఱ కప్రబుద్ధ. నేడు ప్రబుద్ధ. తాను పదునెనిమిదేండ్లు శ్రమపడి పోషించుకొనుచున్నవిని నిర్వప్రసన్న మొక్కగంటలో వ్యర్థమయ్యెను. అతనికి గోపము వచ్చెను. అతడు మఱియు నాలోచించినచోఁ దలినెడనే ఇది స్వభావము. కల్పపోసి కల్ప నిలిచినంతసేపు నీరు పల్లమునకుఁ బ్రవహించెను. గండిపడినచోఁ బ్రవహించును. ఆ కల్పలో గండిపడకుండఁ బ్రతినేపిషము రక్షించుకొనవలయును. ఒక సమయములో భగవంతుఁ డనుకూలించెను. ఆ నిమిషమును బ్రతీక్షించుటకు వేయికన్నులు చాలవు. అట్లు జరిగినది. ఈమెయం దాప్రబోధము కలిగినది. ఏమి చేయవలయును? వాసంతి యిట్లన్నది. “నాన్న గారూ! మీరు నాకెందుకు వివాహము చేయగో నాకుఁ దెలియును. నేనొక ప్రత్యేకమైన వ్యక్తిని. లోకనామ శ్చురాలను కాను. నా శరీరము వీక్షణమైనది. అందుచేత మీరు చేయరు. ఈ సంగతి మీ కెట్లు తెలియునో నాకాశ్చర్యముగా నున్నది. ఐనను దనవిష్ట సంగతి తిండ్రీకఁ దెలియకుండునా? శరీఘన కామ యేభావ మాటాడుచున్నదో తెలియదు కాని యా మాటలలో నావిషయముఁప్పిచ్చుచున్నది నీకలిగినది. అతిఁడిల్లనెను: “భౌవమ్మా! అంగకనియే నిన్ను వివాహము చేసికొని వద్దనుచున్నాను. నీ వొక ప్రత్యేక వ్యక్తి” అని యూహకున్నదో బాగుండెడిది. పై నిట్లన్నాడు: “నీవు సంగీతముకొఱకుఁ బుట్టితివి. సంగీత మే నీ జీవితములోఁ బరమావధి. చినాహమును గుఱించి యాలోచించవలదు.” వాసంతి వంట నే తన గదిలోనికిఁ బోయెను. మఱి భరీఘండు నిదురిపోయెను. వాసంతి యిట్లాలోచించెను: “నే నొకటియైనగా నాన్ని గారింకొకటి యిది. ఆయన కీ విషయము తెలియునా, తెలియదా? తెలిసి నన్ను మోసపుచ్చుచున్నాడా? నాకు భర్తను వదులు కష్టమిదా? నా శరీరమందున్న యా లక్షణము మఱియుఁ బరీక్షింపఁదగినదా? మఱియుకరిద్దలుపురుషులు నన్ను స్పృశించినచోఁ దదనుభూతినిఁ బోల్చుకొని నేను నిర్ణయించుకొనవచ్చును. ఆ రీతి జరుగుట యసంభవము. తనభార్యను వదిలిపెట్టి యేపురుషుఁ డిట్లాడు మండించుకొనును? రాజెందుకు మండించుకొనఁ బోయినాడు? లోకములోఁ గొందఱు సాహసులుండును. ఇట్లు తగులఁబడి పోవుమండఁగా దానిలోనికిఁ దూచుదురు. దాని యందు లోకొపకొంబుద్ధ యున్నది. తత్కలానుశుము భవిష్యత్కల సుఖముగా భాసించును. రాజుని కైతిత్కలానుశుమువలన భవిష్యత్తులోఁ గలుగఁదగవు సుఖ మేమున్నది? లోకములోఁ గొందఱు అసుఖమే వాంఛింతురా? వాంఛించినచో వారు రాజవంటివారు.”

మఱునాడు రంగనాథము శరీఘనింటికి వచ్చెను. అతఁడు వాసంతిని జూడవలయునని; ఆమె పతినియును దెలిసికొనవలయునని తాను మృత్యువేసి ఓగించినాఁడు. లేక గిజగిజ తిన్నుకొనుచున్నదా ప్రాణముపోయి? నాంస ఖండముగా నున్నదా? చూడవలయునని వచ్చెను. వాసంతి యతనినిఁ జూచినచెంట్లనే యనేకములైన యూహలకు నివాసస్థలామి యయ్యెను. ఆమె మనస్సులోఁ గ్రోతలొకములు భాసించెను ఒక్కసారి యైదాతేండ్లనుండి తాను జూచియుఁ జూడఁజాలని బహువిషయములు స్ఫురించెను. అతనివంక దన మనుసుకన్నెలు స్త్రీలు చాలమంది చూతురు. అతఁడు వారివంక నవ్వుచుఁ జూచుచుండును. ఇదియంతయు నేకద్విషయకమైనదా? పదిమంది కన్నె లితని నా దృష్టితోఁ జూతురా? వారి నితఁడా దృష్టితోఁ జూచునా? తనకుఁ దెలిసిన యాయసుఖము కోఱకా యీ ప్రవర్తన? లోకమంతయు ననుఖము వెంటఁ బోవుచున్నదా? ఇది నిజముగా ననుఖము కాదా? రాజు తిన్ను స్పృశించినప్పుడు తనకుఁ దెలియని యెవో కాఁజాంతిరమువలన నది యప్పు డనుఖమైనదా?" వాసంతి రంగనాథముతోఁ బూర్వమువలెనే మాట్లాడెను. పూర్వముకన్న నెక్కువ చనివు చూపించెను. కాఫీ యిచ్చి నప్పుడు చేయికఁ జేయి తగిలించి రెండు మూడు లిప్ల కాలము పరీక్షించెను. తన కేమయును సుఖభావన కలుగలేదు. అతఁడు మాత్రము తాను పన్నిన పన్నాగము ఫలించినదని వాసంతికి దానితో నాభావము నృత్యయైని దని తోచెను. వాసంతి తనకు సులభులగు గాఁదొచెను. శరీఘనిఁ బ్రతారించి యామెతోఁ దన కేకాంతము కుదిర్చికొనినచో నామె తనది యనునది యనిపించెను. వాసంతి రాజుగారిచ్చిన ముత్యాలహారమును రంగనాథమునకుఁ జూపెను. దాని నెల పాతికవేలని దొంగారు చెప్పినారని చెప్పెను. రంగనాథమునకు నిస్సంశయమయ్యెను. అతని మనస్సులో ఏకాసము కలిగెను. తన కూతుండ్రు చెడబోలేదు. వాసంతి చెడిపోయెను. తన కూతుండ్రు తెచ్చిన కానుకలు రాణి గారిచ్చినవి. తమ చనిపోయిన కుమార్తెయొక్క స్మరణమున కిచ్చినవి. ఇది ప్రత్యక్షముగా రాజుగారిచ్చినది. ఇంతకంటే నేమి కావలయును? ఈవిషయ మన వాసంతి నెత్తిపొడువవలయును. ఆమెను దనవశము చేసకొని. నీ పతి న హేతువను నేనేయని చెప్పవలయును. అప్పుడు కసితీరును. ఒక్కసారి యేమి? దొంగారుకూడను, తానుకూడను.

రంగనాథ మింటికిబోయి ముత్యాలహారము సంగతి భార్యతోఁ, కూతుం డ్రతోఁ జెప్పెను. భార్య యసహ్యుఁడైకొనెను. లలిత పెదవివిడచికొనెను.

కమల యార్ద్రపదైను. కమల ముఖం దాను దొర గారివద్దకుఁ బోలేడు. పోయి నప్పుడు తానెకూడ నొక ముత్యం హారము తెచ్చికొనవలయు ననుకొనెను.

రంగనాథమునకు నవి యెప్పుడు వచ్చినను రెండుమూడుపనులు వచ్చును. అటు రాజయొక్క పతనమునకు బునాదులు వేసెను. అటు చూచుకొనవలయును. ఇటు వాసంతికిఁ దినకు నేకాంశము కుదుర్చుకొనుటకు వేతనపథకము వేయవలసివచ్చెను. మటువాడు రంగనాథము దొర గారివద్దకుఁ బోయెను. తాను కుదిర్చిన యావాసంతీ సంయోగముతో రాజు తనయందు బరమప్రసన్నుడగు ననుకొనెను. కాని రాజునం దాలక్షణము కనిపించలేదు. అచ్చముగా నప్రసన్నుడగుగా లేడు. ఈమాటమాత్రమనెను. “ఏమండీ! మీ యమ్మాయిలు నిన్ను వచ్చిరి, నల్లరి. పాటక చేరి యెవరిరువాతఁ డదినిముసములైన నుండలేదే” రాజునకు వాసంతీ ప్రయత్న విఫలముక నైయర్థము మనస్సును గమలమిదికిఁ దిప్పినది. రంగనాథము “చిత్తము. తమరి దయ యెప్పుడైనచో నప్పుడే వారు వత్తురు. నిన్నటి జమాఖర్చు లిట్టిట్లున్నవి. మూడువేలలో రెండువందలు మిగిలినవి” అని రంగనాథము రెండునోట్లు తీసి ఒల్లమీదబెట్టి “యింక నీనాటక వ్యవహారము చూచుటకు మరియొక్కరినైన నియమింపుడు. నేను చాలశ్రమపడితిని. ఒక్క ఏడాదివిశ్రాంతిలేకుకొనవలయుననిఉన్నది. అర్జునరావు గారినిజూపవలసివచ్చును. ఖాసం దీనికి దగివవాడు. పెరుమాళ్లే చూచినచో నధ్యంతరి మే లేను. ఇప్పుడు నాటక సమాజములో స్త్రీపాత్రలుధరించు నిర్దిష్ట స్త్రీలున్నారు. ఒక తెనగరాజ కుమారి. రెండవయామె చంద్రమతి. వారిలోఁ జంద్రమతి మిక్కిలి మధురముగా బాడగలదు. మిక్కిలి యందగతై. అభినయముకూడ నెంతయో బాగుగాజేయును. ఈకారణములచేత నామెకు గర్వముకలదు. సమాజములో నామెలేనిచో డబ్బు తక్కువ వచ్చును. ఆమె చీటికినాటికి దిన జీతమును దాటి డబ్బుడుగును. ఈయనిచో బోదునని బెరించును. వేషము వేయుపళ్ళకు నింటిదగ్గఱ బిగించుకొని కూర్చుండును తలనొప్పియనును. కడుపునొప్పి యనును. “ఏదో గొంతుక మీదికి వచ్చినది. నామనస్సు సరిగా లేదండీ, వందరూపాయి లిచ్చినచో గాని యాయా పద్మదాటడు. ఇంత మనస్సుఖము లేకుండ నేను వచ్చి యేమి యాడుదును? ఏమి పాడుదు” ననును. “తమరు ప్రభువులు కనుక దమమాట వినివలయును గాని నావంటి వారి మాట యది వినదు” అనెను. రాజు పెరుమాళ్ళును బిలిచి యాసంగతి యంతయుఁ జెప్పించెను. “రంగనాథము గారు కొన్ని నెలలపాటు విశ్రాంతి తీసుకొనవలయునట. నీవీ నాటకములు సంబాళింతువా” యనెను. అతడు దొర గారి యజ్ఞయైనచో నట్లేయనెను. రాజునకు మనస్సులో జంద్రమతిని జూపవలయుననిపించెను. రంగనాథము వెళ్లిపోవుచుండగా ముఱల రాజాయనకూతుండను

గోటకుఁ బంపించవలయు ననియు, రంగనాథము పశిని ఈశ్రమకుఁ బ్రతిఫలము తరువాత ముట్టజెప్పుదు మనియుఁ జెప్పెను. రంగనాథము సమాధిరిగివచ్చి మఱల దొరతో నిట్లనెను: “అయ్యా, ఇందులో నొక విషయమున్నది. తిమికి నుంపి చేయకుండు నేను వెళ్ళిగాదు. నేను నాల్గునాటకములు వ్రాసితినీ. అవి యెవఁ యివ. మఱిఁ గ్రోత్తినాటకములు వ్రాసి యాపించిగాని నాటకసమాజము యొక్క పేరు నిలువదు. దానికి దమరొక యాస్థానకవిని నియమింపవలయును. అవధానిగా గున్నారనుకొందు. అట్లునరావుగారితో నిట్టెఱుకవులు వచ్చిరి వారి ద్వరిలో నొకరి కాపదవి యప్పించవలయునని యరునరావుగారి కోరిక. నిజాని కందులో నొకరు సమర్థులు. ఆయన కిచ్చినచో అవధానిగారికి గోపమువచ్చును. తమకు దెలిసిన విషయమే. అవధానిగాను పండితుఁడేమోకాని కవిత్వ క్తి తక్కువ. ఎవరినో యొకరి నాస్థానకవిగా దను రేప్పఱదుకోవలయును. ఎంతి పని? నెలకు వందరూపాయ లిచ్చినచో నెక్కవ” నునెను. దొంగగా “మీ రెద్దో విశ్రాంతి కోవలయు ననుచున్నాఁడు. కనుక మేము మఱుగుంటమి. మీరు పైపరామరిక చూచుచుండవలయును. మీ కిది తిప్పగు. మీరు కావలయు నన్నచో నెల కింతయని తమ కేర్పాటుచేయుదు” నునెను. రంగనాథము “ప్రభువు నాకీవలయునా? నేను తినుచున్నది మీయుష్స కాదా” యని నెలవు తీసికొనెను.

రంగనాథము తన వద్దనున్న పదు నేనువేలలోఁ బదునొకండువేలు వడ్డీతో సహా యప్పుతీర్చెను. తాకట్టు వదిలించుకొనెను. తన పాలయు తనకు మిగిలినది. విరోధినియైన వాసంతి కనుకొన్నంత యైనది. రజునకు గోయి త్రివిధ యట్టి పెట్టినాడు. సారధి మిగిలినాడు వాసంతికిఁ దానుచేసిన శిక్ష యామెకు ప్రత్యక్షపఱచుట మిగిలినది. తనవద్ద నాల్గువేలున్నవి. అచ్చముగా దనకు నాటక సమాజముమీఁది నధికారము పోలేదు. కోటలోనికి రాను పోను వచ్చును. ఒకదానికి బీజము వేసినాడు. ఆస్థానకవి పదవి నిర్మించవలయును. దానియందవధానిని భంగించవలయును. అవధానిమీఁది నీ కోప మెందులకు? ఎందుకా? తా నుండెగా అవధాని కవి యేమిటి? యూధులోక మవధానిని గవి యనుకొను చున్నది. అతిని కాశిక్ష జేయవలయును. ఒకటి రెండు మూడు నాల్గు వ్యవహారములు తన చేతిలో నున్నవి. తనకు విశ్రాంతియు లభించినది. ఇంక నాల్గు బండ్లొక్కసారి తోలవలయును.

అన్నింటిలోఁ బదానముగా రంగనాథమునకు వాసంతి వేకొంతముగాఁ గలసికొనుటయే ప్రథమకర్తవ్యముగఁదోచినది. దానికిఁ దొలుతిఁ బ్రాతిస్సాయం

కాలముల రెంటియందును విడువకుండు శిరీషు నింటికిఁ బోవుటయు, వాసంతి సంగీతమును నది యొక విద్యగాఁ బ్రశంసించుచుండుటయుఁ జేయవలయును. కొన్ని దినము లితరములైన పనులన్నియు వదిలి పెట్టికొనవలయును. రంగనాథ మీపని మొదలు పెట్టెను. ప్రొద్దుటిప్రాట కౌఫీ వారియింట నే త్రావును. భోజన సమయముగఱకు నుండును. వారు భోజనమునకు లేచెడి వేళకు వా రతనినిగూడ భోజనమునకు నుండుమన్నచో నంట నే యుంకిపోవును. సాయంత్రము గురువకు నచ్చట నే యుండును. ఇట్లు పదిదినములు గడచినది. ఒకనాటి రాత్రి ప్రొద్దు పోవువఱకు నందే యుండెను. వాసంతి కొంత యభ్యసముచేసెను. ప్రక్క నే వినుమఁ గూర్చుండెను. మిక్కిలి ప్రొద్దుపోయినది. శిరీషు “రంగనాథము గారూ! మిక్కిలి ప్రొద్దుపోయినది. ఇప్పు డింటికి వెళ్ళకపోయిన నేమి? ఇదిట నే నిదుర పోరాదా” యనెను. రంగనాథము ‘సరే’ యనెను. వాసంతియే యతని కింకొక మంచము వేసెను. ఆనాఁడు మంచము వేయువేళ నొక పరిస్థితి జరిగెను. శిరీషు బయటకుఁ బోయెను. వాసంతి మంచము తెచ్చుచుండెను. మంచము గదిలో నుండి సావడిలోనికిఁ దీసికొనిరావలయును. వాసంతి వచ్చువేళకు సావడిలో దీపములేదు. రంగనాథము చీకటిలో మంచము తెచ్చిన వాసంతితో “గాలికి దీప మారిపోయినది. నేను మంచము తీసికొనెదను, నీవు వెలిగించుకొని రి”మృని మంచమును దాను వాసంతి చేతిలోనుండి తీసికొనెను. ఆ తీసికొనుటలోఁ జీకటిలో వాసంతి కనుపించనట్లు మంచము సరిగా నెందున్నదో తెలియనట్లు వాసంతి హస్తములను, శిరీరమును సంస్పృశించెను. ఇంతలో శిరీషుఁడు వచ్చెను. గాలికి దీప మారిపోవుట చెప్పఁబడెను. వాసంతి పోయి దీపము తెచ్చెను. రంగనాథమునకు పోతే ప్రక్క వేయఁబడెను. రెండు మంచములమీఁద శిరీషుఁడును రంగనాథమును బండుకొనిరి. వాసంతి పోయి గదిలోఁ బండుకొనెను. శిరీషుఁడును, రంగనాథమును మఱి కొంత నేపు మాటాడుకొనిరి. శిరీషుఁ డెప్పుడు నిదురపోవునా యని రంగనాథము ప్రతీక్షించుచుండెను. ఆ శిరీషుఁడు వారముదినములు నిద్రాహారములు లేకుండ నుండఁగలవాఁడని రంగనాథమునకుఁ దెలియదు. “ఇంక నాకు నిదుర వచ్చుచున్నది, పండుకొంద”మని రంగనాథ మనలేదు. అన్నచో నతని కోర్కె సులభముగా నెఱవేరెడిది. ఏలయనఁగా నిదురకు దిగినవెంటనే శిరీషునకు నిదుర పట్టును. రంగనాథమునకు గంటనేపు పొర్లినగాని నిదురపట్టదు. కాలము గడచుచున్నది. వాసంతి తన గదిలోఁ బండుకొన్నది. తాను మంచము తీసికొని పోవువేళకు దీపము లేకపోవుట, రంగనాథ మేమియుఁ దెలియనట్లు దన్ను స్పృశించుట, యాస్పృశించుటలోని యొకలాలనయు వాసంతి గ్రహించెను.

కొని రంగనాథ మట్లు చేయునని తా ననుకొనలేదు. ఆమె కీభావములు లేవు. వాసంతి యొకదానికి సంతోషించెను. అతని సేకాంతముగఁ గలిసికొనుట తన కవసరము. దాని కతఁడే ప్రయత్నము చేయుచుండెను. ఆ సంగతి యామె కిప్పుడు తెలిసినది. ఆమె సంభేదపడలేదు. అతఁడు తనను స్పృశించుటకు నట్లు జరుగుననియు ననుకొనలేదు. ఆమె దానికి సిద్ధపడిలేదు. అందుచేత నాతని స్పృశ యిదమిత్తిమని యామె గుర్తుపట్ట లేదు. ఇంతలోఁ దిండి వచ్చెను. అయ్యో! లభించిన యవకాశము పోయినదిని యామె యనుకొనెను. తిండి నిదురపోయినతరువాత నతఁడు తాను నిదురించుచున్న గదిలోనికి రహస్యముగా రావచ్చు నన్న యాహాయ వాసంతికిఁ గలుగలేదు. అట్లెందుకు వచ్చును? రావనియే యామె యుద్దేశ్యము. వచ్చునో రాఁడో. ఆ యాహాయ వాసంతికి లేదు. “అయ్యో! మనసా సిద్ధముగ లేకుంటిని. సరిగాఁ బరిశీలింప లేకపోయితిని” యని యామె యనుకొనెను. శరీఘఁడు తెల్లవాఱలు మాటాడుచు నే యుండెను. తూర్పు రేకలారినెంటువే శరీఘఁడు లేచి స్నానము చేయుటకు బయలు దేరెను. రంగనాథ మేమి చేయవలయును? అతనికినిదురలేక దేహ మంతయు తోకశ్చితో బొడిచినట్లుండెను. ఇంచుమించుగాఁ దెల్లవాఱవచ్చె. వారి యింటిలో వంటకలై తానును మేలుకని యింటిలో నటు నిటు తిరుగఁజొచ్చెను. వాసంతి పండియున్న గది తలు పోయి గాఁ దెరచియున్నది. తాను సాహసించి లోనికిఁబోవుట యాపావశ్యంబుటయా? పోయినచో నేమగునో. రాత్రి తాను స్పృశించినపుడు వాసంతి యఱవలేదు. భయపడలేదు. దేహమునందుఁ జలించ లేదు. అది యంతయు నామె ప్రసన్నత యనియే రంగనాథ మనుకొనెను. మఱు నానో కాదో యని యనుమానము. తాను సాహసించి గదిలోనికిఁ బోయినచో వంటక త్రియ మాడవచ్చును. ఇంతలో శరీఘఁడే రావచ్చును. అన్నిటికిని మించి రంగనాథముయొక్క శరీరము వాని యదుపులో లేదు. అతని యాగోగ్య మొక వింతవస్తువు. అది యున్నది, లేదు. తిగిన వేళలయందు నిద్రాహారము లున్నచో నాని శరీరము పనిచేయును. లేనిచోఁ గాఁడికిందవేయును. అతఁడా యూహ లన్నియు నుపసంహరించుకొని తన యింటిత్రవ పడెను. ఇంటికి బోయి పఠండెను. నిదుర ముంపుగా వచ్చుచుండెను. కొని నిదురపట్టదు. ఒక గంట గంటన్నర మంచము మీఁదఁ బొరలె చివఱకు లేచి స్నానాదికృత్యములు చేసి ఫలాహారము కావచ్చి యేమి చేయవలయునో తోచక కూర్చుండెను. భోజనవేళ కావలయును. భోజనము చేయవలయును. అప్పుడు నిదుంకుఁ బ్రయత్నించ వలయును. దాని దయవలనఁ గొంత నిదురపట్టినచో సాయంకాలమున

కతఁడు కొంత లేరుకొనును. అది యొక్కటియే యుపాయము. ఇది యతని శరీర తత్త్వము.

తరువాత వారము దినములు గడచెను. ఈ వారము దినములు రంగనాథము శరీఘనింటికిఁ బోలేదు. అతఁడు మఱలఁ దనకొంగ్యము కుదిరిన దనుకొనుటకు వారముదినములు పట్టెను. ఆనాడు మఱల శరీఘనింటికిఁ బోయెను. మధ్యాహ్నపుఁబూట వెళ్ళెను. వారముదినములు పోలేదు కనుక రాత్రి ప్రాద్దుపోవు వఱకు నున్నచోఁ దప్పలేదు. రాత్రి అచ్చటనే భోజనముచేసెను. శరీఘ డచ్చటనే పండుకొమ్మకెను. రంగనాథ మంగీకరించెను. ఆనాడు పావడిలోనికిఁ దేబడిన మంచము పావడిలో నే యుండెను. వెనుక దీప మాత్రీపోలేదు. పోయినను బ్రయోజనము లేదు. రంగనాథము పండుకొనినంత నే శరీఘతో “నిదుర లేనిచో నాయాగోగ్యము చెడిపోవును. మాటాడకుండఁ గొంతనే పూరికే పండుకొన్నఁగాని నాకు నిదురపట్టదు, మనము మాటాడకుండఁ బండుకొంద”మనెను. శరీఘడు సరే యనెను. విదునిముసములలో శరీఘఁడు గుట్టుకొటి నిదురపోఁ జొచ్చెను. రంగనాథ మతని యాగోగ్యమును జూచి యాశ్చర్యపడఁ జొచ్చెను. శరీఘనకుఁ జీకు చింత లేదు. దురాలోచనలు లేవు. దురాచారములు లేవు. దురూహలు లేవు. అందుకే యతనికి నిదురపట్టినది. తనకును, నిదురకును సంబంధము లేదు. ఆ నిదురను బొట్టు పెట్టి పిలువవలయును. ఆమె రాదు. తాను రానీయఁడు. నిదుర రావలయు నని యతని శరీరము కోరుచుండును. అతని మనస్సు వేయి విషయముల మీఁదఁ బరుగెత్తును. మనసులోనికి వచ్చిన యూహల నన్నింటినిఁ బ్రతి యొకడు నిమేషములకఁ దొలఁగించుకొనుచు నొక యతి నిముసమో, పాపు నిముసమో నిదురను ధ్యానించును. మఱల మనస్సు దేనిని గురించియో యాలోచించ వారంభించును. ఈ రీతిగా నతని యదృష్టము కొలఁది పెండులకడ నిదురపట్టును.

శరీఘఁడు నిదురపోవుచుండెను. వాసంతి గదిలో నిదురపోవుచుండెను. శరీఘని నిదుర యొక చమత్కారమైనది. అతఁడు గుట్టు పెట్టి నిద్రించినను బ్రక్కన గాలి కదలినచో వెంటనే యతనికి మెలకువ వచ్చును. రంగనాథము మడతమంచము మీఁదఁ బండుకొనెను. రంగనాథ మటు నిటు పొరలినచో, గూసములు కిట్టుమనుచుండెను. పట్టా ధ్వనిచేయుచుండెను. అతఁడు రెండు మూఁడుపార్లు మంచముమీఁదనుండి క్రిందికి దిగెను. వెంటనే శరీఘనకు మెలకువ వచ్చెను. రంగనాథము మంచినీళ్లతో, దేనితో లేచినట్లభినయించెను. రాత్రి రెండుగంట లయ్యెను. రంగనాథమునకు నిదుర పట్టదు. రంగనాథము మఱల నిదురలేవఁగా శరీఘనకు మెలకువ రాలేదు. అతఁడు మెల్లగా వాసంతి

గదిలోనికి దారితీసెను గదితలుపు తెరిచియే యుండెను. రంగనాథ మది యనుకూల్యలక్షణముగా భావించెను శిరీషుడు మేల్కొన్నచో, దాను తన మంచముమీదఁ గనిపించెడు. ఏమి చేయవలయును? దీపమును నెమ్మదిగా రంగనాథ మార్చివేసెను శిరీషుడు మేల్కొనినచో, దిన కలికికి తరులను. అప్పుడు చీకటిలో గదిలోనుండి అతఁడు నెమ్మదిగా రావచ్చును. గదిలో దీపముగూడఁ దీసివేయవలయును. గదిలో దీపముండి తేను లోనుండి వచ్చినచో, దాను గదిలోనుండి వచ్చుచున్నట్లు తెలియును. రంగనాథము గదిలోనికి జోయెను. వాసంతి నిగురబోవుచుండెను. ముంగు వాసంతిని స్పృశించుటగా, దీపమును దగ్గించుటగా? దీపమును దగ్గించి వాసంతినిఁ దాకినచో నామె నిగురలోనుండి యులికిపడి లేవచ్చును. దీపము లేనిచో భయపడి యుత్తరవచ్చును. కనుక దీప ముట్లే యుంచవచ్చును. వాసంతిని దాకినచో నామె యులికిపడి లేవచ్చును. అతఁడు సాహసించి వాసంతిని ముట్టకొనెను. ఆమెకు నంటనే మెలకవ వచ్చెను కనులు తెరిచి చూచెను. రంగనాథ మచట నిలుచున్నాఁడు. ఆమె మాటాడలేదు. అతఁ డామెమంచముమీదఁ గూర్చుండివలయు ననుకొనెను. కాని సావనీలో శిరీషుడు నిగురలేచునెమో యని భయము. అతఁ డేమియు మాటాడకుండు సావనీలోనికిజోయెను వాసంతి సగమునిగురి, సగము మెలకవతో అతఁడు గదిలోనికి దేనికివచ్చెనో విచరించ కయే నిగురబోయెను. మఱల రంగనాథము గదిలోనికి వచ్చెను. ఆమెను దాకెను ఆమె నంటనే వేల్కొనెను. ఈసారి యతఁడు సాహసించి మంచము మీద నామెప్రక్కమీదఁ గూర్చుండెను. వాసంతికి జక్కగా స్పృహ వచ్చెను. అతఁ డెల్లు వచ్చుటలో నామెకుఁ దప్పు కనిపించలేదు. తిండి వేల్కొన్నచో నేనుగునో యన్ని యూహ యామెకు లేనలేదు. ఆమెకు నాక్షణమునందుఁ దన తల్లియూహ స్ఫురించెను. ఇప్పుడు రంగనాథము తన్ను గొఁగిలించుకొన్నచో, దన్ను జుంబించినచో, దా నావధయమును నిర్ధారణము చేసికొనఁగలడు. తానే కొగిలించుకొనరాదా, తానే యతినిని జుంబించరాదా యన్న ప్రశ్న పుట్టెను. ఆమె యెల్లు చేయరాదు అట్లు చేసినచో నామెకుఁ దన యభీలషించిన యుద్ధము సిద్ధించదని యూహ. రంగనాథము సాహసించి యామె బుజముమీద జేరువైచెను. చుంబించలేదు, కొగిలించుకొనెనులేదు. మీద వేసినచేయి యెల్లున్నదని వాసంతి యూహించ నారంభించెను. ఆ యూహించు వేళ యిట్లుండును. ఆమె కనులు మూసికొనును. తన దృష్టిని ఫాలదేశమునఁ గంద్రీకరించును. అచటినుండి తలవెనుకలోనున్న మెదడులోనికి నూహ ప్రసరింపఁజేయును.

గదిలో దీపము కొంత తగ్గించియున్నది. దీపము వీరిద్దరికి వెనుకభాగమున నున్నది. వాసంతి కనులు మూసికొన్నదో, తెరిచికొన్నదో యతనికిఁ దెలియదు. తాను బుజముమీఁదఁ జేయివేయఁగా వాసంతి యూహిస్తున్నదిని మాత్రమే రంగనాథమునకుఁ దెలియును. అతఁడు వాతాత్మగా నామెను గొఁగి లింఁచికొనెను ; మంబించెను ఆ కౌగిలింతలో నామెతోఁబాటు తాను మంచముమీఁద నొడ్డిగిలెను. ఇది యొక నిమేషకాలము పట్టినది వాసంతి యా యను భవమును విస్పష్టముగాఁ జరిఁపించెను. సరిగా రాజు తిన్నఁ గొగిలింఁచికొన్నపు డెట్లున్నదో యిప్పుడు నట్లే యున్నది. రంగనాథము తిన్న మంచము మీఁదికి లాగి ప్రక్కనఁ బండుకొని నంత నే గూమెలో నుండి యొక యగ్నిజ్వాల బయలుదేఱెను. ఆమెకుఁ దన నాభిగోళముమండి నిశ్వాస రంధ్రముల ద్వారా యొక నిష్పత్తోఁ గూడినది, యశుచిమంతమైనది గాలి నెలికినచ్చెను. ఆమెగొంతులో మండెను. ఆమె వెంటనే లేచి నిలుచుండెను. రంగనాథము భయపడి లేచి నిలుచుండెను. ఆమె యిట్లనెను: “రంగనాథముగారూ ! మీరింక వెలివిపోవచ్చును మీరీపని చేయుదురా చేయరా, ఒంటరిగా మనవిద్వత్తును కలిసికొనుట యెట్లు, మిమ్ముఁ జరిక్ష చేయుట యెట్లు అని యనుకొంటిని. తిమరే వచ్చితిరి. కృతజ్ఞురాలను. మీరింక వెలివిపోండు” అనెను. ఈమాట లామె నెమ్మదిగా నవసేగు. భిగ్గుగా నే యనెను. అతనికి గుండెలో దిడవులేదు. ఈమాటలు శరీఘనకు పనిపించు నేమో. అతఁడు మేల్కొను నేమో ? రంగనాథము తల వంచుకొని బయటకు వచ్చి తనమంచము మీఁదఁ బండుకొనెను. శరీఘనకు మెఁతురు వచ్చెను అతఁడు దీపము పోయినదని తాను పోయి దీపమును నెలిగించెను. అట్లు మేల్కొనిన శరీఘడు మఱిఁ బండుకొనలేదు. మంచముమీఁద నే గూర్చుండి కునికిపాట్లు పడుటయు, నడుము నడుము రంగనాథముతో మాట్లాడుటయుఁ జేయుచుండెను. రంగనాథమున కేయనాహాయీ రాలేదు. తాను గదిలోనికిఁ బోయిన వర్తమానము శరీఘనకుఁ దెలియలేదని విశ్వాసము కలిగించుకొనుటలోన నే యతని మనస్సంతయు లీనమైయుండెను. చివఱకుఁ దెల్లవాటెను. శరీఘన్నిప్రసంగవైఖరి తానురెండు రాత్రులు చూచెను. నడుమనడుమ వేదాంతము, నాట్యము, కవిత్యమును గూర్చి వచ్చుచుండినను సతని ప్రసంగము ప్రధానముగా సంగీతమును గూర్చియుఁ, దనకుమార్తెయొక్క విద్యను గూర్చియు నుండును. “ఆనాడు మాయమాయై ఫలానా కీర్తన పాడెను. అక్కడ నాస్వరము వేసెను. ఆ సంగతి వేసెను. అది దక్షిణదేశములో నాపండితుఁడు వేయును. తెలుఁగుదేశములో రాగాలాపము నందు వాసంతిని మించినవారెవ్వరును లేరు. వాసంతిని దక్షిణదేశమునకుఁ

దీసికొని పోవలయు నని యున్నది. నేను వెళ్లుదు ననిగా నా కిచ్చటఁ దీగుబడి లేదు. మాయమ్మయికి సారథి నాటక సమాజములో వేషములు వేయుటయందున్నంత యభిమానము సంగీతముమీఁద లేదు. ఆ సారథి నాటకమాడి యిప్పటి కేదాదియైనది. అతని కెప్పుడో యెందుకో యెవ్వో నాటక మాడ వలయు ననిపించును. దాని నొకసారి యాడును. మఱిల దానిమీఁది కతనిమనసే పోదు. అందులో నిప్పుడు నాటకశాల దొరగారి స్వాధీనములోనున్న తరువాత సతఁడు నాటకములే తలపెట్టుటలేదు. అతఁ డూరిలో నుండెనా? నేనుగాని, మాయమ్మయిగాని యతనినిఁ జూచి పది నెల లయినది.” శిరీషుప్రసంగ మిరీతిగా సాగెను. ఇందులో నడుమ గొన్ని కొన్ని మాటలు రంగనాథమును వేత్ర యాలోచనలోనికి దింపినవి. ఆ చివఱిమాట మఱియును. వాసంతి సారథిఁజూచి పది నెలలయినది. వాసంతికి సారథికి సంబంధ మున్నచోఁ బది నెల లీ రీతిగా నెట్లు నడచును? ఈ యిల్లక చమత్కారముగా నున్నది. వీరి జీవితము చిత్రముగా నున్నది. వీరియందు మానవత్వము కనిపించలేదు. ఎక్కడనైనను బాటకచేరి యున్నచో వెళ్లుట తప్ప మఱియొక ప్రసక్తిలేదు. ఈ తండ్రి కూతుండ కెట్లు తోచుచున్నది? ఇంటిలోఁ బిల్లపాపలులేరు. ఇట్టి జీవితము గడపుటకంటె నెందులోనైన బడి చచ్చుటమేలు. వీరికి విసుకేలేదా? మార్చక్కఱలేదా? ఇది యొక మాంద్యము. ఇదియొక జాడ్యము. వీరి కాయూహయే లేదా? ఆ వాసంతి యది యేమి స్త్రీ? ఆమెలో జీవములేదు. కడలిక లేదు. తాను పోయి యామె మీద జేయివేయఁగా నామె కదలలేదు. కాగలించుకొని మంచముమీఁదఁ దాను వాలెను. ఒక కట్టెను వాల్చినట్లున్నది గాని స్త్రీని వాల్చినట్లులేదు. లేచి యాయనిన మాటలేమి? తనకు, నాకు నేకాంతము తాను కోరినదా? నన్నుఁ బరీక్షించుటకా? నన్నేమి పరీక్షించును? నా శీలమును బరీక్షించునా? నా శీలమును బరీక్షించుటకుఁ దా నెరరు? నాయందుఁ గోరిక కలిగినచో నాతో నేకాంత మభిలషించవలయును. ఏకాంతమును బరీక్షించుటకుఁ గోరుటయేమి? రంగనాథమున కేమియు సర్థము కాలేదు. ఆమె విగ్గఱగా మాటాడెను. శిరీషుడు మేల్కొన్నచో నేమగును? తండ్రిమేల్కొన్నచో నామెకు భయములేదా? నేను గదిలోనికిఁ బోయి మాసభంగము చేయుటకు యత్నించితినిని చెప్పుటకు ఆమెకు నేమియు సభ్యంతరముండదు. అటువంటి స్త్రీ నాతో చను వంత యెందు కభిసయించినది? మొదటిసారి పోయి నేను తాఁక గాఁ గనులు లెఱచి చూచి యూహింపన్నది. రెండవ సారి లేచి కూర్చున్నది. కాగలించుకొన నిచ్చినది. ముద్దు పెట్టుకొననిచ్చినది. చివఱకు హఠాత్తుగా లేచి యిట్లనినది. ఈ లోపుగాఁ దండ్రి మేల్కొనినచో రథస యగునని యనుకొన్నచోఁ దనతో

నెమ్మదిగా జెప్పవచ్చును- “ఇప్పుడు గాదు రంగనాథము గారూ! నూ నాయన గారు మేలుకొనవచ్చు”నని. అప్పుడు నాయంతట నేనే బయటికి వచ్చెడి వాడను. ఆమె మాటలో స్నేహము లేదు. మార్గము లేదు. వాంఛలేదు. ఇది యేమి యా డది! నన్నుఁ బరీక్షించుట యేమి? నా కా మాట యే యర్థ మగుట లేదు. మఱి నెప్పుడయిన నే కాంతము గాఁ గలిసికొని యామె నడుగవలయును. ఈమెతో నేకాంతమున కిదియే మార్గము. ఒక్క రాత్రి నిదుర లేనిచో వారముదినములు నా కారోగ్యము సరిగా నుండదు. పండ్రెండుగంటలవఱకు నిదురయే పట్టదు. అప్పుడు మంచముమీఁదఁ బరుండ తలయును. నిదురికొఱకుఁ బ్రయత్నించవలయును. అప్పుడు నిద్రవచ్చును. తెల్లవాఱు నేడో యెనిమిదో యగువఱకు నిద్రపోవలయును. ఆనిద్ర పట్టుట యాలస్యమైనచో మఱునాఁ డారోగ్యముగా నుండదు. ఇన్నాళ్లు నాటకము లాడించినను బండ్రెండుగంటలైన తరువాత నే నెన్నడును నాటకభవనమున నుండను. రెండు మూఁడేండ్లక్రింద నారోగ్య మింతకంటె బాగుండెడిది. కాలము గడిచినకొలఁది నాయారోగ్యము చెడిపోవుచున్నది. ఎంత విచారించి నను వాసంతి నా కర్థమగుటలేదు. - మఱి రంగనాథమున కింకొక యూహ వచ్చెను. ఈమెను దొర గారు వామోదఁ బ్రయోగించిరా? దొర గారు, నీమెయొక గలిసి నన్నుఁ బరీక్షింపనెంచిరా? నేను దన్నిట్లు చేసితినిని దొరతోఁ బోయి చెప్పనా? దొర నాశీలమును బరీక్షించుట కీమెను నియమించెనా? తనకుఁ బ్రియురాలైన వాసంతిని నే నభిలషించితినిని దొరకుఁ గోపమువచ్చునా? ఆయ నకు, వాసంతికి నొక్కనాటి స్నేహము. అంతలో సంత పరమానురాగ మెట్లు కలిగెను? తన కిష్టమైన వాసంతిని బరుఁ డింకొకఁడు వాంఛించుట యాదొర కంత యనిష్టమైనచో నాఁదాఁక నెందులకు? తనకంటె బూర్వుఁడు సారథి యున్నాడుగదా- ఆ సారథిని సాధించరాదా? సారథిని సాధించుట కిదివఱకే నిశ్చయించియుండును. నన్నుఁగూడ నారాశిలోఁ జేర్చుట కీప్రయత్న మేమో! రంగనాథము మనసులో మిక్కిలి పిరికివాఁడు. అతఁడు మఱి వాసంతిని గలిసికొని తన సంగతి రాజుతోఁ జెప్పవద్దని బతిమాలుటకు నిశ్చయించి కొనెను. తఱువాత నాలుగు దినములకుఁ దాను శరీషు నింటికి వచ్చి తానును, వాసంతియు నిద్దఱే యున్న యొక నిముసమున వాసంతిలో నిట్లనెను: “వాసంతి, నేను నీయందు దుర్భావము కలవాడను కాను. నే నిట్లు చేసితి నని దొర గారితో జెప్పకుము”వాసంతి నివ్రేణుపోయెను. ఆమె కెందుకో నవ్వువచ్చెను. అనవ్వతో రంగనాథమునకుఁ బ్రేరణములు వైనఁ జోయెను. ఇంతలో శరీషుడు వచ్చెను. కాని రంగనాథమునకుఁ బ్రాణములు సర్దికొనెను. వాసంతి నిది యొక బతి

యర్జునరావును నేడొక చక్రవర్తినిజేసెను. చక్రవర్తియనగా నిజముగాఁ జక్రవర్తియే. అర్జునరా విష్ణుడు రాజువేషములు వేయుచుండెను. రాజు వేష మనగా వేషముకొదు. నిజముగా రాజే. అతఁడా వేషముమీద ధరించెడిగుస్తులు వేయిరూపాయలు చేయును. పాగమీఁది కలికితురాయి యొక్కటయే రెండువందల రూకలు. అతఁడు ధరించెను కత్తిపిడి బంగారము పైన మణులు పొడిగినది. ఆవేషము చూచుటకే జనులు విరిగఁబడి పోవుచుండిరి. అతఁడు సంగీతము పాడినచో సంగీతమునగా నశ్లే పాడివలయునని దేశములో నభిప్రాయ మేర్పడినది. అతఁడు రంగముమీఁద శృంగార మభినయించును. నాయిక వేషము వేసిన స్త్రీబుజముమీఁదఁ జేతితోఁదట్టును. వంకరి గానిలుచుండి యామెవంక జూచును. వెనుకనుండి వచ్చి కనులుమూయును. నిరురపోవునట్లు నటించి యొక్కసారి కనులు తెరిచి పకలున నవ్వును. వెడలిపోవుచున్న నాయికయొక్క చీరకొంగు పట్టుకొని లాగును. ఆమె వెనుతిరిగి నవ్వును. అతఁడు ముద్దు పెట్టుకొన్నట్లు మూతి ముందటకుఁ ద్రోయును. శిష్యాగతియైన నాయికయొక్క పాదములను సంవాహనము చేయఁబోవును. ఆమె నివారించును. ఇట్టి శృంగారరస చేష్టల్యర్థంగముమీఁద వందలుగాఁ బ్రదిర్పింపఁబడుచుండును. అతఁడు దేశములోఁ బలుమందికి శృంగారశిక్షగురు వయ్యెను. నాటకభవనములో స్త్రీలకుఁ బ్రత్యేకింపబడిన స్థలము చాలక దానినిఁ బెంచవలసి వచ్చెను. అర్జున రావు న్యాయవాదివృత్తి నే మునివేసెను. అతఁడు తనయిల్లు వదిలిపోఁడు. వెడలి పోయినచో మోటారుమీఁద నే పోవును. అతని బయటి వేషమే పట్టచొక్కాలు, పట్టభోవతులు, అత్తకోడళ్ళ పట్టు తిరీయములు. నాలుగువేళ్ళ కుంగరాలు. మెడలో బంగారుగొలుసు. ఎడమచేతికి సీంహతలాటపు మురుగు. కాళ్ళకు జమ్మి చెప్పలు. చేతిలోఁ బొన్నుకర్ర. మునిసి యెర్రనివాడు. నల్లని గుబురైన మీస ములు పెంచెను. పుస్తీలు పెట్టెను. రాజువేషము వేసే రంగముమీఁద నెట్లు నడచునో మజియెచ్చట నడచిన నట్లే నడచుచుండెను. అతఁడు వారమున కొక సారియైన నెలుపేషనుకుఁ బోయి రెండవతరగతి విశ్రాంతి గృహములోఁ గూర్చుండి కొంతసేపు ప్లాటుఫారముమీఁదఁ బచారుచేయును. అందఱు నతని వంకఁ జూచుచుందురు. నాటకములు చూచినవారందఱున సతఁడొక యవతార పురుషుఁడు. చూడనివారతఁడెవరో జనిందారనుకొందురు. కొందఱాయూరి జనిందారాయనయే యనుకొందురు. కొందఱు కుర్రవాం ప్రతినిదగ్గఁ జేరి తిరుగుచుందురు. వారితో సతఁడు “మనమే జనిందారుల మనుకొనుచున్నాడు” అని చెప్పచుండును. ఈరీతిగా నర్జునరావు చక్రవర్తి యయ్యెను. ఇది తనమూల ముగా నయ్యెను. అట్టి తనకే యతఁడు ద్రోహము చేసినాఁడు. నాకూతురు

తనకుఁ గూఁతురువంటిది. నేను స్నేహితుఁడుగదా యని, భార్య యొపిక లేనిదిగదా యని ఎమ్మి పంపించినాను. ఇతనిని నే నేమి చేయవలయును? సారథియు, వాసంతియు, నవధానియు నకారణవిగోధులు. జమిందారును, నర్తన రావును సకారణ విగోధులు. జమిందారు నాశివముతో వీఁడును నాశివముగను. కాని తనకు వచ్చిన యప్రతిష్ఠ యెట్లు పోవును? లలితవయస్విరువదియేండ్లు. అతనిమీఁద దావా వేయుటకుఁగూడ వీలులేదు. కనుక నతఁడు లలితను వివాహము చేసికొనునట్లు చేయవలయును. అతని భార్య యొప్పుకొనదు.

కొన్ని రాయబారములు, బెదిరింపులు, కోపములు, ననునయములు నెల నాళ్లు జరిగిన తరువాత, లలిత పోయి దినదినము ప్రార్థించిన తరువాత నర్తనరా వామెను వివాహము చేసికొనుట కంగీకరించెను. కాని యామె పుట్టినింటనే యుండును. అతఁడు వచ్చిపోవుచుండును. లేదా వేరే యిల్లదైకుఁ దీసుకొని యందులో సంతరిము పెట్టును. రంగనాథము దాని కొప్పుకొనక తన యింటి లోననే తన కూతురు గుండుననెను. వివాహమైనది. ఉంగరములు మార్పుకొని న్యాయాధిపతి దిగ్విక్రమబోయి యచటఁ బెండ్లిండ్ల ఖాతాలో నిద్దెలుసు దస్కతులు చేసిరి. ఈరీతిగా రంగనాథమునకు నెలా నెలపడు నేనుదినములు మనస్సు నమఁ దగినంత విశ్రాంతి లభించినది. మఱల నర్తనరావునకు, రంగనాథమునకు స్నేహ మేర్పడినది. స్నేహముకాదు- బంధుత్వ మేర్పడినది. ఇప్పుడు రంగనాథమునకు మఱియొక విచార మేర్పడెను. రాజునకు గోయితీసినాఁడు. అతఁడందులోఁ బడుచున్నాడు. పడుచున్నాఁడనిగా నొక గజము పడినాడు. నెలలోఁ దీసిని గోతులలో నొక్కసారియే పడుదురు. రంగనాథము తీసిన గోతులలోఁ గొంతకొంతగాఁ బడుదురు. ఇప్పుడు పెరుమాళ్లు నాటక భవనము మీఁద వచ్చెడి రాఁబడి పోఁబడులకు యజమాని. అతఁడు మొదటఁ జేసిన పని-తా నొక చిన్న మేడ వేసికొనినాఁడు. రంగనాథము దండ్రమతిచేతిలో రాజుచిక్కుకొనుననుకొనెను. రాజు రంగనాథమువేసిన పథకములోఁ బడలేదు. దొర వేతే పథకమును వేసికొని దానిలోఁబడెను. ఆ పదకము నగరాజకుమారి పూర్వము చంద్రమతి నాయికావేషములు వేసెడిది. ఇప్పుడు నగరాజకుమారి వేయుచున్నది. నగరాజకుమారికిఁ గోటలో నీ వస్తువు కాలయనునన్నచో లభించును. ఇది లభించదన్న విచారణ లేదు. మఱియు నాటకములో వేషములు వేసెడివా రందఱు-కనీసము పెద్దవేషములు వేసెడివా రందఱుకల జెప్పరానన్ని ఋణము బున్నవి. సరిగా రాత్రికి నాటక మనఁగా వారికి ఎరెఱ్ఱ వారంటలు వచ్చును. నాల్గువందలో, ఐదువందలో, యాఱువందలో యది రాజు గారి యదృ

వైముమీద నాధారపడియుండును. నగరాజకుమారి యనగా సాక్షాత్పూర్వతి. అమ్మవారి దయ యిట్లుండునని చెప్పగలమా? నగరాజకుమారి దయకు బాల సముద్రము. ఆమె, కాటునెలల పసిపిల్లకూడ నున్నది. ఆ పాలసముద్రముమీద బండుకొన్న దొరగారు జలధిపీచీవాత్యులగిరి పూర్వము కఠినమైన వాడిప్పుడు మెత్తనివాడయ్యెను. పూర్వము పైసాబైట బెట్టనివాడైప్పుడు పైసా పహాసములు చెల్లించుచుండెను. ఒక యేడాది యేడ్వర్ణములలో రాజుగారు రంగనాథము తీసిన గోతి కడుగుభాగమున బడును. అప్పు డెవ్వనరా వేయను? తన కూతురు చేయను? కనుక నన్ననరావును రక్షించవలయును. ఆ రక్షించుట యెట్లు? నాటకమున కొక్కొక్క వారంటు తన యిల్లునిమీద బుట్టవలయును. తక్కినవారిమీది వారంటు వందలమీద నున్నవి. అన్ననరావుమీద వారంటు వేలమీద నుండవలయును. రంగనాథ మున్ననరావునకు నీ మీతో పదేళిమును జేసెను. అతడును సుఖముగా స్వీకరించెను. దొరగారు కృష్ణుడు పాలచెల్లిమీద బండుకొను భగవంతుడు. ఆ కృష్ణునిప్పు డిద్దనపక్షపాతిగాఁ దిప్పవలయును. దానికి గొన్ని చెణుకులు చేయవలయును. తన గొప్పతనము దొరగారికిఁ దెలియజేయవలయును. తాను రాజువేషము వేసిప్పుడు దొరగారు చూడవలయును. ఒకసారి దొరగారిని బలవంతముగాఁ దెచ్చి చూపించెను. ఆ రోజుతో దొరగారికిఁ గూడ నన్ననరావు శృంగారరసజ్ఞులగు నయ్యెను. నాటి నుండి దొరగారు వచ్చి చూపని నాటక మే లేదు. అప్పటినుండి యన్ననరావు మీది వారంటు చెల్లుబడియగుచుండెను. కాని మఱల నొక మార్పు జరిగెను. నాయకొవేషము నగరాజకుమారికిఁబోయి మఱలఁ జంద్రమతికే వచ్చెను.

ఇది యిట్లుండగాఁ గమల తన యక్కగారి వైధివమును జూచి మనసులో నాశమీడి యాశగా బాధపడుచుండెను. రాజుగారు పూర్వము తన చనిపోయిన కుమారికొన్నట్టిగాఁ దన కిచ్చిన బహుమానము జరిగి యేడాది యైనది. రాజువద్దనుండి కబురు లేదు. కమల కాదినము గురున్నది. ఏడాది తిరిగి యాదినము వచ్చునప్పటికిఁ గమల తనయంతటఁ దానే కొటలోనికి బయలుదేరెను. ఎందుకు బయలుదేరినదో లలితకుఁ దెలియును. చెల్లెలు చెడి పోవుచున్నదని తా నారాలపడ వారంభించెను. తా నానాడు కొటలోనికి పోదునని కమల లలితతో వారముదినములనుండి చెప్పుచుండెను. లలిత వలదనగా “నీ వన్ననరావును జేసికొనలేదా? నే నట్లే దొరగారిని జేసికొందు” వనెను. లలిత “నిన్నాయన పెండ్లిచేసికో” డనెను. “ఎందుకు చేసికోఁడో యడిగెద” నని కమల యనెను. లలితి కిది సంకటమయ్యెను. తండ్రితోఁ జెప్ప

టకు నీలులేదు. భర్త యున్నాడనుకదా. అర్జునరావుతో నెమ్మదిగా చెప్పెను. అర్జునరావునకు దొరగారిమాద మిక్కిలి కోపము వచ్చెను. “ఎవ్వరి కోట లోనికి బోయినచో దొర యిటు చేయనా” యని అర్జునరావునకు దొరికినది వచ్చిన కోపము తగ్గి తరువాత తెండునూడగు గోడ లిచ్చి ప్రసంగము జరుగుచుండగా మఱి నర్జునరావు వల్లె యనగా లెలిత “దొరగారి తప్పేమున్నది? తమరుమాత్రమంతకుంటే నేను చేసితిని? ఇప్పుడు ప్రధానము దొరగారిమాడే గోపము కాదు. కమల నచ్చటికి బోవకుండు జూమట” యనెను. అప్పుడుగాని అర్జునరావునకు దిం తప్ప తనకు లెలియులేదు.

అర్జునరావు కమల కోటలోనికి బయలుదేరగా దానుకూడ నంట బయలుదేరెను. కమల వచ్చెను. కాని అర్జునరావు నంటించెను. ఇద్దఱును గలసి మోటారులో బయలుదేరిరి. “ఇదిగో, శిరీషునింటికి బోయియున్నావనితో నొకమాట మాటలాడవలయును. అచ్చటనుండి కోటలోనికి బోవ” యని అర్జునరావు కారును శిరీషునింటివైపునకు మనలించెను. తాను లలితతో జోక్యము కలిగించు కొన్నప్పుడనుండి తమ యిద్దఱి వ్యవహారము కమలకు చెలియును. కమల తెలిసియే యూరకున్నది. పలువాల్లు కమలయే సంధానము చేసివది. అర్జునరావుకు మనఃకులో గొంతి భయముగా నుండెడిది. కమల రహస్యమును బయటఁ జెలువేమో యని. అంగుళేతిఁ గమలనుకూడ వశిష్టమహాకవిలయునని ప్రశుత్తుంచి నాడు. అది తన యక్కగారికిఁ గోప హేతు మనని యేమో కమల యంగీకరించలేదు. అప్పుడనుండి కమలకు వివాహము చేయవలయునని యతిడు సంబంధములు నడుక నారంభించెను. లలితకు గాకుండు గమల తెల్లగును? కనుక గమలకుకూడ నెవనితోనో యొకనితో సంబంధము కలిగించినచో దిం రహస్యము భద్రముగా నుండును. ఎవనితోఁ గలిగించవలయును? అతినికి జూడఁగాఁజూడఁగా శిరీషుమారుడు కనిపించెను. శిరీషుడు నలుబదియేండ్లవాడు, మంచి ఆరోగ్యవంతుడు. తల వెంట్రుక యొక్కటి నరయలేదు. ఆస్తిపరుడు, మగబిడ్డలు లేనివాడు. ఈ యాస్తి యంతయు వాసంతి పరమగును. ఆమెకుఁ దెండ్లి పెటాకులు లేవు. కమలను సంధానపఱచినచో నుత్తరత్రయతినికి గమలను వివాహముచేసికొనకతిప్పను. తన రహస్యము బయటపడదు. కమలకు లాభము. తరువాత రంగనాథమునకు చెలిసిను రంగనాథము సంతోషించును. ఈ నిష్ఠియును నర్జునరావు వదిలెడికే చేసికొనియుండెను. ఇంతలో లలిత గర్భవతి యగుటయు, గొన్ని నెలలు వారికి దినకు మాటలులేకపోవుటయు, దాను విచారగ్రస్తఁడగుటయు నీ కలిగిన యూహకు రెక్కలు తెప్పించెను.

చుటకు సాగ్యముకాలేదు ఇప్పుడు క్రొత్తగా నీసంగతి బయలుదేరినను. కమల పిచ్చిది కనుక తాను లలితను జేసికొన్నట్లు దొరగారు తన్ను చేసికొను ననుకొనుచుండెను. ఆమె దొరగారిదగ్గఱకువెళ్లినగాని దానియాధార్థ్యనూమెకుఁ దెలియదు. అసలమె సెళ్ళకుండుఁ జేయవలయు నని యభివరావు నూహ. అరితిగా నామెభావము నిశ్చయమైనఁగాని తన ప్రహర్షముకూడఁ గొనసాగ దని తెలియునుకాని ముందు శిరీషతోఁ బరిచయ మొకటి యేర్పాటు చేసి నచోఁ దరువాత ఫలించునని యర్జునరావు కాగతిని యింటకిఁ బట్టించెను. శిరీషను, వాసంతియు నింటివద్దనే యుండిరి. ఎన్నడును రాని యర్జునరావు తన యింటకి వచ్చుట శిరీష నకు బ్రహ్మాండమయ్యెను. వాసంతి నింటిలో వదలిపెట్టి వెళ్లి శిరీష డర్జునరావు వాటకములను జూల జూచెను. వచ్చి మఱువాడు వాసంతితో నాతని ఎటనావైశిష్యమును దండ్రి చెప్పటయు, వాసంతి వాని ఎన్నిటిని విమర్శించుటయు జరుగుచుండెను. అర్జునరావు వచ్చుట గంటసేపుండెను. ఈగంటలో బహుప్రసంగములు తెచ్చి శిరీషకు మఱువ వివాహము చేసికొనవలయు ననియు, జేసికొననిచో ఎతని యాస్తి యెవ్వరికిఁ బోవలయు ననియు, మొదలైన మాటలన్నియు ననెను. ఇదియన్నియుఁ గమల వినవలయునని, యతినివిఁ జేసికొనినవాడు సుఖ పడునని. “అతినికేమి మహారాజా. అతని భార్యకు నేది కావలసినచో నది కొని పెట్టఁగలడు.” కమల మనస్సులో నీచీజము లచ్చముగాఁ బడకుండుఁ బోలేను.

అపూటకుఁ గోటలోనికిఁ బోవుట పడలేదు. సాయంతిమున గమల కోటలోనికి వెళ్లెను. అర్జునరావు వారిందలేదు. అర్జునరావుమీఁద లలితికుఁ గోపము వచ్చినది. అర్జునరా విట్లు చెప్పెను: “పిచ్చిదానా! ఇప్పుడు కమల మనము చెప్పినచో వినదు. రాజుదగ్గఱ నిరాకరణము జరిగినఁగాని యామె మన ధోరణిలోనికి రా”దనెను. లలిత మఱువ నాదుభాండు కమలను స్పృశించుననెను. అర్జునరా విట్లు చెప్పెను: “నేనాధ్యయము లేకుండుఁ జేసితిని. కమలకు హితోపదేశము చేసితిని. మన సంబంధము, రాజుగారికిఁ దనకుఁ గల సంబంధములలోని భేదమును నిరూపించి చెప్పితిని. ఆమె గ్రహించెను. రాజుగారు తన్ను దాకవచ్చినచో వివాహమున కంగీకరించినచో దాఁకనిమ్ము; లేనిచో నిరాకరించి వచ్చి వేయుమని చెప్పితిని. ఆమె యంగీకరించెను. దానికి భిన్నముగా నడువరాదని నీమీఁది, నీనాన్నిమీఁది, నీయమ్మమీఁది నొట్టు వేయించితిని నాకుఁ దెలిసివంతివలె కామె జాగ్రత్తిగా నే యుండును.” ఈమాటలు విని లలితకూడ శాంతపడెను.

కమల కోటలోనికి వెళ్లఁగా రాజుగారు, నగరాజకుమారియు నుండిరి. కమలలోనికి వెళ్లుటకే మీలులేకపోయెను. ఆమెను మేలమీదికే పోనీయలేదు. అచ్చ

టపుడు పెరుమాళ్లు లేడు. కమల కదలలేదు. రాజుగారి దర్శనము చేసి గాని పోనని కూర్చుండెను. సగరాజకుమారి రాత్రి ప్రార్థనామయి బయలుదేరెను. అచట గూర్చున్న కమలవంకఁ గోటలోనివారిందఱు చూచుచు నవ్వుచు రాజుగారితో నేమిపనియని వెక్కిరించుచు ననేకములైన పోకట్లు పోవుచుండిరి. ఆమె యచట నాలుగుంటలు కూర్చుండెను. ఆమె కప్పుటకే సగము తెలిసెను.

లలితాద్వందరావులకుఁ దనకు జనించారగు గారికిఁ గల భేదము క్రమముగా దెలియఁజూచెను. అగ్గనరావు చెప్పినది నిజము. సగరాజకుమారి మేడమెట్లు దిగివచ్చి యచ్చట నున్న కమలను జూచెను. భాసావాంఛు తిరుగుటయు, వెక్కిరించుటయుఁ బరిశీలించెను. ఆమె నంటనే గ్రహించెను. ఆమె తిరిగి మేడమీఁదికి బోయి దొరగారితో మీ ప్రాతే స్నేహితుగా లాకామె వచ్చి మేడమెట్ల దగ్గఱ గూర్చున్నదని యాయనను చెప్పుటకొని తీసికొనివచ్చి చూపించెను. దొర కమలను చూచెను. కమల దొంతలో చూటాడబోయెను. దొర యామెను గుర్తుపట్టెను. కాని తానామె నెఱుగనప్పట్లు “ఎవరమ్మాయీ! నీవు? కోటలో నీ కేమి పని? నాతో నీ కవసరమేమి? ఏమి పెరుమాళ్లూ, ఒరేయ్, ఈవిడ యెవరో బయటికిఁ బంపించిపెయ్యఁడు” అని తనదారిని దానుపోయెను. సగరాజకుమారి కీ నాటకము తెలియును. ఆమె నవ్వుచు “అమ్మాయీ! నిన్ను నే నెఱుఁగుదును. దొర గారు నిన్నెఱుఁగఁగలఁడ నుండుటకు పీఠే లేదు. మీ నాయనగారు గొప్పనాఁడు, మహాకవి. ఆయన కిది యప్రతిష్ఠ. ఇక్కడనున్న జన మందఱికి నీవు భూనాయని తెలియును. వారెట్లు ప్రవర్తించిరోచూడుము. నీవు చిన్న పిల్లవు. రాజులు మదోన్మత్తులు. ఇప్పుడు రాజుగారికి నేను దీవతము నీ వంకఁ జూడఁడు. నేను గనుక నీతో నిల్లు మంచిగా మాటాడుచున్నాను. మఱియొకరుక మాటాడదు. నీ తన సంగతి నాకుఁ దెలియఁగూడదని రాజుగారెట్లు మాటాడినారు. అట్టి రాజు వలన నీకేమి ప్రయోజనము? ఇది నలుగురికి దెలిసినచో మీ నాయనగారి కెంతటి యపకీర్తి” యని యామెను నంటఁదీసికొని, ఆమె యింటివద్ద దింపి తాను వెలిపోయెను.

కమల నిర్దాంతిపోయెను. ఆమెలోఁ జైతన్యములేదు. ఏమియుఁ దెలియని యాపనిగుండెను, వయసుమాత్రము తెలిసిన యాపనిగుండెను విది మిక్కిలి బరు వయ్యెను. ఆమెకుఁ దెల్లవాఱులు నిదురలేదు. మరునాటి ప్రార్థన సమయ కూర్చునితోఁ బాటామె కను లెఱువారెను.

కమలకు నిదుర లేకపోవుటవలన మలునాటికి దుఃఖ మపనయింపఁబడ లేదు. ఆమె స్థితి బాగుగలేదు. ఆమె తన యింటిలోననే యున్నచో నంద

ఋషుగ్రహించిపోదురని యర్జనగావు తపయింపికిఁ దీసికొనిపోయెను. అతఁడామె నన్ను గాగివలెఁ జూపి నాదంభించెను. పది దినములలో నామె తపగుణమును మఱచిపోయెను. ఈ పది దినము లతఁడు శిరీషుని సుఖగణములఁ బ్రశంసించుట, శిరీషుఁడు గొప్ప పంజితుఁడని చెప్పట, యతనివద్ద కమల చదువుకోవలయుననుట యిట్టి మాటలే మాటిమాటికిఁ జెప్పచుండెను. అర్జునరావు ప్రతిదినము శిరీషు నింటికి బోవుచుండెను. కమఃనుగూర్చి చెప్పచుండెను. చిన్ని చిన్ని సన్ని వేశములు కల్పించి చమత్కరించు గా కమలకు శిరీషునిమీఁద నెంతో యభిమాన మున్నట్టి యర్థము వచ్చునట్లు మాటాడును. వాసంతికిఁ గమలమీఁద నొక యభిమాన మేర్పడెను. వాసంతికిఁ బూర్వ మెవ్వరితోనైన బరిచయములేదు. ఒక నాటి సాయంత్రమున ఎద్దువరావు గమలను శిరీషునింటికిఁ దీసికొనిపోయెను. వాసంతియుఁ, గమలయుఁ గలసికొనిరి.

ఇదికఱకు నా రిద్దఱు రొకరి నొక రెఱుఁగుదురు. ఇదికఱకుఁ జాలసార్లు కలిసికొనిరి. కాని యిప్పుడు కలసికొనుటలో భేద మున్నది. కమల పూర్వపుఁ గమలకాదు. వాసంతి పూర్వపు వాసంతికాదు. కమల లలితార్జునులను జూచి తా నొక గాలిమేప కట్టికొనెను. అది గాలిమేప యని తెలియుటతోపనే యామె యగ్రహతాళమునకుఁ బడిపోయెను. అదిగల సుడుముల్లున డెను. చచ్చిచెడిచేయం గల చిన్నపము లయ్యెను. దానితో నామె మనస్సు పరిశేతలయ్యెను. జీవుడు తనకు వచ్చిన యాపదలో దుఃఖపడి యా దుఃఖములోనుండి బయటఁబడుటకు ముఁగఁచెను నాంబము కోరెను. సుఖముగానుండుట, హాయిగానుండుట, యానంద లక్షణములు కలిగియుండుట - యివి జీవునకు సహజ పరిస్థితి. ఆస్థితి లోనికి దుఃఖమునుండి వచ్చుటకు జీవుఁడు జనినైన వాలంబముగ గ్రహించును. కమలకుఁ బూర్వము మనసు మెల్లించి మెట్టిదో తెలియదు. కొంత పసిదనము, కొంత లెక్కలేనిదనము, కొంత యన్నియుఁ దనకుఁ గావలె ననుకొనుట. ఆమెకుఁ దగిలిన యీ దెబ్బ యామె మనస్సునకు నీ యల్పగుణములను బోఁజెట్టి యొక పరిణతిని దెచ్చెను. ఇప్పు డామె స్నేహము చేయఁగలదు. ఒకరిని ప్రేమించఁగలదు ఈ స్థితిలో వాసంతినిఁ జూచెను.

వాసంతి పూర్వ మొక కొయ్యబొమ్మ. తండ్రి యామె నటు తయారు చేసెను. ఆమె తన యూహబలముచేరి మఱల మనిసియయ్యెను. కమలజాతి జీవుఁడు మగ్గముఁడు. వాసంతిజాతి జీవుఁడు త్రిముఁడు. వాఁడునుభవముచేరి దెలిసికొనును. వీర డాలో దనచేరి దెలిసికొనును. వాసంతిలో స్వర్ణగుణ వివేచన జనితి పరమార్థజ్ఞాన మామె సర్వశరీరాణువుల యందుఁ బ్రవేశించి యామె

మనః పరిపాకమున కొక విక్రస్తి జరిగెను. ఆమెకుఁ బూర్వ మెవ్వరితోను సంబంధము లేదు. తండ్రియు, దాసు నిష్ఠితే. సారథియం దామెకు మార్గము లేదు. సారథి యభినయము తన కాశ్చర్యకారియగుటచేత నామె యతని యభినయమునే ప్రేమించుచుండెను. ఆమె సంగీతమును మెచ్చును. అభినయమును మెచ్చును. కవిత్వమును మెచ్చును. ఈమెప్పు తానక్కాత్రముగా నాఁగిపోవును. ఆవిద్యలు ప్రదర్శించిన వ్యక్తియందు వ్యాపించవు. విజీవుఁడు తన శరీరమునందు దన రక్తమునందుఁ దన యింద్రియాభిలాషలయందు నభివ్యాప్తఁడైయుండునో వాని కితరవ్యక్తులయందు సాహార్ద్రము, ప్రేమ కలుగును. ఒక పురుషుఁ డింకొక పురుషునిఁ జేమించుచుండెనగా నర్థమేమి? ఆపురుషుఁడో స్త్రీయో యెవరు? ఇంద్రియ వాంఛలయొక్క సమాహారము. మనోవాంఛలయొక్క కూడిక. మనోభావములయొక్క యునికీపట్టు. ఇవియన్నియు లోకాభిముఖముగాఁ బ్రకటింపించునవి. స్నేహ మనఁగా నిష్ఠా వ్యక్తులు. ఈ యింద్రియ వాంఛావిషయములయొక్క పుంజీభావములు కనుక నొక యింద్రియవాంఛ కల చోటు మఱి యింకొక యట్టిచోటునందు నదియుఁ దనవంటిది యనుకొనుట. ఇది స్నేహ మనఁగా. వాసంతి యిట్టిస్థితికి వచ్చెను. ఆమె కింద్రియపరిజ్ఞానము కలిగెను. తదభిలాష కలిగెను. లోకము తెలిసెను. సర్వలోకము నెట్టిదియే. ఆ లోకము నందు ప్రేమ పుట్టెట సహజము. వాసంతియుఁ, గమలయు నీరెండు ప్రక్రియల చేత సార్థి ప్రవృత్తులైయున్న సమయమునందు వారి యీ కలయిక వారిని నిముసములొ మిఠ్యలను జేసెను. వాసంతి కమలను దాఁచును. తన చెక్కిలి యామె చెక్కిలివధకుఁ దీసికొని పోవును. ఆమెను గొగిలించుకొనును. ఆమె నానుకొని కూర్చుండును. కమలయొక్క స్పర్శ వాసంతికి బాధాజనకముగా లేదు. లేదుననికదా, సుఖముగా నున్నది. ఆసుఖమును వాసంతి పరిశీలించెను. తాను సారథిని దాఁకినప్పుటి సుఖమిది కాదు. తండ్రిని దాకినప్పుటి సుఖ మిది కాదు. తండ్రిని దాకినప్పుడు సుఖమేలేదు. సారథిని దాకినప్పుటి సుఖము కమలను దాకినప్పుటి సుఖమునకు భేదిమున్నది. కమలను దాఁకినప్పుడు మనస్సులో నుండి యొక సుఖరేఖ శరీరములోనికిఁ బ్రకటింపబడుచున్నది. సారథిని దాకినప్పుడు సుఖరేఖ శరీరమునుండి మనస్సునకుఁ బ్రసరించెను. తాను తనతండ్రిని దాఁకినప్పుడు తత్సుఖరేఖ యథాస్థితికముగా నుండెను. దానికిఁ బ్రసరిణమే లేదు. అది యొక సుఖము. శరీరాణువులు కదలలేదు. మనస్సు చలించలేదు. ఇది యొక త్రిధానవంతి

కమల వాసంతి తన్ను గొగిలించుకొనఁగా రాచికోని తిరుగఁగా జెక్కిలిఁ జెక్కిలిఁ జేర్చుగా దుఃఖాపనోదకమైన యొక సుఖము కలిగెను.

అమెశరీరము నేదడతెను. అమె మనస్సునకు విశ్రాంతి కలిగెను. లలిత తన కక్కగారు. అమె త న్నిరీతి నెప్పుడు నాదరించలేదు. తన తల్లిదండ్రు లెప్పు డిట్లు తాఁకలేదు. రాచుకొని తిరుగలేదు. ఈ శరీరము తాద్యగనుభూతికై నిత్యప్రతీక్ష చేయునుగాబోలు. దీనిని గౌగిలించుకొనవలయును దీనిని రాచుకొని తిరుగవలయును. దీనిని ముగ్గు పెట్టుకొనవలయును. అప్పు డీశరీర మొక చరితార్థతను బొందినట్లు భావించునుగాబోలు. ఆ చరితార్థత తత్త్వియల చేయు వ్యక్తిపై నాధారపడి యుండును. దానప్పుడున్న స్థితిమీద నాధారపడి యుండును. కమలకుఁ గూడఁ బూర్వము దొరతాఁకిన నాటి యనుభవము స్యృతిలోనికి వచ్చెను. ఆ యనుభవ మొక్కసారి తనలో నిగూఢమైయున్న యెదోయొక మహాసుఖానుభూతిని హతాత్తుగా వెలికిఁ ద్రవ్వెను. ఈ వాసంతీ పరివ్వంగారులు దానిని ద్రవ్యలేదు. కాని దానినిఁ ద్రవ్యఁబోవుచున్నట్లుండెను. అది సుఖమో యిది సుఖమో నిర్ణయంప రాకుండెను. ఇది మార్గము; అది ప్రాప్త్యము. ఇది ప్రయత్నము; అది ఫలితము. ఫలితము పొందితిమన్న యనుభూతి ప్రయత్నము చేతిఁగాని పరమ స్వాగువు కాదు. హతాత్తుగాఁ బ్రయత్నిరహితముగా లభించిన యొక నిత్యపము దిగ్రాభంతి హేతువగును. శాంతముగా ననుభవించుటకు యోగ్య మైనది కాదు. ఈ వాసంతీ స్వర్పలో నొక మాధుర్య మున్నది. ఒక యోదాగ్న కలగు. మండుమన్న శరీరముమీఁద శీతలీకరణమయిన మందు రాచినట్లున్నది.

సాయంకాలము నాలుగుగంటలకు వచ్చిరి. రాతిరి తొమ్మిదైనది. కమలా వాసంతు లొకరినొకరు వదిలిపోలేరు. కమలాద్వందనలు నాటిరాత్రి యచటనే భోజనము చేసిరి. వాసంతి కమల నచటనే యా రాత్రి యుండి పొమ్మనెను. అద్వందనలు కాదని తీసికొనిపోయెను. ఈ స్నేహము పదిదినులు పెరిగెను. దాని కవధులు లేకపోయెను. అద్వందనలు కమల నచ్చట దించి తనదారిని దాను వెడలిపోవును. కమలా శరీరవాసంతులు మువ్వరే యింటలో నుండురు. వాసంతి శరీరనివద్ద కెట్లు పోవునో కమల యట్లే పోవుచుండెను. తొలుతటి మూడు దినములు జరిగిన తరువాత శరీరము కమల బుజముపై చేయివేయును. వారిరువు రొకరినొకరు రాచుకొనియే తిరుగుదురు. కమల శరీరము నానుకొనియే కూర్చుండును. శరీరము దొక పుస్తకమును జూచు చున్నప్పుడు నొక నూత్నివస్తువు పరిశీలించుచున్నపుడు వారిద్దఱు చైతీ యొకపైపునఁ గూర్చుండి, యెరిని బుజముమీదినుండి దానిమీదికి నాలు దురు. భోజనము చేయుచుండిగా నొక పదార్థ మెవ్వరికైన నెక్కువయెనచో

రెండవవారికి వేయదురు. శిరీషునకుఁ బ్రారంభమునుండియుఁ గమలతోడి యీ పరిచయము వాసంతీపరిచయమునకుంటే భిన్నముగానే యుండెను. అతఁ డదివఱ కెన్నఁదెలుఁగని యొక సరదా క్రొత్తిగా సముద్భూత మయ్యెను. పదునాఁతొండుక్రిందికి తన భార్యతోడి యనుభూతి క్రమ క్రమముగా జ్ఞాపకమునకు వచ్చెను. అతనిలో నిద్రాణుఁడైయున్న మన్మథుఁడు క్రమ క్రమముగా మేల్కొనెను. మేల్కొనిన కొఁది నతఁ డామెతో వాడు పరిహాసములు, వామెను స్పృశించుటకుఁ జేయు నధిక ప్రయత్నములు, నధిక సుఖపాదకములైన కపోలాదిస్తాన స్పర్శల చుంబనములు నధికము లయ్యెను. ఇవియన్నియు నతనికిఁ దెలియకుండు వాసంతికి గలిగిన జాగ్రద వస్థను వృద్ధి చేయుచుండెను. కమల ప్రతీక్షావ్యగ్రురాలై యుండెను. కమలయం దనాలాచితముగానే తెలిసియే దొరతోఁ దాను పొందిన యనుభూతికి నిది మర్యాద కలిగిన మార్గముగా నెఱింగి యామె యొక సుఖ మనుభవించుచుండెను. ఆ పంమానుభూతికి వాసంతి యచట నుండుట యొక యుష్ధాంకిగా నిశువురకుఁ దెలియును. ఇరువురు నోటితో ననలేదు. ఆ వాంఛను గొంచెముగా నైన బయటఁ జెట్టలేదు. ఇట్లు సుఖ నాల్గయిరు దినములు గడచెను. ఏనాటి రాత్రియు నర్జునరావు కమలను నచ్చట నిమర పోసీయలేదు.

కమల శిరీషునింటిలో నిట్లున్న దనియు, గమలావాసంతులు ప్రాణమిత్రము లైరినియు రంగనాథమునకుఁ దెలిసెను. భగవంతుఁ డతని కెదురుగా నడుచుచున్నాఁ డనిపించెను. వాసంతితోఁ దన కంతర్విగోళము. ఈ స్నేహ మతని కభివాంఛనీయము కాదు. కాని యిందులో నతని కొక సులభమైన మార్గము గోచరించెను. ఈ డెలిమి కారణముగా వాసంతి నతఁ డేకాంతముగాఁ గలిసి కొన వీ లేర్పడవచ్చును. అట్లే తన కూతునకు, శిరీషునకు నేకాంత మేర్పడ వచ్చు నన్న యాహ్!యతనికి రా లేదు. అట్లు వచ్చుట మానవస్వభావము కాదు. అందుకనియే మానవ స్వభావము మాయయనుట. వచ్చినచో వాఁడు జ్ఞాని. రానిచో వాఁడు మనుష్యును. ఇంతే భేదము.

శిరీషుని భార్య యెన్నియేండ్ల క్రిందనో చనిపోయెను. తదాది శిరీషుని యందుఁ గామవాంఛయే కనిపించలేదు. ఈనాడది పాడనూపి క్రమక్రమముగా వృద్ధిపొందిజూచెను. కమలయం దొక విలక్షణమైన సౌందర్యము కలదు. లోకములో స్త్రీగతి సౌందర్యము నేయివిధములు. అన్నియు నందఱకు నచ్చవు. ఒకరకమైన సౌందర్య మొకనికి నచ్చుననగా దాని శిరీగతాణు సంయోజన పూర్వక సృష్టిలోని చైలక్షణ్య మది. కొందఱికిఁ గోలమొగ మిదము. మఱి

కొండఱికి గుండ్రని మొగ మిచ్చము. ఒకనికి దనడయొముకలు కొంచెము ముందఱికిఁ జొచ్చియున్న యొక స్త్రీ మొగ మిచ్చము. ఇట్లే శరీరప్రమాణమును, కొండఱికి బక్కపలుచగాఁ బొడవుగానున్న స్త్రీలే సౌందర్యవతు లనిపెంతురు. మఱి యొకనికి గుమ్మటమువలె జీశిమామిడిచెరువలె నున్న స్త్రీలు సౌందర్యవతు లని పింతురు. తన తల్లి యిటులుండు నన్న గుర్తు వాసంతికిలేదు. శరీఘనును, శరీఘుని భార్యయొఁ బూర్వమెప్పుడో ఛాయాచిత్ర మొక దానినిఁ దీయించికొనిరి. అప్పుడొక ఛాయాచిత్రములు తీసెనే విద్యయే లోకమునందుఁ బరిణతిస్థితిని బొందలేదు. ఆచిత్రము శరీఘుని పెట్టెయగున నున్నది. ఆమె చనిపోయిన తొలుతటి గోజులలో శరీఘ డాచిత్రమునంకఁ బలసాగ్లు చూచుచుండెడివాడు. వాసంతియొఁ దల్లియొక్క చిత్రము రెండుమూఁడుసార్లు చూచెను. ఆమెకు గుర్తులేదు. శరీఘుని చనిపోయిన భార్య యించుమించుగాఁ గమలవలె నేయుండెడిది. కమల శరీఘునికిఁ దన భార్యను స్మృతికిఁ దెచ్చెను. అతనిలో నిదురబోవుచున్న మన్మథుని మేల్కొల్పిపెను. మన్మథుఁడు మేల్కొనుటయే కాదు. సఖులఁడుగుటవఁగూడ నానుకూల్యము కలిగియుండెను. పగలు కనీసము మూడు నాల్గుకంటలు కమల తన యింటిలో నుండును. రాత్రికూడ నుండెను. పగలు తమ కేకాంతము లేదు. రాత్రిపూట భోజనము చేసినతరువాతఁ గమల నదృటనే యుండనిండు; వాసంతియొఁ గమలయొఁ గలసి పండుకొందు రని శరీఘుఁ డుద్దవరావుతో రెండుమూఁడుసార్లు నెను. ఎక్కువసార్లున్నచో నర్జున రావు సంజేహపడునని యతినిధియము. అర్జునరావు సంజేహపడుటకు నారెండు మూఁడుసార్లు చాలును. అతఁ డీ విద్యలో నిష్ణాతుఁడు. అర్జునరావున్నప్పుడు కూడఁ గమలయు, శరీఘుడును మిక్కిలి చవవుగా నుండుట కనిపించుచునే యున్నది. దని నర్జునరా వభిలషించెనో యది పరిణతదశలోనికే వచ్చుచున్నది. వారి కేకాంతము కలుగుటయే తన పథకము ఫలించుట. వాసంతి యుండఁగా నేకాంతము కలుగదు. వాసంతి విదురబోవునపుడు కమలా శరీఘులు కలసికొనుట యర్జునరావునకు వాంఛనీయము కాదు. శరీఘుఁడు గొప్ప యాలోచనాపరుడు. తాను కమలతో సంబంధము పెట్టుకొన్నచోఁ దరువాత నేమగునో యన్న విచారణ పోలేదు. కామభావ మంతటి యేకాగ్రమైన విషయము. దాని కున్నంత యేకాగ్రతి దేనికిని లేదు. అది మఱియొకదాని నూహించనే యూహించ నీయదు. సర్వోహలు తదనంతర కాలికములు. కామ మెంతకంటకు జీవునిఁ దా నార్పించును? ఆలోచననుఁ దొలగఁగ్రద్దోయును. పచారణకు స్వస్తిచెప్పను. అదివఱకున్న యాచారములను సడలించును. ఇతరమైన విషయములందున్న శ్రద్ధనుఁ దగ్గించును.

వాసంతి యిన్నియేండుగాఁ దండ్రుని కదలి యెచ్చటను బోలేదు. ఒకటి రెండుసార్లు సారథివద్దకు వెళ్ళెను. అట్లు వెళ్లుట శరీఘనకుఁ గడుమయ్యెను. పర్యకాల సర్వాశ్చలయందుఁ గూఁతుగు తనకుఁ గనిపించవలయును. అట్టి కూఁతు రిపుడు నిత్యము తన దగ్గఱ నుండుట శరీఘనకు నేనో కష్టమయ్యెను. ఆమె యెచ్చటికిని పోదెమి? పూర్వ మొకటి రెండుసార్లు తా నొక్కర్తయు సారథియింటికిఁ బోయెను. ఇప్పు డొకఁజూనఁ బోరాదా? పొమ్మని తా నని రాదా? అన్నచో వాసంతి గ్రహించు నేమో? గ్రహించినచో దప్పెమి? కామ వాంఛ లేకుండు నామె నిన్నాళ్లు పెంచెను. ఇప్పు డా భావన మామెలోఁ బ్రవేశించు నేమో? నిజముగాఁ గామభావ మామెలోఁ బ్రవేశించకుండునన్నచా? ఆమెలోఁ దానొక విచిత్రమైనమార్పును జూచుట లేదా? ఆమెమాపులో మార్పున్నది. నడకలో మార్పున్నది. మనిసిలో మార్పున్నది. అనగల్గు చాల మార్పుముగా నన్నది. ఆమెకన్నులు పూర్వము వట్టి కన్నులు. ఇప్పుడు దేని కోసమో ఎదురుచూచుచున్నట్లున్నవి. ఎంత తిండియైనను శరీఘన కౌమార్త్య లీలగా గోచరించెను. కాని యామార్పు శరీఘనకు గమనించయు గమనించలేదు. గమనించఁడు. అతఁడు తిండి యన్న విషయము గమనించనీయదు.

వాసంతికిఁ గమలతో స్నేహమైనకొలది కమలయు శరీఘనకు తమ మనోభావము లెంత గోప్యముగా దాచుకొనుచున్నా మనుకొనినను వాసంతికి వారి యిద్దఱి ప్రసరనలో నొక విశేషము కనిపించకపోలేదు. ఆమెకు నొక పరపురుషుఁడు నొక స్త్రీయు నట్లు రాచికొని తిరుగుట పరాచికములాడుట మొదలైన చమత్కారము లిదివఱకుఁ దెలియవు. కమల ఫలహారము చేయుచుండఁగా శరీఘనకు ననుకకు వచ్చి కూర్చుండి యామెను భయపెట్టినట్లు సన్నగాఁ గూయును. ఆమె చీరకొంగు పట్టుకొనిలాగును. “నీవు మంచిదానవు కావమ్మా. నేను నీతో మాట్లాడ”నని యొక చమత్కారము. కమల కోపమువచ్చినట్లు నటిం చుఁగాఁ దా నామెను బలిమాటలు. ఇది యంతయు నవ్వలలో భాగమే. ఆమె గడ్డిమును బుచ్చికొని, “కమల మంచిదికాదూ! నామాట విను” కమల యింకను దిగించి కూర్చున్నచో “నామీద నొట్టు” మొదలైన మాటలు. తరువాత నిద్రఱు కిలకలా నవ్వుట. ఆనవ్వులలో నొకరిమీఁద నొకరు పడిపోవుట. ఇట్టి హేలా విశేషములు చూచెడివారి మనసులోఁ దెలియఁబడకుండు నే మన్మథభావము గోచరించును. ఆభావ విదివఱకే ప్రబుద్ధమై యున్న వాసంతిమనస్సులో నా భావము వికసింప నారంభించెను. తనలోఁగూడ నొక పురుషుఁ డిట్లు ప్రవర్తించునా? ఎఁడను ప్రవర్తించును? తన్నెవఁడైనఁ దాకినచో దనకన్నీ పుర్రు వలె నున్నదే. తన తిండి కమలకుఁ దండ్రుని కాదు. తన తిండి కమలకు భర్త

కాడు. అతఁడు తాఁకినచో గమలకు నగ్ని తాఁకినట్లు లేదా! కమలకుఁ బెండ్లి కాలేదు. తనకును గాలేదు. కాని సారథి. తన్నుఁ దాకినపుడు తన కతని స్వర్గ చల్లగానే యున్నది. అట్లే తన తండ్రి తాఁకినపుడు కమలకు స్వర్గ చల్లగానే యున్నదేమో.

ఒకనాఁటి సాయంకాలమున శిరీషుఁడు పదినిమేషము లెచ్చటికో పోయెను. వాసంతి కమల నడిగెను. “నిన్ను నాన్నగారు తాఁకుచున్నారు కదా, నీ కొడలుమండుట లేదా?”

కమల:-మండుట యెందులకు?

వాసంతి:- భర్తకానివానిఁ దాఁకినచో స్త్రీయొక్క శరీరమునకు విష్ప చూపించినట్లుండును.

కమల:- ఐనచో నా కట్లు లేదు. మీ నాన్నగారు నాకు భర్త యన్న మాట.

అని కిలకిలా నవ్వెను. తాను ధమత్కారముగా మాటాడితినని యామెయూహ. వాసంతితోఁ గాకుండ నీమాట యెవ్వరితో ననిననుజుమత్కారమే. ఈ మాట వాసంతికి మఱియొక యూహను గల్పించెను. తనకు సారథి భర్త యన్నమాట.

మఱునాఁటి నుండి వాసంతికిఁ బోయి సారథినిఁ గలసికొనవలయునని తొండట కలిగెను. సారథిని గలిసికొని చాలనెలలు గడచెను. ఈలోపుగాఁ దన యనుభవము చిత్రచిత్రముగా నుండెను. ఆసారథి మఱియొక నాటకమే ప్రారంభించలేదేమి? తన యింట కొక్కసారియైన రాలేదేమి? అతఁడు గ్రామములో నున్నాఁడా? లేదా? తా నతని యింటికి వెళ్లినచో నతఁడు లేనిచో నేమగును? తా నచ్చటికి వెళ్లి ప్రయోజనమేమి? తన తండ్రి కమలతో నున్నట్లు సారథి యెప్పుడును దనతో లేడే? ఈ యూహలతో వాసంతి రెన్నాళ్లు గడపెను. మూడవ దినమున మధ్యాహ్నము తాను సారథియింటికి బయలుదేరినెను. సారథిని జూచి చాలదినములైనది. అతనిని జూచినపుడుని తండ్రితో జెప్పెను. శిరీషునకుఁ దన హృదయములోని కోరిక సిద్ధించినట్లయ్యెను. అతనికి మనసులో ననుమానముకూడఁ గలిగెను. తానును, గమలయు నేకాంత మభిలషించుచున్నామనియు, నాయభిలాష వాసంతి గ్రహించి తానిట్లు వెల్లెద ననెననియుఁగూడ ననిపించెను. కాని వెంటనే యంగీకృతి జూపించినచో నామె యింకను ననుమానపడునేమో యని మొదట నించుక వారించినట్లు పలికెను. ఆమె తప్పుకుండఁ బోదు ననెను. శిరీషుఁడు నెమ్మదిగా సంగీకరించెను. కమ

లయు నిదియే వాంఛించుచుండెను. ఆమె కన్యనరా పాత్రను చెప్పెను. శరీరునితో నారీతిగాఁ బ్రవర్తించవలయును.

వాసంతి యెరిపిపోయెను. ఆమె యెరిపిపోవుటను వాంఛించిన పీడినలు నామె యెరిపిపోయినంతనే కొంతసే పాకరి కొక రెండుగా గూర్చుండిరి. ఒకరితో నొకరు మాటాడుకుండి గూర్చుండిరి. వాసంతి యున్నప్పుడు యాచన విప్వ డేయినది? మూడవ మనిసి యున్నప్పుడు ప్రవర్తించెడి యాచనవు యొక్క యర్థము వేటును, నదే చనవు తమ యిద్దఱు యున్నప్పుడు ప్రవర్తించుట యొక్క యర్థము వేటును కాబోలు! లేదా రెండుకే న్న మొకటే. ఇతరు లున్నప్పుటి యాచన వెంతిదూరము పోయినను దుదిమెట్లు చెందు. పీడినలతో యున్నప్పుడే యాచనవు తుదిమెట్లునకుఁ జేరును. తుదిమెట్లునకుఁ జేరు నన్న దోసము వారిద్దఱి యేకాంతిసముయమునం దాచనవు ప్రవర్తించుట కిట్లును భయమువేసింది. కొలదినిముసములైన తరువార శరీరుఁడే మాటా డెను. మఱి పదిమ నిముసములలోఁ జన వంతయు బయలుకునచ్చెను. ఇంక నాచనవు పై మెట్టులయందుఁ బ్రవర్తించవలయును. ప్రవర్తించెను. అది విఱకు లేని కమలను దిన తొడిమిఁగిది వాల్చి ముఖమంటుము చేయుట జరిగెను. కమల కెచ్చుట నొక సుఖము కలుగు. తా నిదివిఱకు సాధపోయినది. ఇప్పుడు మోసపోవుట కిష్టము లేదు. అందుకని శరీరు దాహు దాటివంటనే “నీవు నన్నుఁ జెండ్లిచేసికొందువా? పెండ్లిచేసికొవా? చేసికొనినచో నే నంగీక రించును” అని చెప్పఁజేరికొన్నది. అప్పుడొక వామె నట్లు చెప్పవలసియు. చెప్పఁ గూడ వలెను. “నీకుఁ బ్రపంచకల్హానము లెక్కువ. నీవట్లు చెప్పినచో ననలు వ్యవహారమే చెడిపోవును. అతడు నీయం దాశితో నున్నాడు. ఒక కామాంధ కాఁయున నున్నాడు. నీ వామాట నడిగినంతనే యతని కామాంధకాము పుటసిపోవును. అతనికిఁ దిన పరిస్థితులయొక్క సర్వస్వము కలుగును. అట్లున విప్పున కలుగరాదు. కలిగినచో దీనిలో నింత బాధ్యత యున్నదిని విప్పుడే తొలగిపోవుడు. అతనికి నీవు వశమైనచోఁ దరువారి నీ వతని నడిగినచో నప్పుడు తిప్పికొడలేదు. నీ యక్క గానివలె నీవు కూడ గర్భవతియైనచో దానియందు సందేహమే లేదు. జమీందారు వేలు, శరీరుఁడు వేలు, ఎట్టిదిజరిగినను జమీం దారుఁడు విన్నుఁ జెండ్లియాడుట జరుగనే జరుగదు. అట్టిది జరిగినచో శరీ రుఁడు పెండ్లియాడుట తప్పక జరుగును. నీవు నీ మాటమీఁదనే నిలువకుము” అనెను. కాని కమల “రే పితరుగూడఁ జెండ్లిచేసికొన ననినచో నే నెని కాని లయును? రెండవసారి నేను చెడిపోవు. అతని నడిగెద” నని పట్టుపట్టెను. అర్జునరా వామె నట్టి తెలివితక్కువ పని జేయవలసి గట్టిగాఁ బోధించెను.

ఇట్టి యీ యేకాంత సమయములోఁ గమల కా నునుమానము వాఙ్మించ నారంభించెను. ఆమె యంగీకరించెను. అంగీకరించలేదు ఆమె సర్వదా తనకు వనుకూలగా శరీభువకు భాసించెను. కాని కామభావ పరమాధ్యమునం దామె తనకు వశముకాలేదు. ఇన్నియేంటి తరువాతఁ దనలో మేలుకొన్న చుచున్నాఁడు, యింద్రప్రస్థ చేత శిఖాబ్యాలు క్రముచున్న మన్మథుఁడై పరమాధ్యము నందు విగృహీతమై యతినిని బాల బాధించెను. ఇట్లును రాత్రి తొమ్మిది గంటలవఱకుఁ గలసియే యుండిరి. శరీభువకుఁ గోపమువచ్చి దూరముగాఁ దోయి కూర్చున్నచోఁ గమలయే యతినివచ్చి భోయి లాలించును. మఱల సతినిని వనించును. మఱల నిద్రలును ననుకటించి నే యుకరిమిఁద నొకరు పడిపోదురు. మఱల శరీభువకు వైద్యము చేయఁగా నామె వైద్య విఫలమయి చెయ్యను.

రాత్రి తొమ్మిదవది. శరీభువకు తాను నిరాశి చేసికొని వాసంతికోసము ప్రతీక్ష చేయుట కారంభించెను. అతఁడు కమలను గుఱించి కెంతవిధములుగా నూహించి వాదించెను. “ఈమె యచ్చయుగా ననభిష్ట రాజైన గానఁయును. ఎంతి యనభిష్ట రాజయినను నామె నిరాకరణ ప్రభువు భయముగా లేదు. బుద్ధి పూర్వకముగాఁ బరిహరించుటగా నున్నది. కెంతవఱది యామె యావిద్యకుండుఁ బంపియరాల్ల యుంపవఁయును. ఈ పాంశిస్యము వే తొన్నటనో సంపాదించి నక్కఱలేదు. తన యక్కఱగారినిఁ బెండ్లియాడినవాడే యున్నాఁడు. అతఁ డీమెనుగూడఁ బెండ్లియాడుట న్యాయముకాదని తనకే సంధానము చేయనెంచి యుంపవచ్చును” అతనికి యూహలు కలిగెను. వాసంతి యింకను రాలేదు. శరీభువకు మఱలఁ దన కోరికను వల్లడించెను. మఱలఁ గమల నిరాకరించెను. అతినికే గోపము వచ్చెను. ఈమాట లనివేసెను. పంటనే కమలకు మహాదుఃఖము వచ్చెను. ఆమె యేవ్వ నారంభించెను. ఎక్కివక్కి యేడ్పుచుండెను. శరీభు వకు భయము వేసెను. వివి చేయవలయునో తెలియలేదు. ఆమెను చాలసేపు లాలించెను. ఆమెచేత నేడ్పును మాన్పించుట శరీభువకు సులభముగాఁ గన్పించ లేదు. మఱల మన్మథుఁడొక ప్రయత్నిము చేయించెను ఆ ప్రయత్నిమునకుఁ గమల నిరాకరించలేదు. తరువాతి నిద్రలును నొకరియెడల నొకరు తమ రొక్క రొక్క నిద్రలు కొనివారివఱఁ జిత్రముగా ననుకొనఁ జొచ్చిరి. ఇంతకుమున్నామె యేడ్చినపుడు తాను పడిన భయ విప్లవకులేదు. ఆమె యిప్పు డేడ్చినచో విప్లవ డతఁడు బతిమాలేడి పద్ధతియే వేటుగా నుండును. కమల యిటులనెను: “నీవు నన్ను గుఱించి యెంతమాటల యన్నావు? నా బావకు నాకు నేమియు సంబంధము లేదు. నేను మీ పాదముల సాక్షిగాఁ జెప్పుచున్నాను.” అని శరీ భువి పాదములు దాఁకెను.

మనోహా కాధిపతి యోవ్యహో కాని వాడు శరీఘనికిఁ దల్లిప్రభాఁ గను
లమఁ జరుపుపరిత్రను గాఁ, దనకు భార్యగాఁ, దనకోసమే జన్మించినదానిని గా,
ఎంజిపోయిన తన జీవితముఁ జగిల్పించుటకోసము చేయఁబడినదానిని గా భావించ
జేసెను. అతఁ డామె నక్కడఁ జేర్చికోసెను. ఆమెను వండునాగు ముగ్ధు పెట్టు
కొనెను. ఆమె శరీరముంతయుఁ దనకుఁ జగిలెదలెన నేలగాఁ గనిపించెను.
ఆమె యతిని చూస్తములలో నతిఁ డెట్లు మార్చునెంచినచోఁ డెట్లు మారెడు ద్రవ్య
ముగాఁ గనిపించెను.

కమల కావేళ తన జన్మ చరిత్రాధ్యక్షుడైనట్లందెను. అతనితోఁ దా నబ
ద్ధము మాట్లాడలేదు. ఉన్న నిజమంతయును తెప్పలేదు. ఆ నిజము తనతో
నశించవలసివచ్చె. కాని యా నిజము తెలిసిన వ్యక్తులు నలుగురున్నాఁ గ. జమిం
దారు, పెరుమాళ్లు, లలితి, యగ్గనరావు.

అప్పటికి నగ్గనరావు వచ్చెను. అతఁడు వీధి తిలుపు తిట్టినంతనే కమలా
శరీఘలు దూరదూరముగాఁ గూర్పుండరి. కమల తల యంతయు గోళ్ళతో
దువ్వుకొనెను. ఇంటిలో వాసంతి లేదు. అగ్గనరావు గ్రహించెను. వాసంతి
ప్రార్థనపోయి వచ్చునేమో, నేటికిఁ గమల ముద్దుటనే యుండునులెంటి యని
యగునరావు జడలిపోయెను. వాసంతి యెంతసేపటికిని రాలేదు. శరీఘడు తాను
పోయివచ్చు ననెను. శరీఘడు వెళ్లెను. కమల యొక్క దయ నిట్లాలోచించ వారం
భించెను: “నాడు జమిందారు నెఱిగియుండుటయే నేడీసుఖమునకు పోతున్న
వది. అనాడు నాకేమియు దెలియదు. జమిందారునకు ప్రేమయనగా నేమో తెలి
యదు. శరీఘునకుఁ దెలియును. జమిందారును నేను ప్రేమించలేదు. శరీఘుని
నేను ప్రేమించుచున్నాను. ఇతడు నాధర్త. జమిందారును నన్నుఁ జెండ్లిచేసి
కొనుమని తెలివితక్కువతనమున నడుగఁబోయితిని. శరీఘడు నన్నుఁ జెండ్లియా
డక పోయినను సరే, ఇతఁడే నాధర్త. ఇతనికి నేను నేవకురాలై యుండెను.”
ఆమె యారీతిగా నాలోచించెను.

పదినిమిషములలోని నే వాసంతియు, శరీఘడును వచ్చిరి. ముగ్గుగును గలసి
భోజనముచేసిరి. వాసంతి మాట్లాడలేదు. ఆమె పోయి తన గదిలోఁ బండు
కొనెను. శరీఘడును, గమలయు నావడిలోనున్న రెండు మంచముల మీఁదఁ
బండుకొనిరి. ఆ మంచముల కిప్పు డెవము లేదని యెవ్వరికిని దెలియదు. శరీ
ఘడు తా నిప్పు డొక స్వర్గలోకములో నున్నాఁడు. వాసంతిని గుఱించి
యూహించుటయే లేదు.

వాసంతి గదిలో బంధుకొన్నది. ఆమెకు నిదురిపట్టలేదు. ఆమె యేమియు నూహించుటలేదు. కనులు తెరిచియే పండుకొన్నది. కొంతసేపటికి సావనీ లోని దీప మారిపోయినట్లు తోచినది. ఉరికి తోచినది. నుఱు నామె మనస్సులో శూన్యతయే తాండవింపచింది. ఆమె పండుకొనునరికే రాత్రి పను నొకండు గంటలైనది. ఆమె నిద్రకొనము ప్రయత్నిముకూడ వేయలేదు. ఆమె యింటికి దిగి వచ్చుచుండగా దనలండ్రికి కనిపించెను. ఇద్దఱును గలసివచ్చిరి. ఇంతసేపేమి చేయుచుంటివియని లండ్రి యడిగినట్లుండెను. తాను సమాధాన మేమియు జెప్పినట్లు లేదు. లండ్రియు నాప్రశ్న తిరిగి వేయలేదు. రాత్రి చాల ప్రాద్దుపోయినది. రెండుగంటలైయుండువచ్చును. అప్పటికి వాసంతిమనస్సు కదలుట మొదలు పెట్టెను. ఆమె కొనాయంతింపున జరిగిన విషయము లన్నియు జ్ఞాపకమువచ్చెను. ఆమె మొదటినుంచీయు జ్ఞాపకముచేసికొని నారంభించెను. తాను వల్లెను. సారథి యింటివచ్చి లేచెను. తాను తిరిగి తీసికొని లోనికి బ్రవేశించెను. అతడికి గదిలో సారథి గ్రామములో నున్నట్లే కనిపించెను. ఎంతసేపటికిని సారథిరాలేదు. ప్రాద్దుక్రమింపచింది. ప్రాద్దుపో నారంభించినది. అప్పటికి రాత్రి యెనిమిదిగంటలైనది యియుండువచ్చును. తానెచ్చట నుఱుకే నాల్గుగంటలు కూర్చుండెను. ఆమెకు భయముకూడ వేయలేదు. ఆమెకు భయమునగా నెట్టిదో తెలియదు. ఏమైనను సరే సారథిని గలిసికొని పోవలయునని యామె యచటనే కూర్చుండెను. చీకటి పడినంతసేపే గూమయే దీపము వెలిగించెను. సారథి రాత్రి తోమ్మిదిగంటల కింటికి వచ్చెను. తన బొకలో దీపము వెలుగు చుండెను. అతఁ డెవరగా యనుకొనుచు లోనికి వచ్చి వాసంతిని జూచి “నీనా? ఎంతసేపైనది వచ్చి” యనెను.

వాసంతి - సాయంతింపు నాలుగు గంటలకు వచ్చితిని.

సారథి - ఇంతసేపేచటకు గూర్చుంటివా? మీ నాన్ని యూహించునా?

వాసంతి - నీతో నొకవిషయము మాట్లాడిపోవచ్చితిని. అది యేమైనను సరే లేల్పుకొని పోదముని వచ్చితిని. సారథి! నేను మూడెండుగా నొకవిషయమును మననము చేయుచుంటిని. అందుద్భవమున నేనొక నిశ్చయమునకు వచ్చితిని. అది నీతో చెప్పవలెనని వచ్చితిని. నీతో దిక్కు మఱియొవ్వరితో నను జెప్పనక్కఱలేదు. అది యొవ్వరితో నను చెప్పితిని కాదు. దీనికి నీవొక్కడవే.

సారథి - చెప్పుము.

వాసంతి-నీవొక్కడికి బోయివచ్చితిని? భోజనము చేసితివా? ఇప్పుడు స్నానము చేయవలయున్నా?

నారధి - నేను భోజనము చేయనక్కర్లేదు. ఇప్పుడున్నానము చేయను.
వాసంతి - నాటకములు చూచి వేసితివా? ఏదాది చాడవది. మఱి నేనాట
కమును చలపెట్టలేదు?

నారధి - నీవు చెప్పడమేచికోన్న నమో చెప్పము.

వాసంతి - నీవు నాదిగ్గతి గూర్చుందుము. అప్పుడు చెప్పెదను.

నారధి వాసంతి ప్రక్కనఁ గూర్చుండెను. ఆమె యతివినిఁ కొలిండు
కొనెను. ఆతడు కొంచెము కదలెను. వాసంతి కదలకుండు గూర్చుండును నెను.
ఆతఁడు నవ్వుచుఁ గదలకుండుఁ గూర్చుండెను

వాసంతి - నీకెప్పు డెట్లున్నది?

నారధి - ఈగలు మీఁద వ్రాలినట్లున్నది.

వాసంతి - అది కావయ్యా! నా కెటున్నదో చెప్పెదను. నా ప్రాణ
ములో జ్వలఁగా నున్నది. శరీరములోనుండి నా శరీరములోనికి సౌఖ్యతరంగ
ములు ప్రవహించి నా శరీరముంతయు ముగిలెలముగా నున్నది. పూర్వము నీవు
నన్ను దాడినప్పుడెం నీవు భూమధూతి కొంచెము కొంచెముగా ననుభవించితిని.
తోలుత నాకు దలిచులేదు. నీవు జ్ఞాపకమున్నదో లేదో? నే నొక వాఁడు వచ్చి
నీ కథనమును వేర్వేరుండుగా నాచేతఁగానెల్లు క్రింపఁబడినది. నీవు నాపాద
సంవాదము చెప్పితి. ఆ చెప్పింత నీవు నీలోనుండి నాలోనికి సౌఖ్యతరంగ
ములు ప్రవహించుచుండెను. అది నేను గుర్తుపట్టెను. నీవు శివుని వేషము వేసి
నప్పుడు నేను నిన్నుఁ గొంగిలించుకొంటి. మోహినీ వేషము వేసినప్పుడు గొంగ
లించుకొంటి. ఈ నర్మకళలయందు నే నానుభుతరంగ ప్రసవమును గుర్తు
పట్టెను. నాకది రోట్టదో తెలియలేదు. నా కనుమూసము బయలు దరిపది. నేను
మఱొక స్త్రీనిగాని, మఱయొక పురుషునిగానీ కొంగిలించుకొన్నచో నట్లే
యుండునా యని. నాతండ్రి శరీరము, నాశరీరము సన్నికర్ష పొందినప్పు డట్టి
ఆనుభూతి నేను పొందలేదు. కనుక తండ్రిగఁ బనితయైన పురుషుల శరీర
సంపర్చమువలన నట్టి యనుభూతి కలుగునని నేను నిశ్చయించితిని. ఒకవారి నిన్ను
డిగితిని. నీవు నాకొకమాట చెప్పితిని. పతివ్రతయైన స్త్రీకి భర్తను గొంగిలించు
కొన్నపు డట్టి యనుభూతి కలుగనని. తక్కిన పురుషులను గొంగిలించుకొన్నచో
నగ్ని జ్వలంబు కెగిల్లుండునని నీవు చెప్పితిని. అది రూపతలము నిజమో నా
కెట్లు తెలియును? నేను, నాతండ్రియు నెప్పుడు నిద్రఱమే యుందును. ఆమాట
యొక్క యాధార్థ్యము తెలియకయుండు నిన్ను వచ్చి యడిగినఁ బ్రయోజన
మేమి? నీవు నాధర్మపు కావు. నిన్ను గొంగిలించుకొన్నప్పుడు నా కట్టి యను

భూతి యెందు కుండవలయును? ఏదాది గపచిపది. దొరగారి కోటలో నా పాటక చేరి పెట్టిరి. ఆయన నాకు బహుమతి యిచ్చునని మేడమీఁది గదిలోనికిఁ దీసికొని స్వయం. ఆయన నాచెక్కిళ్లు తాఁకెను. నన్ను ముగ్ధు పెట్టికొనెను. నన్నుఁ గౌగిలించికొనెను. నే నతనిని వలచినలేదు. ఆ యనభూతి యెల్లొండునో నేను కచారించుకొనవలదా? అంతనేపు విచారిం చుచు నుంటిని. అతఁడు తాఁకెచోట్లు నెల్ల నాకు నిష్ఠ ముట్టించినట్లే యున్నది. ఆ సంస్కృతము నాకొక పవేక ముడియించినది. అంతవఱకు నాకు స్త్రీపురుష విభేదము తెలియదు. లోకములో దగ్గిదండ్రులకుఁ దిల్లలు కలుగు చున్నాను. ఎల్ల కలుగుచున్నానో తెలియదు. దానిని గుఱించి నే నెప్పుడు నూహించలేదు. ఆ జమిందారులొక్క ప్రవర్తన చూచినంతనే నాకు స్వయమును దెలిసినది. ఏకగిందుకొని నిం కరించి లేచినచ్చితని. వచ్చినప్పటి నుండి నాకుఁ బ్రపంచకమంతయుఁ దెలిసినది. కాని మఱ కొంత యనుమానము పుగిలి నది. ఇంకొక పురుషుని స్వయంచినఁగూడ నిట్లే యుండునా? అది యట్లే యున్నచో నేను తొలపిపయమును నిర్ధారణ చేసికొనవచ్చును. ఆ మధ్య రంగ నాధము మాయించికి వచ్చుట కారంభించెను. అతఁడు నన్ను దాకునట్లు చేయ వలయు నని, నన్ను జూపించునట్లు చేయవలయు నని యతనితో లేని మక్కువ చెచ్చికొని మిక్కిలి దివవుగాఁ బ్రవర్తించితిని. అతఁడు తివయందు నాకుఁ గోరిక యున్న దనుకొన్నాఁడు. ఒక యేకాంత సమయమున నన్నుఁ జూపించి నాకు. స్పృహ, అది చుందించుట కాదు. మండుచున్న క స్త్రెను దీసికొని వచ్చి మండించుట. అప్పటికి నాకు విస్మయమైనది. నిన్నుఁ దెక్కి నే నెవ్వరినిఁ దాఁకినను నాశరీ ము మండును. నీవు నాధిరవు కావు. కనుక వివాహమును గూర్చి కొంత యాలోచించితిని. ఈ భార్యధర్మస్వంబంధము మనుష్య నిర్మితము, దైవనిర్మితము నని రెండువిధములుగా నుండును. లోకములోనిది మను ష్యనిర్మితము. దైవనిర్మితము లోకములో లేదు. ఒకవేళ నేననుధరించునట్టి సుఖమువంటి సుఖ మెచ్చట నుండునో యది దైవనిర్మిత మేమో. మఱయుఁ జూచుచుంటిని. అందఱు స్త్రీలను నావలెనే యుండురేమో. నేను కిరువది దిన ములనుండి రంగనాధముగారి రెండవ కూతురు కమల మాయించికి వచ్చుచున్నది. అదివఱకు నాకు స్నేహమనగ నేదయో తెలియదు. నామన స్పీరీతిగా విప్వా తీన తిరువాతఁ గొండఱతో స్నేహము చేయవలె ననిపించినది. కమలతో స్నేహము చేసితిని. మేము పరస్పర మొకరి నొకరు తాఁకినపుడు, దగ్గఱగాఁ గూర్చున్నప్పుడు, నే నామెను గౌగిలించికొన్నప్పుడు నాయం దొకసుఖము భాసించినది. ఆ సుఖమును నేను పరీక్షించితిని. ఆ సుఖము మనస్సులోనుండి

శరీరములోనికిఁ బ్రవేశించుచున్నది. ఇప్పుడు నేను నిన్నుఁ దాఁకి కూర్చున్నాను. ఈ సుఖము శరీరములో నుండి మనస్సులోనికిఁ బ్రవేశించుచున్నది. ఆ కమల ప్రత్యేకముక నట్లున్నది. పురుషుఁడైనచో నాలోని కిగ్నిజ్వాలలు ప్రవేశించెడివి. ఈ సుఖవిభవము నేను గని పెట్టతిని.

“నా సృష్టియే వేలు గాఁ గనిపించుచున్నది. ఎందుకనఁగా గమలయు, మాయాని గారును రాదుకొని రాదుకొని తిరుగుచున్నాను. ప్రార్థనమైనచో నేను గ్రహించఁగలిగి యుండెడిదానను గాను. ఇప్పుడు నాకుఁ దలిగారును. కమల నా లింగప్రతి భాగ్య కాదు. మాయుక్తి చనిపోయినది. కమలకు నా లింగప్రతి భర్త కాదు. వారిరువు రట్లు రాచికొని తిరుగుచుండఁగా గమల యగ్ని స్ఫుర్తి తగిలి నట్లు దూరదూరము పోవుటలేదు. నా లింగప్రతికరూప నని ముఖముగానే యున్నట్లున్నది. ఆయన దాని నే యుద్ధేశించుచున్నట్లున్నాఁడు. తనవార నాలోచించఁగా బలమంది యువరులు రంగనాథముగారి కంకను, నాయన వారివంకను వికారముగాఁ జూచుట ప్లాపకము వచ్చినది. ప్రార్థనము ప్రియం ప్రహళా నేడిదానను. ఇప్పుడు దాని సంగతి తెలిసినది లోకములో ప్రత్యక్షగఘ తాకరినొకరు వాంఛితుడు. నారి శరీరస్ఫర్శ తగిలినపుడు పగలుగఘ నేనా స్ఫర్శ తగిలి నాయుపలు మండివట్లు వారి గుండలు ముందవు. నాది రెండుటి విపరీతి సృష్టి. ఇది యొక ప్రత్యేక సృష్టి. ఈసంగతి నాకుఁ దలిసినది. నన్ను జమిందారు ముట్టకొనఁగా రంగనాథముగారు తంకగా నేను బరితరించితని. నిరారణఁ జేసికొంటిని. నే నేప్రగఘనిఁ దాఁకిన నంతే. నీరయక్తుని తనూ స్ఫర్శ నాశరీరమునకు సుఖదాయిగా నున్నది. ఈ సంగతి నీతోఁ జెప్ప దీని యాధార్థ్యము తేల్చుకొని పోవలయు నని వచ్చితిని. ఈ సిద్ధాంతము నిజమైనచో నీవు నాకు భర్తవు. మనకు వివాహము కాలేదు. వివాహమైన గాని భర్త కాదు. భర్త యగుట యిట్టి సిద్ధాంతము నాశ్రయించి యుండునా? నిన్ను నీకవా వచ్చి తని తెలిసికొనిపో వచ్చితిని.”

సారథి నివ్రుండద్రెవాయెను. వాసంతి ప్రత్యగృష్టిలో నొక ప్రత్యేక సృష్టి యని సారథికిఁ బూర్వ మే తెలియును. ఇప్పుడు మహాయుగ దలికెను. ఆమె యొక ప్రత్యేక సృష్టి కాదు. లోకోత్తరమైన సృష్టి. భవభూతి మహాకవి నిర్మించిన సీతాదేవివంటిది. తా నారామచంద్రుఁడు కాదు. పరమేశ్వరుఁ డెందు కిట్లు చేసెను? అట్టి సీతాతనూసృష్టి వాసంతి యందుఁ జేసి గూఢమున దగిన రామచంద్రుని సృష్టి పోత యేల చెయ్యలేదు? అట్టి ప్రత్యేకభగవంతులకు దా నెవఁడు? తా నొక భగవంతుఁడు, దుస్థులును, దుష్టపురుషులు, మహాగ్నిజ్వాల

వంటి యీ వాసంతి తన్ను దాకినచోఁ జల్లినకుట పరమేశ్వర సృష్టిలోని మహావ్యత్య ప్రత్యేక గుణము. రాజు వాసంతిని దాఁకెనఁగా సారధికఁ గోపము వచ్చెను. వాసంతి తన భార్యగూ, తన కేల కోపము రావలయు ననిపించెను. అగర్భజనిత కోపముకాని స్వత్యమునుండి పుట్టిన కోపము కాదనుకొనెను తగు వాత గంటసేపు వారిద్దఱ జట్టై కూర్చుండిరి. వాసంతి నాల్గుసార్లదే ప్రశ్న వేసెను. అతిఁదేమియుఁ జెప్పలేదు. వాసంతి చివఱకు గట్టిగా నడిగెను. సారథి కేమియుఁ దోచలేదు. ఇట్లనెను. “నేను నీకు భర్తను గాను, నీకుఁ దండ్రివంటి వాఁడను. నేను చెప్పిడి సమాధాన మేమియు లేదు. ఇంక నీవు నాతోటకు రాకుము”. వాసంతి యతినివంక నివ్వెఱపోయిమాచెను. ఆమె సందేహము పదిమనుంగు లెక్కువయ్యెను. ఆమె లేచి వెడలి పోయెను.

౧౬

మఱునాటి ప్రాధ్వన వాసంతి మఱల సారధిలోటకు వెళ్ళెను. పాశ్చియామెను జూచిసంతసే యిట్లనెను: “నీవు నాతోటకు రావత్తు. నీకు, నాకు సంబంధము లేదు. నీ తలలోఁ బిచ్చియూహలు మొలక లెత్తుచున్నవి. నీ హేలు నీకంటె మీ నాయనగారి కెక్కువ లెలియును. స్త్రీయై పుట్టినంతి నే యొకనికి భార్యగా నుండునక్కరలేదు. స్వతంత్రముగా బ్రదుక వచ్చును. నిన్ను భగవంతు డందుకొఱకే సృష్టించినాఁడు. లేనిచో నీయనుభూతి యిట్లగుండుదు. లోకములోనున్న యందఱు స్త్రీలవలె నీవు చివావాము చేసికొని సంతానము కనుటకుఁ బరమేశ్వరుఁ దుఱ్ఱేళించలేను. సృష్టిలో ననే కములైన వృక్షబాతులు, లతల కలవు. కొన్ని పూలు పూచి కొయలు కొచి లోకమున కుపయోగపడుట కేర్పడినవి. మఱికొన్ని పూలు పూయవు; కొయలు కొయవు. వాని కవి బ్రదుకుటయే పరమార్థము. ప్రాతికర్కాలపు గాలులకు విప్పాటుట, సుధ్యాహ్నపు టెంపెకుఁ గదిలకుండుట, సాయంకాలపు గాలి పొరలలో మునుచుకొనుట ఈమాత్రమే యావృక్షములయొక్క బ్రదుకుటలోని పరమార్థము. స్త్రీలలో నీ వటువంటిదానవు. నీ విచటకు రావద్దు.”

వాసంతి - నేను నీకోఱకు రాలేదు. నీవు చెప్పిన మొక్కవలె బ్రదుకుటకే వచ్చితిని. నా కిరవదియేండులేవు. నీ కేఁబది చా రవవి. నేను నిన్ను పెండ్లి చేసికొను. నేను నిన్నుఁ ప్రేమించుట లేదు. నే నెవ్వరినిఁ ప్రేమించుటలేదు. ప్రేమ యను పదార్థము నామనస్సున లేదు. నాశరీరములో నున్నచో నన్నిటి బాధించదు. ఇది యిట్లున్నదని నీతోఁ జెప్పితిని. అంతమాత్రముచేత నిన్నుఁ బెండ్లిచేసికొనుట కోరుకొనుట లేదు. నీతో సంసారముచేయుటను వాఁఁగిం

చుటలేదు. నిన్ను బలవంతముచేయుటకు రాలేదు. నేను గాఢస్వప్నమున బ్రగుతు మొక్కను. నేను పీల్చుకొను గాఢి సంగీతము, నిభిమయును. ఆభిమయ మన్నచో నాకిష్టము. నాకిది రాదు. సంగీత మన్నచో నాకంత యిష్టము లేదు. కాని నాకది వచ్చును. చెప్పగానుకులను కాకపోవచ్చును. నాకింత మునందు శ్రావ్యత ధిగవంతుఁ డిచ్చినాను. నాది యొక విపరీతమైన స్పృశ్చ.

సారథి—మఱి యిప్పు డెందుకు వచ్చినావు?

వాసంతి—నీవు మఱి నేదో నాటకము నేనువలయును. నేను నేషము ధరించవలయును. నాటకమాడినిచో నేను బ్రదుకలేదు.

సారథి—పూర్వము నాస్థితి యట్లే యుండెడిది.

వాసంతి—ఇప్పుడు నాస్థితి యట్లున్నది. ఆస్థితి పోవుటకు నీవేమి చేసితివో చెప్పగలవా?

సారథి—చెప్పగలను. ఈ ప్రపంచముంతయు వ్యర్థమని నాకుఁ దెలిసినది. ఇదట కామము, క్రోధము, ఈర్ష్య, మాత్స్య్యము స్వమును వృక్ష, వృక్షా. అందుచేతనే నేను 'కామవిహారి' మను నాటక నూడితిని. నాలోనున్న ముష్కభావమును దహించుటకొఱ కాడితిని.

వాసంతి—రెండు దీనిల మతాదాయముతో వాడుకలను బ్రజ్ఞాపించువాడు.

సారథి యింతనే వామెనంకఁ జూపవలసి నుటచే నాటకమున బ్రయత్నించుచున్నది. అమె సప్తమందెను నాస్థితి యామె తన్నుఁ బరీక్షించుచున్నదా, నక్కరించుచున్న గాఢమనస్కలలోని కోర్కెను వ్యంగ్యముగాఁ జెప్పచున్నదా? ఏమి చేయుచున్నదో తెలియక లొలపజెను. వాసంతి యిట్లునెను : "అశ్వ! నాస్థితిగానూ! శివుడు నీవు, పురుషుడు కనుక మన్మథ దహనము చేసెను. నీవు కూడ నట్లు చేయగలదా? శివుడు మన్మథ దహనము చేసినపుడు వార్యత మన్మథుని బ్రహ్మించెను నీ వా నాటకమును దూరము పోనీయులేదు. నీమేలే నీవు చూచితివంటిది. నామేలు నీవు చూడలేదు. నీవు న్వాద్యధ్వజులను. తరువాత శివుడు వార్యతనిఁ బెండ్లి యాడెను. కామజేతయును మనివెనెనా? ఇప్పుడును గామజేత యనిపించు కొనుచు నేయున్నాడు. నీవు మా నాయనగాను చదివెను పెదాంత్రగ్రంథములు తెలియునో తెలియదో నాకుఁ దెలియదు. ఒకచోట వివేకానందస్వామి వ్రాసినాడని మా నాయనగాను చదివెచ్చెనాడని నెనుకొందు వివేకానందుడు నిర్వికల్పసమాధిలోని కోక్కసారియే పోయెనట. మానవజనులు బ్రతికి యున్న ప్రతినిముషము నిర్వికల్ప సమాధిలోనే నే యుండును. ఉండుట సంభ

తము కాదు, సమాధిలోనికి బోదురు. తిరిగివత్తురు. మఱల లోకములో నుండురు. లోకముతో వ్యవహరింతురు. లోకముతో వ్యవహరించినంత మాత్రమున వాడు యోగులు కాకపోరు. యోగియనఁగా లోకవృత్తియు మాని వేసినవాఁడు కాఁడు. లోకవృత్తియనఁ గుంతి యిది యంతయు పితృ యను విశ్వయ్యునము కలవాఁడు. నీ శిష్యుడైన నంతయే. మనశ్శాసనము చేసి నాఁడు. మఱల సమ్యవారిని బెంపి గూడినాఁడు. పెండ్లియాడియు బ్రహ్మచారియు. బిడ్డలను గని కూప బ్రహ్మచారి. నే. ఏమి, కుమారిస్వామిని గనలేదా? వసిష్ఠుడువార్షిక వండుమంది కుమారులు. మా నాఁడే వసిష్ఠుడుకంటె బ్రహ్మ నిష్ఠుఁడు కాఁడునుకొందును."

సారథి యామె పాండిత్యమునకు నివ్వజపోయెను. ఆమె పూర్వ మెప్పుడు నిట్లు మాటాపలేదు. ఆమె యంగు షేల్గాన్ని స్త్రీ భావముతో నామె కోక క్రొత్తనివేకము వచ్చెను. మాటనేగ్గు చేతనయ్యెను. వాదనా నైపుణ్యము వృద్ధియయ్యెను. ఇదివఱ కౌమె యొన్ని యెనో చూచినది. ఎన్ని యెనో విన్నది. అన్నియు నేఁడు చర్చితముగుచున్నవి. ఆమె మనస్సు ప్రత్యగ్రముగా నున్నది. ఆమెవాదన యామె కే యనుకూలముగా నున్నది. ఈమె తనకోక క్రొత్తగురువుగాఁ గనిపించుచున్నది. ఈమె హితోపదేశము తన కాదరణీయమా? తాను సన్యాసి కాఁడు. యోగి కాఁడు. సంసారి కాఁడు. స్త్రీ విషయ మునఁ దా నెట్టివాఁడో తనకుఁ దెలియును. ఆ విచిత్రమైన యనుభూతిలో నొక విగ్రహముగాఁ దాను దాని కంటకుంప నున్నాఁడని తెలియును. అది తన కంటకుంప నున్న యుని కట్టదో తనకుఁ దెలియదు. దానినిఁ బరీక్షించుట యెట్లు? వాసంతి సౌందర్యవతి. వివేచనతి. అనాఘాతమైన పుష్పము. తన్ను ప్రేమించుచున్నది. ప్రేమించుటలేదు. ఒక విశ్వాసమైన యనుభూతిచేతి దానే తన భర్త యనుకొనుచున్నది. ఆమెయందు దనకు వాంఛలేదు. అంగుచేత దాను స్త్రీ వాంఛను గెలిచినట్లే. తాను నీచుఁడు. తనకు నీచస్త్రీగతిమైన వాంఛ యున్నట్లు త్రిమస్త్రీ యందు వాంఛ యుండును. తన బుద్ధి యటవంటిది తాను స్త్రీ వాంఛను గెలువలేదు. ఒకదుఃస్వప్నవశమున నొక పూర్వజన్మకృత దుష్ట సంస్కార భరితముగాఁ దన మనస్సు నీచస్త్రీల వశపరించుచున్నది. తాను స్త్రీ వాంఛను గెలువలేదు. తనకు వాసంతియంగు ప్రేమలేదా? ఇంత సులభముగాఁ బ్రాప్య కాఁడని యామె సంకీర్ణించకపోవుటచేత దా కౌమెయందు ప్రేమ లేదనియే చెప్పవలయును. ఆమెను దాను స్వీకరించకపోవుట ప్రేమలేకపోవుట చేతనా, యితర కారణముల వలననా? ఆమె తన కంటె ముప్పదియేడెండ్లు చిన్నది. తనన్నే హితని కుమార్తె. ఆమెను జిన్నప్పటినుండియుఁ దాను తన

బిడ్డవలెఁ జూచుకొనుచుండెను. తా నామెను జేపట్టినచో నామె జీవితము నాశనముగను, ఆమె పసి కడగుపించె. తాను వదిలిపోయిన కాయ. ఆమె జీవితమును దాను భిన్నసాత్త్వికమును జేయఁగు. విచారింపగా సారధికి నామె యందుఁ దన కన్నె యీ ప్రేమయే యామెను నింకరింపఁ జేయుచున్నది. ఇది ప్రేమ కాదనునా? ఇది ప్రేమ కాదనుటకు లేదు. తా నామెను ప్రేమించుచున్నాఁడు. తనలో స్త్రీ వాంఛ చావలేదు. ఆహో! అది లేలికి గాఁ జచ్చెడి విషయముకాదు. తనలో స్త్రీ వాంఛ చచ్చినచో చావలేదో యది పోతే విషయము. ఇప్పుడు తాను ప్రేమించుచుండుట విస్వప్నమై తెలిసిన యీ పరిస్థితి నుండి వాసంతిని దిప్పించవలయును. ఇది యెట్లు చేయవలయును? వాసంతి లేలికి గాఁ దన్ను వదిలిపోదు. ఈ యాలోచన చాలసేపు పట్టినది. సులభముగా నొక గంట సేపై యుంచవచ్చును. అంతసేపు వాసంతి నవ్వుచునే కూర్చుండెను. చివటను సారధి యిట్లనెను:

“వాసంతీ! నేను నిన్ను ప్రేమించుటలేదు. వైగా నీవు నా బిడ్డ వంటిదానవు. నా స్నేహితుని కూసురవు. పసిపిల్లవు. నేను ముదిసిన వస్తువు. ఎండిపోయిన కొమ్మను. నాలోఁ బచ్చి మెదటినుండి లేదు. నీ యీ విలక్షణ మైన యనుభూతి నాయందుఁ గలుగుట మన యుభయుల గురదృష్టము. నేను నీచుఁడను. శీలవతియు, యాభీజాత్య సంపన్నయు నై స్త్రీని నే నెఱుంగను నేను బహు నీచ స్త్రీ పరిభోగదూషకుఁడను. నేయి తీసికొనిపోయి పెండ్లప్రాగులో బోసినట్లు నీవు నన్ను గోంరాదు.”

వాసంతి-సారధీ! నీ వేమి మాటాడుచున్నావో నీకుఁ దెలియదు నీవు మాటాడెడి మాటలలో నొకదాని కొకదానికిఁ జొంతనలేదు. నీవు నన్ను ప్రేమించనిచో మనవయస్సారితమ్యము నానీమిశ్రుని కూడుకురికినమునుగు త్రయత్య త్వ స్త్రీచత్వములు ప్రసక్తములు కావు. నేను నిన్నుఁ ప్రేమించుటలేదు. అది యొక పొరపాటు. నీవు మఱియొక నాటకము వేయవలయును నేనందులో మఱల వేసము వేయుదు ననిగా నీ వీయుపన్యసించుట వాకు బాగుగా లేదు.

సారధి-నీవు నాటకములో వేసము వేయవలయుననియే యున్నచో నూరిలో మహా వైభవముగా నాటక సమాజము జరుగుచున్నది. నీవుపోయి వేసము వేయుదునన్నచో నిన్నుఁ గనుల కద్దికొని తీసికొందురు. నే నే వేయ నక్కఱ లేదు.

వాసంతి-సారధీ! నీవు నన్నట్లుకూడఁ జేయమన్నచోఁ జేసెదను. దాని ఫలితము నాకుఁ దెలియను. అర్జునరావు నాయకుడు వేయును. నేను

నాయక వేషమును వేయును. అతని కిద్దరు భార్యలున్నాడు. కమల కూడ
జతని భార్యయేమో నాకుఁ దెలియదు. అతఁడు నన్నుఁగూడ వారితోఁబాటు
చూచును. అతఁడు నన్ను స్పృశించును. నా యెదుట భిక్షుని మంఠిపోవును.
మంఠిపోదు. ఐనను పోయి చూచి రమ్మన్నచోఁ జూచివస్తును. ఏమందువు?
నెట్లుందువా?

సారథి-ఏమి నాటకము వేయుమందువు?

వాసంతి-రుక్కొంగదు.

సారథి-నే నది వేయును. కామదహనము వేసెనను.

వాసంతి-కామదహనము వేసినచో నెనుకటిసారివలె నక్కడనే మని
వేయఁగూడదు. చివరిదాక వేయవలయును.

సారథి-ఆ నాటక మంతివఱకే వ్రాయించితిని.

వాసంతి-తిక్కనిదికూడ వ్రాయించగచ్చును. కిరీటి మునుపటికంటె
కొంచెము సాగినాఁడు. ఇప్పుడు ఎఱ్ఱవి దిదువుచున్నాడు. అతనికేఁబావ్యము
కంటె పోకు లెక్కువయ్యెను. మూన్నాళ్ళిక్రింద నాకుఁ గనిపించినాఁడు. నా
వంక నొక తిరుహాఁ జూచినాఁడు. ఇప్పుడు నా కన్నియుఁ దెలియునుగదా.
అతనినిఁ జిలిపించుము తిక్కని నాటకము వ్రాయించుము.

సారథికి మనస్సులో నొక యూహ తోచెను. ఆ యూహ నెంబ నపచి
నచోఁ దా నీ దుష్కృత్యము చేయుట సంధించక పోవచ్చును. అతని మన
స్సులో మఱియొక యూహ యున్నది. తొలఁత నా యూహ నెంబ నపచి
యది ఫలించకపోయినచో నిప్పుడు వచ్చిన యూహ ననుసరించుటయూ,
మందఱే దీని ననుసరించుటయూ? ఇని ననుసరించి యిది ఫలవంతము
కానిచో నపుడు దాని ననుసరించుట మంచిదని నిశ్చయము చేసెను.

సారథి-సరే. రేపు కిరీటిని నీసికొనివచ్చెదను. తిక్కని నాటకము
వ్రాయుంతును.

వాసంతి-ఆ నాటకము వ్రాయుమంపగా నేనుండువలయును. నా ఇష్టము
వచ్చినట్లు వ్రాయవలయును.

సారథి కామదహనాతిక మైన యొక చిలువపువ్వు కలిగెను. ఇది తనయూహ
కినుకూలముగా నే యున్నది. అతఁ డిట్లనెను:

“నీవు తనచో నాటక మేలేదు. ఇది నీకోసము వ్రాయఁబడుచున్న నాట
క మే. నీవు తిప్పుకొంద మంఠితీరవలయును.”

వాసంతి చూడటం వెనిమిదిగంటలకు వచ్చెను. ఆస్పటికి బంగారం గంటలయ్యెను. ఆమె యింటికి దిగిపోయెను. ప్రసాదము వారి యింటిలో బదునొకం గంటలకే భోజనము చేయదును. తన తిండి తనకోసం మేము చూచుచుండేనేమో? ఆలస్యముగా వచ్చితి వేయి కోపముచేసా? గాత్ర కోపపడులేదు. ఇప్పుడును గోపపడును. కమల యింటివద్దనున్నచో గోపపడును. లేనిచో గోపించును. అందుచేత వాసంతి కమలయింటివద్ద నుండుటనే వాంఛించెను. కమల యెప్పుడును దినయింటిలోననే యుండుటయినచో దిన తిండికి దినమీది నున్న శ్రద్ధ తగ్గును. తనొకబంధినుండి తప్పించుకొనవచ్చును. ఇదివఱకు పాటుగోయిన ప్రపంచక భానము పంటను బ్రోవుచేకొనును. బ్రదుకుటలోని పరమార్థ మేమియో తెలిసికొనును. సారథిలో డి యాత్యవహార మేమియో తెల్పుకొనును. వాసంతి యింటికి బోయెను. తన నాలోచించుకొనుచు నెమ్మదిగా చెల్లెను. వాసంతి నవచుచుండగా నెప్పుడును జప్పుకుకొను. అందులో నాలోచనలోనుండి యిట్లు నెమ్మదిగా నవచించుచుటచేత జప్పుడే కాలేదు. ఆమెకు గమలా శరీరము కనిపించి. శరీరము కమలబుజముపై జేయిపైచి చెక్కిలి చెక్కిలి నానిచి కూరుచుండెను. ఆమె తన సరిపుష్ప కలిగిన శరీరమును గుదించుకొని యతని కొదిగించుండెను. ఇట్లును తంబూలము నేపించుచుండెను. భోజనము చేసిరి కాలబోలు. వా రెల్లు తిరిగి కూర్చుండుట మూలమున వాసంతి వచ్చుటను జూపలేదు. ఆమె కయలునుండి వచ్చుచున్న నలుగురును గొంతి తన శరీరముచేత నశించుట సావధిలోన వచ్చిన లేత చీకటిని పరామర్శించలేదు. శరీరము తన నమలుచున్న తిమ్మలము కమల నోట కందంచెను. ఆమె నోటతో స్పృశించెను. అట్లు నవ్వుచి. ఆనమయమున శరీరము డామె వక్షస్థలమును పులగా పీఠితో స్పృశించెను. వాసంతి జూచెను. పూర్వము తిన్న దో తాంకిన ద్రాసి భాగమునకు వచ్చెను. ఆదృశ్యమును జూచిసంతోష వాసంతికి దుఃఖముగో నొక విచిత్రమైన కవలిక కలిగెను. ఆమె దానికవలికను బరామర్శించెను. జహంబాదులు తిన్న దాంకినద్రాసి కవలికలేదు. ఇప్పుడు తిన్నవను దాంకిలేదు. ఇది యేమి కవలిక? ఎందుకు వచ్చినది? ఆమె కష్టముకొందెను. ఆ కవలికయొక్క స్వరూపము నాలోచించుచు నామె తన గదిలోనికి బోయెను. ఆస్పదాంశు వారిస్థలు దూచిరి. ఆమె తినుచు జూచె ననుకొని. భయపడిరి. మఱుక జూపలేదెమో యని యన వసరమైన, తమ కనుకూలమైన సంబోధమును పొందిరి. వాసంతి బోయి తన గదిలో బండుకొనెను. శరీరము డామెవద్దకు బోయి భయపడుచు గదిబోవుచు లేచి నభిషయించుచు నామెవలన నేమి సమాధానము వచ్చునో యని

జెలంగంగుచు “నమా! భోజనము చేయునా? నీ వెంతసేపటికిని రాకపోవుటచేత గమల తప కాకలియుచున్న దనిగా నిద్దఱము భోజనము చేసితిమి. నీ కోస మున్య యోగుగదాచుచున్నది.” అనెను. వాసంతి లేచెను. తిరిగి మాటాడలేదు. శరీఘ నెడలలో గొంత కాంతి కలిగెను.

భోజనముగూఱు సరిగా మాటాడకపోయినను దగునాతి వాసంతి కమ లతో, దండ్రితో వత్సచుఁ జేయచునే గుండెను. అందుచేత వా రామె తిమ్మఁ జూడలే దనుకొనిరి. వాసంతి తిమ్మఁ జూచుచునేయుండెను. తమరి నే కాదు, లోకమునే చూచుచుండెను. ఆమె క్రమక్రమముగా మాటపోవుచుం డెను. ఆమెలోఁ గ్రమముగా లోకము వికసించుచుండెను. దిగ్భవమాత్రముచేత సర్వానుభూతులయొక్క జ్ఞానము నామెకుఁ గలుగుచుండెను. ఆమెలోఁ గొన్ని భావములు దిగ్భవమాత్రముచేత వెంటనే కలుచుండును. మఱికొన్ని యాలో చనచేత గలుగుచుండెను. కమలాశరీఘల యాపరిష్కృతగాదులు తనలోఁ గలిగించిన కదిలికయొక్క స్వరూపము వాసంతికి వెంటనే తెలియులేదు. ఆనాటి యర్థ రాత్రియన నామె యాలోచించుచుండఁగా నామెకు దాని రహస్యము తోఁచెను. తన్నుఁగూడ నతెనఁజైనఁ గొగిలించుకొనినచోఁ దన కది యిష్టముగా నుండునని దాని యర్థమని యామె యనుకొనెను. తిన్నెల్లెవరు నేయుదురు? చెనెచోఁ దనకు దుఃఖాపాదకము. తనకు దుఃఖాపాదకము గాకుండు నట్లు చేసెనేనాఁ డొక్కఁడే యున్నాను. అతని కిట్లు చేయవలయు నని యూహయే లేదు. తన యొకఁలు కదిలుట యెంగులకు? అది కూడ నొక సుఖమెయ్యుండువల యును. సారథి తన్నుఁ దాఁకినచో శిశిరముగా నున్నది. సుఖముగా నున్నదా? శిశిరముగా నుండుట సుఖము కాదా? శిశిరముగా నుండుటయే సుఖ మేల కాద లయును? ఉష్ణముగా నుండుటయు సుఖమే. వేసంగిలోఁ జన్నీ శృంఠ ప్రయమా చలికాలములో వేన్నీ శృంఠి ప్రయము. వేడి యొక్కఁడైనకొలఁది చల్లఁదనము నెక్కువగా నున్న నీరము జైట నెక్కువ చలిగా నున్నకొలఁది నెక్కువెక్కువ వేన్నీ శిష్టము. కావున స్పర్శకు స్పర్శగా సుఖము లేదు. ఆస్పృశుసుఖము జెలగిషయములమీఁది నాధారపడియున్నది. ఐనచో నేవిష యముమీఁది నాధారపడి తనకు సారథిస్పర్శ సుఖముగా, జహించారు రంగ నాథముఁ స్పర్శలు దుఃఖముగా నున్నవి? ఈ సుఖదుఃఖములకు వేసంగియు, శిశి రర్తువును గారణములు కావు. ఈ స్పర్శసుఖము గాలి తిగిలినచో ననుభవించు వటువంటిది కాదు, ఇది మనోభావ సంబంధమైంది. అనకూలమైన మనోభా వము లున్నచో నీస్పర్శ సుఖముగా నుండును; అనకూలభావము లున్నప్పుడు దుఃఖముగా నుండును. సారథియందుఁ దనకు అనుకూలభావ మున్నది. చిన్న

వృత్తినుండి ముతలకు మహాసలనుంచి నానియందు దానొక యనుకూలభావము పెండుకొన్నది. తనకు జరిగిందాగునందనుకూలభావము లేకున్నను నననుకూల భావములేదు. మఱి ముతలి స్వర్ణముంజెందవచ్చుటలేదే? అందుచేత నీస్వర్ణ సుఖమునకు పోతే కారణముంజెందలగును. ఆకారణమేది? వాసంతి చాలనే పాలోచించెను. ఆమెకుఁ దలమలేదు. ఆమెకు నిదురవచ్చెను. నిదురలో నామెకుఁ బలుకములైన స్వప్నములు వచ్చెను. తా నహిలోఁ దిగుచుండెను. ఒక పెద్దపులి తనకుఁ గలిపించెను. ఆ పెద్దపులి ప్రక్కనే యొక యెలుఁగు బంటి, యొక సింహము మొదలైన ప్రూరజంతువులు పోవుచుండెను. పెద్దపులి వానికిఁ దొలగిపోయెను. దాని కొక లేకి కలిపించెను. జంటనే పులి లేకిమీదికి దూకెను. తనకు భయము వేయలేదు. మఱి యింకొక విభవైన కల వచ్చెను. మఱిఁ దా నహిలోఁ బోవుచుండెను. చెట్లకుఁ బూవులు లేవు. కాములు లేవు. ఇంతలో వసంతకాలము వచ్చెను. నిమగ్నములోఁ జెట్లన్నియుఁ బూచినవి. అహరియంతయు జగన్మోహముగాఁ గలిపించెను. మఱియు నా కొక కల. తాను ససిపిల్లి. తా నానుకొనుచుండెను. చెంచెకు నీళ్ళలో నొకరాయి వేసెను. అది యెంతసేపటికి మెల్లపడలేదు కొన్ని యాకులు క్రుంపివేసెను. అవి తమిసవికాని మెల్లపడలేదు. కరఁగలేదు. ఇంత మున్ను తీసికొనివచ్చి వేసెను. మున్ను జంటనే కలిగిపోయెను. ఆమెకు మెలఁచునవచ్చిన తరువాత మూఁగుకలలును జ్ఞాపకము వచ్చినవి. మూటిని గుఱించి యాలోచించెను. ఆమె కొక విషయము గోచెను. తనకుఁ గలిగిన సంక్షమాములు తనకు వచ్చిన స్వప్నములద్వారా భగవంతుఁడు నివృత్తిచేయుచుండెను. ఈస్వర్ణసుఖము కలుగుటకు పోతే కారణమేదో యున్నదని తా ననుకొనెనుగదా. తా ననుకొనిన దానికి సమాధానము రాలేదు. ఈ సమాధాన స్వరూపమిట్టిది. అనగా లోకములో నొకదాని కొకదానితో సంబంధము. ఇది పరమేశ్వరనిర్మితము. కనుక నీస్వర్ణ సుఖము పరమేశ్వరోద్దిష్టమైనది. తనకు సారథితమాస్వర్ణయే సుఖపాదకమగుట పరమేశ్వరోద్దేశ్యమని యర్థము. ఈ స్వర్ణసుఖమును గూర్చి తానింత యేల యాలోచించవలయును? నాటి మధ్యాహ్నము తాను కమలాశీఘ్రులను జూచి కదిలికొనినది. ఆకదిలికలోఁ దన శిరీరము తద్భ్రామణులైన వాంఛించుచున్నదని తెలియుచున్నది. ఒకవేళ వాంఛించకపోయినను దాదృక్సన్నివేశము కలిగినపుడు తద్భ్రామణుల తనకు సహజమని తెలియును. తాను వాంఛించక పోవుట యేమున్నది? వాంఛ రెండువిధములు. ముగ్ధులచేత జేయుఁది; మనస్సు కందకుండు నాత్మలో నున్నది. తన వాంఛ తన మనస్సున కందలేదు. తన యాత్మలోననే యున్నది. తన తిండి తిన్ని పించినాడు. తిండి పంచు

టయే కాదు, తన జన్మయొక్క స్వరూప మట్టిది. దీనిని బట్టి వానంతి తనకు సారధియం దిట్టి ప్రేమయున్నదని నిర్ణయించెను. ఆత్మలోని వాంఛను లోకము మనస్సునం దంతటను నింకించికొని ప్రసరించుచున్నది. తన వాంఛ యాత్మ యందే తీసిమై యున్నది. ఆవాంఛను దానుకూడ మనఃపర్యంతము తెచ్చినచో దాను కూడ లోకమువలె నుండు నేమో. అనిగా నిట్టి ప్రైక్షణ్యజై శిష్యములు లేకుండు జేయవచ్చును. అప్పు డొక స్త్రీకి నొక పురుషుడే కావలయునని, యొక్క స్త్రీ కొక్క పురుషుడే కావలయునని నిబంధన యుండేదేమో! అవును, ఆత్మలక్షణముల యందు నిష్ఠగాఁ గూర్చున్నవాని నుదాత్త ప్రకృతి యందురు. ఆత్మనుండి పరిభ్రష్టుడై మనస్సును బట్టి నడచెడువానిని నీచుఁ డందురు. కనుక నీయుదాత్తతానీచతలు వాత్మమనస్సమాశ్రయములు. తాను పరమేశ్వరీరానుగ్రహమువలన నీవిషయమున వాత్మనిష్ఠయై యున్నది. మనోనిష్ఠరా లేల కావలయును? సారధి యంగీకరించెడు. అది నిశ్చయము. వినున దన ప్రయత్నము తాను చేయును. అతఁ డంగీకరించనిచో నేమి చేయవలయును? ఇంతియూహ యెందులకు? దానివలనఁ దన కుమయు బాధ లేదు. తాను గల్పించుకొని యీ విచారణాంతయు దెచ్చుకొన్నది. దీని కంతకు గారిగము సారధియొక్క స్పృహ తనకు సుఖముగా నున్నదని యనుకొని దానిని బరీక్షించుట. అంతటితో నూఱకుండుక దానికిఁ జిలవలు పలవలు పెంచుట ఇప్పుడైన దీని మానివేసినచో బాగుగా నుండునేమో. కాని యీ మన స్సౌక దానినిఁ గూర్చి యాలోచన మొనెడు పెట్టిన తిగవారి నది యూఱకుండుదు.

ఇట్లునుకొనుచుండున సే తెలుచియుంచిన గవాక్షిమనుండి యొక తెల్లని పలుగు వచ్చెను. ఆ పలుగు తెల్లవాఱబోవుచున్నదని చెప్పెను. ఆమెకు సిద్ధుర పట్టలేదు. లేచి ముఖపూజనము చేయవలయునని సావకాగోనికీ వచ్చెను. సావకేలో దీపము వెలుగుదునను, కనులయంద నీ తండ్రియు నొక్క మంచము మీఁదఁ గొగిలించికొని పండుకొని యుండిరి. వాని పండుకొనిన పక్షి దూచి నచో నామె కనహృదము పేరెను. దీని బుద్ధిభావము కలిగెను. కాని వారివంక నే చూడవలయు ననిపించెను. అతఁడు తండ్రియును స్త్రీ దూషిరా దిపించెను. ఇన్ని భావము లొక్కసారిగా వోచుటచేత నామె కుక్కిరిసిక్కిరి యయ్యెను. ఆమె నాటాడకుండు మఱుల దని గదిలోనికిఁ బోయి పండుకొనెను.

ప్రతిదినము సంగీతభ్యాసము చేయవలసినదని వానంతి ప్రార్థన చేయెను. ఆ ధైర్యముతో శరీరపు పట్టు పండుకొనెను. ఆమెకు ముందటఁ జాను లేవవచ్చునని. ఆమె తన కూతురుటకూడ నిర్భయపేతువు.

అమెకు మఱుల మూడు ప్రశ్నలు సమాధేయములుగాఁ గనిపించెను. ఒకటి తనకు జులపూభావము కలిగెను. నెండు జులపూభావము చాటి చూపవలయుననిపించెను. మూడు తండ్రికి నుకఁ జూపరా దనిపించెను. ఈ మూడు భావములకుంక మూలకే వికారములైన మెందుకు గలిగెను? వ్యక్తమొకము కాని యొక వ్యక్తి కిచ్చి నేరే నిజంబులయల నెవ్వరు చూపెను. అవియేవ్వలు చూపకపోయెనుకే వ్యక్తము గలిగెను. అందుచేత వానినిఁ జూపినచో నిజమగును పేరును. అనిపిస్తే కలుగును కనుక నీ దివ్యు వ్యక్తముల చేతఁ గన్పట్టెను. కాని తాను స్వాభావ దేహమునకు, వ్యక్తములు గలిగియున్నచు తన యవయవములు తాను చిత్తింపెను. అప్పు యిట్లు. లేదే! తన యవయవమొనమునఁ దన కనిపింపలేదు. చూల కనిపింపలేదు.

ఇట్లే సమయములోఁ దానెందుకు చూప వాంఛించినదో నిన్న వారిపటు కొనిరించుకొన్న స్వరూప తన కక్షయలోఁ గడతన కిదికే నిజమో? అని వాంఛ యుట్టి పోయెను. తానొక ప్రకృతితో నట్టి కొనిరించుకొని నిజమొకవలయునని నెఱుకయిపాడు, నెఱుకయి తనలో నెన్నుచున్నచూ. అట్లే యిట్లుచేసెను. ఇది తన వ్యాఖ్యానమునకు. కాని యప్పు యామె కింతకంటె మిక్కిలి మిక్కిలి భావముతో చిత్తింపెను. తన తండ్రికి నుకఁ జూపరా దని? ఇది తన కొనిరించు కనిపింపలేదు. అది యా ప్రతి ప్రకృతిని కిచ్చి తన తండ్రి కలయును. తిక్కనవానికిఁ గలియురాదు. ఈ యనుభూతి ప్రతి ప్రకృతిని మగ్నముగాని తండ్రికాదులు, అట్లొకడును, సోదరులమగ్నము కాదు. ఎందుకు కాదు? ఎందుకు తన తండ్రినిప్పుడు తన కట్టి నిలకడ నుభావించుకము కాటో యందుకే. విషయో నెందుకు చూపరాదు? తండ్రి తల్లి సోదరుల యీ రహస్యమధూతి గొరవించుచుదగినది యిచ్చము. అది గొరవించుచుదగినదా? పెరిచోట్ల నన హింతుకొనిదగినదా? తనయందు వాంఛించుచుదగినదా? ఇది యెవో చాల చదు తార్కమైన దివ్యము. మఱియు నచ్చట గొరవించుచుదగినది యిచ్చట నన హింతుకొనిదగినది తనకుం దభివాంఛించుదగిన యీ యనుభూతి సర్వసా మాన్యము. ఇది యెంత సామాన్యమునగాఁ దన తండ్రివంటి వాడు కమలతో నిట్టి వ్యవహారము చేయుచున్నాడు. తనకు జ్ఞానము తెలివినప్పటినుండి తన తండ్రి నెఱుకెను. పూర్వ మాయనయం దిట్టిభావము లేదు. అయిన రెండుమాడు దిన ములలో నిట్లుయ్యెను. మఱుల వానిని యిట్లువానింప వారించెను. కమల తన తండ్రిని గోరినదా? తన తండ్రియే కమలను గోరినదా? తనతండ్రి తన వంటివాడు. అతడు కోరడు. కమలయే కోరియుండును. కాదు, తన తండ్రియే కోరియుండునచ్చును. తన కీ భావములు క్రొత్తలుకాని తనతండ్రికి గాదుకదా!

దానికి దానే పెద్ద సాక్ష్యము. అంతలో నామెమనస్సు తన తల్లినిదికిఁ బోయెను. ఆమె యెట్లుండెడిది? ఆమె ప్రకృతి యెట్టిది? ఆమె పండితురాలా, కాదా? తన యీశ్వర గుణవైశిష్ట్యము తన తల్లినుండి తనకు వచ్చినదా? తండ్రి లో మునిగిపోయి తనను తన తల్లిని గుఱించి యెప్పుడు నాహించలేదు. తన తల్లి అచ్చముగాఁ దనవంటిదై యుండవలయును. ఆమె శరీరము తన శరీరమును బోలివచ్చు యుండవలయును. ఆమె శరీరము శరీరప్రతిముఖంటేది. ఆమె తన తండ్రి నే ప్రేమించెను. తన తండ్రియొక్క యేకైక స్వ్వకే యామె శరీరము పులకరించెను. అంగుకనియే యామె పెందలకడ చనిపోయెను. కాని తనయందుఁ దన తల్లి నెప్పుడున్నది తండ్రి నెప్పుడున్నది. తన తండ్రి తనతల్లినివలె నేను కమల నిల్లు గ్రహించినాఁడు. అట్లే తన ప్రకృతిలోఁగూడ సారశ్శతమైన మఱియొక వ్యక్తిని సృష్టించి దుఃఖము కౌఁబోయినను మండుచున్న యగ్నినిఁ గాకబోయినను సుఖదుఃఖములు రెండును గానిదానిని గోరువచ్చుని స్వీకృతు బొంద గలకేమో. తన తండ్రి సామాన్యముగా నెప్పుడును దనతల్లివిషయము తనతోనూటా డెడు. ఒకటి రెండుసార్లు చెప్పెను. ఆ మాట లిప్పుడు వాసంతికి జ్ఞాపకము వచ్చెను. “వీయమును నేను దేవుఁడను. నేను కృత్యమును; ఆమె లతి. నేను చంద్రుఁడను; ఆమె వన్నెల” వాల్మీకి రామాయణములో రాముని గూర్చి నీతి యిట్లన్నదట. నాతల్లి పండితురాలు.

అంతట గవాక్షమునుండి తెల్లని నలుగురు వచ్చెను. అంత నలుగురు గద్ద లోనికి వచ్చుటకు దానికి వందరెట్లు నలుగురు బతులు నుండవలయును. అఁగ నూగోష్యదయమై యుండవలయును. వాసంతి లేచి నావడిలోనికిఁ దొంగి చూచెను నావడిలో నెవ్వరు లేరు, శరీరభంగము, గమలయు మంచములమీఁద లేరు. నుంచును లట్లే యున్నది. ఆమె కాశ్చిర్యము వేసెను. తన తండ్రి ప్రతి దినము నిద్రులేచివంతి నే పగులుచుంటి గమలించిమీఁదఁ బెట్టును. మంచి మెత్తి గోషపు వాల్చును. నేపట్లు చెయలేదు. వాసంతికి జ్ఞాపకము వచ్చినది. నిన్న గూడ నటు చెయలేదు. అటాతఁడు చేయకుండుట తా నెన్నఁడు నెఱుంగును. అయ్యో! ఆమె యూహ తన్ను బ్రదుకనిచ్చుట లేదు. ప్రతిచిన్న విషయము తన కొక సందేహము. దానిని గుఱించి యూహించుట-ఆయూహించుట కేకాంతము కావలయును. అన్నియు సరిగా సహించుట లేదు. నిదురపట్టుటలేదు. ఇప్పుడు మఱల నూహించినచోఁగాని యీ రహస్యము తెలియదు. ఆరే! ఇన్ని విషయములు స్ఫురించుట యేమి? వాని సమాధానము లాలోచించవలసిన యవసర మేమి? అఁగ నా సృష్టి కొంత యాత్మనిష్ఠము; కొంత మనోఽప్థము. ఆత్మ నిష్ఠమైనది స్ఫురించును; మనోనిష్ఠమైనది యూహించఁబడవలయును. ఈ

రెండును గలసిపో మనస్సునకు స్త్రీ. వాసంతి తనకుఁ దలియకుండుగనే మఱు గదిలోనికి బోయి పంపకొనెను తన కంతటి యభ్యుపమైన యీ పని నెందుకు మానివేసెను? స్త్రీ పురుష సంబంధమైన యీ యనుగ్రహి నెరుదు లోని జగమును దిగ్గించువా? శివుడు దేవులకేయినా? అలనాట్లను సాగనీయదా? ఎందుకు సాగనీయదు? మనస్సునకుఁ గలిగిన యశ్చిత్తము? శరీరమునకుఁ గలిగిన బలశక్తిగా? మనసునందలి యశ్చిత్తము కౌవల్యమును మన కిరీమునంగు బడ లిక యేల కలుగవలయును? ఆ యనుగ్రహి భావమునందే మనస్సు లగ్నమై తదితర పదయుములం దశ్చిత్త కలుగును.

హింసించిది కించిద్విషయము. కాని యూహించుటకుఁ బాలసేపు పోనది. అప్పుటి కెనియిదిన్నర దాటినది. కముగా శరీరము కాఫీకూడ త్రావి సావధానముగ నచ్చిరి. వాసంతి నిదుర లేవలేమి శరీరము పనుకొనెను. గదిలోనికిఁ బోయిచూచెను. ఆమె కనులు తెఱచికొనియుండెను. ఆ కనులు మేల్కొని చాలసేపైననున్నది. అతని కుండెలోఁ గొంచెము కదలిక కలిగెను. ఆమె తండ్రినిఁ జూచి లేచెను.

ఆనాటి పాపముతనమున వాసంతి సారథియొప్పకుఁ బోయెను. కిరీటి యగుటనే కూర్చుండెను. కిరీటి వాసంతి నొక నొక సిగ్గుతో, నొక యుయ్యారముతో, నొక విచారముతో, జిటువచ్చుతోఁ జూచెను. వాసంతి కామాపుల లోని యభిప్రాయము తెలిసికొనెను తెలివిజేటలు వచ్చినవిగదా. పూర్వము వలెగాదు. ఆమె గ్రహించెను. కొంచెముగా నసహ్యించుకొనెను. పూర్తిగా నసహ్యించుకొనలేదు ఆ జ్ఞానముతోనే కొంత స్త్రీ ప్రకృతియు వచ్చును. తనయందుఁ జేయ మాపించుచున్న పురుషుని స్త్రీ యసహ్యించుకొనదు. వానియందెప్పుడు మాపించకపోవచ్చును. కిరీటియు నామెయందంత కొంచెము విచ్చలవిడిగాఁ దన మనోభావమును దెలియజేయుటకు సారథియే కారణము. సారథి ప్రాగ్భూత గిరీటియంటికే బోయి “యేమయ్యా! ఆ మన్మథదహన నాట కము పూర్తిగా వ్రాయవలయునట. వాసంతి తపించిపోవుచున్నది. నీవుగాని మఱియెవ్వఁడు వ్రాయఁగూడనట. నీ వంతటి చుహాకవివట. పూర్వమునకంటె బొడుగుసాగితివట. మొన్ని నెప్పుడో యామె కనపడుగాఁ బులుకుపులుకునఁ జూచితివట.” ఇట్టిమాట లనెను. ఉన్నివి కొన్నియు, లేనివి కొన్నియు. లేనివి కొన్ని కలుపుకొన్ని పుట్టికి వాసంతి యుద్దేశమే మారిపోయినది. వాసంతి ఏ యుద్దేశముతో నందులోని కొన్నిమాట లనినదో మఱికొన్నిమాటలు కలుపునకి వా యభిప్రాయమే మారిపోయినది. నూతనముగా యావన మంకురించుచున్న కిరీటికి మనస్సులోఁ గలికించితము జరిగినది.

తానే కీరీటి వాసంతిని గుఱించి చాలఁ జెడ్డమాటలు విన్నెను. సారధికి, వాసంతికి సంబంధమున్నదని లోక మందఁ జెఱిగింపఁ విషయమే. ఇదికాక లోకమున కెట్లు తెలిసినదో జవించారుగారికి, వాసంతికిఁగూడ సంబంధము కలదని. ఈ రెంటిమాట యట్లుంచి రంగనాథమునకు నామెకు సంబంధమున; అదనరావుకు నామెకు సంబంధముని. అట్లనరావు తనమఱియను డీనికొనిపోయి వారియింటిలో బ్రవేశపెట్టట వారి యింటికిఁ దాను యాద్యముగా రాకపోకలు జగుపుటకని లోకముయొక్క వ్యాఖ్యానము. సారధి విషయములలో సంజేహమేలేదు. దొర గారి విషయము బ్రహ్మాదేవుఁడు కాదనలేదు. పాతికవేలగూపాయల ముత్యాల హారమే నాలుగురెట్లు నోళ్లు పెట్టుకొని ఘోషించుచున్నది. కాని కీరీటికొక్కటే సంజేహము. తనయం దామెకువాంఛ కలదన్న మాటసారధి నోటింటి వచ్చుట. సారధికి, నామెకు నిజముగా సంబంధములేదా? ఉన్నచో నతిగూఢగ్ని తనతో నిట్లు చెప్పనా? కీరీటి యిదికంటకు వాసంతి వంక చెక్కిరింపుగాఁజూచెను. ఆ చెక్కిరింపులోఁ గొంత వాంఛ లేకపోలేదు. స్త్రీ గుఱించి పురుషున కెట్టి భావమున్నచో నామెను నిందించినను దిరస్కరించినను నసహ్యించికొనినను మూలభూతిమైన స్త్రీ వాంఛ లేకుండ చెప్పడు నుండుదు. అతిని కామెయంగు గొరవములేదు. లేకనపోలేదు. ప్రేమలేదు. లేదనుటకు వీలులేదు. దానినిఁ బ్రేమ యనుటకంటె వాంఛ యనుట మంచిది. అతిఁడు పూర్వము స్త్రీ నెఱుంగదు. యావవావిరాధివముచేతను, సహజత్వముచేతను, దోడివారిని జూచుట చేతను గలిగిన భావములే కాని మఱియేవియు గావు. తనలో స్త్రీ వాంఛ సమాజముగా సముద్భూతమై దానికి దోహదము లేక మిక్కిలి యాలోచనాపరుడైన కుర్రవాని మనస్సులో ఫలదహితముగా నిలంతర మభ్యుదయమునుచున్న యీ వాంఛ యాకులమీఁదిఁ బ్రాకాడు పురువు తన కండుబోవుచున్న యాకును సమాశ్రయించినట్లు సారధి చెప్పిన యీ మాటలతో నతని భావము వాసంతి నందుకొనవలె ననిపించెను. ఆ వాంఛలో నామెనుగూర్చి తనకున్న యితర భావములు లుప్తమయినవి. అతిని కోక దురూహకూడ కలిగింది. తాను కొంచె ముస్తిపరుడు. సారధి నిద్రించును. తనవలన నీరీతిగా సారధి కొంత సంపాదించ వలెనని యూహించుచుండెనేమో యని. తనవలన నెందుకు? వాసంతి కాస్తి యున్నది. ఆమె లెండ్రకి సుజ్జేత్రమైన పాతికయోరముల మాగాని గలదు. అతినికి మగసంతానములేదు. ఆస్తియంతయు వాసంతిదే. ఆమె నడిగినచో పెద్దీ యదా? ఇప్పుడు పాతికవేలదినముగా వచ్చినవి. పాటకచెరీలవలన సంపాదించును. లెండ్ర యీయనీయఁజేమో. ఊహలు ఊహలే, వాంఛలు వాంఛలే.

అతని యీ లక్షణములు చూచినంతనే వాసంతి కోరికయును తోచినది. ఇది దెట్లును విషయమును వికారియను నీవీరియన్నాడు. ఇతని స్వర్గముగూడ బరీక్షించవలయును. ఈ పరీక్షతో సంపూర్ణముగూడ నివర్తయగును. వాసంతి తనకు వచ్చిన యూహను దివలో నే నాచినది.

వాసంతి యిట్లనెను: “నీయన్నా! కిరీం! ఈ నాటకము చివరిదాక వ్రాసి పెట్టవలయును.”

కిరీట-అట్లే! మీ రిదిగివోర గావంగునా?

కిరీటకును వాసంతి యేదానినో, యిట్లునో పెట్టెను. ఆమె యిదివఱకు నొక విద్యలో దానింగురాలుగా బ్రవర్తించుచు. తాను వయసుచేతనే గాక ప్రతిష్ఠచేతగూడ సుగ్రహుడు. అందుచేత నామె నీవనగా నతడు మీ రిదెను. ఆమెను దాను గొంపించవలయును. ఆమె తిన్న గొంపించుట లేదు. ఇంతకును తన వాంఛాసాధ్యమునకు బ్రతిబంధక మైనవిషయము. తన యందు గోరవలసిన ప్రేమ తిన్న ప్రేమించునట్టి మతయు నామె తిన్నఁ జూపించుట, అంత మాటాడుచు ప్రతి సాధి చేప్పినట్లుగా లేవు. వాసంతి యిట్లనెను:

“ఈ నాటకము పెట్టకుమని సాంధి యొందును వ్రాయించెనో నీకుఁ దెలియునా?”

కిరీట-నాకు తెలియదు.

వాసంతి-వివచో సాంధి నడుగుము.

సాంధి క్రొంగుండుడైపోయెను. ఈ వాసంతికి వివేకము చాల నాలస్యముగా వచ్చెను. వచ్చిన వివేకము కెట్లును వివచ్చెను. ఈమె యసాధ్యురాలుగా గన్పించుచుండెను. సాంధి కొంతపేపు మానమువలంబించి, యిదియుఁ దనప్రయత్నమున కనుకూలముగానే యున్న దనుకొని తానే చెప్పవారంభించెను: “కిరీట! నీవు చిన్నవాడవు. పామేశ్వరుఁడు నీలో గవితానుణమును బ్రవేశిపెట్టినాడు. నేను నీచేత నాటకము వ్రాయించి రెండేండ్లు కావచ్చుచున్నది. ఈ నడుమ నీ కవిత్వకై యెంత వృద్ధిపొందినదో నాకుఁ దెలియదు. నే నీమాటలు అనవసరముగా మాటాడుచున్నాను. అసలు విషయము చెప్పెదను. నిన్ను నేను నాకు నాతీయునుగా గ్రహించుచున్నాను. నీవు బుద్ధిమంతుడవు, రహస్య గోపనము చేయఁగలవాడవు నని నే ననుకొనుటలోఁ దప్పేయిదు నున్నదా?”

కిరీట-సాంధి కాయా! నే నొక్కమాట జెప్పెదను. మీరు నాకు భగవంతునివంటివారు. మీ యంతటి మహానటుడు సృష్టిలో బుట్టడు. మీ నాట్య

ప్రతిభ లోకమునకుఁ దెలియదు. మూఢమైన లోకము మీకంటె నద్దనరావు గొప్ప నటకుడని యనుకొనును. ఈ మానవ ప్రపంచములో వేయిమందిలో నొక్కఁడు వివేకి. అట్టి వివేకులు వేయిమందిలో నొక్కఁడు పరమరహస్య విజ్ఞాత. పరమరహస్యమైన మీ నాట్యతత్వము లోకమున కెట్లు తెలియును? మిమ్ముగూర్చిన నా యభిప్రాయ మీది. మీకు మహానటకుడని నేను, కాదని వేయిమంది. వారితో నే నెప్పుడును బోండుచుందును. నాకు గోపము వచ్చును. నన్నందఱు ఁక్కిరింతురు. వారు మూఢులని నాకు దెలియును. నేనులెక్క నేనును. మీకు నేను శిష్యునినంటివాడను; భిక్షునినంటివాడను. పైగా నే నీ యూరిలో కవిగాఁ బరిగణింపఁబడుచుంటి ననిగా నది మీవలన జరిగిన యుపకారము. మీ రహస్యమును నేను జైలుఁబెట్టదునా?

సారథి కిరీటినిఁ గొగిలించుకొనెను. వాసంతి కనులలోఁ జెమ్మ యుఱి కెను. ఆమెకుఁ గిరీటిని గుఱించి పూర్వ మేయభిప్రాయమును లేదు. సారథిని గూర్చి తన కెట్టి యభిప్రాయమో కిరీటికిఁ గూడ నట్టి యభిప్రాయ మే యగుట చేత వాసంతికిఁ గిరీటి తన కావునివలెఁ గనిపించెను. సారథి, తాను, కిరీటి మువ్వకు నొకటి అన్నట్లనిపించె నామె ప్రాణములకు. ఆమెయందు వెంటనే యొక ప్రేమభావ ముదయించెను. సారథినిగూర్చి కిరీటి కట్టి మహాభిప్రాయము కలిగియుండుటకు నతనియెడల నామె మనసులో నొక ప్రశంసాభావ ముదయించి వాసంతి తనచేయి యతని బుజముమీఁది వైచెను. అంతకుఁ బూర్వము కిరీటి యుక్తబోయాయన్నదని చొక్కాయూడఁదీసి కూర్చుండెను. వాసంతి మాత్రము ప్రశంసాభావద్యోతిక మని కిరీటి గ్రహించెను. ఆమెకు సారథి దేవుడని దానిలో నే తెలిసెను. తన యూహ యస్థానపతితము. వాసంతి చేతిలో నాదర మున్నది. తాను చిన్న వాడగుట యున్నది. తన వాంఛానుకూల్యము లేదు.

అతని బుజముమీఁదిఁ జేయివేసివంత నే వాసంతికిఁ దా నూహించని స్వర్గులక్షణము భాసింప నారంభించెను. వెంటనే యామెకు స్మృతివచ్చెను. ఆ చేయి తీయకుండు నట్లే యుంచెను. అతని స్వర్గులకు శిశుముగా నుండెను. ఆమె కిది క్రొత్త యనిపించెను. కిరీటిని గొగిలించుకొన్న సారథి పూర్తిగా నతనిని వదిలి పెట్టలేదు. ఇంతలో సాంధి కిరీటిని వదిలి పెట్టెను. వాసంతి తన చేయి బుజముమీదినుండి తీయలేదు. ఆ చల్లగా నున్న స్వర్గుక్రమక్రమముగా వచ్చునయగుచుండెను. వెంటనే వాసంతికిఁ దెలిసెను. ఈ కిరీటియొక్క స్వర్గులకుఁ జల్లగా నుండుటకుఁ గారణము వాని దేహము సారథియొక్క దేహాన్నికర్ష కలిగియుండుట. వాసంతి సారథిని

మఱల గిరికి మీద జేయవేసి యట్లే యుంచుమని యడిగెను. సారథి కిరికి మీద మఱల జేయవేసెను. వాసంతికి గిరికి కహస్పర్శ మఱల గ్రనుక్రమముగా కిరికిరింపఁడుమఁడెను. సారథిని మఱల జేయ తీసివేయు మనెను. అతఁడు తీసివేసెను. మఱల గ్రనుముగాఁ జల్లెడియు తెగిపోవుమఁడెను. సారథి కి విషయము తెలిసెను. ఆమె తన స్వర్గామధూతిని ఒరీక్షించుకొనుచుండెను. కిరికి కేసుయుఁ దెలియలేదు. అతఁడు నివ్వఱిపోయి చూచుచుండెను. సారథిని తెండు నూచునార్లు కిరికిఁ దాకుచుని, కొంచెమువేపుంటి తీసివేయుమని వాసంతి సంప్రార్థముగాఁ దన యనుగూహించి ఒరీక్షించుకొనెను. చింతకొనెను: “కిరికి! నేను వెంటనే యింటకి బోయియును. నీవు రేపుచుయును విచ్చినచో గూన్పుండి నాటకము వ్రాయుదము.”

కిరికి యిట్లునుకొనెను: “ఎవఁడో గొప్ప యధికారి తన్నాజ్ఞాపించుచుండె”నని. అతఁడు వెంటనే లేచెను. సారథి వంక జూచెను. సారథి కూడ నతనిని వెల్లిమన్నట్లే యుండెను. తాను వెలివిపోయి తరువాత వారిద్దఁ రేవో మాటాడుకొందుని యతఁ డనుకొనెను. వాసంతియు వెంటనే లేచి “సారథి! నేను కొంత విచారించుకొనివలయును. రేపు ప్రాద్దన వస్తును. కిరికి! తిప్పుకుండ వస్తువుకదా” యని వెలివిపోయెను.

కిరికి తానేభావ మనుకొనుటకు వీలలేకపోయెను. తాను వెలివిపోయినచో వా రేదేని మాటాడుకొందు రనుకొనుటకు వాసంతి వెలియేపోయెను. ఒకవేళ వాసంతికి, సారథికి సంబంధమున్నచో వాసంతి యారీతిగా వెలివిపోగలదా? అతనికి వాసంతినిగూర్చి పూర్వమున్న భావములన్నియుఁ బటాపందలయ్యెను. ఈమె యొక పరిక్షణ ప్రకృతి. ఆమె శాసించునదియే కాని శాసింపబడునదికాదు. ఆమె వెల్లిమండుగా సారథి కూడ నుండుమనలేదు. ఆమె సారథిలో మాటాడునపుడుకూడ సారథిని ‘సారథి’ యనియే పిలుచును. లోకము నందువలె వా రొకరినొకరు స్పృశించుటకుఁగూడఁ బ్రయత్నించరు. ఒకరి నొకరు ప్రక్కచూపుటకూడఁ జూచుకొనరు. లోకజ్ఞుడైన సారథి తా నట్టి ప్రయత్నము చేయకపోవచ్చును. వాసంతి యెందుకుఁ జేయదు? ఇద్దఱును దిగ్విక్ర కుట్టవానివలెఁ జూడవచ్చును. తాను కొండలు స్త్రీ పురుషుల నెఱుంగును. తా నక్కడ నుండఁగా వారు తిన్నుల నుట్టవాడుగా లేకకట్టి తమ కృంగారభావముల నవ్వలలోఁ జూపులలో వ్యాజస్పర్శలలోఁ బ్రకటించుట యెఱుంగును. ఇద్దఱు స్త్రీ పురుషుల నడుమ నట్టిభావమున్నచో వారు గోపనము చేసికోలేరు కనుక వాసంతికిని సారథికి నేమియు సంబంధములేదు. సరే, ఈ

సంబంధము కాదంటును. పాతికవేల ముత్యాలహారము కాదనుట యెట్లు? తక్కిన వన్నియుఁ గాకపోవచ్చును.

కీరీటి లేచి నిలుచుండి గెండుమాఁడు నిముసములు కదిలలేదు. ఇట్లే యూహించుచుండెను. సారథియు నెదో యాలోచించుకొనుచుండెను. అతఁ డును మాటాడలేదు. అతఁడు కొంతసేపటికి గీరీటితో నిల్లునెను: కీరీట! నీవు చిన్నవాడవైనను బుద్ధిమంతుఁడవు. ఆలోచనాపరుఁడవు. నీవేమి యాలోచించుచుంటివో లీలగా నాకుఁ దెలియును. నీవు సాయంతివఱకు నీ కర్పూరాల వదలిపెట్టిన తరువాత నిక్కజికి రమ్ము. నే నెక్కజికిఁబోను. నను ద్రవ్యస్త్రపురకు ప్రికౌరవోదము.” కీరీటి సరే యని జననిపోయెను.

సారథికి వాసంతినిబోయి కలిసికొనవలెనని యున్నది. ఈవాసంతి నును భవ మెట్లున్నదో? తన పదకమున కనుకూలముగా నున్నదా? అనుకూలముగా నున్నట్లే యతని కనుమానము కలిగెను. వాసంతి మఱువాటి ప్రార్థన వస్తు నన్నది. ఆమె యనుభూతియొక్క శ్రుతియు తనకుఁ దెలిసినచో గీరీటతో దాను మరికొంత విస్తృతముగా మాట్లాడవచ్చును. ఆమె శత్రు ప్రార్థన వస్తునన్నది. తాను కీరీటిని సాయంకాలమునకే రమ్మనెను. కీరీటిని శత్రు సాయంకాలమున వైన రమ్మనలేదు.

వాసంతి యింటికిఁబోయెను. కమల యింటివస్త్రలేదు. అర్జునరావు వచ్చి తీసికొనిపోయెనట. కమల రెన్నాళ్లు దివంగత్రయములు భీషుని యింటిలో నుండుట రంగనాథమునకు, సతని భార్యకు దెలిసెను. రంగనాథముభార్య పెద్ద గొడవ లేవదీసెను. “వ్యక్తురాలైన పిల్లను బరాయియింటికిఁబోవెత్తురా? నలుగురు సేమని చెప్పకొందురా? వారి యిల్లెటవంటిదో యంచుటికిఁ దెలిసినదేనాయెను. కోటలోనికిఁబోయి ముత్యాలహారాలు తెచ్చికొనెడు కొంప” ఇట్లు సాగించెను.

రంగనాథము “అనియేమి మాటలే? మన పిల్లలు మాత్రము పోలేదా? చీరలు పెంపిగిన్నెలు దంతపు బొమ్మలు తేలేదా” యనెను. తాను తన భార్య కనుకూలముగా మాటాడినచో దమకు వారికి సంబంధము బెజిసిపోయినచోఁ దనకు వాసంతివొచ్చెనున్న కోరిక ఫలించెడి మార్గము చెడిపోవునని రంగనాథము భావము.

అతని భార్య యిట్లన్నది:- “ఆ సాటవ తెచ్చివారే! అదియు నిదియు నొకజేనా? పిల్లలు పెళ్లినచో ముగ్గుగా నిచ్చిన కాస్కలును, బాతిక వేలముత్య హారమును నుపాసమా?”

అప్పుడు లీలయు, నర్జునరావు నచట నేయుండిరి. వారు మనసులలో నిచ్చెటపోయి బదులుకు నవ్వచుండిరి. కమలకూప గదిలోనుండి యీ మాటలు

వినుచుండెను. ఎవరి కర్తమైనట్లు వారి కర్తమగుచుండెను. ఇట్టి కథలు కథచిన రెన్నాళ్లలో రెండుమూడు బరిగినవి. అందుచేత ఎద్దునరావు కమలను దీసికొని వచ్చెను. కమల యేడ్పుచు నింటిలోఁ బరుండెను. ఎందు కేర్పుచున్నదో ఎవ్వరికిని తెలియదు. అడిగినచో తెప్పను. అట్లనరా వామెతో నేకాంతముగా మాటాడుటకు నామెను మాటల దనయింటికే దీసికొనిపోవలయును. అప్పుడతడూత నెప్పుడుఁ గూర్చుండెను.

ఆనాఁడు ప్రాద్దుతిరిగెను. ప్రాద్దు తిరిగెను కాని యెండులోఁ దీర్గత తగ్గలేదు. తగ్గలేదుకాని యెండునాడిపోవుచున్నది. సంగనవేదముంచులి యెండు కొమారవయస్సువంటిది. ప్రాద్దుతిరుగుచుగాని నిల్చుపోదు. వయసు మఱలుచున్నది. మాటలుచున్నదినుట బహిష్కరించెను. లేకను గాఁగూడె నింతర్లగము కాదు. క్షయముకూడఁ జెనుంకి ప్రారంభించి హృదయము వలకు చొచ్చును. హృదయముకూడ నెండినగాని మూర్తిగా ననేచ్ఛునదిరాదు.

సారథి యింటికే గోటి వచ్చెను. సారథి రిరిటలోఁ బాలకుడునులు చెప్పవలయు ననుకొన్నాఁడు. సారథి నాల్గయిగు భవములనుమి ద్దాఁగయిత మైన మనస్సుతో నున్నాఁడు. కిరిటలోఁ గను నిప్పుడుచుకొన్న మంటలు బెప్పటకుఁ దా నెవరు? తన కే స్వామిప్రభు మెక్కడ? వాసంతి తన్ను ప్రేమించినది. అయ్యా! అదిహామి గాదు. ఇది యొక బిచ్చిర పరిస్థితి. ఆమె యెవ్వరిని ప్రేమించలేదు ప్రేమించదు. ఆమె కే బిచ్చి మెండుకు ననుత్పన్న మైనదో తెలిసినది. ఆ తెలియుటలో లోక ప్రవృత్తి చూపించినది ఆరీతగా నామె తనయం దొక యాత్మకు సంబంధించినది, మనస్సునకు సంబంధించియు సంబంధించినది, శరీరమునకు నిస్సంశయముగా సంబంధించినది యగు నొక యనుభూతి విశేషమును వాంఛించుచున్నది. యెనుభూతియొక్క భలము తనకు సంబంధించినదియై యున్నది. స్థితి ఇది. పరుమేర్వోగఁడు తన్నెంతగాఁ బరీక్షించుచున్నాఁడు! ఇది యొక బిచ్చమైన శిక్షగానున్నది. సారథి తనజీ తము వంతయు బరీక్షించుకొనెను. తన శరీరము బహుస్త్రి పరిభోగమాషితము. వారి లో నొక్కర్తను దాను ప్రేమించలేదు. వారిలో నొక్కతె తన్ను ప్రేమించలేదు. తన యీలింగ ప్రవృత్తి మానసేతరమైన యొక పరుప్రవృత్తిగా జీవిత మంతయు గడచెను. దాని కిది మకుటాయమానముగా నున్నది. అచ్చముగాఁ దనకే సంబంధించిన తనూస్పత్తి నొక దానిని భగవంతుఁడు చేసెను. బిరి పరుప్రాయుఁడా! నీ జీవితమంతయు నిట్లు గడచినది. మనస్సున్న లేచిది, రిస్వాస్యము బట్టినది యైన యొక పరుకాయమును నీ వలంబించితివి. ఆ పరుకాయమునకు శిఖరాయమానమును దీనిని నీకెచ్చుచున్నాను. ఇది నీ జన్మయొక్క పరమాకథి.

నీ ప్రాప్తి యింతే. నీకు మోక్షములేదు. నీవు శరీర లగ్న జీవుడవు. శరీరము రస మార్గమున పొంది ముక్తికి సోపానముగా నే నేర్పఱచితిని. నీవు దానినుండి బహిష్కృతుడవయినావు. అందుచేత నీ కీశిక్ష పేయించున్నాను అన్నిట్లు న్నది యీవాసంతి. తా నీమెను స్వీకరించవలయునా, వలదా? స్వీకరించినచో బరమేశ్వరుఁ డేర్పఱచిన శిక్ష సంగీకరించినట్లే. అంగీకరించనిచో “నయ్యో, పాపము! నీఁడు మంచి త్రోవనుబడినాఁడు. వీనిని బాగుచేయవచ్చు”ని నిర్భగవంతుఁ డనుకొనవచ్చును. అందుచేత సంగీకరించకుండుట భగవదనుగ్రహపాత్రుడగుట. ఇదియంతయు నాంతరవిషయము. బహిర్విషయ మాటోచించినచో దాను వాసంతిని జేపట్టినచో నామెను వివాహము చేసికొనిలేడు. ఆట్లు చేసినచో దాను పొందెడు సప్రతిష్ఠ యంతింతకాదు. శరీరమునకు దనకును చిగోగము వచ్చును. తాను పొందెడు సుఖములేదు. తాను దిర్ఘిగుణు. దానివలన వాసంతి పొందెడు సుఖములేదు. తన జీవిత మిదివఱకే యూచరక్షేత్ర మైనది. ఇంక నామె జీవితమునుగూడ నూచరక్షేత్రమునుజేయుట విగిలయున్నది. తాను వృద్ధుఁడు. ఆమె చిన్నది. తా నింకన్నా ధైర్య బ్రదుకునో తెలియదు. తన వలె బ్రదికినవాఁడు. ముగ్ధియుడియఁడు. ఎప్పుడో హఠాత్తుగా రాలిపోవును. వాసంతి యేమి కావలయును?

కీరీటియొక్క స్వర్గము నాటి యుదయమున వాసంతి పరీక్షించినది. ఆ పరీక్షలో దనకొక యనుమానము కలిగినది. అతని శరీరస్వర్గ తనకు శిశిర ముగా నున్నచో దన్ను రెండు మూఁడుసార్లు తాకుమనియు మఱువ వదిలి పెట్టుమనియు సనియుండెడు. కీరీటిదేహమునకు, దినదేహమునకు సన్నికర్షకలిగి నపుడు తత్స్వర్గ శిశిరముగా నుండి, యెడమైనప్పుడు ధృష్టముగా నుండియుండ వలయును. అందుచేత గిరీటి స్వర్గ శిశిరముగా లేదన్నమాట. కాని తన మేని తోడి సంస్వర్గము కలిగినపుడు శిశిరముగా నున్నది. ఈ కీరీటిని దనవలె జేయ వలయును. తన తినాత్విము నాతనియం దాగోపించవలయును ఇది చాల క్లిష్ట మైన పని. ఇది యెట్లు చేయవలయును? ఇది యెవరో యోగులు చేయవలసిన పని. నే నొకవిధముగా యోగిని. నా యోగము సంప్రదాయమార్గమునఁబోవుట లేదు. ఈయోగమునకుఁగూడ నేదియో ధుల ముండును. అది యేదైవమైనఫలము. నా తినూతనము లింకొక్కనియందుఁ బ్రవేశి పెట్టట నా యోగముయొక్క పర మార్థము కావలయును. దీని కించి త్ఫలముతో ను తిరజన్మయైనను ముండిది సంపాదించుకొనవలసినదిచేసెడు నాప్రయత్నము దీనితో విఫలమగుచున్నది. ఈ శరీరమునందుఁ జేసిన ప్రయత్నముయొక్క సర్వఫలితము నీ శరీరముతోడనే సమాప్త మగుచున్నది. దుష్కర్మ మాత్రము మిగులుచున్నది. నా

యు త్తరజన్మ యంతకంటె తుద్రమగుటకు జక్కని మార్గము వేసితిని. ఓహో! నావలె బ్రదికడివా రందఱి బ్రగు కిట్లేయరును. భగవంతుని మార్గము లవేద్యములు. శరీర సుఖమువలె గనిపించి ముక్తి మార్గమున కన్ని యస్తంకులు భగవంతుడు కల్పించును? ఎదో సుఖము మార్గాపతిత మయినది దాని యందు వ్యామోహము పూని పరమేశ్వరానుగ్రహమునకు దూనిమగుట కింత కంటె వేతే యుదాహరణ మేమి కావలయును? వాసంతి చారిని వాసంతిఁ బోనిమ్ము. ఆమె యేమైన నాకేమి యని యూహింపంగునా? ఆమాత్రము వివేకము నాకున్నచో భగవంతుఁడు నామార్గమునం దీబంగారు ముంక్షకంచె నెందుకు కనిపింపజేయును? వలసినచో నింక నొక వింద జన్మ లెచ్చుదును. నా మార్గ మెట్లును జెప్పినది. వాసంతి మార్గమును బాగుజేసెను. అనగా నాకు వాసంతి యందు వాంఛయున్నదిని యర్థము. ఆ వాంఛను నాయంతట నేను తీర్చుకొనుటకు శారీరకముగా, సాంఘికముగా నామె భరిష్యత్తుయొక్క దృష్టితో నిరాకరించుచున్నాను. దానియందు విరక్తి కలిగి నిరాకరించుట లేదు. అనగా త్రేమ యున్నది. ఆ త్రేమను బొందుటకు, ఎనుభవించుటకుఁ దగిన శక్తిలేదు. ఇంతలోఁ గిరిటి వచ్చెను. కిరిటి వచ్చినంత నే యూహయంతయు నాగిపోయెను. కిరిటితో నీ సంగతి చెప్పవలయునా, వలదా? చెప్పవలెనుట చూటికెఁ దొంబదిపాళ్లు, వలదనుట మిగిలినపాళ్లు. కిరిటి వచ్చినంత నే సారథి తా నూహించుచున్నట్లే కనిపించలేదు. అతనిని వచ్చితివా యని పరామర్శించెను. పిచ్చియుఁ బాటియుఁ గొంతసేపు మాటాడిన తరువాతి నిద్దఱును సముద్రమువైపు వాహ్యళికఁబోయిరి. ఆ యిసుకపట్టణమీద నేకాంతముగా నొకచోట గూర్చుండిరి. ప్రతినిమేషము సారథి తన కేదో చెప్పవని కిరిటి ప్రతిక్షించుచుండెను. సారథి చెప్పబోవుచున్నట్లుండెను. ఎంతసేపటికిని సారథి మొదలు పెట్టడు. కిరిటి చివర కిట్లనెను-“సారథి గారూ! మీరు నా కెదో చెప్పటకు రమ్మంటిరి. నూర్చొఁ డె సమించినాఁడు. మన మింక బయలుదేరిపోవలయును. చెప్పవలదనుకొన్నచో మానివేయుఁడు. నే నెందు కిట్లనుచుంటి ననగా మీరు బాధ పడుచున్నట్లువ్వారని తోచుచున్నది. నావలన మీరు బాధపడుట యెందులకు?”

ఈ మాటతో సారథికి గనువిప్పయ్యెను. తన మొగములో బాధకనిపించుచున్నది కాఁబోలు. అయ్యో వాసంతీ! నీ వెటువంటి దుర్మతలో నుంటి? పరమేశ్వరాఁడు నీ శరీరము నిట్లు స్పృశించెనేమి? దీనితో నాకు ముడిపెట్టె నేమి? నా మనస్సులో నింతవరకు పచ్చియా అకపోవుట యేమి?

సారథి నిశ్చయించుకొనెను. ఆతఁ డిట్లు చెప్పవారంభించెను: “కిరీటీ! నీ నొక విధమైన కుఱ్ఱవాడవని నే ననుకొనుచున్నాను. లోకముకంటె భిన్నమైన ప్రకృతి కలవాడవు నీవు కావలయును. ఒక విలక్షణమైన ప్రకృతి కలవాడ వైనిగో వామాటలు నీ కర్థమగును. లేనిచో నర్థముకావు. అర్థముకావునరికదా, నేను పరిహాసభాజనుడనుగూడ నగుచును.”

కిరీటీ:- సారథిగారూ! ఒకవేళ మీరు చెప్పిన మాటలు నాకు విశ్వాస క్షాత్రువులు కావనుకొనుచు. ఐనను మిమ్ము నేను పరిహసించును. సృష్టిలో వేయిమందిలో నొకడు, కాదు పదివేలమందిలో నొకడు మీవంటివాఁ డుద యించును. గొప్ప యదృష్టవంతులు కలరు. ధనవంతులు కలరు. అధికారులు కలరు. పండితులు కలరు. కాని మీమంటి నటకుఁడు పుట్టఁడు. నటకుని గొప్పదన మేమి యని యడుగుదురేమో. అది నేషములు వేయుటలో లేదు. అనుభవనిశేషములో నున్నది. మిమ్ము నేను ప్రశంసించుచుంటి ననఁగా మీనాట్యమును నేను మెచ్చుకొనుచుంటి ననఁగా నేషములు వేయుదురని కాదు. ఆ నమయమునందు మీరు రసము ననుభవించి, యనుభవించుటయే కాదు తిండినానుభూతి నితిరులవఁ గూడఁ గలిగించఁగలిగిన శక్తి మీయందున్నదని కొందఱు అనుభవించుట మాత్రమే చేయగలరు. మఱి కొందఱు తా మనుభవించిన దాని నితిరుల కందింతుఁగలరు. అట్టివాడు మహాశిల్పి. వాఁడు నటకుడైన నేమి? కవియైన నేమి? చిత్రకారుడైన నేమి? మీరు నటకులగుట యాదృచ్ఛికము మీరు కవులైన నిట్లే చేసికొనెదరని నాయుద్దేశము. కాని కవులైనచో నిట్లుచేయ లేరేమో యని నాయనుమానము. ఎందుకనఁగా నివి రెండు శిక్షలు. ఒకటి తన యంతటఁ దా ననుభవించు శిక్షి. రెండవది తన యనుభవ స్వస్వమును బరుల కందించు శిక్షి. రెండు శిక్షలకాచోట నున్నప్పుడే వాఁడు మహానటకుఁడో, మహాకవియో, మహాగాయకుఁడో, మహాశిల్పియోయగును. కొందఱు కనుభవించు శిక్షి యుండును. దాని నితిరుల కందించెను శిక్షి యుండదు. కొందఱు కనుభవించెడి శిక్షి యుండును. ఇతరుల కందించెను శిక్షిగూడ నుండును. కాని వారు దాని నందించెను మార్గము తెలిసికొనలేక పోవచ్చును. ఇతరుల కందించెను శిక్షి వాని కొక త్రోవవంటఁ బరమేశ్వరుఁడు సిద్ధింపఁజేయును. వాఁ డింకొక త్రోవవంట నేగినచో నతని యాశిక్షి ఫలించదు. మీరు కవులైనచో నింతవారు కాకపోయి యుండవచ్చును. అనఁగా మీయనుభూతి పరమార్థమును నాట్యము ద్వారానే పరుల కందించఁగలుగుదురన్నమాట. అది భగవదుద్దేశము. ఇట్టి మహానుభూతి ప్రసన్నమునకు ఫలితి మేమని యడుగుదురే చెప్పెదను. అట్టిదాని ఫలితి మెప్పుడును విస్తారముగా నుండును. మీ యీ యనుభూతిని

మీ నాట్యముద్వారా యనుభవించి బాధపడినాడనియు మేము ముగించుకొనిపించు చున్నాము. మొదటివాడు మా పాత్రను నాటినాడు. అతని నాట్యము గలవాడై మీ నాట్య దర్శనముచేరి నీ మునుములో నిద్రిపొందినవాడు. తెలిసిన విషయమిదిగో యని చున్నపక్షివలె నూరుచు గారు నాకోకకథ చెప్పెను. వశిష్టమహర్షి శ్రీరామచంద్రునితో నిలుచెప్పినది. వివిధ్యయైనను జడివినంతమాత్రమునఁ జయజనము లేదు. ఆనుభవములోనికేఁ దెచ్చుకొనవలయునని. శ్రీరామచంద్రుఁడు కామరాస్త్రమును బడినట్లు. అందు బడికీమానంగమము మిక్కిలి సుఖమేయనని వ్రాయఁబడినట్లు. ఏకపత్నీ వ్రతుడైన శ్రీరామచంద్రునకుఁ బరస్త్రభావ మెట్లు రావలయును? ఏకపత్నీ వ్రతుడనఁగా రామచంద్రుని విషయములో నదియేర్పాటుచేసికొనిన నియమము కాదు. అది యాయనకు సహజము. ఆయనభావము పరస్త్రమిదికే పోదు. ఆయామా రానేరాదు. మఱి కామరాస్త్రమునందలి యా విషయము సుబోధకమెట్లునను? అందుచేత శ్రీరాముడు తాను స్త్రీవేషము వేసినది యమ్మనాగి బురుషవేషము వేసి దాని మర్మమేమో తెలిపకొనవలయునని యూహించెనట. రాముఁడు స్త్రీవేషములో నుండెను. ఆ సమయమున వశిష్టాశ్రమములో నొకఁడు, హృదయ పరిపాకము పొందినవాఁడు చనిపోవుచుండెను. భగవంతుఁ డిడుగో యని మాపించినచో మువ్వఁడగును. మృత్యువు నిమిషములమీఁద నున్నది. అతనికిఁ జూపించుటకు వశిష్టఁడు శ్రీరామచంద్రుని సంప్రదించెను. రాముఁ డెచ్చటికిఁ గూస్త్రీవేషముతో నెచ్చుమయ్యెను. వశిష్ట డా చనిపోవుచున్న వానికి రామచంద్రుని జూపించెను. అప్పుడు మోక్షపనిగామి యయ్యెను. మీ నాట్యదర్శనమునం దుమాపతగా రట్టివాడు. ఆకథ లకునాతి నేదో యైనది. అనుభూతిలోనికిఁ దెచ్చుకొనుచునఁగా నదిప్రభుత్వముగాని యనదివ్యయము కాదని వశిష్టులు చెప్పిరి.

“మీవలన బాగుపడిన రెండవ వ్యక్తి వాడంతి. ఆమెను గూర్చి నేను పలు మాటలు విన్నాను. మీతో నోరు విడిచి చెప్పుచున్నాను. లోకసామాన్యులుగ నేను ననుమానపడితిని. నామన నెట్లున్నను నాయాత్మ యామెను గూర్చి వినిన మాటలను విశ్వసించుటలేదు. ఆ విశ్వసించక పోవుటకుఁ గారణ మేదియు కాదు. ఒక్కటే కారణము. ఆమె మీ రసానుభూతిని బొందిన స్త్రీయైవో లోక మనుకొనునట్టి ప్రవర్తన మామెయందుండదని. మూలవవాడెను నెను. సారథిగారూ! నేను మీ నాట్యమునే చూడనిచో నే నేమైపోయెడివాఁడనో తెలియదు. మీ నాట్యదర్శనము నాలో దివ్యజ్యోతిని వెలిగించినది. పరమార్థ భూతి మైన యిట్టి రసానుభూతి పొందెనువాఁడు పదివేలమందిలో నొకఁడుం

దును. దానిని జూచెడి వారిలో గ్రహించెడివాడు ఎట్లే యుండును. కానిచో నింతటి పట్టణములో మిరింతటివారని తెలిసికొన్నవారు ముగ్గురా? ఇది మాయండు నాకు గల యభిప్రాయము. మీరు చెప్పబోవుమాట నేను పరమ రహస్యముగా నుంచెదను" అనెను.

౧౭

సారధి కొంతసే పట్టు కూర్చుండి కిరీటినిఁ గొగిలించుకొనెను. ఆ కాగిలింత చాలసేపు గొగిలించుకొనెను. కిరీటి కాగిలింత యానందదాయని యయ్యెను. అంత గొప్పవాఁడు తన్నట్లు గొగిలించుకొనె నవగా నతని కానందమయ్యెను. సారధి గొప్పవాఁడు కాఁడు. గుణవంతుఁడు కాఁడు. అధికారి కాఁడు. ప్రసిద్ధుఁడైన పురుషుఁడును గాఁడు. అతఁడు మహానటకుఁడు. రస సాక్షాత్కృతి పొందిన జీవుఁడు. తాళికబ్బి తోఁ జూచినచో నయోగ్యుఁడు. అతఁడు నిఁచోఁ బట్టణములో బెద్ద గౌరవము లేదు. అతని యాంతరింగికమైన యీ రససంపత్తినిఁ జూచి, యతని నాట్యకళమును జూచి యతఁడు గొప్ప వాఁడనుకొనెడు కిరీటివంటి జీవులు సాధుజీవులు కాక మతేరువగునా? తాను జీవితములో నెట్టివాఁడైనను సారధి పరల కపకారము చేయుఁడు. అతనికి గునాశి లేదు. గొప్పవాఁడనిపించుకొందమున్న కోర్కె లేదు. అతనికంటె సాధు నెవఁడు? ఈరీతిగా వారి యీ సమాగమము సాధుసమాగమమయ్యెను. అట్టి సాధుసమాగమము జరిగినచోట దేవతలు సంగీతము పాడుదురు. దేవతలు నృత్యము చేయుదురు. వారి యందు దేవతలు నివించును. ఆకాగిలింతతోఁ గిరీటి తన శరీరము చల్లనగుచున్నట్లు భావించెను. సారధి శరీరములోనుండి కిరీటిశరీరములోనికి నేడయో సుధాప్రసవంతి ప్రవహించినట్లతని కనిపించెను. ఈసాధు పురుషుని శరీర సంస్కర్మముచేత దా నెవో మాటిపోవుచున్నా ననిపించెను.

సారధి మోగి కాఁడు. కాదినుటకు వీలులేదు. కూర్చుండి హఠయోగాదు లభ్యసించి కొండలు యోగు లగుదురు. ఇది పాతంజలమార్గము. మనోద్ధిగ్ధుని చేత, నేకవిషయమును నిరంతరభావనచేయుటచేత గొందలు మోగు లగుదురు. ఇది శాంకరమతము. ఈ శాంకరమత సంబంధమైన మోగమార్గమున లేశభావము సారధియందు లేకపోలేదు. అతఁడు తన జీవితమువంతయు నొక లక్ష్యముతో గడపెను. అతనికంటె జాగుఁడు లేఁడు. కాని యతనికిఁ గల స్త్రీవాంఛ లోకమునందున్న స్త్రీ వాంఛతోఁ బోల్చినచో సమానాంశ లేదు. అతఁడు షడ్విములు చెప్పఁడు. అతనికి దురాశలులేవు. కామక్రోధములులేవు. అయ్యో!

వాణివిరి మెట్లయిన దన్ను దిరులు బోలెడంత యున్నది. దనిపోయిన తరువాత నే నేమిచేయు నన్న యతిని యాలోచన మిక్కిటనుగా నుంచును ఆతఁడు యోగమార్గములో లేచినట్లు యెట్లు సాధ్యమగును? ఆతఁడు యోగి యగు ననుటకో, కాదనుటకో కామక్రోధమాషితమైన లోకమున కేమి తెలియును? బట్టి ఒహిరాచారి సంపత్తికి కలకట్ట లోకమునందలి వారి కేమి తెలియును? ఆతఁడు యోగి యన్న విషయము ఆధ్యంతరవృత్తి మాత్రరసికఁడైన పరవేశ్యునివలన దెలియును. ఇట్టియోగము ప్రయత్నము లేకుండు సంకల్ప మాత్రముచేత ఫలవంత మగును. తనలోని శక్తి కిరీటియందు వ్యాకించవలెనని యతఁడు ప్రాధుటి నుండి యనుకొనుచున్నాఁడు. ఇప్పుడు కిరీటి మాటాడిన మాటలతోఁ గిరీటయందనవధికి మైన ప్రేమ కలిగెను. ఆ ప్రేమలోఁ గొగిలించుకొనెను. ఆ గొగిలింతులో వతి డనుకొనకుండు నతిని సంకల్పము వ్యాపించంతి మయ్యెను. అతిని లోని శక్తి కిరీటిలోనికిఁ బ్రవహింపజొచ్చెను.

ఈ సంగతి సారధికి దెలియదు. కిరీటికిని తెలియదు కాని తమలో నెవ్వ మార్యు కిరీటి పాంచవజొచ్చెను. అది యిదమిత్థియని యతినికిఁ దెలియదు.

కొంతసేపైన తరువాత నిద్రలును గొగిలింతి వదిలి గొంచె మెడముగా గూర్చుండిరి. కిరీటి సారధితో నిల్చినను: “మీరు నాకేమి చెప్పవలచుకొనినో చెప్ప నే లేదు.”

సారధి “రేపు సాయంత్రమున జెప్పినను. చెప్పటకు నా కింకోక విషయము తెలియవలయును. అదిగూడఁ దెలిసితిరువాతఁ జెప్పవలసిన విషయ మిది. నీతో నీనాడే చెప్పవలయునుకొంటిని. అందులోఁ గొంతి చెప్పినీ చెను వంటివాడనో తెలిసికొని సంస్కరమును చెప్పవలయునో, చెప్పరాదో నిర్ణయించువలయుకొంటిని. కాని నీ విప్రు డనిన మాటలచేత నీవు సంపూర్ణముగాఁ జెప్పదగిననాఁడు అని నాకుఁ దెలిసిపోయెను. కనుక నా మిగిలిన కొంచెము విషయమును గూడఁ దెలిసికొని సంస్కరమును రేపు నీకుఁ జెప్పెను.” అని లేచెను. వెంటనే కిరీటియు లేచెను. బాసగాఁ జీకటిపడెను. ఇంచుమించుగా నొకరి నొకరు కొగిలించుకొనియే నడిచిరి. నడచింతసేపు కిరీటి తనలోనికీ సారధిలో నుండి యేగో యొక శక్తి వ్యాపించుచున్నట్లే తలచెను. కొంత సేపకుఁకీ సారధికిఁగూడ నెట్లనించెను. తనలోనుండి యేదియో సారధిలోనికిఁ బ్రవహించుచున్నది. అట్టి యూహ వచ్చుటయే కష్టము. అట్లునుభవించుట మఱియుఁ కష్టము. కాని యిద్దఱు విచిత్రమైన జీవులు తామట్టి యనుభూతి పొందుచున్నచో నది కొదనుట కెట్లు సాధ్యము? వారు దాని ననుభవించు

చుండిరి. అట్టి యనుభవము లోకములో మఱువబడునట్లును లేదు. కనుక నట్టి యనుభవ మనుభవమునకు ప్రత్యక్ష ప్రమాణము లందురుగాక.

సారథి యింటిదగ్గఱ నిద్దఱును విడివిడిపోయిరి. మఱునాటి ప్రాధునఁ గిరీటి రావలయును. వాసంతి వచ్చును. నాటకరచన సాగవలయును. కిరీటి వెడలిపోయెను, సారథి తన వాకిటినుండు చాలసేపు నిలుచుండి తాను శిరీషు నింటికిఁ బోయెను. అప్పటికిఁ గోంఠ ప్రాధుబోయెను. వాసంతీశిరీషులు భోజనము చేసి పండుకొనిరి. సారథి పోయి తలుపు తఱచెను. శిరీషుడు తలుపు తీసెను. ఇంత ప్రాధుబోయి వచ్చితివేమి యనెను. తండ్రిమాటలు వాసంతి విని గదిలో నుండి బయటికివచ్చెను. సారథి వాసంతితో “నీతో మాటాడవలయునని వచ్చితిని. నాయింటికిఁ బోదము వస్తువా? మఱు నిన్నుఁ దీసికొనివచ్చి యిచట దిగనిడిచెద” ననెను. వాసంతి బయలుదేరెను. శిరీషుఁడొసలేడు, కాదనలేడు.

శిరీషునకుఁ గమల పెల్లిపోయిపప్పుటినుండి దిగులుగా నుండెను. తన యీడేమి, కమలయీడేమి? రంగనాథయనకుఁ, దనకుఁ బెద్దన్నహములేదు. వట్టి పరిచయము. కమల మైనారితే పెళ్లినిపిల్ల. వారు తనమీద నభియోగము లేనచ్చును. ఒకవేళ కమల గర్భవతియైనచోఁ దా నేమి చేయవలయును? ఆమెను వివాహము చేసుకొనునా? చేసికొనినచో వాసంతి యేమనను? అతనికి మఱుల నింకొక యూహతోఁదెను. వా రిది నాటకమాడుచున్నాడు. తన యీడ్ మీది చూపుతోఁ దా మే కమలను దిమయింటికిఁ బంపించిరి. ఇప్పు డిది యొక క్రొత్త యెత్తు. అంత యిష్టములేనివా నైనచోఁ గమల గపచిని యీ మాడు రోజులే తన యింటికి వచ్చెనా? అదివఱకు నెలనాళ్లనుండి వచ్చుచున్నది. ఇన్నాళ్లనుండి లేని యభ్యంతర మీ నా డేల రావలయును? ఇది యంతయు వారి నాటకము. ఒకవేళ నిది యగ్గునరావు వేసిన యెత్తమో. తాను పెద్దపిల్లి నెట్లు చేసికొనెనో, రెండువీల్లను దా నెట్లు చేసికొనుటకు నగ్గునరావు పన్నిన పన్నుగదా కొనవచ్చును. ఐనను దిల్లిదండ్రులకు దెలియకుండు నుండునా? ఏది యెట్లుయినను కమలను వారు బాధపెట్టదురేమో! తా నది సహించలేడు. వారి యింటికిఁ బోయి కమలను దీసికొనిరావలయునని యున్నది. తాను పెల్లిగనచోఁ గమల నంట నే వచ్చివేయును. అందులో సంక్షమాములేదు కమల తన్నుఁ ప్రేమించినది. ఈ రెండు మాడు దినములలో మీరే నాకు భర్తలని యెన్ని సార్లనినది! నేను మిమ్ము వదిలి మఱియొకరినిఁ బండ్లియాడునని యెన్ని సార్లనినది! అది సాధ్యముకానిచో నాత్మహత్యయైనఁ జేసికొందును కాని మావాండ్లు మరియొకరిని పెండ్లియాడు మనినచో నే నొప్పుకోనని కమల గట్టిగాఁ జెప్పినది. కానితాను వారి యింటికిఁబోయి “కమల నా భార్య. పంపవేయుఁడు.” అని యడిగినచో

గమల నింటిలోఁ బెట్టి తాళమువేసి దీగింగురు. తా నక్కడ నిద్రపతిష్ఠ పడిపోవును. ఇన్నాళ్లు మర్యాదగా బ్రదికి వాడు. అందుచేత నొక్కటియే యుపాయము. కమలను దొంగిలెనముగా లేవదీసికొని రావలయును. తాను మఱలఁ బంపించడు. వాఁ డభిమోగము తెచ్చినచోఁ దచ్చికొనియున్న న్యాయస్థానము వారు జరిగినా నా విధించినచో దానిని గట్టును.

ఇట్టి యూహలతో శరీఘండు పవలెల్ల బాధపడుచుండెను. అతఁ డా నాడు భోజనము సరిగాఁ జేయలేదు. అతనికి నిద్రపట్టటలేదు. అట్టి స్థితిలో సారథి వచ్చి వాసంతినిఁ దనవంట దీసికొనిపోగా నతఁడేమియు నూహించలేదు. వారిద్దఱు వెలివిపోయినతరువాత సతని కాయూహ వచ్చెను. అర్థరాత్రుమువేళ వచ్చి తన కూతును సారథి తీసికొనిపోగాఁ దా నెట్లూఱకుండెను? ఇదివఱ కెన్నిఁడు రాని యూహ యతనికి మఱికొకడు వచ్చెను. మున్నాళ్లు కమలతోఁ దాను కలసియున్నాఁడు; తనకు, నామె కెట్టి సంబంధ మేర్పడినది? వాసంతికి, సారథికి నట్టి సంబంధ మేల యుండఁగూడదు? సారథికి వాసంతికి నంత వయస్సారతమ్య మున్నదికదా. సారథి యట్లు చేయువా? కమలకుఁ, దనకు మాత్రము లేదా? తా నాలోచించి యూఱకుండెను? సారథి వాసంతికిఁ దండ్రి వంటివాఁడు. తాను మాత్రము కమల కట్టివాడు కాదా? కాఁడు. రంగనాథ మునకు నదనకును చెలిమిలేదు. కమలను దాను పసిబిడ్డనువలె నెత్తికొని పెంచలేదు. పెంచుట విక్కిరి శ్చేదము కలిగించును. కనుక సారథికి వాసంతికి నిట్టి సంబంధ ముండదు. విషను ఒట్టణములోఁ దిద్దిపయికమైన యపనింది లేకపోలేదని యతనికిఁ జూచాయగాఁ దలయును. అతడు దాని నెప్పుడు విశ్వసించలేదు. అట్టి సంబంధ మే యున్నచో సారథి వచ్చి యంత బహిరంగముగాఁ దన కూతును నంటఁ దీసికొనిపోవువా? అందుచేత నుండదు. వాసంతీ సారథులను గుఱించి యిట్టి యూహ యెప్పుడును దనకు రాజేదు. ఈనాఁ డెందుకుఁ వచ్చినది? తాను గమలతో జోకయ్య కలిగించుకొన్నాఁడు గనుక వచ్చినది. భోకము తన యనుభవమునుబట్టి యితరుల నూహించును. తా నిప్పు డీ స్థితిలో నున్నాడు గనుకఁ దన కట్టి యూహ వచ్చెను. వాసంతీ సారథుల కిట్టి సంబంధము లేదు. ఇంత యాలోచనయు నైసితరువాత శరీఘండు దాసుకూడ సారథియైతికిఁ బోదమనుకొన్నాఁడు. వెళ్లినచో దాని రహస్యము తెలియునుగదా. ఒకవేళ సారథి యింటిలో వీరిద్దఱు కామప్రవృత్తులైయున్నచోఁ దాను చూచి యేమి చేయును? ఏమి చేయువా? మాటాడకుండ నూఱకుండును. వాసంతి నింటికి దీసికొని వచ్చును. అమె నిదురపోవుచుండఁగా నామెను బొడిచి దంపును. అమె కాలు నేతులు కట్టి నోట గుడ్డలు క్రుక్కి నూతిలోఁ బాఱవేయును. లేదా యామె

చేత బలవంతముగా విషము త్రావించును. ఇట్లుహించుచున్న శరీరభాగముల తల్లిదండ్రులకూడా నామె వట్లే చేయవచ్చు నన్నయూహ పోలేదు.

వంటక త్రియ పక్షము టెంటిలో నిదురపోవుచుండెను. ఆమె పదియేండ్ల నుండి వంటయింటిలోననే నిదురపోవుచుండును. తెల్లవాటిని తగ్గవారికి దిలుపు తీసికొని యామె సావడిలోనికి వచ్చునుగాని గదిలోనను, సావడిలోనను దొంగలు పడి దోచుకొనిపోయియు సరే యామె వెలికిరాదు.

శరీరభాగము వీధి తలుపునకు దాళముపెట్టి బయలుదేరును. అతడు పోవుచుండగా దారిలో నెవరో నిలిపి కొంతసేపు మాటాడిరి. ఇతనికి దొంగలగా వెళ్ళవలయునని యున్నది. ఆ మాటాడెడివాడు వదిలిపెట్టడు. కొండలు మాటాడినచో “వారిని నిలఁజెట్టితిమే, వారి కేమి పని యున్నదో” యన్న విచారణ చేయడు. నాకుఁ బనియున్నది, పోవలయునని చెప్పినకూడా నిదిగోయాయొక్క మాట విని పొమ్మని నిలబెట్టుదురు. ఆ యొక్కమాట యగుసరికి నైదునిముసములు పట్టును. నీ వెన్నిసార్లు పోవలయు నన్నను వాడు “ఇదిగో యీ యింకొక్క మాట పనిపా”మ్మనును. అట్టివాడు కొండలుండురు. వారిలో నొకడు శరీరభాగము రాత్రునున బట్టుకొనెను. శరీరభాగము మొగమాటి. ఈబాగా మొగమోటుము కల వారికే యొక్కవ. అట్లు తెలియకుండా శరీరభాగము చచ్చుట నొక గంటసేపు నిలుచుండెను. ఇంటిలోఁ జేసిన యూహతోడనే యరగంట ముప్పావుగంటయ్యెను. శరీరభాగము చివఱను వానిని వదిలించుకొని బయలుదేరెను. అతడు సారథి యింటి నందు మలుపు తిరిగెను. వాసంతియు, సారథియుఁ దన కెదురువచ్చుచుండిరి. ఇంక దానేమి చేయును? మువ్వకును దిరిగి శరీరభాగము నింటికి వచ్చిరి. సారథి వారిని దించి వదిలిపొయెను.

వాలునాటి ప్రాధుని సారథియు, కిరీటియు, వాసంతియు గడకొనిరి. నాటకరచన విషయము ప్రసంగించుచుండిరి. వాసంతి మనస్సులో నాటక విషయ మున్నది. సారథిమనస్సులో నాటకవిషయములేదు. కిరీటిమనస్సు నాటకముమీద లేదు. నాటి సాయంతినమున సారథి తనకేమి చెప్పఁజూపుచున్నాడో యతని మనస్సు దానిమీదనున్నది. ఎంతసేపటికి సారథి యావిషయము నీవిషయము మాటాడునుగాని నాటకమును సాగనీయడు. సారథి రాత్రి వాసంతితో మాటాడెను. వాసంతి కిరీటిని దానినప్పు డామె పొందిన యనుభవము సారథితోఁ జెప్పెను. ఆ యనుభవస్వరూపము తా ననుకొనినట్లేయున్నది సారథికి రాత్రి తానును గిరిటియుఁ గలిసికొన్నప్పుడు తనలోనుండి యేదియో యొక ప్రవాహము కిరీటిలోనికిఁ బ్రవహించుచున్నట్లు తోచినదికదా ఇప్పుడు వాసంతి కిరీటిని స్పృశించినచో నెట్లుండునో తెలిసికొనవలయునని యతని

యజ్ఞేశ్వరుడు. చూర్చున్నచో సాధి తప ప్రయత్నమును గొప్పసాగించవచ్చును. నాటి సాయంకాలము కిరీటితో జెప్పించిని మాటలన్నియు నిస్సంశయముగా జెప్పవచ్చును. నాసంతిచేత కిరీటిని స్పృశించునను చేయవలయును. విన్న నామె తపశుంతుల దాను కిరీటిని చాచింది. నేనెట్లు తాళకు పరిస్థితి యేర్పరచదలయును నిన్న కిరీటి నెందును స్పృశించింది? అతడు తన్ను మిక్కిలి ప్రశంసించగా నామె శుభిని స్పృశించింది కిరీటి తన్నంతగాఁ బ్రేమించుచున్నాడని, గౌరవించుచున్నాడని గూమె కలిపియును వేచుమును, జనవును కలిగించి. సాధి కియూహ వచ్చివంటనే కిరీటితో నిల్చినెను: “ఏమియ్య కిరీ! నిన్న సాయంకాలమున నీవు నన్ను గుఱించి మిక్కిలి గొప్పగా జెప్పితివి. అమాట లన్నియు నిజమేనా? నేను నమ్మకచ్చునా? అప్పుడు నీవు, నే నిట్లంటి మే యంటిమి. సాక్ష్య మే లేదు. ఉప్పుశిద్ధుల నాసంతి సాక్ష్యముగా నున్నది. నేను కామదహననాటక మాడినపుడు సభలోనుండి యగ్రసరావుగారు తనొక్కమాట మాటాడలేదు. తరువాత నొక నాటిరాత్రి రహస్యముగా మేమి డ్లముగలసినపుడు “మీగు మహానటు” అని నన్నుఁ బ్రశంసించెను. అదాన ఎన్నిట్లు ప్రశంసించెనని నేనెవ్వరితోడనైనఁ జెప్పినచో నెవ్వరును నమ్మరు అట్లు రావంతిటి నటుడు సారధినిఁ బ్రశంసించవచ్చెనా యని. ఒకవేళ నగ్రసరావు నాటక మైనంత నే నన్ను సభలో ప్రశంసించెనుకొనును. నలుగురును నేను గొప్పనటుడ ననుకొనరు. మర్యాదకొన మట్లు చెప్పె ననుకొందురు. నేను గొప్ప నటుడ నని నిజముగా నతిని యభిప్రాయమయినచో, నతినికి యభిప్రాయమైన ప్రవర్తన యున్నచో నతఁడు నాపగోతుమందుఁ బ్రసంగము వచ్చినపు డీమాటలు చెప్పవలయును. అతఁ డెట్లు చెప్పెడు. చెప్పినచో నతిని గొప్పననుచు చెడిపోవును. ఒకవేళ నేను నిజముగా నటుడను కానియే యతిని యభిప్రాయమేమో. ఏకాంతముగా నాతో నేను సంతోషించదలయునని చెప్పె నేమో. నీ వట్లున రావునంటివాడవుకా ననుకొందును. విన్న జెప్పిన మాటలు నిజమో కాదో యని నా కనుమాన ముండుటలలో దిప్పు లేదుగదా” యనెను. కిరీటికిఁ గనులు జేవురించెను. మొగములో నావేళము వచ్చెను. అతడు కోపముతో లేచిపోవునా యన్నటుండును. సారధి వంటనే గ్రహించెను. అతడు నవ్వును నిల్చినెను: “నీకుఁ గొపము రావలయునని కాదు; నీ వామాటలు మరలఁ జెప్పినచో నేను వివరలయునని.”

వాసంతి యీ ఉమత్కరమును జూచుచుండెను. కిరీటి? వచ్చిన యీ వ్యాయమైన కోపమున కామె యెంతయు సంతోషించెను. నిన్నటినుండియు నామెకుఁ గిరీటిమీఁద బ్రసన్నత యేర్పడెను. దీనితో నామె ప్రసన్నభావము

మఱింత వృద్ధియయ్యెను. అప్పుడు కిరీటి ఇట్లనెను: “సారథి గారూ! ఈయూరిలో మనము నలుగుర మే యున్నాము. మీరు, ఉమాపతి గారు, వాసంతి, నేను. మీ మహాభీనయవేత్తలము మేము మువ్వరము. నాట్యరసమూర్తి మీరు. నిన్ను జెప్పినదీ మరలఁ జెప్పచున్నాను. ఈవాసంతికే గోపము వచ్చినను నాకు భయము లేదు. రసస్వరూప విట్టిదని సిద్ధాంతతః సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనియుండి దాని సంపూర్ణస్వరూపము మీయందుఁ జూచినవారు ఉమాపతి గారు. మీ నాట్యమును జూచి తన మనస్సునకు దెలియకుండు నాత్మయందుమాత్రమే గ్రహించి క్రమక్రమముగా బాగుపడినది వాసంతి. నేను మీ నాట్యమును జూచి, రసస్వరూప మిది; దానినిర్ణయమిట్లుండునని యాలోచించి తెలిసికొనినవాడను. నాల్గవ వ్యక్తి యీపట్టణములో లేడు. ఇది నావిశ్వాసము. నేను మిమ్ముఁ బొగడుటకు జెప్పటలేదు. మిమ్ముఁ బొగడవలసిన యవసరము నాకు లేదు. నే నూఱకే ఎవ్వరిని బొగడను!” అప్పుడు వాసంతి యిట్లనెను: “అనఁగా కిరీటీ, ఆయన నాట్యస్వరూపము నాయాత్మకుఁ దెలిసినదినిగాని నామనస్సునకుఁ దెలియలేదనిగదా నీయభిప్రాయము? మనస్సుతోఁ దెలిసినదే తెలిసినది. అందుచేత నాకుఁ దెలియలేదని యర్థము.”

కిరీటి—కాదు, ఆత్మతోఁ దెలిసినదే తెలిసినది. మనస్సుతోఁ దెలిసినదే తెలిసినది కాదు. ఆత్మతోఁ దెలిసికొనుటకు మొదట మనస్సుతోఁ దెలిసికొనుట మెట్లు. ఇది శరీరధారుల మార్గము. సామాన్యజీవుల మార్గము. ఉత్తము జీవులు వెంటనే యాత్మతోఁ దెలిసికొందురు. నీవు త్రిమజీవి కన్నమాట. నీమనస్సునకుఁ దెలియదు. నీయాత్మకుఁ దెలియును.

వాసంతి—తొకముగా నేను తెలివితక్కువదాననియేకదా నీయర్థము?

కిరీటి—నిస్సందేహముగా నదియే నాయుద్దేశము వాసంతిమ్మగారూ,

వాసంతి—నన్ను ‘గారూ’ యని పిలువవద్దు. మన మిద్దఱము సారథి యాత్మలోని యాత్మలము. నిన్ను నేను గౌరవించుట లేదు. నీవు నన్ను గౌరవించవద్దు. వాసంతి యని పిలువుము.

కిరీటి—నా కలవాడైనది. నాకు వెంటనే రాదు. ‘గారూ’యని పిలుచుచున్నను నిజానికి నీ నుండింతటి గౌరవము లేదు. నే నొక చిచ్ఛితమైన వ్యక్తిని. వెనుకటికి రావణుండు కైలాసపర్వతమునకుఁ బోయి సాక్షాత్తుర మేశ్వరియైనను ప్రీతికనుక పార్వతీదేవికి నమస్కరింపలేదట. నే నటువంటివాడను. నీ సంగీతమునకుఁ జెవులుకొనికొనెనువారిలో నే నొకఁడను. సారథిని భగవంతునివలె నీ వారాధింతువుకనుక నీ కన్నతో నాకు గౌరవము. కాని తొకముగా నీవు

తెలివితక్కువ దానవు. నీకు మనస్సు లేదు. నీ వాత్మలో నున్న విషయమును మనస్సువలన దెచ్చికొని విచారించువుకాని మనస్సులోని విషయమును దీసికొని పోయి యా త్యాగమును పొందలేవు. జీవన్ముఖమునకు మనస్సులోని విషయము వాత్మలోనికి దీసికొనిపోయి యునుకాని పొందవలయును. అత్మలోని విషయము మనసులోనికి దెచ్చికొనుట లోకానుగూతి. మనసులోని విషయము వాత్మలోనికి దీసికొనిపోవుట రసానుగూతి. నీవు దిగివచ్చుచున్నావు. మేము కైకి బోవుచున్నాము. ఇది నీకును నాకును భేదము. నిన్ను జూచినచో నా కట్లుచేయుచున్నది. నన్ను గెంటెంచెను. యాచుచున్నాను నీ వేమటా తెలిసికొనవలయునని ప్రయత్నించుచున్నావు. నీమీద నామనస్సిందుకు లగ్నమైనచో నాకు దలియదు.

వాసంతి దిగ్భ్రాంతివతి కిరీటివంక జూగుచుండెను. ఆమె కిరీటివంక వల్లే గెంతుననునటులు చూచెను. చివరికి నెను : “కిరీటి! నీ నవ్వించు భగవంతుడవుకాని మనుష్యుడవు కావు. వాసంతి నీకంత బాగుగా నెట్లు తెలిసినదో నాకు దలియదు. ఈ సంతి పాదభిరూప గ్రహించలేదు.”

కిరీటి-వేనెందుకు గ్రహించితి ననగా నీయగ్రాధమైన యాత్మస్వరూపమును, బరిణామముపొందిన నామాత్మయొక్క స్వరూపమును గెంతు నొక్కటి కనుక నేను గ్రహించితిని. నీవు తెలియకుండు సారథిసాత్విక దిర్భవమాత్రము చేత దెలిసికొంటివి. నేను విచారించి యతివియాత్మకము దెలిసికొంటివి. పర్యవసానము గెంతు నొకటే.

వాసంతి- నీవు చెప్పినది చాల నిజము. నీవు చెప్పిన దంతయు నా కిప్పుడు తెలియుచున్నది. ఈ యాలోచనను నే నొక్కరును జేసికొనుచున్నాను. చాల శ్రమపడుచున్నాను. ప్రతి చిన్న విషయమును తెలిసికొనుటకు బాధపడుచున్నాను. నాకు దోడులేకుండు నున్నది. నా కది యిది యని చెప్పెడువారు లేరు. నే నొకవిషయము ననుభూతిలోనికి దెచ్చికొనుటకు లౌకికముగాఁ జేయరాని పనులు చేయవలసి వచ్చుచున్నది.

అని వాసంతి విచారముతోఁ గూర్చుండెను. సారథి యాశ్చర్యపోయెను. ఆమె విచారపనుల తా నిద్రవతి కన్నకు నెఱుంగదు. ఈమె యిన్నాట్లు మనుష్యురాలు కాదు. ఈమె మానవస్త్రిగా మాత్రబోవుచున్నది అంతటి సారథి తోటలోని కెదో మేక వచ్చి మొక్కులు కొఱుకుచుండుట చూచి దానినిదోయి టకు చెడలిపోయెను. వాసంతియొక్క విచారము క్రమముగా దుఃఖములలో నిదిగెను. ఆమె కన్నీళ్లు పెట్టికొనుచుండెను. కిరీటి యామెను జూచెను. తా

నన్ను మాట లంత యథార్థముగట యాతని కాశ్చర్యము కలిపించెను. తా నెదో యాదృచ్ఛికముగా ననినాడు. అతఁడు రెండేండ్లనుండి యమాపతిదగ్గఱకుఁ బోయి యెన్నో విషయములు వినుచుండెను. ఉమాపతి వలదన్న నతని వద్దకుఁ బోవుచుండెను. అతఁడు చదివికొని రమ్మన్నాఁడు. ఇతఁడుమాత్రము వదల లేదు. ఇతఁడు పాఠ్యగ్రంథములు చదువఁడు. సర్వదా యాంధ్రకావ్యములను జదువును. అర్థతాత్పర్యములతో నున్న సంస్కృతికావ్యములను జదువును. ఈ రెండేండ్లలోఁ గిరీటి చదివిన కొంచెము నుమాపతియొక్క సంస్థయుచేతఁ బ్రదీప్తముకొఁగా నొక మంచి యూహకాలియైన కుర్రవాఁ డైనాఁడు. ఉమాపతి మనస్సులోని యగ్ని తన్నంటుకొనినది. అతనిసంటుకొనినదిని కిరీటికిఁ దెలియును. నుమాపతికిఁ దెలియును. ఈ సంగతి సారధికిఁ దెలియదు. కిరీటి యీ రెండుదినములనుండి మాటాడునైఖరి క్రొత్తగా నున్నది. మిక్కిలి వివేకవంతముగా నున్నది. ఈ యేడ్వర్థములోఁ గిరీటి పెరిగినా డనుకొనెనుగాని యిది యుమాపతి ముద్ర యని సారధి యనుకొనలేదు.

అత్యు మేలుకొన్నచో నది చిత్రచిత్రముగా మాటాడించును. అట్టి పురుషుఁడు మన స్సంగుకొని బహువిషయములను మనస్సునకుఁ దెలిసిన వానిగురించి మాటాడినట్లు మాటాడును. ఉమాపతి సంస్థయుచేతఁ గిరీట యాత్యు మేల్కొన్నది. ఈ రహస్యము కిరీటకిఁగూడఁ దెలియదు. ఇది యతని మొదటి యనుభూతి. తాను తనకుఁ దెలియకుండు వానంతియొక్క యథార్థస్వరూపమును నోటితోఁ జెప్పెను. వాసంతి తా నంగీకరించినవెంట నే యతనికి మిక్కిలి యానంద మయ్యెను. తాత్కాలికముగాఁ దా నొక మహాపురుషుఁడననుకొనెను. వాసంతి పరస్మి. తాను ముట్టికొనరాదని మఱచిపోయెను. మఱచిపోవుట కాదు. మఱచి పోయినట్లుండదు. మఱచిపోలేదు. బ్లాపకము నుండులేదు. ఆమెను విచారపడి వలదని యోదార్చవలయు ననిపించెను. ఆమెను దాఁకివలయు ననిపించెను, అపుడు సారధి యచట లేకపోవుటచేతఁగూడ నది వీలయ్యెను. ఒకట యామె విచారము; రెండు సారధి లేడన్న ధైర్యము; మూఁడు తా నింత మహావిషయమును గ్రహించఁగలిగితినిన్న యొక యానందము; నాలు గామె యీ పరిస్థితిలో విచారించదన్న ధైర్యము; ఐదు తాను భాగికి తినయొడలు తాను మఱచి పోవుట. ఈ కారణములచేత నతఁ డామెచేతిమీఁదిఁ జేయిచ్చచి “వాసంతీ, దీనికి విచారపడ నక్కఱలేదు. నీ వెవ్వనినైన వివేకవంతుని వినామామాడినచో వాఁడు నీకు లోకానుభవమును గలుగఁజేయును. నీ యాత్యు యిదివఱకే పరిపక్వమై యున్నది. మనస్సుద్వారా యాపరిపాకమును నిర్ధారణము చేసికొనవలయును. అప్పుడు సృష్టిలో నీకంటె ధన్యజీవిని యుండదు” అనెను.

ఆమె యా యా వేళిములో ఎరినిమీద దండెయి వేసెను. ఆచివపులిస నరఁ దామెమీద దండెయి మఱికొంతవ్యాపింపజేసెను. కాఁగిరించుకొనలేదు కాని యిద్దఱు నించుమించుగాఁ గాఁగిరించుకొన్నట్లుండునది. వాసంతి కప్పుడు స్మృతివచ్చినది. వెంటనే గ్రహించినది. అతని హాస స్పర్శ తొలుతి నువ్వు ముగా లేదు. ఇప్పుడు కొంచె ముష్టముగా నున్నది. ఆమె వెంటనే యరినిచేయి తీసివేసి తాను దూనిముగాఁ గూర్చుండెను. కీరీటి భయపడెను. ఆమె యిట్లు హించ వారింభించెను. అరినిస్పర్శ తొలుతినుండి యుష్టముగా నుండి యిప్పుడు తాను గుర్తుపట్టినదా? తొలుతి శిశిముగా నుండెనా? తన కర్మముగాలేదు. ఇంతలో సారథి వచ్చెను.

సారథి వచ్చింంతనే వాసంతి యిట్లనెను: “సారథీ! రాత్రి మనవిష్టము చూటాడితిమి. కీరీటి యొక్క స్పృశనుపరించి నన్నుడిగితిరి. నేను నీతోఁ జెప్పితిరి. నేఁ డితిని స్పర్శ నిష్పిటిదానికంటె భిష్మముగా నున్నది. నిన్ను నీ వతనిని దాఁకియున్నపుడు చలగా నుండి నీ వతనిని కదలిపెట్టి నంతనే వచ్చగా నున్నదని నీతోఁ జెప్పితినికదా. ఇప్పుడు నీవు దూరముగాఁ బోయి నపుడు మే మిరువురు మెకరినొకరము తాఁగిమి. తొలుతఁ గొంతసేపు నేను విచారించలేదో యేమో తెలియదు. వేడిగానన్నట్లు లేదు. కొంతసేపటికి వేడి యనిపించినది” యని కీరీటితో “నీవు మఱల నన్ను చుట్టకొను” మనెను. అతఁ డేమియుఁ డెలియక ద్విగ్ధాంతి పొంది కొంతసేపు సారథి వంక, కొంత సేపు వాసంతి వంక జూచి, సారథి తాకుయని స్పష్టచేయుఁగా నతఁ డామెను స్పృశించెను. మఱల వామె యరినిని తిన్నారముగా స్పృశించెను. గెండు మూఁడు నిమేషము అరిని స్పృశ వచ్చగా ననిపించలేదు. తరువాతి వచ్చగిల్లెను. ఆమె సారథిలో నీ సంగతి చెప్పెను. సారథి యామెతో “గ్రమక్రమముగా నరిని స్పృశ నీకు సంప్రాప్తముగా శిశిముగా నుండు”నని చెప్పెను.

వాసంతి “మఱీ నాటకము వాయుట మాట యే”మనెను.

సారథి “క్రొత్తనాటకము వ్రాయ నవసరములేదు. ప్రాత నాటకమే యాడుదు” మనెను.

వాసంతి “యట్లయినచో ‘మోహినీ సుక్ష్మాంగి’ యాపవలయు” ననెను.

సారథి యంగీకరించెను.

అనాటి సాయంతనమునఁ గిరీటయు, సారథియు వాహ్యోపాయ యచట గూర్చుండిరి. వాసంతియొక్క సర్వవర్తమానము సారథి కిరీటికిఁ జెప్పెను. కిరీటి యాశ్చర్యపోయెను. అరినికొగూడ జమించాడుమీదఁ గోపము వచ్చెను.

అతని కోపమును సారథి చూచి “నీకు గోప మెందుకు వచ్చినదో తెలియవా? నాసంతిమీద నీకు బ్రేమ కలదు. వాసంతియు నీవు నొక్కటే. నీ వామెను బ్రేమించుచున్నావు. ఆమె నిన్ను నాద్యారా బ్రేమించుచున్నది. నీవైన నామెను నాద్యారానే బ్రేమించుచున్నావు. ఆమె కింతటివరకు బ్రేమయినగా నేమో తెలియదు. ఉత్కలంతో నొక పురుషుని వాంఛించుట యామె యెఱుఁగదు. ఆమెయం దా యుత్కలం నీవు పెంచఁగలిగినచో నామె నీ భార్య యగును. ఆమె యద్వైమై పూవు. ఆపూవు నెవ్వరును తాకలేదు. ఆమె యితరులచేతఁ దాకఁబడుట యెట్టిదో తెలియని స్త్రీ. నీ వామెనుగూర్చి నిశము చెప్పితివి. ఆమె కనుఁగూర్చి జ్ఞానము తిల యాత్మ్యముగ గలదు. ఈ వాంఛ మన స్సులో వ్యాపించలేదు. అది మనస్సునందు సర్వత్ర వ్యాపించినపుడు లోకము వలెనే యామెకూడ బ్రవర్తించును. ఆమె స్త్రీ పురుష సంబంధమైన పరిజ్ఞానమును మనసుతో నూహించినది. కాని దానినిం బ దామె కుత్కలం కలగలేదు. ఆ యుత్కలం కలుగుటకు నామె శరీరస్పర్శ యామె కష్టమువచ్చుచున్నది. ఆ స్పర్శ నావిషయములో నష్టమురాదు. నే నామెకు దంధ్రవంటి వాఁడను, చెడిపోయినవాడను, వృద్ధుడను. ఆమెకు, నాకు సంబంధములేదు. భగవంతుడామె కీ యవ్యాయము జేసెను. నా కీశిక్ష చేసెను. నీ స్పర్శ నేఁ దామెకు నిన్నటిదానికింటే సభిక్త శిశిముగా మున్నది. ఎక్కువకాల మొచ్చినది. దానికి గారణము నీయాత్మ్యము, నా యాత్మ్యమునొక్కటయే. అన్ని యాత్మ్యమునొక్కటయే కాని ప్రత్యేకతఁజూపనివిభుఁడైన జీవుఁడు లోకమునందుఁగూడ సభిక్త ఁడైన జీవునితోఁ గలియును. మన యిద్దఱీ జీవుల నడుమఁ జాల సామ్యమున్నది. ఈ సామ్యమే దానికి గారణము” అనెను.

కీరీట- నిన్న నా స్పర్శ నెచ్చగా నుండి నేఁడు కొంతసేపు శిశిరముగా నున్నదనుటకు నే నిట్లాహించుచున్నాను. నిన్న సాయంతనమున మన మిరువురము కలఁగించుకొనినపుడు మీలోనుండి యెదో శక్తి నాలోనికి బ్రవహించుచున్నట్లు నే ననుకొన్నాను. అదియే కారణ మనుకొందును.

సారథి-నిజమే. నేను నశ్లే యనుకొన్నాను. కనుక నాలోని శక్తి నీలోనికి సంపూర్ణముగాఁ బ్రవహించునట్లు చేయవలయును. ఆమెకు నీ స్పర్శ సర్వధా శిశిరముగా నుండునట్లు చేయవలయును. నీ శరీర మామెకు స్పర్శసహమైనచో నామెను ఓరిష్ట్యంగమంబువాదులచేత, జక్కిలిగింతలచేత నామె మనస్సును మేల్కొల్పఁబడుచును. మనసు మేల్కొన్న తరువాత నామె నీయందే రమించును. నే నింకొకటికూడ నాశిష్యుడనున్నాను. నాలోనున్న యీశక్తి సర్వము నీయందు సంలగ్న మైన తరువాత నా శరీర మామెకు శిశిరముగా నుండుక

పోవచ్చును. అప్పుడు నీమార్గ మన్యహితముగా నుండును. ఓయీ! కిరీటీ! సృష్టిలో నీకంటె ఎద్యవనంతుఁ డుండఁడు. వాసంతివంటి యనాఘాతపువ్వును, అనాస్వాదిత మగురసము, కరాలాసకీలయము, అనావిద్దరత్నము, అభివృద్ధిపుష్పము భార్యయగుటకంటె బుర్రుపజన్మమై తిన తరువాతి వాంఛింపదగిన దిమున్నది? ఆమెను నేను దగను. నేను శిశిలదీపాలయమువంటినాడను ఎక్కడైతొక్కొక్కడనిపోయి విగ్రహములన్నియు బగిలి పోయి పునర్నిర్మాణము చేయుటకుగాని, తిరిగి సంప్రాప్తము చేయుటకుగాని తిగనివాడను. నీశరీరము క్రొత్త దేవతను. ఇదిట నీకు సంకేతముకూడ ఎక్కడ లేదు. లోకమునకు మనస్సు ప్రమాణము. అటున్న యాత్మయు నటున్న దేహమును లౌకికమైన మనస్సును సమర్థించుచుండును. ఈయనాత్మమైన సృష్ట్యానుభూతిచేతి నామె గూర్చి నాయందు లగ్న మనెడినది పలుకెడు. మనోతీతమైన యాత్మ యంతతీయం దొక్కటియేగదా. స్త్రీగూర్చి మస్త్రీత్వములేదు; పురుషుని యాత్మకు బురుషత్వములేదు. స్త్రీత్వ, పురుషత్వములు శరీరమునకు సంబంధించినవి. అవి మనస్సుచేతి నిర్వాహింపఁబడుచున్నవి. మనస్సునకున్న దీప్తిమాత్రమే తాత్పర్యము. ఆయాత్మ వాసపరివారము వచ్చినపుడు మనస్సు శరీరము నందు స్వత్వము కలిపించుకొన్నప్పుడే స్త్రీత్వ, పురుషత్వ విభక్తి. మనస్సుచేతఁ దాఁకఁబడని యామె స్త్రీభావవిశిష్టమైన శరీరము కలపితము కాలేదు. ఆమెయాత్మ సహజము నున్న మనస్సును వదిలి పెట్టినప్పుడు 'సంబంధ మేర్పరచు కొన్నది. దూరనిక ప్రపంచమున నది యొక విశేషత్యము. లోకములోఁ బరమేశ్వరుఁడు దీని నెప్పు డెట్లు చేయునో తెలియదు. ఆమెను నాయందుఁ గ్రేమ కల దను భావము నీకుఁ గలిగినచో నేను చెప్పిన మాటలవలన నీ కది తొలఁగిపోవలయును. ఈ రెన్నాళ్లనుండి మాచుచుంటిని. నీవు తొలుతటి కిరీటిని కావు. నీయూలోచనాశక్తి తాళప్రమాణముగఁ జెజిగినది. నీ విప్లవ సర్వస్వము నర్థముచేసికొనఁగలవు. అర్థము చేసికొనుటయే కాదు. ఒకవిషయము నించుమించుగా నుమాపతివలెఁ జెప్పగలవు.

కిరీటీ—ఈ రెండేండ్లు నే నుమాపతి గారివద్ద పుర్రూష చేసేతిని.

నాఁధి—అట్లు చెప్పుము. దానిలోని రహస్యము నాకెప్పుడు తెలిసినది? ఈమక నీకుఁ గొప్పము రానిచో నీవు చెప్పినట్లే నేను నీకు గురువువంటివాడను. మార్గిణు భార్యభర్తలైవో నేను తిండ్లని. ఉమాపతి మీపెద్ద యన్నగారు. కిరీటీ! ఇది నేను నిన్నుడుగుట కాదు. నిన్ను వేడికొనుట, నిన్నుఁ బ్రార్థించుట. బాబూ! నన్ను రక్షింపుము. వాసంతిని సముద్ధరింపుము. నీవొక తోకో త్తిరి ప్రేమపాత్రాజ్య మేలుకొనుము.

అని సారథి కిరీటినిఁ గొగిలించికొనెను. కిరీటి మఱలఁ గొగిలించికొనెను. అది వేసంగి యగుటచేత నిద్దఱు నంగీల నూడఁదీసికొనియే కూర్చుండెరి. ఇద్దఱి శరీరములు పరమసన్నికృష్టము లయ్యెను. ఆకొగిలంతలో సారథిలోని శరీర గతమైన యొక స్వర్ణంఁడియంత రిషిహితా నిర్వాచ్యమైన యొకశక్తి కొంఁడ మీదినుండి సెలయేఱు పడఁబోసికొనినట్లు కిరీటి శరీరములోనికిఁ బ్రవహించెను. వా గైదునిముస లట్లే యుండెరి. ఆప్రవహించుట యాగిపోయిన దన్న యొక నిమేషము వచ్చెను. దాని నిర్దురగు గ్రహించిరి సారథి కొగిలంత వదలి పెట్టెను. వదిలిపెట్టి వెనుకకుఁ బడిపోయెను. కిరీటికి భయమువేసెను. కొంతసే పూరకే పండుకొనె ననుకొనెను. నాలుగైదుసార్లు పిలిచెను. అతనినిఁ దాకుటకు గిరీటి నెనుకొండెను. తనలోని శక్తి మఱల నతనిలోనికిఁ బోవునేమో యన్న భయమా? అత డెవో యోగమునం గుండెను. ఆ యోగసమయములో నతనినిఁ గదలించరాదన్న భయమా? ఇది యతని మృతి కాదన్న ధ్యేమా? ఆశక్తి యతనిలోనుండి వెదిలిపోవుటచేత నతఁడు తాత్కాలికముగాని స్థూర పడి పోయెనా? కాని యతనిలోఁ బ్రాణమాడుచున్నది. ఆసంగతి విస్పష్టముగా నే కనిపించుచున్నది.

కిరీటి మాటాడుకుండ నట్లే కూర్చుండెను. సారథి యొకగంటసే పట్లు పండుకొనెను. తిరువాతి నెప్పుదిగా లేచి కూర్చుండెను. క్రమముగా లేచెను. గృహభిముఖుఁ డయ్యెను. కిరీటి యతని ననుసరించెను. సారథియింటిముందు వఱకు నెల్లి నతఁడవాతి సారథి యిట్లనెను : “నేనొడలు తెలియకుండ బడియున్న పృథు నీవు నన్నుఁ దాఁకలేదుకదా!”

కిరీటి—తాఁకలేదు.

సారథి—యంచిపని చేసితివి. మూన్నాళ్లైన తిరువాత నావగ్గఱకురమ్ము. అప్పుడు నీతోఁ గొంత మాటాడెదను.

కిరీటి సమాధానము చెప్పటకు నీలులేనంత కొంఁడఱగా సారథి తిరియింటి లోనికిఁ బోయి తిరికి నెసికొనెను. కిరీటి నుచుటనే కొంతసేపు నిలుచుండెను. అతని శరీరము నుబ్బలమీఁదిఁ దేలిపోవుచున్నది. గాలిపడగవలె నున్నది. అతఁడు బ్రాణమువలెఁ దిరియింటికిఁ బోయెను. అతని కన్నము తిలవలయు నన్ని కోరికయే లేకపోయెను. వాహ్యభికి బోకముందు కొంచెముగా వెయ్యుచున్న యాకలికూడ యిప్పుడు లేదు. తన కన్న ముక్కుఱ లేదనిచెప్ప తుతఁడు పండు కొనెను. ఇంకొక సందఱును నిద్రించుచుండెరి తానొక్కడే మేల్కొని యుండెను. అతని కప్పుడు వాసంతి జ్ఞాపకము వచ్చెను. వాసంతి మనస్సునకు దగిలినంత నే యతని యొడలు మండిపో నారంభించెను. అతఁడు మందముమీద

అంతుకొనలేకపోయెను. లేచి కొంతసేపు గదిలోఁ దిరిగెను. ఆతాప మార్పరానిదిగా నుండెను. అతని కేమిచేయవలయునో తోచలేదు. అతని కెండుచేతనో “వాసంతిని గొగిలించుకొనవలయును. ఈ తాపము చల్లారవలయు” నన్నయూహ పుట్టెను. ఆయూహ పెకలించరానిదిగా నుండెను. అప్పుడు బయలుగిరి శరీషునింటికిఁ బోవలయు ననిపించెను. నెల్లినచో నేమగును? వాగు తలుపు దీయుదురా? తీసి, యెండుకువచ్చితి వనఁగా నేమి చేప్పవలయును? తిండి యింటిలో లేనిచో వాసంతిని గొగిలించుకొనవచ్చును. ఆమె యేమియు ననును. తన స్వర్గును బరీక్షించుకొనును ఇప్పుడు నా శరీరస్థుఁడగు మె కెందుకునో? ఇప్పుడు నాయెవల మండిపోయినట్లే గుమెయివలకునా మండిపోవువా? మండినచో దా నేమి కాలవలయును? తన శరీ తాప మిట్లే యుండిపోవలయునా?

అతనికి వెంటనే సారథిమీఁదఁ గోపమువచ్చెను. సారథి తా నేమో మహా నటకుఁడని ననుకొన్నాఁడు. అతఁ డొక మాయలూరి. వట్టి నటకుఁడు కాఁడు. అతఁడు మహారసానుభూతి కలవాఁ డనుకొన్నమాట యిచ్చెము. అతఁడేనిమో యుద్రివిద్యలు నేర్పినవాడు. ఆ యుద్రివిద్యా బలముచేతఁ దన్నిట్లుచేసినాడు.

కోళ్లు కూసినవి. పక్షమనిశ్శిబ్బమైన యా యపరాక్రమునందుఁ గోడికూత పెద్ద యినుపకార్థానాలోఁ గఁగించిపోసిన మంతుమన్న యినుపనీటి కాలువ వలెఁ బ్రవహించెను. కిరీటికి జీవణి కేమియుఁ దొందక తన సంగతి పోయి యుమాపతితోఁ జెప్పవలయు ననుకొనెను. అతఁడు తన యింటి తలుపు తీసి లోపల గడియ వేసికొనుటని యెవ్వరితోఁ జెప్పునునెగ నే జవలించెను. ఉమాపతి యింటికిఁబోయెను. పదినిముసములు తలుపుతెరిచి తరువాత నెవరో తలుపు తీసిరి. వారందఱు కిరీటి నెఱుఁగుదురు. అతఁడు ప్రతిదినము తమ యింటికి వచ్చెడి వాడే. ఉమాపతిని లేపిరి. ఉమాపతి రాగాఁ గిరీటి యేడ్పుచుండెను. అతఁడు సంగతి యేమిట యని యడిగెను. “చెప్పెదను. తన నంటు” మృని కిరీటియనెను. సమీపమునందున్న యొక దేవాలయములోనికిఁబోయిరి. ఆ దేవాలయపు సింహద్వారము వేసియున్నను బ్రహ్మగోప పక్షియుండుట చేత లోనికిఁ బోయిరి. కిరీటి యారెన్నాళ్లు జరిగిన సర్వకథయు సుమాపతితోఁ జెప్పెను. తన యనుభూతి, తాను మాటాడిన మాటలు, వాసంతియనుభూతి, సారథి చెప్పిన యామెపూర్వకథ, తాను రెండుసార్లు సారథిని గొగిలించుకొనుట, మొదటిసారి యనుభూతి, రెండవసారి యిట్లుగుట, యర్ధరాత్రును నటకుఁ డన శరీరము పరమలఘువుగా నుండుట, యాకలి చచ్చిపోవుట, వాసంతినిగూర్చి

తానాలో చిచ్చనంతవఱకుఁ దన కీబాధలేకపోవుట, యా మేనువస్సునకు వచ్చినంత నే యీతాప మారంభించుట, సర్వమును జెప్పెను. అప్పటికి మార్గోదయమై కొంతనేపైసది. ఇద్దఱును గాల్యకృత్యములు తీర్చలేదు. కిరీటి, తన శరీరమింకను దహింపబడుచు నే యున్న దనెను. అపు డుమాపతియుఁ, గిరీటియు సారధియింటికి బోయిరి. సారధి తోటలోఁ దిగుచుండెను. వీగు కనిపించినంత నే కనులు పెద్దనిచేసి వారివంక చూచెను. ఉమాపతి యిట్లునెను: “ఏమయ్యా! సారథీ! నీవు బలేవాడవు, కుర్రవానిని సుడిగుండములో దింపితివి. ఇతనికి వాసంతి మనసులోనికి వచ్చినంత నే శరీరము మంజీపోవుదున్ను. తెల్లవాఱులు నిద్రలేదు. నీవేవో డుద్రవిద్యలు నేర్చికొంటివి. వాని నతనిమీఁదఁ బ్రయోగించితివి. నీ వింత పెద్దవాడవు. నీ కిది తరునా” యనెను. అనుచు సుమాపతి నవ్వుచుండెను. సారధి యిట్లునొనెను: “ఓహో! నాకుఁ దెలియకుండు వాసంతి మీఁద నా కెంత కోరిక యున్నది? ఏమి జీవితములు! మనస్సునకు లోని పొరలు పైని పొరలు నెన్నికలవు? పై పొరలతో నేను వాసంతిని నిరాకరించుచు లోఁబొరలలో నామెమీఁద నింతటి వ్యామోహము కలిగియున్నాఁడనుకొందోలు. పరమేశ్వరుఁడు నన్నినుగ్రహించినాడు. నా తనస్సు ఫలించినది. తెల్లవాఱులు నేను మేల్కనియే యున్నాను. వాసంతి యూహయే నాకు రాలేదు. రెండేండ్లుగా నేను వాసంతి గుఱించి యూహించకుండు నెప్పుడుంటిని? వాసంతి నాలోనుండి వెడలిపోయినది. ఇతనియం దావేశించినది. నాలో నిట్టి శక్తి యుండుట గూర్చియు. ఇది పరమేశ్వర సంకల్పము. ఇట్టి స్థితి నేనెన్నఁ దెలుఁగను. వాసంతి నాశరీరస్పర్శ వాణించియున్న ప్రీతి సంబంధి కామభావము. ఆకామభావం యంతయు నిట్లు కిరీటిలోని కోడ్చుకొన్నది. ఇట్లేడ్చికొనుట వాసంకల్పము. అది యెట్లు జరిగినదో నాకుఁ దెలియదు. నే నేడుద్రవిద్యలు నేర్చిన వాడనుగాను. డుద్రవిద్యలు నేర్చిననైన నిట్టి ప్రయోగములు చేయుట సాధ్యముకాదు. ఇది పరమేశ్వర సంకల్పము. అటువంటి వాసంతి వాసంతయోగముచేత దూషితమగును. కిరీటి శూటవు, అతఁడు పండి ఫలమగును. ఇప్పుడీకిరీటితాప మపనయించుట యెట్లు? నేనెవోడుద్రవిద్య కలవాడనన్న యనుమానము తీసివేయుట యెట్లు? అయ్యా! ఎంత గూలో చించకుండు జేసితిని? వాసంతికంటె నితఁడు చిన్నవాఁడు వారి కాళి, వీరి కాళి యొక్కట కాదు కిరీటియొక్క యాస్తిపాస్తులు. నాకుఁ దెలియవు. వాసంతి యితిని దప్పు మఱియొకనిని బెండ్లియాడి నని భీష్మించి కూర్చున్నచో నీవ్యవహారము కొంతవఱకు పరిష్కారము కౌఁగలదు. కాని మఱి యొక మార్గము లేదు. ఆమె కీయభిజ్ఞ లేదు. ఏమి చేయవలయును?”

సారధి యిట్లాలోచించి యాలోచించి తుద కిట్లు చెప్పెను : “కీరీటికి మూన్నాళ్లైన తిరునాతి మనము కలసికొందుమని నీతో జెప్పితిని. నీవు నన్ను దొండఱి పెట్టుచున్నావు నీవు నేటి సాయంకాలమున రమ్ము. నీ తాపము తగ్గుటకుఁ బ్రయత్నము చేసెదను. నీవు బుద్ధిమంతుడవు. నేను ఖుద్రి ద్వలు నేర్పిన వాడను కాను. నమ్ముచు నిన్ను మోసము చేసినచో నాకు వచ్చెడి లాభము లేదు. నీ శరీరము వాసంతీ స్పృహగ్రామ్యముగాఁ జేయవలయు ననియే నా సంకల్పము. ఆయామాను నేను శరీరముతో, మనస్సుతో, నాత్మతో దృఢముగా భావించితిని. ఏ పురాకృతపుణ్యము నాయందున్నదో, యే పురాకృతమోగశక్తి నాయం దున్నదో యిట్లు జరిగింది. నాలోనున్న శక్తి నీలోఁ బ్రవహించుచున్నదని నేనును మొన్నటి సాయంకాలమున గ్రొత్తగా గ్రహించినదే. దానిని గాఢముగా వాంఛించితిని. సంకల్పించితిని. ఆదరణకుఁ దీసికొని వచ్చునట్లు భావించితిని. నా కేగువ్వకైయు లేదు. ఇదికూడఁ బరమేశ్వరుని సంకల్పము. నీవు నేటి సాయంకాలమున రమ్ము. దీనినిఁబఠించి యాలోచించెదము”. అని తన పాకలోనికిఁ బోయెను. ఉమాపతి కిరీటు లిద్దఱు వెడలి పోయిరి.

కిరీటికి సారధి దగ్గఱకు వచ్చినప్పటినుండియు నతనిఁ గొగిరించికొని నచోఁ దని కీ భావము తగ్గిపోవునని యామా కలిగెను. వాసంతి నూహించుట చేతఁ దనకుఁ గలిగిన శరీరతాపము తనకు రాత్రి సహింపరానిదిగా నుండెను. ఇప్పు డాతాప మొక సుఖము కలిగించుచుండెను. ఈతాపము తగ్గిపోయినచో నా సుఖముకూడఁ బోవునేమో. అందుచేత నతఁడు పోయి సారధినిఁ గొగిరించి కొనలేదు.

తిరిగిపోవుచు నుమాపతితో నాప్రస్తావనయే చేయలేదు. ఇంటికిఁబోయి స్నానము చేసెను. అప్పుటికిఁ బది కాళిచ్చింది. భోజనమునకుఁ గూర్చుండెను. అతఁడు ప్రతిదినము తిను నాహారమున కొనాడు నాల్గయిదురెట్లు తినెను. పిల్లవాడు రాత్రి భోజనము చేయలేదు కనుక నెక్కువ తిన్నాడని తల్లి యనుకొనెను. ఎంత యెక్కువ తిన్నను నలుగురి తిండియా? భోజనము చేసినంత నేయతనికి నిద్రువచ్చెను. పండుకొనెను. అతని యొడ లతనికిఁ దెలియదు. అతఁడు మేల్కొనునరికి సాయంకాలమున నాల్గుదాటెను. కళాశాలకుఁ బోలేదు. సారధి యింటికిఁ దోవలయును.

సారధి యాప్రాద్దుటఁ గిరీటిని బంపించి శరీరమింటికిఁ బోయెను. వాసంతినిఁ దనయింటికిఁ దీసికొని వచ్చెను. శరీరము వెంటకత్తు ననఁగా సారధి తల

దనెను. శరీఘనకుఁ గోపము వచ్చెను తాను వచ్చుటకు వీలులేనిచో వాసంతి వచ్చుటకు వీలులే దనెను. వాసంతి తిండిని బతిమాలివట్లు, కొంత దుఃఖించి వట్లు మాటాడెను. సారథి యిట్లనెను: “శరీఘా! నామీఁద నీ కమైన ననుమానమా? నేను నీవంటివాడనుకొను. వాసంతిని నా యింటికిఁ బంపించినచో నే నామెతో దుష్టముగాఁ బ్రవర్తించ”ననెను. శరీఘనకు గోపమువచ్చి “నే నటు వంటివాడని నీ వనుచున్నావు. నీ పట్లనగల” ననెను. సారథి తొందఱతో “నీవు కనులతో నెట్లు ప్రవర్తించితివో నాకు వాసంతి చెప్పిన” దనెను. శరీఘన మాటాడుకుండ నింటిలోనికిఁ బోయెను వాసంతియు, సారథియుఁ గలిసి సారథి యింటికి పడలిని తిరువాలి వాసంతి సారథితో నిల్లనెను: “అమాట నేను మా నాయన గారితో ననుమంటనా? నే నింటికిఁ బోయిన తిరువాలి నాయన నన్ను సాధించును. సారథీ! నీవు బలోపాదపు ఇంతకు నిన్నవరఁసిన పని యేమున్నది? ఇదియంతయు నేను చెబుటకుఁ జేసికొన్నది. హాయిగా నున్న దానను లేనిపోని యీ యాలోచన పెట్టుకొని యీ స్వర్గనివారణ పెట్టుకొని నీ వన్నమాటలు నిజమనుకొని యెవని స్వర్గ నాకు సుఖముగా నుండునో వాఁడే నాధిపతి యనుకొంటిని. నే నట్లనుకొనునట్లు నీవు చేసితివి. నీకు నన్ను బెండ్లి చేసికొనవలయునని యున్నది. నేను నిన్నుఁ బెండ్లి చేసికొను. నేను మఱియెవరి నయిఁ జేసికొందును. ఆతని స్వర్గ యెట్లున్నను సరే. స్వర్గ శిశిముగా నే యుండవలయుననియున్నదా? ఉభయముగా నుండవచ్చును. ఈలోకములో నింతిమంది స్త్రీలును, పురుషులును గలసియుండుచున్నారు. వీరంశుల స్వర్గ సుఖము విచారించి భార్యభర్త రెండుగా నుండుటలేదు గజితినుచున్నచో నదియే యలవాటగును. ఔత్తరాహులు గోధుమలు తిన్నవారే మనుష్యులని యనుకొందురు. మన దాక్షిణ్యులు వరిబియ్యము తిన్నవారే మనుష్యులనుకొందురు. టిబెట్టులో నుష్కలేకుండఁ దిందురని. ప్రకృతియు నేకవిధమును. “వాసంతికి కొంచెము గోపము వచ్చెనని సారథి యనుకొనెను. ఇట్లనెను: “కావమ్మా! నిజమునకు మీ నాయన కమలను జేపినట్లు నిన్ను నే నెప్పుడైనఁ జేసితివా? నేను నిన్ను బాగుచేయవలెనని తీసికొనివచ్చుచుండగా మీ నాయన యనుమాన పడుటలో నేమైన నర్థమున్నదా?” అపుడు వాసంతి యిట్లనెను:

“ఓయి సారథీ! ఇదివఱకు నాతో నీ వట్లు ప్రవర్తించలేదు. నన్ను వివాహమాడిన తరువాతఁ బ్రవర్తించవా?”

సారథి- నేను నిన్ను వివాహమాడెను. నా స్వర్గము నీ వింకను జరిగింపవలయును. నా స్వర్గయు నీ స్వర్గయు సమానములుకావు. నేను పూర్వపు

సారథిని కాను. నేను నీకు గొడ్డి పారపాటుగాఁ జెప్పితిని. ఎవని స్వర్గ శిరముగా నుండునో వాఁడు భర్త కాఁడు. స్వర్గ శిశిరోష్ఠముగా నుండువలయును. గోరువెచ్చగా నుండువలయును. కొంతసేపు చల్లగా నుండువలయును. కొంతసేపు వెచ్చగా నుండువలయును.

వాసంతి-నీవు మాట మార్చుచున్నావు.

సారథి-అంతదాక నెందులకు? నీవు నన్నిప్పుడు తానుయు ఎట్లుండునో చూడుము.

వాసంతి-నీవే తాను కాగిలించికొనుము. బుల్లమిచ్చ ముద్దు పెట్టికొనుము నేను పరీక్షించెదను.

సారథి సంశయించుచు నామె నట్లు చెనెను. ఆమె కలిసి స్వర్గ సుఖ దాయకముగా లేదు. శిశిరముగా లేదు. ఒక కొమ్మయందు ముగ్ధకొనిన ప్లిన్నుది. అతఁడు కాగిలించుకొనినపు డొక మనుష్యుఁడు కాగిలించుకొన్నట్లు లేదు. ఒక శరీరముతో మఱియొక శరీరమునకు సంస్కము కలిగివట్లు లేదు. తన పూర్వము భూతి యంతయు వ్యతిరేకమయినది.

వాసంతి యాశ్చర్యబోయెను. ఇది యేమి మార్పు? పైగా దాను సారథి యొక్క స్వర్గము విచారించి యెద్దర్థముపై నయినది. ఈలోపుగా సతః జైవో మాఱిపోయినాఁడు. తా నెవో మాఱిపోయినది. తాను లోకమునందలి సర్వ స్త్రీలలె నెందా? ఆమె కేమియు నర్థముకాలేదు. ఆమె కొంతసేపు మాటాడకుండఁ గూర్చుండెను. చివట కిట్లనెను:

“సారథీ! నీవు నన్నుఁ జెండ్లిచేసికొనుట యిచ్చములేక యెవో గండీ చేసితివి. నా కిదివఱకు తెలియలేదు. నేను నిన్ను ప్రేమించుచుంటిని. నిన్ను కిరీటి మాటాడిన మాటలవలన నాకుఁ దెలిసినది. నీవు మహానలకుడవని నాకు తెలియకుండఁ దెలిసినది. నా యాత్మ గొప్పది. నా మనస్సు పూర్వము మేలుకొనలేదు. నాతిండి దానిని జిచ్చికొట్టి నిదుంబోగొట్టినాడు. నాతిండిమీఁది నా కెంతయైనను గోపముగా నున్నది. ఆయన స్వార్థిపరుఁడు. తా నొక లక్ష్యము పెట్టుకొని నేను మానవజన్మ మెత్తితిని, నా సుఖదుఃఖములు నావి యన్న యభిప్రాయము లేకుండ నన్నుఁ జెంచినాఁడు. తా నేమైన నటువంటివాఁడా? తాను కమలలో లోక సామాన్యముగాఁ బ్రవర్తించినాఁడు. నే నిట్లన్నచో నేనునునో తెలియునా? నే నెట్లును జెడిపోయితిని. నీవుకూడ జెడిపోవలయునా యనును. చెడిపోవుటయో బాగుపడుటయో యెవనియంతట వాఁడు

చేసికొనవలయును గాని తల్లితండ్రులయొక్కయు, నన్ని గారలయొక్కయు నభిప్రాయమువలనఁగాదు. ఆ చెడిపోవుటయు బాగుపడుటయు లౌకికముగా నుండవలయును. ఆధ్యాత్మికముగా నుండరాదు. పురుషుడుగానో, స్త్రీగానో పుట్టి న తరువాత నీ స్త్రీ పురుష సంగమము శరీరమువలన ననుభవించెడు సుఖముయొక్క పరిమాణవిధిగా గుఱివించుచున్నది. లోకమునందు స్త్రీకి ఒహుఁగుఁగల సంగమము, పురుషునకు బహుస్త్రీ సంగమమును దోషముగాఁ బరిగణింపఁబడుచున్నది. తల్లితండ్రు లట్టిదోషమును బరిహరించుటకుఁ జూడవలయును గాని ప్రధానధూతిమైన జీవియొక్క యీసుఖమునుండి తమసంతానమును బహిష్కరింపఁజూచుట పాపహేతువు. నన్నిడిగినచో వారికి మంచి లోకములు లేవు. తండ్రియైనను నే నిట్లనకతప్పదు. లోకములొ నున్న సామాన్యస్త్రీలకైనచో “నేను నీ కీసంబంధము కుదిర్చినాను. నీవు చేసికొను”మని చెప్పవచ్చును. ఆస్త్రీ లెట్టివానితోనైన సంసారియు చేయగలడు. కాని విశిష్టప్రకృతి గల స్త్రీలుందురు, పురుషులునుందురు. వారు వారుకొరిస స్త్రీ పురుషులతోడనే శరీరవిధిధూతిమైన శరీరముయొక్క యీపరమసుఖము ననుభవించఁగలరు. వారిని నియమించుట వారిజీవితములం దీసుఖపరమావధి వారికి లేకుండఁ జేయుట. ఇది పాపహేతువు. నేను మఱియు విశిష్టప్రకృతిని. లోకములో నొకవిశిష్టప్రకృతియైన స్త్రీయొక్క పురుషునే వాఁచించినదనిగా నామె తన మనోబలముచేత నొక దివ్యమైన లక్ష్యముచేతఁ బ్రేరేపింపబడినది. నేను నిన్ను భర్తగా వరించితి ననఁగా నీ నిర్ణయము నామనస్సు చేయలేదు. నాబుద్ధి చేయలేదు. ఇది నాశరీరము నిర్ణయించినది. కిరీటి చెప్పినట్లునాశరీరము నాయాత్మతోఁ లగింపఁబడి యున్నది. నాయాత్మలోని విషయము నేను గ్రహించుటకు నాశరీర ముపకరణమైనది. శరీర మెప్పుడు నుపకరణమే. మనస్సుకూడ నుపకరణమే. నీవు నాభర్తగా నాయాత్మ నిర్ణయించినది.”

సారధికి గుండెలో తొయిపడెను. తనంతయు సిద్ధమైనదికొన్న వ్యవహారము మఱలఁ బూర్తిగా ననుకూలఁ దిరిగెను. ఇప్పుడేమి చేయవలయునో తెలియలేదు. అతఁడు మాటాడకుండఁ జాలనేవు కూర్చుండెను. చివటి కిట్లనెను: “నిజమే. అప్పుడు నీశరీర మట్లు నిర్ణయించినది. ఆ నిర్ణయమున కప్పటి నీశరీర స్వర్గ కారణము. ఇప్పటి నీశరీరస్వర్గ కాదనుచున్నది. ఇది వేదాంత విషయము కాదు. ఆత్మవిషయము కాదు- దాని యాధార్థ్యమెప్పుడు నొక్కటియే యనుటకు. ఇది శరీరవిషయము. శరీరము మాటుచుండును. ఒకసారి వివాహమైన తరువాత దానిమాడ్చులు పొటించిక పోవచ్చును. వివాహము కాకముందు కూర్చుకొనవచ్చును.

వాసంతి—సారిశ్రీదేవి మాట్యకొనలేదు. అతడు చచ్చిపోవునని చెప్పఁ బడినను నతఁడే ధిక్కయి మాట్యుండెను

సారథి—అల్లనరుము. అశిథలు మన జీవితములో నుపయోగపడవు. ఆ సత్యకంఠు పట్టు మాటల ప్రదుకరణమునకూచి వ్రాయఁబడియుండెను. అందు చేతి నది యట్లు జగిలెను. అందుకనియే సోమ్యగికిని శనులించిని యగుఁ దామెకుఁ గనుపించెను. సంకీర్త ప్రతి గుంతి పెంపకముగా నా పి పెండ్లి కూడినచో వామెకు యగుఁగల కనిపించియుండెను. తెల్ల నుచ్చిహతులతో వామె బదుక వలయును.

వాసంతి మృత్యు. సారథి యామె నింక యింటికిఁ బోయి సాయంతన మున నానందంబును రమ్మనెను. ఆమె తా నింటికిఁ బోసెను.

ఆమెవచ్చితి గొంత నిట్లున్నది. అదియు సారథి కిచ్చి వంటసానుగ్రీ కొని తెచ్చుననెడి. సారథి సేవకగఁ జెప్పటకుఁ దానె బయలు ప్తెను. సారథి తా నే బయలుదేరెను. అని తెచ్చుని, యిది తెచ్చుని రోగామె పదిసార్లు సార థిని దుక్కొనుమున్ను త్రొప్పెను. మాకుతా సోకచోటఁ జెటి యామె వంట చేసెను. పొరుగింట గిన్నెలు తెచ్చెను. సారథి తాను భోజనము చేయ ననెను. వాసంతి తానును తేయనెను. అన్న మఱి యుండును; సాయంతన మెవ్వరి కైనఁ జెప్పుదుననెను. రెండుజాములు చాటినతిగువారి సారథి సత భోజనము చేయఁగల ననెను. ఇట్లును భోజనము చేసిరి. సారథి మాటాడకుండుఁ దోటలో నికిఁ బోయెను. వాసంతి పాకలోని నే కూర్చుండి యేదియో చదువుచుండెను.

సారథి యింటికిఁ బోవలయు ననుకొన్న కిరీటి సాయంకాల మైదింటికి సారథిపోకు వచ్చెను. అతడు చదువుకొని స్నానము చేసి యుదికిని భోజ నము కట్టికొని వచ్చెను ఎవో పెండ్లికొడుకులతో వచ్చెను. అచట వాసంతి యుండునని తెనకుఁ జెలియునుగదా. అందుచేతి సంగారిండుకొని వచ్చెను. కిరీటిని జూచి సారథి వాకలోనికి వచ్చెను. మువ్వగును గూర్చుండి కొంత నేపు మాటాడిరి. అంతట సారథి తా నెదటికో వెలివిపోయెను. అతనికోసము వాసంతి రెండుమాడుసార్లు చూచెను. కొని యతఁ డిచ్చట లేడు. ఇంతలో వాసంతి కొక యభిప్రాయము కలిగెను. సారథిస్వగ్ని ఎంత మొద్దుపాటిపోయి నది? నాంకిగా నితిని స్వగ్ని సౌపమార్యము లేలినదేమోయని. ఐనను దానతిని దాఁకలేదు. కిరీటికి వాసంతి కనిపించినంత నే ప్రాద్దుటనండియుఁ గొంచెము తగ్గియున్న కిరీరాగ్ని మఱల వృద్ధిపొందెను. అతడు కామనిషయముల యం దిశిక్షితుఁడుకనుకఁ దూఁగలేకుండు ధియపడుచుండెను. తనకిరీరభా యపన యంప రావిదిగా నున్నది. కొంత నేపటికిఁ గిరీటి యిట్లనెను: “వాసంతీ ! నిన్ను

నేను వాసంతి యనియే పిలువవలయు వంటివికదా. నిన్ను గుఱించి తలంచుకొని నపుడెల్ల నాయుడెలు మండిపోవు చున్నది. తెల్లవాఱులు నాకు నిగురలేదు. తెల్లవాఱుల తగువాత నాభాగ కొంత దగ్గినది. ఇప్పుడు నీవు కనిపించినంతనే మఱుల నాయుడెలు మండిపోవుచున్నది. నిన్నుఁ గౌగిలించికొనినగాని నాయీ తాపము తీరవలసివచ్చుచున్నది. నే నిట్లు చెప్పుచున్నందులకు తమించుము. లోకసామాన్యమైన యూహయే కాని నా కీత్యవహార మేమియ్యఁ దలచుదు. నిన్నుఁ గౌగిలించుకొనినచో నీతాపము తగ్గినేమో నేను చూడవలయును. నీ వంగీకరింతువా?”

వాసంతి “నేను నిన్నుఁ గౌగిలించుకొనవలదినన్నానా? నీ కౌతాపము తగ్గినదివచ్చినచోఁ గౌగిలించికొనుము” అనెను.

ఈ ప్రసంగము జరుగుచున్నపుడు లోకజ్ఞులై శరీరపేత్తిలైనవా రెఱుగన్నను బొట్టపగులునట్లు నవ్వకమాడరు. శృంగారరస మిట్లుండునా? అలంకారికుల కిట్టి స్థితి యుండునని తెలియదుగాని తెలిసినచో వారును సిగ్గుపడియుండుదు. ఇందు లోని కొంత రహస్యము ఋష్యశృంగుని సృష్టించిన వాల్మీకి కొక్కనికే తెలియును. ఆయన కొందుకు దెలియు ననిగా, నిజమో కానోకాని యాయన నిజముగా బూర్వమెప్పుడో కిరాతుడైయుండినచో నాకిరాతుఁడుగులవలనఁ దెలియును.

కీరీటి యామెనుఁ గౌగిలించుకొనెను. అతినికి యావనప్రాదుర్భావ మయ్యెను. అతిని యాత్మలో మనస్సులో నెలినమైయున్న యావనాగ్ని నర్యము నహంకారభావప్రదీప్తమగునటు కౌగిలించికొనెను. వ్యగ్రమైయున్న వాసంతి మనస్సునకు నతిని కౌగిలింతలోని నిష్ప ముట్టుకొనెను. ఆమె యాతినిని మఱుల నంతిగాఢముగాఁ గౌగిలించికొనెను. అతిఁ డామెను జూడంచెను. ఆ చుంబనములో పేద కలదు. సుఖము కలదు. వాసంతికే బ్రోద్దన సారధి చెప్పిన మాట జ్ఞాపకమానకు వచ్చెను. ఓహో! నిజముగాఁ దనపి ధిచ్ఛియిలెదను. కాని—

ఇట్లు నొకరి కౌగిలింత నొకరు కదలుకొనలేక యుండిరి. వారి నొకరొక రానికొని కూర్చుండియుండఁగా వారికిఁ బరమసుఖముగా నున్నది. తన తండ్రి కమఁతో నున్న యొక యర్చనిమేషకాల మామె చూచెను. కీరీటి అట్లు చేయు నేమో యని యామె యోచుదు చూచెను. అతిఁడు నడిచి నుండుచేత నతిఁడు సాహసించుచు. అగోచ్యమగుఁ దెలిసినవికూడఁ దలచునట్లే యుండును. ఆమె కొంతసే పెదురుదూచి యతిని చేయి తీసి తానే తన తొమ్మిదవ వాస్తు కొనెను. ఆమె కధికసఖ మనిపించెను. ఆమె యిట్లనెను: “ఓయి కీరీటి! రంగ నాభుము గారి కూతురు కమల నెలవాగ్నిమండి మాయంటికి వచ్చుచున్నది.

మాన్నాకు మాయంటిలోనే యున్నది. మా వాసునిగాను కమలమీద నిట్లు చేయివేయఁగాఁ జూచితిని అది యెట్లుండునో యని నీ చేయి తీసి వా అొమ్ము మీది వచ్చితిని.” కీరీటి “ఎట్లున్నది” అనెను. వాసంతి “నాల సుఖముగా నున్న”దిని చెప్పఁబోయెను. ఇంతలో వామేశ్వరీగారు నొకరమ. మనస్సు తొగ లేదు. ఆమె కెవో భయము పోయెను. వాసంతి భయమున్న విషయ మెప్పుడు వెలుంగును. ఈ భయ మేమిటి? ఆమె కష్టముకొలేదు. ఆమె కీరీటితో నిట్లనెను : “వాకెవో భయము వేయదున్నది. నీకుఁ శత్రువులకు నాకు భయముగా నున్నది!”

కీరీటి (వచ్చి)-వాసంతీ! అది భయము కాదు. అది సిగ్గు. ప్రేమ కీ సిగ్గు సహజము.

వాసంతి -నాకు సుఖముగానున్నది సుఖముగా నున్నదిని చెప్పటకు సిగ్గుండుటకు?

కీరీటి:-వాసంతీ! నిన్ను నుజింపి నారభిగాను చెప్పిన ప్రతిష్ఠాగరము యథార్థము. నేను నీంటిని జిప్సి నాఁడను. విషమ నిద్రలోని మనస్సు కల వాఁడను. నేను నిన్నుఁ దావటకు నీ అొమ్ముగొనినది చేయివేయుటకు భయపడి తిని. ఇట్టి విషయములకొలఁది బుగుషుండు భయపడును. ప్రేమ అభయకము. ఒకరి యం హాకరికై ప్రేమ యున్నచో వారిపై ప్రేమ కౌముదంత్రములందు గ్రొత్తి తైలవో వారి యనుభవాదు లెట్లు భేష్మముగా నుండును.

వాసంతి నీయందు నాకుఁ ప్రేమలేదు. నేను నారభినిఁ ప్రేమించుచున్నాను. అతఁడు నాకు భర్త.

కీరీటి సంభయము పుట్టెను. అతఁడు కొంచెము ఎదుకకు ఒకరి కూర్పుండెను. విచారముతో గూర్పుండెను. వాసంతి కష్టముకొలేదు. ఎందు కలు విచారముతోఁ గూర్పుంటి నని నుకెకను.

కీరీటి “నీవు వాడు భార్యవు. నేను నిన్ను దాకరాదు” అనెను. వాసంతి వచ్చి యతినిని మఱు కాగిలించుకొని యిడచెను. “నే నతిని భార్య ననగా నిజముగా భార్యను కాను. మన మిద్దఱు మిప్పుడున్నట్లు సతికు నే నెప్పుడును లేము. అతఁడు నన్ను గౌగిలించుకొనఁడు. మన మెట్టికొనఁడు. అతిని కష్టములేదు. నేనే యతిని భర్త యనుచుంటి. భర్తకొనవారని దాకఁగూడ దని నాకుఁ దెలియదు. వారి కిట్టిము నావల దాకెనచో నాయెవల ముండి పోవునని మాత్రమే నాకుఁ దెలియను. నిన్ను నేను గౌగిలించుకొన్నప్పుడు నా కెంతో సుఖమనిపించింది. అతినిని భర్త యన్నచో నీకేమి? నేను నిన్నుఁ దప్ప మఱియొకరినిఁ గౌగిలించుకొనను. ఎవ్వరిని ముద్దాడనీయను. మఱియొకని

చేయి నాతోమ్ముమీద చేసికొనను. నే నట్లు చేసినచో నాకుఁ జాల బాధ కలుగును. సారథి నన్నిట్లు చేసినను నాకు సుఖముండను. ఎట్లుండునో చూడ వలయునని యిందాక నన్నుఁ గొగిలించుకొను మంటిని. అతఁడు గొగిలించి కొనెను. ఆ కౌగిలింతలో సుఖమేలేదు. ఒక తాతిని కౌగిలించుకొనినట్లున్నది. ఒక కొయ్యను గొగిలించుకొన్నట్లున్నది. పూర్వ మతని స్వర్గ యట్లుండెడిది కాదు” కిరీటికి సర్వమును చెలిసి పోయెను. ఈమె సారథి యన్నట్లనాఘాత పుష్పము. కరాలానకిసలయము. అనాస్వాదితరసము. ఈమగుషాత్ర సారథి తన కోసము నిద్రించుచేసినాడు. అతఁ డామెను పెంట నే మఱుబ గొగిలించుకొనెను. అప్పటి వారి యిద్దఱి పోష్యులము నేల బడిపోయిన చెట్టుమీఁదఁ దీగ యల్ల బిల్లిగా నట్లుకొని క్రిందఁబడి మీఁదఁబడి నలిగి మన్నుకొట్టుకొన్నట్లున్నది. ఆ సమయమున సారథి వచ్చెను. అస్థితిలో పారిచిడినిఁ జూచెను. అప్పటి వారి తస్మయత్వస్థితిలో సారథి వచ్చుచున్న కాలి యలికిడికూడ విడిపించలేదు. అతఁడు వచ్చి వారి వంక నరనిమున మల్లె నీలఁబడి చూచినంతవఱకు వారికి సారథి వచ్చెనని తెలియలేదు. కిరీటి సారథిని జూచినంత నే స్నిగ్ధతో బెఱుగు తో భయముతో వాసంతిని వదిలిపెట్టి దూరముగాఁ బోయి తలవంచుకొని కూర్చుండెను. వాసంతి సప్తమ సారథివంక జూచుదుఁ గూర్చుండెను. సారథి యామెవంకఁ జూచుచు నొక మహానంద మనుభవించుచుండెను. అతఁ డిట్లు నెను: “వాసంతీ! దుష్కృంతిమహారాజుతో శివంతల కలిసికొన్న దనఁగాఁ గణ్డమహర్షి తెలిసికొని యెంత సంతోషించెనో నే నిప్పు డంత సంతోషించుచున్నాను”

వాసంతి యిట్లునెను. “ధేవియు కలిగించు విషయములు రంకున్నవి కాదు, మూఁడున్నవి. ఒకటి శివంతల కణ్డవిని బ్రేమించలేదు. రెండు శివంతలకుఁ గలిగిన శృంగారభావము కణ్డవఁడు నేర్పలేదు. మూఁడు కణ్డవఁడు దుష్కృంతుని తనవలె శివంతల కొరకు సిద్ధపఱచి యట్టి పెట్టలేదు” కిరీటి వాసంతి వంకఁ జూచెను. అప్పటి యతిని యనుఘాత తన కెవరో బ్రహ్మరథము పట్టినట్లున్నది.

౧౮

రంగనాథమునకుఁ గథ యచ్చముగాఁ దిరిగినట్లు కనిపించెను. తనకు వాసంతి మీఁద నిభిలాషగా నుండెను. ఆ యభిలాష వట్టి యభిలాష కాదు. కొంత పగటిర్చుకొనవలయు ననికూడ నున్నది. ఆ పగ పట్టటకుఁ గారణము కనిపించలేదు. చాలమంది వయసుకలైలు తిన్న భిగమించిన నభిగమంపక పోయి

వను దనయందు హేలాద్యక్కులు పఱపుటయు, మందహాసము నెఱపుటయుఁ జేయుచుండెగా వాసంతి యశ్రేంసుకుఁ జేయదు? ఆమెగొప్ప యేమి యన్న తోపమే ప్రధానముగా నతిని నిట్టి వ్యక్తసాముమందుఁ జించెను. దానికి భగవంతుడు ప్రతిక్రియ చేసినట్లుండెను. దీని కూతుఁ కామెతండ్రికి సంబంధ మేమిదైనను, అతినినెఱగారి వివాహము చేసినది నా కమల కూర్పుండెను. అతిని కిచ్చి పెండ్లి చేయుటకు రంగనాథమున కేమియు నధ్యంతరము లేదు. కాని శరీరము నుబలియేర్పఱచుచు వాడని వాడు. చెందవ పెండ్లివాఁడు. లలితభర్తకంటె నయముకదా. అతనికి భార్యకూడ బ్రదికినీ యున్నది. అతిని కాయనాహురాదు. ఈ పెండ్లి సంబంధములు నాలుగుచూడము నంటివి. మనము పెట్టెలోఁ గూర్చున్నంతవఱకు నీ కేమి కలిగి గాకుండె నాము. వాడు తిప్పుకుండ నచ్చును. తరువాత వాఁడను మనము కలిసి స్నేహితులవలె మాటాడుదుము. శరీరము పెండ్లిలోఁ గలిగి నదియును రంగనాథమునకు హృదయముతో గాంతిమన నధ్యంతరము లేదు. అతిని భార్య యంగీకరించుటలేదు. పెన నాతఁడంగీకరించునో యంగీకరించునో కనుక నెరువాను లేదు. రంగనాథము నకు మనములో నొక యగఁ కలదు. కమల గొప్పది యని నిరూపితమైనచో నావ్యవహారము కదిలించెదచ్చును. అప్పుడు లిసద న్యాయమువలె నుండును. అట్లు న్యాయముగాఁ గనింపజేసెపుడు తన కధ్యంతరము లేదన్న మనస్సు కొంత, యేమైనను నీ కే వాని లేదు నన్నంటి మనస్సె, గల ప్రభుత్వమునన్ను కొంత. మఱయుఁ గొంత మనస్సు వాసంతిమీఁదఁ జగదీర్చుకొనవలయును. ఇది యంతయుఁ జేసి దుష్టనిరాశిని యలెఁగిమీఁదఁ గొప్పము గదిగి మై కేరుయు ననుటకు మీరలేని మనస్సు కొంత. దీక్షతో! నానవురి నానస్సు!

ఇది యిట్లుండెగా జమిందారు వ్యవహారము నానాటికి నన్నగిలుచుండెను. రంగనాథ మనకొన్నంతయు ననుచుండెను. ఇప్పుడు పెరుమాళి సర్వాధికారి. గంధ్రముతయు, నగరాజకుమారియు నీ డిలు నిప్పుకు దొరగారి సుధియసంధ్యఃయందు నేవించుచుండెరి. ప్రాశస్త్యంధ్య సమయసంధ్యకుఁ జెలియదు. పశ్చిమసంధ్య ప్రాశస్త్యంధ్యకుఁ జెలియదు. ఉభయసంధ్యల నెఱిగినివాడు నూర్వధికవాడు. వాడే పెరుమాళ్లి. దొరగారు పూర్వము కొన్ని చీరలను, నగలను నెవరికైన కానుకల నిచ్చుటకుఁ బ్రయోగముగా దాచియుంచెను. వాని నెప్పుడో యవసరమైనప్పుడు దురయోగించుచుండెను. అవి రెండు చీరల వాల నిండి నన్న వస్తువులు. ఇప్పుడీ చీరలవాలు ఖాళీయైనది. ఇప్పుడే యేమి యెప్పుడో యైనది. అక్షునరావుతోబాటు, దండ్రముతతోబాటు, నగరాజకుమారితో బాటు నాటక సమాజములో మఱియొక యుండెరి. అందులో

నొకఁడు పండ్లదొంగలకుఁ జూపినాఁడు ఒకఁడు పదునాఁడకుఁ జూపినాఁడు. వాఁడు మొదటి ప్రహరము; వీరు రెండవ ప్రహరము. రెండవ ప్రహరము జేసినను మొదటి నాయకుఁ డగుచుండెను. వాఁడు పిక్కబలిసియుండెను. అతని గొంతుకిన్నగుల గొంతు. అతఁడు పెద్దవాఁడైనచో మహాగాయకుఁడగును. అతని రాగప్రసారవైఖరి మహాపండితుల వాశ్యర్యపటమందుండెను. తుంబుకు వారదులు వచ్చి వాని గొంతులోఁ గూర్చుండిరి. ఆతఁ డన్నచో దొంగారికి బహిష్కరణము. వీరైదుగురు దొంగారిని నిట్లనిలుపున దోచుచుండిరి. నాటక ములకు వనూలయ్యోడి మొత్తము పెరుమాళ్ళు నేనక సరిపోవుచుండెను. వీరి కోపములు, తాపములు, లాలనలు, నాటకము వేళకు వచ్చెడు వారంట్లు గొంగారి మీఁదనే పడుచుండెను. ఏడాది తిగుగము పై దొంగారి వచ్చి నిలువయున్న లక్ష లైపోయినది. వారు రెండుమూడూ లక్షలు కొత్తగా వప్పుచేసిరి. అక్కడ జోయిన లక్ష లిక్కడఁ గనిపించుచున్నవని గదా. ఇక్కడను గనిపించవు. ఏమై పోయినచో తెలియదు. ఎట్లు కనిపించును? నాల్గువందల రూపాయలు పెట్టి కొన్ని చీర నెలనాళ్లలో దానిమీఁది మోకాపోయిన చీర డబ్బుగాఁ గనిపించదు. ఇరుగదివేలు పెట్టి కొనిన మోటారుకారు లారీవలె నడుపఁబడుచున్న కారు డబ్బువలెఁ గనిపించదు. ఆరుగురు కనిసి మదరాసు మొదటి తిరుగతిలో పల్లి వచ్చినచో దారివంట టిక్కెట్లు వనూలు చేయువానికి గైళ్లు వడిపెడివారికి టిక్కెట్లు తనిఖీ చేయువారికి పుత్రాంతిగగులలో నీరికి సహపాఠ్యములు కలిగిం చెడివారికి నీరీతిగాఁ జెప్పరానిన్ని వ్యయములు. వివేకములేని వ్యయములు. రూపాయ పెట్టెడి చోటఁ బదిరూపాయలుగాఁ బెట్టెడి వ్యయములు ఇనమును లెక్కకుఁ దీసికొనిరావు. అప్పు మాత్రము లక్షలు కనిపించును. వీరిలోఁ బట్టచొక్కాగాని మణిదీనినీ దొడుగరు జరిపిపెట్టెలుగాని పేరుగు పెట్టెలో నావేళకుఁ జొక్కలేదు. నంబనే పోయి కుట్టించవలయును ఆకుట్టించుట డబ్బు కన్నఁ దక్కువ కుట్టించినచో దరా తక్కువ. గంటలో నాడు కుట్టి యాయవలయును. పట్టచొక్కా కుట్టి యిచ్చినచో సాహస్యముగా మజూరి రెండురూపాయలైనచో వీరు దొడ్డదొంగలు కనుక వీరైదురూపాయ లిత్తురు. గంటలోఁ గుట్టి యాయవలయును గనుక ఎనిమిదిరూక లిత్తురు. చిల్లరలేదు కనుకఁ బదిరూపాయ లిచ్చి పేయుదురు.

ఇట్లుండఁగా స్వీట్లర్లాండునుండియో, హాలెండునుండియో తెలియదు. ఒక యందగతై వచ్చెను. ఆమె దొంగారి పటణముకూడ వచ్చెను. ఆమె యొక్క రాత్రికి రెండువేల రూకలు పుచ్చుకొనునట. ఆమెతోఁ బాతిక ముప్పదిమంది యుండిరి. ఆమె రోజుకు వందరూపాయ లధైయిచ్చి యొక మేడ తీసికొన్నది.

ఆమెతో బాధికమంది పురుషులు వచ్చిరి. అకలకు కాద్యదిర్చి. కొండలు గుమాస్తాలు. కొండలు వంటవాండ్రు. కొండలు పరిచాడకులు. అది ప్రయాణము చేయుచున్న యొక మహాసంస్థ. ఆమె గెండువేలు పుచ్చుకొను నన్ను మాటయేగాని యామెదర్చిన మునువేళే పాతికవేలు ఖర్చయ్యెను. అవివభాష దొరగారికిఁ దెలియదు. ఈయనభాష యామెకుఁ దెలియదు. నీవొక దొంగ తోక కప్ప టే తాగి తిరిగివచ్చిరి. ఆ యొక్క తేముతో ముప్పుదివేలు వ్యయ మయ్యెను. ఈ లెక్కలో లక్షలు ఋణముకొక యేలు మిగులును? మఱియుఁ గ్రమముగా నాటకములమీఁద వచ్చు నాదాయము తిగిపోవుచుండెను. తెలులు మాసిపోయెను. నాటకధివనము కనుమాపెను. దున్నల మెఱపు లెక్కను అట్టల గుఱ్ఱాలు, బల్లలతోఁజేసివ కొంత రంగనామగ్రి- సర్వము ప్రాంతబహిష్కారము చేయచిన నాటకములే యెన్నిసార్లు చూతురు! ఈరిగిగా మేపు చెప్పిపోయి రాబడి తక్కువయ్యెను. రాబడి తగ్గనో హెచ్చినో దొరగారి కుపసాధి? ఎప్పుడో యొకసారి వాగు పోయి నాటకము చూతురు. రెండవ ప్రహ్లాదుని మెచ్చుకొనుటకు రంగభూమిలోనికి బోవుదురు. అతఁడు దొరగారి చెతికిఁ గల వజ్రపుటుంగరిమో మరేవస్తువో తాను తీసికొని ధరించును. పూచిన తింగిడు తల రంగభూమిలోనికి నల్లిన దొర కిరివృక్షమువలె నాకు గలి తిరిగినిచ్చును. అతఁడు బగువుదింపిసంతి బ్రహ్మానందపనును. అతనియట్లు చేరి ప్రశంసలు చేయు వారి కవధి లేదు. ఆ ప్రశంసలలోఁ దాము ప్రదర్శించు నాటకములోని మాట లను పద్యములను వచ్చుచుండును. అవి వచ్చినపుడెల్ల కొండలును బ్రహ్మానంద పనుచుండురు. ప్రసంగములలో వానిని జోడించుట వివేకశూణ్యము. తేని చమత్కార మున్నట్లు భాసించుట యందఱును గలని నవ్వినచో నది చమత్కారము కాకపోయినను జమత్కారమే. ధీమంతుల చమత్కారము వేలు. అది యర్థము నాశ్రయించియుండును. మాడ్గల చమత్కారము వేలు. అది యచట నున్న యానలగుర నాశ్రయించి యుండును. ఈచమత్కారమంతయు రాజుగారి ప్రశంస. తామప్రదర్శించు నాటకములలో నంతి చమత్కారము కలిగించు మాట లన్ని నన్నిచో నది యంతయు రాజుగారి గొప్పపాపమే. ఈ నాటకములన్నియు నెవరివి? రాజుగారివి. కనుక నందులలోని ప్రత్యేకపు దొరగారి కీర్తిపతాక శేఖరాయమాణము.

ఇంకొక యేడాది గడచినచో దొరగారి చాప చెడి చదర యును. చదర కూడా మిగులదేమా తెలియదు.

అందుచేత దీపమండలగ నే యిట్లు చిక్కబెట్టుకొన వలయును. రంగ నాథము చేయవలసిన పనులు రెండు మిగిలియున్నవి. ఆ రెండుపనులు దొరగారి

పోషిమి పొన్న కాయపాళముగా నున్న పుడే చేయవలయును. అందుచేత రంగ నాథము బయలుదేరెను. దొరగారి దర్శనము చేసెను. ఇపుడు దొరగారి దర్శనము చేయుట చాల సులభము. పూర్వము మనదేశములో కలెక్టరులకుఁ గూడ జమిందారుల దర్శనము కలిగెడిది కాదట. ఒక జమిందారు గవర్నరుయొక్క దగ్గరలో నుండెడివాడట. బ్రిటిషురాజ్యము వందయేళ్లు గవచ్చినదియనాతె మన దేశపు జమిందారులు పోలీసు పదవి కప్పుకొనుట ప్రవేశస్థానము మొదలయిన వారి ప్రమాణముగా నీరే వచ్చిరి. మన జమిందారు వాటకధర్మమువచ్చి టిక్కుట్లమునాని స్థితిలోనికి వచ్చెను. దొరగా టిక్కుట్ల వచ్చెను. టిక్కుట్లమొడిచోటఁ గూర్చుండుటయుఁ గలదు. ఆ కనుకనే మన దొరగారి కామ్రాట కౌటలయ్యను. మత కూర్చుండుట. కూర్చున్నను దొరగావలెనే కూర్చుండును.

రంగనాథమును, దొరగానను నుటాలోనిదిగిరి. దొరగాన కనుల ప్రస్తావన తెచ్చిరి. రంగనాథము శరీఘండు రుహ్యభంగము. తనకుఁగూరు ముక్కు పద్మలాటని పేరొచ్చి యునియ్య. వాసంతి కొంపలు తీసెని కొఱుని యనియుఁ జెప్పెను. వాసంతిని గొంత నందించెను. కొంతి పొగచెను. దొరగాన వాసంతికి గొప్ప నాగుల మంత్రస్వేషాగ మిచ్చెను. ఆమె నెక్కువగా వన్నచో దొరగారికిఁ గొప్పము వచ్చుచేమా. అందుచేత రంగనాథము తన మాట స్వంతము వినియోగించి కట్టికొలుంగవంపఁ బోను చావనంప మాటాడెనట. తనకి క్రిందియుఁ బ్రవర్ణించెను. రంగమనుగో నభ్యుక్త నెను. వాసంతికిఁ, దినకు సంబంధము లేదు. కమలను చా నెలుంగును. ఈమె మంచిది, ఆమె చెప్పెది. దొరమనస్సులో నొకభాగ మున్నది. ఆనాడు కమల వచ్చుటయుఁ జంద్రమతి యామెను ఒరిపానించుటయుఁ చా నెలుంగవల్ల నుంచుటయు జరిగెను. కమల యాచితీ కన్పటకుఁ గాదెను తెన్ను వివాహనామమని యడుగుట కని దొరగారికిఁ దల నెను. కొటలోని రహస్యములే బయటకుఁ దెలియునుకదా? బయట రహస్యములు కోటలోనికిఁ దెలియుటలో నాస్తిర్య మేమున్నది? ఈ రహస్యము రంగనాథమునకు, నతనిభార్యకు వాసంతి శరీఘండుచక్క అయ్యారి లోఁదెలియనివాడు లేదు. రహస్యము లిన్నియును. దొరగాన కమలమీద జాలి పడెను. తాను చేసెద రిప్పుడుకొ నెను. ఆమె నుమాయక రాని తెలిసికొ నెను. విని నామెమీదఁ గోరిక వాలెను. కోరిక తాను పునఃపడెయన్నంతికొలను పోదు. దొర రంగనాథముతో న్నిల్ల నెను. “రంగనాథముగానూ! అది యన్ని జరిగినచో విచారించవలసినదే కాని మీ యవ్యాయని శరీఘగారి కిచ్చి పెండ్లి చేయుటయే యు లెమమేన విషయము.”

పోడిమి పొన్న కొయిపాళముగా నున్న పుడే చేయవలయును. అందుచేత రంగ వాధము బయలుదేరును. దొరగారి దర్బారును చేసెను. ఇపుడు దొరగారి దర్బారును చేయుట చాల సులభము. పూర్వము మనదేశములో కలెక్టరులకుఁ గూడ జమిందారుల దర్బారును కలిగెడిది కాదట. ఒక జమిందారు గనర్నరుయొక్క దర్బారులో నుండెడివాడట. క్రిటిపురాజ్యము వందయేండ్లు గడచినతరువాత మన దేశపు జమిందారులు పోలీసు పదవి స్వేచ్ఛరులు, సబ్ డివిజన్ పోలీసులు మొదలయిన వారి ప్రమాణముగా నీకి వచ్చిరి. మన జమిందారు నాటకభవనమునకు బిక్కెట్లమ్మవాని స్థితిలోనికి వచ్చెను. దొర గారి కోర్కొక్క స్వగు బిక్కెట్లమ్మకి చోటఁ గూర్చుండుటయొక గలగు ఆ భంగమైన మొట్టమొదట దొరగారి కొఱుట కొలయును. మఱి కూర్చుండుట. కూర్చున్నను దొర గారివలె నే కూర్చుండుట.

రంగవాధమును, దొర గారును చాటఁజూపిరి. దొర గారు కమల ప్రస్తావన తెచ్చిరి. రంగవాధము కిరీషుఁడు దుర్బాధ్యక్షుఁడనియు. తనకూఁగరు ముక్కు పచ్చలాని పసిపిల్ల యనియు, వాసంతి కొంపలు తీసిన కొఱుచి యనియుఁ జెప్పెను. వాసంతిని గొంత నొందించెను. కొంత పొగడెను. దొర గారు వాసంతికి గొప్ప పలకల ముత్యాలహార మిచ్చెను. ఆమె నెక్కువగా నన్నచో దొర గారికిఁ గొప్పము వచ్చునేమో. అందుచేత రంగవాధము తన చాట నేర్పఁజేయు వినియోగించి కల విలుంగవంపఁ బోయి చాటవంప మాటాడఁగల తనకి కింతి యొక బ్రహ్మినించెను. రాజు మఁసులో నభ్యుక్తి నెను. వాసంతికి, దనకు సంబంధము లేదు. కమలను దా నెఱుంగును. ఈమె నుంచిది, ఆమె చెప్పెది. దొర మనస్సులో నొకభావ మున్నది. ఆనాఁడు కమల వచ్చుటయొక జంద్రమతి యామెను బరిహసించుటయొక దా నెఱుంగనట్లు నటించుటయు జరిగెను. కమల యగ్రీతి వచ్చుటకుఁ గారణము తిన్న వివాహమాదుమని యనుట కని దొరగారికిఁ జరిగెను. కోటలోని రహస్యములే బయటకుఁ జెలియునుకదా! బయట రహస్యములు కోటలోనికిఁ జెలియుటలో వాక్పర్య మేమున్నది? ఈ రహస్యము రంగవాధమునకు, నతినిభార్గవు వాసంతి కిరీషుకుఁడక్క అయ్యారి లోఁజెలియనివారు లేరు. రహస్యము లిట్లుండును. దొర గారు కమలమొచ్చి జాలి పడెను. తాను చేసినది తప్పునకొనెను. ఆమె యమాయకురాలని తెలిసికొనెను. ఐన వామెమీఁదఁ గోరిక పోలేదు. కోరిక తాను పురుషుఁడైయున్నంతకొలము పోదు. దొర రంగవాధములో నిట్లనెను : “రంగవాధము గారూ! అది యట్లు జరిగినచో విచారింపవలసినదే కాని మీ యహ్మాయని కిరీషుగారి కిచ్చి పెండ్లి చేయుటయే యు తినుమన విషయాదు.”

రంగనాథము.- దొరగారూ! నాకది యిష్టములేదు—బిడ్డ నీరవము
మరింతో నెలలు నూటాడెదామి? అరెం కొనాది ముందుకొరయును.

ಕೌಂಸಾಣ-ಇದು ಪಿರಿಯಂನಿ ಮಾರ್ಗದ ನದಿ.

రంగవాసు-వాకిమును. కాని ప్రభువులకు తినుద్రవ్యం చేరవచ్చునా?
 నేను తిను గానాబునము. ప్రభువులకుది నేను కావలసినవా?

કોઈ એક વાત, એવી "સુધારા"ના નામ પરના સર્વોચ્ચ અસહ્ય.

[illegible]

దొంగలు ముసులో చిక్కిరి పంతో పించెను. తాను సంగవాడనుండి కలుగి
వంటివాడు. మానుగారివలె ఎప్పుడు చిచ్చులు పుట్టెనులేదు. మతము
గొన్ని లక్ష లభింపించుచున్నది. ఇది తీర్చుకొనుటకు క్రూరమైన భండార
మైనచో దివకు గడ్డుములేదు. రాజుంగీకరించెను. వారిను సమీపములలో గానోట
లన్నియు వ్యాధిపరిచుకొనుటకు నిషేధము గలపై తీర్మానించుకొనిరి. అట్లు
చేయనియెడల చిక్కియిండుకొనిరి.

రంగనాథము లేచిపోవుచు మఱల జనుదీగివచ్చి "తమిళం నంకాక విషయమకూడ మనవిచేయ దుఁచితిని. మన హిందవి పెట్టుకొనినను లేయు తున్నట్లు కనిపించరాదు. అందుచేత దమిళ రాచకవి వర్ణవర్ణి చెడికొనవలయును. తమిళ ప్రభుత్వ మెంత గొప్పగానున్నచో ఎంత తేలికగా నీవయల నాగ్ని మళము విమియమలెగు. మన వాటక సమాజమునారు ప్రాతివాటికములే లేయుచున్నాగు. శ్రోత్రవాటకమును ప్రాయం దక్షులయును. వేయించవలయును; ఆవాటికము లాపావకవియే వ్రాయవలయును. ఆస్థావకవియన్న యుష్కోగ

మేర్పడినది తెలుగు బదియో, యేబదియో, జీరివిచ్చి చేసివో నది తమ గొప్ప దనమునకు దగినట్లుండును." అనెను.

దొర-రంగనాథముగారు! మీరేయున్నారగుదా. మీరే యాసానకపులు రంగనాథమునకు దానేబది రూకలు పుచ్చుకొనుట కిష్టములేదు. పొర బాటున దానేబదిరూకలనెను. దొర యిట్లునని తిండు చెలియను. కనుక మాట మార్చి యిట్లునెను: "ప్రభూ! తిమి యనుగ్రహము నాకున్నచో జాలును. నాకొ పదవి యక్కఱలేదు. అవధా: గాగున్నాను. గ్రామములో జాలయింది కవు లున్నాను. అట్లునరావుగారి స్నేహితులే యిద్దఱు కవులున్నాను. ఆస్తానకవి నిర్ణయమున కొక సంఘము నేర్పరచి వాగెఱిని నిరియించివో వారిని వేయుట వ్యాయమునర్హము" అనెను. సంఘమునుగూడ వారప్పజే నిర్ణయించి ఒకకు పెరుగుట్టు, రెండు అట్లునరావు, మూడు రంగనాథము. సంఘములో ప్రేమకావ నొక తెయున్నచో బాగుండును గనుక జంద్రమతియున్నచో బాగుండునని రంగనాథ మనెను. ఆదొరగారు వానిలిని చేసివో బాగుగా నుండుననెను. రంగనాథ మామె యొప్పికొనునో యొప్పికొనదో యనెను. ఆమె యొప్పి కొనివో నామె, లేనిచో జంద్రమతిగా నిర్ణయించికొనిరి

రంగనాథము వానిలిని బోయి కనుగొనుటకు నతని కిష్టములేదు. వారి తిమ గృహపరిశ్రీతులైన చేసివని, ఇల్లుండగా మఱునాడు దొంగగారు కిరీషు కొఱకు వార్తనందిరి. కిరీషుని కంగుకో లేలియలేదు. కనుక విషయమని యను మానము తిట్టెను. రంగనాథము పోయి చెప్పికొనియుండెను. విషయములో దన తిప్పేమి? దొరగారేమి విషయమోన్యదా? తిన్నీ విషయములో నుండిలింద కలయునని పిలిపించుటకు వెళ్ళి కలయునా, కలదా. ఎట్టివాడైననుదొంగదా? వెళ్ళిక పోయినచో బాగుగా నుండదు. చిరువుల మనసుతో మాటకు మాట యునలయు నన్ని విశ్చయముతో నవసామైనచో నీ వింతకంటె నేమి జలుగజెటితి కర మొగముపొడి నని వేయకలయునన్న సంకల్పముతో కిరీషుకు కొలుకు వెళ్ళెను. అతని నజలు నెంతయో యాచియుతో న్నాగతియు నెరుపబడెను. దొంగగారు నవ్వుచు వచ్చిరి. కిరీషుకులేచి విడుచుండగా భగవానేను కూర్చుండు పనిరి. భలావారమును, కోఫ్ యిచ్చిరి. కిరీషుకు రెల్లబడిపోయెను. చిరఱు దొరగారు తా మాస్తానకవిని నియమింప నెంచుచుంటిమనియు, నిర్ణయసంఘ మొక జేర్పబడిన దానిలో వానిలి నొక సభ్యుగాలుగా నెన్నుకొంటిమనియు జెప్పెను. కిరీషు పెంగిరించెను. కిరీషుకు లేచి నవలిపోవోపుమండగా దొరగారిట్లు చెప్పెను. కిరీషుగారు! రంగనాథముగారి రెండవ కుమార్తె తిమిన్నచో విక్రీరి ప్రేమగా నున్నదిట. విముక్తనది మరియొకరిని వివాహము చేసికో

కనుచున్నది. వారి కుటుంబమునకు మాకుటుంబమునకు గల సంబంధము మీకు
 తెలియనిది కాదు గదా? ఆ యుక్కయిది మీకు వివాహమానించో
 మేము సంకోషింతుము. తమ కుమార్తె ధైర్య వాసంతీదేవిగారికి మే
 మెక మత్యాలహా విచ్చిరిమి. అది కొంత జలయంతుమ. అంత జలగలవస్తు
 వును గమలకుం చెంట్లకొనుకగా మే మీయూరిలమమన్నాము. ఇదిను కొంత
 నీవతో ఇవమే యిస్తుము. మీయంగుం జంపు తీసికొని యామాట చెప్ప
 చున్నాము. ఈ గ్రామమంతయు నాది అవాదిమంకి నగపూర్వ రిద్దరు
 బ్రభువులు. ఈ ప్రజలు నా బిడ్డలు." శరీపు చిరిము చిచ్చుచునెను. దొంగలు
 "మీ రంగీకరించినచో దొంగలగానన జే ల్గు మీర్చులు చేయును" మనిరి.
 శరీపునకు నీ వ్యవహార మెల్లు పరిష్కరిమనగో యివ్వాళ్ళమంకి తెలియ
 కున్నది. అతని విధానం మరెవరికీ నోవుమన్నది. తామ వాయి రంగవాదము
 వదుగలకు. కమలమ వారింట్లమంకి జరికి రానీయును. ఆ కథ యంతి ముగి
 ముగాఁ బరిష్కరిమైవంతుకు శరీపు మిక్కిలి సంకోషించి వా "కేవలము
 ములో నభ్యంతరము లేదు. తమ శిష్యకు లక్ష్మణుని విశ్వి కుము చేయుచినచో
 వచ్చడే నేమి సిద్ధముగా మన్నా"నెనెను. ముగివాడు: దొంగలు రంగవాద
 మతో నీమాట చెప్పెను. అతడు తన యుటగాఁ జెప్పెను. వాల్లవాల్లి
 తిప్పినిధిలములైవతిరువాలె వివాహము విశ్వి కుమయ్యెను.

అన్యాయానికి నిర్ణయమునకుఁ బ్రచారిను ప్రారంభింపఁబడెను. దీనిని గూర్చి
కనకాని కీయవలయునని యున్నది. రంగవార్తమునకుఁ దమకు రావలయునని
యున్నది. ఆ సంఘము తమ పేర్లకెక్కువయ్యునుగఁ దీర్మానించి నెండు గెంతుల
దలఁపఁగలము వారి సిఫార్సు చేయవలయునని యున్నది. అది ముగియిందో
కెప్పటియెట్లు? పెరుమాళ్లు పూర్వపు మనషి కొడుకు. అతడు ముదిరిపోయెను.
తనయంతరి వాడు తానే యనుకొనుచుండెను. వాసంతి కిదిగదా! గిరిటి
కోనము ప్రయత్నించును. అర్జునంపు తన మిత్రులలో నొకని కోనము ప్రయత్ని
ంచును.

అస్థానకవిని నిర్ణయించుచు పట్టణములోఁ దలిసిపంతు నే పదిమంది పది
విధాలఁ జెప్పికొనఁజూచిరి. అవిధానికారితముచు ప్రహళిప్రాస మేర్ప
డెను. ఈ ప్రహళిప్రాసమును మల్లిచిరలపిని బాధ్యుని రంగవాఙ్మయకుఁ
గలిగెను. రంగవాఙ్మయ గొప్ప వక్త. అతఁడు భగవంతుని నిలచుండి మాటాడు
చున్నచో వేలాది జనము విస్త్రుతి నెరిచి నుచుండును. అసంగతిమై విష
యమును గూడ వలెకు తన వాత్సైపుణ్యముచేరి మధురమైన కంఠస్వరముచేరి
జిహ్వవపుల పిసానిపులచేరి నిలచుండు పదితిలోని యుయ్యారిపు బౌద్ధికల

మేర్పించి నెలకు బదియో, యేబదియో, జీతమిచ్చి చేసినచో నది తమ గొప్ప దనమునకు దగినట్లుండును." అనెను.

దొర-రంగవాధము గారూ! మీరయ్యన్నగు గదా, మీరే యాసానకపులు రంగవాధమునకుఁ దానేబది రూకలు పుచ్చుకొనుట కిష్టములేదు. పొర బాటున దానేబదిరూకలనెను. దొర యిట్లనునని తిను దెలియును. కనుక మాట మార్చి యిట్లనెను: "ప్రభూ! తమరి యనుగ్రహము నానున్నచో బాలును. నా కా భద్రవి యుక్తములేదు. అవధాః గాగున్నాడు. గ్రామములో జాలయంది కవు లున్నాడు. అగ్రువరావుగారి స్నేహితులే యిద్దఱు కవులున్నాడు. ఆస్థానకవి నిర్ణయమున కొక సంఘము నేర్పించి వానెవరిని నిర్ణయించినచో వారిని వేయుట వ్యాయము, ధర్మము" అనెను. సంఘమునుగూడ వారప్పుడే నిర్ణయించిరి ఒకడు పెరుమాళ్లు, రెండు అగ్రువరావు, మూడు రంగవాధము. సంఘములో స్త్రీగూడ నొక తెయున్నచో బాగుండును గనుక జంద్రమతియున్నచో బాగుండునని రంగవాధ మనెను. ఆదొరగారు నాసంతిని చేసినచో బాగుగా నుండుననెను. రంగవాధ మామె యొప్పికొనునో యొప్పుకొనదో యనెను. ఆమె యొప్పి కొనినచో నామె, లేనిచో జంద్రమతిగా నిర్ణయించికొనిరి

రంగవాధము నాసంతిని బోయి కనుగొనుటకు నతని కిష్టములేదు. వారి తమ గృహపరిస్థితులన్ని చేసినది. ఇట్లంపగా మఱునాడు దొరగారు శరీఘ కొఱకు వార్తపంపిరి. శరీఘుని కంఠకోఁ తెలియలేదు. కమల విషయమని యను మానము తిట్టెను. రంగవాధము బోయి చెప్పికొనియుండెను. విష నిండులో దవ తిప్పేమి? దొరగారమి విషమయోగ్యుడా? నిన్న విషయములో మందలింద వలయునని పిలిపించుటకు జల్లికలమునా, చలదా. ఎటివాడైనను దొరగదా? వెర్రిక బోయినచో బాగుగా నుండును. చిరువుల మనసులో మాటకు మాట యవలయు నన్ను నిశ్చయముతో నవసామైనచో నీ వింతకంటె నేమి జలుగ జెటితి వని మోగముమీద ననివేయవలయునన్న సంకల్పముతో శరీఘుకు కొలకు జల్లెను. అతని కింబు నెంతయో గుండొముతో స్వాతియు నెంపబడెను. దొరగారు నవ్వుచు వచ్చిరి. శరీఘులేచి విలమంపగా ఛరవాలేరు కూర్చుండు పనిరి. ఛలాహంతును, కాఫీ యచ్చిరి. శరీఘుకు దల్లబడిపోయెను. చిరఱు దొరగారు తా మాస్థానకవిని నియమంప నెందుమంటిమనియు, నిర్ణయసంఘ మొక జేర్పించి దానిలో నాసంతి నొక సభ్యుగాలుగా నెత్తుకొంటిమనియు జెప్పెను. శరీఘు పంగీఃరించెను. శరీఘుకు లేచి నవవివాహోపుమంపగా దొరగా రిట్లు చెప్పెను. శరీఘుగారూ! రంగవాధముగారి రెండవ కుమార్తె తమరన్నచో విక్కిలి ప్రేమగా నున్నది. విముక్తవని మరియొకరిని వివాహము చేసికో

నమచున్నది. వారి కుటుంబమునకు మాకుటుంబమునకు గల సంబంధము మీకు తెలియనిది కాదు గదా? ఆ యుద్ధాన్ని విను వివాహమానినో మేము సంతోషించుము. తమ కుమార్తె యొక వాసంతీదేవిగారి! మేముక ముత్యాలవారి విచ్చిరిమి. అది కొంత జలయుండును. అంత జలగలవస్తువును గమలకుఁ బెండ్లికొనుకగా మేమియఁదలచుచున్నాము. ఇదియు కావలసివచ్చును. మియఁగుఁ జువు లేనికొని యాహుట చెప్పచున్నాము. ఈ గ్రామమంతయు నాది అనాదిమంకి నాల్లానా లేనిదలఁచుటలు. ఈ ప్రజలు మా కిష్టంబు." శరీపు చింతలు చిత్తమనెను. గోరగారు "మీ రంగీకరించినచో కొంతగానవచ్చు మేర్పాటు చేయును" మిరి. శరీపునకు నీ వ్యవహార మెట్లు పరిష్కారమునకుఁ బుష్కలమునకిఁ జేయకున్నది. అతని వివరములను వినిపాతీ వాపుచున్నది. తాను బానిస రంగవాఁడు నడుగఁడు. కమలను వారించునంకి నదికిఁ గోరియను. ఈ కథ యంతి ముగియుగాఁ బరిష్కరిమైవందుకు శరీపు మిక్కిలి సంతోషించి వా "మీ ముఖా నభ్యంతరము లేదు. తమ గెప్పుకు లగ్నము విశ్వము చెయించినచో నప్పుడే నేను సిద్ధముగా నున్నా"ననెను. మఱువాఁడు గోరగారు రంగవాఁడు ముఖా నీమలు చెప్పెను. అతఁడు తన యాటిగాఁ జెప్పెను వాల్లవాల్లి తిరువధిర్వములైవతిరువారి వివాహము విశ్వమునయ్యెను.

ఆస్తానకవి నిర్ణయమునకుఁ బ్రచారము ప్రారంభింపఁబడెను. గోరగారి కథనాని కీయవలయునని యున్నది. రంగవాఁడునకుఁ దనకు రారలయునని యున్నది. ఆ సంఘము తన పే దైకకంఠ్యముగఁ దీర్చుకొని నెకు గెంతులం దల జేతిము వారే సిఫారసు చేయవలయునని యున్నది. అది విలువరితోఁ జెప్పటయెట్లు? పెరుమాళ్లు పూర్వపు మునికొఁడు. అతఁడు మునివార్యును. తనయంతి వాఁడు తానే యనుకొనుచుండెను వాసంతి శరీపుఁ ఁ గిరీటి కోనము ప్రమత్నించును. అట్లువలె వు తన మిగ్రులలో నొకని కోనము ప్రమత్నించును.

ఆస్తానకవిని నిర్ణయించురని పట్టణములోఁ దెలిసింతి నే పదిమంది పది విధాఁ జెప్పికోనఁజూచ్చిరి. అతనివారి తలకుని ప్రభాభిప్రాయ మేర్పడెను. ఈ ప్రభాభిప్రాయమును మల్లించిరిపిని బాధ్యత రంగవాఁడునకుఁ గలిగెను. రంగవాఁడు గొప్ప వక్త. అతఁడు సభలో నిలుచుంకి నాల్లాచున్నచో నేలాది జనము నిస్తబ్దులై నిలిచి నుచుండును. అసంగతిమై విషయమును గూడ నతఁడు తన వాక్తై పుణ్యముచేరి మధురమై కంఠస్వరముచేరి జలువపువ పిపాలింపులచేరి నిలుచుండు పద్ధతిలోని యుద్ధాధిపు టాడ్డికల

చేత సుసంగరముగాఁ గనిపించజేయును. అతని మాటలయందు సామాజిక
 శిలత శ్రద్ధవహించుట కతనియందు దొక పరమేశ్వరదీప్తి కలదు. సుకుమార
 ముగా, మధురముగాఁ జేసి యతని కవితారచన కొండలు భావుల
 వలనియందుఁ బ్రసన్నులఁ జేసింది. అతఁడు సోమరి. అందు
 చేత నెక్కువ చదువలేదు; వ్రాయలేదు. అతఁడు
 చదివినదిక్కురయింగీపుభాష. అతఁడు పట్టణములో నాల్గయి దుపవ్యాసము
 లేర్పాటుచేసి యగ్రవరావు ప్నేహితులలో గామకాస్త్రీ యనునాతని నాసాన
 కవిగా నిర్ణయించుట సమంజసమన్నియు నిరూపించెను. ఇందులోఁ గొంత
 నేర్పన్నది. ఆగ్రవరా బిల్లు చెప్పినచోఁ జెనమా శబ్దము వినుచుండెను. చంద్ర
 మతి యగ్రవరావుమాట వినును. నిర్ణయసంఘము తీర్మానము చేసినను జీవిత
 కంగీరించుట దొంగారి చేతిలో నున్నదికదా. దానికిఁ జంద్రమతి యవసరము.
 వాసంతిమాట వద్దవరావుమాట కొంత వివరమైనను. ఇంతకును రామకాస్త్రీ
 యేబదియేండ్లవాఁడు. అతఁడు నేక వాటకములను వ్రాసెను. అతని వాటకములు
 జేరిమునం దంతట నాడుదురు. అవధాని యొక్క యాయూరిలోననే ప్రతిష్ఠ
 కలవాడు రామకాస్త్రీఁ జేరిములో గొంత ప్రతిష్ఠ యున్నది. రంగనాథ ముప
 వ్యాసమాలిచ్చినపుడు వాద్యముగా రామకాస్త్రీ కిమ్మని చెప్పలేదు. అతనియప
 వ్యాసముక గానీదీ. అది యొక శక్తి చిహ్న కేమి చెప్పినాడని యాలోచింపగా
 నేమి చెప్పినో తెలియదు. మనసులో నందఱుమాత్రము రామకాస్త్రీ కీయ
 వలయునని నిశ్చయించుకొనిరి. రామకాస్త్రీ కీయవలయు నని యతడు చెప్పెనని
 యొక పిన్నచో రెండవవాడు వెంటనే కొదవి చెప్పరచ్చును. రామకాస్త్రీ
 కవిత్యములోని గుణములు చూపించె నన్నచో నవధాని కవిత్యములోని గుణము
 లను జూపించెను. అతనిమాటలలో లేదు; అతని యభినయములో నున్నది.
 అతఁడు గొప్ప ప్రజ్ఞాశాలి యనుటకు సందేహము లేదు. అతని ప్రజ్ఞ యన
 వ్యార్థమునఁ బోవునటులయేకాని ప్రజ్ఞలేదనుటకు వీలులేదు. వ్యాయముగా
 నవధాని కిష్టించినయను. లేదా తా నూరికుండవలయును నాదిచి తన
 కిమ్మని యడుగవలయును. అత్యాభిముఖముగాఁ బ్రసన్నము చేసకొన
 వలయును. దొరగా రిప్పప్పుడు మొగమెలయు తన సంగతి తాను చెప్పకొను
 టకు జెఱుకు. అవధానికీ రాకుండఁ జేయవలయునని పట్టింపు. మనసులో నింకొక
 యూహ. తన యూరిలోనివారి కెవ్వరికిని రాఁగూడదు. వచ్చినచోఁ దన కను
 శ్యాదు. పరాయియూరి వాని కిష్టించినచోఁ దనకు రెండు లాభములు. మొదటి
 తన కప్రతిష్ఠలేదు; రెండవది వారిమీఁద బగ తీర్చికొన్నట్లగును. ఇట్టి యలు
 పపు టామాలు చేయునుగాని లేనిచో నతఁడు సమర్థుడు. నిజముగా నాసాన

కవి కావ్యగీతనాదాయూరిలో జరిగెను. కావ్యపావుల కెక్కువ వ్రాయక పావులయ్య, కెక్కువ పాండిత్యము కలపావులయ్య గంటే యిద్దఁకులు. కాని మధురముగా వ్రాయఁగలఁడు. సువమరముగా వ్రాయఁగలఁడు. అట్టివాఁడాయూరిలో నెఱవఁగెను నేఁడు. కేరటి కుగ్రవాణి. ధివ్యగర్వలో మహాకవి కావ్యగీతనాదాయూరిలో జరిగెను. కాని రత్నాక్షయము కలవానియై ముందు విలువలేదు. ఈలోపుగా గిరీతి యొక నలు వ్రాయుచు పద్మ కావ్యము వ్రాసెను. ఆవానికిని స్వయంపఁడనావఁగా నెఱవఁగ వాఁగలిగెను. రత్నాక్ష కళలందున కలపద్మయము నాదకములే వ్రాసిరి తాను నరఁకుచు వ్రాసినతో నెఱవఁగయందుకు నులువయిన యెఱవఁగ నొసంగెను. పుల్లరివఁస.

స్వయం పద్మయమున కెక్కు నరఁగజేయు జరిగెను. కేరటి వాసంతిల కళ పల్లవములో నెఱవఁగిరి చరియెను. వానినకు పాదధియ కిలో గిరివఁగిరి పర స్పరము వ్రేయించి వాలయగు నెఱవయిది. ఇద్దఱును నాధిపాత్యము నేకరించి కొనిరి. దిక్కుకల్పన తేజవారి నెఱవఁగె యంపాధిగతు నాధిగతుద్విటో జరిగివాపును. కూనరింటికి నచ్చివచ్చి రాదేనా కేరటివఁగ జల్లలులేదు. పాదధి తోటమఱిలో నెక్కువ యంపలేక. మునుముగా నుండు గెండు కూలిచేసి కొని జరించువారి యంగలెపు. అయ్యంట్లోని యిద్దఱు మున్నఱు స్త్రీలు మాత్రమే యెఱవఁగిరి కలయిక గుర్తించినవారు.

నంపు స్వయం పద్మలో వాసంతి కేరటి పదయము వ్రాసినది తెచ్చివది. రత్నాక్ష ముచ్చయము వచ్చి. దానితో వాసంతి యూహనంది నమ్మును. కాని యామె వాసంతి వాసంతివఁగెను. అరిగెను నరఁకుచు వ్రాసెను. రత్నాక్షవారు వల వ్రాయుచునెను ఆనఁకులో గిరీతి కలవానిలో నున్న మఱియుక కరిని జల్పించెను. అరిగెను వోడయము వ్రాసెను. అరిగెను నెఱవఁగిరి మచ్చి కొచ్చి లోప ముల మచ్చాటించెను. అర్జునరావు కేరటి యొక పేయలు వోడయముకా యనెను. వాసంతి కావ్యము పెరిగెను. అనలు రహస్య మెక్కురిరి చరియెను గమక వామె యాయావే మెక్కురికి నిర్దుముకొనెను. పాదధి యంపగించికొన్న యథి మానమమకొనిరి. ఆమె యిట్లనెను: “ఆకవిగూర్చి కేరటి వ్రాసినమాట నిజమే. అందులో ఏ పేమియులేదు. ఆరి డిరికనకంకంకు చేయెను. కేరటి కళాగారలో జదువుచున్నాడు. కళాగార ప్రధానాధికారికిని వాకలవి పేమము. ఈవి టోయి యాకళాగారాధికారితో గిరీతి వాసంతియము చెప్పెవాడు. ఇది యేమో వ్యాయమైన పనియా? దీనిని మీరెవరు కావలెనో? ఇదియ పుస్తకముతో జరిగినది నుజించి వ్రాయుట రిచ్చెనా? వ్రాసెందులందు వాని కెక్కువ యపకారము జరుగలేదు. ఈపనినందు గిరీతి కెక్కువ యపకారము జరిగినది.

లోక మిట్లుండును. ఇదికొక యిట్లు చేయుట తప్పక వాడుని నేనే కిరీటి నడిగి తిని. అతి డిట్లు సమాధానము చెప్పివాడు. ఏమనగా “వాసంతి, అందఱివల నే నీవును పోపాటు పడుచున్నావు నేనెరిచి గుఱించి న్రాసితి ననగా నతిని గుఱించి న్రాయలేను. అతినిగాని కొన్ని లక్షణములు తీసికొని నేనొక పాత్ర సృషించి యాపాత్రయందు వీరినిగూడ సంయోగపఱచితిని. మనమొక గ్రంథము వ్రాసినచో మనము కొన్ని పాత్రములను సృషించుము సృషించుట యనగా నేమి? మనము లోకములో జాలనుండిని జూచుచుండుము. వారి స్వభావములను గుర్తించుచుండుము. పరిస్థితులను దెలిసికొందుము. ఆపరిస్థితుల నే గ్రంథములందు గల్పించుము మనముకల్పించిన పాత్రలమీద మనము లోకములో నెఱిగియున్న మనుజుల స్వభావముల నాగోపించుము ప్రధానముగా ననల వ్రాయువాడెవ్వ డైన నీపనియే చేయును. నవలచారిత్రకమైన బాంతులు గుర్తుపట్టలేదు. సాంఘిక మైనచో బోల్పుకొందురు బోల్చుకొనినను సమాన లక్షణముల నెఱిగియున్నందురు. ఎఱిగియున్న వారినందు నెఱిగిన విషయమును దభిమానము పెంచికొని కొను త్రోధాది దూషింపరాదు గ్రంథము జనువులకవిగ్గును. గ్రంథము చదివి నప్పు డొక యాలోచన కొనుధివమును బొందువలయునుగాని యిట్లు బోల్చుకొని మాత్స్యగ్రస్తల కాగూడదు. అది పాతకలక్షణము కాదు మఱియు నొక విచిత్రమైన ప్రకృతి యొక పురుషునియందున్నచో గ్రంథకర్త తా నెఱిగియున్న వానియం దాలక్షణములన్ని నవి వ్రాయుట ఎనివేయకు ఒక గ్రంథమును వేలమంది చదువుదురు. కవియెఱిగియున్న యావ్యక్తిని గొద్దిమంది యెఱుఁగుదురు. ఈకోడి మందియే గూమనిసిని బోల్చుకొందురు. తక్కిన వేలమందికి నాపాత్ర సృష్టి కొవ్వనందిమును సమకూర్చును. మన మందఱమును గొన్నార్లకు జనిపో దుము. కొన్లము బ్రదికెడిది. ఆధివిద్యత్రిజలకు నీకావ్యమునందు బ్రదికి యున్న యావిచిత్ర ప్రకృతిగల మనుష్యునిలో నెంబంగ మేమి? వారిది కేవలమైన పాత్రస్వరూపి. వనయారిలోనివారిది ప్రస్తుతము వ్యక్తిగత రూపి. ఎక్కడ తిప్పు ఆమనిసిని బోల్చుకొని కొనము పొందెడివారిదికాని కవిదిగాదు. కవి వాని నేల పరిహరించెరాదు? ఇంక పక్షే విలక్షణమైన ప్రకృతిగల్గియున్నవృత్తుల లేరా, వీనినే సృష్టించవలయువా యని యన్నచో నాకవి యతిని నెందుకు వదిలిపెట్టవలయును? అతినియందున్న నైలక్షణ్యము విక్రీణ విలక్షణత్వము కలది. కావ్యములయం దధిక నైలక్షణ్యముకల ప్రకృతులే యుపాదేయములు. మఱియు నో వాసంతి, అతిని నెవ్వనినో చిత్రించితినని నీకు దిగులెందుకు? జాలోనున్న నాకు దెలిసిన దోషములు వికారములు వానవలలో నీపాత్ర యందు నిక్షేపించితిని. నైగా నన్ను దిట్టకొనినంత నానిని దిట్టలేదు.

ఈయారిలో నమ్మగూడె తెలుగుగురుగదా. నమ్మ బోర్పకొనగలగుకదా. నమ్మ నుజించి నేను వ్రాసికొన్నచో వాటికథ. ఇతరునిరుంచి వ్రాసివతో బ్రాతప్పికొను, పరవించ. లోకములో బరవించ. కావ్యమువందు వ్రాసి. పాఠకుని కింధము తెలియజేయును. అతడుగూడ నమ్మనిందించరాదు. నే నేకరించి నుజించి వ్రాసిరినో యతడు కొంత విచేతముని నీవు జరియును. అతడు దీనికి తెక్కచేయదు. అద్యముగాజేయచి కాను. చేయును. దానికి కావ్యకావ్యముగా బ్రతిష్ఠపకృతిచేయును. నాకు నరనికి భేదమిది "యెరికిటియిటన" పని వానింతి చెప్పగా దక్కిన మువ్వగును మాటాడలేను. ఇది గెండుగంటలపేపు జరిగెను. చింతకి కామరాస్త్రి వాస్తావకరిగా పయమించిరి. నెలకు నందియోక రీతియును విభాగముచేసిరి వానింతి కొంతనే పతనానిని గూర్చి వాదించింది. అనధానినిగూర్చి వాదించిను గిరిజనిగూర్చి వాదించిను వానింతియుక్కరియే. తక్కిన మువ్వగు కామరాస్త్రిని నుజించియు వ్రాసియించిరి.

తరువాతి బదిదిమును కామరాస్త్రిని నెలకు బెప్పదిగెండున్నర రూపాయల జరిమువించ బండ్లములి విభాగమునో బడిగా రాస్తావకరిగా వ్రాసియించిరి అనధానిగాను నామరీతము గిరిజనియేను. "నాకు మీదొర గారి నేను భేదమిది" యనెను. "ఈ కామరాస్త్రి వాకాలికోటికి బది వచ్చునా" యనెను అయ్యారిలో గోరల ప్రకటించు పేరునొక వాదప్రతిక కలుగు. దానిలో గెండువలచే యుండును. అందులో కామరాస్త్రి గ్రంథముల విమర్శింప వారింభించెను. నెల గెండునెలలు గడిచితిరువాతి మలుములు మలుములు కళపెళ్లు వచ్చియు వానిచోయి కొంత బారిపరిస్థితికి వచ్చెను.

దొరగారి ఋణము ఋణముగా నున్నది. పెప్పరుమన్నదిగాని తరుగుట లేదు. మదిగాను, బంధాయి, కలకత్తె పెప్పరుల పట్టణములకు దొరగారిదో యహ వారి వాటక సమాజాభిసాములు కలసి పికొనులు పట్టితమ్మలు తగ్గలేదు. వాల్ల దిడుములో వాటక నూడితలయును. మదిరాసుకుం బోతలయును వి యున్నది. వాటకమువాటికి దిరిగిరల్లి మమకొనుటయు బయలుదేరిపోవుటయు. అక్కడికి వల్లి చెయ్యతలసి పని యేమనిగా నొక పెప్ప సంకీర్తపుక చేరియో, యొక వాట్లక తెయొక్క పృథ్వీమా, యెడమగులో నొక పెప్ప సభయో యేదియో మలువాడ దుండును. శతవిధాల వాటుచును గెండు మాటాడు కార్లమిడిని బోవుగురు. ఒక్కకొను పచ్చలు మరెవ్వరు కొనలయును. దైరితయో యహ యాకారు పెప్పలు విరిపెట్టి గెండుకొనును దైరితయ మ దీకొనిరిమ్మని చెప్పి యుండియును ఫుట్టుకొనులో వత్తురు. దైరితయ నెలవా ఈయారిలో నుండి తన పైదాటునందిలు న్యయమైంది చెప్పెను. ఓయ్య

ములో వేసి యట్టిపెట్టిన హరికర్పూర మంతకంటె నెక్కువదనము లాటి పోకుండు నుండును.

ఇట్టిస్థితిలో విద్యుచ్ఛాఖనారికిఁ దన వంశయోగముల తోటలు నిచ్చినఁ గాని యీ తాఁడీకిఁ దట్టకొనుట సాధ్యము కాదని దొరగారు నిర్ణయించు కొనెను. రంగనాథముగాఁగ ప్రోత్సహించెను.

ఒకనాఁడు పోయి తోటలన్నియు నశియచేసికొనుటకు నచటనున్నవారి నందఱిని లేచిపొమ్మనిరి. తక్కిన వేదనాగు కొంపలు కాళ్ళి వేళ్లఁ బడిరి. సారథితోటదగ్గఱకుఁ బదిమంది పరివారముతో రంగనాథమును దొరగారును వెళ్లిరి. సారథి కీవ్యవహారమే తెలియును. అతఁడు పండుకొని నిడుగుపోవుచుండెను. అతనిని దొరగారి పరిచారకులు నిదురలేపిరి. దొరగారు వచ్చిరని చెప్పిరి. సారథి పోయి వారిపైఠాని దర్శించెను. రంగనాథ మీసంగతి యంతయుఁ జెప్పెను. సారథి యెప్పుడు లేచిపొమ్మందు రనెను. రంగనాథము నాఁడే లేచిపోవలయు ననెను. సారథి యట్లే యనెను. రంగనాథము దొరగారితో సారథి పొగరుబో తనియు, నతఁడు వేచిపెట్టు ననియు, నతని మూలముగా నీవ్యవహారము కోర్కలలోనికి దిగవచ్చు ననియుఁ జెప్పుటయే కాక యతఁడు మంచి బలకాఁటి; కొల్లటకుఁగూడరావచ్చు ననెను. అట్టి సారథి వెంటనే నేను నెవరిపోవుదుననఁగా దొరగారి కాశ్చర్యము వేసెను. మఱియు సారథి లోనికిఁగూడఁ బోకుండు బతులుదేరి నెవరిపోవుదు మఱు ననుదిరిగి నచ్చెను. ఇట్లనెను: 'అయ్యో! మీతోటలోనికి మరలపోయెడి వాడను కాను. కాని పాకలో నానంతి చీఁయున్నది. నాఁడీ కల్లయున్నది. మీ రెంటికోసము తిరిగి రావలసివచ్చె'ననెను. దొండ్లుక్కయు రంగనాథము యొక్కయుఁ గన్నులు పెద్దవి యయ్యెను. సారథి లోనికిఁ బోయి యారెండు వస్తువులను దెచ్చెను. తెచ్చి నెవరిపోవుచుండెను పోవుచున్న సారథిని దొరగారు ననుకుఁ దిరిచిరి. 'ఎక్కనుకు బోవుదు'ని యడిగెను. సారథి 'అయ్యో! నేనొక బైరాగి వాడను. నా కేమి ధియము? ఆస్తులు పోయినంతఁ బ్రభువులు ధియపడవలయును. వారికిఁ బ్రదుకుట చేతఁగాదు. వారి బ్రతుకులను గొందఱు ధంగపఱుతురు. ధంగపఱుపఁబడుటకు మాకు బ్రతుకే లేదు. మమ్ము బాగు చేయవలెనని గాని, పాడుపఱుప వలయుననిగాని రంగనాథమునంటి తాకికు లూహించరు. మా నాటకధనము తమరు తీసికొనిరి. అది యేమి బాగుపడినది? అంతకుఁ బూర్వము దొరగారికి దమ్మిడీ ఋణము లేదు. నేఁ దమ్మియు ఋణములే. ఇప్పుడు నేను నెవరిపోవుచుంటిని. ఈ తోటలవలన దొంగారి ఋణములు తీయవా? తీసినచో నేను సంతోషించును. కాని కొంపలు మెలిమింది

యజ్ఞమింతుడు. నేలవు లేకున్నానుచున్నా" ననెను. రంగనాథము కనులలో నిప్పులు కరిసెను. కాని యతఁడు నిప్పులమీఁద వెంటనే నీళ్లు పోయెను. అతఁడు మహాభీషయశాలి. సారథి యనిన మాటలలో దొరగారికిఁ గాని, తనకుఁ గాని సంబంధించిన మాటలు లేననియు రంగనాథ మిట్లనెను: "సారథిగాయా, మీ రంత యైంపుదైవచో నాచీరయెందుకండీ" యనెను. అంతయును నవ్వెరి. దొరగారు కూడ నవ్వెను. సారథిని గోపమున చెప్పెను. అనఁజెల్లినెను: "వాసంతి లోకములో నందఱు ప్రేమ కంటి గారు. అమె నీతఁడప్రేమ అనంతి దొర గారికిఁ జెలియును మన యువకుల నున్న వాసంతి యామె గలిగిన యాదర్శిల్ల లలో నెవ కదానాకో ప్రభువులకు పరిపాలన విషయము కాదు. ప్రభువులు నన్ను గుఱించవలయును. వాసంతి, సుతంతువునకై తోవ్వెనున్నాను. వాసం తికి నాకు సంబంధ మున్నదిని యనుకొనెద గారు వివేకహీనులు. నా కెటులది యేండ్లు. వాసంతి నా ప్రియమైనది. అమె పుత్ర యిచ్చట నుండుటకు వేతే కొంతయు కలదు. తండ్రి యింటిలోఁ గూఁతు యొక్క చీర గుండె వచ్చెను. పుత్రక వాసంతిని గూర్చి మాకు గూఢప్రాయ పడినచో నది వాపహవలకు చెప్పెనున్నా"నని నడిచిపోయెను. దొరగారి మొగములో వైఖ్యము, నాలుగవ, సారథి చెప్పిన మాటలయొక్క యాధార్థ్య స్ఫురణ యన్నియు గనిపించెను. రంగనాథుని కోరికలకై జూచెను. అతని కేమనటను తోచినది. సారథియొక్క మాటలను విన్న మేమియుఁ జెలియ నట్లందెను. దొరగారి కింతయుఁ జెప్పినట్లుండెను.

సారథి వాసంతియింటికి వెళ్లి యామెచీర నామెకు నిచ్చెను. తోట రాజుగారు నతిము చకిలికొరలి చెప్పెను. వాసంతి నివ్వఱవాడెను మఱి నీ వచ్చట నుండుననెను. సారథి కుడిచేయి యెత్తి గూకాశమునకు జూపించుచు నవలంబాయెను. అతఁడెచటనుండి రోజుకు బోయెనో యెవ్వరికిని చెలియదు.

కీరీటి తరువాతి నాలుగుసారులు తోటవద్దకుఁ బోయెను. కాని యచట దొరగారి పరిచారకు లుండెరి. అతఁడు వాసంతియింటి కదిగఱకు పోలేను. వారి యింటికిఁ జోయినచో కీరీటుఁ డెమననో తెలియదు. వాసంతియొక్క వార్తయే తెలియలేదు. వాసంతి తనయింటికిఁగూడ రాలేదు. అతనికి వాసంతి మీదఁ గోపమువచ్చెను. ఇన్నాళ్లు తన్నుఁ జూడకుండ వాసంతి యెట్లుండఁగలి గనుక అమె కనిపించలేదని తా నెఱిగింపజేసెను. ఈతని యామెకు లేదు కాఁబోయి! తిన్నామె ప్రేమించుచుండెనని యతఁడు మిక్కిలి పార పాలుపడితి ననుకొనెను. అమెకు సంత దిగులు లేనిచోఁ దనకును లేదు. ఈ ఓగింపుతోఁ గిరీటి మఱి మూఁడుసార్లు గడచెను. ఇంక నతఁడ గూఢప్రాయమై. వాసంతిని జూచితిరిలయెను. వాసంతి యింటికిఁ జోయెను. కీరీట కనిపించి నంతనే వాసంతి మందహాస సుందరవిధవారినింబయై యెదుగుటచ్చి కొంగిరించి కొని యచటనున్న మంచమువార్చి, దానిమీద నెరిసిని గూర్చుండఁచెట్టి తాను

ప్రక్కనే కూర్చుండెను. కిరీమి దర్బారునే యుండెను. అతఁ డాశ్చర్యపోయి చూచుచుండెను. కూతుతో నేమియు మాటాడలేదు. కిరీమి కంటికి పరిచయ మెప్పుడైనదో యతనికిఁ జెలియలేదు. ఈ పరిచయము సారధి పరిచయముతోడి కంటే బదిరెట్లుండెను. వాసంతి యిట్లునెను. “కిరీమి, దొరగారు సారధి తోటను వశపఱచుకొనిరట. సారధియే వచ్చి వాతోఁ జెప్పెను. అందుచేత నే నదృటికి రాలేదు. పరిచయము నీవు వస్తువని యనుకొంటిని. నీవు రానేలేదు. సారధి యేమైనాడో తెలియదు. మాయంటిలో నుండుమని యడుపున మను కొంటిని. అతఁడు నిలచినాఁడా? అతఁడు వంచిన తల యెత్తికుండు నెడలిపో యెను. అతఁ డెచ్చట నున్నాడో వాకు జెలియదు. అతని వార్త యేమైనదో తెలిసికొందమన్నను నే నెవ్వరి ద్వారా తెలిసికొనగలను? నీద్వారానే తెలిసికొగలను. నీవు వచ్చుటయే మానివేసితివి.” కిరీమికి మనసులోఁ గోప ముడికివచ్చుచుండెను. వాసంతికి సారధిమీద నన్నంత ప్రేమ తనమీఁద లేదు. ఈ విషయము కిరీమికిఁ గ్రొత్తిగాఁ జెలియవా? తనమీఁద వాసంతికిఁ ప్రేమ కలుగుటకుఁ గారణము సారధియేకదా. అంతయుఁ జెలిసికూడ నావిష యములోఁ గిరీమివనస్సునఁ గోపము కలుగుటయే యాశ్చర్యము అతఁడు మరల గోపము నర్దుకొనెను. అట్లే వారిద్దఱు చాలసేపు కూర్చుండిరి. భోజనవేళ యొనది. కిరీమి నెదలు నే యుండి భోజనము చేయుమని వాసంతి బలవంతముచేసె ను. కిరీమి యామెను వదిలిపోలేకుండెను. భోజనము చేయుచుండిరి. వాసం తియుఁ గిరీమియు దగ్గఱదగ్గఱగాఁ గూర్చుండిరి. వాసంతి తాను భోజనము చేయుచుఁ గిరీమి తనకుఁ గూర యెక్కువననిని చెప్పఁగా నాకూర తాను తీసి కొని తినఁ జెనెను. కిరీమివనఁ గోపము వచ్చెను. కను దెఱ్ఱి చేసి చూచెను. కాని వాసంతి తిండివంక నే చూచుచుండుట లేదు. భోజ నము లేనది. రాత్రి ప్రాదురపోయెను. కిరీమి తానింటికిఁ బోదు ననవలయునో, యెదలు నే యుండవలయునో తెలియలేకుండెను. తాంబూలసేవన మొనరింపు వారి వాసంతి కిరీమిని దన గదిలోనికిఁ జేరిచెను. తిలుపు గడియ వేసెను.

కిరీమిఁ దొక్కిడునావడిలోఁబండుకొనియుండితలక్రిందులగుచుండెను. అతనికి సాయంకాలమునఁ గిరీమి వచ్చినప్పటినుండియు జరుగుచున్న కృతచోర మంతయుఁ బట్టరానిదిగా నుండెను. పూర్వపు దిండులలో నైసతో నెల్లు ప్రవరించెనాడో తెలియదుకాని కమలావ్యవహారమొనరినవారి నతఁడో జాల మాన్పు వచ్చెను. పైగా నీసోజాలలో నతఁడు కమలావరహ మనుభవించు చుండెను. నిర్వచ్యత వామెనుగూర్చియే విచారించుచుండెను. అతని మన స్సులోఁ దక్కిన భావములన్నియుఁ బోసుకుండియుండెను వాసంతికిరీమిల ప్రతిచిన్ని హేలయు వాపాసులను గొంచెము గొంచెముగా నూచివేయుచుండెను. వారిద్దఱును బోయి గదిలో నుండి యిట్లు తిలుపు వేసికొనినంతనే

యతని కోపాగ్నిచే నున్న కొంచెమైన తెలిబూదియుఁ బోతనేచిహ్నము నివృత్తులు కలకలలాడెను. అతఁడు మఱికొంచె మలోచించెను. దానితో భగ్గుమని ముందెను. వారు తిలపు నేసికొనినతరువాతఁ జదియుసములకు శరీఘఁడు బోయి తిలపులు పమ్మెట్లతోఁ గొట్టివచ్చు కొట్టెను. తిలపు తీయుమని యఱచెను. అంతటివఱకుఁ గిరీటిమనస్సు శాంతముగా నుండెను. అతఁ డాకృత్యలోవు ముండెను. తను సంగతి శరీఘనకుఁ దెలియుననుకొనెను. ఇదిట నింత సౌముఖ్యముండఁని తెలిసివో నదికఱతకఁ గచ్చెనేవాడె ననుకొనెను. ఈ మాటలన్నియు వాసంతితోఁ జెప్పెను. వారిద్దఱు గాఢాలింగనములు మనుభించుచుండఁగా శరీఘ దిట్టి పిడుగులు పడఁటలు తిలపులు గొట్టటయు, చెప్పిగా నఱచుటయు జరిగెను. అతఁడె బై ప్రాణములు పైన లేచిపోయెను. వాసంతిలోనిది యేమి, యిది యేమి యని గాబరపడుచు నవేగను. వాసంతి “నీ పూరకుండు”మని యతనిని శాంతపఱచి తాను తిలపుతీసెను. అప్పుడు శరీఘ డనిన మాటలు గ్రంథములలో వ్రాయఁదిగనివి కావు. అతడు కిరీటిని గొట్టటకు బయలుదేరెను. వాసంతి కిరీటి కడముగచ్చి చివఱి కిటనెను: “నాన్న గారూ! వివరనివమాట లేదయ్య బాగుగా లేవు. మీ కిష్టము లేదో నే నింటిలోనుంకి వెలివిపోయెదను. అతడు వాకు భర్త. మా యిద్దఱును నాల్గునెలలనుండి సంబంధము. సారథి మా యిద్దఱకు వివాహము చేసెను. పరమేశ్వరుడు వాకు నిర్ణయించితి భర్త సారథి. ఆ సారథి తాను నన్ను భృంశ్చి చేసికొనివో నా కన్యాయము చేసివట్లవని, నైగా డనకు నేను దిష్టకంటిదాని నని నన్నితని కెచ్చినాడు. నా కితడే భర్త” అనెను. శరీఘడు “నిన్నిచ్చుటకు వాడెవకు? వాడు నన్నింటి మోసము చేయువా”యని సారథిని మఱికొన్ని తిట్టెను. శరీఘ డెన్ని తిట్టినను దిట్టిన వన్నియు దిట్టించి వాసంతి సమాధానము చెప్పచుండెను. వాసంతి యట్లనెను: “నన్ను గిరీటి కెచ్చుటకు సాధిక యధికార మున్నది. నేను లోకము వంటిదానను గాను. అదివఱకు నేను పశువును కాను. నేను మానవురాలను. నా కోక్కడే భర్త. లోకములో స్త్రీ పురుషులు వ్యభిచరింతురు. వారికి నిజమైన శరీరములు తెలియదు. నిజమైన శరీరము మెల్లుండునో నా యొక్క తెకే తెలియును. భర్త కానివాడు నన్ను స్పృశించివో నా యొడలు మండి పోవును. నిజముగా మండిపోవును. ఆ మండకుండుట నా కోక్క సాంధి శరీర స్పర్శలోననే కలదు. అతడు వాకు దిండికంటి వాడైనాడు. అందుచేత నతడు తన శరీర కైని గిరీటియందు పన్నిహితపఱచి వాకు గిరీటిని భర్తగా నియమించినాడు. నేను సారథికెట్టి కన్యకలనో కిరీటి సారథి కెట్టి కన్యకలు. మే విదఱము సారథికి భక్తులము. మా యిద్దఱి యత్కి లోక్కటి. మా యిద్దఱి దాంపత్యము భగవంతు డంగీకరించివాడు. సారథి యనుగ్రహించినాడు. సారథి ను మృగీకర్మదించినాడు. నేను గిరీటిని గానించికొన్నచో కె నన్ను

రథ గాలులలో స్నానము చేసిన ట్లుండును. మఱియొకొకని గొరించి కొన్నిచో నగ్నికుండములో దుమకిన ట్లుండును. మీ యింటిలో నే నుండుటకు నీ కిషము లేనిచో మే మిప్పుడే వెడలిపోయెదము. పొమ్మనినామ” యనెను. శిరీషు కొంతపే పద్మటనే నివృత్తపోయి నిలచుండి మాటాడఁగలవెడలిపోయెను. మఱు నిలునెను; “ఈ రాత్రి కిచ్చట నుండుడు. రేపు ప్రార్థన చేసి లేచిపొండు. మీతో నాకు సంబంధము లేదు.” అని వెడలి పోయెను.

రాత్రి తెల్లవాఱలు కిరీకి నిగురలేదు. వాసంతి చాలనేపు నిగుర పోయెను. తెల్లవాఱెను. కిరీటివాసంతులు నిగుర లేచి బయటికి వచ్చు వేళకు శిరీషుఁ డచ్చట లేఁడు. వారిరువురు నిగుర లేచి కాల్యోన్మయములు తీర్చికొని వాసంతి తాను బయలుదేరుటకు మాట ముట్టె గూఁ ట్లుఁచుండెను. కిరీటి నివృత్త పోయి మామచుండెను. ఆమె యున్మయము కిరీటి యింటికిఁ బోవలయునని. కిరీటికి భయము. ఆమెను దివి యింటికిఁ దీసికొనిపోయినచో నేమగును? నాలుగు నెలలనుండి తా వింటిలోఁ బండుకొనిపోవుటచేత దివి యింటిలో నది యొక యలరిగా నున్నది. ఆలెకొక పెల్లియుఁ దండ్రియుఁ గలదు. ఇద్దఱు చెల్లెండ్రు. ఒక తమ్ముఁడు. వారికిఁ బదు నే నెకవయసు మా గాని కలదు. తివి తల్లి కని పెంచెనది. ఈ సీతిలోఁ దా నీమెను దీసికొనిపోయి యామె నాభ్యాసముగా నా రిరువురి నింటిలోనుండి వెడలఁగట్టుదును. అతినికిఁ దండ్రి యన్నచో భయము. అతినికి ఒగు నెనిమిదేగులు దాటింను నతనిమీఁద గొప్పయు బచ్చినచోఁ దండ్రి కొడింగి చెంపకాయలు వేయుట యిప్పుడును గలదు. ఈ సంగతి తాను వాసంతిలోఁ బెప్పుకలగునా? తాను వాసంతిని దప్పు మఱియొక్కరిని చెంపియొడఁడు. ఆమెయు తివి భాగ్య. మఱి యేమి చేయవలయును? అతిని కేమియు నుచులేదు. ఒక పక్షము లేదు. భగవంతుఁ డెల్లు చేసినచో నట్లు చేయునని. క్రమముగాఁ దివి తండ్రి కిది తెలియు నని తల్లితోఁ దా నే చెప్పవలయు నని యనుకొనుచుండెను. ఈ సీతిలో నిది యిట్లు విషమించెను. దీని కంతకు వాసంతి చెలికొన్నది కాండము. ఈ వ్యవహారము రహస్యముగా నుంచి కాలము గడువనిచ్చి పాపగండ్రొకొనెనుట లేనందు నామె నిన్న నట్లు ప్రవర్తించెను. అతిఁ దరలగుండెను. ఇంతలో శిరీషుఁడు వచ్చెను. అతిఁడు కూగుడు పెటె పట్టట మాచెను. వారిద్దఱు ప్రమాదోన్ముఖులైయుండిరిని గ్రహించెను. ఆరిఁడు కిరీకిని నంటఁదీసికొని యెచ్చటికొ పోయెను. ఎక్కడనో యొకచోటఁ గూర్చుండి కిరీకిని ‘గళయేమి’ అని యడిగెను. కిరీటి యాన్మంతియును గళయంతియుఁ బూర్వనిచ్చినట్లు చెప్పెను. శిరీషున కాశ్చిర్యము చేసెను తన మామయొక్క కిరీస్పష్టి యిటిదా! ఆమె యొక్క విలక్షణమైన స్పష్టి తనకుఁ దెలియలేదు. సాంధి యిదట జీతతా మూర్తితఁ బ్రవర్తించినాఁడు. తన మామకును గిరీటియే భర్త. లోకమునం దుండలు పకుపుట. తన మామ రొక జీతతి. వారింటికిఁ బండ్రిఁడు గంటలకు

దిరిగివచ్చిరి. ఎవ్వరను నోటితో నవకుండులనే ప్రయాణ నుగిసోయెను. కిరీటి వాసంతలు కిరీఘనింటిలోననే యుండిరి. కిరీటి తిరి యింటికిఁ జొచ్చెను. ఊటకే చూచివచ్చును. నిద్రావోరము లన్నియు కిరీఘ నింటిలోననే. ఈ సంగతి యతని యింటిలోనను దలిసెను. అతని తండ్రి కొన్నాళ్ళు వానిని దవయింటికి రావీను ననెను. కొన్నాళ్ళు వానికి భాగము పెట్ట ననెను. కిరీటి తల్లితో సంతియుఁ జెప్పుకొని నామె తిరి భర్తతో “వారిద్దఱును భగవంతుఁడు వ్రాసిపెట్టెను. నామె మహాపతిప్రభు నామె పోవుకొని దాకినచో నామెయును మంజీవోవును” మున్నగునవి నాటలు పది నాలుగు చెప్పఁగా దండ్రెయు సంగీరించెను. కిరీఘని వానియింటికిఁ జొచ్చి తిరి కూర్చును కిరీటి కిచ్చువని చెప్పెను. ఇంకా నెవ్వరను నాటలు లేదు. తండ్రి “యిదివఱకే వాని భార్యభర్తలు. ఇంకను బంధుమిత్రులు” ననెను.

రెండేండు గడిచెను. కిరీటి బి. వి సరీక్ష యిచ్చెను. తొగారి పని పూర్తిగా నైపోయెను. నాటక సమాజమే శిథిలమయ్యెను. నాటకము పని నచోఁపబుచ్చు వచ్చులు లేదు. తొగారి దగ్గఱ నుండి కిరీఘని వచ్చు సుంజు లకు పిలువని స్థితి వచ్చునదికి గ్రహక్రమముగా జండ్రియతియు, ఎగిరిజనునా రియు నిద్రింతు ప్రహ్వమును నడలిపోయిరి. ఒక్క యాదరరావు మిగిలెను. అతఁడు భార్యను వదిలి యెచ్చటికిఁ జొచ్చెను? అతఁడు పెద్ద భార్య వదిలిపోయెను. లలిత కొక గూడుకెల్ల పుట్టెను. అతనికి పిల్లవనముగా నుండెను. పూర్వ మెప్పుడో తీసికొనిన వేయిరూపాయలు రంగనాథుని నిమ్మలి బలవంతి పెట్ట పాగెను. రంగనాథుని తనవద్ద లేవని, నీవు కమలము బాగుచేసివని యనెను. అద్దరరావు కమలము కిరీఘని కిచ్చినచో దాని వేయిరూపాయలు వదిలకొందు నని. రంగనాథుని కమల వేయియని పది యాయ ననుచు. కమల లేదు. గుచ్చ కొడు. మంచిదిర కట్టుకొనెను. పుతరాలివలె నింటిలోఁ దిరుగుచుండును.

అవధానిగాని తా వ్రాగామమును వదిలిపెట్టి వెలివిపోయెను. అచ్చటికి నలుఁబదిమైళ్ళి దూరములో మఱియొక జహించారి గ్రామముండెను. ఆ జహించారు దగ్గఱ రంగనాథుని లేడు. ఆయన నాటక సమాజము లేడు. అవధాని యాయన కొలువులో నాస్థాపకవి యయ్యెను. ఆ జహించారి తనానికి గంజ పెండెరము నేసెను. కనకాభిషేకము చేసెను. బంగారపుఁ గిరీటము పెట్టెను. పది యెకరముల నుగాడి యిచ్చెను. అవధాని ప్రతిష్ఠ దెలియంతిలు నల్లుకొనెను. ఆ వార్త వినినప్పుడెల్ల రంగనాథునకు దుఃఖము కలుగుచుండెను. తిరిచేతఁ జెడిపోయినవాఁడొక్క దొరగారే. తానెవరి మీఁదఁ బడఁ దీర్చి నట్లు! అవధానిని దానేమియు చెయలేక పోయెను. వాసంతి వేయియుఁ జేయలేకపోయెను. పారధిమిఁదను, జహించారుమిఁదనుమాత్రమే పగతీర్చు కొనఁగలిగెను. పారధిమిఁదమాత్ర మేమి పగతీర్చును? వాసంతి కిరీటుల కథ

పట్టణములకుఁ దెలిసెను. అది యొక విధూరముగాఁ జెప్పికొనఁజొచ్చిరి. కథ యారీతిగా వ్యాపించెను. పారథి యొక యోగి. అతనివద్ద ననేకములయిన యోగికులు కలవు. వాసంతి యతనిని ప్రేమించినది. అతఁడు విరాగికునక దస యోగి క్రితరఁ గిరిటినిఁ దమ్ముఁగాఁ జేసి వాసంతి వలసికిచ్చి పెండ్లిచేసెను. ఇది స్థూలరూపము. దీనికే జలవలు పలవలుగా వేయి కల్పించికొని చెప్పుచుండిరి. ఈస్థితిలో పారథిని రంగనాథము సాధించిన దేమియులేదు. తానొక్క జమిందారునే సాధించెను. వాసంతిని దాను సాధించలేదు సరికదా శరీఘోషే తన కూతును సాధించెను. తాను జక్కని కవి. అన్నోదకములు కలవాఁడు. తన కీకృత్తియార్గ మెందులకు? చదివి గొప్పవాఁడు కావచ్చును. మంచికావ్యములు వ్రాసుచున్నాను. అనధానివలె గవకాభిషేకము జేయించుకొన వచ్చును ఎరికినో సాధితమని కూర్చున్నచో నయ్యెడి ఫల మిదియని రంగనాథమునకు తెలిసెను. కాని పైకిఁ జెప్పఁడు. అచ్చముగాఁ దొల్లింటివ్రావలు వదిలిపెట్టి లేఁడు. పాప మాజేవుఁ డిట్లు తిశింకుస్వర్గమున నుండెను.

నాటక ధనము పొందుపడెను. దానికిఁ దొల్లింటిస్థితి వచ్చెను. క్లబ్బు వారు మాత్రము దానినిఁ బట్టికొని ప్రేలాడుచుండిరి.

వందయేకముల తొటయు దొరగారు స్వాధీనము చేసికొనిరి. కాని యచట గాడిదిల దుగానగారింఁచెను. రాచజీకముఁగారి విద్యుత్ ప్రకాశిక సనాధానము చేరి. దాట్కొలికముగా మనిషేయఁబడెను. దొరగా రాయార నదిలిపెట్టి పోయి మదిరసులో నుండుటకుఁ బ్రయత్నిము చేయుచున్నారు. ఆయన స్వంతిమతి మంతయు నమృత మైనఁగాని ఋణములుతీరవు. ఆయనకుఁ బది గ్రామము లున్నవి. ఆరుగ్రామము లిదఁవఱకే యమృతవేసెను. మిగిలిన నాలుగు గ్రామములలో నున్న పుట్టి లున్నవి.

కీరీతి నాయూరి కళాశాలలో నుద్యోగము కుదిరెను. అతని కెనుఁబది రూకల జీతము. అతఁడు పోతే సంసారము పెట్టిన మనకొనెను. శరీఘోష, జెప్పెను. శరీఘోష "మిగిలెలు వివాహము జేసికొనవలయు" ననెను. నాలుగు వేలు ఖర్చుపెట్టి శరీఘ వాసంతి కీరీతిల వివాహము చేసెను. కీరీటిలిల్లియఁ జెల్లెండ్రును దమ్ముఁడును వచ్చిరి. తండ్రి రాలేను. శరీఘోషు వాసంతివేరి బదియేకరణులు వ్రాసెను. కీరీతి పోతే కాపురము పెట్టెను. దొరగారిచ్చిన ముత్యాలహారము నమ్మెను. అదిట్లు చేంకలో వేసెను. అతని పని బాగుగా నున్నది. అకళాశాలవారే యతని నొక యేడాది కైయినిండుకు బంపింతు మనుచుండిరి. తిరిగివచ్చిన తరువాతి నూటపదిరూక లిత్తురు.

ఒకనాఁడు కమలయు శరీఘోషును యాద్యుచ్చిక్రముగా వీధిలోఁగఁగి కొనిరి. అప్పటికే గమలకుఁ బడునెనిమిదేఁడులు దాటినవి. అమెకు మైవారిటీ చక్కెనో పెట్లలేదో. శరీఘ కమలను దఁయింటికే దీసికొనిపోయెను. తదిట్లు

న్నది. పదునే నెకరముల పోలమున్నది. కనుల మాటాడకుండ చెల్లిపోయెను. ఈసంగతి రంగవాడమునకుఁ దెలిసెను. ఇంటిలో నెవ్వరు నేమియు మాటాడ లేడు. ఊరిలో సంగీతఁగచ్చేరీలు లేవు. నాటకములు లేవు. సారస్వతీసభలు లేవు. ఎవనిబడుకు వాఁడు బడుకుచుండెను.

సారథి యేమయ్యెనో యెవరికిని దెలియదు. కనుల కొప్పుగమునకు చెల్లిన తరువాతఁ బ్రతిదినము సాయంకాలముఁ జిరీఘరింటిలోననో, యగునరావునింటి లోననో, కిరీటియింటిలోననో మూఁడు సంసారిములు కలియుచుండును. లలితయుఁ గనులయు వాసంతియు నద్దన కిరీటి చిరీఘలును లలితకూతురును గలిసి కాలక్షేపము చేయుచుందురు.

ఒకనాఁడు గువరా విట్టనెను : “సారథి యేమయ్యెనో తెలియువా? సారథి యొక క్రైస్తవస్త్రీని ప్రేమించెను. ఆమెను వివాహము చేసికొనెను. క్రైస్తవ మతములోఁ గలసెను. వారి యింటనే యుండి భోజన పానాదులు చేయు చుండెను. ఈకథ జరిగి యేడాదిపై జరిగెను. అతఁ డా మతములోఁ గలిసిన తరువాత బైబులులోఁ బెద్దపండితుడయ్యెను. ఇప్పుడెవనికి నేకు రెండువందల రూపాయలు!” వాసంతి మొగము వాంచెను. చిరీఘఁడు నవ్వెను. కిరీటి తన భార్యను దీసికొని వాహ్యుని వెళ్లెను.

మఱికొన్నాళ్లయిన తరువాత నొకనాటి సాయంకాలమున చిరీఘఁ డిట్లు చెప్పెను : “వాసంతీ! ఈవార్త విన్నావా? మన సారథి యేమేనాడో! అతఁడు క్రైస్తవమతమును వదిలిపెట్టెను. ఒక తుగ్గకూడువానిని ప్రేమించె ను. ఆ క్రైస్తవభార్యను వదిలిపెట్టెను. సాహెబులొకఁడు వతనిని గొట్టాటకు వచ్చిరట. అతఁడు క్రైస్తవ మతమును వదిలిపెట్టి బుట్ట గొరిగించుకొని ముసల్మానులలో జేరెను. ఇప్పుడు నమాజు చేయుచున్నాఁడు. కురానులో పెద్ద పండితుఁ డయ్యెను. కాశీలకూడ వానిని మన్నించుచుండెను” వాసంతి తల వాంచెను. దిగులుపడుచుండెను. కిరీటి యామెనెవ్వరొకఁడోయి కూర్చుండి యామె బుజముమీఁదఁ జేయివైచి యోదార్చి యామెను వాహ్యునికిఁ దీసికొని పోయెను.

తరువాత రెండుమూఁడేండ్లలో సారథి యామతమును గూడ వదిలిపెట్టె నని, కొన్నాళ్లు కైసరుత మఠలంబించెనని, కొన్నాళ్లు బౌద్ధమత మఠలంబించె నని, చిరఃకాలంకొన్నారితోఁ బూటకాళ్ల బసపెట్టెనని వార్తలు వచ్చెను. అతఁడు ఒక మతము వదిలి పెట్టుటయుఁ గొన్నాళ్లు నాటకములలో వేషములు వేయుటయు మఱల వింకొక మతము స్వీకరించుటయు నిట్లు జరుగుచుండెను. అతఁ డెచ్చట నాటకములు వేసెను వాని తొలివాఁటి నాట్యసరస్వతీకోధ వెలార్చుచు నేయుండెను. ఆనాట్యరసాధిదేవతా స్వరూపము మఱుగుపడి పోయిన దీక్షితుడో వాని ప్రతిష్ఠ వైటికి రాలేదు. చిరఃకాలం మరల

హిందూమతములోఁ జేరెను. బ్రాహ్మణుల పూటకుళ్ల బస పెట్టెను. అదటకుఁ బోయి బ్రాహ్మణులు తినుచు నే యుండిరి.

ఒకనాఁడు సారథి యాయూరు వచ్చి రుక్మాంగద నాటకము వేయు నని గోపాలమోడఁ గాగితము లంటించఁబడెను. కీరీటి యా కాగితములు చూచి వాసంతితోఁ జెప్పెను. వాసంతి కీరీటినిఁ బోయి యతనిని బట్టుకొని రమ్యుని చెప్పెను కీరీటి యతనినిఁ బోయి వెదకెను. అతఁడు రాసనెను. వాసంతియే యదనికి జల్పెను. మోహినివేషము తాను వేయును ననెను. అతఁ డంగీకరించ లేదు. వాసంతి నాటకము వేరేవఁ దానే పోయి మోహిని వేషము వేయు నొక స్త్రీని ఒతివారి తాను రంగములోనికిఁ బోయెను. సారథి యేమి చేయును? నాటకమాడుచుండిరి. ఆయూరి ప్రజలు నాటకము చూచి యెన్నోయినవో? జనము విఱుంగఁబడిపోయిరి. ఆ శిథిలమైన నాటకధర్మములోన నే నాటకమాడఁ బడుచుండెను. ఒక రంగములో వాసంతి సారథినిఁ గొగిలించికొనెను. ఆ కాగి లించి కొన్నప్పుడు “మః శూచల” యన్న మొదటి పాట పాడుచుండెను. ఇద్దఱును పరివర్తన పాఠశ్యమును బొందుచుండిరి. ఇద్దఱికి నొకఁడు తెలియలేదు. ఏస్పర్శలగును సారథిశరీరమునుండి కీరీటిశరీరములోనికిఁ బ్రవహించిపదో యా స్పర్శలగును సారథిశరీరమునుండి వాసంతికి వేయుచుండు లెక్కల కనిపించెను. సారథికి వాసంతి నుంగుఁగూడ నజేత కనిపించెను. రంగభూమియందే యా కాగిలించిలోన నే యద్దిట్టి ప్రాణములు శరీరముఁ నుండి వెలివిడియెను.

స మా ప్తి

ತೆಳಬೆ ರಾಜ

14052